

ALVTA

OOI-OO

SFINTVGHIEORGHE
SEPSISZENTGYÖRGY

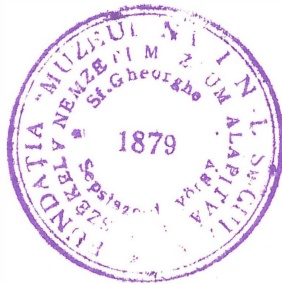
MUZEUL SF. GHEORGHE — SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM

ALUTA

I

SF. GHEORGHE — SEPSISZENTGYÖRGY, 1969

LCy 27861J.

COLEGIU DE REDACTIE :
SZERKESZTŐ BÍZOTTSÁG :

Székely Zoltán, redactor-responsabil — felelős szerkesztő.
Árvay József, Salamon Sándor, Sylvester Lajos, membri — tagok.

CUPRINS — TARTALOM

I	
<i>Cserey Zoltán</i> : O descoperire de cultură Wietenberg la Sf. Gheorghe	3
<i>Székely Zoltán</i> : Materiale ale culturii Sîntana de Mureş din sud-estul Transilvaniei — — — — —	7
<i>Eugenia Zaharia</i> : Citeva observații despre arheologia și istoria sec. VIII—IX pe teritoriul R. S. România — — — — —	115
<i>Imreh István, Pataki József</i> : Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához (1570—1610) — — — — —	131
<i>Bözödi György</i> : Gábor Áron 1849-ben — — — — —	143
<i>Árvay József</i> : Váradi József és Bartalis Ferenc — — — — —	169
II	
<i>Petre Samson, Costin Rădulescu, Kovács Sándor</i> : Faunele de mamifere și stratigrafia cuaternarului în Depresiunea Braşov —	193
<i>Kovács Sándor</i> : Mestecănişul de la Reci — — — — —	211
<i>Kohl István</i> : Tuberculose bei Habichtskanz (<i>Falco tinnunculus</i> L.)	268
<i>Harkó József</i> : Adatok a bibarcfalvi borvízipar fejlődéséhez — —	275
III	
<i>Gazda Klára</i> : Figurális kályhacsempék a Sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményében — — — — —	281
<i>Molnár István</i> : Szita- és rostakéreg készítése Kőrösön — — —	291
<i>Eröss János</i> : A bélafalvi olajütő — — — — —	287
<i>Kós Károly</i> : Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi-tárgymutatója — — — — —	339
IV	
<i>Kónya Ádám</i> : A zaláni reneszánsz boltozat és falfestmény — —	309
<i>Varga Nándor Lajos</i> : Barabás Miklós három képe a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban — — — — —	315
<i>Lukász Irén</i> : Mattis-Teutsch — — — — —	327

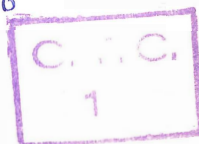
Tehnoredactor : CIPRIAN TOMŞA

Dat la cules 6. 11. 1969. Bun de tipar 12. 11. 1969.
 Apărut 1969. Hirtie velină de 80 g/m². Format
 16/70 × 100. Coli editoriale 34. Coli tipar 22 + 4
 planşe + 17 pag. anexe.

Tiparul executat la întreprinderea poligrafică
 Braşov, sub comanda nr. 1198.

LG 2786

O DESCOPERIRE DE CULTURA WIETENBERG LA SF. GHEORGHE

CSEREY ZOLTÁN

În vara anului 1968 locotenentul Péli József s-a prezentat la Muzeul Sf. Gheorghe cu câteva cioburi găsite pe teritoriul unității militare din marginea orașului.

Din însărcinarea direcțiunii muzeului m-am deplasat la fața locului și împreună cu muzeograful Kozák Albert am cercetat terenul, găsind și alte fragmente de ceramică.

Terenul unde s-a făcut descoperirea se află pe terasa de pe malul stîng al Oltului la o distanță de aproximativ 300 m de rîu. Terenul este cunoscut sub denumirea de „Eprestető”. La marginea unei gropi săpate mai de mult au fost găsite fragmente de vase, care au fost adunate și predate muzeului. Terenul este cunoscut ca loc de așezare din diferite epoci.

În lipsă de sondaje de verificare numai acest material ceramic ne stă la dispoziție pentru încadrarea descoperirii. Bucățile de chirpici, observate în secțiunea gropii, arată că groapa a fost săpată pe locul unde se afla o locuință a unei așezări. Din fragmentele de vase descoperite a fost restaurat un vas, care aparține culturii Wietenberg (fig. 1).

Vasul este înregistrat în inventarul muzeului sub nr. 16018/1968.

Descrierea vasului : vasul este făcut cu mîna, dintr-o pastă bună, de culoare brună închisă. Corpul vasului este bombat, cu marginea răsfrîntă în afară, subțiindu-se spre fund. Marginea buzei este decorată cu inciziuni sub formă de pătrățele. Pe umăr se află un cîmp ornamentat cuprins între două benzi umplute cu linii incizate. Între acestea se află benzi spiralice, umplute cu linii incizate și lăsate libere, alternativ. Benzile spiralice cu care este decorat pîntecul vasului, pornesc din același loc și au același sens. Toate aceste benzi după ce parcurg într-o spirală un drum de aproximativ un cerc, se despart în două direcții, făcînd legătura spre stînga și dreapta cu spiralele următoare (fig. 2, 3). Spre fund, vasul este neornamentat.

Dimensiunile vasului : înălțimea 12 cm, diametrul gurii 20 cm, iar al fundului 8 cm.

K. Horedt amintește despre ceramica de tip Wietenberg pe malul stîng al Oltului, în apropierea locului, unde am descoperit acest vas². Abundența ceramicii, ne sugerează existența în aceste părți a unei așezări întinse de cultură Wietenberg.

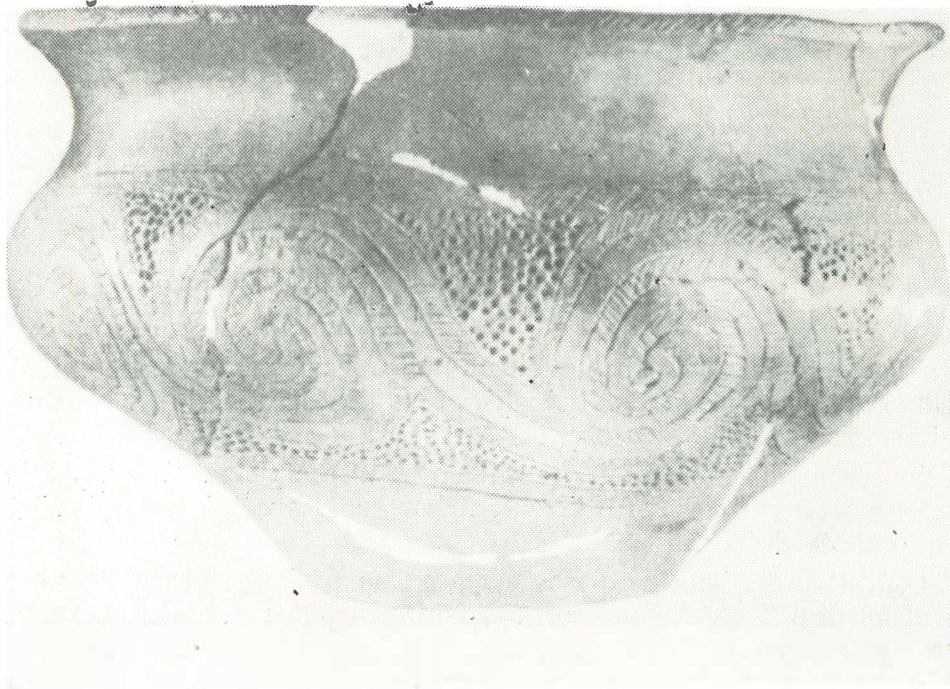

Fig. 1

Analogii pentru acest vas din punct de vedere al formei și decorului găsim în materialul ceramic al culturii Wietenberg. Ca formă, vasul descoperit la Sf. Gheorghe se încadrează în tabelul întocmit de K. Horedt în grupa vaselor notate cu B (fig. 6). În această grupă fac parte acele vase, la care diametrul gurii depășește cu mult diametrul fundului³.

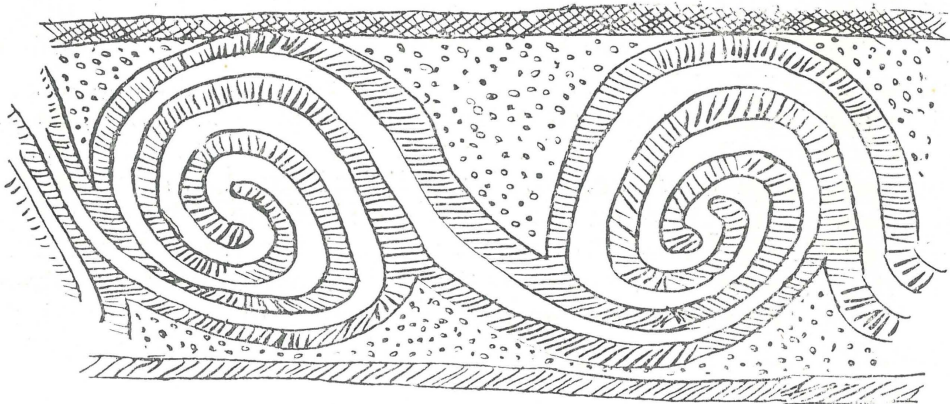

Fig. 2

Decorul vasului este cel obișnuit în cultura Wietenberg, numai că elementele componente sînt mai variate. Există analogie cu tabelul nr. 5, fig. 8 întocmit de K. Horedt.

După forma și decorul evoluat considerăm că vasul aparține fazei târzii a culturii Wietenberg, care este atestată pe teritoriul orașului Sf. Gheorghe, și pe malul drept al pîriului Debren⁴. Cercetările de la Sf. Gheorghe. contribuie la îmbogățirea listei descoperirilor ale culturii Wietenberg.

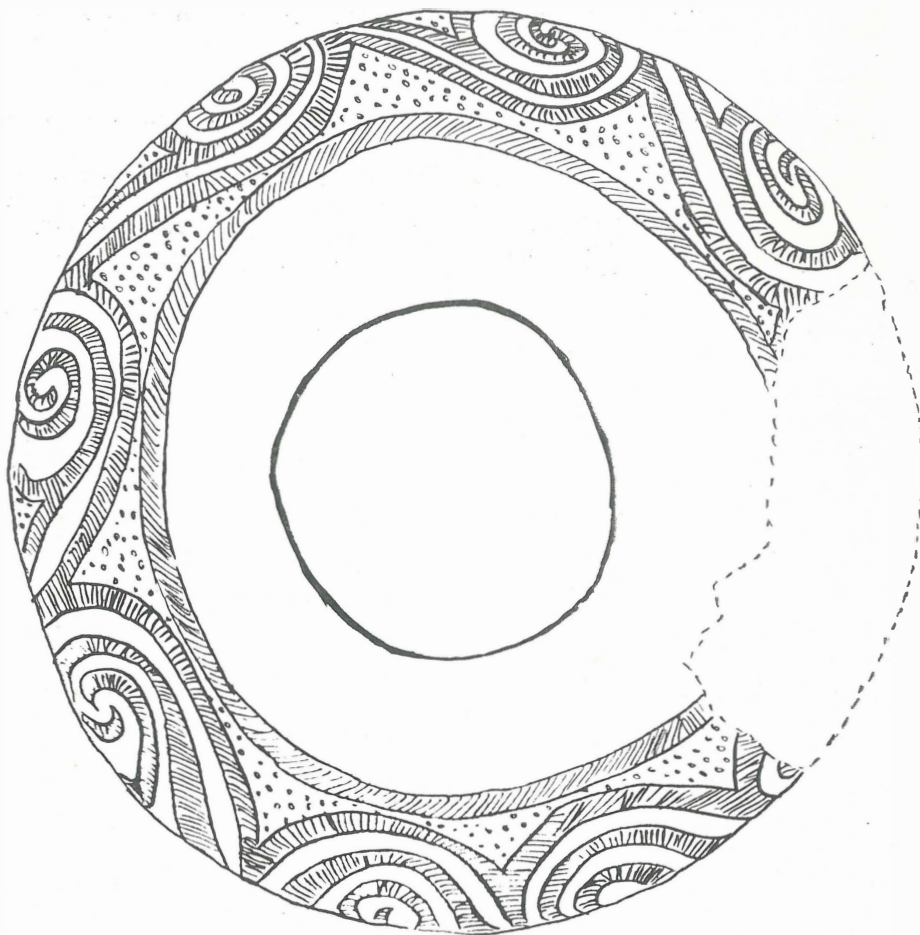

Fig. 3

- 1) Z. SZÉKELY, *Sepsiszentgyörgy Története a Középkor végéig*, 1948, p. 23—24.
- 2) K. HORED, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*, în *Materiale II*, 1956, p. 18—19.
- 3) K. HORED, *Die Wietenberg Kultur in Dacia IV* 1960, p. 118.
- 4) Z. SZÉKELY, *Cercetări arheologice la Sf. Gheorghe, Gémvára-Avasalja (Cetatea Cocorului)* în *Materiale V*. 1959, p. 717—721.

WIETENBERG KULTÚRÁHOZ TARTOZÓ LELET
SEPSISZENTGYÖRGYRŐL

Az Olt folyó bal partján 1968 nyarán a Wietenberg kultúrához tartozó település került elő.

Egy lakóházba beásott gödörből kikerült cserepekből edényt sikerült összeállítani. Formája és díszítése megfelel a Wietenberg kultúrában általánosan használt formának és díszítésnek. Tipológiailag az edény a Wietenberg kultúra késő fázisába tartozik.

EIN ARCHÄOLOGISCHER FUND WIETENBERG KULTUR
AUS SF. GHEORGHE

Am linken Ufer des Flusses Olt kam im Sommer des Jahres 1968 eine zur Wietenberger Kultur gehörige Siedlung zum Vorschein.

Aus einer Grube, die in ein Wohnhaus eingegraben war, wurden Scherben ausgehoben, aus welchen man ein Gefäß zusammenstellen konnte. Form und Verzierung des Gefäßes entsprechen der Form und der Verzierung, die in der Wietenberger Kultur im allgemeinen üblich waren. Typologisch gehört das Gefäß in die Spätphase der Wietenberger Kultur.

MATERIALE ALE CULTURII SÎNTANA DE MUREȘ DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

SZÉKELY ZOLTÁN

Au trecut aproape 80 de ani, de cînd custodele Muzeului din Sf. Gheorghe, Nagy Géza, a descoperit în Valea Rîului Negru și a Oltului, pentru prima dată, resturile unor așezări din epoca „barbară”. Materialul acestor așezări a fost valorificat numai în parte în „Darea de seamă a Muzeului Național Secuiesc I.” (A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője I. 1890) redactat de cunoscutul custode al muzeului. Faptul că obiectele descoperite în aceste așezări au fost categorisite ca aparținînd epocii „barbare”, dovedeau un bun spirit de observație și de discernămint în aprecierea materialului arheologic, contribuind, astfel, la cunoașterea trecutului îndepărtat al colțului sud-estic al Transilvaniei. Rezultatele acestea au rămas însă cunoscute numai într-un cerc foarte restrîns și literatura de specialitate nu le-a dat atenția cuvenită.

La începutul secolului nostru, săpăturile executate în cimitirele de la Sîntana de Mureș și Tîrgu Mureș de către eminentul arheolog transilvănean Kovács István au adus noi dovezi despre cultura unei populații care a trăit în secolele III—IV e.n, după retragerea legiunilor romane pe teritoriul acestei regiuni. Concluziile trase acum aproape o jumătate de veac de Kovács István sînt foarte importante și au ridicat numeroase probleme în legătură cu istoria formării relațiilor feudale în Transilvania, probleme care aveau să fie rezolvate mai tîrziu de alți cercetători, pornind tocmai de la constatările făcute de acest arheolog.

V. Pîrvan, marele savant român, în vasta sa activitate de istoric și arheolog, a acordat o atenție deosebită și rezolvării problemelor legate de istoria veche a Transilvaniei, contribuind mult la aprecierea mai justă a materialelor referitoare la cultura din sec. III—IV e.n. de pe teritoriul Transilvaniei.

Descoperirea în anul 1938 a tezaurului de la Valea Strîmbă (sec. IV e.n.) a atras din nou atenția specialiștilor asupra acestei probleme și studiile apărute în ultimii ani, cu privire la această perioadă din trecutul țării noastre, au contribuit mult la așezarea cunoștințelor noastre pe o temelie mai solidă.

În afară de unele descoperiri răzlețe și de materialul provenit din cimitirele de la Sîntana de Mureș și Tîrgu Mureș, lipseau date mai complete despre viața economică și socială a populației din sec. IV e.n., care să ne permită, astfel, să tragem concluzii de ordin istoric asupra evenimentelor petrecute pe acest teritoriu, evenimente despre care izvoarele scrise nu ne dau decît foarte puține lămuriri.

În anii regimului de democrație populară, sub îndrumarea Institutului de Arheologie al Academiei R. S. R., muzeele din țara noastră, avînd posibilitatea de a desfășura o activitate vastă de cercetare a trecutului regiunii respective, au contribuit la rezolvarea mai multor probleme, care figurau în planul general al Academiei R.S.R. Astfel, obiectivul de cercetare al Muzeului din Sf. Gheorghe a fost cunoașterea culturii materiale a populației care trăia în sud-estul Transilvaniei, în secolul III—IV e.n., după prăbușirea stăpînirii romane din Dacia. Cu ocazia studierii acestei perioade privind istoria regiunii respective s-au ridicat numeroase probleme care completează rezultatele cercetărilor efectuate în restul țării noastre, și ca atare ele nu pot fi studiate izolat. Acest fapt ne-a îndemnat să punem rezultatele cercetărilor noastre, referitoare la cultura materială de tip Sîntana de Mureș, ai cărei purtători au avut un rol important în epoca prefeudală a țării noastre, la dispoziția specialiștilor și a publicului, care se interesează de trecutul țării.

Exprim mulțumirea mea tovarășului prof. Ion Nestor pentru îndrumarea și ajutorul dat la întocmirea acestei lucrări.

CIRCULAȚIA MONETARĂ DUPĂ ANUL 270 E. N. ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Teritoriul în discuție, cu excepția bazinelor Miercurea Ciuc și Gheorgheni, a făcut parte în secolele II—III e.n. din provincia romană Dacia, iar partea neocupată a fost locuită de dacii liberi. E verosimil că această parte de lîngă limesul roman să fi fost sub controlul trupelor de garnizoană ale castrelor care se înșirau de-a lungul frontierei romane.

După izvoarele antice Dacia, prin urmare și teritoriul care ne preocupă, din cauza frământărilor interne și a atacurilor popoarelor libere, care au locuit dincolo de granița răsăriteană a provinciei, a fost părăsită de romani în timpul domniei împăratului Aurelianus, probabil în anul 271 e.n. Atacurile acestea au fost pornite mai întîi contra regiunii răsăritene a provinciei, regiune situată în interiorul incintei Carpaților Răsăriteni, prin ale căror trecători „barbarii“ au putut mai ușor pătrunde pe teritoriul Daciei. Din punct de vedere istoric e foarte importantă stabilirea datei cînd au pornit aceste atacuri, care au fost triburile ce au pătruns în aceste părți ale provinciei și ce fel de populație au găsit acestea pe teritoriul ocupat de ele.

În urma săpăturilor executate în ultimii ani în acest colț răsăritean al Transilvaniei s-a putut constata că în așezările și castrele romane circu-

lația monetelor romane se întrerupe pe la mijlocul secolului III. e.n. Astfel, în așezarea romană de la Cristești (jud. Mureș), în castrele de la Comolău (jud. Covasna), Inlăceni (jud. Harghita) și Sărățeni (jud. Mureș) ultimele monete descoperite erau de pe timpul împăraților Gordianus III (238—244) și Philippus Arabs (244—249). Această întrerupere se poate atribui atacurilor carpo-gotice din timpul împăratului Philippus Arabs în urma cărora aceasta parte a provinciei a fost abandonată de romani.¹⁾

Monetele romane însă mai circulau pe teritoriul în discuție și în secolul al IV-lea e.n. după cum ne arată descoperirile făcute în mod întâmplător sau prin săpături sistematice. Lista acestor descoperiri de monete este următoarea :

1. *Cristești* (jud. Mureș) : în colecția Muzeului din Tg. Mureș se află monete romane provenite din secolele IV și V e.n., descoperite întâmplător pe teritoriul așezării romane din actuala comună Cristești.²⁾

2. *Reghin* (jud. Mureș) : în împrejurimile orașului Reghin (Brîncovănești) a fost găsit un tezaur de monede imperiale romane din care ultima monedă a fost de la împăratul Constanțius II.³⁾

3. *Valea Strîmbă* (jud. Mureș) : în tezaurul descoperit în hotarul comunei, pe lângă denarii imperiali romani de argint, din secolele II—III au fost și monede de argint din secolul IV, de la împăratul Constans și Constanțius și 3 solidi de la împăratul Gratianus.⁴⁾

4. *Pas Tulgheș*. Descoperirea monetară de la Constanțius II.⁵⁾

5. *Borsec* (jud. Mureș) : Într-un tezaur ascuns s-ar fi aflat și monede de aur ale lui Constantin I.⁶⁾

6. *Crăciunel* (jud. Harghita) : printre monedele descoperite la „Bélmező“ a fost și o monedă de la Constantius I.⁷⁾

7. *Medișorul Mare* (jud. Harghita) : În colecția Muzeului din Cristur se află următoarele monete descoperite în hotarul comunei :

a) Constantius II (323—361).

Av. D N CONST (ANTIVS P P AVG.) Bustul împăratului diademat și drapat spre dreapta.

Rv FEL (TEMP REPARATIO). Un soldat în picioare, spre stînga, ține în stînga un scut, străpunge cu lancea și lovește cu piciorul pe dușmanul căzut de pe cal. Br. mic. Coh.² 45. Conservarea slabă (fig. 2, 4).

b) Valentinianus (364—375).

Av. D N VALENTINIANVS (PF AVG.) Bustul împăratului diademat și drapat spre dreapta.

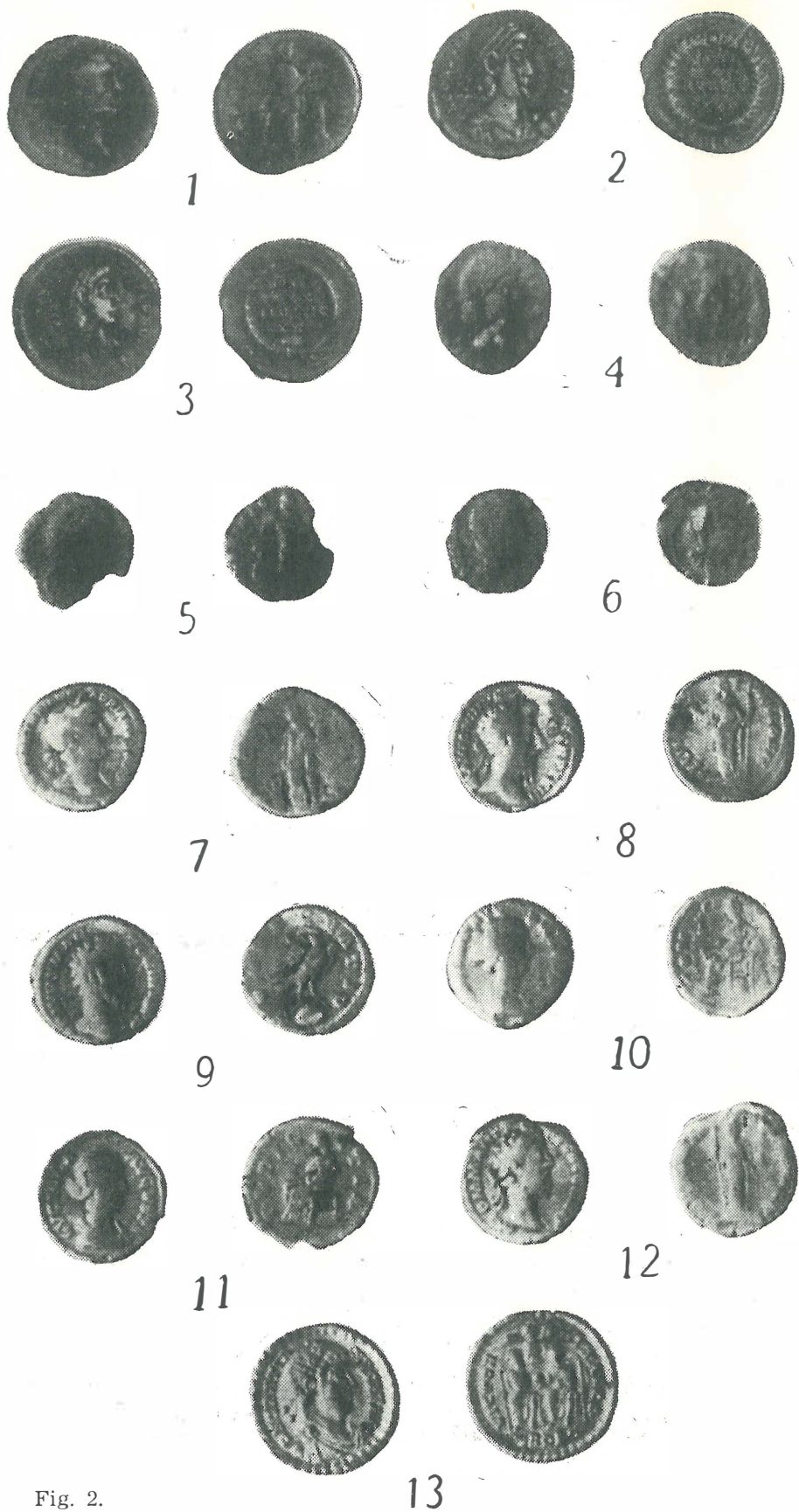

Fig. 2.

Rv. GLORIA ROMANORVM. Valentinianus în ținută militară în picioare spre dreapta, ține în dreapta labarum, iar stînga o ține pe capul unui prinzonier îngenunchiat. Br. mic. Coh.² 12, uzat (fig. 2, 5).

c) Idem, uzat (fig. 2, 6).

8. *Olteni* (jud. Covasna). : Pe fișa nr. 625 din colecția numismatică a muzeului din Sf. Gheorghe se găsește următoarea însemnare făcută de Șt. Kovács : „Constantius II. bronz mic, Avers. SMTSA, Coh.² VII. 109. Nr. de inv. I. 2088. Locul de descoperire Olteni ; a fost găsit împreună cu alte două monede asemănătoare mai uzate“.

9. *Calnic* (jud. Covasna) : La locul numit „Kutramenő“, ⁸⁾ a fost găsită o monedă de la Constantius II. Se află în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe.

Av. D N CONSTANTIVS (PF AVG.) Bustul împăratului cu diademă, platoșa și paludament, spre dreapta.

Rv. VOTIS XXX MVLTVS XXXX, în exerga SIRM. Legenda este încadrată într-o cunună de palmier. Moneda e tăiată ulterior începînd din barba figurii pînă la margine.

Denar de argint, greutatea 2,70 g, diam. 20 mm.

Coh. ² VII, 492, 343 (fig. 2, 2).

10. *Sf. Gheorghe* (jud. Covasna).

Constantius II.

Av. (DN CONSTANTIVS) SPF AVG. Bustul împăratului cu diadema, platoșa și paludament spre dreapta.

Rv. VOTIS XXX MVLTVS XXXX. Legenda este încadrată într-o cunună de palmier. Marginea este ruptă.

Denar argint. Coh.² VII, 342.

Moneda a fost identificată de Șt. Kovács : fișa nr. 635, colecția numismatică a Muzeului din Sf. Gheorghe.

După inventar, a fost găsită într-o groapă a așezării prefeudale de la „Eprestető“ și a fost păstrată în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe, sub nr. de inventar 128—1883. ⁹⁾

11. *Iieni* (jud. Covasna).

Constantius II.

Av. DN CONSTANTIVS (PF AVG). Bustul împăratului cu diadema, platoșa și paludament spre dreapta.

Rv. VOTIS XXX MVLTI XXXX. Legenda este încadrată într-o cunună de palmier.

Denar argint. Coh.² VII, 342.

După inventar, a fost descoperit la locul numit „Egrespatak“ și a fost păstrat în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe, sub nr. de inv. I. 2081.

12. *Reci* (jud. Covasna).

Constantius II.

Av. DN CONSTANTIVS (PF AVG). Bustul împăratului cu diadema, platoșa și paludament spre dreapta.

Rv. VOTIS XXX MVLTI XXXX. Legenda este încadrată într-o cunună de palmieri.

Denar argint. Coh.² VII, 342. Conservarea bună (fig. 2, 3).

A fost găsit la locul numit „Telek“, lângă o vatră circulară, cu ocazia săpăturii executate în anul 1958, în stratul prefedeul de cultură, de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș.

13. *Bran-Porta-Zărnești* (jud. Bașov).

Un tezaur monetar descoperit în localitatea Zărnești, din care ultima monedă este de la Valentinianus II.¹⁰⁾

14. *Brașov*.

Moneda lui Probus, descoperită în împrejurimile orașului.¹¹⁾

15. *Crasna* (jud. Brașov).

Au fost găsite 16 bare de aur care datează din epoca anilor 367—383 e.n.¹²⁾

16. *Covasna* (jud. Covasna).

Pe teritoriul dintre Covasna și Zagon sînt semnalate trei descoperiri monetare izolate: O monedă de argint și două de bronz, toate de la Constantius II (323—361)^{12a)}

17. *Tamașfalău* (jud. Covasna).

Pe teritoriul localității au fost găsite patru monede romane de bronz, dintre care una aparține lui Constans L. (333—350)^{12b)}

Circulația monedelor romane după Filip Arabul în partea răsăriteană a Daciei — dovedită de monedele mai sus amintite — este artibuită purtătorilor culturii de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș, cunoscută nu numai din cimitire dar și din așezări.

În capitolele următoare dăm lista localităților cu resturile de cultură materială ale purtătorilor culturii de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș din sud-estul Transilvaniei.

CERCETĂRI MAI VECHI ȘI DESCOPERIRI RĂZLEȚE

1. TÎRGU SECUIESC

În anul 1907, cu ocazia construirii căii ferate Sf. Gheorghe—Bretcu au fost găsite la Tîrgul-Secuiesc vase întregi, fragmente de vase și alte obiecte. Dintre acestea, 10 vase, o sabie de fier și o zăbală de fier au fost donate muzeului.¹³⁾ Despre împrejurările descoperirii nu se știe nimic.

În colecțiile muzeului se mai găsesc astăzi următoarele vase :

1. Ulcior cu toartă făcută la roată (nr. de inv. I, 348, Getica, fig. 439), are o înălțime de 32,5 cm, cu fund profilat, lat de 9,5 cm. E prevăzut cu o toartă din bandă lată, care se reazemă de pîntecul ulciorului și se leagă de gît la 4 cm sub buză, unde se află o dungă în relief care merge jur împrejur. Corpul ulciorului e bitronconic, partea de sus e decorată cu caneluri verticale care se leagă de un brîu la baza gîtului. Pasta și arderea e bună, culoarea e neagră (pl. I, 2).

2. Vas făcut la roată din pastă bună, de culoare sură-neagră cu un fund profilat (nr. de inv. I, 353, Getica, fig. 396). Corpul vasului spre pîntec devine mai bombat, iar buza e puțin răsfrîntă în afară. Vasul e lustruit ; înălțimea sa e de 15 cm, diametrul buzei e de 11 cm, iar al fundului de 6 cm (pl. I, 11).

3. Vas făcut cu mîna din pastă poroasă, lucrat în mod grosolan (nr. de inv. I, 352), la fund jur-imprejur sînt amprente de degete. Corpul e zvelt și buza răsfrîntă puțin înafară. E înalt de 12 cm, diametrul fundului are 5,5 cm (pl. I, 14).

4. Vas făcut cu mîna din pastă poroasă de culoare brună, ars mediocru (nr. de inv. I, 355). Corpul vasului e bombat, cu buza răsfrîntă înafară. Are o înălțime de 16,5 cm, diametrul buzei e de 11 cm, iar al fundului e de 9 cm (pl. I, 10).

5. Vas de culoare brună făcut cu mîna din pastă cu multe pietricele și lucrat în mod grosolan (nr. de inv. I, 356). Corpul bombat se îngustează spre gît, iar buza e puțin răsfrîntă înafară. Înălțimea vasului e de 13,5 cm, diametrul buzei e de 7,5 cm, iar al fundului de 9 cm (pl. I, 12).

6. Vas făcut cu mîna și ars mediocru (nr. de inv. I, 354). Fundul e plat, iar corpul zvelt, puțin bombat la umăr. Buza e răsfrîntă înafară, cu marginea tăiată plat. Înălțimea vasului e 18,5 cm, diametrul buzei e 12,5 cm, iar al fundului 8 cm (pl. I, 8).

Zăbală de fier făcută din două părți și cu verigi la capete, se află în colecția muzeului din Sf. Gheorghe.

O urnă (nr. de inv. I, 347), o ceașcă fragmentară (nr. de inv. I, 350), două borcane fragmentare (nr. de inv. I, 351 și I, 355), o strachină (nr. de inv. I, 349, Getica fig. 420), precum și o sabie de fier, descoperite tot în cursul lucrărilor de construire a căii ferate, n-au mai fost găsite în depozitul muzeului.

Vasele și zăbala (nr. de inv. 352, 354, 356, 358), din descoperirea de la Tîrgu-Secuiesc au fost atribuite de I. László ungarilor ocupanți din secolul X.¹⁴⁾ În ultimul timp K. Horedt s-a ocupat de această descoperire, publicînd patru vase (nr. de inv. I, 356, 355, 352, 354) și zăbala, pe care le-a încadrat ca aparținînd culturii materiale a slavilor din Transilvania.¹⁵⁾ Pe baza lucrării lui K. Horedt, cercetătoarea M. Chisvasi-Comșa, consideră vasele descoperite la Tîrgu-Secuiesc tot ca fiind slave și dintre acestea pe un vas (probabil vasul nr. I, 356) îl consideră ca vas slav de tip Praga.¹⁶⁾

Materialul descoperit la Tîrgu-Secuiesc a fost examinat de Ion Nestor care a constatat că în afară de unele vase din epoca La-Têne descoperite în anul 1882 lângă cimitirul orașului, vasele descoperite în anul 1907, — cu excepția a două vase — aparțin culturii Sîntana de Mureș din secolul IV e.n.¹⁷⁾

Vasul nr. I, 354, precum și zăbala și sabia de fier par a fi dintr-o epocă mai tîrzie. Deocamdată nu cunoaștem morminte din cultura de tip Sîntana de Mureș în al căror inventar au fost găsite arme. Corpul zvelt și buza tăiată vertical a vasului I, 354, ne îndeamnă ca să datăm acest complex în secolul VII—VIII e.n.

După cum s-a amintit, nu se știe în ce împrejurare a fost găsit materialul ceramic prezentat mai sus. Se poate presupune că a fost distrus un cimitir. Materialul ceramic aparține culturii materiale a purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș.

2. TÎRGU MUREȘ

Pe teritoriul orașului Tîrgu Mureș, în cursul săpăturilor executate de Șt. Kovács în anii 1909—1910 au fost descoperite 8 morminte care aparțin purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș.¹⁸⁾

În colecția Muzeului județean din Tîrgu Mureș se află o fibulă de bronz cu placa semicirculară la cap și cu picior romboidal (nr. de inv. 2789). Resortul spiralic și acul îi lipsesc. Lungimea : 6,8 cm, lățimea capului 3,4 cm.

Fibula provine din colecția fostului Liceu romano-catolic și probabil a fost găsită la Tîrgu Mureș (pl. XI, 9, 9 a). Fibula aparține purtătorilor culturii Sîntana de Mureș.

3. SÎNTANA DE MUREȘ

În anul 1903 arheologul Șt. Kovács a descoperit pe panta unei movile din hotarul comunei Sîntana de Mureș un cimitir din care a săpat 74 de morminte.¹⁹⁾ După acest cimitir cultura care reprezintă acest aspect a fost numită în literatura de specialitate, cultura de tip Sîntana de Mureș.

4. PĂDURENI (jud. Covasna)

În hotarul comunei locurilor numite „Telek“ și „Bábolnaárka“ au fost cercetate de custodele muzeului din Sf. Gheorghe, Nagy Géza, în anul 1884. Materialul ceramic adunat din aceste locuri constă din fragmente de vase de tip „Krausengefäss“ și din fragmente de vase făcute la roată din pastă sură fină. Acestea, cum menționează Nagy Géza, au analogii cu materialul ceramic descoperit la Tîrgu-Secuiesc și la Sf. Gheorghe „Eprestető“ și așezarea a datat-o din epoca migrațiilor.²⁰⁾

În cursul cercetării a mai fost descoperită și o cataramă de bronz (nr. de inv. 39/4-1884), constînd dintr-o verigă și dintr-o placă elipsoidă îndoită și prevăzută cu trei nituri. Limba de închidere lipsește. Catarama avea o lungime de 4,4 cm și o lățime de 2,2—3 cm. Catarama nu se mai află în colecția muzeului, s-a păstrat numai desenul schițat, făcut de Nagy Géza, în inventarul muzeului (fig. 3, 2).

Fragmentele de vase făcute din pastă sură fină prezintă tipul ceramicii caracteristice secolelor III—IV e.n.

Analogia cataramii o găsim în catarama din mormîntul nr. 36 al cimitirului de la Sîntana de Mureș,²¹⁾ în cea din tezaurul de la Valea Strîmbă și în catarama mormîntului nr. 4 al cimitirului prefeudal de la Izvoare.

Acest fapt nu lasă nici o îndoială că la Pădurenii a existat o așezare aparținînd culturii Sîntana de Mureș.

5. DALNIC (jud. Covasna)

La locul numit „Kis-völgy-Derék-út melléke“ în anul 1902 au fost găsite multe vase, fragmente de vase și unelte de os și de piatră. Din materialul descoperit un vas cu toartă (nr. de inv. 160/1902), 65 de bucăți fragmente de vase, trei bucăți de os și 2 pietre de șlefuit au fost donate muzeului din Sf. Gheorghe.

Vasul întreg este un borcan cu toarta în bandă, făcut la roată din pastă fină de culoare sură-neagră. Buza vasului e răsfrintă înafară, pîntecul e bombat, iar fundul e profilat. Toarta pornește de la marginea buzei și se reazemă pe umăr. La mijlocul toartei e o canelură. Pe umăr de jur împrejur e o canelură, iar pe suprafața vasului se văd linii lustruite oblic. Înălțimea e de 15 cm, diametrul gurii e 10 cm, iar al fundului 4 cm (pl. I, 13. Getica, fig. 424).

Celelalte fragmente de vase sînt făcute cu mîna din pastă poroasă și la roată din pastă fină de culoare cenușie.

Pentru vasul cu toartă, analogia o găsim în vasul cu toartă din mormîntul nr. 18 din cimitirul de la Sîntana de Mureș.²²⁾ Forma vasului de la Dalnic e mai zveltă, pîntecul arcuit, nu în unghiu, totuși poate fi considerat ca o variantă a acestui tip de vas.

Pe baza materialului ceramic și această așezare descoperită la Dalnic, se poate încadra în cultura Sîntana de Mureș.

6. SÎNZIENI (jud. Covasna)

O ceașcă fără toartă, făcută cu mîna din pastă grosolană, cu pereți oblici, decorată în jurul fundului cu urme de degete, a fost găsită în apropierea liniei de cale ferată (nr. de inv. 673/h) și s-a păstrat fragmentar. Înălțimea este 11 cm, diametrul fundului 9,5 cm.

Ceașca face parte din grupa ceștilor făcute cu mîna, care aparține culturii Sîntana de Mureș.

7. CĂPENI (jud. Covasna)

În valea Oltului, în apropierea minei de cărbuni, au fost găsite fragmente de vase de tip „Krausengefäss“, decorate cu linii în val (pl. VII, 6) și de străchini făcute la roată din pastă fină de culoare sură, cu fundul profilat. O străchină întregită (nr. de inv. 4036, Getica, fig. 449), prezintă analogii cu străchina din mormîntul nr. 19 din cimitirul de la Sîntana de Mureș²³⁾ (pl. II, 11). Un fragment de străchină are umărul profilat unghiular (pl. XIII, 4, Getica, fig. 446), iar un alt fragment de borcan cu buza ușor răsfrintă înafară e decorat pe umăr cu decor în plasă lustruit (pl. XII, 7).

În afară de acest material a mai fost găsită o ceașcă făcută cu mîna din pastă mediocră. Ceașca are pereți drepți, în interior la mijlocul fundului e perforată și e prevăzută cu soclu (nr. de inv. 1479, pl. II, 10). Acest tip de ceașcă e cunoscut din așezarea de la Sf. Gheorghe „Epreseto“.

Pe baza acestui material ceramic și acest punct de la Căpeni trebuie considerat ca loc de așezare din secolele III—IV e.n.

8. COMOLĂU (jud. Covasna)

În hotarul comunei pe locul numit „Dealul Cetății“ (Várdomb) se află resturile unui mic castru roman, care a fost săpat în anul 1942.²⁴⁾

Pietrele din zidurile castrului au fost scoase și folosite la construirea șoselei, care duce la Tîrgul Secuiesc. Din cauza scoaterii pietrei, terenul a fost deranjat și stratigrafic nu s-a putut constata o suprapunere după părăsirea castrului de către romani.

În cursul săpăturii a fost descoperit un bogat material ceramic din care unele vase au fost considerate a nu fi de factură romană provincială.²⁵⁾

Acestea se pot împărți în următoarele grupuri :

1. Vase făcute cu mîna din pastă grosolană ; 2. vase poroase lucrate la roată și 3. vase cenușii de tehnică superioară.

1. Vase făcute cu mîna din pastă grosolană.

De grupa aceasta aparțin vase făcute din pastă grosolană, de culoare brună, cu boabe de pietriș mărunț și arsă mediocru. Buza acestor vase e puțin răsfrîntă înafară, în interior e adîncită, umărul e îngroșat, iar fundul e plat. Au fost descoperite două vase de acest gen, fragmentare. Unul (nr. de inv. 9943), are o înălțime de 16 cm (pl. V, 2), iar celălalt (nr. de inv. 9944) e înalt de 15,5 cm (pl. V, 3). Tot în această grupă se clasează și o ceașcă (nr. de inv. 9930) fără toartă, cu pereți oblici, făcută din pastă grosolană cu multe pietricele și decorată cu urme de degete apăsate în jurul fundului. Înălțimea ceștii e de 6,5 cm, diametrul buzei de 15 cm, iar al fundului de 15,5 cm (pl. V, 4).

2. Vase poroase, lucrate la roată.

Din această categorie fac parte vase păstrate fragmentar, de culoare brun-neagră, care sînt făcute din pastă de aspect sgrunțuros, arse bine. Buza lor e răsfrîntă în afară, la unele e adîncită în interior, sînt decorate pe umăr cu caneluri orizontale (pl. V, 6). Altele au gîtul mai înalt, cu buza mai puțin adîncită în interior și sînt decorate pe umăr cu două linii adîncite, care merg de jur împrejur (pl. V, 1).

3. Vase cenușii, de tehnică superioară.

În grupa aceasta întîlnim stăchini, oale, castroane, căni cu toarta din bandă lată și urne.

Străchinele sînt lucrate cu îngrijire din pastă bună cenușie, fără nici un decor și cu fund prominent. Unele au buza răsfrîntă în afară și umărul în muchie ascuțită (pl. V, 8). Altele sînt cu buza îngroșată, cu umăr rotund sau cu mijlocul marcat printr-o muchie unghiulară și cu fund profilat. O strachină de acest tip are o înălțime de 8,5 cm (pl. V, 7), iar una din celălalt tip e înaltă de 8 cm, diametrul fundului fiind de 7,7 cm (pl. V, 6).

Afară de acestea sînt și străchini păstrate fragmentar, care au tot buza îngroșată însă sînt prevăzute cu un lustru cenușiu, ori negru cenușiu (pl. V, 5, 17).

Oale s-au păstrat numai în fragmente. Ele au buza îngroșată, gît înalt, umăr bombat și sînt acoperite cu un lustru negru cenușiu (pl. V, 10).

Un alt tip de oală are buza îngroșată, plată, ca și vasele mari de tip „Krausengefäss“ (pl. V, 9). La unele, buza e răsfrîntă în afară; pe umăr sînt dungii în relief și între două dungii, ca decor, sînt lustruite linii oblice (pl. V, 14).

Din castroane au fost găsite numai două fragmente. Un fragment face parte dintr-un castron cu gît tronconic înalt, cu buza lată răsfrîntă orizontal și prevăzut cu trei torți late dispuse vertical între buza și umăr. S-a păstrat numai o singură toartă decorată cu o dungă lată; pe gît se găsește un decor în plasă lustruit (pl. V, 13).

Fragmentul celălalt e o toartă din bandă lată cu două caneluri verticale. Pe toartă este aplicată o figură de șarpe, din al cărui corp decorat pe puncte împunse s-a păstrat numai partea superioară (pl. V, 15).

Din căni au fost găsite numai fragmente cu umărul bombat prevăzute cu toartă din bandă lată. Un astfel de fragment cu toartă e decorat pe gît cu o dungă adîncită și cu linii verticale lustruite, care pornesc de la buza vasului.

Urnele s-au păstrat numai în fragmente.

Un fragment dintr-o urnă mică cu buza răsfrîntă în afară e decorat pe umăr cu un ornament în plasă lustruit (pl. V, 12).

Afară de acestea au mai fost găsite multe fragmente de vase mari de tip „Krausengefäss“ cu și fără decor de linii în val (pl. V, 11). Acestea sînt făcute la roată din pastă bună, bine arse, de culoare sură-neagră sau arse la roșu. Se poate discuta care dintre ele sînt romane și care aparțin purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș, fiindcă au fost descoperite amestecate.

Astfel de vase mari au fost găsite foarte sporadic în materialul ceramic al castrelor deja săpate din estul Transilvaniei. Prin urmare ele aparțin în mare parte, după părerea noastră, tot secolului IV e.n.; acest fapt este arătat clar de materialul ceramic de tip „Krausengefäss“ găsit în mediu pur de tip Sîntana de Mureș descoperit la Sf. Gheorghe „Epres-tető“ și la Reci „Telek“.

Cele două vase făcute cu mîna din pastă grosolană, precum și ceașca fără toartă și cu împunsături de degete sînt cunoscute din inventarul mormîntului nr. 6 al cimitirului de la Sîntana de Mureș.²⁶⁾ Aceste vase se pot considera ca produse de tradiție locală.

Pentru celelalte vase făcute la roată din pastă sgrunțuroasă, precum și pentru cele cenușii de tehnică superioară găsim analogii în inventarul mormintelor din cimitirele de tip Sîntana de Mureș.²⁷⁾ Astfel străchinile cu buza îngroșată sînt cunoscute din cimitirele de la Sîntana de Mureș,

Spanțov²⁸⁾ și Izvoare.²⁹⁾ Castroane cu trei torți la fel sînt cunoscute din cimitirele mai sus amintite. Pentru toarta de castron cu șarpe găsim o analogie în inventarul mormintelui de incinerare de la Lechința de Mureș,³⁰⁾ descoperit în anul 1916 și care conținea pe lângă alte vase și un castron cu trei torți, pe care era așezat cîte un șarpe. Pe baza fibulei cu placa semicirculară găsită în urnă, acest mormînt se încadrează în cultura de tip Sîntana de Mureș.

Materialul ceramic de la Comolău, prezentat mai sus nu se poate încadra în cultura materială romană provincială. Formele caracteristice, precum și decorul în plasă lustruit, care se găsește pe două fragmente, nu lasă nici o îndoială că la Comolău, pe teritoriul castrului roman, a fost suprapusă și o așezare de tip Sîntana de Mureș. Viața acestei așezări pare că a fost destul de îndelungată, iar existența ei concomitentă cu cea de la Reci „Telek“ nu se poate dovedi.

Multe urme de arsură găsite în interiorul castrului arată că acesta a fost incendiat și din cauza multor deranjări ulterioare nu s-a putut obține date clare cu privire la așezarea din secolele III—IV e.n. Credem că așezarea a luat ființă în a doua jumătate a secolului III e.n. și a fost abandonată cel mai tîrziu în a doua jumătate a secolului IV e.n.

9. ARCUȘ (jud. Covasna)

În comuna Arcuș, pe locul numit „Veres gödör“ (Groapa roșie) au fost descoperite urmele unei așezări al cărei material ceramic datează tot din secolul IV e.n.

În colecția muzeului din Sf. Gheorghe se află fundul unei cești făcute cu mîna (nr. de inv. 15.449) cu urme de degete împunse în partea de jos a ei și fragmente de vase de tip „Krausengefäss“.

10. LISNĂU (jud. Covasna)

În hotarul comunei pe locul numit „Völgyteteje“ (Creasta Văii) au fost descoperite fragmente de vase cenușii, de tehnică superioară și vase de tip „Krausengefäss“ decorate cu linii ondulate.

11. GHIDFALĂU (jud. Covasna)

Pe malul drept al Oltului, pe un „tell“ unde s-a deschis o carieră de nisip, în stratul de humus, au fost găsite fragmente de vase. Unele din acestea sînt de tip „Krausengefäss“, altele sînt căni, străchini cu buza îngroșată, făcute la roată din pastă fină de culoare cenușie. Un fragment de vas cu buza răsfrîntă în afară orizontal, cu gît înalt e decorat pe umăr cu linii în val. Materialul ceramic aparține secolului IV e.n.

12. SF. GHEORGHE—BEDEHÁZA (jud. Covasna)

În colecția muzeului se păstrează o strachină (nr. de inv. 673/1907 d) și un fragment de buză al unui vas de tip „Krausengefäss“ descoperit la așezarea de la Bedeháza (pl. VIII, 13).

Strachina are o buză îngroșată, înaltă, ușor oblică în afară marcată la mijloc printr-o muchie unghiulară; fundul este profilat. Înălțimea 8 cm, diametrul gurii 19 cm, al fundului 8 cm (pl. II, 7).

13. VALEA STRÎMBĂ

Pe locul numit „Kápolnaoldal“ (Latura Căpîlnei) în anul 1938 a fost descoperit un tezaur de argint ascuns împreună cu monede romane imperiale. Tezaurul a fost îngropat în pământ fără oală. S-au putut identifica și salva în parte următoarele obiecte: o fibulă, 2 brățări, 2 catarame, 1 capăt de curea, 2 inele, toate din argint, 3 pendative de aur în formă de semilună, 40 denari de argint imperiali și 3 solidi de la împăratul Gratianus.

Muzeul din Sf. Gheorghe a putut cumpăra fibula, brățările, cataramele, capătul de curea, două inele, 6 denari de argint romani și un solidus de la Gratianus.³¹⁾

Descrierea obiectelor:

1. Fibula de argint cu cap format din placa semicirculară cu arc semicircular și cu picior pentagonal. La cap e un mic buton. La întâlnirea capului cu arcul e un fir perlat; arcul e concav. Sub placa capului este un resort de spirale răsucite pe două axe de fier și care continuă cu acul fibulei. Din placa piciorului se desprinde dispozitivul de oprire al arcului. Fibula e turnată. Piciorul este ciocănit. Dimensiunile fibulei: lungimea 8,2 cm, lățimea capului 4,1 cm, a arcului 1,6 cm, lungimea piciorului 4,2 cm, iar a resortului 4,4 cm. Greutatea este 24 gr (pl. XI, 1, 1 a).

2. Două brățări executate dintr-o bară de argint cu secțiunea rotundă, care se îngroașă spre capete. Corpul brățării are forma ușor triunghiulară. La una sînt răsucite pe corp două sîrme de argint. Prima brățară are diametrul deschiderii de 6x5,1 cm, grosimea barei de 3 mm, la capete 4,5 mm; greutatea 17 gr (pl. XI, 2).

Cealaltă brățară are diametrul deschiderii de 6,1x5,3 cm, grosimea barei de 3 mm, la capete 5 mm; greutatea 14 gr (pl. XI, 3).

3. Două inele, făcute din bară de argint, spre capete fiind îngroșate. Dimensiunile celui mai gros: 2,2x1,9 cm, grosimea barei 2,5 mm, spre capete 3 mm. Greutatea 4 gr (pl. XI, 7).

Inelul celălalt e mai subțire, dimensiunile lui fiind: 2,3x2,1 cm, gros de 1,8 mm, spre capete 3 mm; greutatea 2 gr (pl. XI, 8).

4. Două catarami. Una e cu verigă rotundă, cu secțiune rotundă și cu o limbă de închidere cu secțiune triunghiulară. O placă îndoită de formă dreptunghiulară se leagă cu veriga. Dimensiunile : lungimea totală 4,1 cm, placa 1,6x1,3 cm, diametrul deschizăturii verigii 2 cm ; greutatea 21 gr (pl. XI, 4, 4 a).

Catarama cealaltă e cu veriga elipsoidală, de secțiune rotundă, cu o limbă de închidere concavă cu secțiune triunghiulară. O placă ovală îndoită cu articulație, se leagă de verigă. Dimensiunile : lungime totală 4,1 cm, placa 1,9x3 cm, greutatea 28 gr (pl. XI, 5, 5 a).

A mai fost găsit și un capăt de curea, care constă dintr-o verigă cu secțiunea rotundă și dintr-o placă trapezoidală îndoită. Dimensiunile : diametrul verigii 1,7 cm, placa 2,3x1,4 cm, greutatea 12,5 gr (pl. XI, 6, 6 a).

Din tezaur mai făceau parte 3 pendentive de aur în formă de semi-lună, dintre care două erau prevăzute cu câte un tub. Acestea nu au ajuns în colecția muzeului.

Descrierea monedelor :

1. Hadrianus (117—138).

Denar de argint, uzat. Mattingly III 170. Coh. 1105.

2. Marcus Aurelius (161—180).

Denar de argint, conservat mediocru. Coh. 178.

3. Marcus Aurelius (161—180).

Denar de argint. Coh. 91.

4. Faustina sen. (+175).

Denar de argint foarte uzat. Coh. 54.

5. Lucilla (+183).

Denar de argint bine conservat. Coh. 62.

6. Commodus (175—192).

Denar de argint foarte uzat. Coh. 382.

7. Gratianus (367—383).

Av. DN GRATIA-NVSPF AVG. Bustul împăratului cu paludament și cu diadema, spre dreapta.

Rev. VICTOR-IA AVGGTROBC. Cei doi împărați șezînd, din față, ținînd împreună un glob, îndărătul lor Victoria. Aureus, conservarea foarte bună. Coh. 38 (fig. 2, 7—13).

Deocamdată e singurul tezaur descoperit și cunoscut din teritoriul județelor Covasna și Harghita, care aparține purtătorilor culturii Sîntana

de Mureș. Pentru datarea ascunderii acestui tezaur ca terminus post quem servește ultima monedă de la Gratianul din a doua jumătate a secolului IV.

Resturile culturii de tip Sântana de Mureș se găsesc, ceea ce este și natural și spre est de județele Covasna și Harghita, astfel colecția Muzeului din Brașov^{31a}) păstrează două cești făcute cu mâna și decorate la fund cu împunsături de degete. Una a fost descoperită la Stupini (nr. de inv. 408), iar cealaltă la Brașov-„Stîncile lui Solomon“ (nr. de inv. 1268).

Numeroasele fragmente de vase de tip „Krausengefäss“ descoperite în castrul roman de la Rîșnov, care se află tot în colecția muzeului sus-amintit, lasă să fie bănuit faptul că și acest castru, ca și cel de la Comolău, a fost locuit după retragerea trupelor romane din Dacia de purtătorii culturii de tip Sântana de Mureș.

CERCETĂRI ȘI SĂPĂTURI NOI

I. SF. GHEORGHE — EPRESTETŌ

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Pe malul stîng al Oltului, terenul situat între gara Sfîntu Gheorghe și Olt se numește „EprestetŌ“. În secolul trecut acest mal ridicat a fost cercetat și sondat de foștii custozi ai Muzeului din Sfîntu Gheorghe. Arheologul Nagy Géza a făcut în anul 1882 cercetări și sondeaje la „EprestetŌ“, al căror rezultat l-a și publicat.³²⁾ Acest sondaj a furnizat numeroase fragmente de vase făcute cu mîna din pastă poroasă și altele făcute la roată din pastă fină cenușie. Dintre acestea unele au fost decorate cu un decor în plasă lustruit. În materialul ceramic au fost și multe fragmente de vase mari de tip „Krausengefäss“, decorate cu sau fără decor cu linii în val.

Cea mai importantă descoperire a acestor cercetări este o monedă de argint de la Constantius II găsită între fragmente de vase la fundul unei gropi.

După acest sondaj, prin descoperiri întîmplătoare au mai ajuns în cursul anilor multe obiecte în colecția muzeului, fiindcă locul așezării a servit drept carieră de nisip. Obiecte mai numeroase, vase și fragmente de vase au fost găsite și donate muzeului în anul 1891.

Dintre acestea sînt de relevat partea superioară a unei amphore, două borcane și un vas cu toartă.

Amphora e făcută la roată, din pastă fină cenușie și e prevăzută cu două torți din bandă lată; fundul îi lipsește (nr. de inv. 48—1891, pl. II, 12). Înălțimea, cît s-a păstrat, 29 cm.

Dintre borcane, unul (nr. de inv. 65/1891/1), e făcut cu mîna din pastă zgrunțuroasă de culoare brună deschisă, cu buza răsfrîntă în afară și cu fund plat. Corpul e puțin bombat și pe umăr sînt 4 butoni cu vîrfurile

ascuțit. Dimensiunile : înălțimea 16,5 cm, diametrul buzei 11 cm, iar al fundului 9 cm (pl. II, 6).

Borcanul celălalt e un vas mic (nr. de inv. 87/1891/2/e), făcut cu mâna din pastă grosolană, cu buza puțin răsfrîntă în afară, cu corpul zvelt și cu fund plat. Dimensiunile : înălțimea 8,5 cm, diametrul buzei 5 cm, iar al fundului 4 cm (pl. XXIII, 5).

Vasul cu toartă (nr. de inv. 92—91, 2) e făcut cu mâna din pastă de culoare brună conținînd pietricele. Pereții vasului sînt oblici, fără arcuire, buza e puțin răsfrîntă în afară, fundul e la margine îngroșat, imitînd fundul profilat al vaselor de tehnică superioară. O mică toartă, care lipsește, pornea de la margine. Înălțimea 11,5 cm, diametrul gurii 8 cm, iar al fundului 7,5 cm (pl. I, 9).

În primele decenii ale secolului nostru au fost descoperite tot la „Eprestetó“ fragmente de vase cenușii de tehnică superioară, numeroase fragmente de vase de tip „Krausengefäss“ (pl. VIII, 11—12), o seceră de fier și un pieptene de os. Dintre fragmentele de vase, pentru cultura Sîntana de Mureș sînt caracteristice două fragmente de ulcior.

Unul e partea de mijloc a unui ulcior bitronconic, pe umăr cu ornament în plasă lustruit (nr. de inv. 489/1901), celălalt (nr. de inv. 673, Getica, fig. 434) e partea de jos a unui ulcior cu fund profilat, cu corp puțin bombat și decorat pe umăr cu un decor în plasă lustruit (pl. XIV, 1).

Secera de fier (nr. de inv. 6658) are o lamă semicirculară și un mîner drept. E lungă de 17 cm, lățimea lamei fiind de 2 cm (pl. X, 9).

Pieptenele de os (nr. de inv. I, 357), format din trei plăci prinse cu nituri de fier, e lung de 8 cm și înalt de 5 cm.

Cele două plăci exterioare în formă de clopot, formînd mînerul, cuprind între ele pe o a treia dințată, reprezentînd pieptenele propriuzis (pl. X, 19). Plăcile sînt prinse între ele prin cinci nituri de fier. La baza mînerului plăcile au pe laturi cîte o mică scobitură. Placa pieptenului are dinți lungi de 1,8 cm, cu vîrfurile ascuțite. Dinții de margine sînt mai lași, cu capetele ușor curbate spre exterior.

Din punct de vedere stratigrafic, aceste cercetări n-au adus rezultate suficiente pentru datarea sigură a așezării și pentru stabilirea felului de trai a populației care s-a așezat pe acest loc.

Noile cercetări ale Muzeului din Sf. Gheorghe erau menite să umple acest gol.

CERCETĂRILE DIN ANUL 1955

Pe șoseaua care duce spre Ozun, lângă podul de fier, de peste Olt, pe amîndouă laturile șoselei, a fost deschisă o carieră de nisip. Între șosea și linia căii ferate nisipul a fost exploatat complet în ultimul deceniu, cu excepția unui prag lat de 2 m, în peretele căruia s-au putut observa urmele cîtorva gropi (fig. 4, 2).

În partea dreaptă a șoselei, lângă podul de fier, se află prelungirea terasei Oltului. Consiliul popular al orașului Sf. Gheorghe a deschis pe acest loc în anul 1954 o carieră de nisip și o parte a nisipăriei a fost

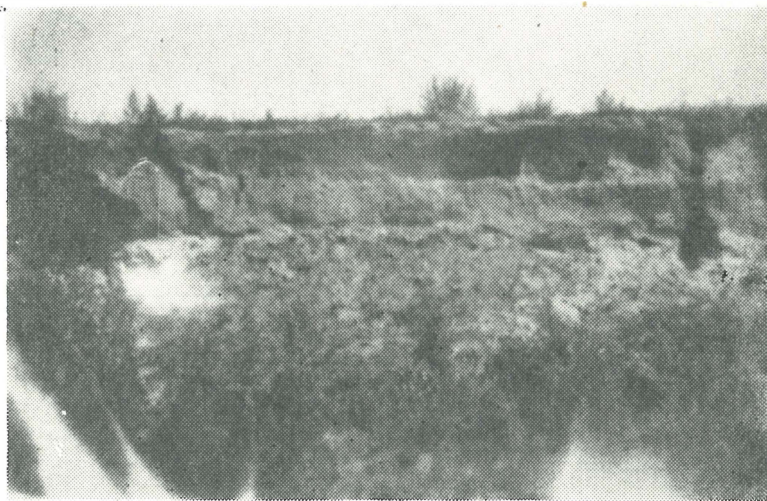

Fig. 4/2

exploatată. Lângă șanțul șoselei a rămas, de asemenea, un prag lat de 2 m, iar în peretele malului săpat s-au păstrat în secțiune 2 gropi. Jumătatea din materialul acestor gropi a fost risipită de cărauși, ceea

ce a mai rămas a fost golit între 30 octombrie și 2 noiembrie 1955 de către cel care scrie aceste rânduri.

Groapa nr. 1 a avut o formă de sac cu o adâncime de 2,05 m și cu o lățime de 1,1 m. Sub humusul actual gros de 10 cm, care a fost ars din cauza că terenul a fost folosit pentru facerea cărămizilor de către lucrătorii Întreprinderii ind. locale, a fost un strat de pământ de culoare neagră gros de 0,50 m. Sub acest strat urma un alt strat de pământ de culoare neagră amestecat cu vase, cu fragmente de vase, cu oase de animale și cu bucăți de chiripici, gros de 0,90 m, urmat de un strat de cenușă gros de 0,35 m. La fundul gropii era nisip galben și pământ (fig. 5).

O parte din conținutul gropii a fost găsită, fiind căzută jos la fundul nisipăriei. În groapă, la o adâncime de 0,6 m a fost găsită o cană cu două torți, lângă care era un vas cu buza așezată în sus. Mai în jos, între bucăți de chiripici și cenușă, au fost găsite fragmente de vase de culoare sură, făcute la roată și un fragment de buză al unui vas de tip „Krausengefäss“, decorat cu linii paralele și ondulate. La o adâncime de 1,4 m a fost găsit un capac făcut la roată. Printre fragmente de vase, chiripici și cărbune au fost găsite oase de animale arse.

Groapa nr. 2 a fost descoperită la distanța de 1,25 m în direcția sudică de la groapa nr. 1.

Lungimea gropii era de 2,13 m, iar adâncimea de 0,40 m. Această groapă era plină cu fragmente de vase făcute la roată, din pastă bună, de culoare neagră. Sub un strat de humus, gros de 0,20 m era un strat de pământ de culoare neagră amestecat cu cenușă, care conținea fragmente de vase făcute cu mâna din pastă poroasă, și bucăți de oase.

Materialul ceramic al gropii nr. 1 se poate împărți în următoarele grupe :

I. Vase făcute la roată, din pastă zgrunțuroasă, care conține multe pietricele, iar la suprafață sînt acoperite cu un strat de lut fin.

II. Ulcioare cu gura treflată, prevăzute cu o singură toartă.

III. Ulcioare cu două torți.

IV. Fragmente de vase grosolane, lucrate cu mâna și la roată, cu pereții groși.

V. Capac din pastă zgrunțuroasă.

VI. Fragmente de străchini și ulcioare, lucrate la roată din pastă cenușie sau brună, de bună calitate.

GRUPA I

1. Un vas-borcan mai mare de culoare sură-închisă. Pe umăr se găsesc trei linii incizate, iar pe corp caneluri înguste care merg de jur-

împrejur ; gura vasului este răsfrîntă în afară, fundul plat. Borcanul are o înălțime de 25,5 cm, diametrul fundului de 7,5 cm, iar al buzei 17,5 cm (pl. II, 3).

2. Un vas asemănător cu cel descris mai sus, cu dimensiuni mai reduse ; înălțimea 18 cm, fundul 7,5 cm, diametrul buzei 11 cm (pl. II, 4).

3. Fragmente de buză din vase de aceeași factură.

4. Două fragmente de buze de vase de tip „Krausengefäss“ ; unul e decorat pe și sub buză cu linii în val (pl. XII, 1). Celălalt e fără decor (pl. XII, 5).

GRUPA II

1. Ulcior cu gura treflată, a cărui parte de jos începînd de la pîntec lipsește (pl. I, 5).

2. Fragment de ulcior avînd sub gură un decor în plasă lustruit (pl. II, 9).

GRUPA III

1. Ulcior cu două torți, din care una și o bucată din buză lipsesc. Mînerul păstrat e făcut din bandă lată profilată la mijloc cu o creastă. Are înălțimea de 35 cm și diametrul fundului de 10 cm (pl. I, 3).

GRUPA IV

Din această grupă fac parte funduri și fragmente de vase zgrunțuroase și groase, de diferite dimensiuni. Sînt făcute cu mîna, iar unele la roată, din pastă zgrunțuroasă și au fundul plat.

GRUPA V

Capac făcut din pastă zgrunțuroasă, cu fundul tăiat drept (pl. XII, 3).

GRUPA VI

1. Fragmente de strachină cu buza răsfrîntă în afară, făcută din pastă bună, arsă la roșu (pl. XIV, 2).

2. Fragment de ulcior din pastă bună, de culoare roșie.

Afară de acestea au mai fost găsite : un fragment de buză al unei străchini ; sub buză, între două briuri paralele, se găsește un decor în formă de plasă lustruit (pl. VI, 1). Un fragment de vas cu decor în plasă lustruit.

O toartă profilată la suprafață cu trei caneluri, care aparține unui vas cu trei mânuși. Toate aceste fragmente sînt făcute din pastă bună, de culoare brună-închisă (pl. XIII, 5).

Materialul ceramic al gropii nr. 2 se poate împărți în următoarele grupe :

I. Vase făcute cu mîna din pastă poroasă, cu ardere mediocră.

II. Vase făcute la roată din pastă bună, cu fundul și buza profilate. Toate sînt acoperite cu un luciu negru și sînt lustruite.

III. Ulcioare cu una sau două torți, făcute din pastă bună, cu un luciu negru.

IV. Vase făcute la roată din pastă bună, de culoare sură.

GRUPA I

1. Fragment de vas făcut cu mîna din pastă poroasă, arsă mediocru. Buza vasului e rășfrîntă în afară, pîntecul e puțin bombat. Forma vasului e zveltă.

GRUPA II

Din această grupă fac prate : a) borcane, b) străchini.

a) *Borcane*

1. Borcan făcut la roată din pastă bună, de culoare neagră ; fundul și buza profilate. Pîntecul e puțin bombat, pe umăr se află o dungă în relief, orizontală (pl. II, 2).

2. Vas asemănător cu cel descris mai sus, numai că are un profil mai unghiular. Dimensiunile : înălțimea 26 cm, diametrul gurii 15 cm, al fundului 9 cm (pl. II, 1).

3. Fragment de borcan cu buza profilată, făcut la roată, cu o dungă în relief, orizontală pe umăr. Pe pîntec, o fișie lată de 7 cm, nelustruită (pl. XV, 3).

4. Borcan făcut la roată din pastă bună, de culoare neagră, buza e rășfrîntă în afară, iar fundul e profilat. Pîntecul e bombat, pe umăr se află o dungă în relief, orizontală (pl. VI, 3, XXIV, 1).

b) *Străchini*

1. Strachină făcută din pastă bună, de culoare neagră, cu fundul și buza profilate. Umărul are profil unghiular. Înălțimea 11,5 cm, diametrul buzei 26 cm, al fundului 10 cm (pl. II, 8).

GRUPA III

1. Ulcior cu două toarte, făcut din pastă bună, cu luciu negru. S-a păstrat fragmentar, fundul și torțile lipsesc (pl. I, 4).
2. Ulcior asemănător, păstrat fragmentar (pl. I, 1, XV, 1).
3. Partea de sus a unui ulcior asemănător cu cel descris mai sus.

GRUPA IV

Ultima grupă e formată din fragmente de străchini, făcute din pastă bună, de culoare sură închisă sau deschisă. Toate acestea au margini profilate.

Un fragment de vas de acest tip e lustruit pe buză și în partea de dinăuntru (pl. VI, 6).

Un fragment de buză al unui vas de tip „Krausengefäss“ acoperit cu un strat lutos de culoare sură-neagră e decorat pe buză la mijloc cu o dungă în relief, care merge de jur-împrejur (pl. XII, 4).

În peretele pragului rămas la șanțul șoselei, spre linia căii ferate s-au putut observa urmele câtorva gropi.

Conținutul unei gropi (nr. 3) care s-a păstrat pe jumătate a fost salvat. Groapa a avut formă de sac cu o adâncime de 2,7 m, și cu o lățime de 1,5 m. În partea superioară a fost un humus negru, mai jos de 40 cm era lut amestecat cu nisip de culoare brună, la fundul gropii erau cărbuni, cenușă, oase de vite și fragmente de vase.

În groapă au fost găsite următoarele fragmente de vase :

1. Fragment de vas mai mare, cu buza puțin răsfrîntă în afară, pe marginea căreia sînt creștături. Pe umărul puțin bombat se află un șir de alveole, făcute cu degetele, care merg de jur-împrejur. Fundul vasului e plat și puțin mai sus de marginea fundului se găsește un decor făcut cu împunsături de degete (pl. XXIII, 4).

2. Jumătatea unui vas, făcut la roată din pastă bună, cu fund profilat, pîntec bombat și buza răsfrîntă puțin în afară. Suprafața vasului lustruită, are culoare sură închisă.

Au mai fost găsite și fragmente de vase făcute cu mîna din pastă poroasă, de culoare brună, cu buza răsfrîntă puțin în afară. La fundul gropii au fost găsite fragmente de vase de tip „Krausengefäss“.

Acestate sînt făcute din pastă care conține multe pietricele și au o culoare cenușie-deschisă. Decorul se află numai pe umăr și e format dintr-o canelură trasă cu degetele, care merge de jur-împrejur (pl. VI, 2, XXIII, 1). Un alt fragment de margine are ca decor, sub buză, linii paralele. Probabil că mai jos, pe umărul ce lipsește, au fost și linii ondulate (pl. XII, 6).

În apropierea gropii a fost găsită, în mod întâmplător, o ceașcă fără toartă, cu pereții oblici, făcută cu mâna. În jurul fundului e un decor făcut prin împunsături de degete. Fundul e perforat la mijloc. Înălțimea 7 cm, diametrul buzei 13 cm, al fundului 8 cm (pl. IV, 15).

SĂPĂTURI DIN ANUL 1956

În apropierea podului de fier, terenul de pe latura dreaptă a șoselei care duce spre Ozun s-a păstrat neatins pe o întindere de 400 m lungime, pînă la gardul crescătoriei de porci a trustului alimentar (fig. 4, 4). Această fișie are o lățime de 10—50 m; exploatarea nisipului s-a făcut mai intensiv la capătul nordic al terenului, care s-a păstrat mai neatins lîngă gard. Panta malului e abruptă. Acolo, unde gardul crescătoriei de porci atinge malul Oltului, face o cotitură. Între mal și albia rîului se întinde pînă la podul de fier o fîneață lată de 200—300 m. Dincolo de curtea crescătoriei de porci terenul e complet distrus, fiind folosit în ultimii ani pentru fabricarea cărămizilor, iar pămîntul cu resturi arheo-

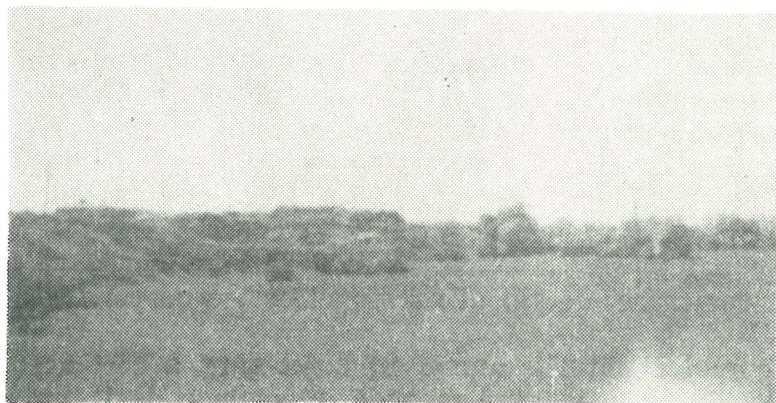

Fig. 4/4

logice a fost scos pentru cărămizi. Urmele fabricării cărămizilor au fost observate și pe terenul de lîngă gard, unde au fost găsite gropi și locuri acoperite cu straturi de arsură ale cuptoarelor de ars cărămizi.

Pe acest teren, păstrat relativ neatins, au fost făcute între 30 iulie—10 august 1956, de către Muzeul din Sf. Gheorghe, cîteva sondaje.

Au fost executate 5 sondaje și au fost dezvelite 5 suprafețe (fig. 5). Descrierea lucrărilor de săpături va fi făcută după sondaje și suprafețe.

SONDAJUL I

Primul șanț (S. 1) a fost executat lângă gard, în direcția est-vest, secționând terenul întreg care fusese cultivat cu cartofi. Șanțul a fost lung de 34 de m, lat de 2 m și adânc de 0,5—6 m. Sub un strat arat, gros de 30 cm, urma un strat brun-închis gros de 20—30 cm, sub care se găsea nisip galben și apoi nisip de culoare cenușie. La capătul estic al șanțului, sub stratul vegetal era un strat amestecat cu cioburi și cu humus. Acest strat a fost format din pământul scos și aruncat pe malul șoselei cu ocazia construirii acesteia (fig. 5). Stratul de cultură conținea, în mod răzleț, fragmente de vase făcute cu mâna și la roată.

În șanțul I a fost găsit un singur vas întreg, la o adâncime de 24 cm, lângă peretele sudic al șanțului, în fața suprafeței nr. 3.

Vasul e făcut cu mâna, din pastă cu multe pietricele, de culoare brună și are buza răsfrintă ușor în afară; pe margine este decorat cu linii crestate. Gîtul e înalt, pîntecul bombat, iar fundul plat. Pe umăr sînt patru butoni mici. Vasul are o înălțime de 12,5 cm, diametrul buzei de 9,5 cm, iar al fundului de 9 cm (pl. I, 15).

Tot în acest șanț a fost găsit un fragment de vas făcut cu mâna, din pastă poroasă, de culoare brună. Pe umăr e aplicat un brîu în formă de semilună, decorat cu crestături (pl. VI, 11).

SONDAJUL II

Perpendicular pe șanțul 1 a fost executat în direcția nord-sud un alt șanț, lung de 12 m, lat de 2 m și adânc de 0,6 m (S. II).

Șanțul prezintă aceeași stratigrafie ca și primul.

La adâncimea de 40 cm a fost descoperit un cuțit de fier cu spatele curb și perforat la miner pentru un nit care prindea plăcile minierului; lungimea 23 cm, lățimea 2—2,5 cm (pl. X, 7).

Ceramica a fost găsită numai în mod răzleț; merită să fie amintit fundul unui vas mare, de tip „Krausengefäss“, descoperit la o adâncime de 40 cm.

În tot cursul săpăturii, numai în acest șanț a fost descoperită, la adâncimea de 30 cm, o singură monedă. Moneda e de la împăratul Antonius Pius (138—161 e.n.).

Av. IMP CAES T AEL HADR AN (TONINVS AVG PIVS PP). Capul laureat al împăratului, spre dreapta

Rev. PIEPTAS (în exerga) TR. FOT. XIII (COS) IIII. Pietas în picioare spre dreapta, ținînd o capră și un coș cu fructe; la picioare un altar. Pe suprafața monedei e o linie incizată ulterior, probabil, ca semn de probă.

Denar de argint uzat. Diametrul 1,6 cm, greutatea 2,05 gr (fig. 2, 1).
Coh.² 616 (anul 151 e.n.).

SONDAJUL III

Perpendicular pe șanțul 1, în direcția nord-sud, a fost executat un șanț lung de 5 m, lat de 2 m și adânc de 60 cm (S. III). Acest șanț a legat șanțul 1 cu suprafața 4. Sub humusul vegetal se întindea un strat de cultură gros de 25 cm, care conținea câteva cioburi răzlețe.

SONDAJUL IV

În direcția nord-sud, paralel cu marginea carierei de nisip, a fost executat un șanț lung de 12 m, lat de 2 m și adânc de 70 cm (S. IV). În el n-au fost găsite resturi de cultură.

SONDAJUL V

Paralel cu șanțul 4 în direcția nord-sud, a fost executat un șanț lung de 10 m, lat de 2 m și adânc de 60 cm. Sub humusul vegetal, în stratul de cultură, gros de 30 cm, au fost găsite câteva fragmente de vase atipice.

SUPRAFAȚA I

Dreptunghi de 4 m pe 4 m, orientat est-vest. Terenul a fost deranjat de cărămidari, piese arheologice n-au fost găsite, cu excepția unor cioburi răzlețe.

SUPRAFAȚA II

Dreptunghi de 2,5 m pe 4 m, la capătul vestic al suprafeței I. În stratul de cultură deranjat au fost găsite câteva cioburi atipice.

SUPRAFAȚA III

Dreptunghi orientat nord-sud, de 6 m lungime și 5 m lățime, situat în apropierea gardului, perpendicular pe șanțul 1. Sub humusul gros de 30 cm a fost descoperit un complex de locuință, format dintr-un strat de chirpici amestecat cu fragmente de vase și cu oase de animale (fig. 4, 3).

Complexul de locuință avea o formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 3x2,5 m, cu axa principală est-vest. Dimensiunile au fost delimitate de găuri de pari, descoperite în pământ.

Fig. 4/3

Pe latura de vest a locuinței s-au găsit patru (1—4), la nord una (5) și la est două găuri de pari (6—7).

Dimensiunile găurilor de pari :

1. Diametrul 8 cm, adâncimea 17 cm, forma rotundă
2. Diametrul 13 cm, adâncimea 9 cm, forma rotundă
3. Diametrul 7 cm, adâncimea 16 cm, forma rotundă
4. Diametrul 17 cm, adâncimea 8 cm, forma rotundă
5. Diametrul 22 cm, adâncimea 10 cm, forma rotundă
6. Diametrul 26 cm, adâncimea 7 cm, forma rotundă
7. Diametrul 16 cm, adâncimea 11 cm, forma triunghiulară.

Parii erau înfiți drept în pământ, cu excepția celui de al 7-lea, care a fost bătut oblic. Capetele parilor au fost ascuțite.

Intrarea în locuință a fost probabil pe latura vestică, spre râu, între parii nr. 3—4, iar pe latura nordică a fost făcută streășina, cum arată urmele parilor nr. 4—5 (fig. 9).

Vatra dreptunghiulară, cu dimensiunile de 50x70 cm a fost așezată lângă peretele sudic al locuinței și prezenta un strat compact de lutuală arsă.

Podava era de pământ bătut, amestecat cu pietre mici de râu ; pe ea s-au găsit resturile de cultură materială.

Inventarul locuinței consta din fragmente de ceramică, unelte de uz casnic și oase de animale.

Ceramica se poate împărți în următoarele grupe : 1. vase făcute cu mâna, din pastă poroasă ; 2. vase de tehnică superioară, cenușii-negre ; 3. vase din pastă zgrunțuroasă.

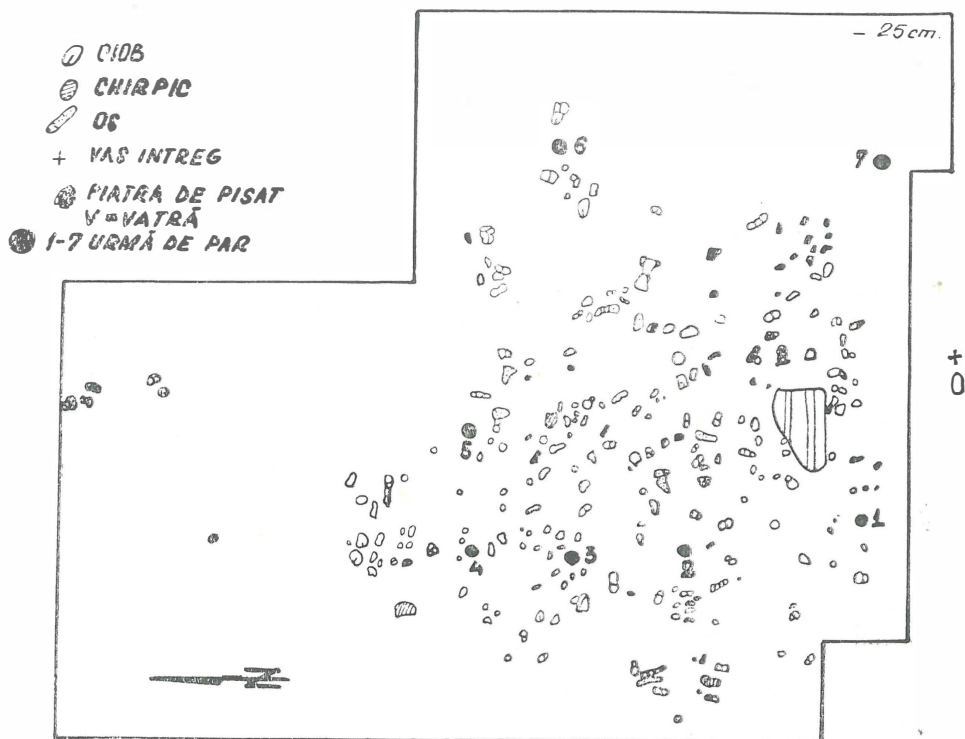

Fig. 9

GRUPA I

Afară de cele descrise la șanțul 1, mai fac parte din această groapă următoarele fragmente de vase :

1. Fragmentul unei cești, făcută din pastă grosolană, decorată în jurul fundului cu împunsături de degete (pl. XVI, 1).

2. Fragment din fundul profilat al unei cești, făcută din pastă grosolană de culoare cărămizie (pl. XVII, 8).

3. Funduri drepte de la diferite vase cu pereții groși, făcute din pastă grosolană, arsă mediocră (pl. XIII, 15). Un fragment de vas de aceeași factură are fundul cu soclu.

4. Fragment de vas cu buza ușor răsfrîntă în afară, decorat sub gît cu un brîu crestat în formă de semilună (pl. XVI, 3).

5. Fragment de vas cu buza dreaptă (pl. XIII, 3).
6. Fragment de vas cu buza ușor răsfrîntă în afară și crestată (pl. XVI, 2).
7. Fragment de vas cu buza răsfrîntă în afară și decorată cu creștături (pl. XVI, 4).
8. Fragment de vas cu buza răsfrîntă în afară și lobată (pl. XXIV, 3).
9. Diferite fragmente de vase, cu buze drepte sau răsfrînte puțin în afară (pl. XXIV, 6).

GRUPA II

1. Fragment de vas cu buza îngroșată ; pe gît două dungi în relief, în benzile formate de acestea, cite o linie în val, lustruită.
2. Fragment de vas cu buza răsfrîntă orizontal în afară. Pe gît, două dungi paralele, între care e un decor în plasă, lustruit (pl. XVI, 7).
3. Fragment de strachină cu buza îngroșată ; umărul profilat în unghi.
4. Fragment de ulcior, cu toartă, lucrat din pastă de culoare neagră.
5. Fragment de strachină cu buza îngroșată, făcut din pastă de culoare neagră.
6. Fragment din marginea ușor răsfrîntă în afară a unei străchini de culoare cărămizie (pl. XIII, 14).
7. Fragmente de vase decorate cu caneluri izolate.

Afară de aceste fragmente de vase au fost găsite, pe podeaua locuinței și patru fragmente de tip „Krausengefäss“. Acestea sînt următoarele :

a) Fragment de buză, răsfrîntă înăuntru orizontal, făcut din pastă destul de bună, de culoare brună și decorat pe buză cu un decor format din linii în val. Sub gît e o canelură (pl. VI, 13, XVI, 5).

b) Fragment de buză, răsfrîntă înăuntru orizontal, fără decor. (pl. XVI, 6).

c) Un fragment decorat cu linii în val și cu linii paralele. (pl. XVI, 8).

d) Un fragment din umărul unui vas „Krausengefäss“, decorat cu linii în val, cu linii paralele incizate și cu șiruri verticale de creștături (pl. XVII, 6).

Dintre unelte de lucru au fost găsite jumătatea unei rîșnițe rotative, lucrată din rocă vulcanică, o bucată de piatră de măcinat și o piatră de pisat (pl. X, 23—25).

GRUPA III

Din această grupă fac parte fragmentele unui borcan lucrat din pastă zgrunțuroasă și decorat pe umăr cu linii incizate.

SUPRAFAȚA IV

Dreptunghi orientat est-vest, de 8 m lungime și 4 m lățime, situat la marginea vestică a platoului, perpendicular pe șanțul 3.

Fig. 6/1

Fig. 6/3

Fig. 6/2

Sub humusul gros de 30 cm au fost descoperite resturile unui complex de locuință și un atelier de olărie cu un cuptor de ars oale (fig. 6, 1—3).

Locuința avea forma dreptunghiulară; întinderea ei a fost delimitată de urme de pari. Dimensiunile : 3,75x3,75 m (fig. 10, 11).

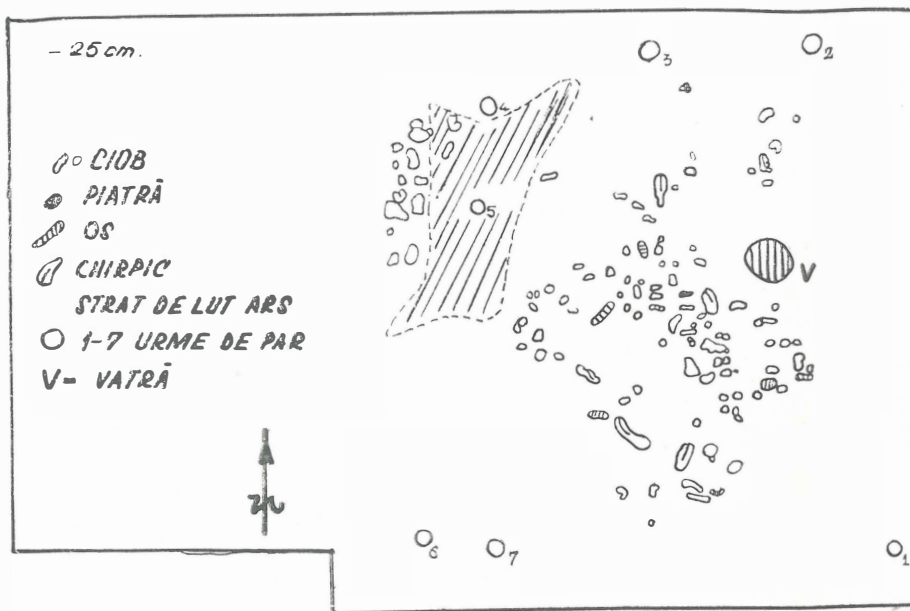

Fig. 10

12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0

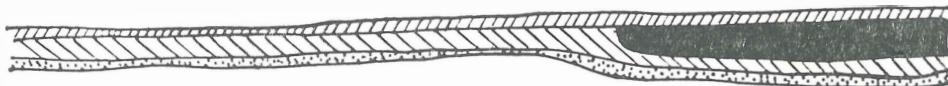

Fig. 11

Dimensiunile găurilor de pari :

- Nr. 1 diametrul 10 cm, adâncimea 14 cm, forma rotundă.
- Nr. 2 diametrul 15 cm, adâncimea 12 cm, forma rotundă.
- Nr. 3, diametrul 15 cm, adâncimea 13 cm, forma rotundă.
- Nr. 4, diametrul 10 cm, adâncimea 12,5 cm, forma rotundă.
- Nr. 5, diametrul 5 cm, adâncimea 16 cm, forma triunghiulară.
- Nr. 6, diametrul 8 cm, adâncimea 8 cm, forma rotundă.
- Nr. 7, diametrul 7 cm, adâncimea 10 cm, forma rotundă.

Vîrfurile parilor au fost ascuțite.

Intrarea în locuință a fost probabil pe latura sudică, între parii nr. 6—7.

Vatra ovală a fost așezată lângă peretele estic al locuinței și se prezenta sub forma unui strat de lut bătut, cu diametrul de 50 cm.

În colțul nord-vestic al locuinței, depășind limita ei, exista un strat compact de lut ars, lung de 2 m, lat de 75 cm și gros de 10 cm. La capătul vestic al stratului de lut ars au fost găsite multe fragmente de vase.

Pe podea au fost găsite multe fragmente de vase, lucrate cu mîna și la roată. Podeaua a fost făcută din pietre mici de rîu, formînd un strat de prundiș, așezat în pămîntul adîncit la 25 cm.

Inventarul locuinței era format din fragmente de vase, o piatră de măcinat, o piatră de șlefuit, un cuțit de fier și o bară de fier cu secțiune dreptunghiulară.

Ceramica se împarte în următoarele grupe :

1. Vase făcute cu mîna.
2. Vase cenușii de tehnică superioară, lucrate la roată.
3. Vase lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă.

1. VASE FĂCUTE CU MÎNA

Din această grupă s-au păstrat fragmente de vase făcute cu mîna, din pastă grosolană de culoare brună, cu buza răsfrîntă ușor în afară, cu corpul zvelt și cu fund plat. La unele, buza e crestată și umărul decorat cu linii incizate în formă de semicerc, legate între ele ; în jurul fundului sînt urme de degete împunse (pl. XIII, 1).

Sînt și fragmente de vase a căror buză e dreaptă și pe care lipsește decorul incizat pe umăr și liniile crestate de pe buză (pl. XIII, 11). Trei fragmente de margine dreaptă sînt decorate cu un brîu alveolar (pl. XVII, 2—4).

2. VASE CENUȘII DE TEHNICĂ SUPERIOARĂ

Fragmentele de vase de tehnică superioară sînt borcane și străchini. Unele au marginea îngroșată (pl. XIII, 12) sau răsfrîntă în afară, orizontal (pl. XX, 4) fiind decorate, în parte, pe umăr cu o linie în val, lustruită.

Dintre fragmentele de străchini, un fragment de margine e decorat cu o linie în val, lustruită (pl. XIV, 4). Un fragment de vas are luciu brun și e decorat tot cu o linie în val, lustruită și cu o dungă în relief (pl. XVII, 1).

Un fund de vas profilat, de culoare cărămizie (pl. XIII, 7) și o toartă plină, cu secțiune triunghiulară (pl. XVIII, 9).

3. VASE FĂCUTE DIN PASTĂ ZGRUNȚUROASĂ

Acestei categorii îi aparțin un vas-borcan și un fragment de strachină.

Borcanul are un pîntec bombat și este decorat cu linii incizate, care merg de jur împrejur; fundul este plat, partea superioară lipsește.

Fragmentul de strachină are marginea dreaptă îngroșată și profil unghiular (pl. XIII, 9).

Trei fragmente de vase de tip „Krausengefäss“, dintre care unul e din margine, iar celelalte din partea de mijloc a vasului; sînt toate decorate cu linii în val; după pastă, fac parte tot din această categorie (pl. XX, 1—3).

Uneltele de lucru descoperite în locuință sînt :

1. O bucată de piatră de măcinat, cu o parte rotunjită și alta plată.
2. O piatră de șlefuit cu secțiune dreptunghiulară la capăt și prezentînd mai multe șanțuri.
3. Un cuțit de fier avînd lama cu spatele curb, păstrată numai pe jumătate (pl. XIX, 8).
4. O bară de fier cu o lungime de 13 cm, groasă de 0,4 cm și capetele ascuțite; destinația ei e necunoscută (pl. XIX, 7).
5. O bară de fier, lungă de 9,5 cm, groasă de 0,5—1 cm; destinația necunoscută (pl. XIX, 6).

La desfacerea podelei s-a văzut că locuința a fost construită pe resturile unui cuptor de ars oale (cuptorul II), care a servit la rîndul lui drept groapa olarului altui cuptor, săpat în pămînt în partea estică a locuinței (cuptorul I).

CUPTORUL I

Cuptorul a fost săpat în pămînt și a avut o formă aproape rotundă, cu axa mai lungă spre nord-vest. În secțiune era de formă ovală, îngustîndu-se în partea lui superioară. Era prevăzut cu două focare, despărțite între ele printr-un perete de lut fin, ars la roșu-violet. Din acest lut era făcută și placa perforată, care a servit drept suport pentru vase. Interiorul cuptorului a fost lutuit tot cu lut fin. La 8,5 cm sub placă, în peretele de nord al cuptorului se găsea gaura, cu diametrul de 10 cm, care a servit pentru ieșirea fumului. Între placă și fundul focarelor, distanța era de 30 cm; înălțimea cuptorului era de cca. 1 m. Partea supe-

rioară a cuptorului lipsea, fiind atinsă de fierul plugului. Peretele sudic s-a păstrat la o înălțime de 40 cm (fig. 12).

Pe placa perforată a cuptorului au fost găsite vase „în situ“ și fragmente de vase (fig. 6, 5).

Fig. 6/5

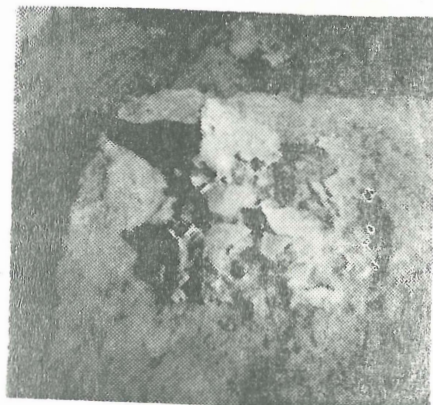

Fig. 6/6

Pe placa cuptorului au fost găsite următoarele vase, mai mult sau mai puțin întregi :

a) Strachină făcută la roată din pastă fină cenușie, cu marginea răsfrântă în afară, cu profil unghiular și cu fund profilat. Înălțimea 15 cm, diametrul buzei 26 cm, al fundului 7,5 cm (pl. II, 13).

b) Borcan făcut la roată din pastă zgrunțuroasă, de culoare sură-neagră, cu buza îngroșată, corpul bombat și fund profilat. Marginea e scobită în interior ; pe umăr e o linie incizată, care merge de jur-împrejur. Înălțimea 19 cm, diametrul buzei 13 cm (pl. II, 5).

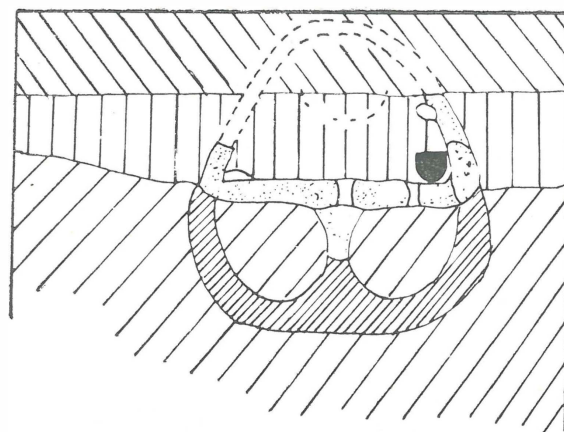
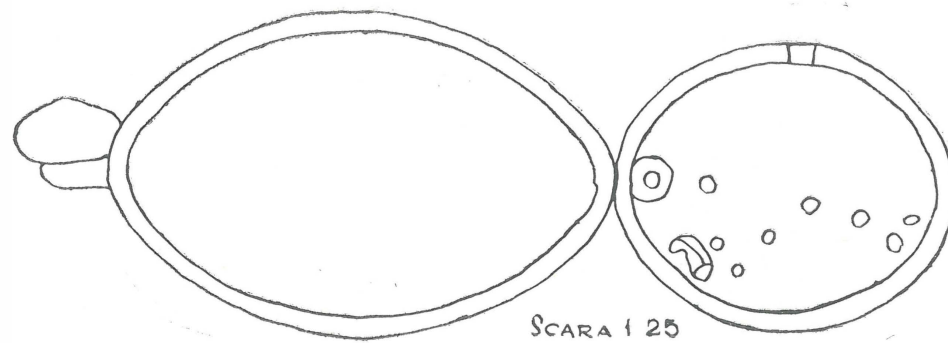
c) Borcan făcut la roată din pastă zgrunțuroasă, de culorae brună, cu buza îngroșată, pîntecul bombat și fundul profilat, plin ; s-a păstrat fragmentar. Asemănător cu cel descris mai sus, pe jumătate ars.

d) Borcan asemănător cu cel descris mai sus, de asemenea fragmentar.

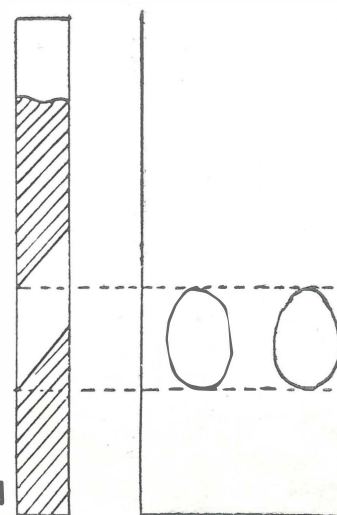
e) Borcan mare, făcut la roată din pastă zgrunțuroasă, de culoare brun-cenușie, cu marginea răsfrântă în afară, pîntecul bombat ; pe umăr e decorat cu trei linii incizate.

Fragmentele de vase găsite pe placa cuptorului se pot împărți în următoarele grupe :

1. Vase făcute cu mîna din pastă grosolană.
2. Vase făcute din pastă fină, cenușie, lucrate într-o tehnică superioară.
3. Vase făcute din pastă zgrunțuroasă.

SCARA 120

 HUMUS

 LUT GALBEN

 NISIP GALBEN

 LUT CENUSIU PLACA CUSTODIRIUI

 LUT ARS

 VAS

Fig. 12

1. VASE FĂCUTE CU MÎNA, DIN PASTĂ GROSOLANĂ

1. Fragment de vas cu buza crestată și răsfrîntă în afară ; sub margine, decorat cu linii incizate (pl. XVIII, 1).
2. Fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară, fără decor (pl. XXIV, 7).
3. Fragment de margine al unui borcan, decorat cu creștături (pl. XVIII, 2).
4. Partea de jos a unui vas cu fund plat (pl. XXII, 1).
5. Partea de jos a unui vas cu fond plat, decorat în jurul fundului cu împunsături de degete (pl. XVIII, 4).
6. Partea de jos a unui vas mare, cu fund plat ; în jurul fundului împunsături de degete (pl. XVIII, 7).

2. VASE FĂCUTE DIN PASTĂ FINĂ CENUȘIE, LUCRATE ÎNTR-O TEHNICĂ SUPERIOARĂ

Acestea sînt de următoarele tipuri :

- a) Oale mai mari cu marginea răsfrîntă în afară orizontal, cu sau fără decor în val lustruit.
- b) Borcane cu buza îngroșată, decorate sub margine, cu briu în relief și cu decor în val lustruit.
- c) Străchini cu buza răsfrîntă în afară, cu buza dreaptă sau îngroșată.

TIPUL A

1. Fragment de margine al unui vas de culoare brun-deschisă decorat cu două dungi în relief, între care este un decor în linie, în val lustruit (pl. VI, 4).
2. Fragment de vas, de culoare cenușie, cu margine îngroșată, decorat cu două dungi în relief, între care o linie în val groasă lustruită (pl. XVIII, 5).
3. Fragment de vas de culoare cenușie, cu marginea răsfrîntă în afară, decorat cu linie în val lustruită.
4. Fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară, cu două dungi în relief, între care se găsește o linie în val lustruită (pl. XVIII, 8).
5. Fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară orizontal ; pe gît o dungă în relief (pl. XXII, 8).
6. Fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară orizontal ; luciu negru (pl. XXII, 2).

TIPUL B

1. Fragment de vas cu marginea îngroșată ; pe umăr o bandă e lăsată mată și decorată cu o linie în val lustruită (pl. VI, 9).
2. Fragment de vas cu marginea îngroșată, decorat cu o dungă în relief și cu o linie în val lustruită (pl. VI, 5).
3. Fragment de vas asemănător cu cel descris mai sus ; ars secundar (pl. XXI, 2).
4. Fragment de margine cu decor în plasă lustruit (pl. XVIII, 3).
5. Fragment de margine al unui vas decorat cu două dungă în relief și linii lustruite (pl. VI, 17).

TIPUL C

1. Fragment de strachină făcută din pastă fină de culoare sură deschisă, cu marginea îngroșată și răsfrîntă în afară și cu fund plat (pl. XXII, 5).
2. Fragment de strachină cu marginea răsfrîntă în afară (pl. XXII, 3).
3. Fragment de strachină cu marginea răsfrîntă în afară, din pastă de culoare brună, decorat cu două linii paralele incizate.
4. Fragment de strachină cu marginea îngroșată ; dungă în relief, luciu negru (pl. XXII, 13).
5. Fragment de strachină cu marginea îngroșată ; dungă în relief, profil unghiular (pl. XXII, 15).
6. Fragment de strachină cu marginea îngroșată și cu dungă în relief (pl. XXII, 6).
7. Fragment de strachină de culoare brună cu marginea îngroșată și profil unghiular (pl. XXII, 14).
8. Fragment de strachină cu marginea puțin îngroșată, decorat cu o dungă în relief și cu linii incizate (pl. XXII, 4).
9. Fragment de vas cu marginea îngroșată, decorat cu linii incizate (pl. XXII, 7).

Tot în cuptorul I au fost găsite vase făcute din pastă fină, decorate cu benzi lustruite orizontal sau vertical (pl. XXI, 3), lăsînd între ele cîte o bandă nelustruită.

Pe un fragment de vas de culoare brună, sub decorul în linii în val lustruite se aflau și benzi lustruite orizontal (pl. XXI, 1).

Cîteva fragmente de margini de căni arată că și acest tip de vas e reprezentat în materialul cuptorului respectiv. Unul e cu marginea treflată, iar celălalt de culoare neagră cu marginea rotundă răsfrîntă orizontal în afară (pl. XXII, 12).

3. VASE FĂCUTE DIN PASTĂ ZGRUNȚUROASĂ

1. Fragment cu marginea răsfrîntă în afară, decorat cu caneluri (pl. VI, 7).

2. Fragment de culoare cenușie închisă, cu marginea răsfrîntă în afară și decorat cu caneluri (pl. XXII, 9).

3. Fragment cu marginea răsfrîntă în afară, decorat cu caneluri (pl. XXII, 10).

4. Fragment de strachină de culoare închisă cu marginea dreaptă, profil unghiular (pl. XIII, 10).

5. Fragment de strachină de culoare cărămizie, cu peretele gros de 1 cm, imitînd forma străchinilor cenușii de tehnică superioară (pl. XII, 11).

Tot în această categorie se încadrează trei fragmente de vase de tip „Krausengefäss“, decorate cu linii în val.

CUPTORUL II

Sub podeaua locuinței nr. 2 a fost descoperit și un al doilea cuptor de ars oale, distrus, de formă ovală, așezat cu axul lung pe direcția est-vest. Dimensiunile : lungimea 140 cm, lățimea 105 cm. Fundul cuptorului era la 1,35 m de suprafața actuală a terenului. La adîncimea de 0,74 m s-a putut observa, în peretele sudic al cuptorului, resturile plăcii pe care au fost așezate vasele. La capătul vestic a fost așezată o lespede mare de piatră (fig. 12).

De asemenea, s-a putut constata că acest cuptor răvășit a servit drept „groapă“ pentru cuptorul I. În molozul cuptorului au fost găsite fragmente de vase de diferite tipuri.

Materialul ceramic descoperit în interiorul cuptorului se poate împărți în următoarele grupe :

1. Vase făcute cu mîna, din pastă grosolană.
2. Vase făcute la roată din pastă fină, de culoare cenușie și brună.
3. Vase făcute la roată din pastă zgrunțuroasă.

1. VASE FĂCUTE CU MÎNA DIN PASTĂ GROSOLANĂ

1. Partea de sus a unui vas cu marginea răsfrîntă în afară și decorat pe buză, cu împunsături de degete (pl. VII, 3).

2. Fragment de vas din pastă de culoare neagră cu marginea răsfrîntă în afară și cu buza crestată ; pe umăr decor de linii incizate (pl. VII, 2).

3. Fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară ; pe pîntecul bombat decor de linii incizate (pl. VII, 1).

4. Fragment de vas lucrat în mod grosolan, cu marginea răsfrîntă în afară, buza crestată și decorat cu un brîu alveolar sub margine, (pl. XIX, 3).

5. Fragment de vas decorat cu brîu alveolar.

6. Ceașcă fără toartă, făcută din pastă grosolană de culoare neagră ; înălțimea 6 cm, diametrul gurii 12,5 cm, al fundului 9 cm (pl. IV, 14).

7. Fundul unei cești decorate jur împrejur cu împunsături de degete (pl. XII, 2).

2. VASE FĂCUTE LA ROATĂ DIN PASTĂ FINĂ, DE CULOARE CENUȘIE

1. Fragment de strachină cu marginea îngroșată și profil unghiular (pl. VII, 4).

2. Fragment de strachină asemănătoare (pl. XXII, 16).

3. Fragment de strachină cu marginea îngroșată ; pe umăr dungă în relief ; profil unghiular (pl. XXII, 20).

4. Fragment de strachină cu marginea îngroșată și profil unghiular (pl. XXII, 17).

5. Fragment de strachină cu marginea ușor răsfrîntă în afară ; dungă în relief și profil unghiular.

6. Fragment de strachină cu marginea îngroșată ; profil unghiular (pl. XIII, 13).

7. Fragment de strachină cu marginea îngroșată (pl. XIII, 6).

8. Fragment de margine al unui pahar cu marginea dreaptă și cu o dungă în relief (pl. XIX, 5).

9. Fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară orizontal, decorat cu o linie incizată și cu val lustruit (pl. XIX, 1).

10. Fragment de vas de culoare neagră, decorat între două dungă cu un val lustruit (pl. XIV, 5).

11. Fragment de vas de culoare neagră cu marginea răsfrîntă în afară orizontal (pl. XXII, 19).

12. Fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară, decorat pe umăr cu o linie incizată (pl. XXII, 18).

13. Fragment de vas de culoare roșie cu decor alveolar, imitând tehnica șlefuirii sticlei (pl. XVIII, 6).

14. Fragment de toartă de culoare neagră dintr-un vas cu trei torți (pl. XXI, 4).

15. Fragment de toartă al unui ulcior de culoare neagră (pl. XXI, 7).

16. Partea de sus a unui ulcior prevăzut cu toartă din bandă lată și cu gura treflată (pl. I, 6).

3. VASE FĂCUTE LA ROATĂ DIN PASTĂ ZGRUNȚUROASĂ

1. Fragment de vas cu marginea răsfrântă în afară, decorat pe umăr cu două linii incizate (pl. XXI, 6).

2. Fragment de vas cu marginea răsfrântă în afară, decorat cu caneluri (pl. VII, 5).

3. Fragment de vas prevăzut cu o ureche ridicată deasupra marginei vasului (pl. XXI, 5).

4. Fund de vas tăiat, de culoare cenușie ; pe fund e incizat adânc un cerc (pl. XXII, 22).

5. Fragment de vas decorat cu linii în val și cu linii orizontale incizate (pl. XIX, 2).

6. Fragment de vas de culoare cenușie închisă, cu buza îngroșată, pe umăr cu dungi în relief (pl. XXII, 21).

7. Fragment de margine al unui vas de tip „Krausengefäss, decorat cu o linie în val (pl. XIX, 4).

La o adâncime de 40 de cm a fost descoperită o bucată de os, ascuțit la un capăt, care a servit drept lustruitor de vas ; osul este plat și are la mijloc pe amândouă fețele câte o linie incizată. Are o lungime de 7 cm și e gros de 0,4 cm (pl. X, 12).

SUPRAFAȚA V

Dreptunghi de 3 m pe 7 m, orientat est-vest, situat la 3 m de marginea nisipăriei.

Sub humusul vegetal, la o adâncime de 25 cm a fost descoperit un mormînt de inhumație (m 1, fig. 5). Scheletul mortului era foarte răvășit ; s-au găsit numai câteva bucăți din oasele lungi, o bucată din bazin, câteva oase din vertebre și din craniu. Mortul fusese așezat pe spate, orientat est-vest și în jurul lui se găseau numeroase fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. Lîngă bazin, între fragmente de vase, au fost descoperite următoarele obiecte : jumătatea unei mărgeli de lut și un ac de bronz încovoiat (pl. X, 14, 1).

Fragmentele de vase găsite în mormînt sînt următoarele : 1. Fragment de vas făcut cu mîna, din pastă grosolană, cu marginea răsfrîntă în afară (pl. XIII, 2) ; 2. Un fragment de vas asemănător (pl. XXIV, 4) ; 3. Fragment de vas făcut cu mîna cu marginea răsfrîntă în afară, sub care e aplicat un briu alveolar (pl. XVII, 7) ; 4. Borcan făcut la roată din pastă fină cenușie, cu marginea răsfrîntă în afară și pîntecul bombat (pl. XXIV, 5) ; 5. Fragment de strachină făcută la roată, cu marginea îngroșată și cu profil unghiular (pl. VI, 16) ; 6. Fragment de borcan de culoare sură închisă cu buza îngroșată și cu profil unghiular (pl. XIII, 16) ; 7. Fragment de strachină lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, cu marginea răsfrîntă în afară și cu profil unghiular (pl. VI, 12 ; XIV, 3) ; 8. Fragment de borcan făcut la roată, din pastă zgrunțuroasă, cu marginea răsfrîntă în afară ; decorat pe umăr cu linii incizate (pl. XVII, 5) ; 9. Fragment de vas de culoare neagră, decorat cu linii în val și linii paralele (pl. XIV, 6) ; 10. Fragment de margine al unui vas făcut din pastă zgrunțuroasă de tip „Krausengefäss“, decorat pe umăr cu linii în val și paralele (pl. XX, 5) ; 11. Fragment de margine al unui vas de tip „Krausengefäss“, făcut din pastă zgrunțuroasă, de culoare neagră, decorat pe umăr cu caneluri (pl. VI, 15 ; XIII, 8).

Cu prilejul adîncirii casetei s-a descoperit la adîncimea de 50—70 cm un mormînt de incineratie. Groapa mormîntului a fost de formă ovală, lungă de 1,5 m și lată de 0,75 m, orientată est-vest. Fundul gropii a fost netezit și ars (fig. 13).

În mormînt s-au găsit fragmente de vase, cărbune și oase calcinate. Oasele calcinate erau așezate într-un vas, lîngă care se mai afla un prîsnel de lut, o mărgea de sticlă verzuie și un ac de os ascuțit la amîndouă capete (pl. X, 13, 15, 10). Toate acestea au fost acoperite cu fragmente de vase de culoare roșie și cu un fragment de buză de culoare cenușie.

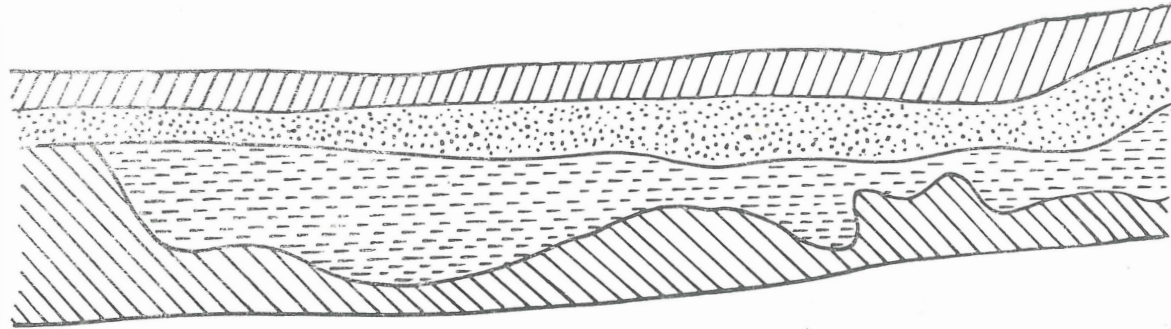
Vasul în care erau așezate oasele și cărbunii e o oală făcută cu mîna din pastă grosolană de culoare brună, cu marginea ușor răsfrîntă în afară, cu pîntec bombat și cu fund plat. Din cauza lipsei unei părți între pîntec și fund, înălțimea nu s-a putut măsura. Aproximativ aceasta este de cca 25—30 cm. Diametrul gurii e de 14 cm, iar al fundului 9 cm. Peretele are o grosime de 1 cm. În jurul fundului sînt împunsături cu degetele (pl. VI, 10 ; XV, 2).

Fragmentele de vase de culoare roșie sînt două bucăți din pîntecul și, respectiv o bucată din banda lată ale unui ulcior (pl. XXIII, 6). Ulciorul a fost făcut la roată din pastă fină, de culoare cenușie deschisă, la suprafață fiind acoperit cu o vopsea roșie.

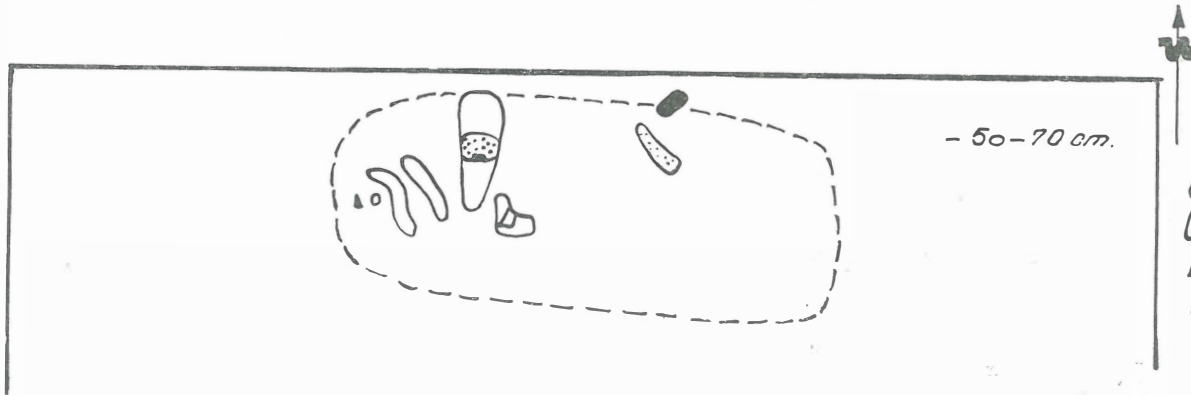
Fragmentul de buză aparține unui borcan cu dimensiuni mai mari făcut la roată din pastă fină cenușie, cu marginea îngroșată. Pe umăr este o linie incizată care merge jur-împrejur, sub care se află un decor în plasă lustruit (pl. VI, 14 ; XIV, 2).

Mortul a fost ars în groapă și după ardere osemintele au fost adunate și depozitate în oală. Cu această ocazie pe interiorul marginii și la fundul vasului s-a depozitat un strat de funingine.

PROFILUL PERETULUI NORDIC

- HUMUS ARAT
- PĂMÎNT BRUN
- STRAT DE CENUȘĂ
- AMESTECAT CU PĂMÎNT
- LUT GALBEN

- CĂRBUNE
- OS
- CIOB
- AC
- MĂRGEA

MORMÎNT DE INCINERAȚIE

SCARA 1:25.

Fig. 13

II. RECI — TELEK

La est de Sf. Gheorghe, la o distanță de 10 km, în valea Rîului Negru, pe malul drept al acestuia, se află comuna Reci. Terenul unde e situată comuna face parte din bazinul fertil al județului Covasna, numit Cîmpu Frumos. Pe malul stîng al rîului e vestitul Mestecăniș, prin care trece un val de pămînt numit „Homárka“, a cărui origine încă nu e clarificată.

La capătul comunei, în direcția estică, e un platou ridicat, denumit „Telek“³³⁾ și la poalele căruia curge Rîul Negru. În această parte în prezent rîul face o cotitură, lăsînd liberă o fișie lată de 300 m, între poalele platoului și albia lui (fig. 4, 1). La început rîul curgea la picioarele platoului, însă cu timpul acesta și-a schimbat albia. Terenul e plat, ridicîndu-se spre nord-vest și arat, formînd posesiunea mai multor țărani. Loturile de pămînt ale țăranilor sînt așezate în direcția nord-vest, sud-est. În cursul aratului, plugul a scos la suprafață multe fragmente de vase din diferite epoci.

În urma acestor descoperiri, direcțiunea Muzeului din Sf. Gheorghe a întreprins între anii 1957—1959 unele cercetări, în urma cărora au fost descoperite — pe lîngă alte culturi mai vechi — și resturi de cultură de tip Sîntana de Mureș.

În cele ce urmează descriem numai resturile de cultură din secolele III—IV e.n. descoperite în / cursul săpăturilor executate între anii 1957—1959.

CAMPANIA DE SĂPĂTURI DIN ANUL 1957

Săpătura a fost începută pe ogorul lui Barabás Anton, care se afla aproximativ la mijlocul platoului. Acest ogor — o fișie lată de 12 m — se întinde pînă la drumul care duce pe creasta platoului pe sub cimitirul satului, din comună. Pe acest teren au fost executate 7 șanțuri.

Primul șanț, lung de 10 m, lat de 2 m și adînc de 1 m, a fost tras pe panta platoului, unde acesta se înclină ușor spre rîu. Sub solul arat, gros de 30 cm a fost un strat de cultură de culoare brun-neagră, gros de 30—50 cm. În șanț au fost descoperite la o adîncime de 40 cm resturile unei locuințe de formă circulară, cu dimensiunile (2,5x2 m, orientată nord-vest-sud-est (L. 1). Urme de pari n-au fost descoperite, însă bucățile de chirpici cu amprente de nuiiele arată că pereții au fost împlețiți cu nuiiele și pe urmă acoperiți cu lut. Locuința a fost incendiată (fig. 14).

În interiorul locuinței au fost descoperite multe fragmente de vase și alte obiecte. Ceramica găsită aici se împarte în două grupe: 1. vase făcute cu mîna din pastă poroasă; 2. vase cenușii de tehnică superioară; vase cenușii lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă.

1. VASE FĂCUTE CU MÎNA

Din această grupă fac parte fragmente de vase lucrate din pastă grosolană cu multe pietricele de culoare brună. Marginea lor e răsfrîntă ușor sau mai mult în afară. Unele au umărul accentuat și fundul plat (pl. VII, 8, 12). Fragmentul unui vas făcut din pastă mai bună și arsă la roșu are buza ascuțită și e decorat cu linii paralele în zig-zag.

Tot în această grupă apar și cești și cupe fără toartă, cu pereții oblici și cu fund plat. Una e decorată în jurul fundului cu urme de degete și are o înălțime de 7 cm (pl. IV, 13). O altă ceașcă are marginea ușor răsfrîntă înăuntru și e fără urme de degete. Are o înălțime de 7 cm

(pl. IV, 10), O cupă cu buza dreaptă, cu pereți arcuiți și cu fund plat e făcută din o pastă mai bună. E înaltă de 7 cm (pl. IV, 12).

Fig. 4/1

2. VASE CENUȘII DE TEHNICĂ SUPERIOARĂ

Din această grupă fac parte mai multe străchini. Un fragment de strachină de culoare sură închisă, cu marginea răsfrîntă în afară; sub margine și pe umăr e decorat cu linii incizate. În jurul gîtului se află o linie în val lustruită. Profilul este unghiular (pl. VII, 13).

Un alt fragment de strachină cu marginea îngroșată și ușor răsfrîntă în afară are pe gîtul înalt un decor în plasă lustruit (pl. VII, 17).

Unele fragmente de străchini cu marginea răsfrîntă în afară și cu profil unghiular sînt prevăzute cu luciu negru (pl. VII, 14).

După fragmentele de funduri prezentate, străchinile au avut un fund profilat.

Afară de străchini, o țoartă din banda plină, adîncită la mijloc, erau și ulcioare.

Tot din această grupă mai fac parte și fragmente de vase făcute la roată din pastă bună, cu marginea răsfrîntă în afară, decorate pe umăr cu o singură linie în val, adînc incizată (pl. VII, 10).

3. VASE CENUȘII DIN PASTĂ ZGRUNȚUROASĂ

Fragmentele de vase din această grupă sînt borcane de culoare neagră-cenușie, cu marginea răsfrîntă în afară, cu gît înalt și cu pintec puțin bombat (pl. VII, 9).

Afară de acestea au mai fost găsite fragmente de vase mari de tip „Krausengefäss“, decorate cu linii în val și cu marginea răsfrintă înăuntru orizontal. Un astfel de fragment de buză, fără decor de linii în val, e vopsit cu roșu. Un fragment din mijlocul unui vas e decorat pe o bandă lată cu linii în val și cu linii paralele incizate. Acest decor e executat cu un pieptene (pl. VII, 16).

Afară de ceramică inventarul locuinței cuprindea și următoarele obiecte :

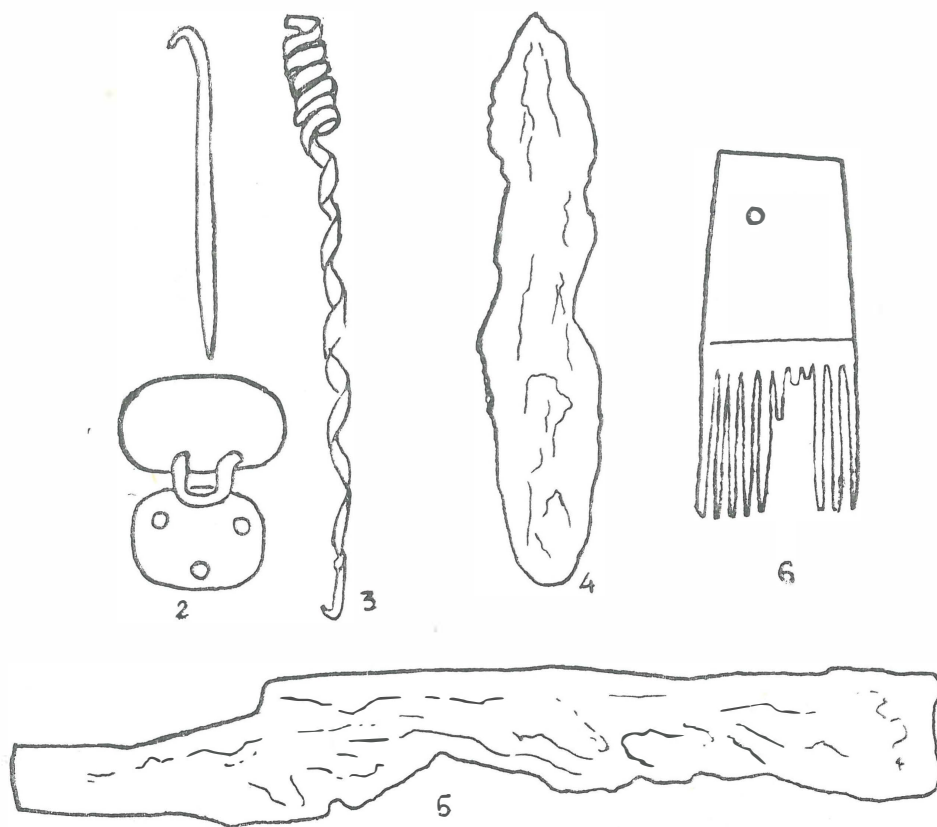

Fig. 3

1. Un obiect de fier cu destinația necunoscută compus din două părți legate între ele printr-o articulație. Are o lungime de 33 cm (pl. X, 5).

2. Un obiect de fier, la un capăt prevăzut cu un cârlig, care probabil aparținuse obiectului mai sus descris (pl. X, 6).

3. Un cuțit de fier cu lama dreaptă, lată de 2 cm (fig. 3, 5).

4. Fragment de vîrf de lance de fier (fig. 3, 4).

5. Ac de fier cu capul încîrligat, lung de 4,5 cm (fig. 3, 1).

6. Ac de os ascuțit la amîndouă capetele, lungimea 15 cm (pl. X, 11).

7. O bucată de piatră de gresie, pe partea plată cu urme de șanțuire, făcute cu un instrument ascuțit (pl. X, 20).

8. Valva unei forme de turnat pandative tubulare decorate cu cresa-tături transversale. E făcută din piatră de calcar. Dimensiunile : 8x5 cm, o margine este ruptă (pl. X, 26).

9. Disc de lut făcut din peretele unui vas la roată din pastă fină cenușie.

În cursul săpăturii, fragmentele de vas de tip Sântana de Mureș (de categoria „Krausengefäss“) au fost descoperite în mod răsleț în stratul superior al șanțului II—III.

Resturi mai bogate aparținând așezării culturii Sântana de Mureș au fost descoperite în stratul de cultură numai în șanțurile IV și VII.

În șanțul IV lung de 10 m, lat de 2 m (avînd și două casete), executat pe direcția nord-vest-sud-est, sub pămîntul arat, gros de 30 cm, era un strat de culoare brun-neagră gros de 40 cm, care conținea resturi ale culturii Sântana de Mureș. La capătul sud-estic al șanțului era o groapă adîncă de 1 m și lată de 1,6 m, aparținînd acestei culturi. Din materialul ceramic, care reprezintă tipurile cunoscute din șanțul I e de relevat un fragment de vas, făcut din pastă fină cenușie, cu marginea ușor răsfrîntă în afară și decorat pe umăr cu decor șlefuit, în tehnica obiectelor de sticlă (pl. VII, 15).

La capătul nord-vestic al șanțului a fost descoperit un alt fragment de vas, făcut din pastă fină cu luciu negru la suprafață și împodobit cu un decor șlefuit în formă de ramură de brad (pl. VII, 11).

Iar, la o adîncime de 40 cm, tot în acest șanț, împreună cu un os de vită și cu fragmente de vase lucrate la roată, a fost descoperit un vîrf de săgeată de fier în formă de frunză de salcie și avînd o prelungire pentru înmănușare ; lungimea 9 cm (pl. X, 4).

Tot în șanțul IV la adîncimea de 90 cm a fost descoperit un mormînt de înhumație. Mortul era așezat pe spate, orientat cu capul la nord-vest, cu fața spre est ; de la piept în jos nu s-a păstrat din schelet nimic. A fost fără inventar.

Pe baza fragmentelor de vase găsite la nivelul mormîntului socotim că acest mormînt aparține purtătorilor culturii Sântana de Mureș.

Șanțul VII, lung de 10 m, lat de 2 m și adînc de 0,80 m, executat în direcția nord-sud, a prezentat următoarea stratigrafie : sub pămîntul arat, gros de 30 cm, a fost un strat de cultură de culoare brun-neagră, gros de 40 cm, urmat de pămîntul viu (lut galben). În stratul de cultură au fost găsite fragmente de vase făcute la roată din pastă fină cenușie și de tip „Krausengefäss“.

CAMPANIA DE SĂPĂTURI DIN ANUL 1958

Lucrările de săpătură întreprinse în anul 1957 au fost continuate pe lotul de pământ al lui Kovács Ladislau, situat spre nord-est de ogorul lui Barabás Anton. Au fost executate trei șanțuri, dintre care șanțul IX a avut o lungime de 54 m. În acest șanț, sub pământul arat a fost descoperit un strat cenușiu gros de 80 cm, amestecat cu fragmente de vase și bucăți de chirpici, aparținând culturii Sîntana de Mureș. Sub acest strat a fost un strat brun închis, gros de 30—70 cm, pe care îl urma solul virgin (lut galben). Straturile de cultură se subțiau spre marginea pantei. Stratul de cultură cenușiu aparținea purtătorilor culturii Sîntana de Mureș, iar cel de culoare brună închisă primei vîrste a fierului și neoliticului tîrziu.

În stratul de cultură superior al șanțului IX, la o adîncime de 70 cm, a fost descoperită o vatră circulară, împreună cu multe fragmente de vase (L. 2). Marginile vetrei erau făcute din lutuială (fig. 6, 4). Pe vatră și în jurul ei au fost găsite fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. Ceramica se împarte în următoarele grup

1. Vase făcute din pastă poroasă;
2. Vase cenușii de tehnică superioară.
3. Vase din pastă zgrunțuroasă.

Unele bucăți din marginea unui „Krausengefäss“ au fost prinse în lutuiala vetrei.

GRUPA 1

a) Partea de jos a unei cești făcută din pastă grosolană și decorată în jurul fundului cu urme de degete (pl. IX, 5).

b) Fragment de vas decorat cu briu alveolar și cu buton (pl. IX, 3).

Fig. 6/4

c) Fragment de margine al unui borcan făcut din pastă grosolană de culoare brună. Marginea e răsfrîntă în afară și decorată cu creștături (pl. IX, 1).

Din această grupă mai fac parte un fund de vas și un fragment de vas cu picior, făcut cu mîna, din pastă de culoare neagră. Apartenența acestuia la cultura de tip Sîntana de Mureș este îndoielnică.

GRUPA 2

a) Borcan făcut din pastă fină, de culoare brun-închisă, cu marginea ușor răsfrîntă în afară, pîntecul bombat și fund profilat. S-a păstrat fragmentar. Are o înălțime de 15 cm, diametrul fundului fiind de 9 cm (pl. IX, 13).

b) Strachină cu marginea răsfrîntă în afară și profil unghiular; fundul profilat. S-a păstrat fragmentar. Are o înălțime de 8 cm (pl. IX, 9).

c) Fragmente de strachină, cu marginea îngroșată și profil unghiular, avînd pe umăr o linie incizată sau o bandă în relief (pl. IX, 10, 11).

GRUPA 3

a) Fragment din marginea unui borcan făcut din pastă zgrunțuroasă; decorat pe umăr cu caneluri (pl. IX, 7).

b) Fragmentul unui borcan decorat pe umăr cu linii paralele incizate (pl. IX, 4).

c) Fragment de vas din pastă zgrunțuroasă cu culoare cenușie, (pl. IX, 2).

d) Toartă în bandă lată a unui ulcior făcut din pastă zgrunțuroasă, (pl. IX 6).

e) Fragmentele unui vas mare de tip „Krausengefäss“, cu linii în val și cu linii paralele incizate. Decorul de linii în val se afla pe buza și pe umărul vasului, care este ars la roșu, (pl. IX, 14).

În apropierea vetrei au mai fost descoperite două fragmente de margini din vase de tip „Krausengefäss“. Unul e cu marginea lată, decorat numai pe gît cu linii în val și paralele incizate, (pl. IX, 12), iar celălalt numai cu linii în val pe marginea mai puțin lată, (pl. IX, 8).

Dintre uneltele de uz casnic au fost descoperite o bucată de piatră de șlefuit cu secțiune dreptunghiulară și un lustruitor de vas făcut din lut, (pl. X, 16).

Din bronz au fost găsite numai două obiecte: un pandantiv și un vîrf de săgeată. Pandantivul e făcut dintr-o verigă de sîrmă răsucită de două ori împrejurul corpului verigii și dintr-un membru turnat. Diametrul verigii e 1,5 cm, lungimea membrului 2 cm, (pl. X, 2). Vîrful de săgeată e turnat numai pe o parte ca o placă de bronz, groasă de 0,2 cm și lungă de 3,8 cm, (pl. X, 3).

La o distanță de 2 m spre nord-vest de vatră, la adâncimea de 40 cm, a fost descoperit un pieptene de os. E format din trei plăci prinse cu nituri de bronz, lung de 8 cm și înalt de 6,5 cm. Două din cele trei plăci formînd mînerul, au formă semicirculară și cuprind între ele pe o a treia dințată, executată la fel în partea ei superioară, (pl. X, 17). Plăcile sînt prinse între ele printr-un șir de patru nituri de bronz, așezate orizontal și două nituri la marginile semicercului. Pe plăcile exterioare sînt trei linii incizate orizontal, pe laturile mînerului cîte o scobitură. Dinții pieptenului, care lipsesc în mare parte, sînt subțiri și cu vîrfurile ascuțite, lungi de 2 cm; cei de la margine sînt mai lași, cu capetele ușor curbate.

Lîngă vatră a fost descoperită o monedă de argint de la împăratul Constantinus II, (Coh. 2, 7, 342, fig. 2, 3).

Vatra era de formă ovală, cu diametrul de 100x75 cm și marginile lutuite. Dimensiunile locuinței nu erau delimitate prin urme de pari; din cauza structurii pămîntului (loess nisipos) urmele de pari nu s-au păstrat. Suprafața acoperită cu cioburi lasă să se presupună că a avut o formă dreptunghiulară, cu axul lung orientat nord-est sud-vest. Dimensiunile aproximative au fost de 2,5x2 m. Bucățile de chirpici cu urme de bîrne secționare dovedesc că această locuință a fost construită din lemn, iar pereții au fost acoperiți cu lut.

Pe baza inventarului s-a putut stabili că acest complex aparține culturii de tip Sîntana de Mureș; drept element de datare servește moneda lui Constantinus II, din anul 354 ca data post quem.

Afară de acest material au fost găsite în mod răsleț la capătul sud-estic al șanțului, fragmente de vase lucrate la roată din pastă fină cenușie sau arse în culoare brun-roșie. Dintre acestea este de evidențiat prezența unui ulcior cu toartă, căruia îi lipsește toarta și partea de sus, (pl. I, 7).

CAMPANIA DE SĂPĂTURI DIN ANUL 1959

Lucrările au fost continuate tot pe ogorul lui Kovács Ladislau și Varga Sigismund. A fost executat un șanț lung de 15 m și lat de 2 m, (S. XI), paralel cu șanțul IX trasat în anul 1958.

În acest șanț, la o adâncime de 40 cm, a fost descoperită o vatră circulară cu diametrul de 1,90 m, în jurul căreia s-au găsit fragmente de vase (L. 3). Acestea se împart în două grupe :

1. Vase făcute cu mâna și
2. Vase făcute la roată din pastă fină cenușie.

Materialul ceramic s-a păstrat fragmentar, cu excepția câtorva vase întregi, fiindcă nivelul locuinței a fost atins de fierul plugului.

GRUPA 1

a) O bucată din fundul unei cești făcută din pastă grosolană, decorată din jurul fundului cu urme de degete.

b) Vas din pastă grosolană de culoare cărămizie, decorat sub marginea și la buza gîtului cu briu alveolar. Gîtul este înalt, pîntecul bombat și fundul plat; dimensiunile: înalt de 0,50 m, diametrul gurii 0,25 m, iar al fundului 0,1 m, (pl. III, 6, fig. 7, 11). Forma neobișnuită în cultura Sîntana de Mureș.

GRUPA 2

a) Vas borcan făcut la roată din pastă fină cenușie, cu pîntecul bombat și fundul profilat. Pe umăr au fost două torți din bandă. Una dintre torți și partea de sus a borcanului lipsesc, (pl. III, 4, fig. 8, 27).

b) Fragment de margină al unei căni cu toartă.

c) Piciorul și fragment de margine ale unui vas fructieră, făcute din pastă fină de culoare cenușie.

d) Partea de sus a unei strecurători făcută din pastă fină, arsă în roșu și prevăzută cu toartă.

e) Fundul profilat al unei străchini făcute din pastă fină de culoare cenușie.

f) Fragmente de vase de tip „Krausengefäss“ arse la roșu, decorate cu linii în val și paralele incizate.

g) Toarta unui ulcior făcută din pastă fină cenușie.

Inventarului mai aparține și un lustruitor de vas, lucrat grosolan.

Unele din fragmentele de vase se aseamănă cu cele aparținând culturii La-Téne dacice, iar restul cu cultura Sîntana de Mureș. Acest lucru, precum și faptul că vatra și materialul ceramic din jurul ei au fost găsite în stratul de cultură Sîntana de Mureș, ne-a determinat să încadrăm acest complex în sec. IV e.n.

În șanțul XII, în partea lui nord-vestică au fost descoperite în mod răzleț, fragmente de vase făcute la roată și la o adîncime de 50 cm un cuțit de fier cu lama curbă. E lung de 10 cm și lat de 1,6 cm, (pl. X, 8).

În șanțul XIII, executat pe ogorul lui Varga Sigismund a fost descoperită la adîncimea de 40 cm o suprafață ovală acoperită cu chirpici ars cu dimensiunile 2x1,5 m, (grosime 0,30 m), cu axul lung orientat nord-vest-sud-est, (L. 4). Acest strat de chirpici conținea multe fragmente de vase, două greutateți de plasă de formă piramidală și multe oase de animale. La 2 m de acest strat de chirpici, în direcția nord-vest, s-a găsit o groapă adîncă de 1,8 m și lată de 2 m în care au fost descoperite fragmente de vase de tip „Krausengefäss“. La marginea nord-vestică a gropii, la o adîncime de 1,1 m, s-a găsit o ceașcă cu toartă și o bucată dintru-n pieptene de os, (fig. 3, 6).

Materialul ceramic descoperit în complexul de locuire se împarte în următoarele grupe :

1. Fragmente de vase făcute cu mîna;
2. Fragmente de vase făcute la roată, din pastă fină sau zgrunțuroasă.

GRUPA 1

a) Ceașcă cu toartă făcută cu mîna, din pastă grosolană, de culoare brună-neagră; e prevăzută cu o singură toartă. Pereții ceștii sînt oblici, marginea e dreaptă, iar fundul plat. Toarta pornește mai jos de buză și se leagă de fund. Ceașca are o înălțime de 6 cm, diametrul buzei de 11 cm, iar al fundului de 9, cm (pl. IV, 11).

b) Fragment de borcan făcut din pastă grosolană, de culoare neagră cu marginea răsfrîntă în afară, (pl. VIII, 5).

c) Fragment din partea de jos a unei cești făcute din pastă grosolană și decorată în jurul fundului cu urme de degete, (pl. VIII, 1).

d) Fragment dintru-un vas făcut din pastă grosolană, de culoare brună, decorat cu linii incizate în formă de ramură de brad, (pl. VIII, 10).

GRUPA 2

a) Fragment de vas făcut din pastă fină cenușie, cu marginea răsfrîntă în afară, decorat pe gît cu benzi de linii în val, (pl. VIII, 6).

b) Fragment de strachină lucrată din pastă bună cenușie, cu marginea răsfrîntă în afară și umărul unghiular, (pl. VIII, 3).

c) Fragment de strachină din pastă zgrunțuroasă, de aceeași formă ca precedenta, (pl. VIII, 2).

d) Fragment de urnă din pastă zgrunțuroasă, de culoare neagră, decorată pe umăr cu o linie în val, (pl. VIII, 4).

e) Fragment de vas făcut din pastă fină, de culoare brună, cu marginea răsfrîntă înăuntru orizontal, (pl. VIII, 7).

f) Fragmente de căni făcute din pastă fină, de culoare brun-cărămizie, cu fund profilat și cu toartă în bandă.

g) Un fragment de vas cu o bordură și lustruit în negru.

h) Fragment de vas de culoare brun-deschisă cu buza răsfrîntă în afară, (pl. VIII, 9).

i) Fragmentele de vase de tip „Krausengefäss“ formează categoria cea mai numeroasă a materialului ceramic descoperit în locuință și în groapă. Nici un vas nu s-a păstrat întreg. Vasele sînt de dimensiuni mari, cu marginea răsfrîntă înăuntru sau în afară, decorate pe margine și pe umăr cu linii în val. Sînt de culoare cenușie, brună sau arse la roșu. Lățimea marginilor variază, (pl. VIII, 8). O parte din aceste vase sînt deformatе, fiind arse secundar.

Inventarul locuinței îi mai aparțin două greutăți de plasă de formă piramidală, perforate orizontal și o bucată din corpul dințat al unui pieptene de os, care este străpuns cu un nit de bronz. Acesta face parte dintr-un pieptene alcătuit din trei plăci, (fig. 3, 6).

Pe baza materialului descoperit, complexul de locuință și groapă se încadrează în cultura de tip Sîntana de Mureș.

III. BEZID — LÓC (jud. Mureș)

La est de Sîngeorgiu de Pădure, la o distanță de 4 km, în hotarul comunei Bezid este o vale adîncă, prin care trece pîriul Lóc, care împreună cu pîriul Kűsmöd se varsă în Tîrnava-Mică. Este o vale secundară a Tîrnavei, prin care trecea drumul roman spre castrul de la Sărățeni, pe malul înalt al pîriului se află resturi de cultură materială din diferite epoci. După tradiție, în această vale exista un sat, numit „Lóc-falva“, pe care locuitorii l-au părăsit³⁴). Astfel de numiri, ca Vîrful Bisericii (Templomhegyese, numele unei movile din vale) și Locul Satului (Faluhelye) arată că pe acest loc a fost odată o așezare. În prezent, pe malul drept al pîriului se află cîteva case răsfirate, construite cel mult acum 20—30 de ani, (fig. 4, 5).

În anul 1958, între 9—11 septembrie, Muzeul din Sf. Gheorghe, în colaborare cu Muzeul din Sîngeorgiu de Pădure, a făcut sondaje pe malul drept al pîriului. Cu un șanț lung de 11,5 m și lat de 2 m a fost secționat ogorul lui Ráduly Francisc, paralel cu malul pîriului. Ogorul se află în apropierea casei locuitorului amintit (fig. 1, 5).

La o adîncime de 40 cm, a fost descoperit un complex de locuință, ale cărui limite au fost determinate de umplutură brună a locuinței. Forma ei era dreptunghiulară, cu axul lung orientat nord-est-sud-vest și dimensiunile 3x2 m. Urme de pari n-au fost constatate. La mijloc, în partea

sud-estică a locuinței s-a găsit o vatră circulară cu diametrul de 70 cm, făcută cu lutuală și cu lespezi de piatră. Lîngă vatră s-au găsit vase, oase de animale și alte obiecte de uz casnic. În acel nivel, la o distanță de 40 de cm de latura vestică a locuinței, a fost descoperit un pieptene de os. (fig. 16).

DESCRIEREA INVENTARULUI LOCUINȚEI

A. *Ceramica.*

1. O cană cu două toarte, făcută la roată din pastă fină cenușie cu marginea îngroșată. Corpul e bombat. Toarțele sînt făcute din bandă lată, iar fundul e profilat. Are o înălțime de 30 cm, o parte din margine și din toartă lipsesc, (pl. IV, 1).

Fig. 4/5

2. Borcan făcut la roată din pastă fină, de culoare cenușie, cu marginea răsfrîntă în afară, pîntecul bombat și fundul profilat. Înălțimea e de 9,6 cm, (pl. IV, 5).

3. Strachină de tehnică superioară, din pastă fină de culoare cenușie, cu marginea răsfrîntă în afară, umărul arcuit și fundul profilat. Are o înălțime de 11,2 cm, (pl. IV, 2).

4. Strachină din pastă cenușie, cu marginea răsfrîntă ușor în afară, umărul unghiular și fundul profilat. Are o înălțime de 7,2 cm, (pl. IV, 3).

5. Strachină din pastă fină, de culoare cenușie-închisă, cu marginea răsfrîntă înăuntru, umărul în unghi ascuțit și fundul profilat. Suprafața vasului e lustruită. Are o înălțime de 4 cm, (pl. IV, 4).

Străchinile sînt păstrate fragmentar.

6. Fragment de margine al unui vas făcut din pastă zgrunțuroasă. Marginea e îngroșată și răsfrîntă ușor în afară și scobită la interior. Pe gît, sub margine, e o șanțuire care merge de jur-împrejur, (pl. IV).

7. Fragment de margine al unui vas făcut din pastă zgrunțuroasă cu marginea îngroșată și răsfrîntă în afară. Pe umăr sînt linii paralele incizate. Fragmentul e deformat prin ardere secundară, (pl. IV, 8).

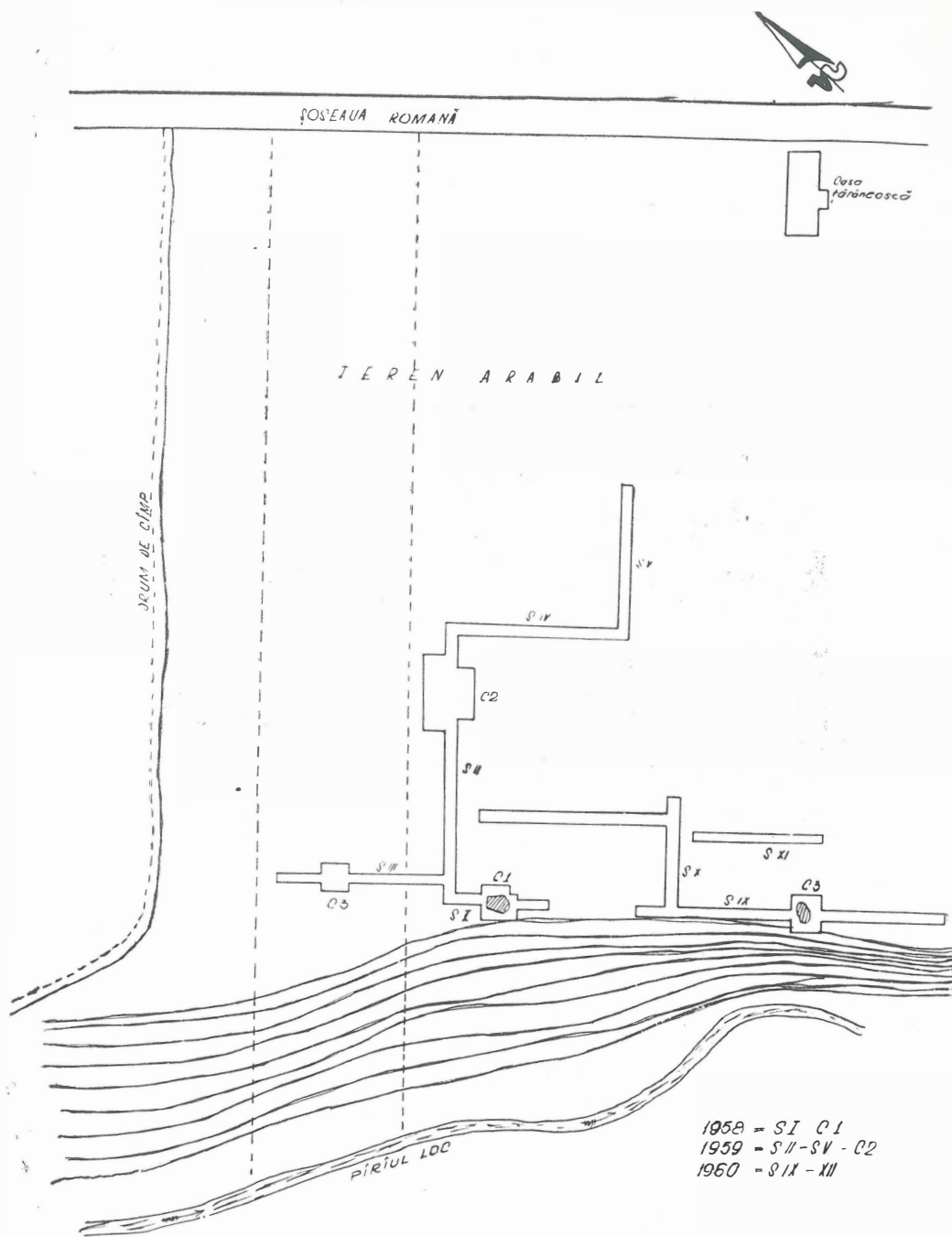
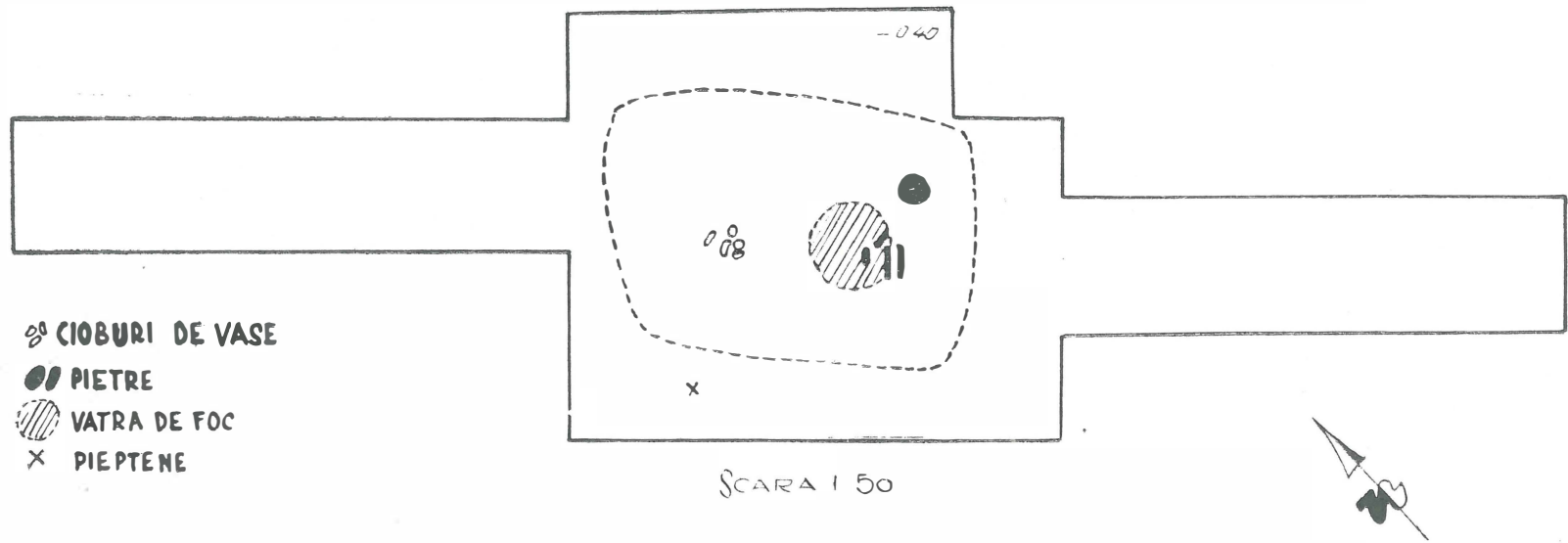

Fig. 15

8. Fragment de strachină din pastă bună cărămizie, cu marginea îngroșată și umărul unghiular, decorat cu decore imitând șlefuirea sticlei, (pl. IV, 6).

- ☉ CIOBURI DE VASE
- PIETRE
- ▨ VATRA DE FOC
- × PIEPTENE

SCARA 1 50

Fig. 16

9. Fragment dintr-un vas de tip „Krausengefäss“, făcut din pastă bună, cenușie și decorat cu linii paralele și în val, (pl. IV, 9).

10. Un fragment de margine făcut la roată din pastă fină, cenușie, provenind de la o fructieră de tip dacic, (pl. XXIII, 3).

Afară de aceste materiale au mai fost găsite fragmente de vase făcute cu mîna, din pastă grosolană, decorate cu alveole pe buză sau cu briu alveolar pe gît. Acestea, ca și fragmentul de fructieră sînt neobișnuite într-un mediu de tip Sîntana de Mureș și au mai mult un aspect de bronz tîrziu și La-Téne dacic.

ALTE OBIECTE

1. Prîsnel de lut făcut în formă de disc plat.

2. Piatră de ascuțit cu secțiune dreptunghiulară, lungă de 14 cm și grosă de 2,5 cm, (pl. X, 21).

3. O bucată de piatră de ascuțit, cu secțiune rotundă, perforată, la capăt se află o linie incizată. Are o lungime de 5,7 cm și este grosă de 1,2 cm, (pl. X, 22).

4. Pieptene de os, format din trei plăci, prinse cu nituri de bronz; e lung de 9 cm și înalt de 6 cm. Partea de sus a celor trei plăci e de formă semicirculară și formează mînerul, placa din mijloc alcătuiește pieptenele propriu-zis, cu partea sa dințată. Niturile cu care sînt prinse plăcile între ele, sînt așezate în două serii orizontale. Una, compusă din cinci nituri, fixează placa dințată cu cele două plăci exterioare, iar cealaltă, cuprinzînd numai două nituri, prinde marginea semicirculară a mînerului. Plăcile mînerului prezintă pe laturi cîte o mică scobitură. Placa exterioară a mînerului e decorată cu zig-zaguri între linii paralele, formate din puncte incizate. Un decor asemănător se află și pe partea superioară a mînerului. Dinții pieptenului, cu excepția celor doi marginali, lași de 0,5 cm și ușor oblici în afară, nu sînt păstrați. Niturile de bronz au dat o culoare verde pieptenului, (pl. X, 18).

Săpăturile la Lóc au fost continuate și în anii 1959—60. În campania de săpături din anul 1960, în continuarea șanțului executat în anul 1958, unde a fost descoperită locuința (S. IX), malul pîriului a fost sondat pînă la cotitura lui. În șanț, pe mal, la o distanță de 31 m, de la locuința mai sus descrisă, la o adîncime de 0,50 m, au fost găsite resturile unui alt complex de locuință, (L. II, fig. 17).

Forma locuinței e dreptunghiulară, cu axul lung nord-sud și dimensiunile 5x3,5 m. În partea nordică a locuinței a fost o grindă arsă, așezată în direcția est-vest, iar în apropierea capătului grindei o urmă de par grosă de 9 cm și adîncă de 20 cm. Parul a fost înfipt drept și a avut capăt rotunjit. La adîncime de 20—60 cm în partea sudică și în colțul nordic al locuinței au fost descoperite lespezi de piatră. La desfacere s-a dovedit că în colțul nordic al locuinței a fost un pietrar. Di-

mensiunile: 70x60 cm. Dimensiunile lespezilor de piatră din care a fost format pietrarul, pornind de la latura vestică 70x50x7, 45x37x6 și 60x40x10 cm. Latura sudică a fost deschisă, (fig. 17).

Inventarul locuinței a fost format din fragmente de ceramică, un prîsnel de lut bitronconic, un cuțit de fier și o unealtă de fier cu destinația necunoscută.

Materialul ceramic a constat din fragmente de vase făcute cu mîină din pasta poroasă și făcute la roată din pastă fină cenușie cu fund și la margine profilată. Dintre acestea un fragment de ceașcă, cu fund și cu margine profilată, pe umăr a fost decorat cu decor imitînd șlefuirea sticlei, (pl. XXIII, 2).

Pe baza materialului descoperit în complexele de locuință (vasele cu tehnica superioară, pieptenele de os), ne socotim îndreptățiți să încadrăm tot complexul în sec. IV e.n.

IV. SĂRĂTENI (jud. Mureș)

În cursul anului 1955, cu ocazia săpăturii efectuate pe teritoriul castrului roman de la Sărăteni, au fost descoperite în interiorul unui edificiu dreptunghiular, mormînte de incinerare cu vase.

Mormîntul nr. 1. Lîngă peretele vestic al clădirii, spre colțul nord-vest, la o adîncime de 40 cm de la suprafață au fost găsite pe lespezi de piatră vase, oase calcinate și cărbune. Mormîntul a fost acoperit cu cărămizi romane. Vasele găsite în mormînt sînt următoarele:

1. Oala făcută la roată din pasta de culoare brun-roșie, arsă bine. Marginea e răsfrîntă în afară orizontal: pe buza sînt două linii incizate, care merg de jur-împrejur. Pe umăr se află alte două linii incizate, mai jos una singură, iar pe pîntecul bombat încă două, care merg de jur-împrejur. În cele două benzi formate de linii se află cîte o linie în val incizată. Fundul e plat. Dimensiunile: înălțimea 23,5 cm, diametrul gurii 23 cm, al fundului 7 cm, (pl. III, 2).

2. Oala făcută la roată din pasta fină cenușie. Marginea lată de 1,7 cm, e răsfrîntă în afară orizontal, pe umăr e o bordură, care merge de jur-împrejur, pîntecul e bombat, fundul profilat. Dimensiunile: înălțimea: 18 cm, diametrul gurii 17 cm, al fundului 8 cm, (pl. III, 1).

3. Urna făcută la roată din pasta zgrunțuroasă, cu multe pietricele, de culoare brună-neagră. Marginea e profilată. Sub margine, pe umăr, sînt două linii incizate, care merg de jur-împrejur. Corpul vasului e zvelt, fundul e plat. Dimensiunile: înălțimea 18 cm, diametrul gurii 13,5 cm, (pl. III, 7).

4. Urna făcută cu mîină din pasta cu pietricele, de culoare brun-neagră. Marginea e răsfrîntă puțin în afară, pîntecul ușor bombat, fundul plat. Dimensiunile: înălțimea 17,5 cm, diametrul gurii 17,5 cm, al fundului 9 cm, (pl. III, 5).

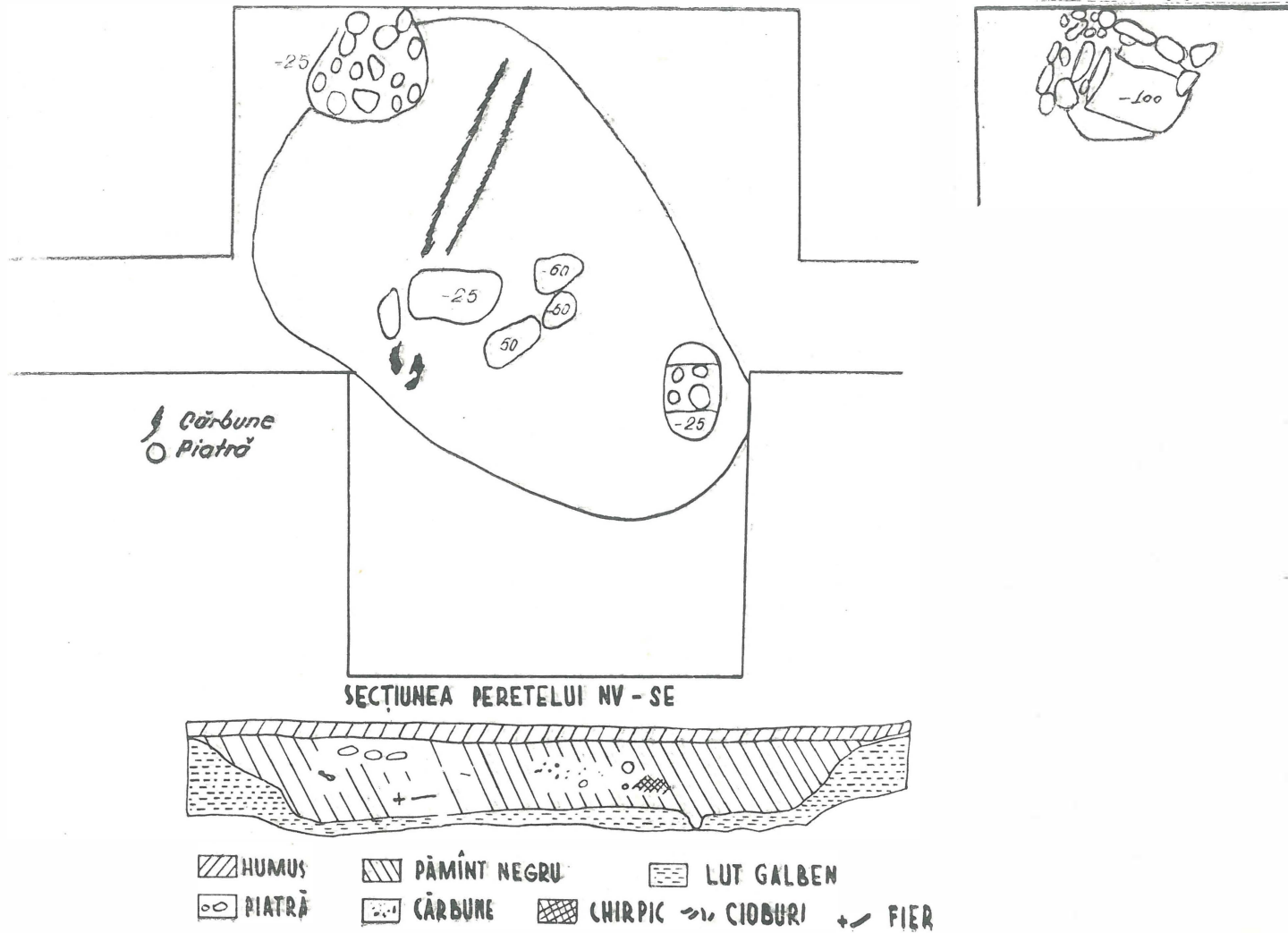

Fig 17

Alte obiecte nu au fost găsite în mormînt.

Mormîntul nr. 2. În colțul sud-estic al clădirii a fost găsit, la o adîncime de 50 cm un alt mormînt de incineratie, care conținea două vase.

Descrierea vaselor.

1. Urna făcută la roată din pastă fină cenușie. Marginea e trasă în sus și are interiorul șanțuit. Sub margine e o linie incizată, care merge de jur-împrejur. Corpul vasului e marcat la mijlocul pîntecului de o bordură accentuată. Fundul e profilat. Dimensiunile: înălțimea 16 cm, diametrul gurii 10 cm, al fundului 5,5 cm, (pl. III, 8).

2. Vas făcut la roată din pastă bună de culoare neagră. Marginea este puțin răsfrîntă în afară și prevăzută cu două torți în bandă, dintre care una lipsește. Pe umăr e o canelură. Pîntecul e bombat, iar fundul profilat. Vasul s-a păstrat fragmentar. Înălțimea: 16,5 cm, (pl. III, 3).

Din mormîntul nr. 1 vasul cu linii ondulate arată o prelucrare de tradiție provincială romană. Acest tip de vas e cunoscut din materialul ceramic al castrelor romane din Dacia.

Tipul de vas cu marginea răsfrîntă în afară orizontal și cu pîntecul aproape bitronconic, e cunoscut din mormîntul nr. 26 al cimitirului de la Sîntana de Mureș.³⁵⁾ Spre fund, peretele vasului nostru nu formează un unghi așa de ascuțit, ca cel de la Sîntana de Mureș, însă forma sa nu lasă nici o îndoială, ca el aparține sferei de cultură din sec. IV e.n.

Vasul făcut din pastă zgrunțuroasă, e cunoscut tot din materialul cimitirului de la Sîntana de Mureș.³⁶⁾

Vasul al patrulea e singurul vas, care e făcut cu mîna. După pasta, ardere și forma acest vas, prezintă analogii cu vasele făcute cu mîna cunoscute din cimitirul de la Sîntana de Mureș.³⁷⁾

Vasul din pastă fină, cenușie, cu marginea ridicată în sus, e cunoscut din mormîntul nr. 22 al cimitirului de la Sîntana de Mureș.³⁸⁾ Acest tip de vas e după Pàrducz un tip caracteristic în sec. IV—V e.n. în cîmpia ungară.³⁹⁾

Vasul celălalt, păstrat fragmentar, a avut probabil două torți. Acest tip e cunoscut în materialul cimitirelor din sec. IV e.n. de pe teritoriul Transilvaniei. Pare că are analogii cu vasul cu două torți de la Kövegy⁴⁰⁾ din Ungaria, datînd sec. IV e.n.

De pe teritoriul Transilvaniei nu sînt cunoscute mormînte de incineratie din sec. IV e.n., aparținînd culturii Sîntana de Mureș, cu excepția celui de la Lechința. Pe baza materialului ceramic socotim că mormîntele de la Sărățeni trebuie încadrate în epoca prefeudală, în sec. IV, eventual începutul sec. V e.n.

V. MEDIȘORUL-MARE (jud. Harghita)

În anul 1958, pe locul numit „Borsófold“, pe un bot de deal, între pâraiele „Forrásárka“ și „Karpataka“, au fost descoperite resturile unei așezări atribuite, pe baza materialului scos la iveală, populației dacice. Pe teritoriul acestei așezări au fost găsite cele trei monede din sec. IV e.n., amintite în această lucrare în capitolul I. Acest fapt arată ca așezarea aparține tot secolului IV e.n.⁴¹⁾

VI. PETRILACA DE MUREȘ (jud. Mureș).

În hotarul comunei, la locul numit „Csortos“, cu ocazia unui sondaj făcut în anul 1957, a fost dezvelită o platformă de formă ovală, făcută din pietre de riu, pe care se afla inventarul unui mormînt de incinerare, cu vase. Materialul ceramic era, în parte, de tip roman provincial, iar în rest reprezentat de vase făcute cu mînă, de tip Sîntana de Mureș.⁴²⁾

VII. CERNAT (jud. Covasna)

În vara anului 1961, cu ocazia săpăturilor executate pe locul numit „Grădina lui Mihács“, în stratul așezării de cultură Cucuteni-Ariuşd, la o adîncime de 25 cm a fost descoperit un mormînt de înhumare.

Mortul, fără coşciug, era așezat pe spate, cu mîinile întinse pe lîngă corp. Orientarea: NNE 20°—SSV 200°, cu capul spre nord-est și cu picioarele spre sud-vest. Scheletul a fost acoperit cu fragmente de ceramică de cultură Ariuşd, la bazin și în apropierea genunchiului drept a fost așezată cîte o lespede de piatră.

Scheletul s-a păstrat în stare răvășită. La ridicarea lui, pe partea stingă, lîngă bazin a fost descoperit un fund de vas, care acoperea o fibulă de fier și o perlă de sticlă verzuie. În partea dreaptă a scheletului, tot în apropierea bazinului, era un cuțit de fier. Mortul era matur, între anii 25—40; din cauza stării răvășite a scheletului, nu s-a putut determina sexul.

Descrierea inventarului

1. Jumătatea unui fund de vas, făcut cu mînă din pastă grosolană cu multe pietrice, e bine ars, (fig. 18, 7).

2. Fibula de fier de tip „cu piciorul întors pe de-desubt“, e lung de 5 cm; acul îi lipsește. Fibula s-a păstrat în stare destul de slabă, (fig. 18, 3, 30).

3. Cuțit de fier. E lung de 11 cm, cu un singur tăiș, rectiliniar, cu spinarea ușor curbată, cu vîrfurile ascuțite și cu o prelungire triunghiulară pentru mîner, (fig. 18, 2).

4. Perla de sticlă. Are o formă bitronconică, plată la extremitățile gurii, e de culoare verzuie, înaltă de 1,4 cm și cu diametrul de 2,4 cm, (fig. 18, 4).

Din fragmentul de fund de vas se poate deduce forma vasului. Se pare că a fost un borcan cu corp puțin zvelt, vas cu forma obișnuită la populația autohtonă dacică. Fibula de fier aparține grupei fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt și este caracteristică secolelor III—IV e.n.

Cuțitul, precum și perla de sticlă sînt obiecte obișnuite în inventarul mormîntelor din sec. IV e.n. Orientarea mortului este, în general, orientarea obișnuită în ritul de înmormîntare a purtătorilor culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș. Prin urmare, pe baza ritului și a inventarului, mormîntul se poate data în sec. IV e.n.

VIII. PĂDURENI (jud. Covasna)

Pe teritoriul satului, cu ocazia construirii drumului, au fost distruse mormînte de incinerare. Din inventarul lor au fost salvate fragmente de vase și un vîrf de lance din fier, toate arse secundar. O strachină a fost reconstituită din fragmente. E făcută la roată, din pastă fină de culoare cenușie. Vîrfurile de lance are un tub de înmănușare, iar lama este în formă de frunză și ulterior încovoiată, (fig. 13, 5, 6).

LOCUINȚELE

Pentru a prezenta tipurile de locuință ale purtătorilor culturii Sîntana de Mureș, avem la dispoziție complexe descoperite la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, la Reci — „Telek“ și la Bezid — „Lóc“. Complexele de locuințe deja descoperite nu sînt atît de numeroase, încît să se poată considera că problema lor e definitiv rezolvată, totuși credem că cunoștințele noastre actuale sînt suficiente ca să putem prezenta tipul de locuință folosit în aceasta epocă. La Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ așezarea e distrusă, la Reci — „Telek“ și la Bezid — „Lóc“ numai o parte a terenului e săpat. Viitoarele cercetări vor completa această descriere, însă credem că, în fond, nu o vor schimba mult. ^{43a)}

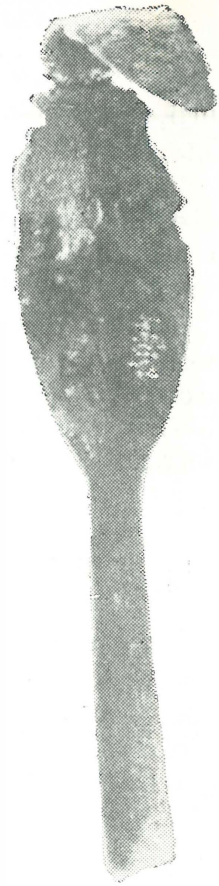
Locuințele au fost făcute la suprafață, fiind în general de formă dreptunghiulară. Întinderea lor la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ a fost delimitată de pari. Fiecare locuință a avut un schelet de pari și pereți de nuiete, lipite cu argilă, iar acoperișul din paie. La Bezid și la Reci n-au fost observate urme de pari. Vatra era făcută din lespezi de piatră, sau fără piatră, și era așezată aproape la mijloc. La Bezid — „Lóc“ vetrele se află și în colț. În această așezare, în amîndouă locuințe vetrele sînt „pietrare“, vetre formate din lespezi de piatră. Faptul arată că aceasta formă de vatră a existat în sec. IV e.n. la purtătorii culturii Sîntana de

1

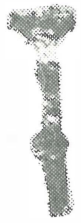
2

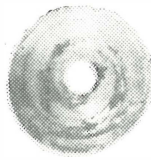
5

3

3a

4

6

Fig. 18

Mureș. Credem că e vorba de o tradiție locală, de la începutul primei vîrste a erei fierului. Acest lucru s-a dovedit prin faptul că la Peteni (jud. Covasna), a fost găsit, în campania de săpături din anul 1960, efectuate de Muzeul din Sf. Gheorghe, un pietrar aparținînd culturii Noa. La Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, podeaua locuințelor era formată dintr-un strat de prundiș, așezat în pămîntul adîncit, iar vatra, construită dintr-un strat de lut ars, de formă ovală, a fost așezată lîngă perete. La Bezid, forma locuinței era tot dreptunghiulară, la Reci, era și rotundă.

În apropierea locuințelor au fost observate gropi, care conțineau fragmente de vase și alte obiecte de uz casnic. Gropile se aflau lîngă case sau la o distanță oarecare de ele.

Așezările fiind situate pe terasele rîurilor, pe teren deschis, nu corespundeau unei situații defensive. Se vede că traiul populației nu a necesitat întărirea așezărilor și lipsa fortificației și a armelor, arată că locuitorii, în această epocă, duceau o viață sedentară, relativ pașnică.

RITUL DE ÎNMORMÎNTARE

Ritul obișnuit de înmormîntare este înhumația fără sicriu, cu orientare diferită a scheletelor, dar în general cu fața spre sud. În privința felului de înmormîntare, observațiile făcute de Kovács, care a săpat două cimitire, sînt juste, argumentate și prin descoperirea altor cimitire, săpate recent la Spantov și la Izvoare. Noutăți, referitoare la înmormîntare, nu putem aduce, fiindcă am găsit numai mormînte răzlețe. De aceea apelăm doar la cele constatate de Kovács. ⁴⁴⁾

La Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ și la Sărățeni au fost descoperite și mormînte de incinerație cu vase, care după inventar aparțin secolului IV e. n.

La Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, mortul a fost ars pe loc, iar rămășițele au fost adunate și așezate, împreună cu ofrandele, în mormînt. Afară de un vas făcut cu mîna, printre fragmentele căruia au fost găsite oase și cărbune, celelalte obiecte din inventarul mormîntului nu au avut nici o urmă de ardere secundară. Prezența acului de os și a fragmentelor de vase de culoare roșie determină încadrarea mormîntului mai mult spre sec. II—III. Fragmentul de vas cu decor în plasă, lustruit, cu care era acoperit, perla de sticlă verzuie și prîsnelul de lut îngăduie însă o încadrare mai recentă.

Incinerația cu cadavrul ars pe loc, cu groapa în formă ovală și cu fundul ars arată un rit practicat în timpul imperiului roman, în sec. II, III ⁴⁵⁾, întîlnit și în Panonia. ⁴⁶⁾

Faptul ca un mormînt de inhumație a fost descoperit peste acest mormînt arată că mormîntul de incinerație a fost mai vechi. Prin urmare, se poate accepta ideea că mormîntul de incinerație aparține unui alt element etnic, decît acela care a practicat inhumația. În acest caz se poate lua în considerare elementul local, care și în timpul dominației romane și-a păstrat acest rit vechi tradițional. La Sărățeni, în interiorul unei clă-

diri, au fost găsite încă două mormînte de incinerație, cu vase așezate pe lespezi de piatră și acoperite cu țigle romane. Inventarul ceramic, vase de tip Sîntana de Mureș, ne obligă să așezăm cronologic mormîntele în epoca de după încetarea stăpînirii romane. Prezența, în mormîntul nr. 1, a unui vas de factură romană și a unui alt vas, făcut cu mîna, arată că tradiția locală și cea romană încă s-au mai păstrat. Prin urmare și ritul și o parte din inventar ne îndeamnă să atribuim aceste mormînte unei populații care și-a păstrat vechea tradiție locală. Pe baza vasului cu marginea dreaptă din mormîntul nr. 2, putem să încadrăm aceste mormînte în a doua jumătate a secolului IV e.n.

Mormîntul de incinerație de la Petrilaca de Mureș ilustrează o tradiție locală și romană, credem însă că, cronologic, se poate data mai degrabă spre sfîrșitul secolului III sau spre începutul secolului IV.

În concluzie se poate constata ca mormîntele plane de inhumație aparțin unei populații germanice, probabil goților, iar cele de incinerație, populației autohtone. La Spanțov, după mărturia inventarului, a fost găsită o ceașcă dacică într-un mormînt, s-a văzut că elementul local, în unele părți ale R. S. România, a practicat și inhumația.⁴⁷⁾

Mormîntele de incinerație de la Pădureni aparțin, probabil, purtătorilor culturii Pșevork și trebuie să rectificăm constatarea lui Gh. Diaconu, că taifalii nu s-au așezat pe teritoriul Transilvaniei.⁴⁸⁾

ANALIZA TIPOLOGICĂ A CULTURII MATERIALE DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRI

Săpăturile executate în așezările de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, de la Reci — „Telek“ și la Bezid — „Lóc“ au furnizat un bogat material ceramic și cîteva unelte de producție. Acestea, precum și materialul provenit din descoperiri întîmplătoare, prezintă aspectul culturii cunoscute sub denumirea de Sîntana de Mureș. În cele ce urmează încercăm să stabilim proveniența diferitelor tipuri ale resturilor de cultură materială, în limitele posibilităților și, apoi, încadrarea lor cronologică urmînd să tragem concluzii de ordin istoric și etnic.

C E R A M I C A

a) *Vasele făcute cu mîna, din pastă poroasă.*

Tipul 1. (fig. 7, 1). Oale cu marginea răsfrîntă, mai mult sau mai puțin, în afară. Buza, la unele, este decorată cu creștături verticale (la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“) sau sub margine, pe gît, e aplicat un brîu alveolar, (la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“). Pe umăr sînt așezați patru butoni cu vîrf ascuțit, pîntecul oalelor e puțin bombat, iar fundul e plat.

Oalele acestea sînt, fără îndoială, de tradiție dacică, fiind cunoscute din diferite așezări ale populației dacice de pe teritoriul județului Covasna.⁴⁹⁾

Tipul 2 (fig. 7, 2, 8, 31). Oale cu marginea răsfrîntă puțin în afară, cu corpul mai mult sau mai puțin zvelt și cu fund plat; sînt fără decor (Comolău, Sf. Gheorghe — „Eprestetó“), sau decorate pe umăr cu linii incizate, în jurul fundului cu împunsături de degete, (Sf. Gheorghe — „Eprestetó“).

Acest tip de vas este tot de tradiție dacică⁵⁰⁾, cunoscut de asemenea și din inventarul mormîntelor de la Sîntana de Mureș și Tîrgu Mureș.⁵¹⁾

Tipul 3 (fig. 7, 3-6, 8). Vas mic cu pereți oblici, cu fund plat, decorat în jurul fundului cu împunsături de degete (Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, Reci — „Telek“ și Comolău). Unele sînt fără decor de împunsături, cu un soclu sau cu fundul perforat la mijloc, (Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, Reci — „Telek“).

Acest tip de vas, derivat din ceașca caracteristică pentru cultura materială a populației dacice, este un tip conducător în ceramica așezărilor din sec. IV e.n. din regiunea noastră.

Tipul 4 (fig. 7, 7). Ceașca cu toartă, cu pereți oblici și cu fund plat. Toarta pornește de sub buza ceștii și se leagă de fund. Acest tip de vas e de tradiție locală dacică, a cărui formă s-a păstrat, puțin schimbată, și în sec. IV e.n. E mai scundă, deschiderea gurii și fundul sînt mai late. Deocamdată e cunoscut numai un singur exemplar — cel de la Reci — „Telek“.

Tipul 5 (fig. 8, 32). Vas mic cu pereții aproape drepecți, cu buza puțin răsfrîntă în afară, cu fund în soclu și prevăzut cu o mică toartă, care pornește de la buza vasului, terminîndu-se pe umăr. Credem că acest vas a avut ca prototip ceașca dacică cu toartă și reprezintă un tip degenerat al acestuia.

Tipul 6 (fig. 7, 11). Vas mare de provizie, de culoare brună, cu marginea dreaptă, cu gît cilindric, decorat cu brîu alveolar, pîntecul e bombat și fundul e plat. Un singur exemplar a fost găsit la Reci, însă fragmente de acest tip de vas au fost găsite și în alte așezări din sec. II—III—IV e.n.

Forma vasului arată o tradiție locală, avîndu-și originea în hallștatul transivănean și păstrîndu-se și în La-Téne-ul dacic. Acest tip de vas, ca și multe altele, s-a păstrat într-o formă mai evoluată și în epoca prefeudală.

Vasele făcute cu mîna, din pastă poroasă, cu brîu alveolar și cu linii incizate⁵²⁾ sînt din La-Téneul dacic. Vasul cel mai caracteristic, ceașca cu toartă a evoluat, pe lîngă forma zveltă cu toarta terminată la umăr și la buză, spre o formă nouă, un vas mai scund, fără toartă, decorat în jurul fundului cu împunsături de degete. Acest tip de vas e foarte frecvent și a fost găsit aproape în toate complexele de locuințe ale așezărilor de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ și Reci — „Telek“.

Vasele făcute cu mîna, afară de ceașcă cu și fără toarte, sînt cunoscute și din cimitirul de la Sîntana de Mureș.⁵³⁾ În acest cimitir procentajul acestor vase față de celelalte, făcute la roată, este de 10%.⁵⁴⁾

Acest număr se schimbă, în așezări, la 30% în raport cu numărul vaselor făcute la roată.

b) Vasele de tehnică superioară

Tipul 1 (fig. 7, 10). Ulcior cu toartă, cu corp bitronconic, decorat cu caneluri, și cu fund profilat. Acest tip este cunoscut deocamdată numai de la Tîrgu-Secuiesc. Pîrvan l-a încadrat în epoca I-a Têne⁵⁵⁾, iar Roșca l-a atribuit goșilor.⁵⁶⁾ Ulciorul este un tip caracteristic al culturii Cerneahov și prezintă analogii cu ulciorul nr. 6 din tezaurul de la Sînicolau-Mare.⁵⁷⁾ Prototipul lui pare că a fost ulciorul făcut din metal.

Tipul 2 (fig. 7, 12). Ulcior cu gura treflată, prevăzut cu o singură toartă. Nu s-a păstrat nici un exemplar întreg, însă e probabil că fundul a fost profilat. Acest tip de ulcior este de tradiție romană, cunoscut din provinciile imperiului roman.⁵⁸⁾

Tipul 3 (fig. 7, 16). Cană cu două toarte, cu marginea îngroșată, cu pîntec bombat și cu fund profilat. Acest tip, făcut din pastă fină, cenușie sau cu un lustru negru, este cunoscut din așezările de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ și de la Bezid — „Lóc“. Prototipul acestei forme de vas îl găsim în ceramica provincială romană.⁵⁹⁾

Această formă de vas își are analogii în vasele cinerare descoperite în cimitirul de la Poinești⁶⁰⁾ și arată o legătură neîndoielnică cu materialul ceramic al populației dacice.

Tipul 4 (fig. 8, 27, 29). Vas-borcan prevăzut cu două toarte, este cunoscut din așezarea de la Reci și din mormîntul de incinerare cu vase din castrul roman de la Sărățeni. Amîndouă variantele acestui tip sînt de tradiție romană,⁶¹⁾ dar se află și la populația dacică.⁶²⁾

Tipul 5 (fig. 8, 19). Castron larg cu trei toarte și cu buza lată. Acest tip e cunoscut fragmentar din așezările de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ și de la Comolău. Vulpe consideră că își are prototipul în cultura locală.⁶³⁾ Acest tip este caracteristic pentru epoca imperială romană⁶⁴⁾ și e cunoscut și din Dacia.⁶⁵⁾ Credem că forma e tot de tradiție romană, care în secolul IV devine generală.

Tipul 6 (fig. 8, 28). Castron cu gura largă și cu buza lată, fără toarte. Este cunoscut din mormîntul de incinerare de la Sărățeni iar fragmentar din așezările de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ și de la Reci — „Telek“. În cimitirele de înhumare din sec. IV, acest tip de vas a fost descoperit la Sîntana de Mureș⁶⁶⁾ și la Spanțov.⁶⁷⁾ Prototipul acestor castroane se găsește în castroanele ceramicii provinciale romane⁶⁸⁾

Tipul 7 (fig. 7, 15, 8, 17-18). Borcan cu marginea îngroșată, din pastă zgrunțuroasă, cu pîntecul bombat, decorat pe umăr sau pe pîntec cu linii incizate, și cu fund plat. Unele sînt făcute și cu fund profilat. Acest tip

e cunoscut și din cimitire sau așezări și e de tradiția romană provincială.⁶⁹⁾

Tipul 8 (fig. 7, 13, 14). Borcan cu lustru negru. Marginea e îngroșată, pe umăr se află o dungă în relief, pîntecul e bombat și fundul profilat. Deocamdată este cunoscut numai din așezarea Sf. Gheorghe — „Eprestető“.

Tipul 9 (fig. 8, 26). Borcan cu marginea aproape dreaptă, decorat cu o dungă în relief și cu o linie incizată. Corpul vasului e puțin bombat, mijlocul pîntecului e în muchie ascuțită, iar fundul profilat. Acest tip de vas e cunoscut din mormîntul de incinerare de la Sărățeni și din mormîntul nr. 22 din cimitirul de la Sîntana de Mureș.⁷⁰⁾ Párducz consideră acest tip de vas ca un tip conducător, în timpul stăpînirii hunice în Panonia, și îl crede de origine sarmatică.⁷¹⁾ Nu cunoaștem analogii pentru acest vas în ceramica locală și provincială romană, prin urmare e probabil că prototipul lui trebuie căutat în ceramica unei culturi formate în afară de granițele imperiului roman.

Tipul 10. (fig. 8, 20-25). Strachina cu marginea ușor îngroșată sau răsfrîntă în afară sau înăuntru, cu umărul unghiular sau arcuit și cu fund plat sau profilat. Acest tip, cu variantele lui, este cunoscut din cimitirele de la Sîntana de Mureș⁷²⁾, Tîrgu Mureș⁷³⁾, Izvoare⁷⁴⁾, din așezările de la Sf. Gheorghe — „Eprestető“, Reci — „Telek“ și Bezid.

Vulpe emite părerea că acest tip de strachină e de origine locală.⁷⁵⁾ Dintre strachinile găsite în cimitirul de la Sîntana de Mureș, Șt. Kovács consideră strachina din mormîntul nr. 30 ca, eventual, de origine romană.⁷⁶⁾ E mai plauzibil ca acest tip de strachină, cu variantele sale, să fie de origine celto-dacică⁷⁷⁾, păstrat și în epoca imperială romană, și devenit în secolul IV, de asemenea un tip conducător al ceramicii culturii Sîntana de Mureș.

Tipul 11 (fig. 8, 30). Vas cu dimensiuni mari, chiup, așa-zis „Krausengefäß“, cu marginea lată și răsfrîntă orizontal. Pe buză și pe gît se află, de obicei, un decor din linii ondulate; uneori decorul lipsește. E făcut de obicei din pasta cenușie, dar se găsesc și exemplare arse la roșu (probabil secundar). Acest tip de vas se află numai în așezări; din cimitirele de la Sîntana de Mureș și Tg. Mureș nu e cunoscut.⁷⁸⁾ Vulpe publică de la Izvoare un singur fragment, care este de altă factură decît cele cunoscute din Transilvania.

Chiupurile acestea sînt cunoscute din descoperiri întîmplătoare de pe teritoriul județului Covasna și Harghita: 1. Tîrgu Secuiesc (pl. VII, 7); 2. Mărtineni, 2 exemplare întregi⁷⁹⁾; 3. Mărtănuș; 4. Sf. Gheorghe, lîngă pîriul Kökényes; 5. Arcuș⁸⁰⁾; 6. Căpeni — jud. Covasna; 7. Dîrjiu⁸¹⁾; 8. Zetea⁸²⁾; 9. Filiaș; 10. Bodogaia și Jigodin „Várhegy“⁸³⁾ — jud. Harghita. Din așezări săpate, sînt cunoscute cele de la 1. Comolău, castrul roman; 2. Sf. Gheorghe — „Bedeháza“; 3. Sf. Gheorghe — „Eprestető“; 4. Reci — „Telek“; 5. Bezid — „Lócz“, iar din castrele romane deja săpate, de la: 1. Brețcu, un singur fragment; 2. Inlăceni, un singur fragment (colecția Muzeului din Cluj, nr. de inv. 6663, 6802); 3. Sărățeni, două fragmente de margine (colecția Muzeului din Tîrgu Mureș).

Din lista de mai sus se vede clar că chiupurile acestea se găsesc în număr mai mare numai acolo unde este atestată o așezare sau o suprapunere a purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș. În așezările dacice, precum și în castele romane — cu excepția aceloră în care s-au

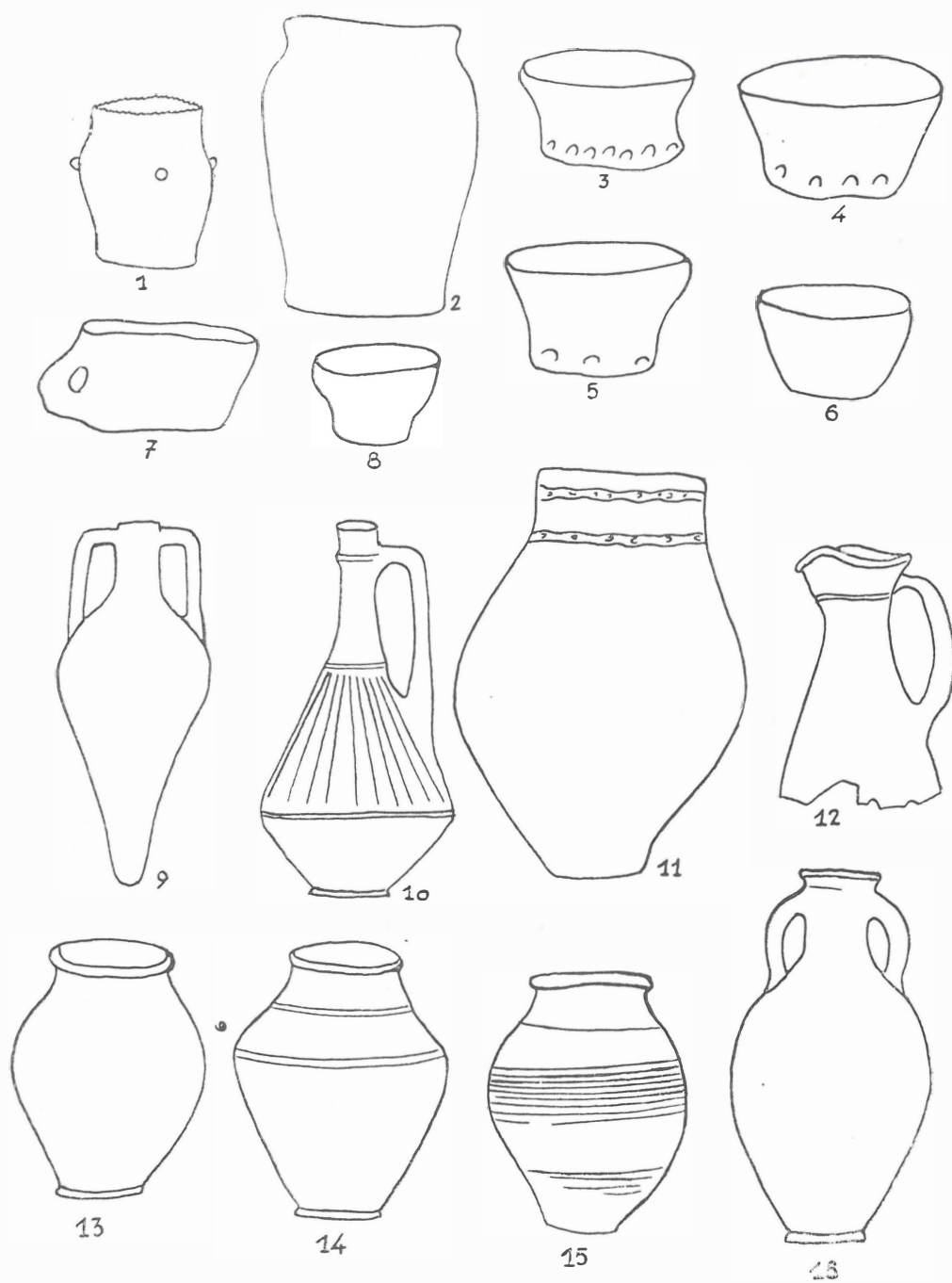

Fig. 7

așezat purtătorii culturii Sîntana de Mureș, ca la Comolău și, probabil, și la Rîșnov (jud. Brașov) — chiupurile se găsesc foarte sporadic.

Cu origina acestor vase mari de provizii s-au ocupat mulți cercetători : Pirvan⁸⁴), Richthoffen⁸⁵), A. Ferenczi⁸⁶), Radu Vulpe⁸⁷ și C. Dai-

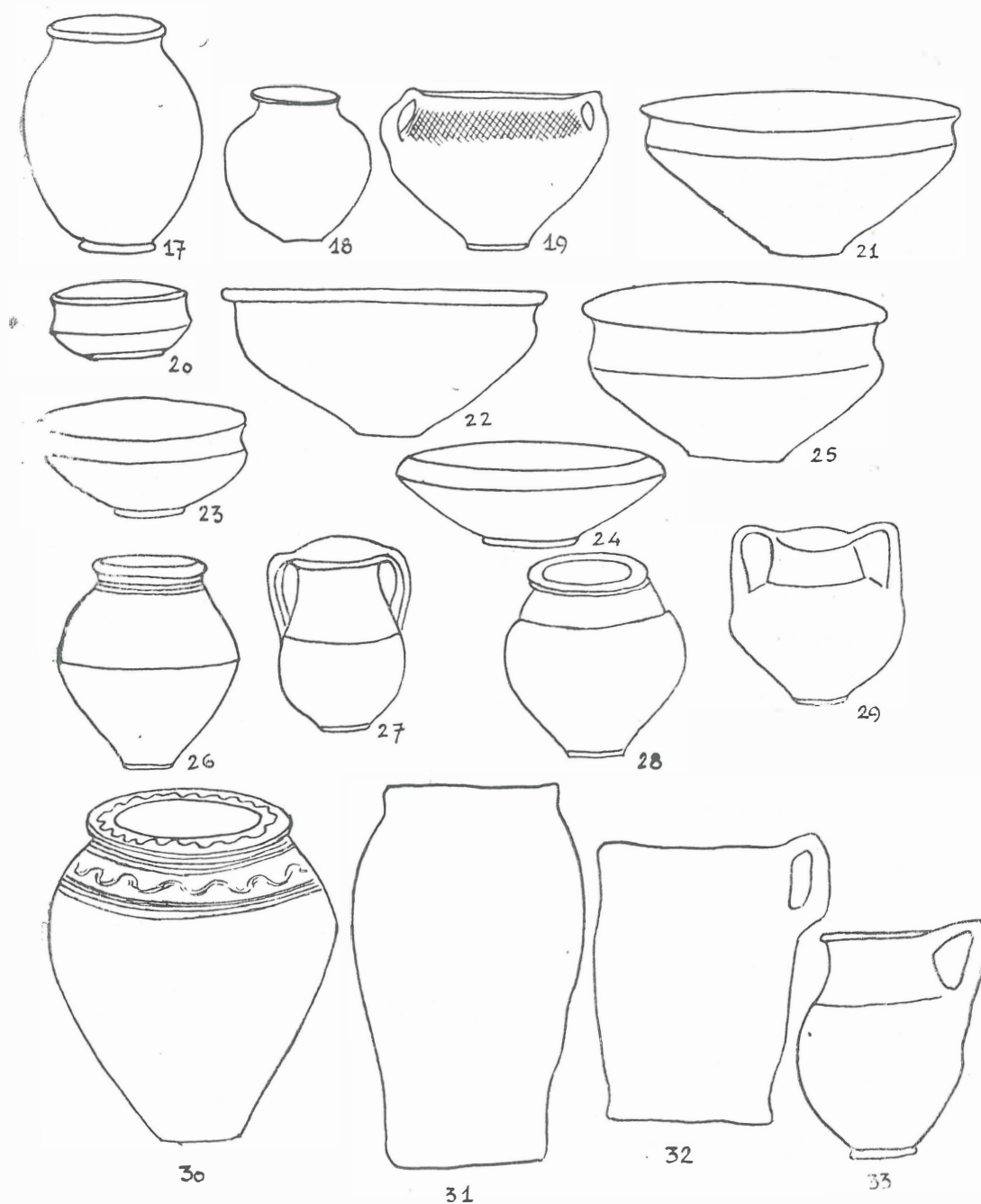

Fig. 8

covicu⁸⁸⁾. Considerau aceste chiupuri ca avîndu-și prototipul lor în Laténe-ul dacic. M. Párducz⁸⁹⁾ e de părere că origina lor trebuie căutată în ceramica celtică și că din conviețuirea celto-dacică s-ar explica răspîndirea lor în Dacia⁹⁰⁾. Aceste chiupuri persistă în Panonia pînă în epoca tîrzie a imperiului roman și sînt puse în legătură cu sarmații. Prezența acestor chiupuri în așezările dacice dinainte de cucerirea romană, ca la Zetea, arată că prototipul lor trebuie căutat în epoca Laténe, însă realizarea lor s-a produs sub influența greco-romană. Deocamdată nu ne stă la îndemînă material suficient ca să putem stabili tipurile care sînt curat romane și cele care aparțin populației băștinașe. Materialul provenit din așezările de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ și Reci — „Telek“, prezintă aspectul din secolul IV e.n., aparținînd purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș. Vasele sînt lucrate în general din pastă fină sau zgrunțuroasă, de culoare cenușie, neagră sau arse la roșu, marginea e răsfrîntă orizontal, cu buza tăiată drept sau subțiată, din care o parte cade spre exterior. Sînt decorate pe buză și pe umăr cu linii în val, incizate cu un pieptene sau cu dungi trase cu degetul. Dimensiunile lor sînt considerabile, în general, au aproximativ o înălțime de 1,03 m, cu gura largă de 0,39 m.

În secolele V—VI, pînă cînd acest tip de vas persistă, marginea lor e răsfrîntă orizontal și cade, ca la Porumbenii Mici — „Galat“ spre interior. Prin urmare, se constată că acest tip de vas de tradiție locală e un alt tip conducător al ceramicii culturii Sîntana de Mureș, care diferă însă de cele dacice și de cele provinciale romane.

Tipul 12 (pl. XII, 3). Capac cu mînerul plin, tăiat drept; a fost găsit numai un singur exemplar fragmentar la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“. Acest tip de capac își are originea, ca formă, în capacele cunoscute în provinciile romane din timpul imperiului.⁹¹⁾

Tipul 13 (figura 8, 33). Vas borcan cu toartă, cu gura largă răsfrîntă în afară, cu pîntec bombat și cu fund profilat. E făcut la roată din pastă fină cenușie și e decorat cu linii verticale lustruite.

Acest tip de vas e de tradiție dacică și e cunoscut ca analogie din materialul ceramic din așezarea dacică de la Poian.⁹²⁾

Tipul 14 (fig. 7, 9). Amfora făcută la roată din pastă fină cenușie, la gît prevăzută cu o dungă în relief; mînușile sînt plate. Prezintă forma amforelor romane. E cunoscut numai un singur exemplar, descoperit la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“. Amforele găsite în cimitirul de la Poienești sînt considerate de Vulpe ca marfă de import.⁹³⁾ Amfora descoperită la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ e fabricație locală, avînd prototipul în amfora romană.

Tipul 15 (pl. XXI, 5). Strachina făcută din pastă de culoare sură deschisă, pe buza cu patru toarte. Numai un singur exemplar fragmentar a fost găsit, acest tip își are prototipul în strachina din așezarea dacică de la Poiana.⁹⁴⁾

În complexe de locuințe de la Bezid — „Lóc“ și de la Reci — „Telek“, au fost descoperite și fragmente de fructiere de tip dacic. Deocamdată nu putem stabili cu siguranță dacă acest tip de vas a persistat și în sec. IV, fiindcă la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“ n-a fost găsit nici un fragment. Însă prezența unor forme de vas de tip Laténe în așezări de cultura de tip Sîntana de Mureș, îngăduie presupunerea ca și acest tip de vas a persistat pînă în sec. IV.

Procedeul de decorare al vaselor era diferit. Vasele poroase făcute cu mîna au creștături verticale pe buză, pe umăr butoni, brîu alveolar, împunsături de degete sau linii incizate în val. Aceste motive de decorare sînt cunoscute în Laténe-ul dacic. La vasele făcute la roata din pastă zgrunțuroasă, găsim pe umăr linii incizate. Acest decor se află și pe borcanele provinciale romane cunoscute din materialul ceramic al castrurilor din Dacia. În rest, borcanele prezintă dungi în relief pe umăr și lustruirea suprafeței. La ulcioare, decorul este format de obicei din dungi, liniuțe paralele incizate, sau decor în plasă lustruit. Ornamentul în plasă lustruit se găsește pe diferite tipuri de vase, ca și liniile în val sau în zig-zag. Pe vasele de culoare sură-neagră, decorul lustruit este format din dreptunghiuri așezate orizontal sau vertical. Pe un singur fragment de vas descoperit la Reci se află decorul lustruit în formă de brad, cunoscut din cimitirul de la Izvoare.⁹⁵⁾ Lustruirea a fost întrebuințată și în epoca Laténe — decorul de linii în val lustruit e obișnuit pe marginea fructierelor dacice — prin urmare și acest procedeu de decorare își are origina tot în tradiția locală. Pe cupe se întâlnește decorul șlefuit, imitînd tehnica șlefuirii sticlei, de tradiția romană. Acest procedeu de prelucrare a vaselor este folosit la mijlocul sau în jumătatea a doua a secolului IV e.n.⁹⁶⁾

În concluzie se poate constata ca materialul ceramic manifestă, în ceea ce privește formele și decorul, pe lîngă tradiție locală și trăsături păstrate din meșteșugul provincial roman și unele aspecte cunoscute din cultura materială a popoarelor care trăiau în afară de granițele imperiului. Acest material este cunoscut, cu puține excepții, din inventarul mormîntelor de la Sîntana de Mureș și Tîrgu Mureș. Excepțiile se explică prin faptul că deocamdată nu putem lega în mod sigur aceste așezări de o populație sau de alta, care par de a se deosebi etnic între ele prin ritul lor de înmormîntare.

ALTE OBIECTE DE LUT

Acestea sînt fusaiiolele, lustruitoarele de vase și greutățile de țesut. Fusaiiolele se găsesc și în așezări și în mormînte. În general, ele sînt sferoidale sau bitronconice, plate și cu concavități la extremitățile găurii (pl. X, 13).

Lustruitoarele sînt prevăzute cu mîner, iar partea lor de jos e ovală, (pl. X, 16). Aceste forme de fusaiole și lustruitoare sînt de tradiție din epoca Laténe.⁹⁷⁾

Greutățile de țesut sînt de formă piramidală; la partea de sus sînt perforate orizontal, ca și cele cunoscute din așezările dacice.

OBIECTE DE OS ȘI DE PIATRĂ

Obiecte de piatră sînt puține. Pietre de măcinat, de ascuțit și o valvă de turnat. Pietrele de măcinat sînt de două tipuri: piatra de formă ovală cu o față plată, iar cealaltă convexă, căreia îi aparține și o piatră de pisat în forma pumnului. Tipul celălalt, rășnița rotativă, e lucrat din roca vulcanică și are formă conică. Amîndouă tipurile au fost găsite în complexe de locuințe și sînt de tradiție locală.

Valva de tipar, care a servit pentru turnarea unor podoabe tubulare, e deocamdată o piesă unică din cultura Sîntana de Mureș. Podoabele turnate în acest tipar au fost probabil din metal prețios.

Pietrele de ascuțit (cutele) sînt de formă dreptunghiulară și cilindrică. Prototipul lor se găsește în pietrele de ascuțit cunoscute din epoca dacică.⁹⁸⁾

Acele de os cu corp rotund și cu capetele ascuțite sînt caracteristice pentru această cultură, (pl. X, 10—11). Acest tip de ac arată o tradiție romană provincială.⁹⁹⁾ Au fost găsite în așezări și în mormînte. Obiectul de os cu corp plat și ascuțit la un capăt a fost unealta cu ajutorul căreia s-a realizat decorul lustruit de pe vase. Destinația lui este arătată și de locul de descoperire, fiind găsit în cuptorul nr. 1.

Dintre obiectele de os, cele mai caracteristice sînt pieptenii formați din plăci de os și cu mîner în formă de clopot. Acești piepteni au fost găsiți în toate așezările săpate și figurează și în inventarul numeroaselor mormînte de la Sîntana de Mureș¹⁰⁰⁾ și Tîrgu Mureș.¹⁰¹⁾ Tipul de pieptene este cunoscut în epoca imperială romană și îl găsim și la triburile germanice, fiind caracteristic și pentru purtătorii culturii de tip Sîntana de Mureș.

OBIECTE DE STICLĂ

Perla de sticlă bitronconică, plată la extremitățile găurii, e de culoare verzuie și a fost găsită la Sf. Gheorghe — „Eprestető“. Acest tip de perle este cunoscut din cimitirul de la Sîntana de Mureș.¹⁰²⁾ și figurează ca obiect de podoabă în inventarul mormîntelor. Își are origina probabil în perlele de sticlă ale popoarelor sarmatice.¹⁰³⁾

OBIECTE DE METAL

a) *Bronz*

Din bronz sînt făcute obiectele de podoabă, cunoscute mai mult din mormînte. În aşezarea de la Reci — „Telek“ a fost descoperit un pandantiv cu veriga din bară răsucită, tip cunoscut din cimitirul din Sîntana de Mureş. ¹⁰⁴⁾ Acest obiect apare frecvent în descoperirile din sec. III—IV din Dacia. ¹⁰⁵⁾ Procedul răsucirii barei este caracteristic pentru arta to-reutică a dacilor. ¹⁰⁶⁾ Acul cu capul încîrligat descoperit la Reci (fig. 3, 1) este tipic dacic şi se regăseşte în Pannonia. ¹⁰⁷⁾

b) *Fier*

Din fier sînt făcute uneltele casnice. Cuţitele au spatele puţin curb şi o prelungire pentru mîner. Forma secerii, cu prelungire pentru mîner, ca şi cuţitele, sînt de tradiţie locală din epoca Laténe. ¹⁰⁸⁾ Cuţitul figurează şi în inventarul mormîntelor din cimitirul de la Sîntana de Mureş. ¹⁰⁹⁾

Celelalte obiecte de fier descoperite nu sînt aşa de caracteristice, pentru ca destinaţia lor să fie clară şi tipologic se pot lega şi de epoca Laténe şi de cea imperială romană.

c) *Argint*

Din argint sînt făcute obiectele de podoabă şi în special cele legate de port : fibule, catarama, capete de curea, brăţări şi inele. În aşezări, cu excepţia cataramii de la Pădureni n-au fost găsite obiecte de podoabe. Afară de cimitirele de la Sîntana de Mureş şi Tîrgu Mureş, pe teritoriul judeţelor Covasna şi Harghita, numai tezaurul de la Valea Strîmbă a furnizat astfel de obiecte. Fibula şi capetele de curea din tezaurul de la Valea Strîmbă, au analogiile cele mai perfecte în fibule şi capetele de curea găsite în inventarul mormîntelor de la Sîntana de Mureş ¹¹⁰⁾ şi Tîrgu Mureş. ¹¹¹⁾ Constatarea lui Kovács referitoare la încadrarea lor cronologică şi etnică e justă. ¹¹²⁾ Brăţările de tip Valea Strîmbă, nu au fost găsite în cimitirul de la Sîntana de Mureş, însă sînt cunoscute din Pannonia de la Kiskörös-Alsócele din timpul stăpînirii hunilor. ¹¹³⁾

Acest fapt arată că, constatarea lui Párducz, e justă cînd bazîndu-se pe forme mai evoluate ale cataramelor şi pe lipsa brăţărilor în mormînte, a încadrat cronologic acest tezaur la o dată mai recentă decît cimitirul de la Sîntana de Mureş. ¹¹⁴⁾ Monedele lui Gratianus găsite împreună cu tezaurul amintit, arată o dată mai recentă. Probabil ascunderea tezaurului s-a putut întîmpla după năvălirea hunică. ¹¹⁵⁾ Prin urmare se constată că obiectele de argint de podoabă tip Sîntana de Mureş aparţin unei populaţii germanice, care s-a aşezat în sec. IV în Transilvania.

A R M E

În așezări și în morminte n-au fost găsite arme, cu excepția unui singur vîrf de săgeată și a unui vîrf de lance de fier păstrat fragmentar (fig. 3, 4), găsit la Reci — „Telek“. Săgeata în forma frunzei de sălcie cu prelungire pentru înmănușare este neobișnuită la popoarele germanice, și e cunoscut faptul că arcul n-a fost arma preferată a acestora. Vîrfurile de lance cu creasta mediană la mijloc, a fost făcut, probabil, cu coada à *douille*. Acest tip e cunoscut și la daci.¹¹⁶⁾ Lipsa de arme confirmă constatările făcute mai înainte la Sîntana de Mureș¹¹⁷⁾ și la Izvoare¹¹⁸⁾ conform cărora purtătorii culturii de tip Sîntana de Mureș au aparținut unei populații pașnice. Iar mormintele de incinerare de la Pădureni cu vasele și armele trecute prin flăcările rugului pot fi atribuite taifalilor veniți din regiunile culturii Pșevorsk.¹¹⁹⁾

CONSIDERAȚII GENERALE

Resturile de cultură de tip Sîntana de Mureș sînt cunoscute din Transilvania, din Moldova, din Muntenia și într-o măsură mai redusă din Oltenia. Inventarul cimitirelor au servit cu precădere drept bază pentru cunoașterea acestei culturi. Cercetările efectuate în ultimii ani pe teritoriul județelor Covasna și Harghita, unde au fost dezvelite urme de așezări, au contribuit mult ca aspectul economico-social al purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș, să fie mai bine lămurit.

Cu toate că s-au găsit unelte de producție în număr redus, totuși ne putem forma o imagine despre felul de trai al populației. Pe lîngă ocupațiile primitive, vînatul, pescuitul, creșterea vitelor și agricultura au fost înfloritoare. Acest fapt este arătat de numeroasele oase de animale (cornute mari, oi, porci) păstrate pe podelele complexelor de locuințe.

Agricultura dezvoltată este atestată prin secera de fier și pietrele de rîșnit, atît de tip vechi cît și de tip nou, rotativ. Forma deschisă a turtor așezărilor demonstrează de asemenea caracterul agricol și păstoresc al populației.

Cuptorul de ars oale, precum și diversele forme de vase făcute cu mîna și la roată, ne arată că meșteșugul olăritului, păstrînd și îmbinînd cu elemente noi tradiția veche locală, a fost înfloritor. Numeroasele prîsnele de lut și greutăți piramidale de țesut găsite în locuințe, sînt dovezi că aceste ramuri ale meșteșugurilor casnice au fost practicate intens de populație.

Uneltele de producție și alte obiecte, fie de uz casnic, fie de podobă, făcute din fier, bronz și argint descoperite în cimitire și în așezări, sînt dovezi grăitoare, ca prelucrarea metalelor și arta torentică au fost foarte dezvoltate în această epocă. La uneltele de metal și la obiectele de podobă se pune întrebarea dacă sînt produse de import sau fabricații locale? Numeroasele bucăți de zgură de fier și bucățile de var,

găsite în cuptorul nr. 2 în așezarea de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, precum și tiparul de turnat pentru un obiect tubular de podoabă — probabil de aur — arată ca acestea au fost lucrate pe teritoriul Transilvaniei. În această parte a țării bogată în metale, materia primă a stat la dispoziția populației pentru a dezvolta meșteșugul metalurgiei. Începând din comuna primitivă pînă la sfîrșitul stăpînirii romane, în Transilvania, după mărturia descoperirilor, meșteșugul prelucrării metalelor a fost foarte dezvoltat. Prin urmare, pe baza tradiției vechi locale — ne referim aici la metalurgia dezvoltată a dacilor — în perioada prefeudală, în care se plasează cultura de tip Sîntana de Mureș, prelucrarea metalelor nu a decăzut, ci dimpotrivă, adoptînd noi metode de forme, a luat un nou avînt. Tipurile de podoabe de argint și de aur cunoscute din inventarul cimitirului de la Sîntana de Mureș și tezaurul de la Valea Strîmbă, sînt caracteristice pentru populațiile germanice, care au pătruns în sec. III-IV în Dacia, însă acest fapt nu exclude contribuția elementului local la formarea acestor tipuri.¹²⁰⁾ În prezent însă nu sîntem în situația de a trage exact linia care demarcă aportul adus de elementul local în metalurgia și torentica acestei culturi.

Pentru a trage concluzii de ordin istoric și cronologic, ne stă la dispoziție materialul furnizat de așezările de la Sf. Gheorghe — „Eprestetó“, de la Reci — „Telek“ și de la Medișorul Mare, care este datat cu monede din sec. IV e.n. La Sf. Gheorghe și la Reci au fost găsite cîte o monedă de argint de la împăratul Constantinus II, din anul 354, iar la Medișorul Mare, afară de moneda lui Constantinus II, au fost găsite și două monede de la Valentinianus I. Data emisiunii acestor monede servind ca terminus *postquem*, reiese că viața în aceste așezări a durat pînă în ajunul năvălirii hunice, pînă în a doua jumătate a secolului IV. Aceste descoperiri de monede precum și moneda lui Honorius de la începutul secolului V, descoperită la Cristești, sînt o dovadă că marele val de migrație a popoarelor¹²¹⁾ nu a întrerupt existența acestor așezări. Nu putem stabili deocamdată, cu certitudine, durata acestei culturi, însă materialul furnizat de săpăturile arheologice efectuate la Bratei de I. Nestor și E. Zaharia, datat în secolul V e.n., are un aspect care arată ca în această așezare, ceramica și-a păstrat multe forme din cultura de tip Sîntana de Mureș.¹²²⁾ În materialul ceramic al bordeielor din așezarea româno-slavă de la Bezid din sec. VII e.n. se mai păstrează această tradiție culturală Sîntana de Mureș.¹²³⁾ Prin urmare, în Transilvania sînt cunoscute așezări, care reflectă o altă cultură la baza căreia stă cea de tip Sîntana de Mureș. Începutul acestei culturi indică sfîrșitul celei de tip Sîntana de Mureș. Data la care se plasează aceasta trecere, a fost probabil sfîrșitul secolului IV sau începutul secolului V e.n.¹²⁴⁾ Párducz datează tezaurul găsit la Valea Strîmbă după invazia hunică.¹²⁵⁾ Vasul cu marginea dreaptă, găsit în mormîntul de incinerare nr. 2 de la Sărățeni, arată ca și aceste mormînte aparțin sfîrșitului secolului IV e.n.

Asupra originii culturii Cerneahov au fost emise multe păreri. Unii o consideră ca o cultură dezvoltată pe fondul culturilor Pșevorsk și Li-

pița ¹²⁶⁾; iar alții sînt de părere ca problema originii și formării ei este încă nerezolvată. ¹²⁷⁾

După părerea noastră însă, nu e vorba de culturi separate în mod riguros, ci de transformarea vechii culturi, care pe lîngă aspectul vechi păstrat, reflectă și elemente noi, pe care și le-a însușit de la diferitele culturi, care au exercitat influența asupra ei. La această concluzie au ajuns și alți cercetători. ¹²⁸⁾

Se pune problema apartenenței etnice a purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș. Această cultură materială este cunoscută și pe teritoriul U.R.S.S., al R. P. Ungare, al R. P. Polone, sub denumirea de cultura Cerneahov. În Republica Socialistă România ea a fost numită după cimitirul de la Sîntana de Mureș, *cultura Sîntana de Mureș*. În Transilvania punctul cel mai vestic cunoscut al acestei culturi este pînă în prezent în jurul orașului Cluj, la Palatca. ¹²⁹⁾

Cultura de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș reprezintă o fază a culturii așa-zise „a cîmpurilor de mormînte“ din U.R.S.S. ¹³⁰⁾ Apartenența etnică a purtătorilor acestei culturi răspîndită în Estul Europei și în bazinul Dunării a format mult timp obiect de discuție și păreri au fost diverse. ¹³¹⁾ Credem că dintre cercetători sovietici M. Tihanova, ¹³²⁾ relevînd contribuția diferitelor elemente la formarea acestei culturi, are părerea cea mai justă în rezolvarea acestei probleme. Cercetătorii români: B. Mitrea ¹³³⁾, R. Vulpe ¹³⁴⁾, C. Preda ¹³⁵⁾ și Gh. Diaconu ¹³⁶⁾ pe baza rezultatelor săpăturilor executate în cimitirile purtătorilor acestei culturi, au ajuns la concluzia, că goții au fost singurii reprezentanți ai ei.

În Transilvania Șt. Kovács, pe baza ceramicii lucrate cu mîna, descoperită în inventarul mormîntelor din cimitirul de la Sîntana de Mureș, a presupus un amestec de populație între elementul local și între noii veniți. ¹³⁷⁾ Rezultatul săpăturilor executate în ultimii ani pe teritoriul județelor Covasna și Harghita, dovedește ca în această privință constatarea lui Kovács a fost justă. Faptul că circulația monetară în castrele romane de la granița răsăriteană a Daciei încetează de la mijlocul secolului III, ne arată, că stăpînirea romană a luat sfîrșit în această parte la data sus-menționată. ¹³⁸⁾ Noii veniți care au luat în stăpînire Estul Transilvaniei sînt — după izvoarele istorice și urmele arheologice — carpii și goții. ¹³⁹⁾ Prin urmare continuarea circulației monetare romane după Philippus Arabs, trebuie pusă pe seama acestor populații, ¹⁴⁰⁾ care timp de sute de ani, împreună cu elementul local din Transilvania, au dus o viață destul de pașnică. ¹⁴¹⁾ Năvălirea hunilor a turburat traiul lor pașnic, însă după cum arată și descoperirile arheologice, nu se poate vorbi de lichidarea completă a purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș.

Se pune întrebarea: care dintre resturile de cultură materială de aspect Sîntana de Mureș cunoscute din cimitire și din așezări aparțin goților și care elementului local ?

Rezolvarea acestei probleme e un lucru mai ușor în cimitire. În Transilvania, ritul de înmormîntare prin înhumație, pe baza inventarului, este practicat de goți, iar ritul de incinerație este de tradiție locală,

autohtonă. Prin urmare, cimitirele de la Sîntana de Mureș și Tîrgu Mureș sînt gotice, iar mormîntele de incinerare descoperite recent aparțin elementului local.¹⁴²⁾

În privința așezărilor, legarea lor de o populație sau de alta, este un lucru foarte dificil și problematic.¹⁴³⁾ Goții socotiți ca element dominant între purtătorii culturii de tip Sîntana de Mureș, au trăit mult timp în vecinătatea carpilor și al dacilor liberi. Acest contact a influențat reciproc cultura amîndouora, care se reflectă mai mult în aspectul vieții de toate zilele, decît în cimitire, unde se păstrează cu pregnanță formele vechi, de un conservativism tradițional. Acest fapt explică formele de tradiție geto-dacică, care se găsesc împreună cu formele aduse de elementul nou și în mormînte și în așezări. La Reci, multe forme de vase tradiționale locale, ca ceașca dacică, și vase de tip nou, ca fragmentul de cana cu decor în formă de ramura de brad lustruit, cunoscut din cimitirul de la Izvoare, se găsesc împreună. Aspectul resturilor de cultură din așezările de la Reci și Bezid arată mai degrabă caracterul băștinaș al lor. Iar la așezarea de la Sf. Gheorghe cu vase de caracter local descoperite în număr mai redus, e mai probabil — ca etnic — să fie legată de populația care a avut cimitire la Tîrgu Mureș și Sîntana de Mureș.

Pentru rezolvarea apartenenței etnice a purtătorilor culturii Sîntana de Mureș, datele care ne stau la îndemînă încă nu sînt suficiente, destul de convingătoare, și deocamdată problema rămîne, în parte deschisă. Noile cercetări o vor lămuri și odată cu acest pas, una din perioadele zbuciumate ale istoriei țării noastre, secolul IV e.n. va înceta de a mai fi o problemă pentru istorie.

Bibliografie

1. B. MITREA, SCIV, 3—4, IV, 1953, p. 621—622, 625—6 ; Z. SZÉKELY : *In Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, 1958, p. 803.
2. K. HORED T, SCIV, 1—2, IV, 1953, p. 296 ; Z. SZÉKELY, SCN II, 1958, p. 469—473.
3. D. PROTASE, SCN, 1957, p. 158, N. 4 ; K. HORED T : *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV—XIII*. 1958, p. 34—35.
4. Z. SZÉKELY, Fol. Arch. V, 1945, p. 95—99.
5. M. I. ACKNER, Mitt. Centr. Comm. I. 1856, p. 132.
6. K. HORED T, op. cit. p. 29.
7. K. HORED T, op. cit. p. 31.
8. Z. SZÉKELY, SCN, I, 1957, p. 471—472.
9. A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője (Bul. muz. nat. Săcuiesc). I, 1890, p. 55. SCN, I, 1957, p. 472.
10. K. HORED T, op. cit. p. 29—30.
11. Ibidem, p. 40 ; I. POP și BAKÓ : *Repertoriul descoperirilor din regiunea Brașov. Culegere de studii și cercetări*. I. Brașov, 1967, p. 106.
12. K. HORED T, op. cit. p. 31.

- 12 a. S. TÉGLÁS, în ERD. Múz., XIX, 1902, p. 151.
- 12 b. D. PROTASE : *Problema continuității în Dacia*. București, 1966, p. 169.
13. *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1907. évi állapotáról*. (Buletinul Muzeului Național Secuiesc din anul 1907). 1908, p. 12.
14. I. LÁSZLÓ : *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben* (Arta ungarilor ocupanți în Transilvania). Cluj, 1943, p. 3. Nota 3.
15. K. HOREDT : *Ceramica slavă din Transilvania*. SCIV, II, 2, 1951, p. 204—205, Pl. VIII, 1—5.
16. M. CHIȘVAȘI-COMȘA : *Slavii de răsărit pe teritoriul R.S.R.* SCIV, I, IX, 1958, p. 76.
17. I. NESTOR : *Slavii pe teritoriul R.S.R.* SCIV I, X, 1959, p. 51, Nota 2.
18. ȘT. KOVÁCS : *Dolg*. VI. 1915, p. 278—299.
19. ȘT. KOVÁCS : *Dolg*. III. 1912, p. 250 și urm.
20. Ziarul Székely Nemzet (Națiunea Secuiescă). 1885, nr. 149. A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője (Buletinul Muzeului Național Secuiesc). I, 1890, p. 54—55.
21. ȘT. KOVÁCS, op. cit. Fig. 45, 5 a, b ; Z. SZÉKELY, Föl Arch. V. 1945, 96, Pl. I, 3, R. VULPE : *Izvoare*. 1957, 308, fig. 332.
22. ȘT. KOVÁCS, op. cit. 265, fig. 16, 4. ũ
23. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 20.
24. Z. SZÉKELY : *A komolói erődített római tábor*. (Castrul roman fortificat de la Comalău). Cluj, 1942.
25. Ibidem, op. cit. p. 26.
26. ȘT. KOVÁCS, op. cit. 259, fig. 7/1—3.
27. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 30/1—2.
28. B. MITREA, SCIV, IV, 1—2, 1953, 233.
29. R. VULPE : *Izvoare*. Fig. 294, 3.
30. E. BENINGER : *Mannus*. 30, 1938, 122—141, fig. 2.
31. În cursul războiului, în anul 1945, tezaurul împreună cu tot materialul numismatic al muzeului s-a distrus. Publicarea lui a apărut în Folia Archaeologica, V, 1945, p. 95—99.
- 31 a. Lista noilor descoperiri se află în Culegere de studii și cercetări, I. Brașov, 1967, p. 105—112.
32. Ziarul „Nemere“ 1883, nr. 88. A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője. I, 1890, p. 53—55 (Buletinul muzeului național Secuiesc, I, 1890, p. 53—55).
33. Numele de Telek (loc de așezare) arată că locul a fost numit după resturile de locuințe și de cultură materială descoperite pe acest teren și sătenii susțin că odinioară pe acest loc a fost satul Reci.
34. B. ORBÁN : *A Székelyföld leírása* (Descrierea secuimii), I, p. 150.
35. ȘT. KOVÁCS, op. cit. p. 274, fig. 29.
36. Ibidem, op. cit. p. 275, fig. 30, 1.
37. Ibidem, op. cit. p. 292, fig. 54.
38. ȘT. KOVÁCS, op. cit. p. 269, fig. 22.
39. M. PÁRDUCZ, A. A. XI, (1959) p. 336, fig. 2,1.
40. Ibidem, op. cit. Pl. XXV, fig. 7.
41. Z. SZÉKELY : *Raport preliminar despre săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe în anul 1958, în Materiale*. VII, 1961, p. 186—187.
42. Ibidem : *Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară, Materiale*. VI, 1959, p. 189—191.

43. I. IONIȚĂ : *Cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul României*. Arheologia Moldovei IV, 1966, p. 193—200. Conform rezultatului noilor cercetări se întîlnesc și locuințe adîncite în sol.
44. ȘT. KOVÁCS, Dolg. III, 1912, p. 253—257.
45. Z. SZÉKELY, Almanah, 1955, p. 3—9, 40.
46. A. KISS, Arch. Ért. 84, 1957, p. 50—52.
47. B. MITREA, C. PREDA : *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*. Biblioteca de Arh., X. 1966, p. 22, 162, fig. 19/2.
48. GH. DIACONU, Tîrgușor, Biblioteca de Arheologie, 1965, p. 117.
49. K. HOREDT : *Așezarea de la Sf. Gheorghe „Bedeháza”*. Materiale, vol. II, 1950, fig. 12/5.
50. Ibidem, op. cit. fig. 12/12.
51. ȘT. KOVÁCS, Dolg. III, 1912, p. 299, fig. 63.
52. K. HOREDT, op. cit. fig. 12/4, 8.
53. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 53, 4, 63.
54. Ibidem, op. cit. p. 332.
55. V. PÎRVAN : *Getica*. 1926, fig. 439.
56. M. ROȘCA : *Repertoriu*. I, 1942, p. 123.
57. J. HAMPEL : *A régibb középkor emlékei a Magyarhonban*. I, 1894, Pl. 173.
58. *Das Kastell Zugmantel, der Obergerm. Raet. Limes de Römerreiches 1909*. Fig. 37. E. BONIS : *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*. Diss. Pann. Ser. II, nr. 20, Pl. 29, 10—16. S. K. PÓCZY : *Die Töpferwerkstätten von Aquincum*. A. A. 1956, Fasc. 1. Pl. 6, 13—15.
59. E. BÓNIS, op. cit. Pl. 31, 1.
60. R. VULPE : *Săpăturile de la Poieniști*. Materiale, I. 1953, p. 449, fig. 357, 2.
61. ȘT. PAULOVICS, *á Laureae Aquincenses*. Diss. Pann. Ser. II. Nr. 11, 1941, Pl. 21, 15. E. BÓNIS, op. cit. Pl. 34, 18 ; 35, 16.
62. Șantierul Poiana, SCIV, III, 1952, 208, fig. 29, 3—4.
63. E. VULPE : *Izvoare*, 1957, p. 312.
64. S. K. PÓCZY, op. cit. 91, Pl. 9, 1—6.
65. D. PROTASE și I. TIGARA, Materiale, V, 1959, p. 427, fig. 4.
66. ȘT. KOVÁCS, op. cit. 274, fig. 29.
67. B. MITREA, SCIV, IV, 1—2, 1953, 232, fig. 14.
68. S. K. PÓCZY, op. cit. Pl. 4, 1, 3, 4.
69. Ibidem, op. cit. Pl. 6, 10—12.
70. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 22.
71. M. PÁRDUCZ, A.A. XI, 1959, p. 236.
72. ȘT. KOVÁCS, op. cit. 281, fig. 38.
73. Ibidem, op. cit. 281, fig. 38, 292, 1—2.
74. R. VULPE, op. cit. fig. 293, 2, fig. 297.
75. Ibidem, op. cit. p. 312.
76. ȘT. KOVÁCS, op. cit. p. 333.
77. R. și E. VULPE, *Dacia I*, 1924, fig. 27, 29, *Dacia III—IV*, 933, fig. 74.
78. R. VULPE, op. cit. 293, fig. 312, 1.
79. G. NAGY, *Buletinul Muzeului Național Secuiesc*, I, 57, B. RICHTHOFFEN, Arch. Ért. 1931, p. 251.
80. Colecția Muzeului din Sf. Gheorghe.
81. Colecția Muzeului din Odorhei.

82. Colecția Muzeului din Cristur.
83. A. FERENCZI, A C M I., IV, 1932—38, 255, 1, fig. 21.
84. V. PÍRVAN, op. cit. p. 129—131.
85. B. RICHTHOFFEN, op. cit.
86. A. FERENCZI, op. cit. p. 254.
87. E. și R. VULPE, Dacia III—IV, 1933, 289.
88. C. DAICOVICIU : *Siebenbürgen in Alterthum*. 1943, p. 55, nota 1.
89. M. PÁRDUCZ : *A szarmatakór emlékei Magyarországon*. I, Arch. Hung. XXX—XXXI, p. 31.
90. M. PÁRDUCZ—J. KOREK, Arch. Ért. 1958, 1. 31, 1.
91. E. BÓNIS, op. cit. Pl. XXXI, 8—12.
92. Șantierul Poiana, SCIV, III, 1952, p. 208, fig. 29/1.
93. R. VULPE, op. cit. p. 290—291.
94. Ibidem, op. cit. p. 198, fig. 16.
95. R. VULPE, op. cit. fig. 306—307.
96. M. PÁRDUCZ, op. cit. p. 361.
97. Z. SZÉKELY : *Tezaurul dacic de la Șimleu Silvaniei*. 1951, Pl. 2, 7—8.
98. Ibidem, op. cit. fig. 2, 9 a-b, 12.
99. Astfel de ace au fost găsite în vila romană de la Ciomafăia. Colecția Muzeului din Sf. Gheorghe.
100. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 12, 26, 31, 40, 42.
101. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 37, 47, 50.
102. Ibidem, op. cit. fig. 82, 4. PÁRDUCZ-KOREK, op. cit. p. 34.
103. M. PÁRDUCZ, A. A. XI, 1959, p. 366.
104. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 85, 7.
105. Ibidem, op. cit. Dolg. III, 1912, p. 340.
106. Z. SZÉKELY : *Tezaurul dacic de la Șimlăul Silvaniei*, Pl. 5.
107. M. PÁRDUCZ—J. KOREK, Arch. Ért. I, 1958, p. 34.
108. E. și R. VULPE, Dacia III—IV, 1933, fig. 115.
109. ȘT. KOVÁCS, op. cit. fig. 59.
110. Ibidem, op. cit. fig. 52, 3 a, b, c.
111. Ibidem, op. cit. fig. 5, 1 a, b, fig. 45, 5 a, b, fig. 52, 7 a, b.
112. Șt. KOVÁCS, op. cit. p. 338—342.
113. M. PÁRDUCZ, A. A. XI, 1959, Pl. 26, 5, 7.
114. Ibidem, op. cit. p. 375.
115. K. HOREDT : *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sintana de Mureș-Cerneahov în România*. SCIV, 4, 18, 1967, p. 578.
116. Z. SZÉKELY : *Tezaurul dacic de la Șimleul Silvaniei*. Fig. 4, 2.
117. ȘT. KOVÁCS, Dolgozatok, VI, 1915, 294, nota 1.
118. R. VULPE, op. cit. 312, nota 1.
119. GH. DIACONU, op. cit. I, IONIȚĂ, op. cit. p. 241.
120. C. DAICOVICIU : *La Transilvanie dans l'antiquité*. 1945, p. 239—244, K. HOREDT, op. cit. p. 581—587.
121. C. DAICOVICIU, op. cit. p. 204—205.
122. Istoria României, I, 1960, I, 635.
123. Z. SZÉKELY, în SCIV, 1, anul XIII, 1962, p. 54.
124. K. HOREDT, op. cit. p. 586.
125. M. PÁRDUCZ, A. A. 1959, p. 388.

126. GH. DIACONU, op. cit. p. 123—124.
127. B. MITREA și C. PREDA, op. cit. p. 148—152.
128. I. IONIȚĂ, op. cit. p. 248.
129. M. MACREA, Studii I, 2, 1949, p. 111—116.
130. Bibliografie la Vulpe, op. cit. p. 310, nota 2.
131. Bibliografia referitoare la această problemă la C. Preda, SCIV X, 2, 1959, p. 364—365, nota 1 și următoarele și la G. Bakó în SCIV I, t. 19, 1968, p. 64, n. 1—2.
132. M. TIHANOVA : *Variantele locale ale culturii Cerneahov, în Probleme de istorie*. Nr. 11—12, 1957, p. 181—182.
133. B. MITREA : *Problema populației geto-dace în Muntenia, în secolul IV. e.n.* Studii și referate I, 1954, p. 105—118. Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia, 1966, p. 152—164.
134. R. VULPE, op. cit. p. 314—316.
135. C. PREDA, op. cit. 366.
136. GH. DIACONU, op. cit. p. 112 și urm.
137. ȘT. KOVÁCS, op.cit. p. 335.
138. Z. SZÉKELY, SCN, II, 1958, 473.
139. B. MITREA, SCINV, IV, 1953, p. 621—622, 625—626.
140. Z. SZÉKELY, op. cit.
141. K. HOREDTE de părere că toate descoperirile monetare din secolul IV pînă la Grațian în Transilvania trebuie atribuite populației provincial-romană. Această părere nu ni se pare verosimilă conform rezultatului săpăturii de la Sf. Gheorghe „Eprestető”, unde într-o așezare atribuită goților a fost găsită moneda lui Constantius II. K. HOREDTE, op. cit. p. 582.
142. Conform rezultatului noilor cercetări executate pe teritoriul țării noastre obicelui de incinerare precum și cel de înhumare nu pot fi puse însă pe seama numai unei singure populații. I. Ioniță, op. cit. p. 244—245. GH. DIACONU : *Noi contribuții la cunoașterea culturii Sintana de Mureș-Cerneahov*. SCIV, 3, t. 19, 1968, p. 441—445.
143. Pe baza materialului arheologic furnizat de așezarea de la Sf. Gheorghe „Eprestető“ nu putem accepta părerea lui Bakó, ca așezările din cultura Sintana de Mureș din secolul IV în Transilvania aparțin numai populației locale, dacoromană. G. Bakó, op. cit. p. 78.

LISTA PRESCURTĂRILOR

AA	— Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.
ACMI	— Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania.
Arch. Ért.	— Archeologiai Értesítő (Buletinul Arheologic).
Arch. Hung.	— Archaeologia Hungarica.
Diss. Pann.	— Dissertationes Pannonicae.
Dolg.	— Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából (Lucrări din Muzeul Național Transilvănean, Secția Numismatică și Arheologie).
Fol. Arch.	— Folia Archaeologica.

Materiale	— Materiale și Cercetări Arheologice.
Mitt. Centr. Comm.	— Mitteilungen d.k.k. Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung d. Baudenkmale I—XIII. 1856—1873.
SCIV	— Studii și Cercetări de Istorie Veche.
SCN	— Studii și Cercetări de Numismatică.

KIVONAT

Dacia kiürítése és a hunok betörése között eltelt évszázadnyi időszakból nagyon kevés régészeti lelet ismeretes. Marosszentannán valamint Marosvásárhelyen feltárt temetők a Cerneahov műveltségnek a Maros völgybe való behatolását bizonyítják s az 1938-ban Tekerőpatakon talált kincslelet pedig jelzi az irányát ennek a keletről jött műveltségnek. A Maros völgyében e műveltség hordozóinak a gótokat tekintjük.

Az utóbbi évek folyamán a sepsiszentgyörgyi Múzeum ásatásokat végzett s ezek a Cerneahov műveltségnek az Olt Völgyében való jelenlétét is bizonyítják. A Cerneahov műveltségnek e területre való behatolását, mivel a komollói és az énlaki római táborokban az érmek sora Philippus Arab római császár érmével zárul (247), a második század közepére vagy valamivel későbbre tehetjük. E műveltséget a régészeti leletek szerint a helyi lakosság is átveszi.

A hunok betörése és ennek következményei eredményezték Erdélyben a Cerneahov műveltségnek a IV. század végén való eltűnését.

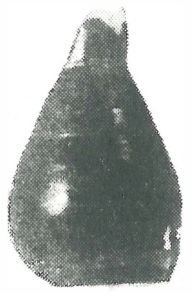
ZUSAMMENFASSUNG

Über den Zeitraum von etwa einem Jahrhundert, der auf die Preisgabe der Provinz Dazien bis zu dem Hunneneinfall folgt, liegen nur wenige Bodenfunde in Siebenbürgen vor. Durch die Freilegung der Friedhöfe von Sîntana de Mureș (Marosszentanna) und Tg. Mureș (Marosvásárhely) wurde das Eindringen der Cerneahov-Kultur in das Marostal nachgewiesen und der 1938 entdeckte Schatzfund von Valea Strîmbă (Tekerőpatak) bietet einem Hinweis über die Richtung aus der das Vordringen aus dem Osten erfolgte. Als Träger dieser Kultur im Marostal sind vermutlich die Goten anzunehmen.

Diese Kultur wurde im Alttal nach archäologischen Beweisen von der einheimischen Bevölkerung auch aufgenommen.

In den letzten Jahren wurden vom Museum in Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) Grabungen durchgeführt, die die Anwesenheit der Cerneahov-Kultur auch im Flussgebiet des Altes nachweisen. Da in den römischen Lagern von Comalău (Komolló) und Inlăceni (Énlaka) die spätesten Münzen bis zu Philippus Arabs reichen (247), ist mit dem Eindringen der Cerneahov-Kultur in dieses Gebiet um diesen Zeitpunkt oder kurz darauf zu rechnen.

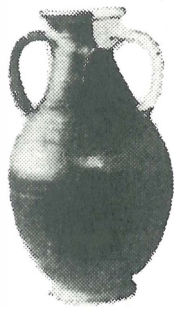
Der Hunneneinfall und seine Folgen bewirken gegen Ende des IV. Jahrhunderts das Verschwinden der Cerneahov-Kultur in Siebenbürgen.

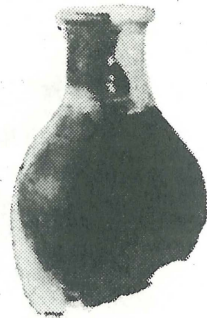
1

2

3

4

5

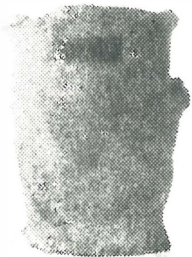
6

7

8

9

10

11

12

13

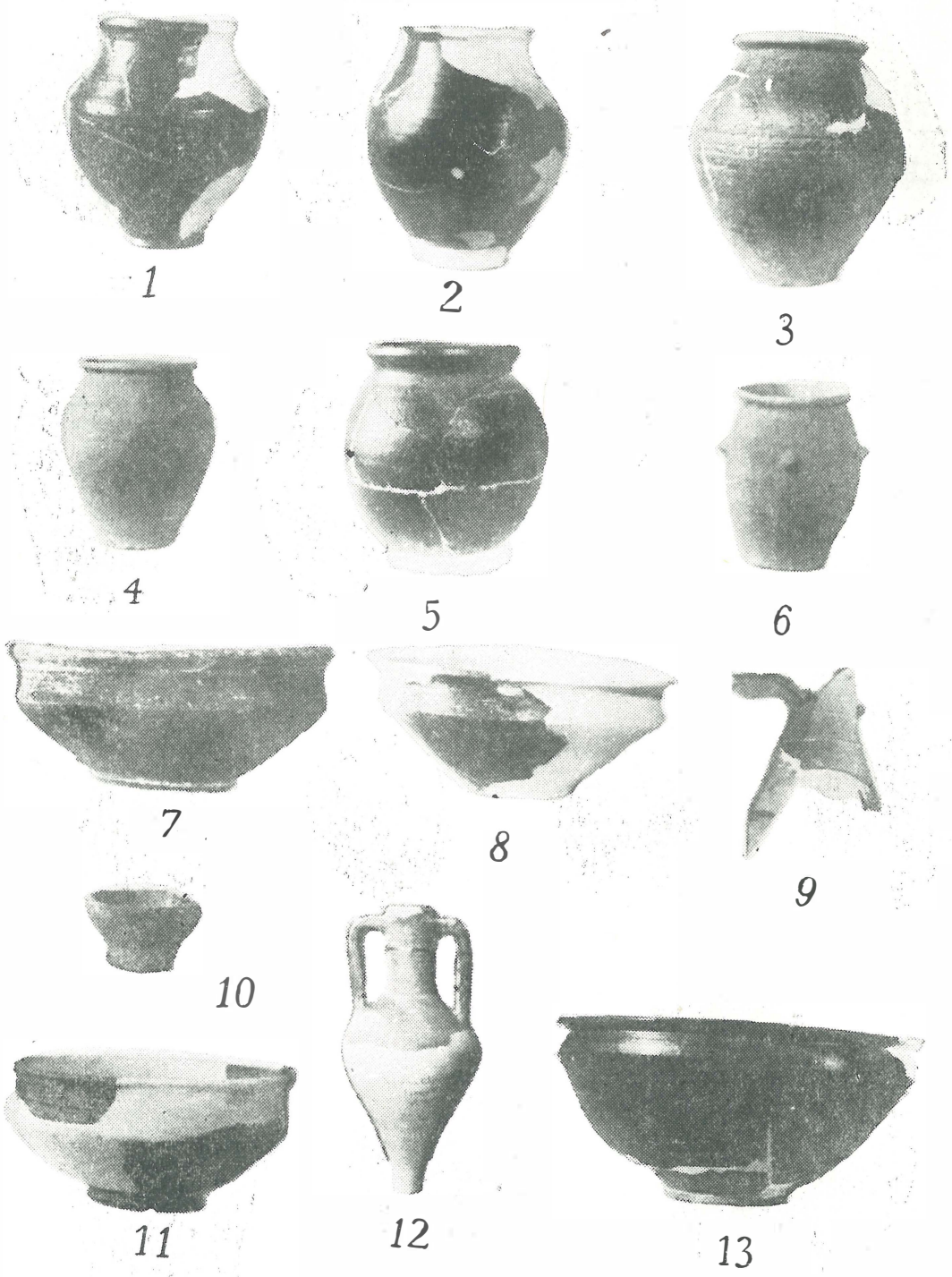

14

15

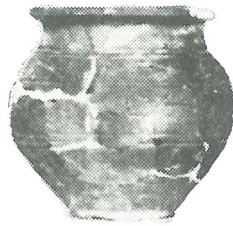
Plansa I

Plansa II

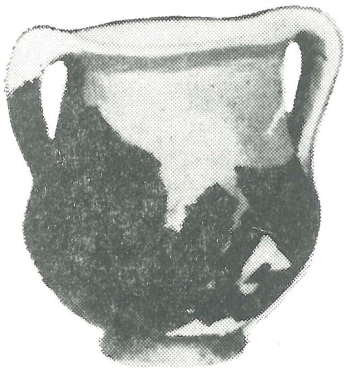
1

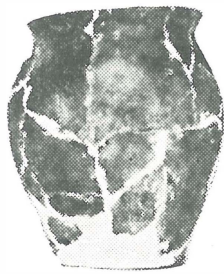
2

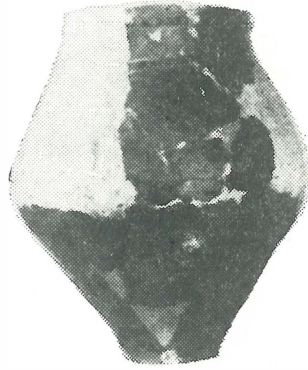
3

4

5

6

7

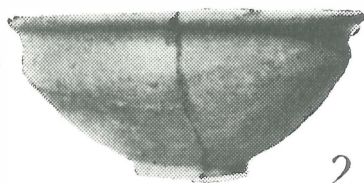

8

Planşa III

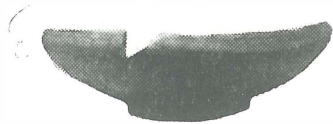
1

2

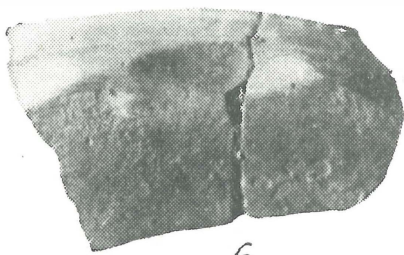
3

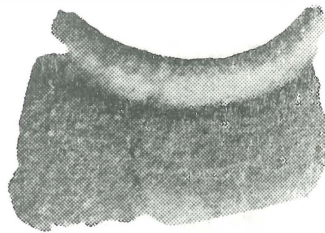
4

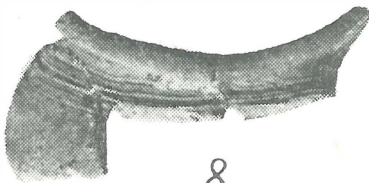
5

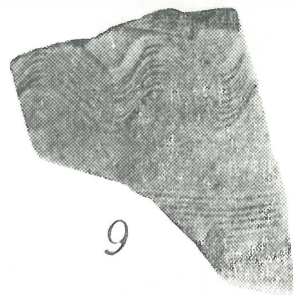
6

7

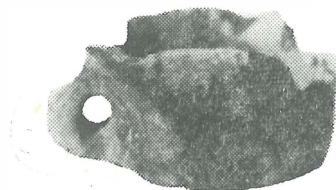
8

9

10

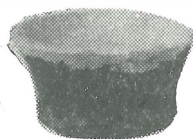
11

12

13

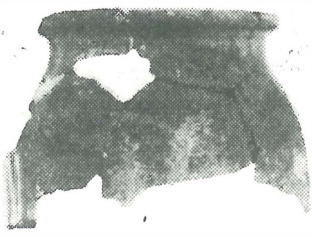

14

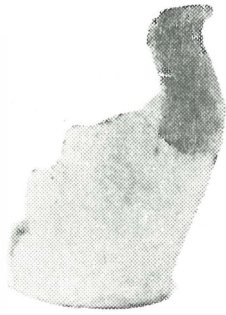

15

Planşa IV

1

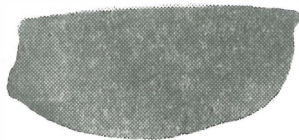
2

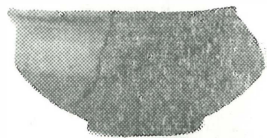
3

4

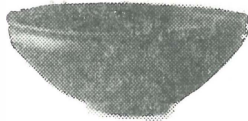
5

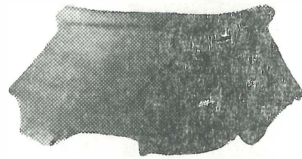
6

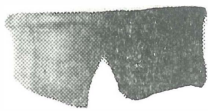
7

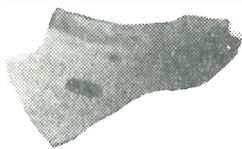
8

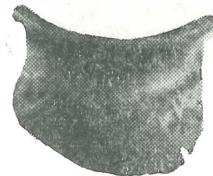
9

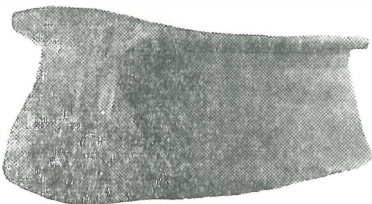
10

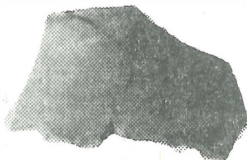
11

12

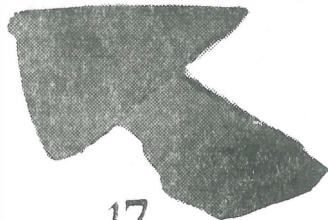
13

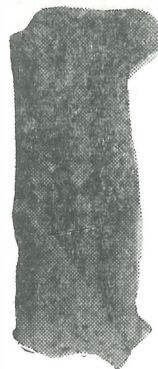
14

16

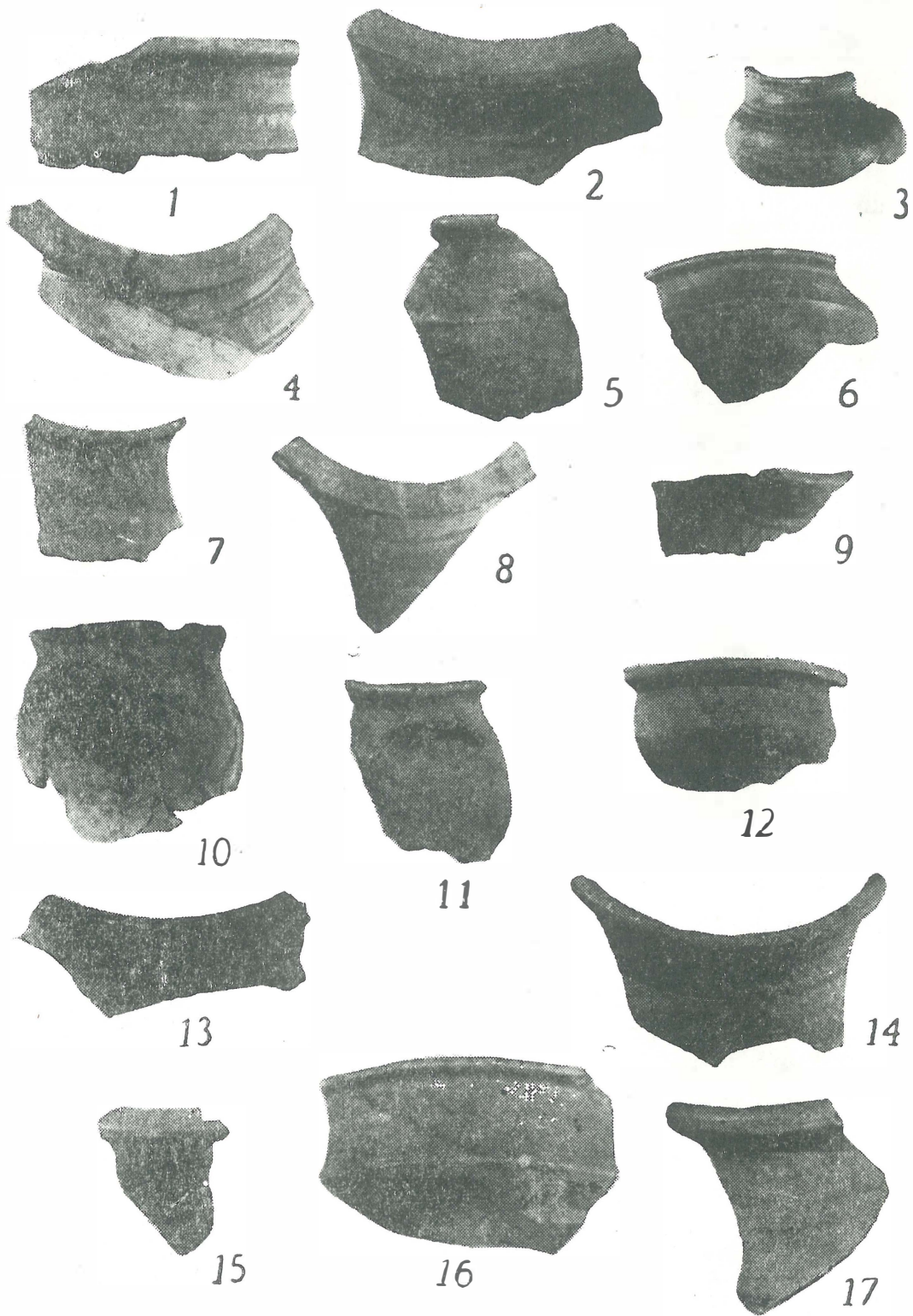

17

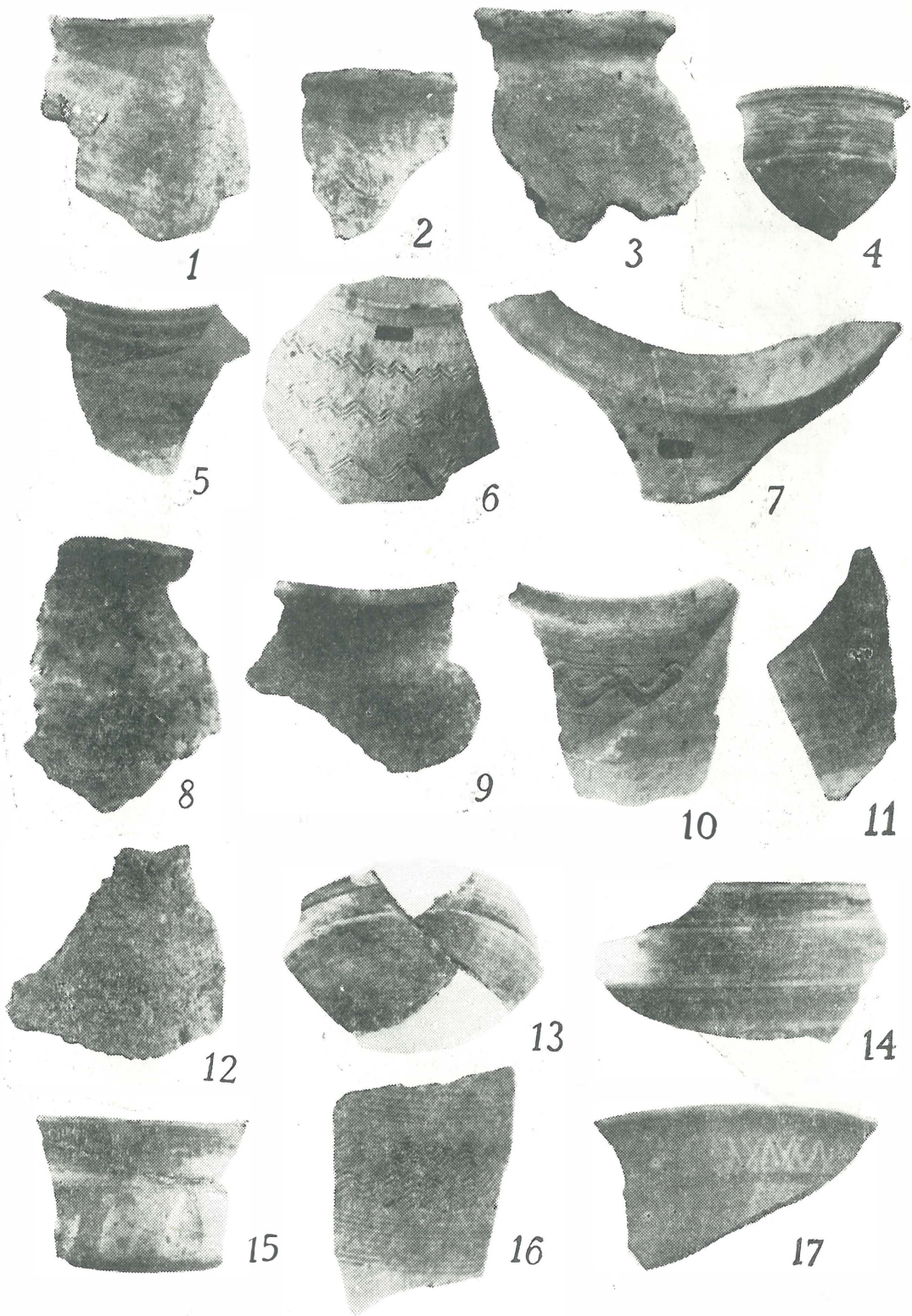

15

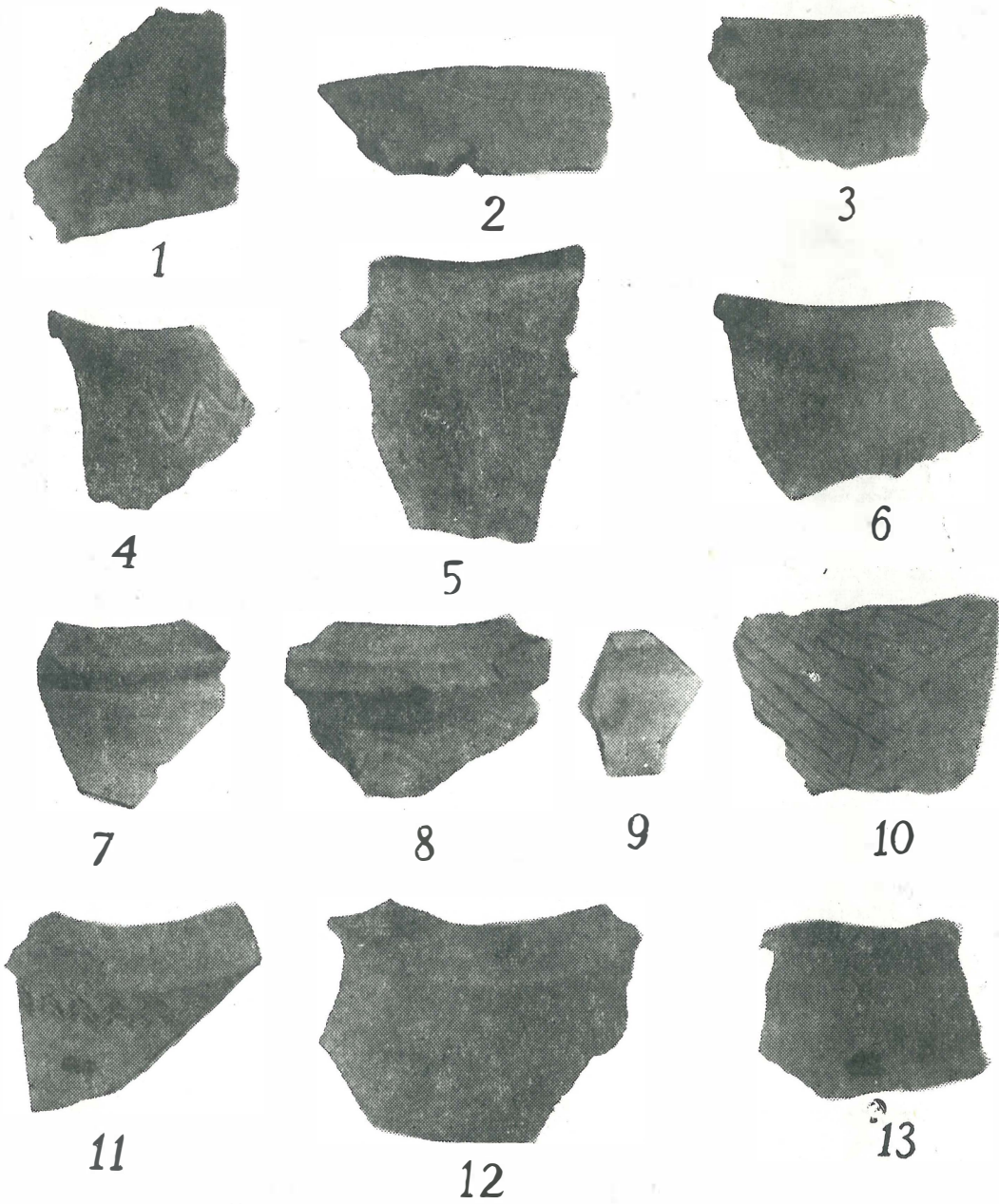
Planşa V

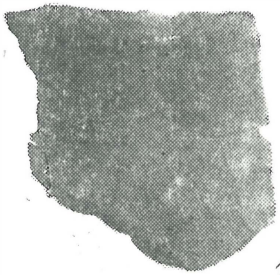
Planşa VI

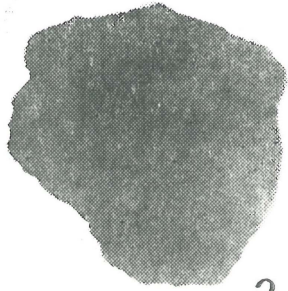
Planşa VII

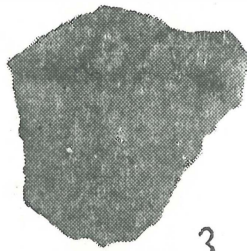
Planşa VIII

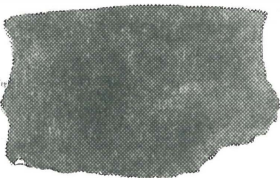
1

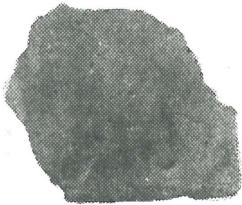
2

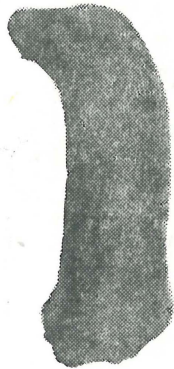
3

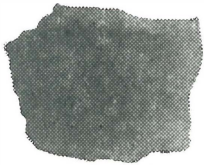
4

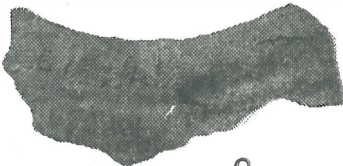
5

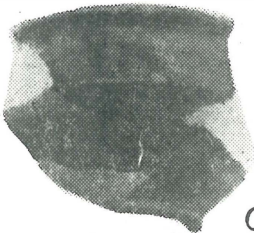
6

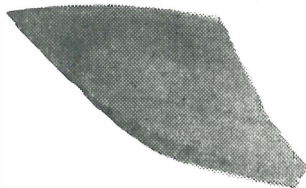
7

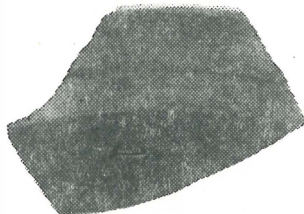
8

9

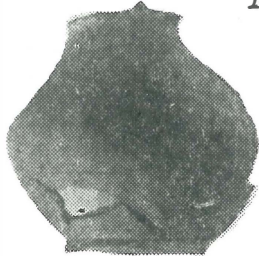
10

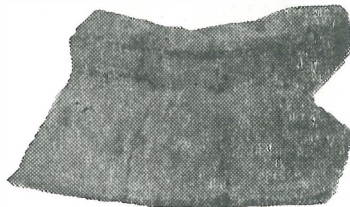
11

12

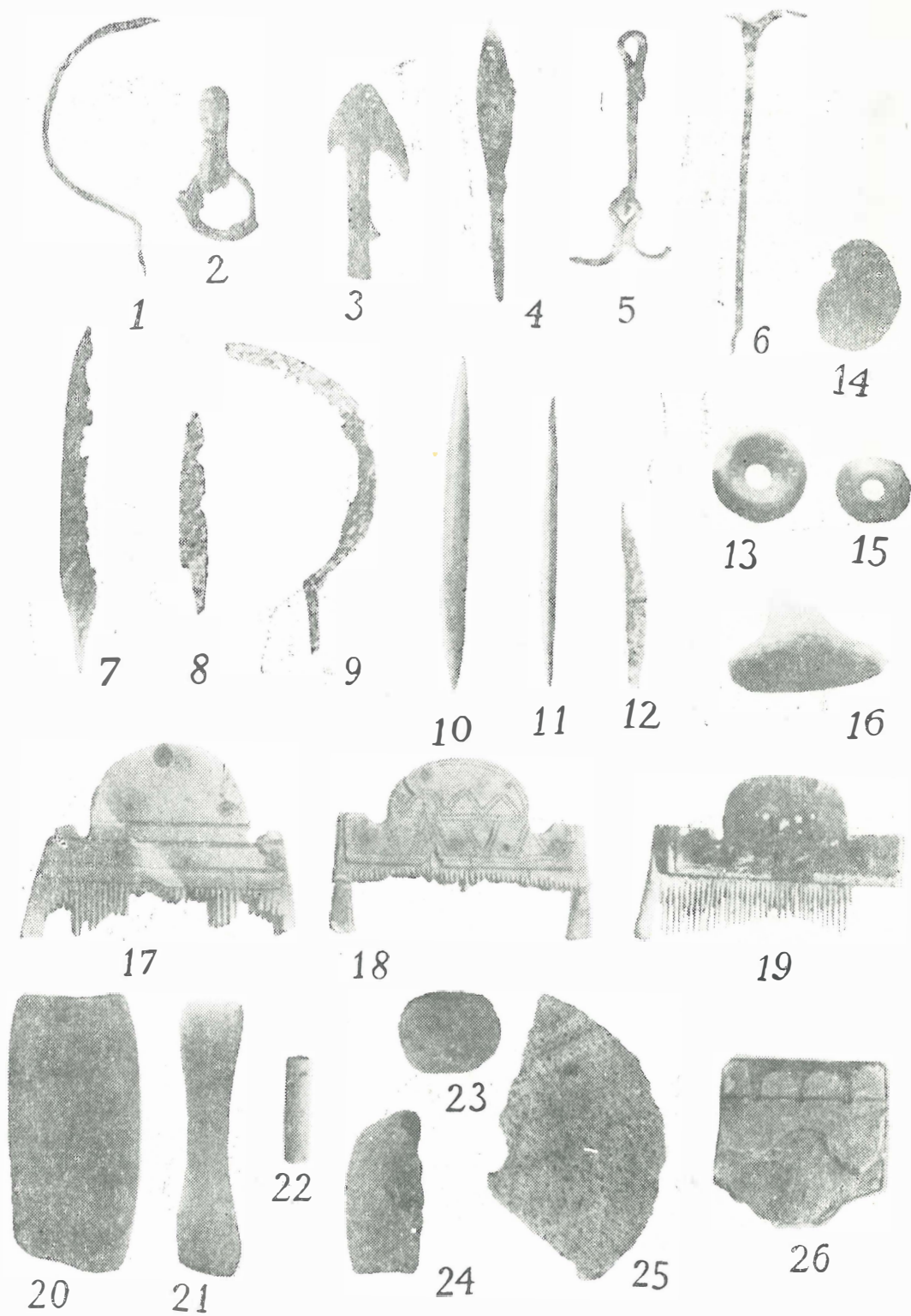

13

14

Planşa IX

Planşa X

1

2

3

9

4

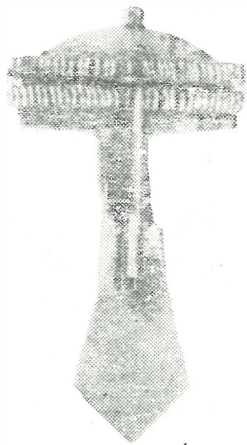
5

6

7

1a

4a

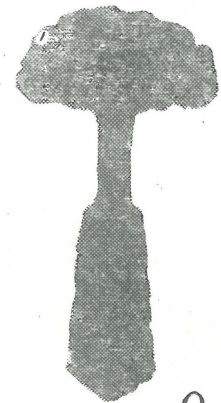
5a

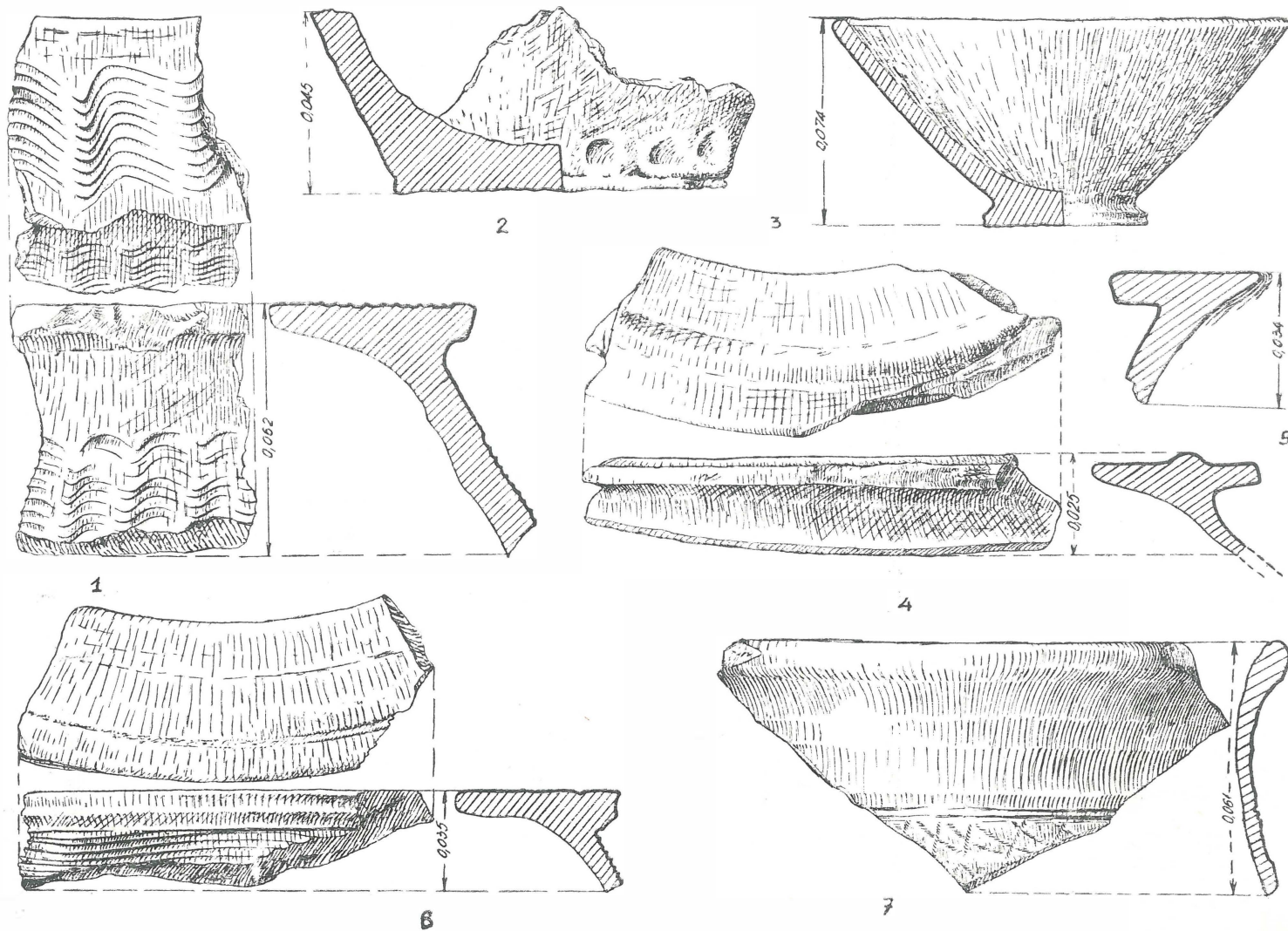
6a

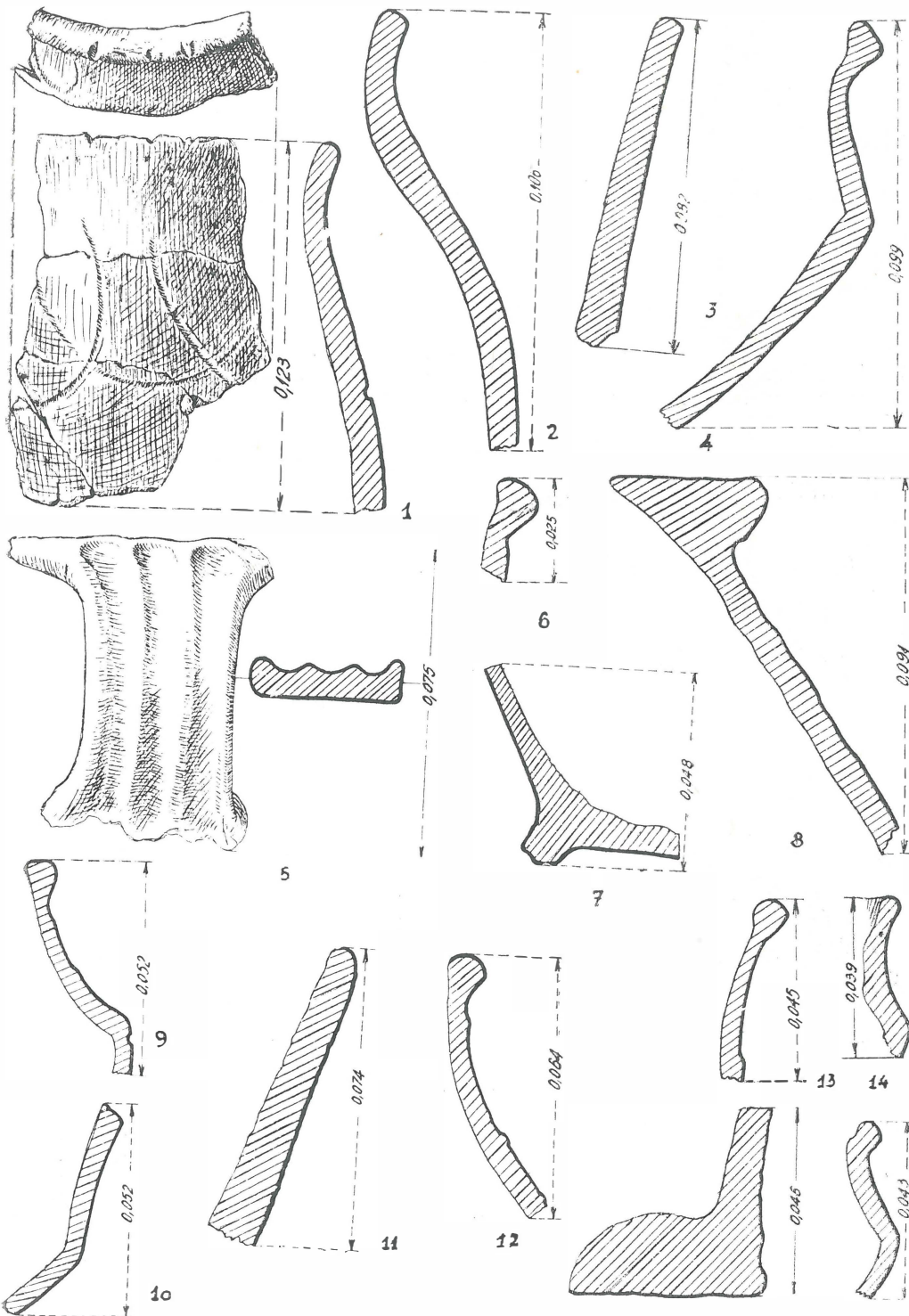
8

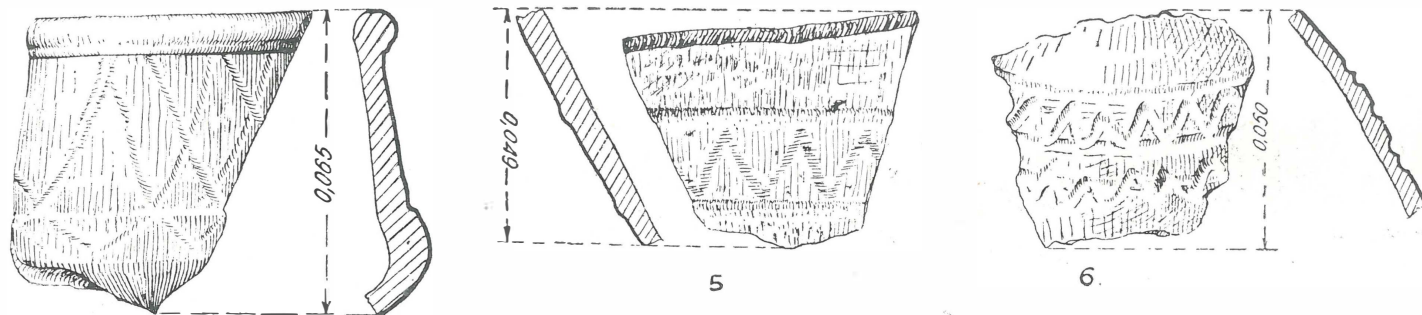
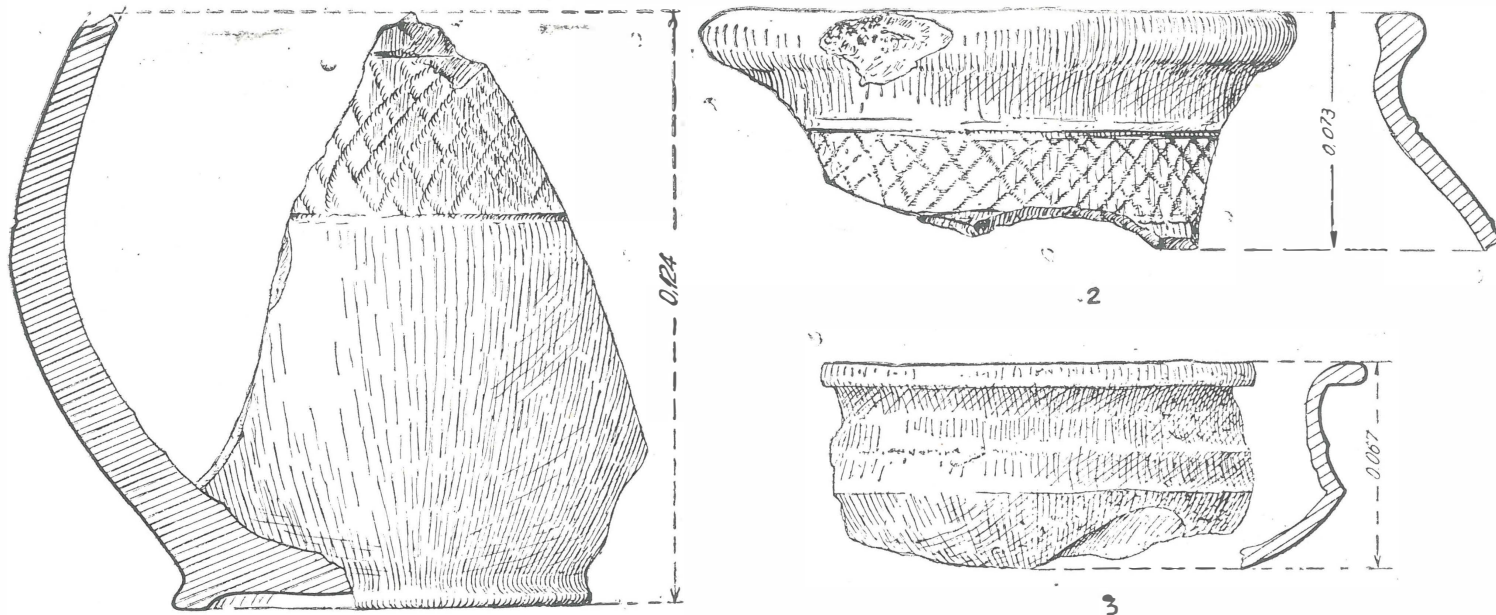
9a

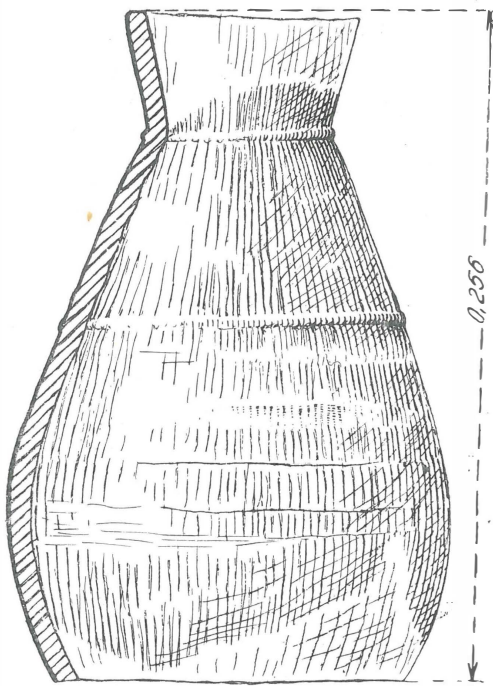
Plansa XII

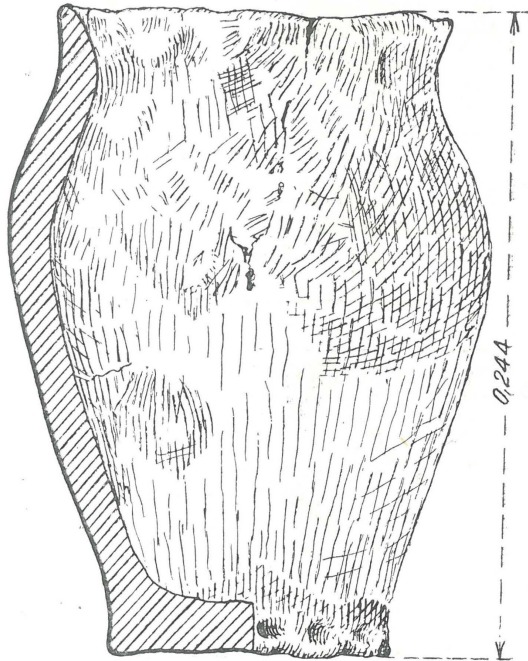
Planșa XIII

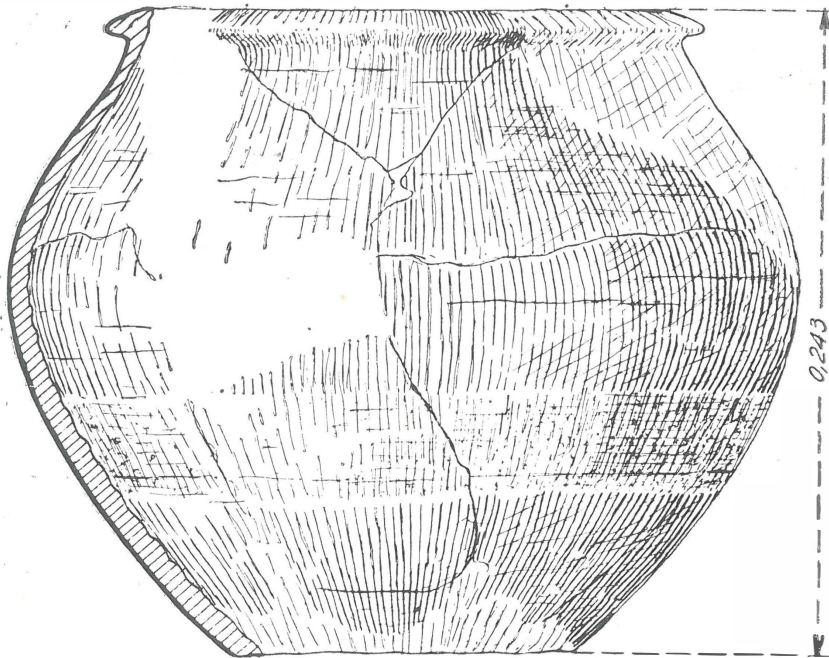
Planşa XIV

1

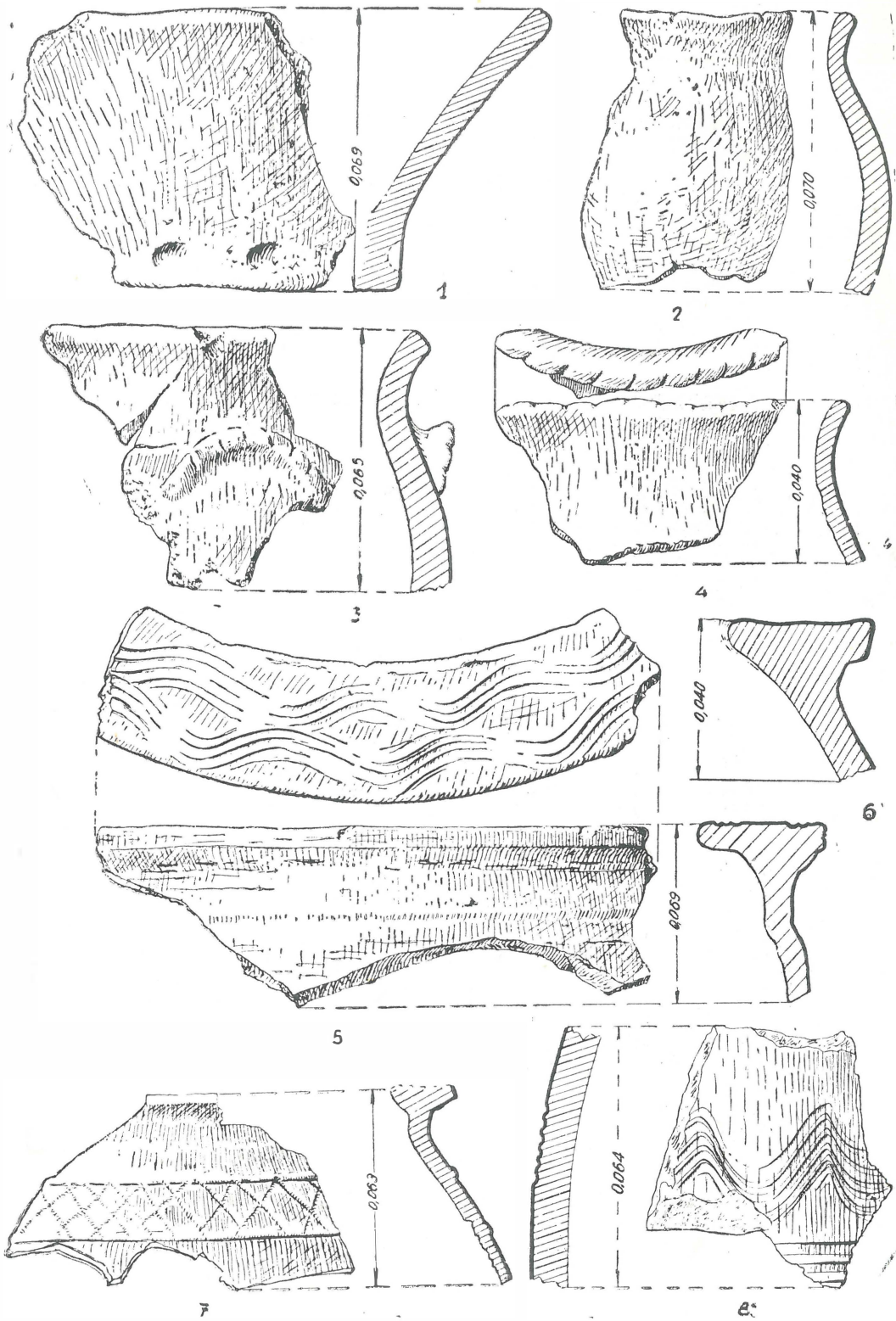

2

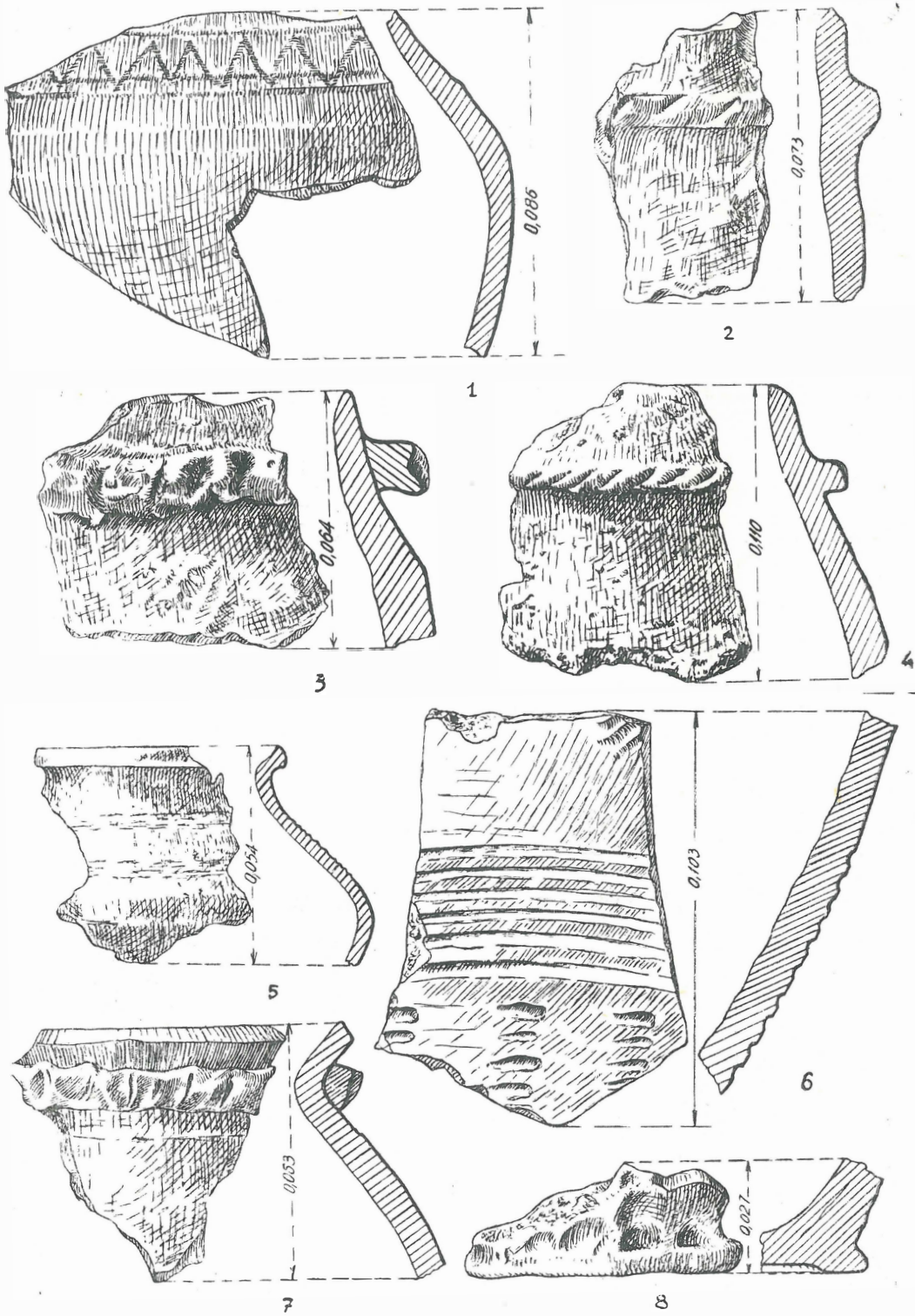

3

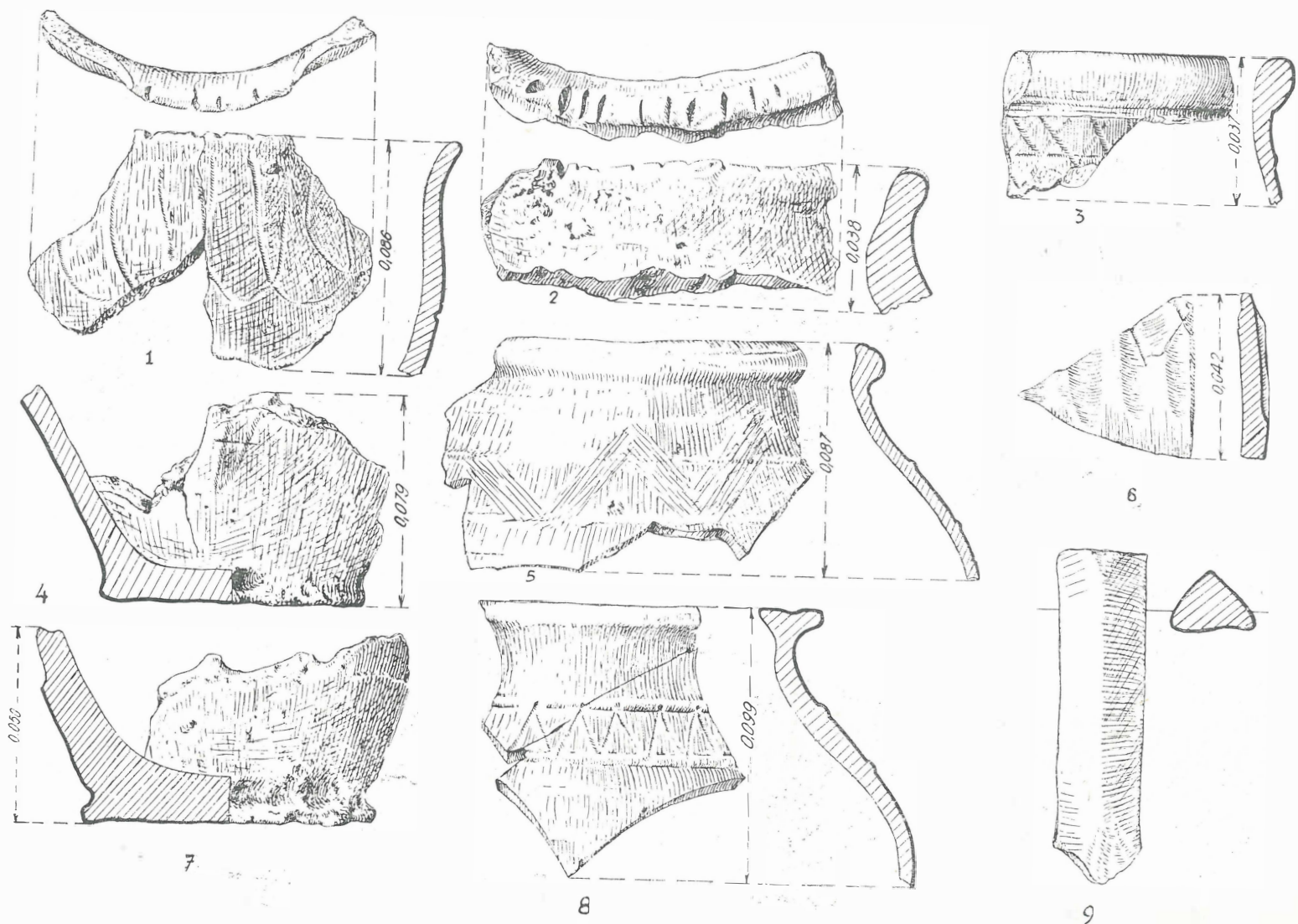
Plansa XV

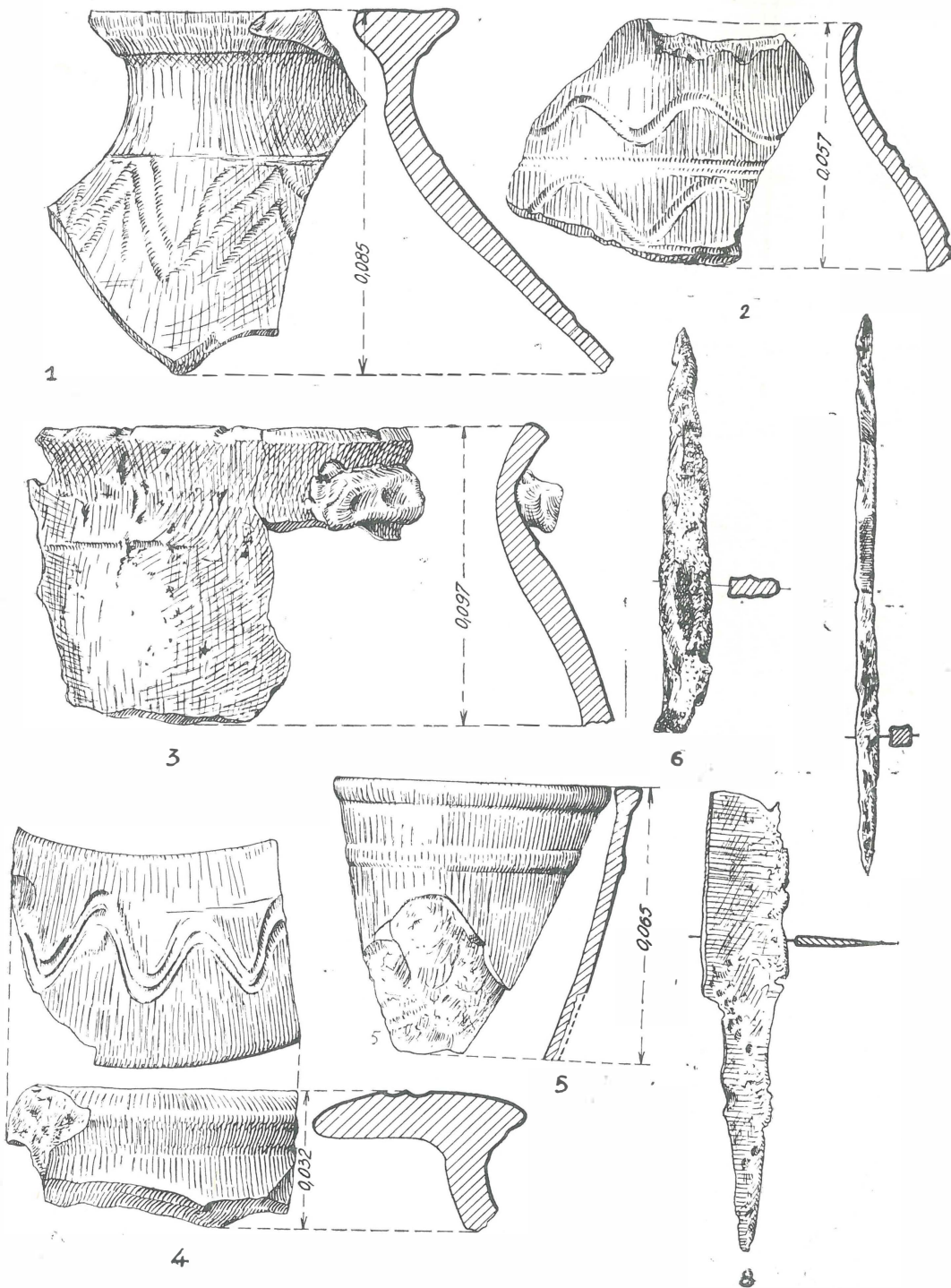
Planşa XVI

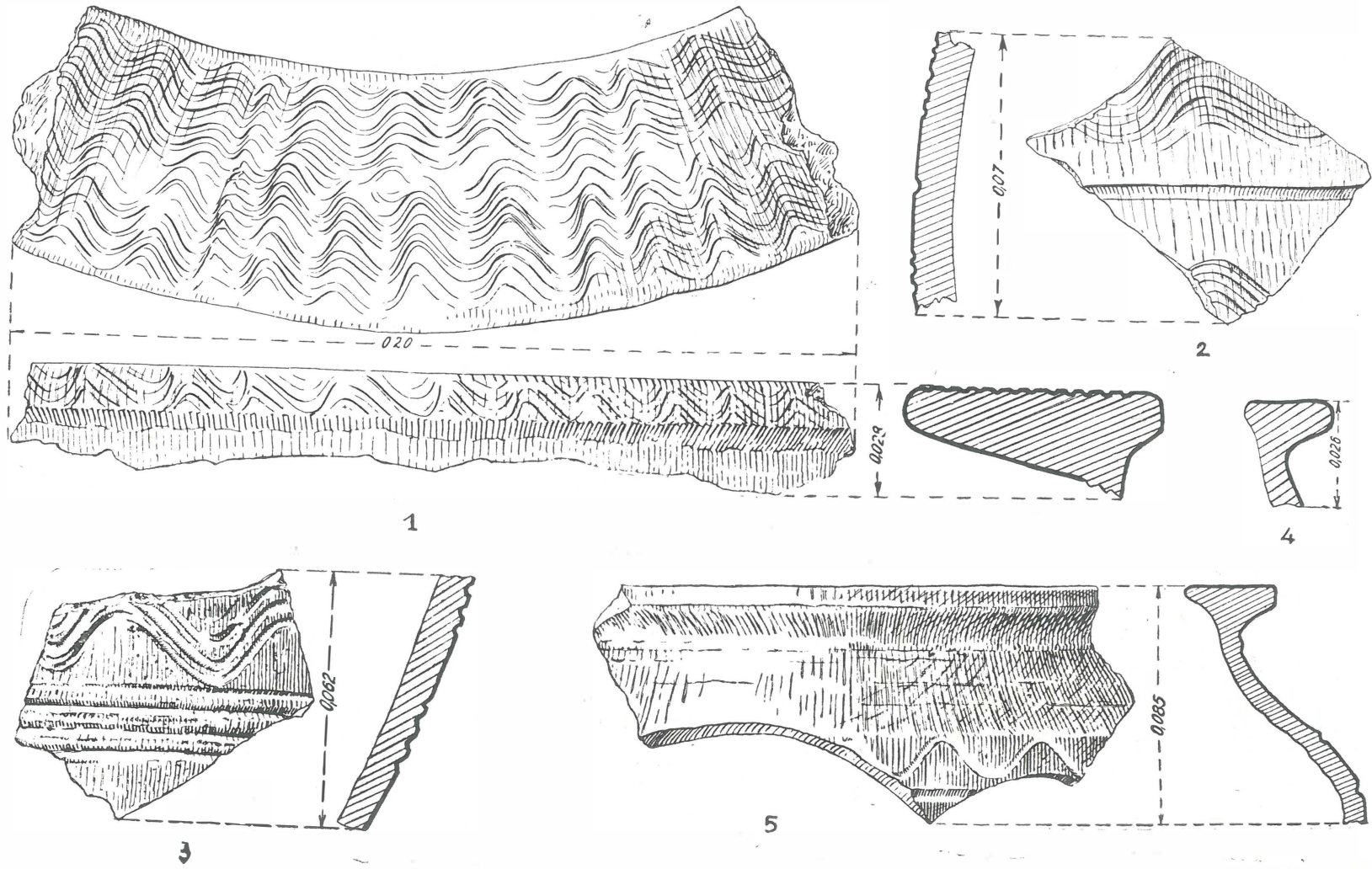
Planşa XVII

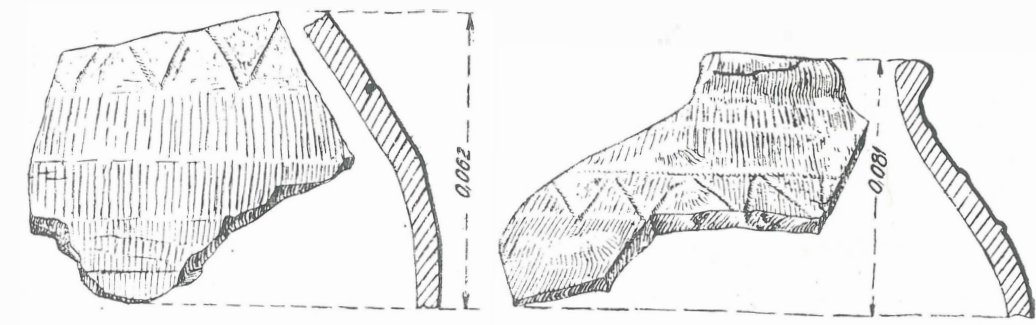
Planșa XVIII

Plaña XIX

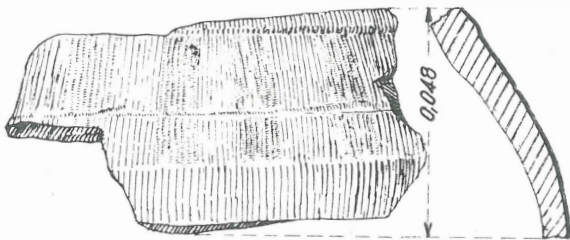

Planşa XX

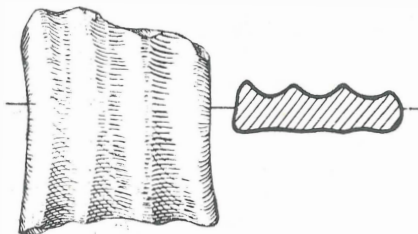

1

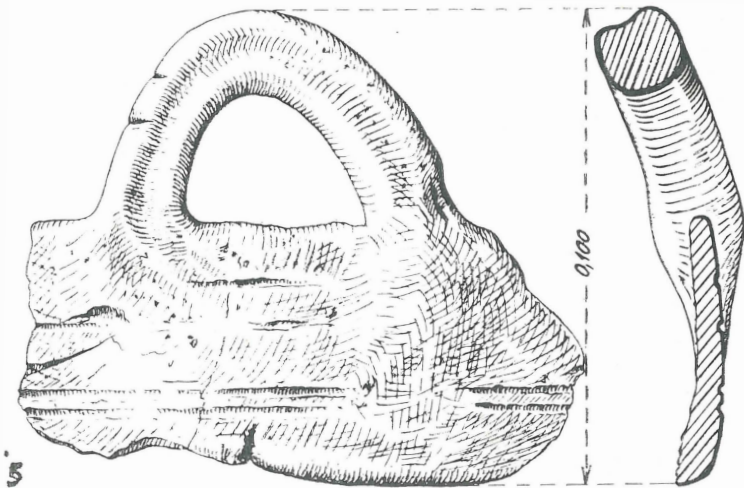
2

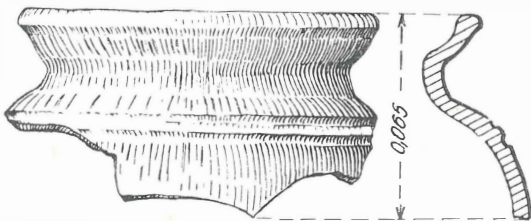
3

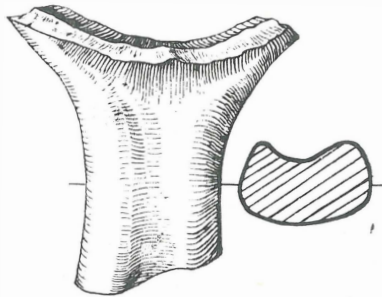
4

5

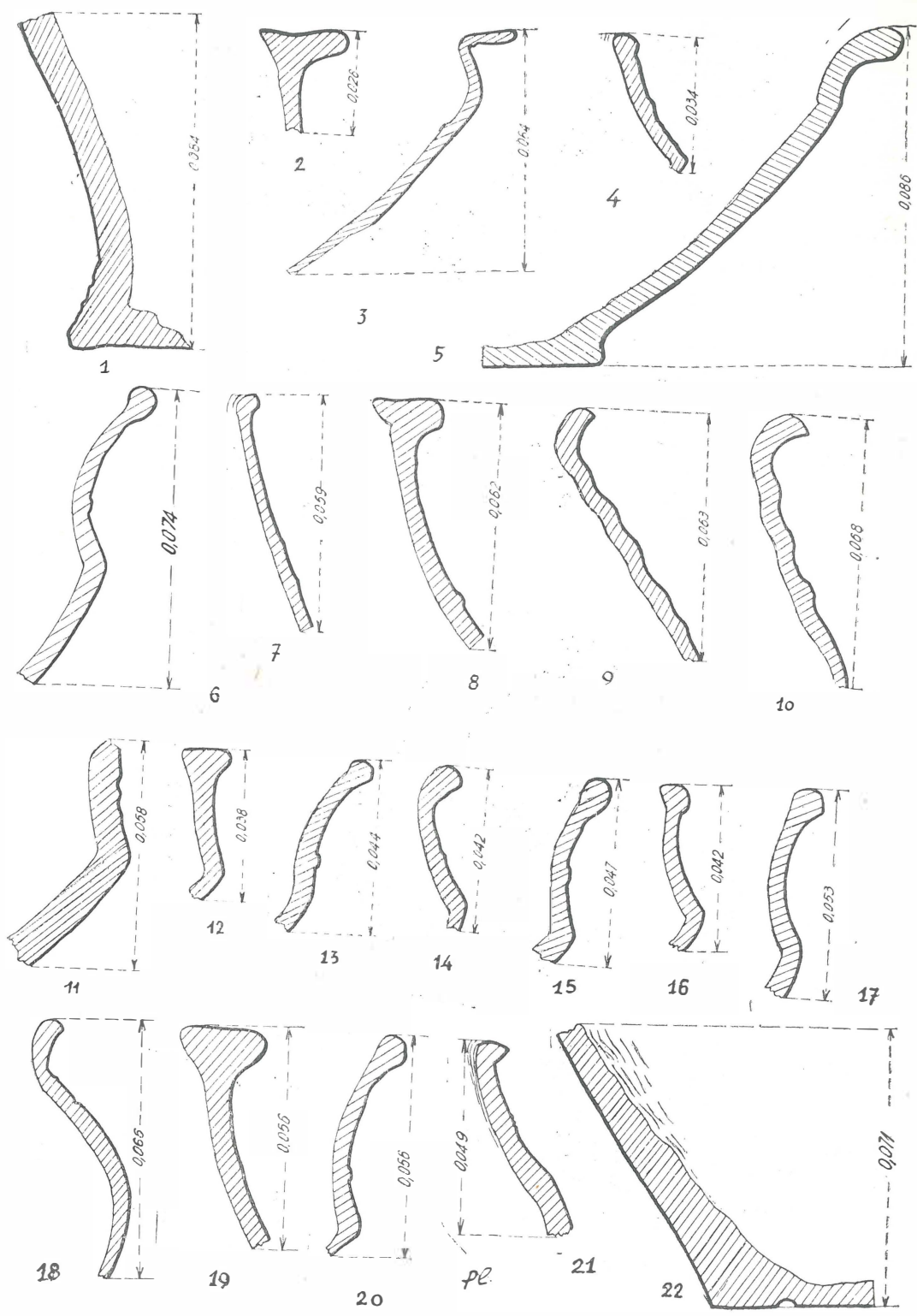

6

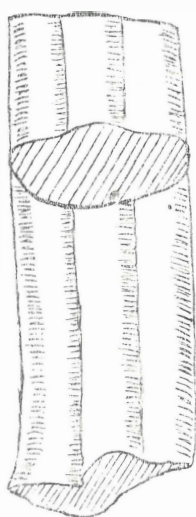
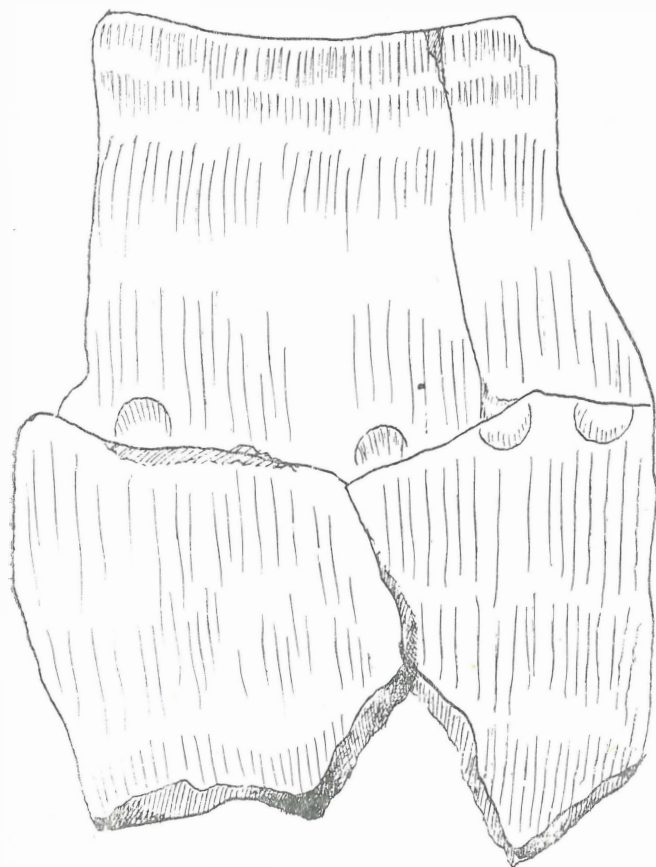
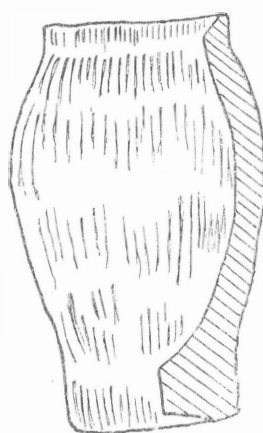
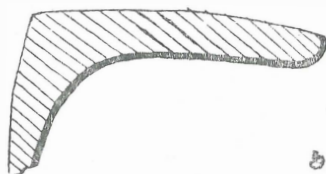
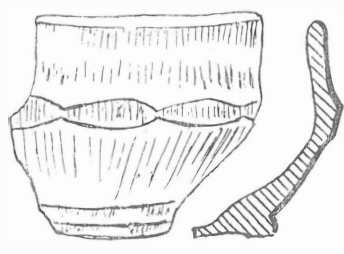
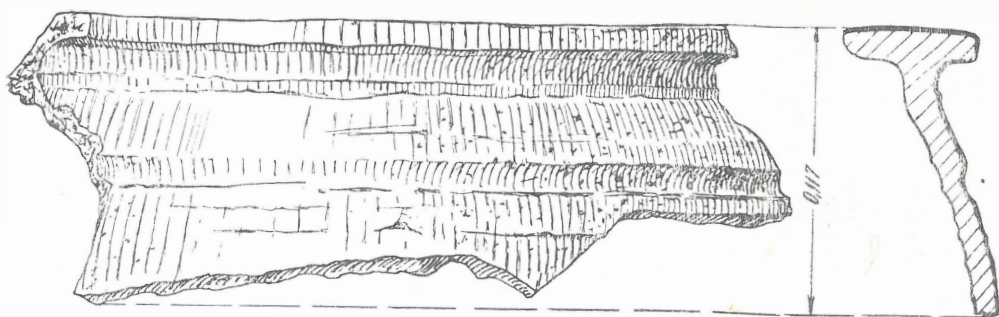

7

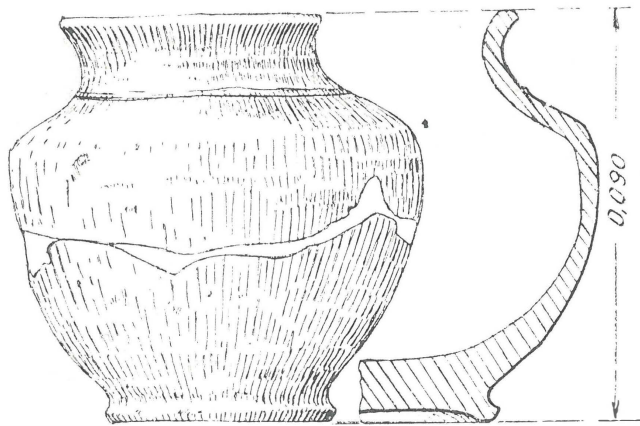
Planşa XXI

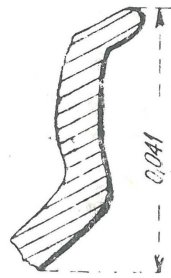
Planşa XXII

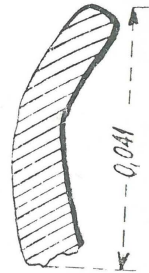
6

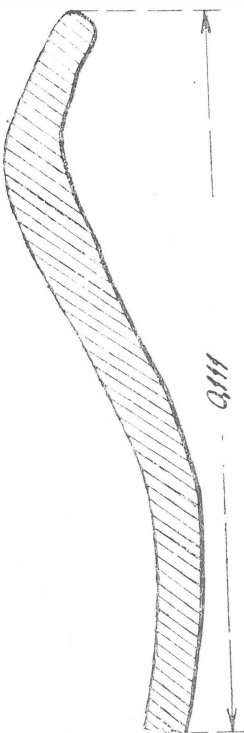
1

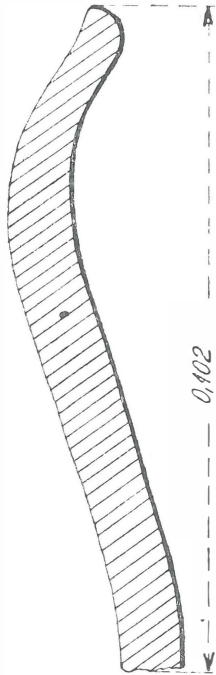
2

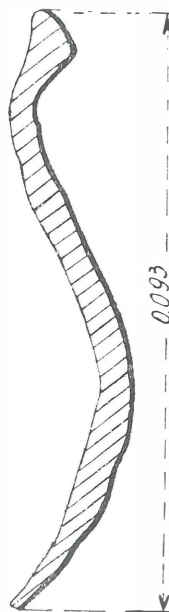
6

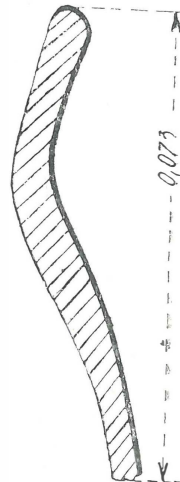
3

4

5

7

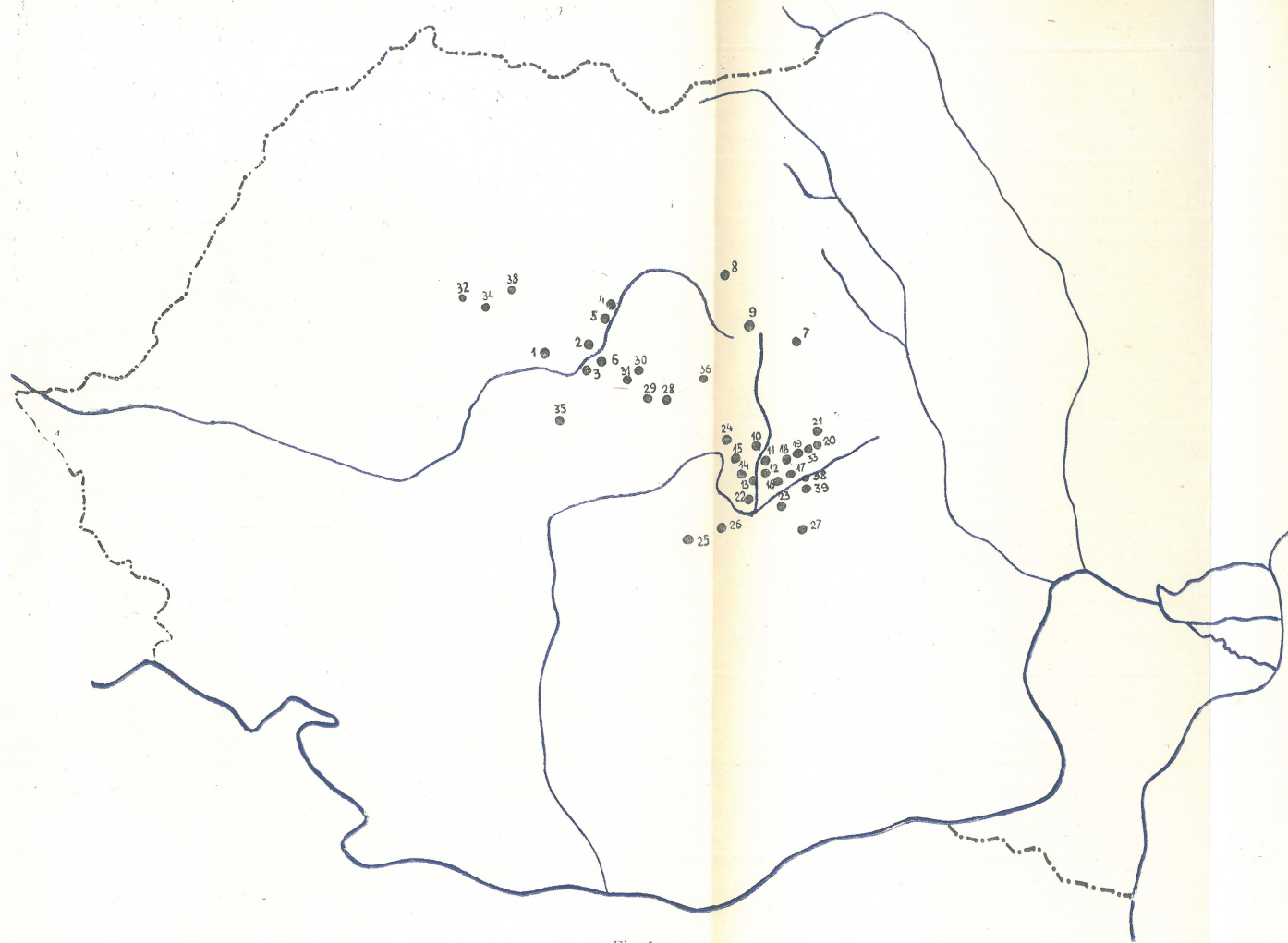

Fig. 1

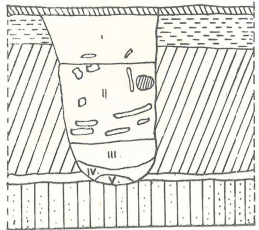
- Așezare
- Descoperire de monedă din sec. IV. e.n.
- Mormînt, cimitir de înmormîntare
- △ Mormînt de incinerare
- Tezaur

- 1 Sintana de Mureș ●
- 2 Tirgu Mureș ●
- 3 Cristești □
- 4 Reghin □
- 5 Petrilaca de Mureș △
- 6 Lechnita de Mureș □
- 7 Pas Tulgheș □
- 8 Borsec □
- 9 Valea Strimbă □ ■
- 10 Olteni ○
- 11 Ghidfalău ○
- 12 Sf. Gheorghe—Bedeháza ○ ●
- 13 Sf. Gheorghe ○ △ ●
- 14 Arcuș ○
- 15 Calnic ○
- 16 Comolău ○
- 17 Reci ○ ●
- 18 Pădureni ○
- 19 Dalnic ○
- 20 Tg. Secuș ○
- 21 Sînzieni ○
- 22 Ilieni ○
- 23 Lisnău ○
- 24 Chăpeni ○
- 25 Bran—Poarta Zărnești □
- 26 Brașov ○
- 27 Crasna □
- 28 Crăciunel □
- 29 Medisorul Mare ○
- 30 Bezid ○
- 31 Sărăteni △
- 32 Palatca ●
- 33 Cernaț ○
- 34 Cluj ■
- 35 Medias ●
- 36 Gheja △
- 37 Ocna Mureș ●
- 38 Tamașfalău □
- 39 Covasna □

Sf. Gheorghe ←

ȘOSEAUA

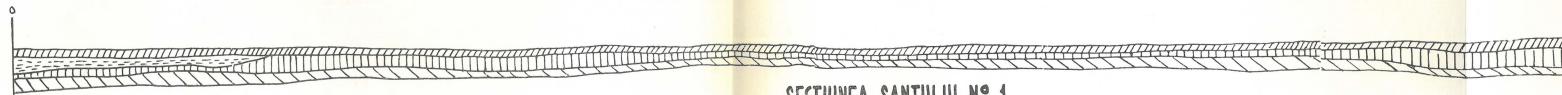
→ Chilieni

SECȚIUNEA GROAPEI № 1.
ȘCARA 1:50

	DĂMÎNT ARS	I. DĂMÎNT AMESTECAT CU CENUȘĂ		CIOBURI
	HUMUS	II. DĂMÎNT AMESTECAT-CIOBURI, CHIRPIC + OASE		CHIRPIC
	NISIP GALBEN	III. CENUȘĂ		VAS ÎNTREG
	PRUNDRIȘ	IV. CENUȘĂ CU CĂRBUNE		
	NISIP FIN	V. DĂMÎNT		

	CIOBURI
	CHIRPIC
	VAS ÎNTREG

SECȚIUNEA ȘANTULUI № 1
ȘCARA 1:100

	HUMUS		DĂMÎNT ARUNCAT		DĂMÎNT LUTOS		NISIP GALBEN

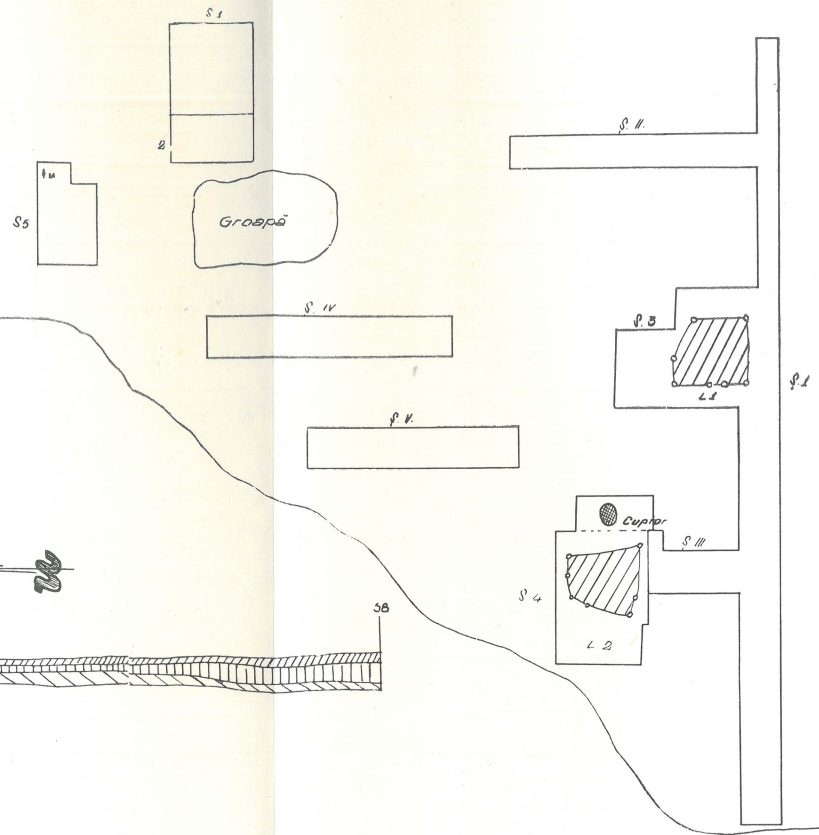
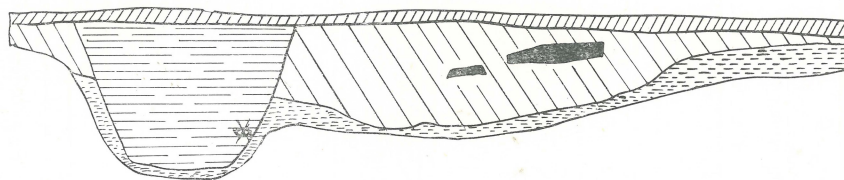
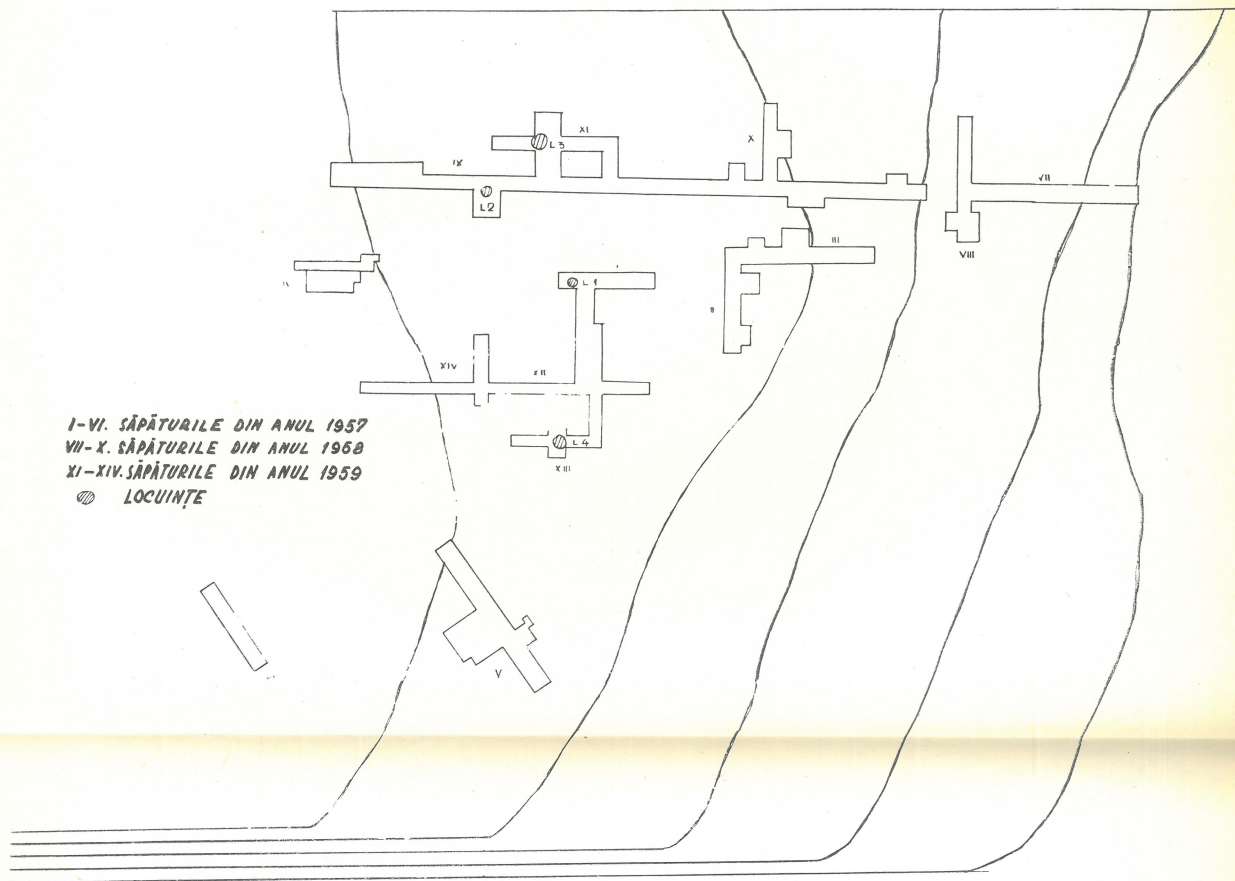

Fig. 5

- ▨ HUMUS
- ▨ PĂMÎNT BRUN
- ▨ LUT GALBEN
- ▨ CHIRPIC ARS
- ▨ UMLUTURĂ
- ⊗ CEAŞCĂ

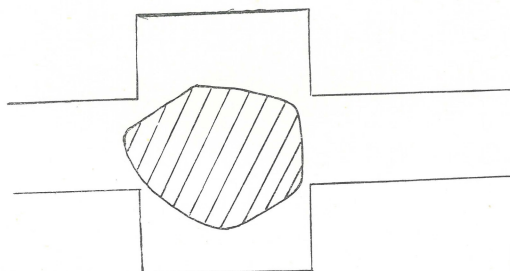

Fig. 14

CÎTEVA OBSERVAȚII DESPRE ARHEOLOGIA ȘI ISTORIA SEC. VIII—XI PE TERITORIUL R. S. ROMÂNIA

EUGENIA ZAHARIA

Regiunea sudestică a Transilvaniei a avut încă din cele mai vechi timpuri strînse legături cu ținuturile învecinate ale Moldovei și Munteniei. Munții nu au fost nicidecum un obstacol, nici spre răsărit și nici spre sud; au fost mai degrabă străbătuți de drumuri de legătură folosite în deplină siguranță. În tot cursul istoriei constatăm de ambele părți ale lor, fie dezvoltarea unor culturi materiale foarte strîns înrudite, fie pătrunderi într-o direcție sau alta ale unor culturi care-și aveau aria lor principală de dezvoltare la răsărit sau la apus de munți. Descoperirile atît de numeroase și de bogate făcute în această regiune în decursul anilor, care privesc atît istoria comunei primitive, cît și perioada feudală, ne permit astfel a considera regiunea sudestică a Transilvaniei, ca integrîndu-se în procesul de dezvoltare din România extra-carpatică, deseori ea constituind chiar o punte de pătrundere a diferitelor curente culturale fie dinspre nord-vest, fie dinspre sud și est.

Acesta este și cazul procesului istoric care s-a petrecut în țara noastră după părăsirea Daciei de către autoritățile romane, acela care a dus la dezvoltarea pe întreg teritoriul țării a unui grup etnic unitar, manifestat în decursul vremii și prin forme de cultură materială comune. Chiar dacă aceste forme de cultură materială sînt diferențiate pe regiuni, în anume perioade mai puternic, în altele foarte puțin, ele au păstrat totuși tot mereu prezente acele elemente care au constituit fondul local, daco-roman, al întregii dezvoltări ulterioare.

*

Se întîmplă deseori ca tocmai fapte de mare importanță să nu poată fi înțelese și de aceea nici duse pe drumul dezvoltării lor, din cauza unor idei greșite, care stăpînesc vreme prea îndelungată, deși sînt depășite de stadiul cercetărilor; chiar dacă astfel de idei reprezentau la un moment dat o soluție, sau o ipoteză de lucru în cursul unei cercetări,

ele se transformă cu vremea în obstacole, în greutăți care opresc progresul adevărului, care împiedică descoperirile mai noi să ducă mai departe cercetarea științifică. Atunci când nu se ține seama de noile descoperiri și cercetări care pot schimba în întregime înțelesul lucrurilor și impun reanalizarea întregii concepții asupra unei perioade sau a unei probleme din istoria noastră, însemnează chiar mai mult decât a se ține lucrurile pe loc. Un exemplu bun în acest sens îl poate constitui concepția pe care avut-o istoricii noștri pînă în anul 1923 față de cea consemnată după aceea, despre întemeierea statelor românești și despre istoria românilor, la pragul dintre cele două concepții stînd descoperirea mormintelor princiare din biserica Sf. Nicolae a curții domnești de pe Argeș.

În procesul istoric care ne preocupă, ideea formării și conservării poporului român în munți a fost la un moment dat o posibilitate pentru admiterea continuității; și aceasta sub presiunea gîndului că în calea popoarelor în migrație nu putea rezista, nu-și putea continua viața o populație sedentară. Desigur că populația autohtonă s-a dat de multe ori în lături din calea popoarelor în migrație, adăpostîndu-se împreună cu avutul ei fie în păduri, fie pe dealuri; alteori a fost îndepărtată chiar de migratori de pe o anumită zonă în jurul lor, pentru a-și crea un spațiu de siguranță. Aceasta nu însemnează însă că acea populație autohtonă a trebuit să se transforme neapărat în păstori pentru a-și păstra ființa etnică și limba. În acest fel înțelege I. Nestor mișcările populației autohtone în raport cu popoarele în migrație. Astăzi există dovezile arheologice care arată că văile apelor și cîmpiile ar fi fost regiunile cel mai intens ocupate de o populație sedentară și autohtonă. Aglomerarea și bogăția acestor așezări a fost considerabil crescută în perioadele în care imperiul era stăpîn pe linia Dunării, cum ușor se poate observa în sec. IV, în timpul domniei lui Constantin cel Mare, în sec. VI în vremea împăratului Justinian și apoi în sec. X—XI, în vremea împăraților Ioan Tzimisceș și Vasile II și în genere în toată perioada în care imperiul și-a reșezat granița la Dunăre.

Nici arheologia nu a fost lipsită de astfel de greutăți: atribuirea ceramicii cu val și striuri exclusiv slavilor; concepția după care toate elementele de cultură materială de origină romano-bizantină erau purtate de toate popoarele în migrație, dar nu și de populația romanică, singura moștenitoare directă a acestei culturi; ideea confuză despre rolul imperiului roman de răsărit în păstrarea și dezvoltarea romanității răsăritene; ideea greșită că procesul de romanizare nu s-a putut petrece decît în Dacia romană; concepția greșită despre raporturile dintre imperiu și popoarele în migrație și despre raporturile dintre imperiu și populația autohtonă în cursul primului mileniu etc. Această greșită înțelegere a descoperirilor arheologice și a istoriei sec. VIII—XI, a dus la atribuirea culturii Dridu slavo-bulgarilor, ocupîndu-se, populîndu-se teritoriul României timp de cca. patru secole (sec. VIII—XI) cu o populație slavo-bulgară, care, dacă așa ar fi fost, desigur doar prin intervenția unui miracol s-ar fi putut transforma în populație românească în

sec. XII—XIII. Toate acestea sînt de mult depășite de descoperirile și cercetările făcute după ultimul război mondial, cu care arheologia românească, mai ales pentru această perioadă a primului mileniu al erei noastre, se poate cu adevărat mîndri. ¹

Sînt însă și idei și interpretări istorice care nu numai că nu s-au pierdut cu trecerea vremii, ci dimpotrivă au fost mereu mai mult și mai bogat întărite de noile descoperiri și cercetări. Acesta este cazul tezei Iorga-Bănescu ²) despre primele dovezi de existență a românilor la Dunărea de jos, teză care poate fi astăzi argumentată în chipul cel mai strălucit cu ajutorul descoperirilor arheologice, pe care noi le atribuim culturii Dridu. Descoperirile și cercetările arheologice făcute în țara noastră după primul război mondial, constituiesc în genere o contribuție fundamentală pentru întregul progres al cercetării istorice. Cercetarea arheologică a primului mileniu din e.n. s-a făcut în mod ordonat și prin săpături de mari întinderi abia din 1956. Pentru a înțelege cît de mari sînt progresele în cercetarea perioadei menționate mai sus, ar fi suficient de observat lipsa din lucrările de sinteză istorică și arheologică din Transilvania asupra sec. IV—XIII a documentelor arheologice care să ateste prezența românilor; aceeași situație a fost însă și în celelalte regiuni ale țării.

Datorită rezultatelor obținute pînă acum, arheologia s-a dovedit a fi izvorul principal și nou al cercetărilor actuale pentru dovedirea continuității.

*

Cultura materială care se dezvoltă pe teritoriul țării noastre, după părăsirea Daciei de către autoritățile romane și pînă la formarea statelor feudale românești, este cunoscută inegal, după cum descoperirile și cercetările au fost mai numeroase și mai stăruitoare, într-o regiune sau în alta, pentru o epocă sau alta. Dintre regiunile țării noastre, cel mai puțin cercetate sînt Transilvania și Oltenia. În ultimii 10 ani s-au făcut însă progrese foarte mari în ceea ce privește Transilvania, prin săpăturile de la Bratei ³ (între anii 1959—1968), care cuprind perioada dintre sec. IV—VIII, XII—XIII, prin numeroasele săpături din sudetul Transilvaniei de la Bezid, Sălașuri, Filiaș, Poian, Simonești, Coșeni și încă altele, care cuprind perioada de timp dintre sec. VI și pînă în sec. VIII ⁴. De asemeni pentru regiunea centrală și vestică a Transilvaniei sînt de semnalat mai ales cercetările de la Obreja ⁵, Noșlac și de la Dăbîca ⁶.

În Oltenia s-au făcut de asemeni în ultimii doi ani descoperiri foarte importante, ca cele de la Cornu, Salcia, Leu, Galiciuca ⁷, Braniște, Brăbova și Obîrșia ⁸, care cuprind perioada dintre sec. VIII—XI. Lipsesc pentru regiunile Transilvaniei și ale Olteniei mai ales cercetările de suprafață, care să identifice așezările și cimitirele din primul mileniu al e.n., așa cum s-a procedat mai ales în Moldova, Muntenia și Dobrogea, regiuni unde se cunosc peste 200 de descoperiri, așezări și cimitire, care acopăr perioada sec. VIII—XI ⁹.

Săpăturile de la Dridu, așezare care a dat numele culturii materiale a sec. VIII—XI, au început în 1956; rezultatele acestor cercetări (1956-

1962) au fost comunicate în 1957 și mai târziu în 1961¹⁰. Această cultură materială se prezintă sub două aspecte, fiecare fiind determinat de mediul social-economic: un aspect rural care se întâlnește în toate așezările și cimitirele acestei culturi din Muntenia, Moldova, Transilvania, Oltenia și un aspect urban care se întâlnește în toate cetățile bizantine de pe Dunăre și în genere în Dobrogea, aspect caracterizat, în afară de ceramica comună, de prezența în plus față de așezările rurale, a unor elemente de cultură și civilizație urbană, cum ar fi de ex.: ceramica pictată și smălțuită, monede, lucruri provenite din schimburi comerciale etc., toate acestea fiind în număr atât de important, încît existența lor constituie dovada unei intense activități meșteșugărești și comerciale orășenești. Cultura Dridu înfățișează o dezvoltare locală, pe baza culturilor mai vechi, acestea crescute la rîndul lor pe fondul daco-roman. Culturile materiale din care s-a dezvoltat cultura Dridu, *într-un proces de continuitate culturală și teritorială*, sînt cele denumite Bratei-Morești (Transilvania) — Botoșana-Costișa (Moldova) — Ipotești¹¹ (Muntenia-Oltenia) pentru sec. V-VI, din care se dezvoltă în continuare în sec. VI-VII culturile Ipotești-Cîndești, Filiaș, Dodești. Începînd din sec. VIII, cultura materială începe să piardă unele elemente, cum ar fi ceramica lucrată cu mîna, păstrînd și dezvoltînd mai ales elementele de formă și decor caracteristice culturii Dridu. Descoperirile făcute în așezările din sud-estul Transilvaniei, de la Filiaș, Poian, Simonești, Sf. Gheorghe, Ozun, Coșeni¹², așezarea nr. 2 și cimitirul nr. 2 de la Bratei, din sec. VII-IX, ca și numeroasele așezări din Moldova, din aceeași vreme, cum este cea de la Bîtca Oituzului, dovedesc tocmai acest proces de treecre petrecut în sec. VI-VII, de la cultura de aspect roman la cea medievală timpurie.

Cultura materială care se dezvoltă în Dacia de la sfîrșitul sec. IV și *pînă la apariția slavilor* în aceste regiuni, în sec. VI, pe care o numim Bratei-Morești, se înfățișează ca o continuare a celei romane. Se păstrează în ceramică tehnica bună romană (pastă, ardere și roata rapidă), elementele de decor, canelurile, striurile în benzi sau continui, liniile incizate distanțat, liniile sau benzile de linii în val; toate se întîlnesc în ceramica provincial-romană.

Ceramica lucrată cu mîna se întâlnește în mod regulat în toate locuințele-bordeie, în proporție însă foarte mică față de cea la roată. Se întîlnesc forme cu umerii dezvoltați sau cele ușor ovoidale, înalte și cu marginea scurtă; sînt rar decorate cu creștături pe buză, sau cu o bandă în val pe umeri. Această categorie ceramică este de origină dacică, atît în formele cît și în decorul ei. Se poate observa că elementele de decor, cu liniile în val, simple sau în benzi, se întîlnesc mult mai frecvent în ceramica dacică din epoca romană, decît în cea dacică de mai târziu, din cultura Bratei-Morești.

De asemeni pietrarul și vatra în groapă pavată și mărginită de pietre, rîșnița, cuptorul de copt, toate acestea se găsesc în așezări și în lagăre militare din perioada romană și se vor transmite secol de secol, pînă în cultura Dridu deplin cristalizată.

Această cultură materială se găsește răspândită în așezări și în cimitire de incinerare existente pe tot teritoriul Daciei și în afara ei, fapt dovedit, de numeroasele descoperiri din Moldova (ca cele de la Botoșana și Costișa-Mănoaia) și din Muntenia (Ipotești — faza veche, sec. V). Existența unei culturi de origine mai ales romană (ea cuprinzând și elemente dacice) în așezări de caracter rural, a fost foarte greu admisă și este pusă încă sub semnul întrebării și azi de unii cercetători (mai ales pentru consecințele pe care le are această situație, deoarece ea constituie baza de dezvoltare a culturii materiale care se încheie cu constituirea culturii Dridu), pentru simplul motiv că nu se putea dezvolta o cultură romană în regiuni care n-au aparținut imperiului roman; iar pe această linie de gândire nu se poate admite nici culturii Dridu origine romană. Lucrul este însă gândit prea liniar și în orice caz este infirmat de descoperirile arheologice făcute măcar în ultimii zece ani, și care sînt fapte de valoare fundamentală pentru procesul romanizării. Muntenia și Moldova n-au făcut durabil parte oficial din imperiul roman, dar de fapt au fost pregătite pentru a fi integrate; prezența castrelor romane în Cîmpia Munteniei, cum sînt cele de la Băneasa, Tîrgșor, Pietroasa, ca și a celui de la Barboși din Moldova, ar fi fost suficiente elemente pentru existența unei culturi materiale de aspect roman în regiunile amintite, iar acest lucru să nu fie nici lipsit de temei și nici fără consecințe importante. Muntenia fiind prinsă ca o insulă între cele două Dacii și cele două Moesii, cădea de la sine în sfera de influență culturală, politică și economică a romanilor. Rolul castrelor și al cetăților romane, legăturile dintre triburile geto-dacice din Muntenia și Moldova cu romanii, participînd uneori chiar la acțiunile lor militare, toate acestea trebuie luate în seamă atunci cînd se analizează procesul de romanizare în regiunile învecinate provinciei Dacia. Acestea sînt doar cîteva elemente care trebuie avute în vedere, nu pentru a admite existența unei culturi de origine romană în Muntenia și Moldova începînd din sec. III-IV, pentru că ea există, ci pentru a înțelege și justifica cum a fost posibilă o astfel de dezvoltare. O cultură materială asemănătoare cu aceea pe care o numim Bratei-Morești, cu elemente uneori identice, s-a dezvoltat și în sudul Dunării în aceeași vreme. Existența sa se datorește tot procesului de romanizare început cu mult înainte în regiunile sud-dunărene, care rămase în granițele imperiului, au constituit izvorul principal pentru întărirea romanității nord-dunărene, în perioada grea care a urmat după 271. Cercetările și descoperirile arheologice ne obligă, așa cum a intuit V. Pârvan, a înțelege procesul romanizării — și de aici și formarea poporului român pe teritoriul pe care este atestat în evul mediu — desfășurat nu de la cucerirea și pînă la părăsirea Daciei, ci început cu mult înainte, rămas activ încă lung timp și încheiat mult mai tîrziu, abia atunci cînd s-a înglobat și restul populației geto-dacice, angajată deja în acest proces, așa cum am arătat mai sus, încă din timpul prezenței romanilor în Dacia (teza I. Nestor).

*

Una din consecințele venirii și instalării slavilor în regiunile noastre, pe care o putem constata arheologic, este schimbarea, numai în parte, a culturii materiale: proporția dintre cele două categorii ceramice, aceea lucrată la roată rapidă și cu mâna, se inversează; ceramica la roata rapidă de tradiție romană în sec. VI-VII este prezentă peste tot, în toate așezările, dar puțină. Slavii aduc și ei o ceramică slavă arhaică, cu forme proprii, Praga-Jitomir Korceac, *lucrată cu mână și lipsită total de orice decor*. Prezentă și ea peste tot în vremea sec. VI-VII, variază totuși din punct de vedere cantitativ, de la așezare la așezare și de la locuință la locuință. După instalarea lor în mijlocul populației autohtone, slavii încep să împrumute multe elemente de cultură materială, care în ceramică se manifestă prin apariția formelor cu umerii dezvoltati și cu marginea arcuită și prin apariția elementelor de decor cu liniile în val, liniile orizontale, simple sau în benzi, alveolele și creștăturile, toate acestea executate într-o manieră deosebită de cea autohtonilor. Ceramica aceasta numită obișnuit ceramică slavă evoluată, este caracteristică sec. VII mai ales; în unele regiuni, cum ar fi Moldova, ea durează probabil și în sec. VIII. Un alt element de foarte mare importanță este descoperirea a numeroase elemente creștine în așezările și cimitirele sec. VI-VII care atestă că populația respectivă era măcar parțial creștină. În cimitirul de la Sărata-Monteoru s-a găsit un filacteriu (într-un mormînt de incineratie), în așezările din Muntenia, de la Străulești-Lunca¹³ și Soldat Chivan (București) de la Olteni¹⁴ și Cîndești s-au găsit tipare de cruci; în așezările de lângă București, ca și în cele de la Filiaș (lîngă Cristur) și de la Bratei (jud. Sibiu) s-au găsit vase cu cruci incizate. Elementele creștine în această perioadă a sec. VI-VII, în cadrul unei culturi de caracter în principal romanic, nu pot fi atribuite decît populației romanice. Slavii bulgari sînt creștinați abia în sec. IX, în condiții bine cunoscute.

Rezultatele de ordin arheologic care decurg din cercetările făcute pînă acum în țara noastră, dovedesc că nu există nici o așezare slavă curată, nici de caracter arhaic și nici de caracter evoluat, că din primul moment al apariției lor au împrumutat elemente de cultură materială de origine daco-romanică și că dezvoltarea culturii lor nu s-a petrecut deosebit, separat de a autohtonilor. Acest fapt, care nu poate fi contrazis încă de nici o descoperire arheologică, dovedește conviețuirea dintre cele două elemente etnice și împrumuturile făcute de slavi de la autohtoni (ne referim precis numai la elementele lor de cultură materială); începînd din sec. VIII, cultura materială pe care o găsim în așezările româno-slave, *începe să aibă un caracter unitar*, elementul care s-a cristalizat și care se dezvoltă fiind cel romanic. Roata rapidă dispare și este înlocuită cu roata înceată. Ceramica este de calitate bună și lucrată îngrijit. Dispare ceramica cu mîna în genere și nu se mai poate deosebi categoria ceramică slavă ca în perioada anterioară. Forma caracteristică este oala cu umerii și marginea dezvoltată, buza fiind teșită; cel mai frecvent se întîlnesc canelurile, liniile incizate distanțat și benzile de linii în val; mai puțin numeroase sînt vasele decorate cu striuri continue, avînd uneori pe umeri o bandă de linii în val, benzi de linii sau linii simple în val, alter-

nînd cu benzi de linii orizontale, împunsături cu dinții pieptenului; ștampilele pe fundul vaselor de asemeni de origine romană, încep să devină un element caracteristic în această vreme. Ceramica cenușie cu decor lustruit este prezentă și în așezări și în cimitire.

Din sec. VIII se cunosc foarte numeroase așezări și cimitire pe tot teritoriul țării noastre, un grup important fiind situat în sudetul Transilvaniei; este de observat că cele mai multe din cimitirele cercetate sînt birituale și că în unele cimitire predomină ritul incinerației (cimitirul nr. 2 de la Bratei, jud. Sibiu, sau cel de la Capul Viilor-Histria ¹⁵) iar în altele ritul inhumației (cimitirul de la Izvorul-Giurgiu ¹⁶). Uniformizarea culturii materiale începînd din sec. VIII, printr-o limpezire a culturii romanice în sensul pierderii, a dispariției elementelor de origine sau de manieră slavă, trebuie înțeleasă ca o ilustrare a procesului etnic care s-a petrecut între români și slavi; considerăm că încă din sec. VIII procesul de formare al poporului român era în liniile lui mari hotărît; adică așa cum par să indice și descoperirile arheologice, era hotărîtă linia de dezvoltare pe care avea să o urmeze pentru totdeauna populația acestor regiuni. Dacă în sec. VII se mai poate vorbi de un „duo“, român și slav în cuprinsul culturii materiale locale, începînd din sec. VIII acest fapt este un aspect mai rar, mai izolat întîlnit; și chiar acolo unde se mai întîlnește, proporția dintre cele două elemente nu mai este de aceeași valoare, elementul românesc fiind considerabil predominant. Cultura materială locală din sec. VIII, prin elementele pe care le conține și care se vor dezvolta în continuare, poate fi considerată ca înfățișînd cel mai vechi nivel de locuire al culturii Dridu. Dezvoltarea acestei culturi materiale se continuă în sec. IX, vreme în care se constată pierderea unor elemente de decor, prin aceasta ea apropiindu-se cît mai mult de aspectul sec. X-XI „provincial-bizantin“. Canelurile continui sau distanțate, liniile incizate distanțate, simple sau în val, benzile de linii în val alternînd cu benzi de linii orizontale, nu mai sînt caracteristice; aceste elemente de decor nu dispar nici în secolele următoare, dar se folosesc extrem de rar. În sec. IX predomină decorul din striuri dese, deseori asociat cu benzi de linii în val, împunsături cu dinții pieptenului, benzi de linii scurte verticale. În sec. VIII și IX buza vaselor este teșită și rotunjită; în sec. IX ștampilele în relief de pe fundul vaselor sînt mai frecvente. Pentru monumentele mai de seamă ale sec. IX-X putem cita cimitirul și așezarea de la Blandiana (Orăștie) ¹⁷, așezările de la Spinoasa, Dănești, Fundul Herții, Horodiștea (Dorohoi) ¹⁸, așezarea de la Tîrșor (Prahova) ¹⁹.

În sec. X-XI cultura Dridu se înfățișează pe deplin formată și atinge cea mai mare răspîndire; așezările arată o locuire intensă și schimburi comerciale mai ales cu imperiul. Aceasta este perioada revenirii în forme depline, organizate, a imperiului la Dunăre, prin crearea temelor Paristrion și Bulgaria ²⁰. Vechile cetăți romane sînt repopulate, cum este cazul Dinogetiei sau al Capidavei, altele au fost atunci construite, cum este cetatea-port de la Păcuiul lui Soare. Stăpînirea Dunării și organizarea temeinică a imperiului la Dunăre însemna cel puțin controlul și protecția regiunilor nord-dunărene. Imperiul bizantin aducea din nou ordinea ro-

mană la Dunăre, ca în timpul lui Constantin cel Mare și al lui Justinian, de data aceasta însă pentru timp mai îndelungat. Viața pulsa din nou pentru romanitatea răsăriteană, căreia istoria îi va da ultimul răgaz de consolidare totală și definitivă în spațiul întregii Dacii. „Sigiliul Romei“, cum a numit N. Iorga întemeierea Romanilor în Dacia, învinsese cel mai greu mileniu din istoria regiunilor dunărene.

Începînd din sec. XI, dar mai intens din sec. XII, în aria culturii Dridu pătrunde un nou val cultural venit din imperiu, care aduce, printre altele, o ceramică lucrată la roată rapidă. Este vorba de apariția în etapa de sfîrșit a culturii Dridu a oalelor cu o toartă — existente încă din cultura Ipotești-Cîndești²¹, a ulcioarelor-amfore, a cănilor cu picior înalt, a străchinilor smălțuite etc. . . . Acest nou val cultural este de caracter orășenesc și apare mai întîi în cetăți; treptat acestea vor înlocui olăria Dridu și se vor cristaliza în forme definitive în sec. XIII-XIV, așa cum le cunoaștem din descoperirile de la Păcuiul lui Soare, Zimnicea, Coconi, Bragadiru etc. Deși aspectul acestei noi culturi este deosebit, totuși sînt numeroase și importante elementele de formă și decor care se transmit din vechea în noua cultură materială a sec. XIII-XIV.

Toate elementele constitutive ale culturii Dridu își au originea în cultura materială romană și daco-romană; pietrarul, cuptoarele, rîșnița, uneltele agricole și meșteșugărești, ceramica etc. Subliniem în mod deosebit caracterul ceramicii cu decor incizat, care prin formele și decorul său se dovedește a fi în întregime de origine romană. Acesta este argumentul principal care permite ca românii din sec. VIII-XI să fie considerați purtătorii principali ai acestei culturi, ca singurii moștenitori de drept ai culturii și civilizației romane din răsăritul Europei. Ceramica cenușie cu decor lustruit, categorie restrînsă, prezentă tot timpul în cultura Dridu, constituie o problemă încă în discuție în ceea ce privește originea ei. Sigur este faptul că originea ei este grecească, fiind împrumutată de geții din regiunea Dunării încă din sec. IV î.e.n. Nu putem face în prezenta lucrare o expunere asupra dănuirii ei de-a lungul secolelor pînă în cultura Ipotești-Cîndești și Dridu.

Un alt argument tot atît de puternic este răspîndirea sa atît de mare în aria unde sînt atestați istoric românii. Dacă populația satelor Dridu nu ar fi fost românească, nu ar fi putut exista în sec. XII-XIII români în aceste regiuni, ci ar fi fost o populație slavo-bulgară. Căci dacă considerăm cultura Dridu slavo-bulgară, sîntem obligați a explica ce a devenit toată populația (slavo-bulgară) satelor Dridu? Unde și de ce au plecat? Sau de unde a venit o populație românească atît de numeroasă, care în sec. XII-XIII să o fi desnaționalizat? Rezultatele cercetărilor arheologice dovedesc *o continuitate de cultură materială de-a lungul unui mileniu și pe stînga și pe dreapta Dunării; acest fapt implică și o continuitate de populație.*

Prezența aceleași culturi materiale — Dridu — pe teritoriul României și al Bulgariei este consecința unui proces istoric comun, petrecut în aceste regiuni: fondul etnic traco-geto-dacic; romanizarea populațiilor

traco-geto-dacice; existența imperiului roman de răsărit ca stat organizat, păstrător al culturii și tradițiilor romane la Dunăre.

Cultura Dridu este romanică și autohtonă pe tot teritoriul țării noastre, ca și la sudul Dunării; ea nu a fost adusă sau creată nici de slavi și nici de bulgarii turanici, care au găsit-o în regiunile Dunării în stadiul de dezvoltare Ipotești-Cîndești; ei au împrumutat cea mai mare parte dintre elementele de cultură materială locală în procesul de trecere de la viața tribală la stat; Cultura Dridu este cultura provincială a imperiului roman de răsărit, deoarece s-a dezvoltat local, la nordul ca și la sudul Dunării, pe baza culturii materiale daco-romane și în strînsă legătură cu imperiul. Unui împrumut invers (adică românii să fi împrumutat cultura materială de la slavi și bulgari), i se opune originea daco-romană a acestei culturi. Nu vedem pentru ce români ar fi împrumutat elementele de cultură materială ale părinților lor prin intermediul unor neamuri care încep să se sedentarizeze în regiunile Dunării în sec. VI-VII. Slavo-bulgarii sînt purtători secundari ai acestei culturi, a cărei evoluție începuse cu mult înainte de apariția lor, așadar nici creatorii ei și nici singurii ei purtători. Ca dovadă că este vorba de un proces istoric comun, nord și sud-dunărean, fără legătură cu existența și „expansiunea” primului țarat bulgar, este și faptul că în sec. IV-VI (înainte de apariția slavilor și a bulgarilor la Dunăre), cultura materială este asemănătoare la nordul ca și la sudul Dunării, urmînd aceeași dezvoltare pînă în sec. XIV; cultura materială din vremea lui Mircea cel Bătrîn este la fel cu cea de la Tîrnovo. Acest din urmă exemplu nemaicerînd nici o explicație în legătură cu etnicul purtătorilor ei, dovedește că poate exista o cultură materială, în liniile ei mari foarte asemănătoare, chiar identică în unele elemente ceramica), care să aparțină la două popoare deosebite ca origini, dar care au fost supuse aceluiași proces cultural-istoric.

Cultura Dridu a fost și este încă interpretată de unii cercetători ca aparținînd populației slavo-bulgare, iar existența ei la nordul Dunării justificată prin extinderea țaratului bulgar; astfel înțeleasă este numită cultura balcano-dunăreană (în stadiul actual al descoperirilor această denumire nu mai poate acoperi aria sa de răspîndire) sau cultura primului țarat bulgar. Această cultură ar fi răspîndită pe teritorii care n-au fost romanizate (cum ar fi sudul Moldovei și sudul Munteniei), ci ocupate de slavi și de bulgari; apariția slavilor în sec. VI ar fi oprit dezvoltarea culturii de caracter romanic care începuse și în Moldova și în Muntenia. În schimb o cultură materială romanică și românească, s-ar fi dezvoltat numai în fosta provincie romană Dacia, exemplificîndu-se aceasta prin existența, pe fostul teritoriu al Daciei romane, a unei alte culturi materiale, aceea semnalată la Bucov-Tioca, Slon și Bîrlogu. Se consideră că în Muntenia și Moldova s-a dezvoltat în sec. VII o cultură slavă evoluată de caracter Romen-Borșevo, respectiv Luka-Raikovețcaia (Hlincea I), care ar sta la baza dezvoltării care urmează în sec. VIII-XI a culturii numită balcano-dunăreană. Se procedează așa dar la *introducerea* unui aspect de cultură materială slavă, numai pentru a justifica interpretarea ca slavo-bulgară a culturii materiale din Moldova și Muntenia în sec. VIII-XI.

Chiar dacă lucrurile ar sta așa, adică dacă ar exista această cultură slavă evoluată în așezări curate, tot nu s-ar putea deriva cultura Dridu din ea, pentru multe motive care s-ar desprinde din analiza celor două culturi, și din care menționăm doar două: nu se poate deriva o ceramică la roată din alta care se lucra numai cu mâna; nu se poate deriva ceramica Dridu (toată decorată) dintr-o ceramică care originar a fost *total lipsită de decor*; iar acele elemente de decor care se întâlnesc în sec. VI-VII pe ceramica slavă evoluată sînt împrumutate de la ceramica locală; execuția lor este clar deosebită de a romanilor. Chiar dacă așezări slave curate se vor descoperi, existența lor nu va putea schimba originile culturii Dridu.

Noi sîntem însă obligați a ne întemeia orice judecată pe fapte sigure; ori pînă în prezent nimeni n-a semnalat existența vreunei așezări curate slavă evoluată, în afara unor simple afirmații²². În legătură cu acest lucru, constatăm cu regret, că deși descoperirile de la Hlincea au fost reconsiderate, arătîndu-se chiar de autorul cercetărilor de acolo, existența a numeroase elemente de ceramică autohtonă, fapt care situează și Hlincea printre așezările româno-slave, totuși se ignorează acest lucru, sau încă nu a ajuns să fie cunoscut de noi toți²³.

Pentru întreruperea dezvoltării culturii materiale de caracter dacoroman nu se poate folosi ca argument venirea slavilor în sec. VI în Muntenia și Moldova, deoarece la aceeași dată sînt prezenți și în Transilvania unde constatăm aceeași dezvoltare a lor în cadrul populației băștinașe și în plus mai sînt semnalate și pătrunderi slave dinspre vest (Nușfalău și Smeșeni); totuși populația nu s-a slavizat. De ce atunci s-a slavizat în Muntenia și Moldova? Deși această opinie a dezvoltării fundamentale deosebită a Transilvaniei față de restul țării nu poate fi susținută de nici o descoperire, ar fi trebuit motivată măcar teoretic.

Teza lui Ion Nestor care a interpretat cultura Dridu ca românească încă de la prezentarea ei în 1957, a fost împărțită de majoritatea cercetătorilor din țară, pentru că descoperirile și cercetările făcute în cursul anilor de toți cei care au contribuit la cunoașterea acestei culturi, i-au dat putere de adevăr. Sînt însă și cercetători care nu acceptă această teză, obiectînd că ea se găsește răspîndită pe teritorii care n-au aparținut imperiului roman, deci care n-ar fi putut fi romanizate, motiv pentru care cultura în discuție nu poate fi considerată de origine romană și nici n-ar putea aparține unei populații romane; ar fi răspîndită (în afară de teritoriul Bulgariei) în sudul Munteniei și în estul Moldovei, lipsind din Dacia romană (Transilvania și Oltenia) etc. Lăsînd deoparte argumentele expuse în monografia scrisă și semnată de noi (Săpăturile de la Dridu) care sînt total acoperite de tăcere, ca și cum totul s-ar rezuma la simple afirmații, adăugăm încă cîteva observații mai ușor controlabile, pentru ca o viitoare discuție să poată fi purtată pe fapte exacte. Cultura Dridu acoperă și teritoriul Moesiei, regiune intens romanizată. Aceeași cultură acoperă o bună parte din Transilvania (regiunile cercetate) și Oltenia. Publicarea acestor din urmă descoperiri va dovedi că au fost corect interpretate și deloc „arbitrar categorisite ca atare“. Materialele arheolo-

gice din Transilvania și Oltenia sînt la dispoziția oricui vrea să se convingă de caracterul lor. Așezările și cimitirele culturii Dridu acoperă nu numai sudul Munteniei ci toată cîmpia pînă în dealuri (vezi așezările de la Voinești-Tîrgoviște din sec. VIII și cea de la Bucov-Ploiești din sec. X-XI); de asemeni Moldova este în întregime ocupată de această cultură nu numai în partea sa sud-estică²⁵; ba mai mult, ea este răspîndită spre est și spre nord pe teritoriul U.R.S.S., după cum dovedesc cercetările publicate ale învățaților sovietici.

Noi considerăm că cercetările din Transilvania sînt departe de a fi stadiul din care s-ar putea trage concluzia că așezări Dridu nu există mai la nord de cele semnalate. Deocamdată sigur este faptul că așezări Dridu există și în fosta Dacie romană, acolo unde s-au făcut cercetări. Și dacă totuși se va constata că în unele regiuni ale fostei provincii Dacia, românii au dezvoltat o altă cultură materială, aceasta nu va putea constitui în nici un caz un argument împotriva atribuirii culturii Dridu tot românilor, pentru simplul motiv că nu este obligator ca un grup etnic să păstreze pe toată durata și în condiții istorice deosebite regional, o cultură materială identică pe tot cuprinsul teritoriului pe care s-a dezvoltat și pe care-l ocupă (din expunerea lui I. Nestor la Conferința națională de la Iași — 1967). Nu există o uniformitate perfectă la nici un popor și nici la români, în ceea ce privește locuința, costumul, țesăturile și cusăturile, ceramica sau obiectele de lemn etc.

Raporturile dintre primul țarat bulgar și regiunile nord-dunărene trebuie înțelese ca legături de dependență politică și economică. Aceasta pentru a nu confunda rolul imperiului cu al țaratului. Primul țarat bulgar, ca formă de stat se alcătuiește după chipul imperiului și pe pămîntul imperiului roman de răsărit; așa încît nu este deloc lipsit de cultură materială, iar în lucrarea subsemnatei se găsesc expuse pe larg și cauzele pentru care masa locuitorilor primului țarat bulgar sînt purtătorii culturii materiale locale, autohtone, aceeasi la nordul ca și la sudul Dunării. Dealtfel, în ce ne privește, nu aceasta a fost problema care ne-a preocupat, pentru că ea a răspunde de ea numeroși învățați ci aceea de a cunoaște în primul rînd cultura materială a românilor. Încheind, ne exprimăm nedumerirea pentru faptul că cei care nu acceptă cultura Dridu ca românească, și scriu că o altă cultură — cea identificată la Bucov, Slon și Bîrlogul²⁶ — este cea adevărat românească, nu s-au îndemnat să publice timp de 12 ani acele descoperiri. Cele două vase și cîteva fragmente de la Bucov, publicate și prezentate public cu mulți ani în urmă sînt desigur românești, dar ulterioare sec. XI²⁷. Nu punem la îndoială și nici nu ni se pare neverosimilă existența și a altui aspect de cultură materială care să aparțină românilor din sec. VIII-XI, dar se impune atît publicarea urgentă a acelor materiale, cît și intensificarea cercetărilor, deoarece nu putem justifica continuitatea poporului român — în spațiul de baștină daco-roman — nici prin simple afirmații și nici prin trei așezări (dintre care două sînt descoperiri de suprafață), în fața cărorora stau peste două sute de așezări rurale și cimitire ale culturii Dridu²⁸.

Istoria ne arată că viața sedentară, legată de agricultură a fost mai prielnică dezvoltării marilor civilizații; aceasta a fost totodată și forma de viață prin care s-au salvat, prin care au rezistat autohtonii acestor regiuni și au putut treptat să se dezvolte, trecînd prin greutățile primului mileniu, să intre în rîndul popoarelor civilizate²⁹. Popoarele în migrație care nu s-au sedentarizat, s-au pierdut; au rămas numai acelea care s-au așezat și au trecut la viața de stat în înțelesul culturii și civilizației europene din aceea vreme și care a rămas pînă azi greco-romană ca întemeiere.

NOTE

1. I. NESTOR : *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.* În Studii, XV, 6, 1962.
 2. N. IORGA : *Les premières cristallisations d'Etat des Roumains.* În Bull. S. H. de l'Acad. Roum., 5—8e année, 1, 1920 ; N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, în *Byz.-neugrienesche Jahrbücher*, III, 1922.
 3. Săpături executate, sub conducerea prof. Ion Nestor, de la Institutul de Arheologie din București în colaborare cu muzeele din Sibiu și Brașov.
 4. Săpături executate de Muzeul din Sf. Gheorghe și din Cristurul Secuiesc, sub conducerea lui Székely Zoltán.
 5. Săpături care sînt încă în curs, conduse de D. Protase.
 6. Săpături conduse de Șt. Pascu, M. Rusu și colaboratorii, Cetatea Dăbîca, A.M.N. V, 1968, pag. 163 și urm. În legătură cu prezența cetății Dăbîca pe harta de răspîndire a culturii Dridu din lucrarea noastră „Săpăturile de la Dridu...” s-ar putea ca observația pe care o fac autorii articolului despre „Cetatea Dăbîca” (*Acta Muzei Napocensis*, V, 1968, p. 173—174 n. 43) să fie dreaptă. Am trecut-o pe hartă deoarece M. Rusu cu prilejul unei comunicări despre cetatea Dăbîca, ținută la Institutul de Arheologie din București, văzînd materialele noastre din secolul VIII—XI, care aparțin culturii Dridu, a afirmat atunci că are material ceramic identic (plus elemente bizantine și carolingiene) în nivelele respective de la Dăbîca, subliniind în mod deosebit identitatea și bogăția acestuia mai ales în ceea ce privește ceramica din nivelul secolului XI de la Dăbîca, m-a făcut afirmație făcută cu atîta siguranță de cel care lucrase la Dăbîca, m-a făcut să consider ceramica locală de acolo de același caracter cu cea Dridu.
- Răspund în continuare și celorlalte nedumeriri din aceeași notă. Nu ocolim nici voit și nici fără voie „unele complexe arheologice din acest răs timp, care nu au nimic comun cu „cultura Dridu”. Ne-am referit însă precis la o *cultură materială* care se dezvoltă în cadrul unui proces de evoluție din secolul VIII pînă în secolul XI pe tot teritoriul țării (bineînțeles teritoriul cercetat, fapt care reiese din întreaga lucrare), avînd o foarte mare răspîndire ; am analizat baza daco-romană pe care s-a dezvoltat și, mai mult încă, am arătat și elementele ei care continuă să existe în secolele XII, XIII, XIV, în formele și în decorul ceramicii, „Complexele arheologice” care ni se înșiră în nota menționată sînt puține și izolate (lăsînd deoparte faptul că multe din elementele de cultură materială ale acestor complexe sînt împrumutate din aceste regiuni și de la populația locală), ele ca atare n-au „trecut și nici viitor”. Noi deosebim o cultură materială de un complex arheologic restrîns, izolat, și care aparține clar altor populații. Ne-am referit precis la acea cultură materială care prin caracterul său — origini, dezvoltare și răspîndire — poate în chip verosimil să aparțină populației romanice și românești. Și pentru a ne face pe deplin înțe-

leasă, în ceea ce privește categoria de descoperiri, puține și izolate, se poate folosi lista descoperirilor (Fundkatalog) care însoțește comunicarea prof. K. Horedt „Das Awarenproblem in Rumänien”, publicată la Nitra, 1966. Cîteva dintre complexele arheologice (din nota 43) pretind și explicații suplimentare :

1. În legătură cu așezarea Hlincea I s-a precizat, prin reconsiderarea întregului material, caracterul slavo-roman al așezării (M. Petrescu-Dîmbovița, *Considération sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe au Xe siècle*, în R.R.H., VI, 2, 1967) ;
2. Despre așezarea de la Țaga nu știm mai mult decît s-a publicat în notele din cronică săpăturilor (SCIV, D. Popescu) ; evident că descoperirea celor trei bordeie din secolele VII—VIII este nu numai foarte importantă, dar chiar *unică*, prin faptul că nu s-a semnalat încă nicăieri la noi în țară un complex arheologic din acea vreme care să aibă *numai ceramică la roata rapidă*. Pînă la publicarea materialelor din cele trei bordeie din secolele VII—VIII, păstrăm îndoiala, fie că data lor este mai veche, fie că există și roata înceată.
3. Cei care am lucrat la Bratei (I. Nestor, Eug. Zaharia și Ligia Birzu) mulțumim pentru că ni se aduce la cunoștință existența unui cimitir avaric la Bratei ; noi cunoaștem *un singur* mormînt avaric izolat din această localitate. În cazul că referirea este la cimitirul nr. 2 (secolul VIII), asigurăm că acesta este un cimitir biritual care aparține populației locale ;
4. Și la vest de Tîrnovo se găsesc așezări de caracter Dridu sau „vechi bulgare”. Lipsa localității Bladiana de pe harta noastră nu-i interesantă, ci regretabilă. Se datorește unei greșeli și nu intenției de a ascunde o descoperire făcută cu mult înaintea săpăturilor de la Dridu, deoarece sînt altele cu mult mai vechi decît Bladiana (cum este cazul așezărilor de lângă București, D. V. Rosetti, 1934, a Dinogetiei sau a Capidavei), care ar fi putut avea dreptul de a da nume culturii în discuție. Criteriul nostru a fost altul și vom reveni asupra lui cu alt prilej. Nu sîntem de acord cu părerea exprimată în notă despre purtătorii acestei culturi, pentru motive expuse pe larg și în lucrarea de față. Părerea că ea aparține vechilor bulgari și că acoperă aria de stăpînire a primului lor țarat este contrazisă de multe descoperiri, cum este cea de pe teritoriul U.R.S.S. de la Bila (Cernăuți) și mai recent de cea de la Kastell Ibligo-Invillino (Germania, 46, 1968, 1). Considerăm drept un mare cîștig pentru știință recunoașterea că fondul de bază al acestei culturi „a fost cel romano-bizantin, pe care s-au alțoit apoi puternice influențe slave și bulgare (nu însă cele de tip Saltovo-Majațk), astfel că în secolul IX ea are trăsături specifice...” ; s-ar cuveni odată ca susținătorii acestei păreri să arate concret ce anume i se cuvine fiecăruia dintre cei trei colaboratori care au făurit cultura Dridu.
7. Cercetări Gh. Popilian, Craiova.
8. Cercetări Oct. Toropu, Craiova.
9. Dintre acestea peste o sută de așezări sînt situate pe teritoriul Moldovei ; această importantă cercetare organizată în ultimii 10 ani de Institutul de Arheologie din Iași, a fost realizată în principal prin munca stăruitoare a prof. Neculai și Em. Zaharia din Iași și a prof. Ghenuță Coman din Murgeni ; (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, Siliștele din Moldova, sub tipar ; Gh. Coman, Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI, în SCIV, 2, 1969, sub tipar) ; Dan Gh. Teodor, Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei, în SCIV, 19, 2, 1968.
10. I. NESTOR : *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumaines. La civilisation de Dridu, în Dacia II, n.s.* 1958, pag. 371 urm. Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain, în R.R.H., III, 1964, 3, p. 383 urm. ; comunicare prezentată de Eugenia Zaharia în cadrul Sesiunii Arheologice a Inst. de Arh. din București din 1961 ; Eugenia Zaharia, Așezarea de la Dridu „Contribuție la istoria și arheologia perioadei de formare a poporului român”, 1967.
11. V. TEODORESCU : *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, în SCIV, 15, 4, 1964, p. 485 urm. A fost redac-

- tată și o monografie de același autor, în cadrul lucrărilor fostei comisii pentru studiul formării limbii și poporului român, nepublicată; de asemenea săpăturile M. Constantiniu, în Cercetări arheologice în București, vol. I și II.
12. Cercetări Székely Zoltán.
 13. *Margareta Constantiniu*, Elemente romano-bizantine în Muntenia în secolele VI—VII e.n., în SCIV, 17, 4, 1966, p. 674, fig. 5.
 14. *Const. Freda*, Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea, e.n., descoperit la Olteni, în SCIV 18, 3, 1967, p. 514, fig. 1.
 15. *Vlad Zirra*, în Dacia VII, N. S., 1963, pag. 355 urm.
 16. *Bucur Mitrea*, Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul (Giurgiu) în SCIV, 18, 3, 1967, pag. 443.
 17. *K. Horedt*, Die Ansiedlung von Blandiana, rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z., in Dacia X, 1966, pag. 261 urm.
 18. *Dan Gh. Teodor*, Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei, SCIV, 19, 2, 1968.
 19. Săpături Gh. Diaconu; nepublicate.
 20. *N. Bănescu*, Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie, București, 1946.
 21. Calele cu o toartă lucrata totdeauna la roată rapidă se găsesc foarte rar, dar nu lipsesc totuși din așezările Ipotești-Cindești din Muntenia; sînt semnalate la Bundreasca (informații V. Teodorescu); și Sfințești, S. Dolinescu-Ferahe, în SCIV, 18, 1, 1967, pag. 130, fig. 3/2.
 22. Din referatul M. Comșa ținut la Conferința Națională de la Iași, 1967.
 23. *M. Petrescu-Dîmbovița*, Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe au Xe siècle, in R.R.H., VI, 2, 1967, pag. 181 urm.
 24. Materialele au fost *studiate* în întregime de noi și socotim nefiresc ca cineva care nici măcar nu le-a văzut, să le poată cunoaște mai bine.
 25. Bibliografia folosită de acad. C. Daicoviciu fiind excesiv de selectivă, ea în-lătură și lucrarea lui Dan Gh. Teodor citată la nota noastră 9, în care se reproduce și o hartă cu răspîndirea culturii Dridu în Moldova, hartă ce este completată de descoperirile prof. Gh. Coman, sub tipar, în SCIV, 2/1969. La fel și despre descoperirile de la Bratei; cele care privesc secolele IV—V (cimitirul nr. 1) sînt publicate: Eug. Zaharia, Sondagiile de la Bratei din 1959, în Materiale VIII, pag. 623; Lîgia Bîrzu, Contribuția arheologiei la cunoașterea perioadei hunice la Dunărea de jos, în Analele Univ. Buc., Seria istorie, 20, X 1961, pag. 13 și urm.; idem, Continuitatea populației băștinașe în Transilvania la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului V, pe baza descoperirilor de la Bratei, în Analele Univ. Buc., Seria istorie, XV, 1966, pag. 35 urm.
 26. De la Bucov s-au publicat două vase și cîteva fragmente deși sînt menționate 16 vase întregi. Materialul ceramic de la Slon este de același caracter cu cel de la Dridu; (așezarea românească de la Slon la care se fac referiri (nu cetățile) este menționată într-o notă ca descoperire cu prilejul unei periegeze (Maria Comșa, Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau, Dacia IV, N. S. 1960, p. 413, nr. 77); despre așezarea de la Birlogu nu s-a publicat nimic.
 27. Cu prilejul prezentării materialelor românești de la Bucov specialiștii de la Iași, Cluj și București le-au apreciat ca fiind mai tîrzii de secolul XI. Aceeași apreciere din p. de v. cronologic a fost exprimată și cu prilejul discuțiilor purtate la sesiunea arheologică a Institutului nostru din 1961.
 28. În ultimele pagini ale expunerii noastre am ținut seama în principal de observațiile făcute de acad. C. Daicoviciu în lucrarea sa „Originea poporului român după cele mai noi cercetări”, din vol.: Unitate și continuitate în istoria poporului român. București, 1968.
 29. Ideie la care se oprește pe larg și Eugen Lozovan în cele două studii „Byzance et la Romanité Scythique” și „Romains et barbares sur le Moyen-Danube” (mai ales pag. 243) din Geschichte der Hunnen (Franz Altheim), vol. II.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS ROMÁNIA VIII—XI. SZÁZADI RÉGÉSZETÉRE ÉS TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓLAG

A VIII—XI. századi régészet és történelem Románia területén főleg a Dridu műveltséghez kapcsolódik. E név alatt annak a kultúrának az anyagi műveltségét értjük, mely hazánk egész területén a VIII—XI. század folyamán kialakult. E műveltséget először I. Nestor egyetemi tanár és Eugenia Zaharia (1956), azután igen nagy számú román kutató (Al. Andronic, Dan Teodor, Em. és N. Zaharia, Marg. Constantiniu, Panait I. Panait, V. Teodorescu) a románoknak tulajdonította.

Az alapvető bizonyítékok, melynek alapján a Dridu műveltség a románoknak tulajdonítandó a következők:

1. Római eredete ennek a műveltségnek, melynek a fejlődését hazánk egész területén nyomon lehet követni a római kortól kezdve egészen a XI—XII. századig. Ezt az eredetet bizonyítják a következő elemek: kötőhely, nyílt tűzhely, sütő-kemencék, kézi malmok, mezőgazdasági eszközök, a kerámia formái és díszítése, ékszerek stb. Mindezek az elemek a római korból a Bratei (IV—VI. sz.), valamint az Ipotesti-Cindești-Filiaș (V—VII. sz.) műveltségek révén kerültek át; a VIII. századtól kezdve csak azok az elemek és jellegzetességek őrződtek meg, melyek a Dridu műveltséget képezik (megemlítjük példaként a kézzel készített, a dák valamint a szláv eredetű kerámia eltűnését). A VIII. sz.-i műveltség románizált jellegével tűnik ki, ezért a román-szláv szimbiózis folyamatát ebben az időpontban befejezettek tekinthetjük.

2. Számos városi és mindenekelőtt falusi település, valamint temetők (több mint 200) ismeretesek az egész ország területéről, tények, melyek bizonyítják e századok folyamán (VIII—XI.) a népes lakosságot, amely nem lehetett más, mint román, mivel a XII—XIII. század folyamán a románok ismeretesek ezeken a vidékeken.

A Dridu műveltség túlmegy a Duna vonalán, felöleli a trákok északbalkáni elterjedési vidékét. Ez a tény egy hosszú közös történeti folyamat eredménye ezen a vidéken, melyet a következő tények határoznak meg: tráko-géta-dák etnikai alap, ezeknek a népeknek az elrómaiásodása, a kelet-római birodalom létezése, mint szervezett állam műveltség és civilizáció megőrzője.

3. Az anyagi műveltség folytonossága a népit is magába foglalja, mivel lévén a Dridu műveltség gyökere római, el kell fogadnunk egy románizált népi folytonosságot. A Dridu műveltséget úgy tekintjük, mint egy bizánci műveltséget ezen a vidéken, tehát, mint a Birodalom egy provinciális műveltségét.

E műveltséget másként értelmezik Maria Comşa, C. Daicoviciu akadémikus és K. Horedt tanár, akik balkán-dunainak nevezik, így akarván jelezni az elterjedését. Ami az eredetét illeti, ők ezt úgy tekintik, mint a szláv-bulgárok kreációját, akikhez kizárólag tartozik. Ez utóbbi kutatók egy más anyagi műveltség létezését tulajdonítják a románoknak, amely Slon, Bîrlogu és Bucov helységekből került elő. Ennek az értelmezésnek a fő érvei a következők:

a) a szlávok bejövételével Munténia, Moldova és Dobrudzsa más fejlődést mutat, mint a régi Dácia Trajana területe (Erdély, Olténia és Bánát);

b) Munténia és Moldova a római Dáciának nem képezte részét, ezért nem voltak elrómaiásodva, ennél fogva egy romanizált vagy római eredetű anyagi műveltség nem is tudott kifejlődni;

c) a Dridu műveltség eredete római-bizánci; a Dridu műveltségnek az elterjedési területe Munténiában a Duna mentén keskeny területet foglal magába, Dél-Erdélybe és Észak-kelet Moldovába gyenge a behatolása;

d) a Dridu műveltség létezése a Dunától északra az első bulgár cárság kiterjeszkedésének tulajdonítható.

A fenti érvek ellen a következőket hozzuk fel:

a) Ugyanazok a szlávok hatolnak be Erdélybe ugyanabban az időben, sőt ezek itt számosabbak voltak, mint Munténiában. Tehát a régi római tartomány

miért fejlődött volna teljesen másként? Ezt a véleményt legalább elméletileg alá kellett volna támasztani.

b) Munténia és Moldova abban az állapotban volt, hogy bekebeleződjék a Birodalomba. Valóban ezeknek a részeknek, körülvéve római területektől, az elrómaiiasodási folyamata közvetlen kapcsolat révén történt a határmenti valamint a belső táborok által (Băneasa, Tîrgușor, Pietroasa táborokról van szó).

Ez az elrómaiiasodási folyamat nemcsak két meghatározott időpont — Dacia meghódítása és feladása — közti időben történt, jóval Dacia meghódítása előtt kezdődött és jóval később a római csapatok kivonulása után végződött. Munténia és Moldova területe számos bizonyítékot szolgáltat, a római műveltség számos elemét, melyből kifejlődött egy római (vagy romanizált) műveltség (Bratei-Costișă, Ipotești-Cîndești műveltség a IV—VII. sz.-ban), mely a Dridu műveltség kialakulásának az alapjául is szolgált.

c) Elfogadva római-bizáncinak a Dridu (balkán-dunai) műveltség alapjait, minden további nélkül elismerjük lakosságának dáko-római népi alapját. A VI—VII. sz. lakossága az Ipotești-Cîndești-Filiaș-Dodești műveltség köréből kereszténynek bizonyul a keresztöntőminták és más keresztény jellegű tárgyak révén.

A szlávok a kereszténységet csak a IX. sz.-ban veszik fel, nyilván való, hogy az említett műveltség lakossága főleg elrómaiiasodott dáko-római elemekből vagy románokból állott, akikről a történelem nem jegyzett fel semmiféle megkeresztelkedési tény.

d) A Dridu-műveltség elterjedt Munténia és Moldova egész területén, Erdély dél-keleti részén, valamint Olténiában (római tartományok). Egyébként ugyanez a műveltség megtalálható a két Moesia területén is, melyek sokkal intenzívebben rómaiiasodtak el mint Dacia-Trajana.

A Bucov-i leleteket románnak tekintjük, mert valóban azok, azonban a XII. századból származnak. A Slon-i valamint a Bîrlogu-i leletek felszíni kutatásból származnak és még nincsenek közölve.

e) A Dridu műveltség létezése a Dunától északra, valamint délre ismert történelmi folyamatnak tulajdonítható, amit nyomon lehet követni — hasonló formában — a dáko-római kortól kezdve egészen a XIV. századig.

A bulgár cárság a Birodalom területén alakul ki, magáévá teszi a helyi műveltséget és civilizációt, ugyanakkor a kereszténységet is, létrehozván az európai jellegű bolgár államot.

Az hogy a régi Dacia területén a Dridu műveltségen kívül egy más műveltség is létezik, sőt ha ez a tény be is bizonyosul, nem képezhet érvet az ellen, hogy ne tulajdonítsuk a Dridu műveltséget ugyancsak a románoknak, mivel nem kötelező, hogy egy etnikai csoport ugyanazt az anyagi műveltséget hozza létre azon az egész területen, amelyet elfoglalt.

ADATOK UDVARHELYSZÉK MEZŐGAZDASÁGÁHOZ (1570—1610)

IMREH ISTVÁN és PATAKI JÓZSEF

Az agrármúlt feudalizmuskori kutatása szükségessé teszi azt, hogy a még felderítetlen kérdéseket a paraszti mezőgazdaság és a faluközösség felől közelítsük meg. E kereteken belül pedig olyan mélyre kell hatolnunk, hogy ne csak a termelés általános vonásait, hanem a termelési eljárásokat, a technika színvonalát is ábrázolhassuk. Ezek az elvi megfontolások késztettek arra, hogy megkíséreljük a közigazgatási iratanyag megszólaltatását is, hiszen a források éppen a paraszti gazdálkodás módját illetően a legszükszavubbak. A perek és viták rendjén, — ha mellékesen, véletlenszerűen is — feljegyeztek ugyanis néhány, a gazdálkodó ember mindennapi munkájáról árulkodó adatot. Ezek feltárását kíséreljük meg Udvarhelyszék levéltárának korai és összefüggő írásos emlékei alapján. *)

A GABONATERMESZTÉS MÓDJA, MUNKASZAKASZAI

A szántóterület megművelését, a szántók vetésre való előkészítését mindenekelőtt a határhasználat ismeretes ugarhagyó rendszere határozta meg. Udvarhelyszék falvaiban ekkor a kétfordulós rendszer volt szokásban. Ezt tanusítják a határkertekről, a vetéskapukról szóló feljegyzések, de egyes a felső és alsó határt közvetlenül említő tanuvallomások is. Kissolymoson például, 1607-ben egy csere alkalmával az egyik fél 12 hold földet ad : „mind a két határból, az alsó és felső határból“. 1)

A talaj termőképességének megőrzése és fokozása már ekkor gondot okozott az udvarhelyszéki földműveseknek is. Jóllehet az istállózó állattartás még kisebb méretű volt, gyűjtötték a trágyát, és mind az irtással

szerzett, mind a régóta művelt földekre szekerekkel hordták ki. 1590-ben a medesérik említenek 2 hold földet, amelyről birtokosa azt vallja, hogy: „megszántottam, ganéztam vala“. ²⁾ A talaj táperőinek visszapótlása — ez esetben — azért is említésre érdemes, mert osztott nyíl-földről van szó, ami ideiglenes birtok, a következő osztásnál más kezére juthat. 1590-ben — a később Udvarhely városába olvadt — ciberefalvi, 1607-ben pedig a galambfalvi lakosok beszélnek „ganézott“ szántóföldekről. ³⁾ A szentkirályi Fábián István a falu erdejéből foglalt irtásföldjéről állítja, hogy húsz esztendeje birtokolja. Aztán hozzáteszi: „... meg is ganajoztam, vagyon száz szekér ganaj rajta.“ ⁴⁾

A nehezen megközelíthető földeket elsősorban a juhokkal trágyáztatták. 1599-ben említik, hogy: „Az új kosárt pedig az hova csinálták a lengyelfalviak, mi birodalmunk vala...“. A „kosározás“, vagyis a szakaszos, hálásos trágyázás már eléggé elterjedt. ⁵⁾ Az év nagyrésztében a legelő csorda is járta a szántóhatárt, s a pihenő földet rendszeresen trágyázta; a magas tarlót, a gyomnövényeket az ugarolás alkalmával beszántották a földbe.

A talajelőkészítés legfontosabb mozzanata a szántás volt. Az általunk vizsgált időszakban, és a bővebb adatforrásokkal rendelkező későbbi időszakban is, az őszi gabona számára kétszer vagy háromszor szántották meg az ugarhatárt. ⁶⁾

Az őszygabonavetésre szánt földek első szántását „ugarolásnak“ nevezték és általában júniusban került rá sor. 1592-ben Széll István nevű jobbágy egy zálogos föld miatt perelt. A paraszt június 15-én tette, miután már megkísérelte az ugarolást, de megakadályozták benne. ⁷⁾ 1590-ben Lengyelfalva határában az egyik pereskedő először „Pünkösdbbe szántotta meg“ a földjét. ⁸⁾ 1593-ban az ülkei határban június 24 táján (szent János nap táján) ugaroltak és 1617-ben Háromszéken is ezt a napot említik az ugarolás időpontjaként. ⁹⁾

A másodszori szántás, az u n. forгатás időpontjáról nem szólnak a pereskedő udvarhelyszékiek, jóllehet magát a műveletet többször is megnevezik. Hermányban — az öregek emlékezete szerint — erre egy hónappal az őszi vetés előtt került sor, általában július végén, augusztusban. ¹⁰⁾ Háromszéken 1717-ben szintén augusztus 15-e táján (Nagyboldogasszony napra) teszik a forгатás időpontját. ¹¹⁾

A harmadik szántásra egy Küküllőkeménfalvi peres iratban határozottan is hivatkoznak és közlik, hogy az alperes Szent Demeter nap tájban — október 26-a táján — szántotta meg és vetette be a felperes nyíl-földjét. ¹²⁾ A késői időpont nyilvánvalóvá teszi, hogy nem forгатásról, nem második szántásról van szó. Hasonló, főleg szeptember végi szántásról még máskor és más falvakban is említést tesznek.

A vetés legkorábbi időpontjaként szeptember 8-át olvashatjuk egy 1590-beli szentdemeteri vallomásban. ¹³⁾ 1589-ben a lengyelfalviak is ugyanazt a napot említik. ¹⁴⁾ A népi emlékezet szerint is: „hegyes vidéken, akik korábban vetettek szeptember 8-án kezdték.“ A vetés időpontja igen gyakran esett szeptember végére is. Így 1588-ban Olasztelkén szeptember 29 tájban („circa festum S. Michaelis archangeli“) készültek meg-

szántani a földet, 1591-ben Udvarhely város határában szántottak meg — ugyanabban az időpontban — egy száz kalangya búzát termő földet, és 1592-ben Bögözön is szeptember 29 a szántás és vetés ideje. ¹⁵⁾ A népi emlékezet szerint szintén ezt az időpontot tartották vetésre legalkalmasabbnak: „régii meggyőződés, hogy ugarhatárba vetésre szent Mihály hete a legalkalmasabb“. Mint már előljáróban mondtuk, a vetés legkésőbbi időpontjaként — talán éppen, mert vitás földről van szó — október végét találjuk, az 1607-es esztendőben. Természetesen az időjárás nagymértékben befolyásolta a szántás-vetés munkáját, hiszen a jó idő, a szárazság vagy a tartós esőzés sietette vagy késleltette az ekék földbe eresztését és a szem elvetését. A gabonatermelés legfontosabb előkészítő munkaszakaszainak időhöz kötöttsége azonban — mint láttuk — így is kirajzolódik forrásainkból. ¹⁶⁾

A kétszeri vagy háromszori szántás sok munkát kívánó terméké tette az őszgabonát. A többszöri szántás azonban az ugarrendszer keretében szükséges volt. Székely közmondás szerint: egy szántás egy kenyér, három szántás három kenyér. Ahhoz tehát, hogy jobb termést remélhessen az udvarhelyszéki földműves, az ugarhatárt többször meg kellett szántania. Ki kellett pusztítania a vadon sarjadó növények erős gyökereit, a dúsan tenyésző „burjánokat“, fel kellett lazítania a tarlót, az ugart legelő állatok után összetömörítődött, néhol keményre taposott talajt.

Foglalkoznunk kell még a vetés módjával is, miután feltételezhető, hogy az nem mindig és kizárólagosan a később általánosabbá váló módon, vagyis úgy történt, hogy a szántásba szórták, majd elboronálták a magot. Figyelmünket az keltette fel, hogy a harmadik szántást és a vetést gyakran együtt, egy műveletként említik forrásaink. A zetelakiak pedig 1590-ben éppúgy „bészántás“ néven szólnak róla, mint ahogy ezt a vetési eljárást később is bészántásnak nevezik (két hold földről van szó: „kit buzával *bészántottunk*, vetettünk vala . . .“). ¹⁷⁾

Maga a bészántás úgy történhetett, hogy a földet először feltehetőleg megboronálták, majd a földre szórt magot keskeny barázdákkal bészántották. 1771-ben ezt a vetési módot ajánlja Fridvaldszky János, ¹⁸⁾ 1838-ban pedig Milotai Ferenc, a kor egyik kiváló mezőgazdasági szakkönyvének szerzője. ¹⁹⁾ Az első világháború előtt így jártak még el igen sok ugarhatárt tartó székely faluban ²¹⁾ s ezt a vetési módot ugyanakkor a moldovai és havasalföldi falvak gazdálkodását vizsgálva Tudor Pamfile is leírja. ²¹⁾ Az utóbbi évtized néprajzi gyűjtőútjain pedig N. Dunăre az Aranyosvölgyében, a Nyugati-Kárpátokban, Zaránd-vidéken, Biharban, a Gyalu-Vlegyásza környékén találta még meg, élő gyakorlatként. ²²⁾ A vetőmag bészántását indokolja az, hogy a szántás csak néhány ujjnyira törte fel a talajt, célszerű volt tehát a magot a rászántott földdel mélyebbre juttatni s jobban eltakarni. A hűvösebb időjárású hegyes vidéken így inkább megóvhatták a sarjadó búzát a kifagyástól. Szárazság idején pedig mélyebbről is szivhatta az elvetett mag a talajban tárolt nedvességet.

A tavasz-gabona alá — mint már említettük — csak egyszer szántottak. 1590-ben a zetelaki primipilusok és jobbágyok együttesen vallják, hogy a falu egyik lakosa március 25-e táján (Gyümölcsoltó Boldogasszony nap táján) szántott meg és vetett be zabbal egy peres földet. 1596-ban pedig ugyanezt a napot említik a kissolymosiak is a szántás idejeként.²³⁾

Az aratásra 1590-ben mind Lengyelfalván, mind Zetelakán, július 13-a táján (Szent Margit Asszony nap táján) került sor. A bethlenfalvi határban pedig — 1602-ben — augusztus 15-én gyűjtötték be a búzát és a zabot is.²⁴⁾

A mezőgazdasági termelés — e korszak termelőerőinek színvonalán — igen munkaigényes foglalkozási ág volt. Az udvarhelyszéki falvak java részének hűvösebb éghajlata, a hegyes dombos vidék rosszabb talajviszonyai, a még fejletlenebb eszközökkel végzett termelés sok fáradságot, súlyos munkát követelt, — ezzel pedig a terméseredmények nem voltak arányban. A termés mennyiségére vonatkozólag nincsenek használható adataink. Forrásainkban sajnos egészen általános megjelöléssel, egy darab földről, a vitás szántóról mondják, hogy az 30-40, vagy 100 kalangya búzát termelt. Ez, megbízható számításokhoz természetesen nem nyújt elégséges támpontot.²⁵⁾

A TERMELŐ ESZKÖZÖK. A GABONA TÁROLÁSA

A szántóföld megművelésének legfőbb eszközéről, az ekéről, kevés és szűkszavú feljegyzést találunk forrásainkban. 1600-ban egy hodgyai pereskedés során, más vaseszközök mellett, „szántó vasakat“ is említene; a lövéteiek 1602-ben mondják, hogy egy örökségben „zanto vas“ is szerepelt; 1605-ben pedig egy tarcsafalvi „nemes“ örökségében sorolnak fel egyebek között „egy ekét minden szerszámával“. ²⁶⁾ Az eke vasalkatrészeinek külön való említése nemcsak a vas értékes voltát tanúsítja, hanem azt is, hogy a faeke vasalkatrészeit ismerték és általános lehetett a használatuk.

Más adat híjján, a használatos ekefajták egyikéről a legtöbbet a székelyderzsi — udvarhelyszéki — XV. századi ekeábrázolás alapján mondhatunk. ²⁷⁾ Ez az eke a négyrésztű faekék csoportjába tartozott. Ezt az ekefajtát még a közelmúltban is használták Erdélyben. Szarvát egytövű ágasfából faragták és az eke minden bizonnyal taligás szerkezetű volt. Az eketalpra szerelt laposvas szimmetrikus, előtte pedig a hosszúvas is látható. Ez a Közép-Európában általánosan ismeretes és használatos középkori szántóeszköz az itteni talajviszonyoknak, a nehezebben megmunkálható erdei írtásföldek felszántására jól megfelelt. Nem egyszer hajlamosak vagyunk arra, hogy egy-egy történelmi korszak számára tipikusnak tekintsük a 12-8, 6-4 vagy 2 ökörrrel való szántást, — megfelelkezve a talaj helyenkénti különbözőségéről és magáról a vontatott ekéről, valamint arról is, hogy a nagyobb igaerő a munkát könnyítette meg és a munkateljesítményt növelte. Az egyetlen adatunk, amely az eke elé be-

fogott állatok számáról tájékoztat, négy ökröt említ; 1588-ban Bibarcfalván ugyanis egy peres földről egy ekét és négy ökröt vittek el.²⁸⁾ Többször is szólnak viszont arról, hogy két testvérnek együttesen volt négy ökre. A fiatalok mezei munka idején nem egyszer legeltetnek külön hat ökröt, — feltehetőleg az egy ekét vontató ígás állatokat. 1571-ből származó okiratban azt olvashatjuk, hogy székely székekben, amely faluból azelőtt 32-40 eke ment ki szántásra, most 8-10, vagy még kevesebb is megy ki.²⁹⁾ Az 1571 előtti időszakban említett igen sok eke azt bizonyítja, hogy az igaerőnek bővében voltak. Ezt a feltételezést támasztja alá az, hogy még 1591-ben is egy egyszerű udvarhelyi lakós több ekét küldhet szántásra, és 1595-ben a szentkirályi Becze Mihály — aki igaz, hogy tehetősebb primipilus — az ülkei határra három ekét küld.³⁰⁾

Ezek a példák azonban nem az általános helyzet jellemzői. A háborús pusztítások miatt is nagymértékben megfogyatkozott igaerő ekkor már sokkal gyabrabban szerepel panaszként. Igen sokan azért nem képesek örökbirtokukat és nyílföldjüket megszántani, mert az ökrük kevés, vagy nincs is. A bikafalvi szabad székely Vajda István 1604-ben elmondja, hogy miután ökreit „el dulták“, mást kellett megkérjen, hogy földjét megszántsa. Ezzel összefüggően nem érdektelen a „feles“ művelés korai említése sem. A kárvallott ugyanis elpanaszolja, hogy Balázs Ferenc „el nem küldé az ökröt, ekét és így ő miatta vetetlenül marada földem, kit ha én nekem ő fel nem fogadott volna, az én földemet mással is felébe is vettettem volna...“³¹⁾ Nem említik forrásaink a „cimborálást“, az eketársulást, jóllehet még 4-6 ökörrrel való szántás esetében is bizonyára nem egyszer kellett többeknek társulniok, hogy a szántáshoz elég ígás állatuk legyen.

Forrásainkban sehol sem szólnak a boronáról, talán azért, mert ez a tövises-ágakból házilag készített paraszti szerszám nem volt különösképpen értékes, vagy pedig azért, mert a boronálás a vetés fogalmába tartozó művelet volt.

A földművelők eszközállományában szerepel a szekér is, mégpedig akkor már — alkalmazva a különféle terepviszonyokhoz és munkafolyamatokhoz —, több fajta is. A XVII. század elején Udvarhely városában „fél vágású szekér“-ről beszélnek,³²⁾ a gabona betakarításához pedig már ekkor külön „hordó szekeret“ használnak.³³⁾ Gyakran említik a szekérhez való „szerszámokat“ is, idesorolva a vas csikoltyút, a tézslát, a jármot. Jóllehet ekkor még a vasráf nélküli kerék az általános, a vasalt kerék szintén ismeretes; hiszen „két vasas kereket“ külön adnak el 1598-ban Udvarhelyen.³⁴⁾

A learatott és behordott gabonát nem egyszer egész télen át asztagokban, a szabad ég alatt tartották. A cséplés a csürökben folyt, kézi-cséppel. Igen sokszor azonban még a tavaszi hónapokban is verték a szemet a kévékből. 1602-ben például a lövétei Balázs Lukácsnak „szalmájában is vala cséplő búzája“, míg termésének egy része már kicsépelve állott. Az 1603-as évben február 24-én a martonosi Sebe Jánosnének szin-

tén még asztagban volt a búzája.³⁵⁾ 1604 előtt azonban a kereszturi Györfi Balázs már külön gabonás házat is épített,³⁶⁾ és se szeri se száma azoknak, akik már kicsépelte gabonájukat kádakban, szuszékokban tartják, tehát falak között és fából készített gabonatórolókban. Igaz viszont, hogy az átlagos udvarhelyszéki földműves gabonatermése nem volt oly nagy, hogy azt vermelnie kellett volna.

A TERMESZTETT NÖVÉNYFAJTÁK

A különböző termékfajtákra a széki jegyzőkönyvekben közvetlen utalást nem találunk. Ez természetes is, hiszen például az örökösök rendszerint a szántóföldek tulajdonjogát vitatják, és a kutatónak az érvelés rendjén elmondottakból sikerül csupán megtudnia azt, hogy a gabonafélék közül a legtöbbször az őszebúzáról szólnak, az tűnik tehát a legfontosabb természetett növényfajtnak. Hasonló módon — tehát az említés, az előfordulás gyakorisága nyomán — állapítottuk meg, hogy tavaszbúzát ekkor kevesebbet vetettek. Feltehetőleg a termés bizonytalanabb volta, a kifagyás veszélye miatt. Nem véletlenül tartja a székelyföldi szólas, hogy tavasz búza, ravasz búza. Zabföldről, zabvetésről — mint láttuk — már gyakrabban szó esik. A zab termesztését a lótarás is indokolja. A gabonafélék e két legfontosabbikáról azonban a termelés módjának ismertetése során már beszéltünk. Választ kell adnunk viszont arra a kérdésre, hogy milyen más növényfajtákat termeltek még az udvarhelyszéki földművesek ?

Az árpa termesztését 1591-ben a bikafalviak említik,³⁷⁾ és a XVII. század elején is több ízben beszélnek árpa vetésről. Ezzel párhuzamosan igen elterjedt a komló is. 1590-ben Bikafalván, 1598-ban Farcádon, 1602-ben Ábránfalván, 1604-ben Kecseten és 1607-ben Süköben említenek komlós-völgyet, -helyet, -kertet.³⁸⁾ Külön parcellákon, a szántóhatár külön dülőiben, a falukörüli ún. kertekben termesztik tehát a komlót, amely a sörfőzésnél nélkülözhetetlen. A szőlőtermesztésnek nem igen kedvezett Udvarhelyszék éghajlata. Talán ezért is általánosabb az árpa és komló termesztése, valamint a sör házi készítése. Sörfőzésre előkészített, csiráztatott árpát 1604-ben öt vékányit adnak kölcsön,³⁹⁾ és a testamentumokban szintén sűrűn szerepel néhány vékányi vagy zsáknyi ún. „szalad“.

Közvetlenül a sörfőzésre utaló adatokat is találunk forrásainkban, hiszen 1585-ben a pálfalvi lófők: „Sert is főzettek vala“, 1595-ben pedig a medeséri Varga Péterről vallották, hogy „a pitvarba sert főz vala“, és végül sokszor említik a sörfőzést — s ez városiakról lévén szó, már megszokottabb — az udvarhelyi polgárok vallomásaiban is.⁴⁰⁾ Az árpa ugyanakkor az állatok takarmányában is szerepet játszott.

A régiségben termesztett növényfajták közül a köles és a haricska szerepel gyakrabban. A néptáplálkozásban mindkettőnek még hosszú időn át nagy a jelentősége. Jellemző, hogy 1606-ban egy felsorolásban 100 kalangya búza és 22 kalangya zab mellett, 54 kalangya haricskát és 27

kalangya kölest tüntetnek fel.⁴¹⁾ Érdeemesnek tartjuk megjegyezni, hogy forrásainkban nem szerepel az alakor és a rozsról sem történik említés.

1590-ben az oklándiak, 1592-ben a szentkirályiak, 1607-ben a máréfalviak beszélnek kenderföldről, kendervetésről, sőt az utóbbiak kenderes kertről is. A len termesztéséről szintén vannak adataink.⁴²⁾ A lenes-, kenderes-kertek a későbbi századokban rendszerint a falu körül, elkülönítve helyezkedtek el. Jóllehet kendeit és lent a távolibb írtásos földeken is termesztettek, a kenderföldeket a határban egy helyre igyekeztek csoportosítani. Ez nem zavarta meg a gabonavetés rendszerint egyidőben végzett munkafolyamatait. 1607-ben például egy osztott nyílföldről mondják, hogy azt a „falufelől kenderes kert vigiben“ adták.⁴³⁾ A kender és len termesztését a gazdasági szükségletek kielégítése miatt szorgalmazták. A gazdaságban kötél-neműre, kender-hámra, -gyeplőre, a háztartásban — s ez az életviszonyok jelentős fejlettségére utal — ágyneműre, lepedőkre, törölkőre, fehérneműre volt szükség és mindezek szerepelnek is a lövéteiek, zetelakiak, nagygalambfalviak peres irataiban.⁴⁴⁾

A paraszti háztájakon, gazdaságokban a kerti vetemények is eléggé elterjedtek. Más források a bab, hagyma stb. termesztésére utalnak, s bár joggal feltételezhetjük, hogy ezeket Udvarhelyszéken is fogyasztották, forrásaink külön nem szólnak róluk. Veteményes kertről általában azonban nem egyszer beszélnek. 1591-ben például az oroszhegyiek pereskednek veteményes miatt, s a köröspataki határban, a falu felső végén, külön „répás“ (murkos) helyet is említenek.⁴⁵⁾

A legtöbb szó azonban a káposzta termesztéséről esik. 1590-ben Farkaslakán, 1596-ban Felsőboldogasszonyfalván pereltek káposztás föld, káposztáskert miatt.⁴⁶⁾ A káposztáskertek — hasonlóan a többi kapás növénynek kijelölt kertekhez — külön helyezkedtek el, közel a faluhoz, vagy a határ olyan részén, ahol a talaj nedvesség tartalma, minősége inkább kedvezett a káposzta termesztésének. Az 1590 tavaszán káposztát palántáló farkaslakiak azért állították törvény elé az odavaló Csiki Pétert, mert a „palánt kertnek kapuja előtt“ foglalt a maga számára egy külön kertecskét.⁴⁷⁾ Jóllehet a termelők a palántákat maguk nevelték, a jobb palánta-fajtákat Udvarhelyen vásárolni is lehetett. 1604-ben pedig a szentersébeti Tordai Ferencnek azért kellett a szék bírósága elé állania, mert feltételezhető volt, hogy a kereszturi gazdától palántát lopatott a gyerekekkel.⁴⁸⁾ A káposztának a néptáplálkozásban jelentős szerepet kellett játszania, hiszen a káposztás kádat, a télire tartosított káposztát a hagyatéki ügyekben is gyakran felsorolják.⁴⁹⁾

A mezőgazdaság széleskörűvé válására, sokoldalúságára vet fényt az, hogy a ma ismert udvarhelyszéki gyümölcsfajták nagyrészt már ekkor termesztik. A vadalma és vadkörtefák az erdőn, a legelőn, a határban a falu oltalma alatt állanak és termésüket is közösen használják, elsősorban ecetnek. 1605-ben Malomfalván egy perbefogott örökség határainak felsorolásakor említik, hogy: „Az falu almáinál is van egy föld“ Ugyanakkor, ugyanott azonban már a földbirtokhoz tartozó, magántulajdonban lévő gyümölcsfát is említenek.⁵⁰⁾ 1589-ben Máréfalván szintén a határban, a vetéskertben lévő körtefa miatt pereskednek, a tordátfalvi

határban pedig egy helyet az ott termő körtefáról („sarogh keortwely“) neveztek el.⁵¹⁾ Ugyancsak a határban, még pedig az osztott nyílföld végében áll az a sükei körtefa („swteö keortwely, meliätt nev zerint pap korteövelienek hinak“), amelynek Nagy András vitatja a tulajdonjogát. A föld szerinte gazdát cserélhetett, de a körtefához neki van jussa.⁵²⁾ A szántóhatárban lévő gyümölcsfák — főleg a körtefák — tehát már egyes családok tulajdonába jutottak, azokéba, akik ültették és gondozták.

A ház körüli nemes, „mesterségesen“ tenyésztett gyümölcsös szintén elterjedt. Ez azért is figyelemreméltó, mert már ültetést, nemesítést és fokozott gondozást is jelent. 1589-ben kénosi panasz hangzik el kertbeli dió- és más gyümölcsfák miatt, ugyanakkor Siménfalván Gegő András nyilvánítja „tilalmasnak“ a „gyümölcsfáit“, 1590-ben a miklósfalviak között támad ellentét gyümölcsöskert végett, 1596-ban Szentmihályban külön meggyes kertről szólnak, 1597-ben Oklándon a lakótelek területén lévő almafákat említik, 1602-ben Sófálván a „házhoz járó szilvás kert“ miatt perelnek, 1603-ban Derzs községben is gyümölcskert felett vitáznak, és így tovább.⁵³⁾ A gyümölcsfák száma sem kevés, hiszen 1591-ben Bibarcfalván Thokos György 34 körte-, alma- és szilvafa termését védelmezi.⁵⁴⁾ Általában az alma, a körte, a szilva a legelterjedtebb, de dió, meggy, cseresznye termés is szerepel a szék előtti perekben.

A gyümölcsöt frissen, vagy aszalva fogyasztották, de már piacra is vitték, el is adták. 1592-ben a sükeiekről tudjuk meg, hogy a piacon árultak gyümölcsöt.⁵⁵⁾ Az említett bibarcfalvi gyümölcsösben tett két esztendei kárt a kert gazdája 12 forintra becsüli. 1606-ban Derzsi János gagyi primipilus vitázik a felett, hogy egy körtefa termését egy forintra, egy kenyéren és egy darab szalonnán, vagy pedig egy véka búzán vette meg.⁵⁶⁾ A gyümölcs értékes voltát, s egyben piaci árusítását szemléletes módon igazolja az a szentléleki és hodgyai lakosok közti per, amelynek során az egyik fél négy levágott cseresznye fája ellenértékeképpen egy üszöt kíván, mert a cseresznyefa is „elteteo marha volt“.⁵⁷⁾

A bort — egy néhány adatunk tanúsága szerint — a szomszédos szőlőtermesztő szász községekből szerezték be, de az udvarhelyszéki falvakban is találunk szőlőket. Így például 1596-ban Szentmihályfalviak említik a szőlőhegyet, 1604-ben Kereszturon hatökrös szekérrel mentek „a szőlő alá“, 1607-ben pedig még a hegyaljai Korondon is említenek egy „zeoleo mal teteje“ nevű peres földet.⁵⁸⁾

JEGYZETEK

* Az itt közöltek részletesebb kifejtését lásd a szerzőknek az Acta Musei Napocensis (IV. 1967) hasábjain megjelent tanulmányában: *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*, 153—185.

1. Állami Levéltár. Kolozsvár. *Udvarhelyszék levéltára. Protocollum* (a továbbiakban: *Protoc* II/4, A. 41. 1644-ben Dobófalván is két fondulót találtunk. Az említett földművelési rendszer a tárgyalt korszakban nem jelent elmaradottságot, még nyugat-európai fejlettebb agrártársadalmakhoz viszonyítva sem. Lásd J. Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neu-*

- zeit. München-Berlin, 1928. 159. D. Faucher, *L'assolement trienal en France. Études rurales*, 1961. 62. G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962. I. k. 177—180.
2. *Protoc.* II/1, H. 13.
 3. *Protoc.* II/1, H. 45, K. 36 ; II/3, A. 77 ; II/4, A. 191.
 4. *Protoc.* II/1, K. 36.
 5. *Protoc.* II/1, K. 75.
 6. Berlász Jenő megállapítja, hogy a XVI—XVII. században : „az ugart vetés előtt háromszor szántották fel“ és szerinte Csíkszékben is így jártak el. *A mezőgazdaság állapota. Magyar művelődéstörténet*, III. K. Bp. é. n., 179. L. még *Történelmi Tár*, VI. 116. *Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle*. I. Kvár, 1897, 57.
 7. *Protoc.* II/1, G. 236.
 8. *Protoc.* II/1, H. 55.
 9. *Protoc.* II/1, K. 9. Bogáts Dénes, *Háromszéki oklevélszójegyzék*. Kvár, 1943, 153.
 10. Az idézett hermányi adatot 1947 nyarán gyűjtöttük. Udvarhelyszék keleti részén és Háromszék falvaiban vizsgáltuk a régi gazdálkodás még élő hagyományos formáit. A további hasonló utalások szintén ebből a gyűjtésből valók.
 11. Bogáts i. m. 43.
 12. *Protoc.* II/4, A. 103 (1607).
 13. *Protoc.* II/1, G. 63—64.
 14. *Protoc.* II/1, H. 55.
 15. *Protoc.* II/1, G. 43, 210 ; II/1, I. 23—25.
 16. A későbbi években és Erdély más tájain az egész három-szántásos munkafolyamat feltehetőleg korábban kezdődött és fejeződött be. Erre utal Fridvaldszky János 1771-ből való kézírata is : *Dissertatio de agris fimandis et arandis pro Magno Principatu Transilvaniae elucubrata*. A kézirat másolatának áttanulmányozását Csetri Eleknek köszönhetjük.
 17. *Protoc.* II/1, H. 58.
 18. *I. m.* 9. fejezet 1. §: : *Oeconomice certa genuina experientia compertum habeo magnum operae pretium in arando referri. Si nimirum ager, qui semel iam aratus est, secunda vice per cruceam aretur, tertio semen insemintum illico subaretur, deinde vero occetur*“.
 19. *Az erdélyi gazda*. I. k. Nagyenyed, 1838, 126.
 20. Az étfalvi Deák Ferenc szerint : „Alájavetéssel többecske vetőmag kellett, — de így csinálták azért, mert az nem fagyott úgy ki“. A sepsibodoki Nákó József pedig maga a nagyobb biztonság kedvéért „borozda alá és fölé is vetett“.
 21. *Agricultura la români*. București, 1913, 56.
 22. *Contribuții etnografice la studiul formării poporului român*. Kézirat. 1962. 117.
 23. *Protoc.* II/1, H. 61—62, II/2, B. 83. L. még V. Costăchel-P. P. Panaitescu-A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVII)*. București, 1957, 35.
 24. *Protoc.* II/1, H. 55, 58 és II/3, E. 274.
 25. A terméseredmények általában igen alacsony szintűek. Lásd D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I. k. București, 1967. 582. A szerző szerint a búzatermés egy harmadát s nem ritkán felét vissza kellett vetni a földbe.
 26. *Protoc.* II/2, F. 23—24 ; II/3, D. 53. 56.
 27. László Gyula, *Székely faeke a XV. századból*. Ethnographia. Bp., 1951. 1—2. sz. 157—159. — N. Edroiu — P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*. Acta Musei Napocensis, II. 307—343.
 28. *Protoc.* II/1, G. 41.
 29. *Székely oklevéltár*. Kvár. II. k. 1876, 329.

30. *Protoc.* II/1, G. 210.
31. *Protoc.* II/3, C. 43.
32. *Protoc.* II/1, C. 88.
33. A kobátfalviak például 1604-ben írják : „egj hordo zeker laytrayaval ruggyaval“.
Protoc. II/3, C. 93.
34. *Protoc.* II/2, C. 100.
35. *Protoc.* II/3, D. 53 és A. 43.
36. *Protoc.* II/3, C. 138.
37. *Protoc.* II/1, E. 68.
38. *Protoc.* II/1, F. 55, D. 22 ; II/3, A. 38 ; II/4, A. 73 ; II/3, A. 49.
39. *Protoc.* II/3, E. 255.
40. *Protoc.* II/1, C. 85—86 ; II/2, A. 104 ; II/1, A. 101 ; II/1, F. 66.
41. *Protoc.* II/3, E. 268.
42. *Protoc.* II/1, F. 49, K. 39 ; II/4, A. 155 ; II/1, H. 55, K. 189.
43. *Protoc.* II/4, A. 115.
44. *Protoc.* II/2, D. 23 ; II/3, D. 53 ; II/3, C. 35.
45. *Protoc.* II/1, F. 58 és II/2, F. 209.
46. *Protoc.* II/1, F. 53, H. 109 ; II/2, B. 96.
47. *Protoc.* II/1, F. 54.
48. Száz szálat mindjárt el is ültetett, a többinek „ganes wizet czinalanak, az pinczebe tewek” ; „százát 18 pénzért árulta Tordai, de az is kiderül, hogy a magáét adta el, s a lopot palántot wltette heliebe hogi az job wolt“. *Protoc.* II/3, E. 320.
49. *Protoc.* II/3, C. 43.
50. *Protoc.* II/3, D. 7.
51. *Protoc.* II/1, E. 21 ; II/2, F. 193.
52. *Protoc.* II/3, E. 275.
53. *Protoc.* II/1, F. 44, 43, 54 ; II/2, B. 34 ; II/2, C. 2 ; II/3, A. 3. 45.
54. *Protoc.* II/1, I. 1.
55. *Protoc.* II/1, K. 108.
56. *Protoc.* II/3, E. 195.
57. *Protoc.* II/3, C. 19.
58. *Protoc.* II/2, B. 24 ; II/3, C. 138 ; II/4, A. 197.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL AGRICULTURII ÎN SCAUNUL ODORHEI
(1570—1610)

Autorii studiului analizează metodele de muncă și tehnica de producție a agriculturii țărănești la secui. Izvorul principal îl constituie arhiva fostului scaun Odorhei. Autorii încearcă — pe lângă publicarea datelor timpurii și necunoscute — să valorifice din punct de vedere economic materialul arhivelor.

În primul capitol autorii prezintă desfășurarea cronologică a muncilor agrare căutând să stabilească perioadele și metoda aratului, semănatului etc. În partea a doua tratează despre mijloacele de producție, în primul rând despre plug și despre forța de tracțiune, apoi despre depozitarea recoltei. La sfârșit se publică o serie de date privind cultura cerealelor, a inului și cînepei, a legumelor, precum și a diferiților pomi fructiferi și a viței de vie.

ANGABEN ZUR LANDWIRTSCHAFT DES STUHLS ODORHEI
(1570—1610)

Die Verfasser der Abhandlung untersuchen die Arbeitsmethoden und Produktionstechnik der szeklerischen Bauernlandwirtschaft. Ihre Hauptquelle ist das Archiv des ehemaligen Stuhls Odorhei. Ihr Ziel ist nicht nur die noch unerforschten Angaben zu ermitteln, sondern die Verwertung des landwirtschaftlichen Urkundenmaterials der Stuhl- und Komitatsarchive zu versuchen.

Das erste Kapitel befasst sich mit dem zeitlichen Ablauf der landwirtschaftlichen Arbeit und stellt den Zeitpunkt und die Art des Ackerns, der Saat usw. dar. Im zweiten Kapitel werden die Produktionsmittel, vor allem der Pflug, das gebrauchte Gespann, dann die Lagerung der Ernte behandelt. Zuletzt teilen die Verfasser Angaben über die Bebauung der Kornarten, des Leines und Hanfes, sowie der Gemüsearten, des Obstes und der Traube mit.

GÁBOR ÁRON 1849-BEN

BÖZÖDI GYÖRGY

Már-már azt hittük, hogy újat aligha tudunk meg személyéről és tevékenységéről. Amit eddig tudtunk, annak is a dokumentumai jórészt megsemmisültek a második világháború végén s az utólag emlékezetből visszaidézett és feljegyzett adatok hitelessége aligha pótolhatta az eredetiek hiányát.¹⁾ A különböző hazai és külföldi levéltárakban végzett kutatásaim azonban örvendetes bőséggel hoztak napvilágra olyan újabb dokumentumokat, amelyek egyrészt alátámasztják eddigi ismereteinket, másrészt pedig újabb adatokkal bővítik vagy új megvilágításba helyezik Gábor Áron tevékenységének lényeges mozzanatait. Legfontosabbak azok az új adatok, amelyek arra mutatnak, hogy az ágyúöntő hős tevékenysége és általában a szabadságharc 1849-i szakaszában kifejtett székelyföldi ágyú- és löszergyártás jóval nagyobb méretű és jelentőségű volt, mint ahogy eddigi ismereteink alapján véltük. Más dokumentumok életrajzi adatokkal járulnak hozzá Gábor Áron egyéniségének és főleg a legendás hírű Jusztinával való kapcsolatának tisztázásához.

Az új adatok napfényre jutását olyan levéltárak átkutatása tette lehetővé, amelyek eddig elkerülték a kutatók figyelmét, vagy pedig hozzáférhetetlenek voltak. Eddigi ismereteink tulnyomó része az említett háromszéki levéltárak anyagán alapult, ehhez járult néhány adat a kolozsvári Ereklýmúzeumból, az aradi levéltárból és kevés számú oklevélközlés különböző lapokban, a magánosok birtokában fennmaradt iratokból, meg a kortársak többé-kevésbé megbízható visszaemlékezései, feljegyzései. Ezt egészítették ki és fejlesztették tovább újabb kutatásaim elsősorban a Csányi-levéltárban, Udvarhelyszék levéltárában és a budapesti Országos Levéltárban, de az Ereklýe-múzeum és az aradi múzeum levéltárának alaposabb áttekintése is értékes eredményekkel jutalmazta a fáradságot.²⁾

Ezuttal elsősorban arra törekszem, hogy az új levéltári adatokat ismertessem, jelentőségük szerint beleillesszem eddigi ismereteink vázlatos képébe, nem célom tehát ez írás szűkreszabott keretében összefoglaló képet adni Gábor Áron és társai ágyúöntő és lőszergyártó egész tevékenységéről. Maga a feltárt anyag természete arra korlátoz, hogy csak az 1849-i eseményekkel foglalkozzam egyrészt, mert kevés számú új adat merült fel az 1848 végén Erdőfűlén, Magyarhermányban és Sepsiszentgyörgyön végzett ágyúöntésekre vonatkozólag, másrészt pedig a Kézdivásárhely mellett legfontosabb hadianyag-gyártó telepek: a csikszépvízi, szentdomokosi, csikszeredai, hermányi, lövétei, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi üzemek mind 1849-ben jöttek létre.

Valóban bámulatos az a technikai teljesítmény, amit ezek az üzemek felmutattak. Egész működésükre, létrejöttükre és tevékenységükre alig öt hónapnyi idejük volt. Ezalatt, mondhatni, a semmiből előteremtődtek s akkora fejlettséget értek el, hogy ma már kevésbé kételkedve fogadjuk a régiek olyan megállapításait, hogy a fejlett csehországi gyárakkal felvették a versenyt. A harangokból és óranehezékekből öntött ágyúk romantikus korszaka 1848 naptári évfordulójával jórészt lezárult, most a székelyföldi bányák nyersanyaga kapcsolódik be: a hermányi és lövétei vas, a szentdomokosi réz. Elsősorban ezeknek a bányáknak és üzemeknek a termelése biztosította a megnövekedett nyersanyagszükségletet. De ez sem volt elég, hanem Nagybányáról és Radnáról szállítanak rezet és ónt, sőt a Torda melletti Szindról finom „porcellán agyagot“ mintázásnak az ágyúöntéshez. A hazai iparfejlesztés elmulasztott nagy lehetőségeiből kapunk itt izelítőt. S e lázas tevékenység keretében külön elismerés jár azoknak a hozzáértőknek és laikusoknak, akik új nyersanyagok, lelőhelyek felkutatásán fáradoznak és felfedezéseikkel, javaslataikkal sietnek az ügy támogatására.

Két korszakra kell osztanunk az 1849-i tevékenységet a dolgok könynyebb megértéséért és világosabb áttekintéséért. Az első korszak Gábor Áron debreceni útjáig és Kossuthal tett megállapodásáig, vagyis május második feléig tart. Ezalatt a székelyföldi üzemek a kormány támogatása nélkül, sőt mondhatni, annak szándékai ellenére működtek, saját kezdeményezésükre és a „gyárosok“ önfeláldozó munkája révén. Csupán a Kolozsváron székelő Csányi László országos biztos ismerte fel jelentőségüket és a saját kormánybiztosi pénztárából igyekezett támogatni a meglévő műhelyeket és segíteni az új tervek megvalósulását. De szándékai nem egyeztek a hivatalos kormánysszervek álláspontjával, ezért lehetőségei is csak szűk térre szorultak; a más célokra küldött pénzekből kellett lecsippentenie a székelyföldi hadianyaggyártásra fordított összegeket. Szinte hihetetlen, de a hivatalosok álláspontját híven tükrözi az a most előkerült bizalmas levél, melyet gróf Eszterházy Mihály barátilag küldött Csányi Lászlóhoz március elsején Debrecenből, a kormány székhelyéről. Eszterházy gróf (a család erdélyi ágából) ekkor az Országos Honvédelmi Bizottmány fegyverkezési referense, majd április 27. után egyideig a fegyver- és lőszergyártás országos kormánybiztosa volt,³⁾ teljes hatalmú ura, irányítója és ellenőrzője mindennek, amí ezen a téren tör-

tént. És azt írja Csányinak, hogy az egész székelyföldi próbálkozásokat hagyja abba. A salétromfőzés például, nem az ő dolguk. Ezt a másik arisztokrata, báró Vay Miklós bérelte ki „salétromfőzési regálé igazgatói cím alatt egész Magyarországon“, három évre. A salétromgyártást pedig Erdélyben „csak Kolozsvárt, Tordán és Szamosújvárt kellene megdezdeni“, — írja tovább, tehát a háromszékieket tudomásul sem kell venni. De ez még mind csak a salétrom, most jönnek az ágyúk. Ezt írja erről: „A mi az álgú öntést illeti, mely eddig Sztrimbuiban és Háromszéken is, taliter qualiter, történt; ezek azért szüntettek meg mivel az álgú furásnak készületei ottan nem léteznek és ez olyan dolog, hogy annak nagy pontossággal és felsőbb tűzeri felügyelet alatt kell történni valamint a felszerelésnek is, hogy a tökéletesség, és egyformaság eléressen.“ Az indoklásban talán igaza lehet gróf Eszterházy Mihálynak, kívánalomként helyes a tökéletesség és egyformaság, de a lehetőségeket sem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia. Mert a szükség és a pillanatnyi lehetőség volt a lendítőbb tényező. S hogy fogalmunk legyen, mit jelentett az akkori viszonyok között Gábor Áron 1848 őszén Háromszéken öntött hat álgúja, elég utalnunk arra, hogy ugyanakkor Baldacci tábornoknak, az erdélyi magyar hadak Csucsá körül harcoló főparancsnokának november végén is csak két ütege, vagyis 12 álgúja volt.⁴⁾ Egyébként Eszterháznak ez a levele az egyetlen értesülésünk mindmáig arról, hogy a háromszéki álgúöntést kormányintézkedéssel beszüntették volna. De kételkedni alig van okunk, mert a legilletékesebb személytől származik és Eszterházy a továbbiakban már befejezett tényként beszél erről, amikor így folytatja levelét: „Kabolapójánán Máramarosban ez már tökéletesen el van érve, azért ottan fognak ezen tul készülni és szereltetni az álgú, valamint most N. Váradon is készül az álgú öntésre és furásra való elintézés...“. S hogy semmi kétségünk ne maradjon a háromszékiek felszámolásáról, illetve az arra irányuló szándékról, így fejeződik be e megdöbentő irat, Csányinak adott utasításként: „Ezeket légy szives Bem Tábornok Urnak is meg mondani, — kit nagyra becsülvén és kedvében eljárni kívánván, jó lesz le beszélni azon szerencsétlen gondolatról, hogy a mint írja háromszéken minden felsőbb tűzeri felügyelés nélkül álgú öntést állítson — de a lőport is ottan minek akar készíteni, nem értem, midőn onnan azt rossz utakon mezősegesen által későbbre kaphatja a lőporát, mint N. Bányáról hol szintugy mint N. Váradrol lőpor készül evel jobban biztosabban és hamarább el látathatik: gondold fel menyibe kerül a salétromat Debreczenből Háromszékig álitani, s onnan a lőport vissza hozni etc. etc. — Székelyföldön — ha industriát elő akarjuk mozdítani, vásznat és egybeket kell tőlek venni, ehez tudnak ők“. ⁵⁾

Tehát ehhez tudnak ők, a szövéshöz és fonáshoz, házilig. A puska-pornak és álgúnak hagyjanak békét, mert ez nem az ő dolguk, hanem náluk nagyobb uraké. Elsősorban báró Vay Miklós országos haszonbérelő és gróf Eszterházy Mihályé, aki levele elején nem mulasztja el hangsúlyozni: „Vulkanusz szerepe reám van bizva goljok, algyu, puskaapor, fegyver készítése, kiállítás és kiszolgáltatásai felügyelettel.“ Eszterházy annyira természetesnek vette báró Vay kapitalista jellegű egyeduralmát,

hogy fel sem merült benne a gondolat: nem szükséges Vaytól Háromszékre szállítani a salétromot és onnan vissza a kész lőszert, hanem ezt mind a Székelyföldön is elő lehet állítani, sőt a harcok során fel is lehet ott használni. Egyelőre nem tudjuk, miképpen alakult ki ez a felfogás, de tény, hogy Eszterházy nézetei nem személyes véleményt tükröznek, hanem osztozott benne a kormány is. A hivatalos intézkedések ezzel egyöntetűleg történnek. Így például Lahner tábornok a fegyverkezési osztály igazgatósága nevében március 16-án felszólítja Csányit, hogy a lökupag és gyutacs gyártásához szükséges salétromot vásárolja össze az erdélyi gyógyszerárakból és a Nagyváradra található salétrommal együtt szállítsa mind Nagyváradra. Csányi három nap múlva rendelkezik is ilyen értelemben a törvényhatóságokhoz, de óvatosan Kolozsvárra gyűjti össze a salétromot.⁶⁾ Később az a terv alakul ki, hogy Kolozsvárt is állítsanak fel salétromgyárat, de itt is arra a véleményre jutnak, hogy „az eddigi tapasztalatból kiindulva több költség és kár keletkeznék az intézetre az által, ha álladalmilag kezeltek“, ezért Csányi is a Vayéhoz hasonló szerződésre kér engedélyt a kolozsvári vállalkozó számára.⁷⁾ A háromszékiek kezdeményezésének támogatásáról szó sem esik. Az ágyúöntés kérdésében uralkodó hivatalos felfogást pedig híven tükrözi Kossuthnak az a március 24-én kelt intézkedése is, melyben leszögezi: „Ágyúk öntését pedig csak ott látom célravezetőnek, hol azok egyszersmind furattathatnak is...“ és elrendeli, hogy az ország más vidékein is hagyjanak fel a lyukason öntött ágyúcsövek gyártásával.⁸⁾

Az első időszakban tehát ilyen körülmények között, vagyis nemcsak a kormány támogatása nélkül, de egyenesen annak szándékai ellenére kellett megteremteni és fenntartani a székelyföldi hadianyaggyártást. Gábor Áron és társai buzgalma, Csányi támogatása és Bem tábornok pártfogása mellett elsősorban Gál Sándor ezredes erélyes szervező munkája, valamint a Háromszékre és Csíkba kiküldött kormánybiztosok: Németh László és Mikó Mihály támogatása tette ezt lehetővé. Gál Sándor, miután Bem tábornok január 14-én Marosvásárhelyen Dorschner helyébe kinevezte csíki ezredesnek és a székely székeket katonai kormányzás alá rendelte, nyomban hozzákezdett a rend helyreállításához, a hadsereg megszervezéséhez és az ágyúöntés, lőszergyártás újjászervezéséhez, mely a császári megszállás, illetve az árapataki alkudozások következtében egy idő óta szünetelt. Gállal együttműködve, Németh László kormánybiztos már január 22-én elrendelte, hogy Kézdivásárhelyen újra kezdjék meg az ágyúöntést, a lőpor és gyutacsgyártást, a háromszéki térparancsnokság pedig ugyanezen a napon felszólítja a Kézdivásárhelyen alakult „Lőpor-salétrom és gyutacs készítő Bizottmányt“, hogy mivel „megújjulnak minden táborzási készülétek“, a lőpor, salétrom és gyutacs készítése körüli működését a legerélyesebben megkezdeni és folytatni siessen. Németh László szerint aznap „már egy álgyú formálva is volt, s ki furása is — holnap - holnap után meg lesz“. Ekkor hat felszerelt ágyújuk állott készen az előző évben öntöttökből és elhatározták, hogy újraöntik azt a három ágyút is, melyet az árapataki alkudozás következtében „béke fejébe“ elrontottak. A munka tehát folytatódott ott, ahol decemberben fél-

bemaradt, csak a gyutacsgyártásnál mutatkozott nehézség, mivel „a gyutacs készített megszöktették“ és ezért arra kéri Németh az országos biztost, hogy addig is, amíg újabb kísérletük sikerül, küldjön számukra gyutacsokat. Kézdivásárhely érdemeit, erélyességét különösen kiemeli, de mint írja, Sepsiszentgyörgy városa is dicséretesen viselte magát, minden pénzét a hadi költségekre fordította. „A székely kész életét vagyonát feláldozni, csak hogy szabad lehessen — e maroknyi nép oly hosszas elszigeteltségében nem egyszer tartott 11—12 ezer embert táborba“. ⁹⁾ Alig öt nap múlva, január 27-én már azt jelenti Németh az országos biztosnak, hogy az újraöntött három ágyú „formálva“ van, lőporuk elég készül, csak gyutacsot kér ismét. ¹⁰⁾ De úgy látszik, ez a három ágyú február 4-ig sem készült el teljesen, mert ekkor Gál Sándor csak a decemberből maradt hat ágyúval indul ki Bem táborába, ¹¹⁾ de az is lehetséges, hogy a többi azért hagyták itthon, mert nem tett ki egy egész üteget. ¹²⁾

A nagyobb arányú ágyúöntési munka megindításához már nem mutatkozott elégségesnek az önként felajánlott harangok anyaga, ezért Gál ezredes nyomban a hivatala átvétele után tárgyalásokat kezdett a csíkszentdomokosi (ma Balánbánya) rézbánya vezetőségével, hogy termelésüket az állam számára, illetve a kézdivásárhelyi ágyúöntő műhelynek adják át, hogy így biztosítva legyen az üzem folyamatos nyersanyag-ellátása. A szentdomokosi bánya ekkoriban évenként 1300—1500 mázsa rezet állított elő és Gál véleménye szerint „így nem csak ágyúöntésére, de egyéb szükségességekre is bő anyagot ad...“ ¹³⁾ Gál az „egyébb szükségességek“ alatt elsősorban azt értette, hogy az aprópénzhiány enyhítése végett állami pénzverdét kellene felállítani a szentdomokosi bánya mellett és ilyen értelmű javaslatot tett mind Csányinak, mind a Honvédelmi Bizottmánynak. A pénzügyminisztérium részéről Duschek Ferenc államtitkár azonban március 27-én azt válaszolta, hogy a pénzveréshez szükséges gépek rögtöni megszerzése lehetetlen és a gyakorlott munkások hiánya is megakadályozza kívánsága teljesítését. ¹⁴⁾ Valóban, a székely ágyúöntőknek egész működésük alatt csupán csak a rézben nem volt hiányuk, ezzel a szentdomokosi bánya ellátta őket. A bánya tulajdonosával, Zachariás Antallal és Bodor Ferenc művezetővel — aki maga is tevékeny részt vett az ágyúöntési munkák előkészületeiben — hamarosan létrejött a megállapodás és január 26-án már 89 mázsa és 64 font rezet szállítottak 12 szekérrel Balánbányáról Kézdivásárhelyre. ¹⁵⁾ Gál ezredes hamarosan jelentést küld Csányinak „az ágyúöntés sikeréről“, melyet Csányi Kosuthnak továbbít, de e jelentés részleteit nem ismerjük. ¹⁶⁾

A kézdivásárhelyi ágyúöntés további menetéről Németh László kormánybiztos február 22-én Csányihoz intézett jelentése tájékoztat röviden, melyben többek között ezt olvassuk: „A Lőport, gyutacsot, s ágyúkat Kézdivásárhelyen lelkesen gyártják, a Lőport Szacsvai — a gyutacsot Gábriányi — és ifjabb Jancsó József gyógyszerészek — és az ágyúkat a lelkes Gábor Áron Tüzér főhadnagy s ifjabb Turóczi Mózes készítették“. Ekkorra már újabb ágyúkat öntöttek és szereltek fel, amiről így számol be a kormánybiztos: „Ép ma van készen 6 hat fontos fölszerelt ágyúnk — gyárunkból minden nap ha anyagunk van kettő ki jöhet — s ha az

idők nehezednek — többi harangjainkat is ágyúvá kovácsoljuk“. A napi két ágyú a gyár — jelentős teljesítő képességét mutatja, ez azonban anyagihiány miatt kihasználatlanul maradt. Ugyancsak ebből a jelentésből értesülünk arról, hogy Gábor Áron nemcsak tehetségével és munkájával támogatta az ágyúöntést, hanem anyagilag is, amire valószínűleg az készítette, hogy vállalkozásuk nem talált kellő támogatásra a kormányzervek részéről. Németh kormánybiztos így folytatja jelentését: „Gábor Áron azon felül, hogy éjjel - s nappalt fáradhatatlan munka közt tölti, most a napokban 400, egy néhány változó forintot tett le a haza oltárára. E páratlan hazafi kinek Háromszék mindent köszönhet a fő Hadnagyágnál sokkalta többet érdemel“. ¹⁷⁾

Ezekben a napokban Bem és Csányi is lépéseket tett a kormánynál az ágyú- és lőszergyártás fellendítése, illetve állami támogatásban részesítése érdekében. Bem tábornok február 22-én Meggyesről értesíti Gál ezredest erről. Fontos rendelete így hangzik: „Mai napon írtam a honvédelmi bizottnak, az ágyú öntéshez és puska készítéséhez szükséges szerek iránt, s biztosan hiszem, hogy gyors intézkedés fog tétetni, hogy ezen kellékeket ezredes Úr minél előbb megkaphassa; fel kérem tehát, hogy intézkedéseit úgy méltóztassék tenni, hogy mihelyt ezen kellékek megérkeznek, mind az ágyú öntés, mind a puska készítés szakadatlanul folytattassék.“ ¹⁸⁾ Csányi február 27-én Besztercén kelt levelével egyenesen Kossuthhoz fordul és hasonló kérést tolmácsol. „Kézdi Vásárhelynek, — írja, — mely hely nagy mértékben tünteti ki magát a hazafiságban — pénzre, salétromra, kénköre, vasra van szüksége — és önre...“ s utasítást kér, hogy ezeket miképpen szerezhesse be. ¹⁹⁾ A kormány válasza és intézkedése természetesen késett, a már ismert álláspont miatt.

Közben Gál ezredes a csíki és háromszéki kormánybiztossal együtt újabb terveket dolgozott ki a hadianyaggyártás kibővítésére. Február 16-án megvizsgálták a magyarhermányi vasgyárat, melyet Heydte a fülei hámmal együtt leégetett volt és rendelkeztek a leggyorsabb felépítése iránt, ²⁰⁾ hogy az ágyúgolyókhoz, ágyukhoz és azok felszereléséhez szükséges vas biztosítva legyen. A helyreállításra szükséges 2000 forintos összeg felét Mikó Mihály csíkszéki kormánybiztos már február 23-án kifizette — előlegként a termelendő vert- és öntöttvasra —, ezer forintot pedig a háromszéki kormánybiztostól kért kölcsön addig, míg Csányitól megkaphatja az egész helyreállítási költséget. ²¹⁾

Gál Sándor kezdeményezésére a csíkszentdomokosi rézbányán is hozzákezdtek ágyúöntő és löporgyár felállításához, mert Gál érvelése szerint ez a vidék biztonságosabb az ellenségtől, mint Kézdivásárhely, de valószínűleg a csíki születésű Gál lokálpatriotizmusának is szerepe volt e terv megszületésénél. Másrészt pedig a csíkszeredai székhelyéhez is közelebb esett s a réz helyben dolgozták volna fel. Így érthető, hogy a február 26-án Csányihoz intézett jelentésében kevés lelkesedéssel ír a kézdivásárhelyi gyárról, ahol az ágyúöntés és löporkészítés szüntelen folyik ugyan, de „az anyag hiánya miatt csak kis szerű“. A maga tervét így adja elő: „Egyébaránt én rendelkeztem — hogy Csík szék vidékén, mely a leg

bátorságosb hely — a Szent Domokosi rézbányán egy két hét alatt ágyúöntő és lőpor gyár állítassék fel; mire pénzt is előlegeztem; — és még akkép fogok rendelkezni, hogy ezen gyárak lehető tökéletesek legyenek — hogy több száz ágyú és több száz mázsa lőpor készülhessen, de mindenek fölött bűdös kő és cinre van nagy szükségünk, méltoztat sietőleg az átszállítást illő helyről meg rendelni“. ²²⁾ Február 26-án Kosuthnak jelenti Gál Sándor: „Csík Székben a Szent Domokosi rézbányán egy ágyúöntő és egy lőporgyár siető felállítása iránt rendelkeztem“. ²³⁾ Bíró Sándor (később a Hadi Lap szerkesztője), aki tagja volt a hermányi bányát megvizsgáló bizottságnak, még lelkesebb szavakkal ír a szentdomokosi és hermányi tervekről. Szerinte mindkét vállalkozás megvalósítását a szentdomokosi rézbánya — hivatal biztosítja s előbbi helyen 14 nap alatt „egy mindenféle szükséges gépekkel el látandó nagyszerű Lőporgyárt“, Hermányban pedig hét nap alatt egy vaságyú- és golyógyárt állít fel. „A lőporgyár — folytatja — oly nagy szerű leendő, mekkorára a Hon kívánnya, naponta 5—6 — sőt 10 mázsa Lőport is fog gyártani. — Az ágyú és golyó gyárban 12-18 — sőt 24 fontos ágyúk is gyártathatnak.“ ²⁴⁾

A szentdomokosi ágyúgyár felállításának előkészületei valóban megkezdődtek, erre a célra Gál Sándor március 8-án újabb ezer forintot adott Bodor Ferenc művezetőnek. ²⁵⁾ A gyár méreteinek nagyságára következtethetünk annak a kimutatásnak az alapján, melyet Gál ezredes a székely hadi főparancsnokság március havi pénzszükségletéről készített és küldött el Csányinak. Ebben 8000 forintot igényel a Csíkszékben felállítandó puskaporgyár és ágyúöntő műhely költségeire s az ezekhez tartozó személyzet havi fizetésére, míg a kézdivásárhelyi ágyúműhely, puskapor- és gyutacsgyár havi költségeire csak 5000 forintot irányoz elő, amiből az tűnik ki, hogy a szentdomokosi gyárat jóval nagyobbnak tervezte a már meglévő kézdivásárhelyinél. ²⁶⁾ A gyár felállítását Gábor Áronnal közösen kezdte meg, akit magához hívott Csíkszeredába, de úgy látszik, hogy az eredeti terven hamarosan módosulások történtek, mert március második felében már nem Szentdomokoson, hanem Csíkszeredában készülnek az ágyúöntésre. Itt vállalkozik arra március 21-én Gábor Áron, hogy a várban felállítandó ágyúöntő kemencét elkészíti és az anyagok beszerzésére 300 forint előleget vesz fel Gál ezredes hadipénztárából. ²⁷⁾ Az ágyúöntési előkészületekre utal az az adat is, hogy ugyancsak március 21-én „az ágyúk öntés tárgyában tett hivatalos utazási fuvarpénzt“ is kifizet a csíkszeredai hadipénztár Gál ezredes utalványára. ²⁸⁾ A kormánytól kért segítyt a csíki ágyúgyárra nem kapta meg Gál, de a maga lehetőségei szerint tovább folytatta az előkészületeket és április közepén ismét két kemence építéséről értesülünk, ²⁹⁾ majd elrendeli, hogy az ágyúöntéshez szükséges mindenféle anyagot Csíkszeredába kell szállítani. ³⁰⁾ Nincs tudomásunk arról, hogy a gyárat üzembe helyezték vagy bármit is gyártottak volna benne, utolsó értesüléseink május 1-ről és 6-ról csak annyit mondanak, hogy az ágyúk felszerelése Csíkszeredában és Kézdivásárhelyen folyik, ³¹⁾ de valószínű, hogy Szeredában csak a Kézdivásárhelyen

öntött ágyúkat szerelték fel. A helyreállított magyarhermányi gyár viszont a szabadságharc leveréséig működött és nagymennyiségű ágyúgolyó került ki belőle.

A réz- és vasanyagot mindvégig biztosította a szentdomokosi és hermányi bánya, ebben fennakadás alig történt, de annál nagyobb nehézséggel járt az ón, ólom, cin és kén, valamint a salétrom beszerzése, illetve előállítás. Mikó Mihály csíki kormánybiztos már február 24-én azt jelenti Csányinak, hogy az ágyúk öntésével fennakadtak, mert ércük ugyan van elég erre a célra, de ólom vegyítékül nincs és arra kéri az országos biztost, hogy Nagybányáról küldjön számukra ólmot. Egyúttal megbízott emberét, Kocsis Antalt is küldi, aki Nagybányáról az ólmot elszállíttassa. „Mihelyt ólmot kapnánk és puskaport — írja — az ágyúk és ágyúgolyók öntése a leggyorsabban haladna elé”.³²⁾ Csányi március 2-án köszönetet mond Mikónak az ágyúöntés körüli munkájáért, de egyben értesíti, hogy önt és puskaport nem küldhet Nagybányáról, ellenben ha lehet, Nagyváradról, az állami fegyvergyártól fog szerezni.³³⁾ Természetesen a nagyváradai gyártól nem sikerült a szerzés.

A lőporgyártásnál nélkülözhetetlen kén beszerzése ugyancsak nagy nehézségekbe ütközik, mert a környéken sehol sem bányászták számot tevő mértékben. Ezen a hiányon jóideig úgy segítettek, hogy Moldovában vásárolták össze és onnan csempészték be a ként. A kézdivásárhelyi főbíró és a löszergyártás egyik biztosa 1849 áprilisának végén némi büszkeséggel hivatkozik rá, hogy a moldovai kén beszerzését neki sikerült megoldania, mégpedig olyan mennyiségben, hogy 1848 őszétől állandóan ezt használták a lőporkészítéshez. Mint maga írja: „Nem mulattam el semmit, több portékák közt, Moldvából, töstént Búdöskövet, a lehető nagy mennyiségben hozatni, miből mind ez ideig gazdálkodtunk.”³⁴⁾ Valomlásába azonban némi túlzás csúszott be, mert a kén hiánya már február óta mutatkozott és beszerzésének ügye napirenden volt. Az országos biztost és a hadügyminisztériumot egyre ostromolták erre vonatkozó kérésekkel; kérésüket végül a hadügyminisztérium is támogatta és már február 28-án rendelkezett a nagybányai lőpor- és salétrom-főfelügyelőséghez, hogy 200 mázsa salétromot és a hozzá aránylagosan szükséges kénkövet szállítsanak a Kézdivásárhelyen „jó móddal fel állított lőporgyárba”. A szállítmány el is érkezett Marosvásárhelyig, de itt utolérte az Eszterházy-féle felfogás szele és nagyobb részét visszairányították Nagyváradra, úgyhogy Kézdivásárhelyre csak 64 mázsa salétrom és 9 mázsa kén jutott el belőle. A Csányi helyébe lépő Szentiványi Károly országos biztosnak is felpanaszolja Gál Sándor május 24-én ezt az eljárást, mert amint írja, „nem tudhatni, minő rendeletből” térítették le útvjáról az annyira várt küldeményt. „Illy nem reménylett meg csalódás mián — folytatja — a Kézdi Vásárhelyi és Csik Madarasi lőporgyárak munkái tökéletesen megakadtak, mivel a salétrom termelés még nem gyarapodhatott annyira, miszerint az előmutatható salétromból a két gyárt ellátni lehessen”. Kéri tehát az országos biztos, hogy mivel az állam kettős kárt szenved e helyzetből kifolyólag (ti. a gyárak haszonvétlenül állnak, másrészt a munkásokat fizetni kell erre az időre is), intézkedjék, hogy a szükséges anya-

gok mielőbb megérkezzenek és a gyártást ismét folyamatba lehessen helyezni. Szentiványi e jelentés vételekor nyomban írt Lahner tábornoknak, a nagyváradi fegyvergyár vezetőjének, hogy ezeket a nyersanyagokat küldje el, de eredménynek nincs nyoma.³⁵⁾ Közben március második felében újabb megbízott, Bartók László hadnagy járt Gyergyóból Nagybányára a szállítmányok ügyében és útjában Kolozsvárt az országos bizossal is érintkezett.³⁶⁾

1849 májusában az a terv került előtérbe, hogy a háromszéki és csíki kéntelepeket kutassák fel és aknázzák ki. Csányi László május 6-án Háromszékre rendeli Antos József verespataki bányász-tisztet, hogy a torjai Büdöshegy és lázárfalvi kéntelepek vidékét kutassa fel, a környékbeli lakosoktól is adatokat szerezzen, hogy hol és miként lehetne kénkőbányát nyitani. Régi feljegyzések alapján az ozsdolai határban is sejtettek kénleleteket. A gyulafehérvári bányaigazgatóság levéltárából kikeresték a Torja vidékén 1717-ben végzett kutatásokról szóló kincstári szakvéleményt, hogy ennek felhasználásával folytassák tovább a munkát. Csányi erre vonatkozólag intézkedik Eder Károly nagyszebeni kincstári tanácsoshoz, Németh László háromszéki és Rauber Nándor erdővidéki kormánybiztoshoz.³⁷⁾ De a gyorsan alakuló hadi események megakadályozták e tervek keresztülvitelét, így a lőporgyártás továbbra is nehézségekkel küzdött.

Az ön hiányát is a radnai bányától igyekeztek pótolni, bár ez szintén nehézségekkel és késedelmesen ment. A sürgető kérésekre Csányi február 27-én jelentette Kossuthnak, hogy önt Radnáról küldhet Kézdivásárhely számára³⁸⁾ és intézkedett a bányahivatalhoz 50 mázsa ön kiszolgáltatásáról, Mikó Mihály kormánybiztos pedig értesítette, hogy a Kézdivásárhelyre való elszállítás végett küldje ki Radnára Bartók László csíki hadnagyot.³⁹⁾ A levelet Kocsis Antal, (aki a kén és salétrom ügyében Nagybányán is járt) vitte meg Kolozsvárról Mikónak, aki nyomban meg is bízta őt, valamint Jakabfi Jánost az önnak Radnáról való elszállításával. A bányahivatal azonban, mely a régi osztrák rendszer szerint működött, nem sietett a nyílt parancsok végrehajtásával és Csányi március közepén meg is dorgálja a bánya vezetőségét, amiért mindezideig nem tettek hozzá jelentést a Kézdivásárhelyre rendelt ön elszállításáról. Végre március 19-én adta át a radnai bánya az 50 mázsa önt Mikó kormánybiztos megbízottainak.⁴⁰⁾ A szállítmány Gyergyószentmiklóson keresztül csak április elején érkezett meg Csíkszeredába, amint Gál Sándor ezredes Csányihoz intézett jelentése bizonyítja.⁴¹⁾ Ez a mennyiség természetesen csak részben fedezhette a szükségleteket és júniusban is újabb radnai ólomszállítmányt sürgetnek az országos biztos által, miután a kézdivásárhelyi lőszerkészítő műhelybe „sok ólom megkivántatik golyóknak és más szükségességekre“.⁴²⁾

Úgy látszik, hogy a tavasz közepén már a hermányi bánya sem tudta kellőképpen ellátni vassal a megnövekedett ágyú- és golyóöntő üzemeket és más beszerzési módról is kellett gondoskodni. Erre vall az a körülmény, hogy áprilisban Gál Sándor főparancsnok már magánszemélyektől is felvásárolja a vasat az állam számára. Így a bardóci Gyerey Elektől

40 mázsa „spáring, ráf és singvasakat“ vesz meg 560 forintért s a körülmények sürgető voltára utal az az eljárása, hogy a vételárat előre kifizeti, bár a szállítás csak tíz nap múlva kell megtörténnék. A határidő leteltkor azonban csak 25 mázsa vasat ad át Cserey, a többire pedig újabb haladékokat kér. ⁴³⁾

*

A kézdivásárhelyi ágyúöntő és lőszergyártó üzem működéséről az újabb adatok alapján már részletesebb képet rajzolhatunk az eddiginél. Gál ezredes március 20-i jelentése szerint ebben az aránylag nyugalmas, ellenségtől nem háborgatott időszakban hetenként két vagy négy ágyút állítottak elő és adtak át a székely had főparancsnokságának rendelkezésére. ⁴⁴⁾ A műhelyek méretét és személyzetét is ismerjük már, nemcsak számszerint, hanem a vezetők és egyszerű munkások nevét is egyenként. Legelső részleges kimutatásunk a lőporgyárról és salétromföldéről van, már január 27-ről, Kováts Dániel főbiztos és Nagy Mózes biztos aláírásával. A lőporgyár vezetője Szatsvai János, mellette Molnár Jósiás „számvévő gazda“-ként szerepel. Ekkor 9 egyes külű működött és 2 négyes külű s jelek szerint a külűk állandóan működésben voltak, a munkások pedig két váltásban dolgoztak, így a külűknél 34, névszerint felsorolt munkás működött. Ezenkívül volt két ügyelő és vakaró a külűk körül, ugyanennyi rostáló, két személy az anyagok elegyítésével, fel- és lehorodásával foglalkozott, volt egy asztalosuk, szekeresük és ordináncuk, így a két vezetőkön kívül összesen 45 személy dolgozott a lőporgyárban. Ide tartozott még a külön felsorolt 13 szénégető is, akik között egy ügyelő, egy bevető és adó volt, egy pedig szekeres. A salétromgyár vezetője Csiszér Mózes, mellette Baka Mihály „salétrom termelő“-ként szerepel. A névszerint felsorolt 22 „működő egyén“ közül öt földkereső és szállító, akik közül egy „mindig helyt ül“ s van egy szíjgyártójuk és egy molnárjuk is. Mindkét gyárban a munkások tulnyomó része helybeli, de akad köztük néhány kurtapataki, szentléleki, kantai, lemhényi és nyújtódi is. A két üzem tehát a négy vezetőkön kívül összesen 80 munkást foglalkoztatott január végén, ami az erdélyi ipar akkori fejlettségéhez képest figyelemreméltó nagy szám. ⁴⁵⁾

Másfél hónap alatt lényeges fejlődés állott be a két üzem működésében. Március közepéig a lőporgyárnál a külűk, vagyis stompok száma 11-ről 20-ra emelkedett, igaz, hogy a feljegyzés szerint „a Stompok pedig rosszak, nehezen járók“. A munkások összetételében is némi változás következett be. Ekkor 40 „törő egyén“ dolgozott két csoportban és hetenként váltották fel egymást, továbbá 8 szitálót és rostálót, 3 másodfelügyelőt találunk az üzemben az igazgatón kívül, így a munkások száma 45-ről 50-re emelkedett, a szénégetők száma pedig 13-ról 15-re. Naponta 70—80 font lőpor készül, a száradó napot is hozzávéve. A salétromgyárnál ugyanekkor 3 „földkereső biztost“ és 6 munkást találunk a két igazgatón kívül, tehát a tényleges dolgozók száma 22-ről 9-re esett, de ennek nem az az oka, mintha az üzem működése csökkent volna, hanem azzal magyarázható, hogy a környező falvakban a föld hordásával és fuvaro-

zásával foglalkozó egyéneket már nem a gyár alkalmazta, hanem a szék vezetősége adta. A feljegyzés azt is megemlíti, hogy a ként „kapják moldovából és debretzen felől is“ és havonta nyolc mázsa salétromot készítenek. ⁴⁶⁾

Az ágyúöntő és felszerelő gyár összetételére és személyzetének névszerinti megismerésére április végéről van hiteles okmányunk: az a megállapodás, melyet az alkalmazottak havi fizetésének megszabása alkalmával hoztak létre április 30-án, Hankó Ferenc százados hadbíró és a gyárak felügyelője, valamint Turóczi Mózes tüzérhadnagy aláírásával. Ennek tanúsága szerint a gyár nyolc részleggel működött: a tulajdonképpeni ágyúöntőkön kívül volt esztergályos, lakatos, kovács, asztalos, kerekes, nyerges és hámkészítő műhely, melyeknek mindegyike egy felelős művezető irányítása alatt egy-két segéddel és több-kevesebb számú munkással dolgozott. A személyzet jegyzékében természetesen nem szerepelnek a tulajdonképpeni vezetők, így Gábor Áron és Turóczi Mózes sem, akik katonatiszti rangban működtek és az ezredtől kapták tiszti fizetésüket, így a gyár ténylegesen dolgozó alkalmazottairól kapunk hű képet a kimutatásból.

Az ágyúöntő műhelyben, vagyis „az Ágyú öntő Cső mellett“ dolgozók művezetője Végh Antal, mellette két öntő és mintázó segédet találunk, valamint tíz munkást, így összesen 13 személy foglalkozott magával az ágyúk öntésével. Az esztergályos műhely művezetője Dummel Ferdinánd, mellette csak egy segéd működött. A lakatosok felelős művezetője Szabó Dániel három legénnyel és ugyanannyi tanulóval dolgozott. Legnagyobb volt a kovácsműhely, melynek élén két felelős művezető állott, Pásztor István és Bálint Ferenc, irányításuk alatt pedig két segédet és huszonöt munkást találunk. Az asztalosok művezetője, Nagy István két segédre és egy tanulóra ügyelt fel. A kerekesek művezetője, Nagy Lajos mellett tizenkét legény dolgozott, a nyerges és hámkészítő munkát pedig csak egy-egy személy látta el, mesteri, illetve segédi rangban. Az ágyúöntő és felszerelő gyár fizetéses munkásainak a száma tehát összesen 70, fizetésük összege 904 forint. ⁴⁷⁾

A löpörgyár termelési módjáról, személyzeti összetételének alakulásáról júniusból vannak még részletes adataink, amikor az említett két vezetőn, Szacsvain és Molnáron kívül a következő fizetéses alkalmazottakat találjuk: egy üstmestert, egy felügyelőt, három szitálót és ugyanannyi rostálót, két lőporvegyítőt, 27 külűhúzó, egy fuvarost és egy „rendszeres szolgát“, összesen 39 munkást. A termelés módja rendszeresítésen esett át, ez magyarázza a január vége óta mutatkozó öt főnyi létszámcsökkenést. Ugyancsak átalakulhatott a löpörgyár kapcsolata a szénégetőkkel is, mert míg januárban ennek személyzetét is a gyárhoz sorozták, júniusban már csak egy széngyári elnöknek adnak havi fizetést és az átvett szénmennyiséget fizetik ki ahelyett, hogy napidíjat adnának a szénégető munkásoknak. Így a löpörgyár június havi költségvetése 947 forintba rugott. ⁴⁸⁾

Az ágyúgyár, löpörgyár és salétromfőző gyár mellett negyedik osztályként működött a kézdivásárhelyi „arsenálban“ a gyutacskészítő mű-

hely, melyben nagyobbára nők és gyermekek dolgoztak Jantsó József hadnagy, „gyutacsgyárvezető és számvevő“ irányításával. Ha a gutacs-készítők számát csak 10—15-re becsüljük és ehhez hozzáadjuk a másik három részlegben dolgozó 140—150 főnyi fizetéses munkást, valamint a 8—10 főnyi vezető személyt, a kézdivásárhelyi gyárban foglalkoztatottak száma olyan nagyra rug, hogy ennek alapját az üzemet méltán tekinthetjük az akkori erdélyi ipari üzemek egyik legjelentősebbjének. Összehasonlításként utalhatunk arra, hogy 1856-ban a Bogsánon, Resicán, Glanclán és Dognácskán létezett négy állami vasműben összesen 287 munkás dolgozott,⁴⁹⁾ tehát egyikre átlag 70—72 személy jutott, vagyis alig fele annak, amit Kézdivásárhelyen együtt találunk.

Vessünk rövid pillantást a gyártási folyamatokra. Németh László kormánybiztos jelentéseiből láttuk, mindig azt hangoztatja, hogy a kézdivásárhelyi gyárban Turócziék kifúrják az ágyúcsövet, tehát nem lyukasan öntik. Szögezzük le mindenekelőtt, hogy ez tévedés. Ezek után félreértésektől mentesen idézhetjük a kézdivásárhelyi „Gyutacs-Lőpor és Salétrom készítő Bizottmány“ február 15-i jelentését Háromszék kormányhivatalához, amelyben ifjabb Turóczi Mózes érdemeit méltatják: „ámbár szegény és saját fenntartásával, minden napi szükségeivel küzdeni kénytelen, mégis, mihelyt a hon felett a vész borongani kezdett, azonnal személye és vagyona feláldozásával megkezdte az ágyú öntést, még pedig rézből s hogy tökéletesebb legyen...“ Eddig helytálló a szöveg. Most jön a vitatható rész: „... mesterségesen fölfedezett furukkal kifúrta — ezt kétség kívül Erdélyben, olyan, ki nem vándorolt, nagy gyárat nem látott, eddig elő senki sem tette...“⁵⁰⁾ A szép szöveget sajnos fenntartással kell vennünk, ámbár az említett Bizottmány főbiztosa, Kováts Dániel és biztosa, Nagy Mózes sajátkezűleg írja alá. És ennek a szövegnek az alapján Csányi László országos biztos március 5-én Kolozsvárról tovább jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy „Turóczi Mózes az ágyú öntést kezdé meg pedig rézből, és az általa felfedezett fúrókkal furta ki azt“.⁵¹⁾

A kortársak is tévedhetnek saját korukat illetően, ezt már nem kell bizonyítanunk. De mind a tovább élt kortársak emlékezete, mind az utókor irodalma egyöntetűleg tudja és vallja, hogy ágyút nem fúrtak Kézdivásárhelyen, nem is idézve most újra Eszterházy ítéletét. Bodola Lajos például elég részletesen leírta a székely ágyú öntésének módját.⁵²⁾ Honnan a félreértés mégis? A magyarázat egyszerű. Az 1848 végén Fülében, Hermányban és Sepsiszentgyörgyön öntött kezdetleges ágyúkhöz képest a kézdivásárhelyi műhely nagy fejlődést jelentett. Turóczi ugyanis, mint üstgyáros, nemcsak jobban értett az érc vegyítéséhez és öntéséhez, hanem a Gábor Áron által megadott mintákat új technikával állította elő: az eddigi vízszintes helyzetben történt öntés helyett — ha nem is érhetette el az ideális függőleges öntést, amelynél az öntvény a leghomogénebb

— 30 fokos szöghajlású helyzetben öntötte ki a csöveket és ami a legfontosabb, az öntés után az ágyúcső belsejében mutatkozó egyenetlenségeket, dudorodásokat leesztergályoztatta. Erre szolgált az „esztergárius műhely“ és ezt a csiszolást tévesztették össze némelyek a fúrással. Ha a

tömören öntött ágyúcső kifűrásának problémájával nem is tudtak megbírkozni, de a lyukasan öntött csövek fűmesztergályozási módszerére be rendezkedtek és ezzel nagyban megközelítették a tökéletességet.

Az ágyúöntés módját Bodola Lajos a következő képpen írja le: „Először is fából az ágyú a maga rendes méretei szerint ki lett faragva, simára esztergályozva, aztán az ágyú két fűle közti vonal hosszában két fél fél ágyúra lett fűrészelve. A két fél ágyút két agyaggal tömött ládában lemintáztuk s mikor a minták jól kiszáradtak, azokat egymáshoz illesztettük pontosan s olyan szorosán, amint vaskapoccsal tehettük.“⁵³⁾ Az öntvény minősége nagy mértékben függött a ládában lévő anyag finomságától, mert ha durva homok vagy kavics vegyűlt beléje, ez az öntvényen is dudorodásokat okozott. Ennek a hibának az elkerűlésére oly nagy gondot fordítottak, hogy a szindi kaolinbányából hozattak finom porcelánagyagot. Kérésűkre Csányi László március 6-án rendelkezik Torda megye főispánjához, hogy száz mázsa szindi porcelánanyagot küldjön rögtön Kézdivásárhelyre, mert „ennek meg érkezésűtől függ mentűl számosabb ágyűknak elkészítűse“. A főispán készítettessen annyi ládát, amennyibe az agyag belefér „s azt annyi szekűre mennyi elbirandja, rakassa fel — és indítsa útra, ellátván szükséges úti levűllel Kvásárhelyre, hol a város fő bírása át veendi és az ágyű gyárnak átadandja — A szállítűs vonala leszen Mvásárhelyen Székelyudvarhelyen Cs.szeredán át Kvásárhelyre. — Az úti levűlbe világasan rendelje meg miként mindenhol tovább szállítűsra szekűret és fedezetet adassanak, fellelűsek lévűn a kűsedűeműrt.“⁵⁴⁾ Március 11-űn a tordamegyűi főispán már jelenti Csányinak, hogy rendeletűt kűsedűlem nélkül teljesítettűk és száz mázsa szindi porcelánagyag „24 átalagokban még tegnáp elindított Kűzdi vásárhelyre.“⁵⁵⁾

Gábor Áron és társai tehát mindűnt elkövettek, hogy az akkori lehetűsűgek között a legjobb minűsűgű gyártmányokat állítsák elű. De amint tudjuk, valűsűggal újra fel kellett fedezniűk a gyártási módokat, folyamatokat. Ebben a tekintetben roppant jellemzű a salétromgyártásnál május közepűn felmerűlt problematika, hogy ki mennyire és miműdon ért a mestersűgűhez. Ekkor ugyanis az udvarhelyszűkiek tanácsot kűrtűk a kűzdivásárhelyűektűl a salétromgyártás módjárűl. A kűzdivásárhelyűek két szakemberűket el is küldtűk Udvarhelyre, hogy betanítsák az ottaniakat. Ámde kiderűlt, hogy az udvarhelyűek — ahogy ez lenni lenni szokott — tűbbet tudnak (ámbar kevesebbet tesznek) és egyenesen tudatlansűggal vádolták űket. Erre a vádra válaszol Nagy Műzes, a kűzdivásárhelyűi lűszergyárak felűgyelűje, roppant talpraesetten és tanulsűgosan. Ebbűl a néhány soros írásbűl kiderűl, hogy a háromszűkiek nemcsak ágyűt és hozzávalű lűszereket gyártottak, hanem a tudományelműlet és kutatási módszer kűrdűseivel is tisztában voltak. És az is, hogy az úgynevezett űnkűntes, spontán kezdeműnyezűseik, megnyilvánulásaik műgűtt mennyire tudatos, értékelű, számítű ertelem állott. Azt írja Nagy Műzes a szűbanforgű két bevádolt emberrűl, hogy azok a szakmájukat értűk becsűletesen, azt tűbbszűr és húzamosan bebizonyították, de mivel gyakorlatilag tanulták, nem pedig kűnyvekbűl, tudományos rendszerben, ezűrt űket a gya-

korlati módszerből nem szabad kivenni és akkor bizonyos, hogy helyüket úgy betöltik, rendelkezésüknek úgy megfelelnek, mint akármelyik teoretikus, „tapasztalati igazság lévén, hogy a theoria és praxis egy személyben hamar egyesül — két személyben pedig, sürgető körülmények közt semmit sem ér, sőt ront...“ Tehát a körülményeket, az elérhető gyakorlati eredményeket kell figyelembe venni és nem elméleti vitákkal ölni az időt. Az egyszerű gyakorlati embereket, vagyis ahogy írja, „a természet fiait“ nem szabad teóriai elmélkedésekkel, vagyis vegytani kísérletekkel terhelni vagy zavarni, hanem „szabadon kell őket bocsátani — működésükben nem hátrálni — s hiszem, hogy szégyenben nem maradnak...“ Viszont bárkinek szabadságában áll, hogy saját képzésére vegytani kísérleteket tegyen „s könyvekből tanulja meg azt, mit a gyakorlat tud csak életbe léptetni — de a haza rovására esik, ha a tudományos rendszerezéseket, az egyszerű gyárokbá is tanári módon akarják bevinni.“ Avatatlanságukat tehát csak annyiban hiszi el — fejezi be véleménymondását a lőszergyárak felügyelője —, amennyiben szerénységből magukat mások által vezetni engedték és a sokat tudni akaró „művészeket“ tervezeteikkel el nem utasították.⁵⁶⁾ Ezek a sorok híven tükrözik a Gábor Áron-féle ágyúöntés és lőszergyártás, hogy úgy mondjam, elméleti alapjait. És meggondolkoztató, hogy ezek az emberek mennyire tisztában voltak a saját korlátaikkal s mennyire tudatosan hídalták át az elméleti szakképzettség és gyakorlati tapasztalat közötti különbséget, elsőbbséget adva a gyakorlati tudásnak, a különféle elméleti variációk mellett. Szinte a nálunk hagyományos ezermesterség autodidaktikus gyakorlatának elméletét találjuk itt.

*

Közben Gábor Áron állandóan útban van az egymástól nagy távolságra fekvő gyárak és hámorok között, Kézdivásárhelytől Magyarhermányig, Csíkszeredáig, a Tölgyesi-szorosig és személyesen irányítja a sokféle szerteágazó hadianyaggyártást. Mindenkinek benne van a bizalma és lehetőleg tőle személyesen várja a tanácsot, útmutatást, vagy éppen a döntést a fontosabb kérdésekben. Amikor Udvarhelyszéken február vége felé felmerül a terv, hogy ott szintén ágyút öntsenek, nyomban arra gondolnak, hogy Gábor Áront odahívják és a szék kormánybiztosa a kézdivásárhelyi térparancsnoksághoz fordul ilyen irányú kérésével.⁵⁷⁾ De azt a választ kapja Hankó százados hadügyésztől, hogy „Gábor Áron tüzérfőhadnagy itt nem nélkülözhető, s a legjobb akarat mellett is Udvarhelyszékre nem mehet“, az ágyúöntés céljára összegyűjtött anyagot tehát szállítsák Kézdivásárhelyre, mert Gábor Áron ott, „a sok bajjal és nagy utánlátással újjból épített kemenczében öntend mind addig ágyúkat, míg anyaga leend.“⁵⁸⁾

Csányi László teljhatalmú erdélyi kormánybiztos azonban más véleményen van és sürgeti az udvarhelyszéki ágyúöntés megkezdését, mert mint február végén írja, „Ágyuk és ide tartozó golyók szaporítása a legfontosabb feladatunk.“ Igaz, hogy ő másképpen tervezi az udvarhelyszéki ágyúöntést, mint a székelyudvarhelyiek, akik a fentiekben csak az össze-

gyűjtött harangok és más fémanyagok ágyúvá öntésére gondoltak. Csányi tervei sokkal messzibb mennek, ő a lövétei vasgyárban akarja az ágyúöntést megindítani, hogy az ottani nyersanyagot használják fel. És a Gábor Áron iránti nagybecsülését mutatja, hogy ezt a tervet is csak általa látja kivihetőnek. Ezért rendelkezik mind a háromszéki, mind az udvarhelyszéki kormánybiztoshoz, hogy Gábor Áron tüzérfőhadnagyot azonnal indítsák útnak, hogy „az Udvarhely széken Lövétén vagy Kénosban fekvő vasgyárban öntessen a lehető legnagyobb sietséggel mentől több ágyúkat —, és ezekhez golyókat, egyszersmind mentől több ifiú embereket az öntendő ágyúk mellé tüzezeknek oktasson be.“ Csányi azt is Gábor Áron szakértelmére bizza végeredményben, hogy a lövétei gyárban öntendő ágyúkhöz anyagul az ott található nyersvasat használja-e, vagy akár Csíkszentdomokosról szállítson rezet, akár pedig a templomok felajánlott harangjait olvassza be. Az udvarhelyszéki kormánybiztosnak külön meghagyja, hogy amikor Gábor Áron az öntéssel foglalkozik, lássa el minden szükségesekkel, hogy például szekerekben és lovakban se szenvedjen hiányt.⁵⁹⁾

Az udvarhelyszéki ágyúöntés terve azonban mégsem vált valóra, viszont a golyóöntés hamarosan megindult a lövétei hámorban és jelentős méretűvé fejlődött. Közben Csányi Kolozsvárt is ágyúöntő műhelyt akart létesíteni, a begyűjtött harangok felhasználásával s ennek létrehozására szintén csak Gábor Áront találta alkalmasnak. Már március 7-én azt jelentő bizalmas levelében Kolozsvárról Kossuthnak, hogy „Gábor Áront ide rendelem, megkísérteni itt is az ágyú öntést“,⁶⁰⁾ majd öt nap múlva újra intézkedik a háromszéki kormánybiztoshoz, hogy Gábor Áront haladéktalanul küldje Kolozsvárra az állam költségén.⁶¹⁾ A háromszéki viszonyok azonban késleltették rendelete végrehajtását, ezért Csányi március 16-án közvetlenül a kézdivásárhelyi térparancsnoknak rója fel, hogy már két rendbeli levelének nem tettek eleget, amelyekben Gábor Áront Kolozsvárra hívja fel. A kése delmet azzal véli magyarázhatni, hogy Gábor Áron talán nincs Kézdivásárhelyt s „ha ott lenne — folytatja — tessék nevemben felkérni őt a mielőbbi megjelenésre, mert mi előtt én az ő practicus nézeteit tudnám az itt alakítandó ágyúöntésről, a dologba nem akarok kezdetni, mert a bizonytalan experimentálásoknak nem vagyok barátja.⁶²⁾ Figyelemreméltó, hogy az elmélet és gyakorlat viszonyának kérdésében Csányi nézetei mennyire azonosak a kézdivásárhelyi löporgyárak felügyelőjének imént ismertetett fejtegetésével; mindketten a gyakorlati, tapasztalati tudást elébe helyezik az elméletnek s nem hajlandók a tapasztalat alapján elérhető eredményt elméleti okoskodásokért, vagy próbálkozásokért kockáztatni. Ez a módszerbeli kérdés nemcsak Csányi gyakorlati érzékét, a népi ezermesterkedés iránti bizalmát bizonyítja, hanem arra is rávilágít, miért folytathatták együtt — Csányi és Gábor Áron — az ágyúöntés érdekében a küzdelmet az Eszterházy-féle, a népi megnyilvánulások iránt érzéketlen felfogással szemben.

A sok sürgetés után végre március 23-án Németh László háromszéki kormánybiztos megindokolja, hogy miért nem mehet Gábor Áron Kolozsvárra. „Tüzérszázados Gábor Áron iránt írt rendeletét bár mennyire vágy-

nám is telyesíteni — két fontos okból látnám célszerűnek — sőt nélkülözhetetlen szükségesnek későbbig halasztani“ — írja. Egyik ok, hogy a februári első orosz invázió után nem bizonyos, hogy az intervenciók szándék megszűnt-e és folyton tartaniok kell az ellenséges betöréstől. A másik okot szószerint idézem, mert a kormánybiztos szavai híven tükrözik azt a végtelen ragaszkodást, amivel a nép Gábor Áron iránt viseltetett. „Másik az, hogy a nép ez embert úgy nézi, mint védangyalát — ki a veszély perceiben — mindenütt ott vala hol szükséges — ha ő távol lenne s a szélekről ellenséges mozgalmak történének — bajosan tudnók tájékozni magunk — tanultabb tüzéink mind a táborba lévén.“⁶³⁾ A háromszéki térparancsnok Csányi rendeletére adott válaszából azt is megtudjuk, hogy Gábor Áron ebben az időben ágyúgolyóöntés végett Magyarhermányban tartózkodott.⁶⁴⁾ A térparancsnok utána küldte a Kolozsvárra szólító rendeletet, de ő ellenkező irányba, Békás felé sietett, hogy az ágyúk elhelyezésére felügyeljen, azoknak az intézkedéseknek keretében, amelyeket a küszöbön állónak vélt újabb orosz beözönlés megakadályozására tettek. Innen álruhában behatolt Moldovába, egészen Piatra Neamțig, hogy az oroszok mozdulatait kikémlelje. Április 9-én azzal a riasztó hírrel érkezett vissza Gyergyószentmiklósról, hogy a tölgyesi és békási szélekhez két-három óra távolságra mintegy 6—7 ezer orosz érkezett nyolc ágyúval és 40 szekér municióval, hogy a két soroson egy héten belül betörjön. Orosz hadmozdulatok, határszéli terepszemlék valóban történtek ekkoriban ezen a vidéken s bár a székely főparancsnokság higgadtan ítélte meg a helyzetet, mégis jónak látta olyan újabb védelmi intézkedéseket tenni, amelyek miatt ismét haldékok szenvedett Gábor Áron kolozsvári útja. Gál ezredes kifejti Csányi előtt, hogy miért van szükség erre a haladéokra. Teljesítenie kell ugyanis Bem tábornagy rendeletét, hogy sürgősen szereltesse fel Kézdivásárhelyen hat ágyút és két tartalékszázalóval együtt küldje Besztercére. „Tehát nekem feladatom — írja — a betöréssel fenyegetett szoros védelmére kellő erőt fordítani — és Bem tábornagy úr rendeletének is megfelelni.“ A két feladat teljesítése érdekében legalább 12 ágyút kell haladéktalanul felszerelni — s ezek mellé a tüzeiket begyakoroltatni —, amit Gábor Áron nélkül nem tehet meg. Ezenkívül a hermányi vashámorban a Gábor Áron által előkészített ágyúgolyóöntés ügye is olyan állapotban van, hogy már éppen meg kell kezdeni az öntést, tehát „nem marad egyéb hátra, mint őrnagy Gábor Áront legalább 8 napig igénybe venni“, de azután néhány napra felmegy Kolozsvárra, vagyis 22-ike táján érkezik oda.⁶⁵⁾

De vessünk egy pillantást Gábor Áron moldovai útjának a nyomába is, ha már Piatra Neamțig bejárt, hogy az oroszok mozdulatait kikémlelje. Az ellenség, ha őt magát nem is ismerte fel, de sajnos elég jó tájékozódás birtokában volt a székelyföldi dolgokról. Tudta már április elején, hogy a székelyek a Békási-szorosban sáncokat ásnak, kidöntött fákból torlaszokat emelnek védekezésül az orosz támadás ellen, Tölgyesnél pedig három ágyújuk is van és még újabbakat várnak.⁶⁶⁾ De még fontosabbak az ágyúöntésről és löszergyártásról szerzett értesüléseik. Március közepén már tudták, hogy Kézdivásárhelyen, mely „két postányira fekszik a Bras-

sóba vezető útvonalon“, ágyúkat öntenek az összegyűjtött harangokból és eddig már öt ágyú készült el, puskaport pedig naponta 40 okkát gyártanak. Sőt április közepén már arról is tudomásuk van, hogy ólmot és más anyagokat Erdély távolabbi részeiből kapnak, nem is beszélve a Csíkszentdomokosról szállított rézről, de az sem került el a figyelmüket, hogy Kézdivásárhelyt tüzeiket kiképző iskola is működik.⁶⁷⁾ Mindezt nekünk is tudnunk kell, hogy megértsük: mindjárt a második orosz intervenció kezdetén, június végén miért indított a cári hadsereg külön expedíciót Kézdivásárhely ellen.

De térjünk vissza Gábor Áron kolozsvári, s majd nagyváradai és debreceni útjához, mert ez jelenti a székelyföldi ágyúöntés második szakaszának kezdetét. Azét a szakaszt, amikor már nem önkéntes lelkesedésből, hanem az állami fegyvergyártás keretébe beilleszkedve, hogy úgy mondjuk, legálisan folyt tovább a munka.

Előbb egy pillanatra mégis meg kell állanunk. Tekintsünk a naptárra. Gál Sándor ezredes, a főparancsnok azt ígérte Csányinak, hogy Gábor Áron április 22-ike táján Kolozsvárra érkezik. És pillantsunk tovább: július 2-án már meghal. Nagyon rövid az ideje. És közben megéri hányatott életének legszebb emberi pillanatát: hűséges élettársa, a csatákban is veletartó, legendás hírű Jusztinája fiat szül neki. Az utókor előtt ez volt eddig emberi életének legnagyobb homálya. A titokzatosság életrajzíróit is csak találgatásokra jogosította fel, ha egyáltalában említeni merték ezt a pontot. Most már nincs kétségünk eziránt: törvénytelennek minősített gyermeke április 13-án született meg és két nap múlva a keresztségben szintén az Áron nevet kapta.⁶⁸⁾ Ekkor 35 éves Gábor Áron és végre beteljesedettnek láthatja már-már összetörtnek tetsző életét: az országos megbecsülés mellé a családi boldogság is társul. Fennmaradt néhány levele tanuskodik arról, hogy az eddig szűkszavú, zárkózott ember milyen beszélő kedvűvé, kedélyessé válik egyszerre. Lehetséges, hogy a kolozsvári utat is azért halogatta, hogy gyermeke születését megvárja. De a keresztelő után nyomban, asszonyát és kisfiát megértő barátok gondjaira bízva a társadalmi előítéletektől terhes világ és a saját rokonsága elől, elindul történelmi jelentőségű útjára.

Csíkszeredában Gál ezredessel megbeszéli távolléte idejére a tenni-valókat. Megállapodnak abban, hogy lőszergyártási laboratóriumot állítanak fel Csíkszeredában és idehozzák a Kézdivásárhelyen már elkészített mintákat, meg az ottani fiatal tanulókat. Jónak látják a sokfelé elágazó fegyverkezési munkák átfogó irányítására egy főgyárfelügyelői tisztség létesítését, de legfontosabb az ágyúöntés további folytatására tett meg egyezésük. Annak ellenére, hogy némely tisztek s köztük a háromszéki alezredes is — az Eszterházy-féle felfogást követve — nem mutattak rokonszenvet a lyukasan öntött ágyúcsövek gyártása iránt, megállapodtak abban, hogy az ilyen ágyúk öntését tovább folytatják távollétében is, mert az a fontos, hogy csak ágyút eleget! Turóczi Mózesnek írt levelében Gábor Áron utasításul adta, hogy ha az alezredes nem engedné lyukasul önteni a csöveket, mutassa fel ezen sorait bizonyoságul, hogy ő az ez-

redes engedélyével és rendelkezésére teszi ezt az intézkedést. Ha száz ágyú készülhet lyukasan, csak öntsék bátran, ő a felelős. További intézkedései a kézdivásárhelyi ágyúöntés akkori stádiumának néhány érdekes részletét tárják elénk. Meghagyja: egészítsék ki a lovas üteget, hogy legyen hat, a lafetta öt hüvelykkel legyen hosszabb, azután öntsenek 12 közönséges hatfontos ágyút, a gyalog ütegre kettőre gombos végűt, s a háromfontosokhoz csak akkor fogjanak, amikor majd ő is otthon lesz ismét.⁶⁹⁾

Kolozsvári tartózkodása, tevékenysége, a tervezett ágyúöntésről mondott lesújtó véleménye eléggé ismeretes.⁷⁰⁾ Egy hetet vesztegetett életéből meddő tanácskozásokkal Kolozsváron, mert semmiesetre sem érkezett a Gál Sándor által ígért április 22. előtt, hanem inkább még később, 26-án pedig már benyújtja tapasztalatainak, tanácskozásainak eredményét Csányi kormánybiztosnak, aki minden ajánlatát elfogadja, de a gyárból mégsem lett semmi.⁷¹⁾ Számunkra az a legfontosabb a kolozsvári tevékenységéből, hogy Csányit is meggyőzte: helyesebb a tervezett nagy ágyúöntő gyárat Kézdivásárhelyt létesíteni. Bár útiterve eredetileg csak Kolozsvárra szólt, innen most, május 5-én Nagyváradra megy tovább, a Csányi által kiadott „Nyílt rendelet” szerint hivatalos kiküldetésben.⁷²⁾ Lehetséges ugyan, hogy már előbb felmerült a váradi út terve is, mert határozott céllal megy: tanulmányozni az ottani állami fegyvergyárban a nagyhírű congrève-rakéta készítését, ami a kor haditechnikájának legféltveőrzöttebb titka volt. Mészáros hadügyminiszter szerint a váradi fegyvergyárban e röppentyűk „az osztrákok által híresztelt lehetetlenség dacára — minden gép nélkül, pusztá kézzel készítették, úgy hogy március elején Erdélyben az első üteg már működhetett. Április végével pedig két más üteg az osztrákokéval nemcsak versenyzett, sőt azokat felül is múlta.”⁷³⁾ Gábor Áron tehát a röppentyűk titkának megszerzéséért ment tovább Nagyváradra. Már Csikszeredában is szó lehetett erről a tervről, de lehetséges, hogy csak Kolozsvárt szerzett tudomást Gábor Áron a röppentyűkről és tervének támogatására Gál ezredest is felkérte levélben. Gál Sándor ugyanis május 8-án a következő sorokat küldi Csikszeredából Csányinak, hogy a tervet elősegítse: „Örnagy Gábor Áron kérése folytán teljes bizalommal felkérem Országbiztos Urat, őt bár 8 napra Nagyváradra bocsájtani a Congrev röppentyűk készítése módjának betanulására, melyre tehetségi képessége annyi készséggel bír, hogy rövid időn mester leend benne.” De e levél Kolozsvárra érkeztek Gábor Áron, Csányi jóvoltából, már ott is volt Nagyváradon.

Váradon azonban megdöbbenő és elkeserítő meglepetések vártak rá: a fegyvergyárba be sem engedték. Mint maga panaszolja Turóczinak, azt sem mondták: „kutyám ne!” Eltekintve a féltveőrzött hadititkoktól, most miután ismerjük az Eszterházy-féle felfogást, melyet Lahner tábornok, a váradi fegyvergyár főnöke is osztott, nem lepődünk meg e visszautasításon, hiszen eleve bizalmatlanul tekintettek rá, a lyukason öntött ágyúk mesterére. Egyelőre csak ezt látták benne. „Oda mentemkor — írja Turóczinak — csak embernek, nem tüzérnek, nem úrnak, hanem „kegyed”-nek neveztettem, sőt a gyárba belépésem is tiltva volt. Rendkívül elkeseredve, irataimat a Generálisnak bemutattam, mindent hitt, de nem se-

gíthetett, mert — ugymond — az ilyen titkos gyártás neki is bőrében jár.“ Lahner a bizalmatlanság útján, de jóindulatulag Debrecenbe irányította, hogy a hadügyminisztertől szerezzen engedélyt a gyárba való belépésre.

Így indult el május 8-án Debrecembe. Mindössze egy napot töltött ott, de ezalatt nemcsak Mészáros hadügyminiszterrel, hanem Kossuth kormányzóval is tárgyalhatott — ami személyének megbecsülésére vall — és fontos megállapodásokra jutott. Megjelenése és felvilágosításai eloszlatták a háromszéki fegyvergyártás iránt addig fennállt kétségeket. Megelégedéssel írja május 12-én Debrecenből Turóczinak: „Ne csodálja, hogy eddig semmit sem küldtem, sok volt a legyőzni valóm. Most örömmel írok...“ Kossuth kormányzónál és a hadügyminisztériumnál kivívta, hogy a kézdivásárhelyi ágyúöntő-, lőpor-, salétrom- és gyutacsgyárakat kinagyítják, tökéletességre fejlesztik és ami a legfontosabb, országos gyárrakká nyilvánítják, ami azt jelenti, hogy a hadügyminisztérium igazgatása alá kerülnek és költségeiket a minisztérium fedezi. Tehát e gyárak eddig önként dolgozó munkásai ezután fizetést kapnak, éppen olyan, mint a többi állami gyárak alkalmazottai. Kossuth nyomban kiutalványoztatott 60 000 forintot (hallatlanul nagy összeg, mert a kézdivásárhelyi üzemek eddig igényként is csak havi ötezer forintra számítottak). Gábor Áron így számol be debreceni tárgyalásairól Turóczinak :

„Miután láttam a kolozsvári fiókfegyvergyárnál és a nagy-váradai műhelyekben a kelletén túl való költést, hol a mesterek naponként 6-8 forintot kapnak,⁷⁶⁾ elhültem, borzadtam, majd melegedtem, sírva fakadtam, utoljára átokra fogtam a dolgot, hogy milyen elhagyatottan vagyunk mi székelyekül, s elhatároztam, hogy ezen ügyben a legmagasabb helyen lépést tegyek. Katona vagyok, de megvallom, ugyancsak reszkettem, mikor Kossuth Lajos kormányzó Elnök Úrhoz indultam ezen ügyben kérelmezni, hogy tekintené meg a szegény székely nép állását, venné fontolóra, mily szükön termő földjük van, kereskedésök megcsökkent, az egyetlen kézi munkára, a mesterségre szoritkozván, engedné meg az ottan alakult gyárak nagyítását és tökéletesítését, bár annyira érdemesítvén őket kiállott veszedelmeztetésökért, és assignálna most előlegesen bár csak hatvanezer pengő forintot... No de a mint féltem, oly telt dagadt kebellemmel jöttem ki kabinetjéből, mivel becsületszávára ígéré — 24 órát tűzve ki — hogy a dologban többet felelend. Eltelt a 24 óra, de megjött ám a *hatvanezer!* Hála Istennek, biztosítva lehet a székely nép, ezután több pénz forgand, mint eddig kezei között.“⁷⁷⁾ Mindezeketől talán nagyobb eredmény, hogy nemcsak engedélyt kapott Mészárostól a röppentyűk tanulmányozására, hanem azt is elérte, hogy ilyen röppentyűket fognak ezután Kézdivásárhelyt is gyártani. Megelégedetten írja Turóczinak: „sőt viszem azt is, hogy a Székelyföldön levő gyárakhoz még az oly nagy hírű röppentyű gyárt is legnagyobb mértékben megkezdhetem, illetőleg azt is a többihez csatolhatom... Ennek tanulását hétfőn⁷⁸⁾ (azaz május 14-én, mert a levelet szombaton írja) kezdem meg... Tanulási időm Nagy-Váradon nem több 5—6 napnál. Ekkor Isten hírével utazom haza“. Ellenben Kossuth, valószínűleg próbaként meghagyta, hogy mi-

helyt hazamegy, azonnal indítson két ágyút teljesen felszerelve Debrecenbe. Gábor Áron előre figyelmezteti Turóczit: úgy készüljön neki, hogy furva legyen és esztergálva s nem lovas, hanem gyalog ágyú, — ami azt jelenti, hogy már ezidőtájt kísérleteztek a fúrott ágyúcsövek előállításával is. Szívére köti, hogy a fúrót és esztergát — költséget nem kimélve — sietve készítse, hogy mihelyt hazaérkezik, a két szép ágyút előteremthessék. Reszelőt, amennyit csak lehet, Brassóból és Moldovából gyűjtsön, a lőpor-, gyutacs- és salétromgyárak vezetőinek pedig mondja meg, hogy gyáraik nagyítását és tökéletesítését nyomban kezdjék el. S hogy Gábor Áron személyi elégtétele teljes legyen, debreceni tartózkodása napján megjelenik a hivatalos Közlönyben őrnagyi kinevezésének elismerése és ugyanakkor a hadügyminisztérium a székelyföldi tüzérség igazgatójává nevezik ki, ami azt jelentette, hogy ezentúl semmi helyi hatalmasságoktól nem függ irányítói működésében, csak az országos tüzér-főparancsnoktól. ⁷⁹⁾

Debrecenből május 12-én indul vissza és 15-én ér Váradra, ahol hat napig tanulmányozza a röppentyűkészítést. Ekkor azonban, eredeti tervétől eltérőleg, nem haza indul, hanem Belényesen át Vaskohra és Kristyorra látogat, ahol két napot tölt, valószínűleg azért, hogy az ottani vas-hámorokban végzett fegyvergyártást is tanulmányozza. ⁸⁰⁾ Ezzel a kitérővel újabb hat napot (május 21-26) tölt el hátralévő rövid életéből és csak május 27-én indul el Nagyváradról hazafelé. Útközben Kolozsvárt sem időzik, hanem Enyed, Szeben, Fogaras és Brassó irányában siet Kézdivásárhelyre, ahová június első napjaiban érkezik meg. ⁸¹⁾ Szinte másfél hónapot töltött el e hosszú útjával és már csak kereken egy hónap van hátra az életéből. Nagy eredményekkel és fényes reményekkel jött haza, de itthon mindenekelőtt a lesújtó hír várja: távolléte alatt, május 7-én, háromhetes korában meghalt a kislánya. ⁸²⁾

A kormánytól kapott kinevezése alapján, a székelyföldi tüzérség igazgatójaként, gyors iramban lát hozzá a kézdivásárhelyi üzem kibővítéséhez és korszerűsítéséhez. Most már 10 fontos ágyúöntésére is berendezkednek, de legfőképpen az újszerű röppentyű előállítására irányul az igyekezetük. Emellett a lőporgyártás fejlesztését is megkezdik, ennek érdekében a salétromtermelést látják legsürgősebbnek. A kézdivásárhelyi lőporgyárban új salétromfűző üstök készítésére június 7-én ötszáz font vörösrezet vesz át Gábor Áron a csíkszentdomokosi rézbányától, ⁸³⁾ Gál Sándor ezredes pedig a hónap közepén megbízza, hogy mint a gyárak főigazgatója, a salétromtermelésről mindenik székely törvényhatóságban intézkedjék. ⁸⁴⁾ A székelyudvarhelyi lőporgyár biztosa, Berry Károly nemzetőr százados a salétromnak vegyi úton történő előállítására (saját találmánya szerint) és kéntelepek feltárására tesz javaslatot s Gábor Áron június 18-án megígéri, hogy közelebről személyesen fog vele erről értekezni. ⁸⁵⁾ Most már Kossuth kormányzó is komolyan számításba veszi az országos hadianyaggyártásban a kézdivásárhelyi üzemeket, amint ezt június 2-án a lőporgyártással kapcsolatosan Bemnek írja, június 22-én pedig Görgeyt is értesíti, hogy a kézdivásárhelyi ágyúöntés javításáról intézkedik. ⁸⁶⁾

A 10 fontos ágyúk öntésével és a röppentyúk gyártására való be-
rendezkedéssel bámulatos gyors iramban elkészültek. Alig egy hét telt
el Gábor Áron hazaérkezése óta és június 10-én már kipróbálták Kézdi-
vásárhely határában, „a Putreznél levő nyomáson“ a 3 és 6 fontos tűz-
röppentyűket, ami, mint Gábor Áron maga írja e siker alkalmával: „ed-
dig az osztrákoknál oly bámulatos és titokkal fedett mesterség vala“⁸⁷⁾
A 10 fontos ágyúkkal a hónap közepére készülhettek el, ezt Gábor Áron
június 5-i jelentéséből tudjuk, melyet az országos biztoshoz intézett Ko-
lozsvárra és arról számol be, hogy Czech tábornok rendelkezett: Fehér-
vár ostromlására készítsen két darab 10 fontos vetágyút, minél gyorsab-
ban. „Ezeket — írja —, reményem hogy folyó hó 16-ika körül... elin-
díthatom a tábornok Úr rendelkezése alá“.⁸⁸⁾ Közben természetesen a
régí típusú 6 fontos ágyúk gyártása is folyt; teljesíteni kellett Czech tá-
bornok rendeletét, hogy Szebenbe egy üteg ágyút küldjenek, szintén
„mentől előbb“. A rendelet vétele után alig egy héttel jelenti Gábor
Áron, hogy négy darab 6 fontos ágyút útnak indított Szebenbe, kellő
számú tüzérral ellátva, de mivel az egész ütegnek tökéletes felszerelése
hosszabb időt igényel, az üteghez még szükséges két 6 fontos ágyút tíz
napon belül szintén küldi.⁸⁹⁾

De mire a tíz nap letelt volna, megkezdődött a második orosz inter-
venció. Ezért azt jelenti június 17-én Kézdivásárhelyről az országos biz-
tosnak Kolozsvárra, hogy fenti ígéretét nem tarthatja be, mert a kiegészíté-
sül szánt két 6 fontos ágyú a határidőre, vagyis június 16-ra el is
készült, teljesen felszerelve áll, „de jelenleg vidékeink ily nyomasztó kö-
rülményeiben, tanácsosabbnak ítélem itten marasztatni, mivel az ellenség
veszélyes csordája leg hamarabb tsak székely földeinket tehetné sem-
mivé“. Viszont vállalja, hogy mihelyt e két 6 fontos ágyú helyébe má-
sokat szereltethet fel, rögtön a kívánt helyre küldi.⁹⁰⁾

Erre azonban már aligha maradhatott ideje, mert ágyúival és tüzé-
reivel a csatatérre kellett sietnie. Az oroszok, mint láttuk, jó értesülé-
sekkel rendelkeztek a kézdivásárhelyi ágyúöntő műhelyről. Miután a Tö-
mösi-szoroson Brassóba bevonultak, első dolguk volt, hogy külön expe-
diciót szerveztek Kézdivásárhely ellen. Június 25-én egy különítményük
feldúlta az ágyúgyárat, majd mintha mi sem történt volna, harc nélkül
visszavonult Brassóba. A kortársak még ekkor is bíztak. Németh László
háromszéki kormánybiztos, a helyszínről elmenekülve, július 1-én dél-
előtt 10 órakor Csíkszeredából azt jelenti Szemere Bertalan belügymi-
niszternek, hogy a muszkák beütöttek ugyan, de visszavonultak Bras-
sóba. A kézdivásárhelyi gyárakban nagy károkat okoztak, „de még is ha-
mar ki újjulható — szerentsénk hogy az elrejtettük ágyúnak való ércz
anyagok, el temetett golyók épségben meg maradtak“.⁹¹⁾

Másnap, azaz július 2-án a kökösi hídnál elesett Gábor Áron, „az
önálló székely tüzérség főparancsnoka“ — mint magát legutolsó levelében
írta. Az elásott ércanyagok örökre a földben maradtak. Egyetlen ágyúja
került elő véletlenül a múlt század végén egy házépítés alkalmával Kéz-
divásárhelyen. Most a sepsiszentgyörgyi múzeumban látható.

JEGYZETEK

1. Az egykori Székely Nemzeti Múzeumban összegyűjtött, Gábor Áronra vonatkozó adatoknak a zalaegerszegi állomáson 1945 március 29-én történt elpusztulása után Bogáts Dénes, a múzeum őre *Okirattár* című jegyzeteiben 1947-ben összegyűjtötte a megsemmisült levéltári anyag kivonatos másolatait és emlékeztetést lejegyzett adatait. (L. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Bogáts Dénes hagyatéka, feljegyzései (1947) jelzésű csomót). Az okmányok egyrészét közölte a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* c. napilap 1943. 159. és 273. sz. Gábor Áronról az eddigi ismereteinket legutóbb Imreh István tanulmánya foglalja össze „*Adatok Gábor Áron életrajzához*” című tanulmányában. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanodik évfordulójára. Bukarest, 1957. 349—360. 1.
2. Csányi László országos teljhatalmú biztos levéltára tartalmazza az utána működött erdélyi teljhatalmú biztosok levéltárát is egészen a szabadség harc végéig. Az aradi levéltárból a huszas évek folyamán került Bukarestbe, ma a RSzK Akadémiája bukaresti levéltárában. Fond. Arhiva Csányi. (A továbbiakban *Csányi lt.*) Udvarhelyszék levéltárát a kolozsvári Állami Levéltárban őrzik, Fond. Scaunul Odorhei. (A továbbiakban *Udvarhelyszék lt.*) A budapesti Magyar Országos Levéltár Gábor Áronra vonatkozó iratainak egyrésze a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményéből került át, jelzete: Gábor Áron iratai. (A továbbiakban *O. Lt. Gábor Áron iratai.*) E jórészt személyi vonatkozású, magánéletét érintő iratok hátán többnyire ott áll a ceruzával írott figyelmeztetés, hogy „hitelessége kétes”, vagy éppen „nem hiteles”, de miután a bennük lévő adatokat más levéltárakban, hiteles anyakönyvek alapján ellenőriztem, kétségtelenné vált a hitelességük. De erről majd máskor bővebben. Az Országos Levéltárban talált más okmányok az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849-i iratai (továbbiakban *OLt. OHB.*) és a Belügyminisztériumi elnöki iratok (továbbiakban *OLt. B/e.*) közül kerültek ki. Az egykori kolozsvári „1848—49 Történelmi Erekllye-Múzeum iratait ma a RSzK Akadémiája kolozsvári levéltára őrzi. Továbbiakban *Erekllye-M. lt.*) A Csányi-levéltár Aradon maradt töredéke az ottani Múzeumban található, jórészt a rendezetlen anyag közt. (Továbbiakban *Aradi Csányi lt.*)
3. Lásd: *Kossuth Lajos összes munkái*. Sajtó alá rendezte Barta István. XIV. köt. Budapest, 1953. 7, 8, 75, 219, 275, 283, 399, 596, 657, 658; 1: XV. köt. Budapest 1955, 122, 153, 154, 242 348 1. (A továbbiakban *KÖM.*)
4. Gyalokay Jenő: *Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása*. Budapest, 1931. 13. 1. Bem tábornoknak pedig 1849 január közepén, amikor felszabadító seregével Marosvásárhelyre érkezett, mindössze 18 ágyúja volt. *Mészáros Lázár emlékiratai*. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Székely Viktor. Budapest, 1881, 115. 1.
5. Eszterházy sajátkezűleg roppant kúsza betűkkel írt levelének eredetije: Csányi lt. 664. sz.
6. Aradi Csányi lt. 721, 780. sz.
7. Aradi Csányi lt. Csányi levelezési könyve 690. sz.
8. *KÖM.* XIV. 712.
9. Csányi lt. 9. sz. A térparancsnokság rendelete uo. 2443. sz., 2 sz. melléklet. Németh bizonyára téved, amikor az ágyúcső kifurásáról beszél, mint később látni fogjuk.
10. Csányi lt. 16. sz.
11. Csányi lt. 64. sz.
12. A Gál ezredes által kiindított hat ágyú közül három 6 fontos, három pedig 3 fontos volt. Csányi lt. sz. n. 46. csomó. 4266—4300. sz. között.
13. Gál Sándor márc. 13-i jelentése Csányinak. Csányi lt. 1019. sz. és melléklete.
14. Uo.
15. A csíkszentdomokosi fuvarosok: Kedves Péter, Kurkó József és társaik úti levele, fizetésük kiutalása, majd a székely had főparancsnokságának adott nyugtájuk: Arad, Csányi lt. sz. n. Rendezetlen anyag. A székely főhadparancsnokság pénztári kimutatása 1849. apr. 4-től május 7-ig és a hozzá mellékeit iratok.

16. Csányi 1849. febr. 13-án Kossuthnak küldött leveléhez csatolta Gál jelentését, amint a levél hátára vezetett megjegyzés mutatja : „mellékeli Gál ezredes jelentését az erdélyi viszonyokról s az ágyú öntés sükeréről“. OL.OHB. 2059/E. Maga a jelentés mindeddig nem került elő.
17. Csányi lt. 444. sz.
18. Csányi lt., másolat, 493. sz. melléklete ; másik másolata uo. 49. cs. sz. n.
19. Sajátkezűleg írt bizalmas levél, OL.OHB. 2778/E.
20. Németh László február 22-i jelentése. Csányi lt. 444. sz.
21. Mikó Mihály jelentése Csányihoz. Csányi lt. 371. sz. A hermányi gyár nevében Bodor Ferenc bányaművezető február 23-i nyugtája az ezer forintról uo. 47. cs. sz. n. A fennmaradt ezer forintot Gál Sándor fizette ki és a bányatulajdonos Zachariás Antal nevében szintén Bodor Ferenc nyugtázza március 7-én. Uo. 53. csomó. a Székely Tábor március 19-i elszámolásának 35. sz. melléklete.
22. Csányi lt. 478. sz.
23. OL.OHB. 3145/E. L. még a csíkszeredai térparancsnokság febr. 17-i felhívását a háromszéki térparancsnoksághoz. Csányi lt. 372. sz. rendelete.
24. Bíró Sándor jelentése Németh László kormánybiztoshoz febr. 21-én. Csányi lt. 663. sz. melléklete. Németh továbbította a jelentést Csányinak, aki márc. 5-én ennek alapján értesíti a tervről az Országos Honvédelmi Bizottmányt. Eredeti : OL.OHB. 2946/E., fogalmazványi Csányi lt. sz. n. 52. csomó.
25. Csányi lt. 53. csomó, a Székely Tábor márc. 19-i elszámolásának 37. sz. melléklete.
26. Csányi lt. 53. csomó, sz. n. A márc. 19-én kelt kimutatás végén Gál megjegyzi, hogy az összegeket részleteiben kifejtő mellékleteket a hadügyminisztériumnak küldte fel. E részletek mutathatónak behatóbb képet a tervezett gyárról, de a mellékletek ismeretlenek.
27. Gábor Áron sajátkezű nyugtája : Aradi Csányi lt. sz. n. Rendezetlen anyag. A székely hadfőparancsnokság pénztári kimutatása 1849. márc. 19-től ápr. 4-ig és a hozzá mellékelte nyugták, 17. sz.
28. Uo., Nagy Lajos K. Mojszesz nyugtája, 18. sz.
29. Sprencz Pál vállalkozó 186 forintot vesz fel a hadipénztárból ápr. 17-én „az álladalom számára kívántató két kemence építésére“. Aradi Csányi lt. sz. n. Gál ezredes elszámolása a hadipénztárról 1849. ápr. 4-től május 7-ig, 91. pont.
30. Rendeletére hivatkozva intézkedik május 3-án a marosvásárhelyi tanács a begyült anyagok átadásáról. Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Fond. Marosvásárhely város lt. Acta pol. 4156/1849. sz. CCLXXXVIII, doboz.
31. Gál ezredes május 1-i és 6-i létszámkimutatása végére tett megjegyzés. Csányi lt. 1632. és 1801. sz.
32. Csányi lt. 371. sz. Mikó Mihály 1849. május 29-én Gyergyóalfaluban készült elszámolása a február 17-től június 1-ig kezeire adott állami pénzekekről. Csányi lt. sz. n., 47. csomó.
33. Aradi Csányi lt. Csányi levelezési könyve 318. és 319. sz.
34. Csányi lt. 2443. sz.
35. Csányi lt. 2386. sz. és mellette Szentiványi május 30-i fogalmazványa Lahnerhez.
36. Bartók április 1-i elszámolása az útiköltségekről. Aradi Csányi lt. sz. n. Gál ezredes elszámolása a hadipénztárról 1849. márc. 19-től ápr. 4-ig, 21. pont. Az elszámolásból nem világos, hogy Bartók szállított-e magával anyagot Nagyváradra, mert nyugtája csak Csíkszeredától Kézdivásárhelyig említi a fuvarosokat : „Szeredától Kézdivásárhelyig öt szekérnek három stationa, melyek közül egy két lovas, a más négy, négy négy ökrös, hát összvesen adtam 31 = 30“, de lehetséges, hogy e szekerek csíkszentdomokosi anyagot szállítottak.
37. Csányi lt. 1608. sz. és mellékletei.
38. OL.OHB. 2778/E.
39. Sajátkezű keltezetlen fogalmazványa : Csányi lt. sz. n., 52. sz. csomó. A Mikóhoz intézett levél : Aradi Csányi lt. Csányi levelezési könyve, 319. sz.
40. Csányi 426. sz. fogalmazványa, Csányi lt. sz. n., 53. csomó. Zachariás József radnai bányanagyhoz intézett március 12-i rendelete : Aradi Csányi lt. Levelezési könyv 458. sz. A bányahivatal jelentése : Csányi lt. 1082. sz.

41. Csányi lt. 4333. sz. Kocsis Antal április 6-án nyugtázza a biztosí működésben Radnára tett útjáért felvett 40 forint napidíjat, ugyanakkor fizette ki Mikó azt a kilenc fuvarost, akik az ólmot Radnáról Gyergyószentmiklósig szállították, valamint azt a négy fuvarost, kik a szállítmány egyrésztét tovább vitték Csík-szeredába. Csányi lt. 47. csomó, sz. n.
42. Csányi lt. 3800. sz.
43. Aradi Csányi lt. Rendezetlen anyag. sz. n. A székely hadfőparancsnokság pénztári kimutatása 1849. április 4-től május 7-ig és a hozzá mellékelt nyugták.
44. Csányi lt. 886. sz. melléklet. Gál ezredes létszámkimutatása a csapatokról. A kimutatás szerint akkoz tíz ágyú állomásozott Háromszéken.
45. Németh László kormánybiztos Sepsiszentgyörgyről 1849. február 2-án Beöthy Ödön teljhatalmú biztoshoz küldött jelentésének mellékletei. Csányi lt. 69. sz.
46. Székelyudvarhelyről a lőpor és salétromgyártás tanulmányozása végett Kézdivásárhelyre küldött Berry Károly keltezetlen feljegyzései március közepén. Udvarhelyszék lt. 246/849. sz. melléklete.
47. A kimutatás eneretije: OL., Gábor Áron iratai. Az irat a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában került 1895-ben, ott a Növedéknapló 24. száma alatt szerepel. Kivonatosa, a nevek elhagyásával és hibás összegezésekkel közölte Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re.* Budapest, 1880. 519—521. l., mint írja, Turóczy Mózes eredeti irataiból.
48. A júniusi költségelőirányzatot Szacsvai János főhadnagy 1849. május 23-án készítette. Kivonatosa közli Jakab Elek: i. m. 518—519. l., mint írja, Molnár Józsiás tüzéralhadnagy eredeti irataiból. Semmiképpen sem helytálló tehát Mérei Gyulának az az állítása, hogy a kézdivásárhelyi lőpormalom 9—10 fővel működött, a salétromfőzést 14 fő végezte és 24 fő foglalkozott a város határában salétromkutatással, mert amint láttuk, a létszám mindkét üzemben jóval nagyobb volt és havonta ingadozott. L. Mérei Gyula: *Magyar iparfejlődése 1790—1848.* Budapest, 1951. 411. l.
49. Lederer Emma: *Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon.* Budapest, 1952, 198. l.
50. Csányi lt. 444. sz. melléklete.
51. Eredetije OL.OHB. 2946/E. Fogalmazványa Csányi lt. sz. n. 52. csomó. Kivonatosa: Aradi Csányi lt. Csányi László levelezési könyve. 343. sz.
52. 1848—49. Történelmi Lapok. 1895. IV. évf. 136—138. l.
53. Uo.
54. Aradi Csányi lt. 538. Csányi László levelezési könyve, 370. sz.
55. Csányi lt. 538. Aradi Csányi lt., levelezési könyv 461. sz.
56. Eredetije Udvarhelyszék lt. 861/849. sz.
57. Február 23-i fogalmazvány, Udvarhelyszék lt. 43. KB. sz. 849. sz.
58. Eredeti, Udvarhelyszék lt. 127/849. sz.
59. A két kormánybiztoshoz tett intézkedés fogalmazványa Csányi lt. 4592. sz., k. n.
60. Sajátkezű levele, OL.OHB. 3205/E. sz.
61. Aradi Csányi lt. Csányi levelezési könyve, 471. sz.
62. Aradi Csányi lt. Csányi levelezési könyve, 523. sz.
63. Csányi lt. 917. sz.
64. Csányi lt. 981. sz.
65. Gál Sándor április 11-i, sajátkezű jelentése. Csányi lt. 3466. sz., valamint Mikó Mihály április 9-i, hasonló értelmű jelentése uo. 1249. sz.
66. *Anul revoluționar 1848. I. În Moldova.* Sub redacția Mihail Roller București, 1950. 402, 404, 407, 414. l.
67. Uo. 394, 395, 400, 408, 412, 1.
68. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Egyházi anyakönyvek gyűjteménye. Kézdivásárhelyi rom. kath. egyház. 78/3. sz. Keresztelés, 12. l. verso.
69. Eredetije OL. Gábor Áron iratai. k. n. Kivonatosa közli Jakab Elek i. m. 512—514. l., mint írja, Turóczy Mózes eredeti irataiból.
70. Bem hivatalos lepjában, a Honvéd 1849. május 5-i számában a nyilvánosság előtt is elmondta ezt.

71. Gábor Áron sajátkezű jelentése Csányihoz, Kolozsvárt, április 26-i kelettel. Aradi Csányi lt. 1021. sz.
72. Csányi május 4-én kiállított „Nyílt rendelete“, vagyis útlevele : OL. Gábor Áron iratai. A továbbiakban ez útlevél láttamozásai alapján követjük nyomon az útját Nagyváradig, majd onnan Debrecenig. Nagyváradon ugyanis nem kapott új útlevelet, hanem Lahner tábornak május 8-án rávezette a régi útlevél aljára : „Gábor Áron őrnagy úr Debreczenbe utazik hadügyminiszter úrhoz“.
73. *Mészáros Lázár emlékiratai*. Az eredeti kéziratokból közrebocsájtja Szokoly Viktor. Budapest, 1881. 34, 133. 1.
74. Csányi lt. 1799. sz.
75. Gábor Áron 1849. május 12-i levele Debrecenből Turóczihoz. Eredetije : OL. Gábor Áron iratai. Kivonatossan közli Jakab Elek i. m. 514—517., mint írja, Turóczi Mózes eredeti irataiból.
76. A kézdivásárhelyi mesterek havi fizetesként 28—30 forintot kértek. Lásd a „Személyzete és Havi díjuk“ című, április 30-i kimutatást, OL. Gábor Áron iratai.
77. OL. Gábor Áron iratai. Lásd a 75. sz. jegyzetet.
78. Azaz május 14-én, mert a levelet szombaton írja.
79. Lásd a 77. sz. jegyzetet.
80. A vaskóhi hámorban gyutacsos fegyverek szerszámrészeinek készítésével foglalkoztak. *KÖM*. XIV. 676. 1.
81. Debrecentől Kézdivásárhelyig tett utazásait a debreceni térparancsnokság által május 12-én számára kiállított „Had Ut Levél“ láttamozásai alapján követhetjük nyomon. Eredetije : OL. Gábor Áron iratai. Május 31-én még Brassóban van, ahonnan négylovas fuvarral utazik tovább hazafelé.
82. Lásd a kézdivásárhelyi (kantai) rom. kath. egyház i. anyakönyvét, 125. l. verso. Részletesebb adatok : OL. Gábor Áron iratai közt.
83. Sajátkezűleg írt nyugtájának fényképmásolata a sepsiszentgyörgyi múzeumban.
84. Udvarhelyszék lt. 1300/849. sz.
85. Berry Károly május 30-i javaslata az országos biztoshoz : Csányi lt. 2377. sz. ; az országos biztos június 27-i válasza : Aradi Csányi lt., rendezetlen anyag,
86. *KÖM*. XV 466. és 564. 1. A Görgeyhez intézett levél szerint Bemnek ekkor Erdélyben összesen 90 ágyúja volt és ebből 30 kézdivásárhelyi, amiről Kossuthnak az volt a véleménye, hogy „csak ott helyben használható“, mert nem elég tökéletes.
87. Jakab Elek i. m. 522. 1.
88. Aradi Csányi lt. 4269 sz.
89. Uo.
90. Csányi lt. 33. cs., 3151. sz. A leltárban csak a szám és a kelet jó, a tartalom jelzése téves.
91. OL. B/e. (H. 9.) Válogatott iratok 428/e.

VÁRADI JÓZSEF ÉS BARTALIS FERENC

ÁRVAY JOZSEF

Száztizenöt évvel ezelőtt, 1854. április 29-én végezték ki Sepsiszentgyörgyön Várad Józsefet és Bartalis Ferencet, akik az 1848-as polgári demokratikus forradalom leveretése után Háromszéken fegyveres felkelést szerveztek az osztrák önkényuralom megdöntésére.

A forradalom vérbefojtását követő évtized Erdély történelmének egyik legszomorúbb korszaka volt. Az osztrák ellenforradalmi rémuralom telhetetlen bosszúja sújtott a lefegyverzett magyar forradalmárookra. A szabadságharcosok legjobbjait kivégezték vagy bebörtönözték. A volt honvédtiszteket közkatonákként Bem volt közhonvédekkel együtt besorozták az osztrák birodalom távoli tartományaiban állomásozó ezredekbe. Ezer meg ezer forradalmár bújosott idegen földön, hogy elkerülje az ellenforradalom bosszúját. A Habsburg önkényuralom Erdély területére öt esztendei időtartamra katonai közigazgatást és ostromállapotot vezetett be. Idegen katonaság, idegen hivatalnokok, csendőrség, rendőrség, titkos rendőrség és besúgók özöne árasztotta el Erdélyt. Napirenden voltak a házkutatások, vagyonelkobzások, a legkisebb gyanú alapján történő le tartóztatások és bírósági ítéletek.

Az osztrák rémuralom nemcsak a magyarság szabadságát tiporta el. A bécsi udvar az erdélyi román népnek sem adta meg azokat a jogokat, amelyeknek ígéretésével a szabadságharc alatt a császár zászlója alá igyekezett állítani őket. A Bach-rendszer kegyetlen politikai terrorja és a kíméletlen gazdasági kizsákmányolás igája egyformán nehezedett reá az erdélyi magyar és román népre.

Az elnyomott néptömegeknek a szabadságba és jobb jövőjükbe vetett rendíthetetlen hitét nem tudta kiölni a Habsburg önkényuralom erőszakos kormányzati rendszere. A szabadságharc vérbefojtása után rövid idő múlva ellenálló csoportok alakultak az osztrák önkényuralom fegyveres megdöntésére. E csoportok egyesítésére és egy újabb szabadságharc ki- robbantására Makk József volt komáromi tüzérezredes vállalkozott.

Makk 1851 májusában kiszökött Törökországba és a kisászi Kutahiában emigrációban élő Kossuth Lajostól június 25-én írásbeli felhatalmazást kapott az erdélyi és magyarországi függetlenségi szervezkedés vezetésére. Kossuth a Habsburg uralom megdöntésére a fegyveres felkelést Erdélyből, elsősorban a Székelyföldről akarta kiindítani, ahová a szükséges fegyvereket Havasalföldön és Moldván keresztül szándékozott becsempésztetni. Az erdélyi felkelés előfeltételül az erdélyi román nép közreműködésének vagy legalábbis semlegességének biztosítását írta elő. A függetlenségi harcok megindításának időpontját az újrászerveződő európai forradalom kibontakozásától tette függővé, s ezért 1851 szeptemberében Londonba utazott, ahol Mazzinivel, az olasz emigránsok vezérével közös tervet dolgozott ki Olaszország, Magyarország és Erdély egyidejű felszabadítására. Az erdélyi felszabadító hadsereg főparansnokává Gaál Sándor ezredest nevezte ki, a hadianyag megvásárlásával és Erdélybe szállításával pedig Czech János tábornokot bízta meg.

Ez alatt Makk József már 1851 júliusában Konstantinápolyból ügynökeivel Erdélybe és Magyarországra juttatta részletes utasításait a titkos hálózat megszervezésére, majd Bukarestben ütötte fel titkos főhadiszállását, hogy közelebb legyen a függetlenségi mozgalom központjához, s hogy itt a székelyföldi szabadcsapatok szervezését, valamint fegyvereknek Erdélybe csempésztését előkészítse.

Makk a titkos mozgalmat az olasz forradalmárok „évszak-rendszere” szerint szervezte meg. A hónapok, hetek, napok és órák területet és egyben e területek vezetőit is jelentették, a percek és másodpercek csak személyeket. Mindenki csak a közvetlen feljebbvalóját ismerte. Erdély három „hónap”-ra volt felosztva, ezek egyike a Székelyföld volt, amely aztán négy „hét”-re oszlott. Makk felkérésére a titkos szervezkedés székelyföldi főnökségét Török János marosvásárhelyi kollégiumi tanár vállalta el, aki Háromszéken Horváth Károly, Maroszákon Biró Mihály birtokosokat, Udvarhelyszéken Gálffy Mihály ügyvédet, Csíkszékben pedig Vörös Páttert, a csíksomlyói kolostor főnökét nevezte ki a titkos mozgalom vezetőivé. A szervezkedésben részt vettek székelyföldi és kolozsvári értelmiségiek, középbirtokosok, diákok, nők és székely parasztok is.

A függetlenségi mozgalmat azonban már kezdeti szakaszában aláaknázták az árulás. Amióta a bécsi titkos levéltárak megnyíltak a történelmi kutatók előtt, bebizonyosodott a kortársak akkor nem bizonyítható ama vádjára, hogy Biró Mihály, a szervezkedés maroszéki vezetője volt a becstelen áruló. Biró már 1851. augusztus 17-én elárulta báró Heydtének, a székelyföldi katonai vidék parancsnokának, a székelyföldi titkos hálózat vezető tagjait, azután továbbra is részt vett a mozgalomban és újabb értesüléseit is besúgta.

Az osztrák hatóságok lázas nyomozás után 1851. december elején elfogták a magyarországi szervezkedés pesti vezetőit. Velük együtt tartóztatták le Pesten a székelyföldi és magyarországi mozgalom között összeköttetést tartó Vörös Páttert is, a szervezkedés csíkszéki vezetőjét, akit nemsokára Pozsonyban felakasztottak. Az osztrák kémek kinyomozták Makk József bukaresti titkos lakását is, de feljelentésükre a bukaresti

hatóságok december 30-án csak a Makk ezredest rejtegető Nagy József szabómestert és feleségét tudták letartóztatni, mert a derék szabó Makkot egy bojár szolgájának ruhájába öltöztette, s Makknak egy bojár ruhájával a karján sikerült a körülzárt házból kijönnie és elmenekülnie.

1852. január 24-e éjjelén az áruló Bíró Mihálytól kapott jegyzékek alapján letartóztatták Marosvásárhelyen Török Jánost és Horváth Károlyt, valamint a függetlenségi szervezkedés több erdélyi vezetőtagját, sok résztvevőjét és gyanúsítottját. A mintegy hatvan foglyot, köztük három nőt is, a nagyszebeni hadbíróság börtönébe szállították. Június 13-án újabb lefogásokra került a sor. A letartóztatottakat válogatott kínzásokkal vallatták, de egyiküktől sem tudtak vallamást kicsikarni.

A nagyszebeni haditörvényszék 1853. november 5-én 21 vádlottat halálbüntetésre ítélt. Ferenc József császár három halálos ítéletet hagyott jóvá, s 1854. március 10-én Marosvásárhelyen az akasztásra ítélt Török Jánoson, Horváth Károlyon és Gálffy Mihályon végrehajtották a halálos ítéletet. 48 vádlottat 5—18 évi nehéz vasban töltendő várfogságra ítélték, mintegy hatvan gyanúsítottat két évi vizsgálati fogság után szabadon bocsájtottak. Szabadon engedték az álcázásul rövid időre letartóztatott becsutelen árulót, Bíró Mihályt is. ¹⁾

*

Háromszéken 1852 januárjában és júniusában egyetlen letartóztatás sem történt, aminek az a magyarázata, hogy az áruló Bíró Mihály nem ismerte a titkos mozgalom háromszéki részvevőit, a szervezkedés háromszéki főnöke pedig, a Marosvásárhelyen lefogott Horváth Károly, a hadbírószági vallatások során egyetlenegy nevet sem árult el. Pedig a függetlenségi mozgalom legjobban éppen Háromszéken volt elterjedve, ahol Makk József ezredes már 1849 novemberében személyesen megindította a szervezkedést, s ahol az erdélyi két letartóztatási hullám után is nemcsak hogy tovább működött a titkos mozgalom, hanem 1853 októberében fegyveres felkelés megindítására is sor került.

A háromszéki Habsburg-ellenes felkelés szervezése már 1849 novemberében megkezdődött. Makk József ezredes és Rózsafy Mátyás forradalmi lapszerkesztő, amikor a komáromi vár átadása után ki akartak szökni Kossuthhoz Törökországba, egy ideig Háromszéken rejtőztek el, ²⁾ s közben tevékenyen hozzáálltak a felkelés szervezéséhez, sőt a tagokkal katonai gyakorlatokat is tartottak. ³⁾ Amikor Makkék decemberben Gelencénél át akartak szökni a határon, Makkot elfogták, de ő hamis nevet mondott be, s így „Péterfi“ álnéven egy hónapig Sepsiszentgyörgyön őrizték, ⁴⁾ majd Marosvásárhelyre vitték, ahonnan csak 1850 októberében tudott megszökni és pesti bujdosás után 1851 májusában Törökországba kijutni. Közben Rózsafynak, háromszéki és pesti rejtőzködés után már 1850 őszén sikerült kiszöknie Törökországba. A kisázsiai Brusszában összehatalkozott régi barátjával, a hunyadmegyei, bánpataki születésű Váradi József emigráns ügyvéddel és volt honvéd huszártiszttel. ⁵⁾ Váradi sem régen érkezett meg Brusszába, s nem lévén sem pénze, sem állása, az ott élő, ugyancsak emigráns havasalföldi és moldvai román forradalmárok támogatták, ⁶⁾ s vele és néhány magyar emigránstársával egy közös

magyar-román függetlenségi összeesküvés megszervezésének tervét szövögették. Rózsafy és Váradi már 1850 őszén megkísérelték Kossuth felkérését, hogy őt a hazai tervezgetésekről tájékoztassák és a szervezkedés irányítására Makk Józsefet beajánlják, de levelükre Kossuth elzárkózott látogatásuktól, mert nem ismerte őket személyesen. Miután Rózsafyék igazolták magukat, Kossuth 1851. február 18-án útiköltséget küldve számukra, személyes találkozásra hívta őket. Rózsafy és Váradi 1851. március 29-én Kutahiában felkeresték Kossuthot,⁷⁾ beszámoltak neki a pesti és székelyföldi felkelési tervezgetésekről, s azok irányítására a Pestről kapott hírek szerint már Törökországba elindult Makk ezredet ajánlották. Így került sor arra, hogy Kossuth június 25-én fogadja Makkot, s részletes utasításokat és írásos felhatalmazást adjon neki a felszabadító háború megszervezésére.

Makk elsőnek Rózsafyt küldte be Erdélybe Kossuth kiáltványával és a titkos hálózat megszervezéséről szóló részletes utasításokkal. Az áruló Biró Mihály 1851. augusztus 17-én báró Heydtének tett besugása szerint Rózsafy, mielőtt Török Jánost a mozgalom székelyföldi vezetésére felkérte volna, két hétig Háromszéken tartózkodott, itt Makk utasításait sokszorosított példányok útján terjesztette, a felkelést szervezte, s itt bízta meg Szentgyörgyi századost, hogy kísérelje meg az erdélyi románságot a felkeléshez való csatlakozásra megnyerni. Ugyancsak Biró besugása szerint a felkelés szervezése augusztus közepéig részint Marosvásárhelyen, részint a vidéken, legfőképpen azonban Háromszéken épült ki.⁸⁾

A titkos szervezkedés háromszéki főnöke, a huszonhárom éves teleki Horváth Károly, a székelyföldi mozgalom egyik legtevékenyebb vezetője volt. 1851 júliusában Rózsafy két hétig Horváth háromszéki birtokán, Teleken tartózkodott. Ide hívta le Horváth, Marosvásárhelyről volt tanárát, Török Jánost, hogy Rózsafy átadja neki Makk megbízását és utasításait a szervezkedés székelyföldi vezetésére. Horváth Károly Makk többi ügynökeinek is szállást adott házában, őket rejtegette, lovasfogatát rendelkezésükre bocsájtotta. Lakásán sokszorosították Makk kiáltványait és utasításait. Háromszéket hét „nap“-ra, azaz hét járásra osztotta fel, ezek vezetőit kinevezte, működésüket irányította és ellenőrizte. Török Jánossal állandó írásbeli és személyes kapcsolatot tartott fenn.⁹⁾ 1851 őszén Horváth bálavásári szőlőbirtokán, a hetekig elhúzódó szüret ürügyén találkoztak Makk ügynökei a szervezkedés székelyföldi és kolozsvári vezetőivel, valamint pesti kiküldöttjével.¹⁰⁾

A háromszéki szervezkedésre Makk is különleges gondot fordított. Az emigránsok fennmaradt irataiból kiderül, hogy Kossuth levélbelileg arra utasította Makkot, hogy a saját vezetése alatt Háromszékre összpontosítsa a katonai szervezést, mert a felkelés kitörésének pillanatában Erdélyből minden szálnak oda kell összefutnia. Kossuth 1851. szeptember 8-án Törökországból Háromszékre küldte Csernátoni Cseh Imre kapitányt, hogy a székely havasokon szabadcsapatokat szervezzen, amelyek a Dunán érkező és becsempészendő fegyverszállítmányokat átvegyék és a felszabadító háború megkezdéséig azokat elrejtésük és megőrzésük. Cseh kapitány útnak is indult, de Konstantinápolyba érve hirtelen elhunyt.¹¹⁾

Makk beküldött ügynökeinek és futárainak egyik főbb első állomás-helye Háromszék volt. Az itt kiépített hálózatra vonatkozólag érdekes az az adat, hogy Makk József 1851. szeptember 14-én Konstantinápolyból a titkos mozgalom egyik magyarországi „hónap“-jának írt levelében a titkos jelbeszédben írandó választ „Mihály Anna úraszszony ő nagyságának, Sepsi Szent György (Erdély)“ címre kérte a postán küldeni.¹²⁾

A csírájában személyesen Makk által, később ügynökei, de főleg Horváth Károly által szervezett háromszéki titkos mozgalom hálózata Horváth marosvásárhelyi letartóztatása után vezető nélkül maradt. Makk József, akit a bukaresti házkutatás után legközelebbi munkatársával, Váradi Józseffel együtt a havasalföldi román radikálisok biztonságos helyen rejtőztettek el Bukarestben,¹³⁾ ügynökei révén értesült ugyan a mozgalom székelyföldi és erdélyi vezetőinek letartóztatásáról, de annyira bizakodott egy közeli erdélyi felkelés lehetőségében és sikerében, hogy 1852 júliusában Váradi Józsefet beküldte Háromszékre a felkelés előkészítésének folytatására és szabadcsapatok szervezésére.

Váradi július közepén érkezett meg Háromszékre. Rövid ideig Szo-tyorban Nagy Tamásné házában lakott, majd július végén Zoltánba költözött át Benkő Rafaelné házába. Itt állt szolgálatába inasként Benkőné szolgája, Bálint Áron volt közhonvéd, akit nemsokára behívtak katonának, de nem vonult be, hanem Váradival együtt elrejtőzött és elfogatásukig vele maradt.¹⁴⁾

Váradi mindenekelőtt megbízható embereket keresett, hogy általuk biztosíthassa összeköttetését Makk ezredessel. A titkos mozgalom három bibarcfalvi tagja, Bartalis Ferenc, Szabó Áron és Bogyor Sámuel vállalkozott e feladatra. Mint borvízkereskedők kértek és kaptak útlevelet, Váradi leveleivel többször jártak Bukarestben Makk ezredesnél, Makktól pedig Váradinak írás- és szóbeli utasításokat hoztak.¹⁵⁾

Váradi tevékenyen hozzájárult a szervezési munkákhoz. Újjászervezte a titkos mozgalom háromszéki hálózatát, kapcsolatot teremtett a csíki szervezettel, a vezetőtagok révén megkezdte a szabadcsapatok tagjainak toborzását és felesketését. A mozgalom vezetőtagjai zoltáni titkos lakásán keresték fel Váradit, de ő maga is járta a falvakat, hű embere, Bálint Áron kíséretében.

1853 júniusában Váradi súlyos mellhártyagyulladásba esett. Minthogy a környékbeli orvosok nem tudnak segíteni rajta, Bartalis Ferenc, Bálint Áron és Szász Lukács egy éjszaka szekéren átszállították Bibarcfalvára, ahol néhány napig Bartalis házában feküdt, majd titokban átvitték Szabó Áron lakására. Ide naponként kijárt Barótról Jakabházi doktor, aki ifjabb korában Hunyadmegyében volt orvos és jól ismerte Váradi szüleit.¹⁶⁾ Jakabházi doktor két hét alatt annyira kigyógyította a mellhártyagyulladásból Váradit, hogy néhány hét alatt teljesen felépült és még tevékenyebben folytatta vidéki kiszállásait, mert Makktól sürgető utasításokat kapott.

Augusztus végén Nagy Samu volt háromszéki térparancsnok által Váradi magához hívatta Bibarcfalváról Vischer Károly volt honvédszázados is Csíkszeredából, s megbízta őt a csíki szervezet vezetésével. A háromszéki és csíki szervezet között Bartalis Ferenc és csíkcsatósze-
gi

Györffy József tartotta fenn az összeköttetést. Györffy október első napjaiban is, amikor Váradi szabadcsapatával a csíkszentkirályi erdőbe vonult, megjelent Váradiék táborában és a csapat élelmezéséről gondoskodott. ¹⁷⁾

Háromszéki vidéki szervezőútjai során Váradi, inasával együtt, többnyire a falusi bíránál és jegyzőknél szállt meg, minthogy a mozgalomba „szinte minden értelmes ember be volt már avatva.” Nemsokára azonban nagy veszélybe került. Egy Maksán tartott megbeszélés után Váradiék Zoltánba menve át, az akkor éppen távollévő Benkőné házában tértek nyugovóra. Közben a maksai megbeszélés egyik részvevője sietve bement Sepsiszentgyörgyre, s Kovács István kapitánynak, a háromszéki katonai kerület hírhedt főbiztosának beárulta Váradiék zoltáni tartózkodási helyét. Hajnal felé Kovács kapitány csendőrökkel vette körül Benkőné házat, de Váradinak és inasának sikerült észrevétlenül becsúsznia a már egy esztendővel ezelőtt az árnyékszék ajtójának bélése mögött a falba jobbfelől és balfelől elkészített rejtekhelyekre, ahol aztán Kovács kapitány és csendőrei a házkutatás alkalmával nem fedezték fel őket. ¹⁸⁾

A zoltáni házkutatás után Váradi mintegy három hétig tartózkodott Mátisfalván Benő Miklósnál. Benő a mozgalom egyik leglelkesebb vezetőtagjaként egy ötven emberből álló szabadcsapatot toborozott össze, és nagymennyiségű puskát, pisztolyt, golyót, lőport szerzett s szállítatott át Bibarcfalvára Váradi számára. ¹⁹⁾

1853. október 2-án Váradi az egyik, mintegy 50 főből álló szabadcsapatával Bibarcfalváról útnak indulva a csíkszentkirályi erdőbe vonult. Ott táborot ütve várakozott a többi háromszéki és csíki szabadcsapat megérkezésére, amelyeknek követei útján felszólítást küldött a csatlakozásra. Váradinak az volt a terve, hogy az összegyűlekező szabadcsapatokból egy nagyobb sereget szervezzen, egy éjszaka megrohanja a sepsiszentgyörgyi és csíkszeredai adóhivatalokat, s az azokban található pénzzel a sereget tovább növelve, készen álljon a Makk vezénylete alatt külföldről betörő sereggel egyesülni. ²⁰⁾

A többi szabadcsapat megérkezésére várakozva, Váradi megbízta csapatának két tagját, bibarcfalvi Bertalan Lászlót és Benedek Dánielt, hogy keressenek egy vágómarhát a csapat élelmezésére. Bertalanék a szomszédos zsögödi erdőn Szakáts József csíkszentléleki bíró két béresét ökröfogatukkal együtt feltartóztatták, az egyik ökröt tőlük elvették és a szabadcsapat táborába vitték. A környékbeli lakosság nem volt felvilágosítva a szabadcsapat működése céljáról, a csíkszentléleki bíró a maga köré gyűjtött emberekkel elrabolt ökrének nyomát a táborig követte. A szabadcsapat pisztolylövésekkel volt kénytelen a táborból távortartani és elűzni az őket dühösen megtámadó csíkszentlélekieket. ²¹⁾

Az esetnek gyorsan híre futott a környéken. A hír a csíkszeredai katonai kerületi főbiztossághoz is eljutott, amely titkos megfigyelőket küldött ki. Midőn ezek a fegyveres csapat táborozásáról szóló híreket megerősítették, október 6-án nagyszámú katonaságot vonultattak fel a szabadcsapat elfogására. ²²⁾ Váradi éppen előkészületeket tett arra, hogy csapatát az erdővidéki hegyekbe vonja vissza, amikor a kiállított örök a katonaság előnyomulását jelentették. A szabadcsapat tagjai széjjelszaladtak, az útra

felkészített három szekér poggyász és fegyver a helyszínen maradt, a katonaság kezébe került.

Várad hű emberével, Bálint Áronnal, két napig a háromszéki Márkosfalván rejtőzködött, onnan Bélafehérvárra ment, s ott rejtőzött el a titkos mozgalom egyik hívével.²³⁾

Kovács István háromszéki főbiztos nagyarányú nyomozást indított a szabadcsapat tagjainak összefogdosására. Október 10-én már megkezdődtek az első bibarcfalvi letartóztatások. Várad József fejére nagy jutalombírt tűztek ki. S miként a székelyföldi Habsburg-ellenes mozgalom első szakaszában már akadt áruló Bíró Mihály személyében, ugyanúgy a mozgalom utolsó, háromszéki szakaszában is kerültek becstelen árulók. Bélafehérváron özvegy Bíró Istvánné bejelentette Várad rejtékhelyét Tuzson Lajos bélafehérvai bírónak. Tuzson a falusi „hütösökkel“ Várad Józsefet és Bálint Áront elfogatta.²⁴⁾ és bekísértette Kézdivásárhelyre, onnan a székelyföldi katonai vidék székhelyére, Marosvásárhelyre szállították őket. Ugyanide vitték a szabadcsapat rendre elfogott 14 tagját is. A szabadcsapat kétszer ennyi többi tagjának sikerült elrejtőznie és a letartóztatástól megmenekülnie.

A marosvásárhelyi haditörvényszék 1854. április 6-án a 16 letartóztatott közül tizenkettőt kötél általi halálra, egyet 18 évi, hármat pedig 15 évi nehéz vasban töltendő sáncmunkára ítélte. Herceg Schwarzenberg altábornagy, Erdély katonai és polgári kormányzója, április 10-én Várad József, Bartalis Ferenc, Bertalan László és Benedek Dániel halálos ítéletét megerősítette, a többiekre kirótt halálos ítéletet 18—15 évi nehéz vasban töltendő sáncmunkára és várfogságra változtatta át.²⁵⁾

A négy halálos ítélet közül egyelőre csak a Váradra és Bartalisra kirótt halálos ítéletet tudták április 29-én Sepsiszentgyörgyön végrehajtani, mert Bertalan László és Benedek Dániel még az ítélet kihirdetése előtt, április 20-án a marosvásárhelyi börtönből megszökött.²⁶⁾ü

Várad Józsefet és Bartalis Ferencet a kivégzés előtti napon Marosvásárhelyről Sepsiszentgyörgyre szállították. Itt a kivégzés előtti éjszakájukat az akkori kerületi bíróság, a jelenlegi Állami Levéltár épületében töltötték. Április 29-én reggel 8 órakor indult el a szomorú menet a város nyugati oldalán fekvő Örök hegy aljában kijelölt vesztőhelyre. Kovács kapitány a város és a környékbeli falvak lakosságát kirendelte a kivégzéshez. Az ítélet végrehajtása után a két holttestet délutánig függve hagyták a két bitófán, azután közös sírba tették, oltatlan meszet és vizet öntöttek rájuk, s úgy hantolták be a sírt.²⁷⁾

A marosvásárhelyi haditörvényszék 1854. május 4-én három nyelven nyomtatott hirdetményekben tette közhírré Várad József és Bartalis Ferenc kivégzését, társaik elítélését, a nyomozás során kiderített tényállást.²⁸⁾

Az április 20-án megszökött Bertalan Lászlót és Benedek Dánielt május 19-én sikerült a rendőrségnek elfognia. A kötél általi halálos ítéletet rajtuk Marosvásárhelyen, május 27-én hajtották végre. Kivégzésüket május 27-i keltezésű háromnyelvű nyomtatott hirdetményben szintén közhírré tették.²⁹⁾

Horváth Károly, Váradai József és Bartalis Ferenc kivégzése után Bertalan Lászlón és Benedek Dánielen is végrehajtott halálos ítélettel összesen ötre emelkedett az 1851—54-i erdélyi Habsburg-ellenes szervezkedés háromszéki vértanúinak a száma.

Váradai szabadcsapatának 15—18 évi sáncmunkára és várfogságra ítélt tizenkét tagja, valamint a 18 évi börtönre ítélt Benkő Rafaelné különböző hírhedt csehországi börtönökben szenvedtek öt esztendeig, amikor kegyelem útján szabadlábba helyezték őket.

*

Az 1850-es évek elején kibontakozott Habsburg-ellenes függetlenségi szervezkedések bukásának okait abban találhatjuk, hogy vezetőik nem álltak szoros kapcsolatban a néptömegekkel, elhanyagolták a parasztság szociális követeléseinek felkarolását és nem sikerült együttműködést kiépíteniük az elnyomott nemzetiségekkel. Marx és Engels joggal részesítették éles bírálatban Kossuth és Mazzini emigrációs szervezkedéseit, rámutatva arra, hogy forradalmat nem lehet parancsszóra létrehozni, mert egy újabb forradalom csak újabb gazdasági és politikai válság nyomán remélhető. Marx és Engels nem az önkényuralom elleni kérlelhetetlen harcot, nem az illegális módszereket helytelenítették, hanem ezeknek tömegektől való elszakadását és összeesküvés formáit.³⁰⁾

Makk József és emigrációban élő forradalmártársai, valamint az erdélyi Habsburg-ellenes szervezkedés vezetői, látván a császári önkényuralomtól elnyomott nép elkeseredését és az idegen elnyomók elleni gyűlöletét, alkalmasnak ítélték az időt, a fegyveres felkelés megszervezésére. Ez a szervezkedés, minden hibája ellenére, az osztrák ellenforradalmi önkényuralom korszakának legerőteljesebb s leghaladóbb szellemű ellenállási és harci mozgalma volt. Az erdélyi mozgalom vezetői azonban a becsutelt árulás következtében nagyon korán lebuktak, még mielőtt a szervezkedést a néptömegekre és az együttélő nemzetiségekre kiterjeszthették volna. A szervezkedés első szakaszában, amikor bukása 1852 januárjában bekövetkezett, a leendő erdélyi titkos hadseregnek még csak a tiszti állománya létezett, nagyobb arányban az is csak a Székelyföldön. Amikor Makk 1852 júliusában Váradit beküldte Háromszékre a felkelés

előkészítésének folytatására és szabadcsapatok szervezésére, a szervezkedés egyelőre a Székelyföldnek is csak egy részére, Háromszékre, Erdővidékre, és Alcsíkra korlátozódott. Igaz ugyan, hogy most már széles és helyes tömegbázisra, a székely parasztságra és a székely kisiparosokra kezdett felépülni. De Makk elhamarkodott rendelete a szabadcsapatok táborba szállásáról a szervezkedés e második szakaszát is tragikus kudarcra, részvevőinek, egy részét pedig vesztőhelyre és börtönbe juttatta.

Az erdélyi Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalom, bár tragikusan elbukott, mégsem volt hiábavaló. Vértanúi és részvevői a hazaszeretet és önfeláldozás maradandó példái mutatják. Életük önfeláldozása a népnek nemcsak az önkényuralom elleni tiltakozását fejezte ki, hanem azt a megrendíthetetlen hitét is, hogy a dolgozó nép harca mindenfajta

elnyomó erő ellen győzedelmeskedni fog. A függetlenségi szervezkedés vértanúinak és részvevőinek példája az erdélyi román és magyar néptömegeket további elszánt ellenállásra és megmozdulásokra ösztönözte. Ezek végül is a Habsburg önkényuralom bukását eredményezték.

A nép hűséges kegyelettel zárta szívébe a Habsburg-ellenes szervezkedés vértanúinak emlékét. A kivégzések színhelyeit, a vértanúk sírjait minden tilalom ellenére a nép fiai évről évre felkeresték és kegyeletük jeléül virágot helyeztek a hantokra.³¹⁾ Váradi Józsefről népballadák keletkeztek.³²⁾ A sepsiszentgyörgyi és marosvásárhelyi kivégzések színhelyein ma is emlékoszlopok idézik a legszebb eszmékért, a szabadság és függetlenség eszméjéért hősi halt vértanúk emlékét.³³⁾

Az 1851—54-i erdélyi Habsburg-ellenes függetlenségi szervezkedés vértanúinak és hosszú börtönbüntetéssel sújtott részvevőinek nevei 115 év távolából ma is lelkesítő fénnel ragyognak felénk hazánk haladó forradalmi hagyományainak legszebb lapjairól.

F Ü G G E L É K

1

(Sepsiszentgyörgy, 1854. április 7.)

A Sepsiszentgyörgyi katonai kerület főbiztossága közhírré téteti Váradi József feljelentőjének és elfogóinak megjutalmazását.

A Cs. K. Fő Biztosságnak Április 7-ről 277. sz. alatti át iratába rendeltetik köz híre tétele annak miszerint felségsértési bűnbe elegyedett Váradi Josef el fogóinak u: m: Bélafalvi Biro Tuzson Lajosnak egy Ezüst érdemjel és 100 darab arany, — Özvegy Biro Istvánnának 100 darab arany mint bejelentőnek, — a Hütösöknek pedig 50 darab arany jutalom pénz adatott.³⁴⁾

2

Sepsiszentgyörgy, 1854. április 22.

A Sepsiszentgyörgyi katonai kerület főbiztosa elrendeli a marosvásárhelyi fogházból április 20-án megszökött Bertalan László és Benedek Dániel nehéz politikai bűnösök elfogását.

Elnöki. 313.

K. B.

Bertalan László és Benedek Dániel politicalai foglyok folyó hó 20-án 7 és 8 ora közt a fogházból kirontván Marosvásárhelyről el szöktek. — Meghagyatik az Előljáróságoknak ezen nehéz politicalai bűnösökre szorosán kemény felelet alatt ügyelni, anyival inkább mivel hihető hogy erre veték uttyokat s meg tanálás esetibe kemény őrizet alatt ide bé küldeni. Személyes le irások ide fogatik. Végre meg jegyeztetik hogy a meg fogo vagy kézbe adonak pénz béli jutalom van felsőbb helyről ajálva.

Cs. Kir. Kerületi Hivatal. SSzGyörgy ápr. 22-én 1854.

Kováts

Személyes leírás

Bertalan László 23—24 éves nagy termetű szőke a felső állába elől felyül fog hijja van elő álló bajusza, visel székely köntöst.

Benedek Dániel 28 éves kis termetű fekete le függő haju s visel közönséges székely köntöst.³⁵⁾

3

Marosvásárhely, 1854. május 4.

Az Udvarhelyi katonai vidék parancsnoksága haditörvényszéki osztályának hirdetménye Váradí József, Bartalis Ferenc, valamint 12 társuk elítéléséről és a két halálos ítélet végrehajtásáról

HIRDETMÉNY

1. VÁRADI JÓSEF, Bánpataki, Károlyvár vidéki, Erdélyi születésü, 26 éves, romano Catholicus, nőtelen, megvizsgált országos ügyvéd,

2. BARTALIS FERENCZ, Bibartzfalvi, Sepsi-Szent-Györgyi-Kerületi, Erdélyi születésü, 41 éves református, nős, négy gyermek atya, mezei gazda Bibartzfalván,

3. SZABÓ ÁRON, Bibartzfalvi, Erdélyi születésü, 51 éves, református, nős, három gyermek atya, Bibartzfalvi birtokos,

4. SZÁSZ LUKÁTS, Illyefalvi, Sepsi-Szent-Györgyi Kerületi, Erdélyi születésü, 21 éves református, nőtelen, Kerékgyártó,

5. DIMÉNY ISTVÁN, Bibartzfalvi, Erdélyi születésü, 26 éves, református, nőtelen, földmives fia a megnevezett helységről,

6. BERTALAN ISTVÁN, Bibartzfalvi, Erdélyi születésü, 28 éves, református, nőtelen szóts Bibartzfalván,

7. BADOTZ DÁNIEL, Nagy Baczoni, Sepsi-Szent-Györgyi Kerületi, Erdélyi születésü, 30 éves, református, nőtelen, csizmadia Nagy Baczonban,

8. BAKÓ SÁMUEL, Bibarczfalvi, Erdélyi születésü, 19 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységről,

9. BENEDEK DÁVID, Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 20 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységből,

10. OSVÁTH BERTALAN, Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 21 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységből,

11. BÁLINT ÁRON, Köröspataki, Sepsi-Szent-Györgyi Kerületi, Erdélyi születésű, 26 éves református, nőtelen, a Gróf Coronini 6-ik gyalog sor ezerebeli szabadságos katona,

12. JAKAB KÁROLY, Közép-Ajtai, Sepsi-Szent-György Kerületi, Erdélyi születésű, 30 éves, református, nőtlen, haszonbérelő Bibartzfalván,

13. BARTALIS ISTVÁN, Bibartzfalvi, Erdélyi születésű, 26 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységből,

14. OSVÁTH SÁMUEL, Bibartzfalvi. Erdélyi születésű, 29 éves, református, nős, 3 gyermek atya, Gróf Coronini 6-ik gyalog sor ezerebeli szabadságos közlegény, földmives Bibartzfalván,

ellen törvényesen megállapított tény állás mellett, még pedig 11 elsőbbség ellen törvényszék előtt tett saját vallomásoknál, és a három utolsók ellen a körülmények központosításánál fogva bebizonyosodott, mikép ők azon összeesküvésben, melyet szökött felségáruló Kossuth Lajos az idei Mártius 10-kén innen kiadott hirdetményben megírt célból a császári uralkodásnak ez országban léendő megbuktatására előkészített, illetőleg az említettnek e tárgyban támadási merényletben, és azon Guerilla csapatban, mely az érintett célból alakítatván múlt évi October 2-án az Erdővidéki erdőkben táborozott, következő módon részt vettek :

1. Váradi József bevallotta, mikép ő — mint menekült — külföldön Kossuth újabb felségárulási ármányairól, és arról, hogy a felkelés szervezése ez országban már elintéztetett. Kossuth azon elhíresztelt ügynöke Makk által, ki előmutatott megbízása szerint mint katonai fő ügynök a forradalmi seregeknek újbóli szervezésével megbízott, értesítetvén; e végre kinyilatkoztatott beléegyezésével, és tett fogadás következtében vezérkari Kapitányi ranggal történt beosztása mellett a Székely földet illetőleg a katonai szervezésre nézve Makk helyettessének neveztetett, és arról értesítetett, miképpen kellessék a katonai szervezési intézkedéseket, és a fegyveres erő képezését létesíteni, ezen kívül megbízatását, és a szervezést illető írásbeli utasításokkal ellátva béküldetett, és arra is utasított, hogy ez ügyet illetőleg magát más Emissáriusok által tett intézkedésekkel érintkezésbe tegye, és az eredményről a kapott utasítás szerint titkos küldöttek által tudósítást tegyen.

Ugyan ő bevallotta, hogy ő ezen küldetésben 1852-dik évi őzön Erdélybe megérkezve, Csikban, Háromszéken, Erdővidéken feladatához képest öszveköttetésekert szerzett, nyert utasítása szerint katonai fokozatokkal kinevezett kerületi, és községi főnökök közbenjöttével a forradalmi honvéd seregeknek újbóli szervezését társulati szellemben elintézte, az eredményről társulati organumaitól jelentéseket vett, mind ezekkel, mind pedig Makkal biztos küldöttek által társulati érintkezésben volt, Maktól múlt év Junius havában egy Guerilla csapatnak organisatioja aránt vett sürgető rendeletnek eleget tett, ennek folytán fenn irt Bar-

talis Ferenczet, mint a ki előtte részint a Makkhoz intézett tudósítások kézbesítése körül tanusított küldötti szolgálatáról, részint pedig ezenkívül is mint társulati tag esmeretes volt. fő hadnagynak valósággal kinevezte, a hadnagy kineveztetését megállította, és mindkettőjüket, valamint megemlített társulati organumait is sürgős toborzásra ösztönözte, ezenkívül, ne hogy a dolog közbenjött betegsége által hátramaradást szenvedjen, maga helyett egy helyettes vezénylőt nevezett.

Különösen megvallotta Váradi, hogy ő szabadságos katona Bálint Áront, és más Guerillákat maga fogadta fel, hogy a szabad csapathoz toborzás saját organumai által eredménnyel folytattatott, hogy néki, midőn mult évi Augustus havában Bibarczfalvára költözött, csak nem naponként felfogadott egyének mutattak be, hogy ő egészségének helyreállítása után küldetésének céljából a szomszéd helységekbe kirándulásokat tett, s az e közben, valamint a Szabó Áron házában is, a kinél mult évi Augustus havától menedék helyet nyert, tartott öszvejövetelekben szövetségeseivel a sereg szervezése, felfegyverkezése, és élelmezése felett értekeződött, és végre, hogy miután a Guerilla csapat rendeltetése a Makk által mult évi October 15-e tájára elintéztet mozgalmakkal egybenkötetésben volt, a vett rendelkezés következtében mult évi October 2-án az élelmezésnek, fegyvernek, és pogyásznak előbb nevezett élelmi biztos Szabó Áron közbenjöttével három szekeren történt elszállítása után megemlített csapatjával Bibarczfalváról utnak indult, és még ugyan az nap a farkas mezei erdőben táborban szállott oly célból, hogy szövetségeseinek odagyűlésével csapatját sereggé alakíthassa, magát a Makk vezénylete alatt külföldről berontani kellett forradalmi sereggel egyesítse, és a fennebbi célra közösen munkáljon.

Váradi megvallotta, hogy ő a táborba megérkezve s a fegyvereket csapatja között kiosztva, mint vezénylő — a bátorságosítás szempontjából tett intézkedéseken kívül — Csikban és Háromszéken levő szövetségeseit — elküldött követek által — felszolítottatta; vágó marha reguirálása végett Guerillákat küldött ki; a kiküldött Guerillák által rablott, s a megtörtént rablásnak tudatásával a táborba vitt jármás ökröt csapatjának közös élelmezésére fordította; a Szentlélekiek megtámadásának fegyveres erővel kijáttzásán jelen volt, ebben más uton is részes volt, és így forradalmi csapatjával magát mult évi October 6-ig tartotta, és csak ez napon, midőn éppen Fülére, a hová a csoportozoknak könnyebben léendő felvétele végett átköltözni kívánt, meg mielőtt intézete valosulhatott volna, katonák általi üldöztetése következtében futásnak eredett, de futása közben is szövetségeseivel öszvejöveteleket, és értekezéseket tartott.

2. Bartalis Ferencz megvallotta, hogy ő Váradinak felségárulási mérényleteiről, és küldetéséről az Erdővidék részére Váradi által kinevezett társulati kerületi főnökök által értesítettett, mint vezénylő társulati tag Bibarczfalvát illetőleg szabályszerűleg felvétetett, ezenkívül levélhordónak tétetvén, erről Váradi által is értesítettett, és utasított.

Ugyan ő megvallotta továbbá, hogy ő mint Levélhordó társulati tudósításokkal kétszer küldetett Bukurestbe Makkhoz, hogy ő az utobbival

ismételve értekezett, és mindannyiszor Váradinak Makktól irás- és szobeli utasításokat hozott.

Ugyan ő megvallotta továbbá, hogy ő Váradinak a Guerilla csapat felállítására aránti intézeteiről tökéletesen tudosított volt, ugyan ezen csapathoz Várad által főhadnagynak nevezetett, és irásbeli utasításnál fogva, melyben téendői, és a tagok kötelezettségei szintugy, mint ezek esküje foglalva voltak, a toborzásnak tevékeny előmozdítására utasított, és hogy ezenkívül Várad éppen általa szollittatta fel a Kerületi főnököt, és a csapat számára kinevezett hadnagyot.

Ugyan ő megvallotta, hogy ő Váradit, midőn ez Zoltánból Bibartzfalvára költözött, házához befogadta, Váradinak szövetséges Szabó Áron által elfogadását eszközölte, továbbá, hogy megnevezett társulati állásában nem csak Bibartzfalván, hanem Váradnak, és más szövetségeseknek meghagyásából Barothon, Köpeczen, Vargyason, Száraz-Ajtán, és Csik-Szent-Imrén értesítés és toborzás által szabály szerűleg működött, hogy ő a helyettes vezénylőnek kineveztetéséről is Várad által értesítetett, ennek meghagyásából a Csiki társulati Kerületi főnök kineveztetését eszközölte és a társulat érdekében Váradit többszöri már megemlített kirándulásaiban kísérte.

Különösen bevallotta Bartalis Ferencz azt, hogy ő Bertalan Istvánt, Szász Lukátsot, Dimény Istvánt, Bardotz Dánielt, és másokat a szabad csapathoz szabályszerűleg toborzotta, és feleskette, egyszersmind testvérét Bartalis Istvánt értesítette, hogy ő a szövetségeseknek a Szabó Áron házánál egybengyülésén többszörösön jelen volt, valamint akkor is, midőn Várad ki nyilatkoztatta, hogy ő csapatjának kiegészítése után száguldozásokat szándékozik tenni a végett, hogy a közpénztároknak kirablása által a szükséges pénz összeget magának megszerezhesse, végre, hogy ő mult évi October 2-án a Várad által felköltetett, és vezénylett csapatba fegyveresen megjelent, előbb nevezett állásában a szövetségesek által legközelebbi előljáróknak tekintetvén a megnevezett erdőbe tanácsolt, a már megemlített Várad által tett intézkedésekről tudott, a falusi lakosok elleni már felhozott fegyveres ellentállásban részes volt; és mind addig ezen csapatnál maradott mig az October 6-án katonaság közbenjöttével megszorított, amikor is a többiekkel együtt futásnak eredett.

3. Szabó Áron bevallotta, hogy ő Várad és ennek felségárulási mérenyei felől Bartalis Ferenc által, és arról hogy Várad utasítva volna a Székely földön egy forradalmi serget képezni, éppen Várad által értesítetett azon időben, midőn ő Váradit mult évi Augustus végén saját házába felvette, a fennebbi célból fegyverképes egyének elintézett toborzásáról, tudott, ezeknek Várad által saját házánál történt felvételén sokszorosán jelen volt; Váradit némely már felhozott kirándulásaikor kísérte; Váradnak szövetségesseivel és a toborzott legénységgel saját házánál összejövetelét megengedte, ebben és más értekezésekben részt vett, és Váradnak a táborbani kiindulás napjáig menedék helyet szolgáltatott; ezen utolsó lépés is saját házánál készítettett elő, az előkészületekre élelmi szereknek és italoknak előszerzése által közremunkált, a

szállításra saját fuvarát előállította, a felkölt csapathoz fegyveresen csatlakozott, a táborba megérkezve a vállalat biztosítása tekintetéből két szénegetőt titoktartási eskütelre kényszergetett, s meg is hűtölte, végre mult évi October 3-kán Bibartzfalvára visszatérve Váraditól azon meghagyást vette, hogy a csapat számára italt állítson, és miután a Kormány a felköltekk ellen már fellépett October 6-án Váradit tovább menekülni segítette.

4. Szász Lukács bevallotta, mikép ő Váradinak felségárulási me-renyleteiről és küldetéseirol Bartalis Ferencz által még a mult év tava-szán értesítettven társulati tagnak is felvétetett; e felől Váradival sze-mélyes érintkezésbe jött; általa újabbi értesítés mellett a Guerilla csa-patba felvétetett; e czélból már Zoltánból Háromszékre, mint a hol Vá-radi leghosszabb ideig nyert menedék helyet, mint értesítő kiküldetett; Váradinak Bibarczfalvára történt átköltözésekor tevékeny segedelemmel volt; mult évi October 2-án a felkölt csapathoz csatlakozott, s ezzel a tá-borba szállott; October 3-kán Váradi által Háromszékre a szövetségese-eknek a táborba szállásra leendő felszóllítása végett kiküldetett, e mel-lett szabad toborzásra nyílt rendelettel láttatott el, és az előtte megne-vezett szövetségeseket felkeresvén értesítette; egyébaránt is a vállalat érdekében a nyert nyílt rendeletet felhasználta; mind Kézdi-Vásárhelyt, mind Sepsi-Szent-Györgyön esmerőseit felkereste, Sepsi-Szent-Györgyön egynehányat eredménnyel szollított fel, és mint a kiszállásról, mind pe-dig az egybenjövetel helyéről minyájokkal értekezett, a nem sikerülés-ről vett értesítés után futásnak eredve e közben is Váradival értekező-dést folytatott.

5—12-ig. Dimény István, Bertalan István, Bardotz Dániel, Bakó Sá-muel, Benedek Dávid, Osváth Bertalan, Bálint Áron és Jakab Károly, hogy ők minyájon a Kormány felforgatására czélzott vállalatokról érte-sülve, az ez érdekbén Váradi által alakított, mult évi October 2-kán saját vezénylete alatt az Erdővidéki erdőkben táborzott felkelési csapatban, mint ezekhez állott toborzott egyének, még pedig a három első fel is eskettetvén, részt vettek; Dimény István a táborbani megérkezés utáni napon a vállalat érdekében meghagyásokkal Csikba küldetett, a rende-le-tet átvette, és valósággal kézbesítette; a többiek fegyverrel láttatván el, a felkelési csapatban megmaradtak, a már megemlitett dolgokban részt vettek, a Kormány felléptivel mult évi October 6-kán futásnak eredtek, és csakis Bardotz Dániel hagyta el a megnevezett napon az általános megfutamlás bekövetkezése előtt bizonyos czivodás következtében a csa-patot. Végre :

13. 14. Bartalis István és Osváth Sámuel, hogy ők a Kormány elin-tézett felforgatásáról, valamint Váradinak ez érdekbén toborzott, és mult évi October 2-kán felköltetett csapatjáról ertesülvén, ezen válolatot az által mozdították elő, hogy mind ketten a csapatot követő fuvarokon élelmiszereket, pogyászt, és fegyvereket szállítottak a táborba, s bár ha más nap visszatértek, még is az előljároságnak semmi jelentést nem tettek.

A dolog ezen állásában a nyomozottakkal törvényesen lejáratos hadi törvényszéki nyomozás alapján 1854-en Április 6-kán hozott egyhangu ítélet által Váradi József, Bartalis Ferenc, Szabó Áron, Szász Lukács, Dimény István, Bálint Áron, Bertalan István, Bakó Sámuel, Benedek Dávid, és Osváth Bertalan az V-dik hadi törvénycikknek a katonai büntető törvénykönyvnek 61-dik árticulussával, és az 1849-ben Julius 1-jén költ magas hirdetménnyel, — ezenkívül a 35-dik hadi törvény cikknek az 1798-ban October 1-jén költ szabályozó rendelettel kapcsolatban, végre a katonai büntető törvénykönyv 34-dik árticulusának, és a polgári törvény könyv 1302. és 1340-dik §-ussainak értelmében, felségárulási bűnért, az első mint fő indító, a többiek mint büntársak, — Váradi József bűne rablásbani részvétellel is terhesítve lévén — mind egyik külön külön kötél általi halálra; továbbá felségárulásbani bűn társak Jakab Károly 18. évi, és Bardotz Dániel 15. évi nehéz vasban töltendő sáncz munkára: ezen kívül felségárulás bűnébeni részvétért Bartalis István és Osváth Sámuel külön külön 15. évi nehéz vasban töltendő sánczmunkára ítéltettek; végre megnevezett Váradi József arra is köteleztetett, hogy hátra hagyandó vagyonából Szakács József 86 ezüst frt. értékig tellesleg kártalanítottassék, a meg nevezett károsnak a többi megnevezettekre nézve a rendes törvény utja fennhagyatván.

Ezen ítélet cs. kir. Katonai és polgári Kormányzó Altábornagy Schwarzenberg ő herczegsége által az ő herczegségére ruházott birói felsőbbbségi megerősítési jogból folyolag Kolozsvártt idei Április 10-kén oly megjegyzéssel erősített meg, hogy Váradi Józsefen, Bartalis Ferenczen, Szabó Áronon, és Szász Lukácson a törvényesen meg ítélt kötél általi halál végre hajtassék, ellenben az ítéletesen elrendelt halál büntetés kegyelem útján Dimény Istvánt, Bálint Áront, és Bertalan Istvánt illetőleg külön külön 18. évi, Bakó Sámuel, Benedek Dávidot, és Osváth Bertalant illetőleg pedig 15 évi nehéz vasban töltendő sánczmunkára szelidíttessék; ezen kívül egy magas külön rendelvénynél fogva kegyeskedett ő herczegsége Szabó Áront illetőleg azon okból, mivel vezénylő társulati állást nem gyakorolt, és bűnbánatot tanusított, valamint Szász Lukácsot illetőleg is ifjusága, és tanusított bűnbánata tekintetéből a meghatározott halál büntetést elengedni, és a halál büntetést az elsőnél 18 évi vasban töltendő várfogságra, a másodiknál 18 évi nehéz vasban töltendő sánczmunkára, oly megjegyzéssel szelidíteni, hogy ezen kegyelmi tény az ítélet hirdetése utáni második napon adassék tudtukra.

Minek következésében az ítéletnek, és a fenn említett magas külön rendelvénynak maga rendjén történt kihirdetése után a kötél általi halálos büntetés Váradi Józsefen és Bartalis Ferenczen idei Április 29-kén Sepszi Szt. Györgyön mint működések szinteréhez legközelebb álló Városban végre is hajtattott, s a többi nyomozottakra nézve az ítélet telyesedésbe vétele megkezdett.

Az Udvarhelyi cs: kir: katona vidéki Parancsnokság hadi törvényszéki osztálya.

M: Vásárhelytt Május 4-kén 1854-ben. 36)

(Sepsiszentgyörgy, 1899. július 24-e körül).

Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester feljegyzése Váradi Józsefről és kivégzéséről

Váradi József, kit felakasztottak, apámmal együtt volt kancellista Marosvásárhelyt 1848. április végéig. Egy kaszinóba jártak, egy dalárdába jártak. 200 táblai írónknál több volt. 4 ítélőmester volt s mindenik mellett volt 4 protokollista vallás szerint: róm. kat., ev. ref., unitárius és egy száz evang.

Váradi szöke karcsú fiú volt, jó énekes. Együtt énekelték: „Itt a zászló kezeinkben, egy kívánat lengeti“.

Sepsiszentgyörgyön 1854-ben a siralomház a jelenlegi kir. járásbíró-ság épületének földszintjén, a délkeleti szobában volt, hol az apám hivatalos szobája volt.

A Váradi felakasztását a ref. temető dombjáról nézte apám, nagyapámmal és Orbán Antal rektorral. A felakasztottakat estig hagyták függni s akkor vették le, tették ott a helyszínen sírba s azután oltatlan meszet és vizet öntöttek rájuk.³⁷⁾

(Sepsiszentgyörgy, 1899, július 24-e körül.)

*Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester vázlatrajza Váradi József és Bartalis Ferenc kivégzésének színhelyéről.*³⁸⁾

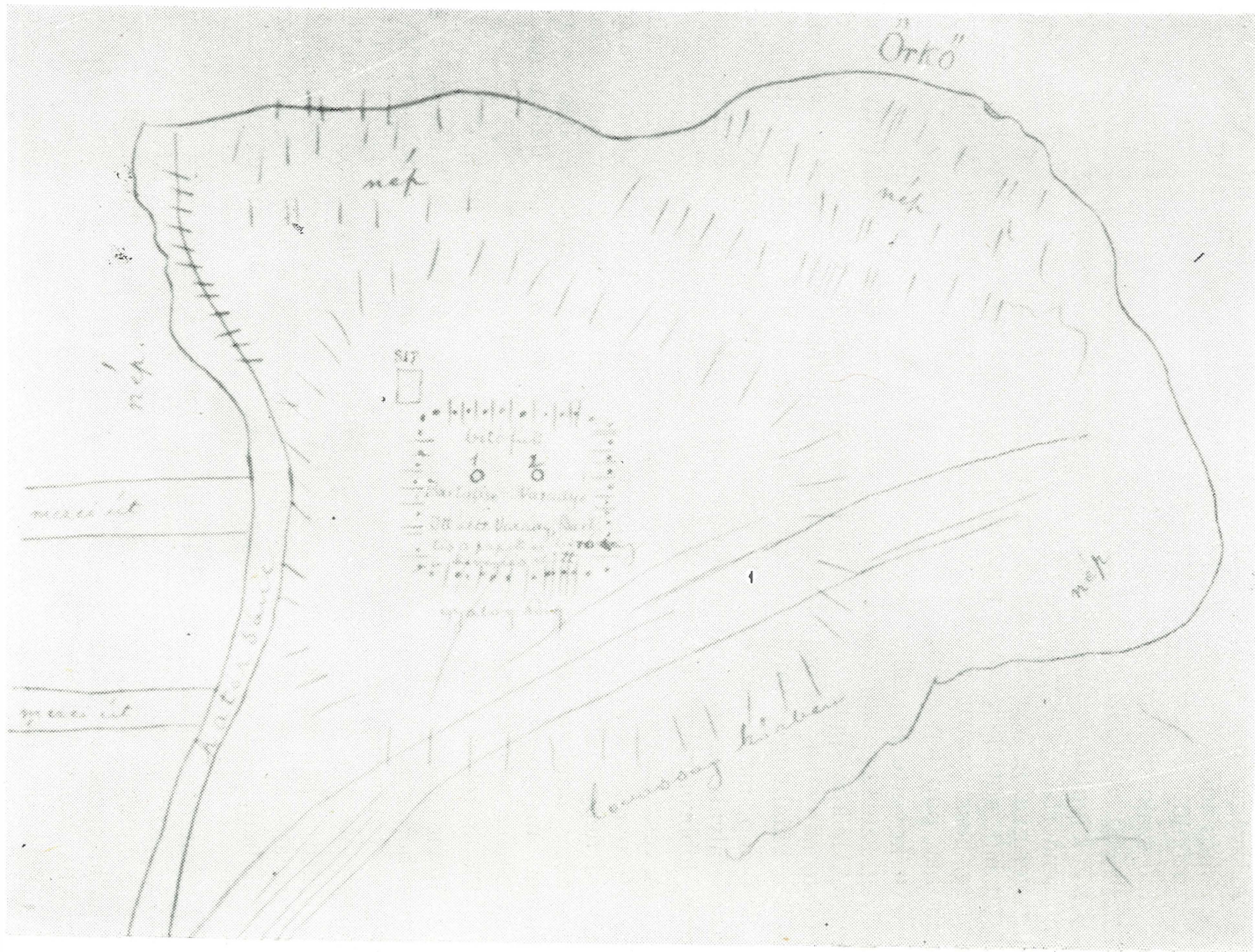
Sepsiszentgyörgy, 1899, július 24.

*Koréh István nyugalmazott vasúti tisztviselőnek, mint egykori szemtanúnak, tényleírása Váradi József és Bartalis Ferenc kivégzéséről.*³⁹⁾

TÉNYLEÍRÁS

Sepsiszentgyörgyön 1854. április hó 29-én Váradi József és Bartalis Ferenc vértanúk, a város északnyugati oldalán fekvő „Örkő“ hegy aljában végeztettek ki.

A hely fekvését a tekintetes Gödri Ferenc polgármester úr által előállított fénykép, és a katonaság felállítását, valamint a két különálló oszlopbírófát és végrehajtást, az azon tett megjelölések tüntetik fel.

5. sz. függelék

Megjegyzem azonban, hogy az újabb korban a vesztőhely és környéke befásítatott fiatal fenyőkkel, a végrehajtás idejében pedig a vesztőtér és környéke egészen kopár volt.

A kivégzéshez a menet körülbelül reggeli 8 órakor indult meg, borús, felhős időben s már 9—1/0 órakor a végrehajtás megtörtént s a nép visszaözönlött a városba.

Elő szakaszoszlopokban fejlődve egy félszázadnyi ulánus ment, (mintegy 40—50 ember).

Ezt követte ugyancsak szakaszoszlopokban egy század gyalogság, azután csendőrök és börtönőrök között (10—12 csendőr és 4 börtönőrtől körülvéve) gyalog Váradi József hajadonfővel, kétfelé választott gondosan füsült haj, sötétkék rövid magyar egyenes szabásu felső, szürke doszkin nadrág, hosszuszáru kevéssé visszahajtott csizmába huzva. Mellette egy róm. kat. pap lépdegélt.

Őt követte Bartalis, ugyancsak hajadonfővel, fehér harisnyaposztó nadrág, szürkeposztó rövid felső és csizma, mellette lépdelt Pálffy erősi ev. ref. lelkész palásttal. Bartalis nagyon kétségbe volt esve, beteges kinézésű, nagy borzas hajjal, félhalott volt midőn ment a vesztőhelyre, míg Váradi vidám arcot mutatva egész uton az őt kísérő pappal társalgott.

A nép, mely mintegy 3000 emberre tehető, sepsiszentgyörgyi és a közeli falvakból beözönlött székely nép volt, kik a kivégzendőkhöz egész közel jobbról-balról, elől-hátul nyomultak a vesztőhely felé.

A vesztőhelyre érve az ulánusok mintegy 200 lépés átmérővel biró kört formáltak a két különálló csereoszlop bitófa körül olytén formán, hogy a néppel szemben s a bitófáknak háttal egymástól oly távol állottak, hogy lándzsájuk vége összeért; a körben a gyalogság négyszöget formált, melyben a csendőrök és börtönőrök között a két deliquens és papjaik, és a végrehajtóbizottság tagjai állottak.

Ekkor tehát a nép csak távolról láthatta a végrehajtást.

Rövid pihenés és hivatalos beszéd után dobörgés hallatszott, az egyik hóhér Bartalishoz ment, s ez elájulást mutatva a hóhér vállára dőlt s csaknem úgy vonszolták a határsánchoz közelebbálló bitófaig, mely előtt egy három lépcsővel biró fellépő állott, erre felvitte a hóhér és segédje, a hóhér kötelet a nyakába vetette, a lépcsőről leszállott, kihuzta lába alól a lépcsőt, s azon percben segédje a bitófán csüngő Bartalis lábait, — bitófát átölelve, — lefelé huzta, mely műtét pár percet tartott.

Ezután a másik hóhér Váradhoz lépett. Váradi egész katonásan egyenesen felment a bitófára vezető lépcsőkön s egészen odaállva várta, míg a hóhér a kötelet nyakába illesztette s ezután a hóhér, mint Bartalis kivégzésénél lelépett, a lépcsőt lába alól kihuzta s szolgálja a bitófát átölelve lábait Váradnak is lefelé huzta s így az ítélet végre volt hajtva.

Fennebb elfeledtem irni, hogy úgy Váradi, mint Bartalis a vesztőhelyig keresztvasban voltak; a vesztőhelyen a vasakat levették és kezeiket hátul összekötötték.

A végrehajtást néző közönség egy része a mezőn és a vesztőhelyet határoló sáncon és Őrkő hegy oldalán és tetején állott, meglehetősen sűrű csoportokban.

A végrehajtás megtörténte után a nép és a katonaság elvonult vissza a városba, csak néhány ulánuslovas ör hagyatott vissza, de ezek odaengedték a bitófákhoz, s így a kivégzetteket egész közlről lehetett látni.

Délután ugy 4 óra tájban a hóhérok és szolgálók ujából kijöttek, a hullákat levették s ugy amint voltak egy közös sírba belevették, oltatlan meszet töltöttek rájuk, arra vizet és ugy elhantolták.

A végrehajtásnál résztvett katonaság következőleg volt equipirozva:

A gyalogság állítólag Párma ezred. Fehér kabát, sötétkék nyakgallér es kézelő, kék pantallon fehér szegéllyel, csákó és keresztben hordott fehér szijazat, hátukon borju.

A lovasság: ulánusok, akkor viselt zöld ulánka, a varrás helyeken vörös szegéllyel, ugy, hogy a nyak és kézelő piros, nadrág hasonlókép zöld, széles vörös bordürrel, sapka, ha jól emlékszem fehér, hátul fényes félkör alaku védbőrrel, feketesárga zsinorzattal. Lándzsájukon kis sárgafekete lobogócska. A végrehajtás alatt lándzsájukat a nép felé előrehajtva tartották.

A csendörök: muszkákéhoz hasonló rezes sisak, sötétzöld kabát, vörös gallér és kézelővel, a kabáton balvállról jobbramenő sárga diszszinnorral a végén két darab rézcsüngő. Szürke pantalló vörös keskeny paspoillal.

A börtönörök: sötétszürke hosszuszárnyu derékraszabott két sor sárgagombos kabát és ilyen posztónadrág. Derékukon fekete szij, azon gyalogsági kard, egy kis tölténytáska és gyalogsági fegyver.

A hóhérok egyike: vörös magyar nadrág arany zsinor és sujtással, vörös mellény aranyzsinorzat, pityékkal, felsője rövid pitykés ujjas, kordován csizma, fekete pörge kalap, abban fekete strucctoll. A másik hóhér: sötétszederjes magyar nadrág, ugyanolyan pitykés felső, kordován csizma, fekete kalap strucctollal. A két segéd: két fiatal szálas serdülő fickó, 18—20 éves, kopott fekete szalonruhaféle, nagyon kivágott mellény és kis fekete csokor a nyakukon.

Az élő tanuk közül még mintegy 25—30 egyént megkérdeztem, hogy vajjon én jól emlékezem-e vissza s az eredmény az lett, hogy egy kis töredék más katonaságra emlékszik, amin nem is csodálkozom, mert az időtájt nagyon sokféle katonaság fordult meg városunkban, de a túlnyomó többség állítása fentebb leirt visszaemlékezésemmel azonos s így azt hiszem s megvagyok győződve, hogy ez a helyes leírása a történeteknek.

Sepsiszentgyörgy, 1899. július hó 24-én.

KORÉH ISTVÁN
nyug. vasuti tisztviselő ⁴⁰⁾

Marosvásárhely, 1854. május 27.

Az Udvarhelyi katonai vidék parancsnoksága haditörvényszéki osztályának hirdetménye Bertalan László és Benedek Dániel elítéléséről és kivégzéséről

HIRDETMÉNY

A folyó Május hó 4-én kihirdetett elítélésekkel egybenfüggőleg: Várad Józsefnek alább megnevezett társairól, kik a közelebbi múlt Április 20-án az ítélet kihirdetése előtt a börtönből megszöktek, és jelen hó 19-én megint befogadtak.

1. Bertalan László Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 24 éves, református, nőtelen, a Gróf Koronini 6-ik gyalog sor ezredbeli közlegény, és

2. Benedek Dániel, Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 26 éves, református, nős, egy gyermek atya, mezei gazda ellen, törvényesen megáldozott tényállás mellett törvényszék előtt tett saját vallomások által bebizonyosodott, hogy ők azon összeesküvésben, mellyet szökött felségáruló Kossuth Lajos, az idei Mártius 10-én innen kiadott hirdetményben megirt célból, a császári uralkodásnak megbuktatására ez országban elhíntett, illetőleg az említettnek e tárgyban támogató merényleteiben, és azon Guerilla csapatban, mely az érintett célból alakítottván múlt évi Október 2-án az Erdővidéki erdőkben táborozott, a kö(vetke)zendő módon részt vettek :

A fenn megnevezettek tudniillik be(vallo)ták, az elsőbb különösen, hogy ő tavalyi Mártius 4-én Szent-Ágotán (...) katonai állomásából zászlójától hitszegési célzattal megszökött; mind a kettő pedig, hogy ők Váradnak felségárulási merényleteiről és azon szándék (áról) miszerint ez a megirt célból egy Guerilla csapatot alakítandó, Bartalis Ferencz által a múlt évi Septemberben értesítettván kinyilatkoztatott beléegyezések nyomán ezen csapatba felvételtek és feleskettettek; hogy ők továbbá tavalyi Október 2-án a Várad által vezényelt felkelő csapathoz fegyveresen csatlakozva ezzel a már nevezett erdőbe táborba kiszállottak. Mind a ketten bevallották, hogy ők Október 3-án Várad által a táborból egy vágómarha felhajtása vegett kiküldetvén, két két pistollyal felfegyverkezve, s az utóbbi egy vasalt bottal is ellátva a Zsögödi erdőn Szent Léleki bíró Szakáts Józsefnek, — György István és Kőszegi Imre nevű két béresseit ökörfogataikkal feltartóztatták, félelmet gerjesztő tolokodás által a bátortalaná tett béresektől egy 80 pengő forintot érő ökröt valósággal elvettek, ezen rablott marhát a táborba szállították és a tulajdonost segédjeivel együtt, midőn ez sajátját a táborig nyomozta fegyveres ellentállással elűzték, ez alkalommal egyik úgy mint a másik pistollyaikat elsütvén; végre, hogy ők azon felkelő csapatban mind addig, míg ez magát csak tarthatá, megmaradtak, és a Kormány felléptével futásnak eredtek.

A dolog ezen állása szerint tehát a nyomozottakkal törvényesen lejártaott hadi törvényszéki nyomozás alapján 1854-ben Április 6-án hozott egyhangu ítélet által Bertalan László úgy mint Benedek Dániel, az V-ik hadi törvény cikknek, a katonai büntető törvény Könyv 61-ik cikkülussával, és az 1849-diki Julius 1-én költ magas hirdetményyel kapcsolatban, továbbá a 18-dik hadi törvény cikknek és az 1788-i Octóber 1-én költ katonai elszökést illető szabállyzó rendeleteknek, úgy a 35-ik hadi törvény cikknek egyben függőleg az 1802-i October 16-án költ rablási pátenssel, végre a közönséges polgári törvény könyv 1302. és 1340-ik §-ussainak értelmében, — felségárulási bűnért, az elsónél még 1-ső elszökéssel, és mind a kettónél rablás bűnével terhelve, mindenik kötél általi halálra ítéltettek, és együtt Szakáts Józsefnek közönös kártalanítására azzal köteleztettek, hogy ennek az ők vagyonaikból 86 ezüst frt. kár tökéletesen megtéríttessék.

Ezen ítélet cs. k. katonai és polgári Kormányzó Táborszernagy Schwarzenberg Károly ő hercegsége által az ő herczegségére ruházott bírói felsőbbsegi, megerősítési jognal fogva Kolozsvárt idei Április 10-én azzal erősítetett meg, hogy Bertalan Lászlón és Benedek Dánielen a törvényesen megítelt kötél általi halálos büntetés végre hajtassék, — mely büntetés az ítéletnek maga rendjén történt kihirdetése után mind a kettőn mai napon tellyesedésbe is ment.

Az Udvarhelyi cs. k. katona vidéki Parancsnokság hadi törvényszéki osztályától.

M. Vásárhelytt Május 27-én 1854-ben. ⁴¹⁾

JEGYZETEK

1. A Makk-féle Habsburg-ellenes szervezkedésre vonatkozó irodalomnak egyrészt lásd: Tóth Zoltán, *Magyar történeti bibliográfia, 1825—1867*, Bp., 1950. 151—2. 1. — Legmegbízhatóbb összefoglalás és adatközlés: Jánossy, Dionys, *Die Geheimpläne Kossuths für einen zweiten Befreiungsfeldzug in Ungarn, 1849—1954*. VI. Jahrgang des Jahrbuchs des Gf. K. Klebergsberg Instituts f. ung. Geschichtsforschung, Wien, 1936.; Jánossy Dénes, *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851—1852.*, I. kötet. Bp., 1940; Újabb tanulmányok: Károlyi Dénes, *A marosvásárhelyi vértanúk kivégzésének századik évfordulójára*, Útunk, 1954. évi 11. szám; Károlyi D., *Mișcareă antihabsburgică din Transilvania de sub conducerea lui Makk-Gál (1849—1854)*. Studii. Revistă istorică, anul VIII, (1955), nr. 4, p. 67—85; Farczady Elek, *Az 1851—54-iki székelyföldi összeesküvés vázlatos története*, Művelődés, X. évf. (1957), március, 23—27. 1. Minthogy a Makk-féle szervezkedésről megjelent közlemények általában csak röviden megemlítik Váradit, Bartalis és társaik elfogását, valamint a két vértanú kivégzését, szükségessé vált a nehezen hozzáférhető kiadványokban közölt és a még közöletlen újabb adatok felhasználásával megrajzolni a szervezkedés háromszéki szakaszát.
2. Jánossy Dénes, *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851—1852.*, I. kötet, Bp., 1940, 68, 407—8, 488. 1.
3. Úrmösy Lajos, *Tizenhét év Erdély történetéből*, Temesvár, 1894, 90. 1.

4. Jánossy Dénes, i. m. 408, 410, 488. 1.
5. Uo. 409. 1. Lásd még a jelen közlemény Függelékében a 3. szám alatti hirdetményt.
6. Veress Sándor, *A magyar emigratio a keleten*, I. kötet, Pest, 1878, 207. 1.
7. Jánossy Dénes, i. m. 409—410. 1.
8. Uo. 42\, 466—467, 752—755. 1.
9. A marosvásárhelyi katonai vidék parancsnokságának 1854. március 10-i hirdetménye Török János, Horváth Károly és Gálffy Mihály elítéléséről és kivégzéséről. Közölve Hentaller Lajos alábbi i. m. és több más közleményben.
10. Hentaller Lajos, *Balavásári szüret*, Pest, 1894, 66—75. 1.; Jánossy Dénes, i. m. 467. 1.
11. Pásztor Árpád, *Kossuth Lajos ismeretlen leveleiből*, Magyar Figyelő, IV. évf. (1914), I. kötet, 426—432. 1.; Jánossy Dénes, i. m. 428, 452. 1.
12. Jánossy Dénes, i. m. 580. 1.
13. Uo 473. 1.
14. *Adalékok a kivégzett Váradi József történetéhez. Sepsiköröspataki Bálint Áron 1848—49. évi közhonvéd és 1852—54-ben a Sepsiszentgyörgyön kivégzett Váradi József hű székely szolgája elbeszélése*, 1848—49 Történelmi Lapok, IV. évf. (1895), 20—21, 37—38, 43. 1.
15. Függelék, 3. szám : *Adalékok*, i. h.
16. *Adalékok*, i. h.
17. Endes Miklós, *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csíkmegye) földjének és népének története 1918-ig*, Bp., 1938. 318—323. 1.
18. *Adalékok*, i. h.
19. Uo.
20. Függelék, 3. szám ; Endes Miklós, i. m. ; *Adalékok*, i. h.
21. Függelék, 3. és 7. szám.
22. Függelék, 3. szám ; Ende Miklós, i. m.
23. *Adalékok*, i. h.
24. Függelék, 1. szám. E most felfedezett rendelet előtt nem ismertük sem az árulók nevét, sem az árulásért és elfogásért adott jutalomdíját.
25. Függelék, 3. és 7. szám.
26. Függelék, 2., 3. és 7. szám.
27. Függelék, 4., 5. és 6. szám.
28. Függelék, 3. szám.
29. Függelék, 7. szám. E május 27-i hirdetmény fenyképmásolatát 1960-ban Imreh József sepsiszentgyörgyi tanár fedezte fel a marosvásárhelyi múzeumban.
30. Heckenast Gusztáv, Incze Miklós, stb., *A Magyar nép története. Rövid áttekintés*, Harmadik kiadás, Bp., 1953, 355. 1.; Károlyi D., *Mișcarea antihabsburgică din Transilvania de sub conducerea lui Makk-Gal. (1849—1854)*, Studii, anul VIII (1955), nr. 4, p. 82—83.; *Istoria României*, Editura Academiei R.P.R., București, 1964, volumul IV, p. 433.
31. Hentaller Lajos, i. m. 157. 1.; *Háromszék vármegye. Emlékkönyv*, Sepsiszentgyörgy, 1899, a 96. lapon : „A vértanuknak a zsarnok hatalom által őrzött sírját, 18 éven át, éjjelenként, lopva négis megkoszorúzták „ismeretlen tettesek...” ; Bogáts Dénes, *Sepsiszentgyörgy. Évkny.*, Bp., 1941, 291. 1.
32. A ballada nyolc változata : *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, I, 218, II, 40, III, 94—98. 1. és Kanyaró Ferenc, *Régibb székely népballadák változatai*, Erdélyi Múzeum, Új folyam (IV 1. — Kanyaró Ferenc i. m. szerint : „Benedek Elek nemcsak dalogatta diák korában Váradi nótáját, de miként maga mondja, egy „rosz népszínművet” is írt róla. (Magyar Hírlap, 1901. évf. 89. lap.)“.

33. A Váradai József és Bartalis Ferenc közös sírját jelölő emlékkövet — a szomszédos katonai lövőtér kibővítési munkálatai miatt — 1936 januárjában lebontották, a két vértanú csontjait 1936. február 3-án kiásták és koporsóba helyezve nagy gyászpompával a református vártemplom cinteremébe temették el. Az új sír fölé felállították a régi emlékkövet. (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy város levéltára, 1936. évi 1100. sz. iratcsomó. — A vértanúk csontjainak exhumálásakor a csontok méreteiről készített feljegyzések: a Függelék 3. sz. a hirdetemény mellett.) — Jelenleg a két vértanú siralomházának épületét és kivégzésének színhelyét egy-egy emléktábla, új sírhelyüket pedig az eredeti sír fölül ide áthelyezett emlékkő és egy újabb emléktábla jelöli.
34. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Kézdivásárhely város levéltára, az 1854. évi iktatókönyv 535. szám alatti bejegyzése 1854. április 11-én. — Az irat hiányzik.
35. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Szemerja falu iratai, Szemerja falvának Poroncsolati Jegyző Könyve (1852—1863), 61—62. lap. — Másolat.
36. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. „Az 1848—1849-i forradalmi évekre vonatkozó iratok“ c. gyűjtemény, 1854. évi iratcsomó. — Eredeti nyomtatvány (Ugyanott, külön-külön nyomtatva, e hirdetemény román és német nyelvű változata is.).
37. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy város levéltára, 1943. évi 511. sz. iratcsomó. — Hiteles másolat. (A Függelékben a 4., 5. és 6. szám alatt közölt két irat és a vázlatrajt csak 1943. január 17-én készítette hiteles másolatban maradt fenn. Eredeti példányukat a sepsiszentgyörgyi múzeum levéltárában, a Gödri család levelei között őrizték, de 1944. szept. 1-en a múzeumi levéltár egyrészével és más múzeumi tárgyakkal Magyarországra szállították, ahol 1945 márciusában repülőtámadás következtében az egész múzeumi szállítmány megsemmisült.
38. Hiteles másolat fényképe. — Lásd a 37. sz. jegyzetet.
39. E részletes visszaemlékezést annak köszönhetjük, hogy a budapesti „1848—49-i szabadságharci ereklyegyűjtemény és Kossuth-múzeum“ 1899. július 16-án Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármesternek írt levelében közölte, hogy a múzeum Váradai József és Bartalis Ferenc vértanúk kivégzését festményben óhajtaná megörökíteni, s ezért a még életben lévő szemtanúk visszaemlékezése alapján hét kérdésre választ kért. (A levél hiteles másolata a Koréh István tényleírása hiteles másolatához van csatolva.).
40. Hiteles másolat. — Lásd a 37. és 39. sz. a. jegyzetet.
41. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. „Az 1848—1849-i forradalmi évekre vonatkozó iratok“ c. gyűjtemény, 1854. évi iratcsomó. — Nyomtatott hirdetemény fényképmásolata. (A háromnyelvű hirdetemény egyetlen eredeti példányát a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai dokumentációs könyvtár őrzi. Fényképmásolata megvan a marosvásárhelyi Múzeumban is.).

REZUMAT

În introducerea articolului se schițează mișcarea secretă antihabsburgică din Transilvania dintre anii 1849—1854, sub conducerea colonelului revoluționar emigrant Makk József. Această mișcare a avut ca scop pregătirea insurecției armate pentru eliberarea Transilvaniei de sub jugul absolutismului imperial austriac. Trădată de la început, mișcarea secretă a eșuat, conducătorii ei și o parte dintre participanți au fost arestați la 24 ianuarie 1852. Patru dintre conducătorii mișcării din secuime (profesorul Török Mihány din Tg. Mureș, moșierul Horváth Károly

din Trei Scaune, avocatul Gálffy Mihály din Odorhei și preotul Vörös din Ciuc) au fost executați, iar 48 participanți ai mișcării secrete au fost condamnați la ani îndelungați de închisoare.

În articol sînt descrise evenimentele mișcării antihabsburgice din Trei Scaune, atît din perioada anterioară a arestărilor din ianuarie 1852, cît și după aceste arestări. Colonelul Makk, începînd din toamna anului 1851, și-a stabilit sediul său clandestin la București. El a trimis în iulie 1852 din București pentru reorganizarea mișcării secrete din Trei Scaune pe colaboratorul său cel mai apropiat, Váradi József, avocat și fost ofițer revoluționar. Váradi a organizat cete libere în Trei Scaune și în Ciuc, iar la ordinul lui Makk, în ziua de 2 octombrie 1853 a plecat cu o ceată compusă din 50 oameni în tabără, în munții cuprinși între Trei Scaune și Ciuc, chemînd acolo și celelalte cete libere, ca după unirea acestora să atace autoritățile austriece din orașele Sf. Gheorghe și Miercurea Ciuc. Ceata lui Váradi a fost însă în scurt timp descoperită și apoi atacată de armata austriacă. Váradi și membrii cetei au reușit să fugă, dar după cîteva zile au fost arestați 15 membrii din ceată. A fost arestat și Váradi și un om de încredere al lui, trădați de către o locuitoare din satul Belani, unde s-au refugiat. Váradi József și Bartalis Ferenc au fost executați în ziua de 29 aprilie 1854 la Sf. Gheorghe, iar Bertalan László și Benedek Dániel în ziua de 27 mai 1854 la Tg. Mureș. Ceilalți 12 membrii arestați ai cetei libere au fost condamnați la 15—18 ani închisoare.

AUSZUG

In der Einführung des Artikels wird kurz skizziert die geheime antihabsburgische Bewegung in Siebenbürgen im Jahre 1849—1854 die unter der Führung des emigrierten Revolutionärs Makk József stattgefunden hat. Diese Bewegung hatte als Ziel die Befreiung Siebenbürgens von dem österreichischen kaiserlichem Joch, durch militärischen Aufstand. Anfangs verraten, verblutete diese geheime Bewegung, ihre Führer und ein Teil der Teilnehmer wurden am 24 Januar 1852 gefangen genommen. Vier Szekler Führer dieser Bewegung, der Professor Török Mihály aus Tg. Mureș, der Gutsherr Horváth Károly aus Trei Scaune, der Jurist Gálffy Mihai aus Odorhei und der Pfarrer Vörös aus Ciuc wurden hingerichtet. 48 Teilnehmer dieser geheimen Bewegung wurden mit vieljährigem Zuchthaus bestraft.

Im Artikel werden die Geschehnisse der antihabsburgischen Bewegung in Trei Scaune (Drei Stühle) beschrieben, sowohl aus dem Zeitabschnitt vor den Arrestierungen im Januar 1852, aber besonders nach den Arrestierungen. Oberst Makk hatte nun seinen ständigen und geheimen Wohnsitz vom Anfang Herbst 1851 nach Bukarest verlegt. Er schickte im Juli 1852 aus Bukarest seinen engsten Mitarbeiter, Váradi József, Jurist und Offizier der Revolution, in die Trei Scaune (Drei Stühle) um die geheime Bewegung zu organisieren. Váradi organisierte freie Gruppen in Trei Scaune und Ciuc. Auf Befehl von Oberst Makk zog er mit einer Gruppe von 50 bewaffneten Männer ins Lager in den Gebirgszug zwischen Trei Scaune und Ciuc, wo sie sich mit anderen freien Gruppen vereinigten, von wo sie gemeinsame Überfälle auf die österreichischen Behörden der Städte Sf. Gheorghe und Miercurea Ciuc ausführten. Die Gruppe, angeführt von Váradi, wurde frühzeitig entdeckt und von österreichischen Armee einheiten angegriffen. Váradi und seiner Gruppe gelang es zu flüchten, aber nur nach einigen Tagen wurden 15 Mann der Gruppe gefangen, nun folgte die Arrestierung Váradis und seines engen Mitkämpfers, durch Verrat einer Bäuerin aus dem Dorfe Belani wo die beiden Zuflucht fanden. Váradi József und Bartalis Ferenc wurden am 29 April 1854 in Sf. Gheorghe durch Strang hingerichtet, zwei andere, Bertalan László und Benedek Dániel am 27 Mai 1854 in Tg. Mureș gehängt. Andere 12 Mitglieder der freien Gruppe zu 15—18 Jahren Zuchthaus verurteilt.

FAUNELE DE MAMIFERE ȘI STRATIGRAFIA CUATERNARULUI ÎN DEPRESIUNEA BRAȘOV

PETRE SAMSON, COSTIN RĂDULESCU,
ALEXANDRU KOVÁCS

Continuarea cercetărilor și descoperirea de noi resturi fosile de mamifere în depresiunea Brașov, ne-au determinat să reluăm discuția asupra unor probleme legate, atât de succesiunea faunelor, cât și de cronologia depozitelor care le conțin.

Într-o lucrare de ansamblu (*C. Rădulescu, P. Samson, N. Mihăilă și Al. Kovács — 1965*) — atât pe baza cercetărilor anterioare (*E. Jekelius — 1932; E. Liteanu, N. Mihăilă și T. Bandrabur — 1962*), cât și pe baza observațiilor proprii — au fost distinse în această depresiune de origine tectonică, patru orizonturi. Complexele faunistice de mamifere puse în evidență, au permis atribuirea orizonturilor I și II Pleistocenului inferior (Villafranchian), orizontul I reprezentând prima fază a Villafranchianului inferior, iar orizontul II incluzând faza II a Villafranchianului inferior și probabil Villafranchianul mediu și superior; orizontul III cuprindea fazele I (Günz) și II (Cromer-Mindel) ale Pleistocenului mediu, iar orizontul IV includea faza III (Riss) a Pleistocenului mediu și Pleistocenul superior (Würm).

Fără a modifica în liniile ei generale această schemă stratigrafică, rezultatele recente, contribuind la precizarea asociațiilor faunistice și implicit la elaborarea unei stratigrafii mai fine, au făcut ca termenii de orizont (*E. Jekelius — 1932; C. Rădulescu și colab. — 1965*) sau de complex litologic (*E. Liteanu și colab. — 1962; T. Bandrabur — 1964*), să devină dificil utilizabili în cadrul întregii depresiuni a Brașovului și prin urmare, trebuie abandonați. Nu mai putem vorbi astăzi nici despre o sin-

gură faună caracteristică pentru fiecare orizont, cu excepția orizontului I, nici despre unitatea litologică a aceluiași complex, fapt care apare și mai evident dacă avem în vedere natura deosebită a sedimentelor, de aceeași vîrstă (*E. Jekelius* — 1932; *C. Rădulescu* și colab. — 1965), din bazinele Baraolt și Sf. Gheorghe.

PLEISTOCEN INFERIOR (VILLAFRANCHIAN)

Villafranchian inferior

Faza I (Biber)

La începutul Cuaternarului, depresiunea Brașov era acoperită de un lac puțin adînc, în special în nordul bazinului Baraolt, unde s-a putut constitui un facies mlăștinos de pădure, dar mai profund în sudul bazinului Baraolt și în bazinul Sf. Gheorghe.

Astfel, în partea nordică a bazinului Baraolt, Villafranchianul inferior-faza I este reprezentat, în zona axială (Căpeni), printr-o alternanță de marne argiloase, argile și nisipuri, care conțin trei straturi de lignit, stratul III fiind cel mai dezvoltat și extinzîndu-se spre ramă (la NV bazinul Vîrghiș și mai spre sud, vechea exploatare de la Iarăș).

În schimb, în zona meridională a bazinului Baraolt, faza I a Villafranchianului inferior este reprezentată prin sedimente predominant nisipoase, cu intercalații de pietrișuri, situate pe versantul vestic al Munților Baraolt, la altitudini de aproximativ 620 m (Araci — Fîntîna Fagului).

Trecînd în bazinul Sf. Gheorghe, constatăm că Villafranchianul inferior-faza I este reprezentat, ca și în sudul bazinului Baraolt, numai prin depozite nisipoase care apar atît în bordură, la aceleași cote (NE de Ghidfalău), ¹⁾ cît și spre zona axială (Zoltan), unde sînt acoperite de puternice formațiuni detritice din andezit, rezultate prin vidarea sedimentelor din bazinul Ciucului inferior.

Stratele de lignit cunoscute în bazinul Sf. Gheorghe sau în micile bazine adiacente de pe versantul estic al Munților Baraolt (Ilieni, Sîncrai) nu aparțin, după cum vom vedea, fazei I a Villafranchianului inferior.

Localități fosilifere ²⁾

Bazinul Baraolt : Vîrghiș și Căpeni (stratul III de lignit și argilele sub și supraiacente), Araci—Fîntîna Fagului (nisipuri și pietrișuri mărunte, pe ramă).

Bazinul Sf. Gheorghe: NE de Ghidfalău (nisipuri fine, pe ramă).

Asociația faunistică de mamifere, caracteristică pentru Villafranchianul inferior-faza I, este schematizată în tabelul 1 (*G. Halavats* — 1891; *M. Schlosser* — 1899; *T. Kormos* — 1933 și 1937; *M. Mottl* — 1939; *M. Kretzoi* — 1954; *C. Rădulescu* și colab. — 1965; *C. Rădulescu* și *Al. Kovács* — 1966 și 1968; *P. Samson*, *C. Radulescu* și *Z. Kisgyörgy*, sub tipar).

Reiese clar din acest tabel, după cum s-a mai arătat (*P. Samson* și *C. Rădulescu* — 1963 și 1965; *C. Rădulescu* și colab. — 1965), că fauna de mamifere, prin apariția ecvidelor monodactile (*Hippotigris sylvarum*) și a bovidelor moderne (*Bison* sp.), indică începutul Cuaternarului ne mai puțin fiind considerată ca pliocenă — Levantin superior = Astian superior — (*E. Liteanu* și colab. — 1962; *E. Liteanu* și *C. Ghenea* — 1966). Absența genului *Archidiskodon* pare să fie generală în Villafranchianul inferior al Europei (*J. Viret* — 1954; *C. Arambourg* — 1960).

În sprijinul atribuirii formațiunilor de care ne ocupăm Pleistocenului, vine și prezența coniferelor (trunchiuri și conuri), la o altitudine relativ mică, și a Characeelor în stratele de lignit de la Căpeni (*E. Lörenthey* — 1895), ceea ce reflectă o răcire netă a climatului.

S-a menționat cu altă ocazie (*P. Samson* și *C. Rădulescu* — 1963 și 1965), că asociația de mamifere de la Căpeni—Vîrghiș etc. este contemporană cu aceea din sudul Moldovei de la Mălușteni-Berești. Ori frecvența crescută a lagomorfelor, în special a *Ochotonidae*-lor, în aceste ultime două stațiuni, indică la rîndul ei, o puternică stepizare, care nu a putut avea loc decît odată cu începutul Cuaternarului.

Villafranchian inferior

Faza II (Biber-Donau)

Începînd cu această fază și pînă spre sfîrșitul Villafranchianului, lacul din depresiunea Brașov atinge extensia și adîncimea sa maximă, prezentînd însă fluctuații importante de nivel.

În bazinul Baraolt, formațiunile aparținînd fazei I a Villafranchianului inferior sînt acoperite în zona axială, de marne compacte cenușii cu *Limnocardium fuchsi* (Neumayr), iar spre ramă, de sedimente variate, cu caracter litoral (nisipuri, pietrișuri, calcare lacustre, strate sporadice de lignit etc.), din care *E. Jekelius* — 1932, a descris cunoscuta faună de moluște de apă dulce.

Localizarea celor două faciesuri, de adîncime și de litoral, este destul de arbitrară, deoarece s-a putut constata nu numai o întrepătrundere, dar chiar și o alternanță repetată a lor, indicînd o mare variație de nivel a lacului cuaternar.

Spre deosebire de bazinul Baraolt, în bazinul Sf. Gheorghe formațiunile marnoase propriu-zise, par a fi slab dezvoltate, observîndu-se, chiar spre zona axială, o alternanță de marne argiloase, argile, nisipuri și strate lenticulare de lignit. De exemplu, în baza carierelor de la sud de Sf. Gheorghe, pe malul stîng al Oltului, apar nisipuri fine cu lentile de pietriș bogate în moluște dulcicole, caracteristice faciesului litoral. Tot acestui facies îi aparțin și stratele de lignit din micile bazine (Iieni, Sîncrai), de pe versantul estic al Munților Baraolt, a căror evoluție a fost strîns legată de aceea a bazinului Sf. Gheorghe.

Reiese din cele de mai sus, că există de asemenea, o deosebire marcantă și în ceea ce privește natura depozitelor fazei II a Villafranchianului inferior, între bazinul Baraolt și bazinul Sf. Gheorghe.

Localități fosilifere

Bazinul Baraolt: Racoșul de Sus, Iarăș—Cariera Nouă (nivel inferior, altitudine 565—570 m), Ariușd (facies litoral: alternanță de nisipuri fine, grosiere și pietrișuri mărunte).

Bazinul Ilieni (facies litoral, strate de lignit).

Fauna de mamifere, recoltată din localitățile menționate, este indicată în tabelul 2 (*F. Toula* — 1911; *C. Rădulescu* și col. — 1965; *C. Rădulescu* și *Al. Kovács* — 1966 și 1968).

Este suficient să comparăm asociațiile faunistice din tabelele 1 și 2, ca să constatăm marea lor afinitate. Singurele elemente care dau un aspect ușor mai progresiv faunei din faza II a Villafranchianului inferior, sînt doar *Dicerorhinus* sp. (formă înrudită cu marele *Dicerorhinus* cf. *leptorhinus* din faza I dar cu unele caractere mai evoluat; *C. Rădulescu* și col. — 1965; *M. Feru*, *C. Rădulescu* și *P. Samson* — 1965; *C. Rădulescu* și *Al. Kovács* — 1966) și *Ursus etruscus*. Aceste observații ne-au determinat să menținem ambele faune în Villafranchianul inferior, separîndu-le doar ca două faze succesive.

E. Liteanu și colab. — 1962 considerînd fauna găsită în lignitul de la Ilieni ca făcînd parte din „complexul cărbunos“ și prin urmare, de aceeași vîrstă cu fauna de la Căpeni, o atribuie Levantinului superior. Prezența însă a lui *U. etruscus*, specie tipic villafranchiană, ca și a rinocerului de altfel, exclude această încadrare.

În schimb, autorii citați, atribuind asociația faunistică de la Iarăș—Cariera Nouă unui interval corespunzînd Villafranchianului — St. Prestianului, situează limita Pliocen-Pleistocen la baza depozitelor care ocupînd („complexul marnos“). Deosebirea între fauna din stratele cărbunoase de la Căpeni și cea de la Iarăș — Cariera Nouă apare destul de importantă în lucrarea amintită, deoarece s-au contopit, în aceeași fază faunistică, elemente din mai multe stațiuni, care evident nu sînt contemporane, cum ar fi Iarăș — Cariera Veche și Rotbav — Silvestru, prima reprezentînd Villafranchianul mediu, ultima începutul Pleistocenului mediu (Günz), (*P. Samson* și *C. Rădulescu* — 1963 și 1965, 1968; *C. Rădulescu* și colab. — 1965).

Rețînînd strict fauna de la Iarăș — Cariera Nouă, care definește și prin poziția sa stratigrafică faza II a Villafranchianului inferior, este imposibil să o separăm de aceea de la Căpeni — Vîrghiș etc., avînd în vedere marile similitudini dintre aceste două faune, în asemenea mod încît prima să reprezinte Villafranchianul, iar a doua Levantinul superior.

Am arătat mai sus că în a doua fază a Villafranchianului inferior s-au depus în bazinul Baraolt, importante depozite de marne cu *Limnocardium fuchsi*. Aceste marne, care apar de asemenea în baza Carierei Noi de la Iarăș, unde prezintă numeroase amprente vegetale, sînt echivalente stratigrafic cu acelea care aflurează la Buduș și de unde *M. Staub* — 1881, a descris bogate resturi de plante, dintre care amintim: *Carya*, *Pterocarya*, *Liquidambar*, *Quercetum mixtum*, alături de *Betula* și *Salix*.³¹

Această asociație indică un interglaciar villafranchian; prezența unor forme ca *Betula* și *Salix* nu poate fi interpretată decât ca o persistență dintr-un episod rece anterior, ceea ce confirmă atribuirea fazei I a Villafranchianului inferior Biberului (*H. Alimen*, *C. Rădulescu* și *P. Samson*, sub tipar).

Villafranchian mediu

Donau I

Descoperită pînă în prezent, doar în bazinul Baraolt, fauna de mamifere (tabel 3) caracteristică pentru această fază, provine din carierele de nisip de la Iarăș: Cariera Veche și Cariera Nouă (nivelul superior), (*C. Rădulescu* și colab. — 1965; *C. Rădulescu* și *Al. Kovács* — 1966, 1968). Resturile fosile au fost recoltate din depozitele faciesului litoral, în jurul cotei 582.

Trebuie să menționăm că în Cariera Nouă, acest ciclu sedimentar începe cu puternice fenomene de crioturbație (pană de gheață, microfalii, plicațiuni), ceea ce indică o întrerupere în sedimentarea lacustră și instalarea unui climat riguros (*H. Alimen* și colab., sub tipar).

Villafranchian mediu

Donau I—II, Donau II

Tot Villafranchianului mediu îi aparțin probabil, sedimentele litorale terminale, vizibile în Cariera Nouă de la Iarăș și acoperite de marnele superioare cu *Limnocardium fuchsi*, a căror altitudine atinge 592 m. Din păcate, această parte a profilului nu a furnizat resturi de mamifere, care ar fi permis o încadrare cronologică mai exactă; ea indică însă alternanța celor două faciesuri, de adîncime și litoral, la care am făcut aluzie mai sus.

Mai multe zone de concentrare, fie a oxizilor de fier sau a bioxidului de mangan, fie a ambilor oxizi, pot fi puse în legătură cu formarea unui tjală (*A. Cailleux* — 1964; *H. Bertouille* — 1964; *H. Alimen* — 1965; *H. Alimen* și colab., sub tipar), indicînd din nou, o fază rece la sfîrșitul Villafranchianului mediu.

Villafranchian superior

Donau-Günz

Pînă în prezent, o faună caracteristică pentru Villafranchianul superior nu a fost pusă în evidență nici în bazinul Baraolt, nici în bazinul Sf. Gheorghe. De altfel, este timpul în care au loc paroxisme vulcanice răspunzătoare de aglomeratele andezitice și curgerile bazaltice din zona nordică a depresiunii Brașov (în nordul bazinului Baraolt, bazaltul acoperă direct marnele cu *Limnocardium*). Nu ar fi exclus ca tocmai aceste fenomene să fi determinat fauna de mamifere să evite această regiune periculoasă.

PLEISTOCEN MEDIU

Günz (probabil Günz I)

Odată cu începutul Pleistocenului mediu, lacul din depresiunea Braşov, s-a restrâns mult spre zonele centrală şi meridională a bazinelor Baraolt şi Sf. Gheorghe, nedepăşind spre nord, respectiv, localităţile Rotbav şi Ilieni.

Sedimentele acestei faze, formate dintr-o alternanţă neregulată de argile, nisipuri şi pietrişuri, sînt situate la interiorul depozitelor villafranchiene care stau pe rama mezozoică.

Localităţi fosilifere

Bazinul Baraolt: Rotbav—Silvestru, Rotbav—Cariera de sub Brazi, Feldioara—Cetate.

Asociaţia de mamifere enumerată în tabelul 4, nu este cunoscută în prezent, decît din bazinul Baraolt şi provine dintr-un nivel, larg extins, situat între cotele 485—490 (C. Rădulescu şi colab. — 1965; C. Rădulescu şi Al. Kovács — 1966, 1968; C. Rădulescu şi P. Samson — 1967 a, b).

După cum s-a mai arătat (P. Samson şi C. Rădulescu — 1963, 1965, 1968), această faună caracterizează la noi în ţară, începutul Pleistocenului mediu prin apariţia zebrinilor evoluţi (*Hippotigris süssenbornensis*), a micilor ecvide cabaline (*Equus aluticus*) şi a megacerinilor de tip *Allocaelaphus*.

Trebuie să remarcăm, cel puţin pentru cuibul fosilifer de la Rotbav—Silvestru, unde am efectuat săpături în 1964, că elementele grosiere ale sedimentelor (diametru de 5—15 cm), indică, după formă, o origine crioclastică, unele din aceste elemente fiind fisurate prin îngheţ.

Aceste observaţii confirmă situarea faunei, menţionate în tabelul 4, într-o perioadă climatică destul de rece.

Günz-Mindel (Cromer)

Depozitele care acoperă sedimentele günziene nu sînt diferite, prin natura lor de acestea din urmă, ci constituie partea superioară a aceleiaşi secvenţe litologice, care formează, în bazinul Baraolt, de o parte şi alta a Oltului, suprafeţe largi, situate între 520—540 m altitudine, ceea ce le conferă un fals aspect de terasă.

Partea superioară a acestor depozite reprezintă o fază distinctă a Pleistocenului mediu, fauna caracteristică de mamifere fiind recoltată între cotele 505—514.

Tot în Interglaciularul *Günz-Mindel* s-a format spre rama cretacică, în zonele părăsite de ape, un sol fosil roşu (10 R 5/8), care nu a fost întîlnit decît remaniat în baza loessului mindelian de la Araci-Carieră.

În bazinul Ilieni, sedimentele nisipoase de deasupra stratelor de lignit (Villafranchian inferior - faza II), pot aparţine aceluiaşi interval.

Localități fosilifere

Bazinul Baraolt: Rotbav — Dealul Țiganilor, Feldioara — Carieră.

Bazinul Ilieni (nivelul superior).

Asociația faunistică este redată în tabelul 5 (C. Rădulescu și colab. — 1965; C. Rădulescu și Al. Kovács — 1966, 1968).

Menționăm că prezența lui *Dicerorhinus kirchbergensis* ca și a cervidelor (*Cervus* ex grup *elaphus*, *Capreolus*), indică o fază climatică blîndă, care se poate situa într-un interglaciuar; atribuirea acestei faune Mindelului (E. Liteanu și colab. — 1962), pare deci să nu corespundă realității.

Mindel

La începutul Mindelului, faza lacustră ia sfîrșit atît în bazinul Baraolt cît și în bazinul Sf. Gheorghe. Resturi din vechiul lac se mai mențin, probabil, în sudul depresiunii Brașov (bazinul Bîrsei), unde fenomenul de subsidență a continuat încă mult timp.

Odată cu secarea lacului, încep să se depună, spre rama vestică (bazinul Baraolt) și estică (bazinul Sf. Gheorghe) a Munților Baraolt, puternice depozite de loess, care ating grosimi de 8—10 m și sînt vizibile, în special în zona cuprinsă între comunele Araci și Ariușd, unde acoperă direct depozitele Villafranchianului inferior.

În bazinul Sf. Gheorghe, aparține probabil tot Mindelului partea inferioară a depozitelor detritice, predominant andezitice, situate între Tușnad și Coșeni, în zona axială și secționată de apele Oltului. Aceste sedimente s-au depus ca urmare a cedării barajului de andezit de la Tușnad și a vidării bazinului Ciucului inferior.

Sedimentele de care ne ocupăm, sînt constituite din produși de descompunere ai andezitului; în grosimea lor apar 3—4 nivele de blocuri, cîteodată foarte mari, dispuse orizontal (Ghidfalău - Carieră, Sf. Gheorghe - La Moară etc.), sau oblic (Zoltan). Aceste formațiuni acoperă, printr-un contact ravinant, depozitele fazei I (Zoltan) sau fazei II (Sf. Gheorghe - Cariere Sud) a Villafranchianului inferior.

Fauna de mamifere care caracterizează această fază, a fost descoperită la Araci - Carieră (bazinul Baraolt), în baza depozitelor de loess, între cotele 520—524, și cuprinde următoarele specii (C. Rădulescu și colab. — 1965; C. Rădulescu și Al. Kovács — 1966, 1968)⁴ :

Coelodonta cf. *antiquitatis* (Blumenbach)

Equus cf. *mosbachensis* v. Reichenau

Cervus sp. (grup *elaphus*)

Dolichodoryceros savini (Dawkins)

Bison priscus (Bojanus)

Mindel-Riss

Partea superioară a loessurilor din bazinul Baraolt, la nord de Ariușd, conservă încă zona de alterație, intens portocalie (5 YR 5/8), a Inter-glaciarului Mindel-Riss.

Riss (Riss I)

Formațiunile Rissului I sînt reprezentate în bazinul Sf. Gheorghe, prin partea superioară a depozitelor andezitice, pe care le-am menționat, fiind constituite din elemente mai fine decît nivelul subiacent. Stratificația lor este predominant orizontală, avînd în bază un nivel de blocuri de andezit care ravinează sedimentele inferioare mindeliene.

În mai multe profile, aceste nisipuri andezitice sînt deranjate de fenomene periglaciare. S-a putut observa o pană de gheață în cariera de la Bodoc II (situată pe malul drept al Oltului, lîngă comuna cu același nume), ca și galeți andezitici fisurați prin criergie. La Coșeni se observă în partea superioară a nisipurilor andezitice, o serie de benzi feruginoase, subțiri și apropiate, în general orizontale sau slab anastomozate. Aceste benzi apar în legătură cu existența unui tjäle (*H. Alimen* și colab., sub tipar).

Localități fosilifere

Bazinul Sf. Gheorghe: Zoltan, Ghidfalău - Carieră, Sf. Gheorghe - La Moară, Sf. Gheorghe - Cariere Sud.

Asociația faunistică este indicată în tabelul 6 (*C. Radulescu* și colab. — 1965 și date inedite).

Tot în bazinul Sf. Gheorghe, în timpul Rissului, s-au sedimentat spre ramă depozite loessice care au fost studiate în importantul profil de la Bodoc - Cărămidărie (Bodoc I). Aici loessurile, întrerupte de nivele argiloase sau de lentile de nisip cu stratificație încrucișată, evocă o sedimentare care a avut loc, din cînd în cînd, sub apă. Mai multe paleosoluri, cu dezvoltare diferită, pot fi grupate în două cicluri (interstadiile Riss I—II și Riss II—III) și astfel loessul de la Bodoc I apare tripartit (Riss I, Riss II și Riss III). Trebuie să remarcăm că nisipurile andezitice ale Rissului I, din zona axială a bazinului Sf. Gheorghe, se inseră în baza profilului de la Bodoc I, ceea ce a facilitat racordul stratigrafic dintre cele două formațiuni.

După cum vom vedea mai departe, numai sedimentele stadiului Riss III au furnizat resturi de mamifere.

Loessuri rissiene apar și în bazinul Baraolt, la nord de Ariușd, unde suprapun solul Mindel-Riss a cărui parte superioară a fost ravinată prin soliflucție.

Riss (Riss III)

Partea superioară a loessului rissian de la Bodoc I aparține, după cum am arătat mai sus, stadiului Riss III ca de altfel și nivelul de ga-

leți care îl acoperă. Acești galeți, provenind din greziile cretacice învecinate prin aporturi laterale datorită soliflucției, sînt în majoritate poliedrici, cu muchiile ascuțite, deci de origine crioclastică, spărți sau fisurați prin îngheț (*H. Alimen* și colab., sub tipar).

Fauna, care provine în special din nivelul de galeți, este următoarea (*C. Radulescu* și colab. — 1965 și date inedite) :

Coelodonta antiquitatis (Blumenbach)

Equus steinheimensis v. Reichenau

Equus sp. (talie mare)

Rissului III îi aparține, de asemenea, și stratul constituit din blocuri andezitice, care acoperă nisipurile andezitice fosilifere datate din Riss I.

Am amintit că în sedimentele andezitice din bazinul Sf. Gheorghe, apar mai multe nivele de blocuri, cîteodată foarte mari (diametru de 1—3 m). Aceste blocuri de andezit prezintă fețe plane și lustruite, ceea ce dovedește o alunecare în timpul transportului care ar putea fi pusă în legătură cu dezghețurile în regim periglaciuar (*H. Alimen* și colab., sub tipar).

E. Liteanu și colab. — 1962 și *T. Bandrabur* — 1964, consideră formațiunile andezitice de care ne ocupăm, ca o terasă pleistocenă superioară a Oltului și a cărei altitudine relativă (8—15 m), descrește de la nord la sud, datorită unei subsidențe a zonei meridionale a bazinului Sf. Gheorghe.

Fără a nega un proces de subsidență, trebuie să menționăm că de la nord la sud scad atît altitudinea relativă a treptei morfologice, cît și grosimea depozitelor care o constituie, fapt ce denotă o depunere în evantai larg a sedimentelor, ceea ce nu indică o geneză fluviatilă, care nu ar putea explica de altfel, nici prezența la diferite nivele, a enormelor blocuri andezitice.

La aceste argumente se adaugă și cele paleontologice care situează net, partea superioară a formațiunilor andezitice în diferitele faze ale Rissului, partea inferioară putînd să dateze chiar din Mindel. În concluzie, trebuie să considerăm sedimentele detritice din andezit ca un „con de dejecție“ al Oltului, după cum a arătat de mult *N. N. Orghidan* — 1929, produs în timpul Mindelului și Rissului și care a fost secționat de însăși apele Oltului.

PLEISTOCEN SUPERIOR

Riss-Würm

Zonele de alterație, care au afectat partea superioară a formațiunilor rissiene din bazinul Sf. Gheorghe și care pot fi urmărite în profilele de la Bodoc I, Bodoc II și Ghidfalău - Carieră, sînt datorate ultimului interglaciuar. Un paleosol nu s-a păstrat, fiind complet ravinat de soliflucțiile cu care începe Würmul.

Würm (Würm vechi)

Depozitele würmiene, excepțional de origine fluviatilă, sînt, în cea mai mare parte, de natură loessică. Acestea din urmă, mai bine dezvoltate în Bazinul Sf. Gheorghe, acoperă direct sedimentele rissiene atît cele andezitice cît și cele loessice.

Raportîndu-ne la profilul de la Bodoc II, constatăm că peste nivelul superior de blocuri de andezit (Riss III), urmează depozite de loess cu o grosime de aproximativ 3 m, care conțin spre bază, două zone de alterație, constituind astfel un complex ce poate fi atribuit Würmului vechi (P. Samson și C. Rădulescu — 1964). Partea terminală a acestui loess este puternic solificată datorită unui proces care trebuie să fi avut loc spre sfîrșitul Würmului și la începutul Postglaciarului.

În toate carierele din bazinul Sf. Gheorghe, ce însoțesc cursul Oltului, atît pe partea lui dreaptă cît și pe cea stîngă, Würmul prezintă, cu unele slabe variații locale, aceeași structură.

Localități fosilifere

Bazinul Baraolt : Rotbav - Cariera de sub Brazi (pietrișuri fluviatile deasupra depozitelor günziene), Crizbav (depozite de loess).

Bazinul Sf. Gheorghe: Ghidfalău - Carieră, Sf. Gheorghe - La Moară, Sf. Gheorghe - Cariere Sud, Coșeni (depozite de loess).

Fauna de mamifere, indicată în tabelul 7, provine din stratul inferior de loess sau din pietrișuri fluviatile (C. Rădulescu și colab. — 1965; P. Samson și Al. Kovács — 1967).

Trebuie să notăm, că în cariera de la sud de Coșeni au putut fi observate fenomene de soliflucție (pungi), care s-au produs într-unul din primele stadii ale Würmului vechi.

T. Bandrabur — 1964, consideră că depozitele de care ne ocupăm, au o origine proluvială și sînt de vîrstă holocen inferioară. Atît natura loessică a acestor formațiuni cît și fauna de mamifere pe care o conțin infirmă opinia autorului sus menționat.

NOTE

1. Formațiuni identice, situate la aceeași altitudine, se continuă și în bazinul Tg. Secuiesc, unde recent unul din noi (A. K.), a descoperit la NV de Cernatu, o faună aparținînd Villafranchianului inferior (faza I). Menționăm că este pentru prima oară cînd se semnalează o faună de mamifere în acest bazin.
2. În tot cursul lucrării, nu vor fi menționate decît localitățile pe care le-am cercetat personal.

3. Conferențiar dr. R. Givulescu a avut amabilitatea să revizuiască în interesul nostru, listele lui M. Staub, în ceea ce privește nomenclatura. Îl rugăm să primească și pe această cale, viile noastre mulțumiri.
4. În C. Radulescu și colab. (1965), fauna de la Araci-Carieră, destul de săracă și puțin caracteristică atunci, a fost înglobată aceleia de la Rotbav-Dealul Țiganilor și Feldioara-Carieră, fiind raportate intervalului Cromer-Mindel.

BIBLIOGRAFIE

1. ALIMEN H.: 1965 — *Quelques notions de portée générale déduites d'observations sur le Quaternaire moyen du Béarn*". Bull. Ass. Franç. pour l'étude du Quaternaire (AFEQ), Paris.
2. ALIMEN H., RĂDULESCU C., SAMSON P., sub tipar: *Précisions paléontologiques et indices climatiques relatifs aux couches pléistocènes de la Braşov (Roumanie)*". Bull. Soc. Geol. Fr.
3. ARAMBOURG C. 1960: „*Les faunes mammalogiques du Pléistocène circum-méditerranéen*". Quaternaria, VI, Roma.
4. BERTOUILLE H. 1964: „*Ferruginisation des sables*". Bull. Ass. franç. pour l'étude du Quaternaire (AFEQ), Paris.
5. BANDRABUR T. 1964: „*Contribuții la cunoașterea geologiei și hidrogeologiei depozitelor cuaternare din bazinul Sf. Gheorghe*". D. S. Com. Geol., L, 2, București.
6. CAILLEUX A. 1964: „*Genèse possible de dépôts chimiques par congélation*". C. R. somm. Soc. Géol. Fr., Paris.
7. FERU M., RĂDULESCU C., SAMSON P. 1965: „*Contribuții la cunoașterea faunei de mamifere villafranchiene din vestul Depresiunii Getice (interfluviul Jiu-Motru)*". Lucr. Inst. Speol., IV, București.
8. HALAVÁTS G. 1891: „*Die ungarländischen fossilen Biberreste*". Termész. Füzt., 14, Budapest.
9. JEKELIUS E. 1932: „*Die Molluskenfauna der Dazischen Stufe des Beckens von Braşov*". Mem. Inst. Geol. Rom., 2, București.
10. KORMOS T. 1935: „*Beiträge zur Kenntnis der Gattung Parailurus*". Mitt. Jb. kgl.ung. geol. Anst., 30, 2, Budapest.
11. KORMOS T., 1937: „*Neue Beiträge zur Kenntnis der Gattung Prospalax*". Allatt. Közlem., 34, 3—4, Budapest.
12. KRETZOI M., 1954: „*Bericht über die Calabrische (Villafranchische) Fauna von Kisláng, Kom. Fejér*". Jber. ung. geol. Anst. 1953, 1, Budapest.
13. LITEANU E., MIHĂILĂ N., BANDRABUR T., 1962: „*Contribuții la studiul stratigrafiei Cuaternarului din Bazinul mijlociu al Oltului (Bazinul Baraolt)*". Stud. Cercet. Geol., 7, 3/4, București.
14. LITEANU E., GHENEA C., 1966: „*Cuaternarul din România*". Stud. tehn. econ., Seria H, 1, București.
15. LÖRENTHEY I., 1895: „*Über die geologischen Verhältnisse der Lignitbildung des Széklerlandes*". Orv. term. tud. Ért., 20, Cluj.
16. MOTTI M., 1939: „*Die mittelplozäne Säugetierfauna von Gödöllő bei Budapest*". Mitt. Jb. kgl. ung. geol. Anst., 32, 3, Budapest.
17. ORGHIDAN N. N., 1929: „*Observații morfologice în regiunea Braşovului — Bazinul Tg. Secuiesc*". Rev. „Țara Birsei”, 1—3, Braşov.

18. RĂDULESCU C., KOVÁCS AL., 1966 : „Contribuții la cunoașterea faunei de mamifere fosile din Bazinul Baraolt (Depresiunea Brașov)“. Lucr. Inst. Speol., V, București.
19. RĂDULESCU C., KOVÁCS AL., 1968 : „Noi contribuții la cunoașterea faunei de mamifere fosile din Bazinul Baraolt (Depresiunea Brașov)“. Ibid., VII.
20. RĂDULESCU C., SAMSON P., 1967 : „Sur la signification de certains Equidés du Pléistocène inférieur et moyen de Roumanie“. N. Jb. Geol. Paläont. Abh., 127, 2, Stuttgart.
21. RĂDULESCU C., SAMSON P., 1967 b : „Sur un nouveau Cerf mégacérin du Pléistocène moyen de la Dépression de Brașov (Roumanie)“. Geol. Romana, VI, Roma.
22. RĂDULESCU C., SAMSON P., MIHĂILĂ N., KOVÁCS AL., 1965 : „Contributions à la connaissance des faunes de Mammifères pléistocènes de la Dépression de Brașov (Roumanie)“. Eiszeitalter u. Gegenwart, 16, Öhringen.
23. SAMSON P., KOVÁCS AL., 1967 : „Felis spelaea Goldfuss in Pleistocenul superior al Bazinului Sf. Gheorghe (Depresiunea Brașov)“. Lucr. Inst. Speol., VI, București.
24. SAMSON P., RĂDULESCU C., 1963 : „Les faunes mammalogiques du Pléistocène inférieur et moyen de Roumanie“. C. R. Acad. Sc. Paris, 257, Paris.
25. SAMSON P., RĂDULESCU C., 1964 : „Esquisse de stratigraphie würmienne en Roumanie“. Report VIth Internat. Congr. Quat. Warsaw 1961, II, Lodz.
26. SAMSON P., RĂDULESCU C., 1965 : „Die Säugetier-Faunen und die Grenzen Pliozän/Pleistozän und Unterpleistozän/Mittelpleistozän in Rumänien“. Ber. Geol. Ges. DDR, 10, 1, Berlin.
27. SAMSON P., RĂDULESCU C., 1968 : „Das mittlere Pleistozän in Rumänien“. Ibid., 13, 3.
28. SAMSON P., RĂDULESCU C., KISGYÖRGY Z., sub tipar : „Nouvelles données sur la faune de Mammifères du Villafranchien inférieur de Căpeni-Vîrghiș (Dépression de Brașov, Roumanie)“.
29. SCHLOSSER M., 1899 : „Parailurus anglicus und Ursus böckhi aus den Ligniten von Baróth-Köpecz“. Mitt. Jb. kgl. ung. geol. Anst., 13, 2, Budapest.
30. STAUB M., 1881 : „Beitrag zur fossilen Flora des Szeklerlandes“. Földt. Közlöny, 11, Budapest.
31. TOULA F., 1911 : „Über Säugetierreste aus der pliocänen Lignitformation von Illyefalva (Szent-Király)“. Abh. k. k. geol. R. A., 20, 5, Wien.
32. VIRET J., 1954 : „Le loess à bancs durcis de Saint-Vallier (Drome) et sa faune de Mammifères villafranchiens“. Nouv. Arch. Mus. Hist. Nat. Lyon, IV, Lyon.

RÉSUMÉ

Dans une vue d'ensemble sur les faunes de Mammifères et la stratigraphie des dépôts pléistocènes de la Dépression de Brașov, les auteurs indiquent la division suivante du Quaternaire.

Pléistocène inférieur (Villafranchien)

Villafranchien inférieur-phase I (Biber): dépôts de lignite (Căpeni-Vîrghiș etc.) et lacustres de faciès littoral (Araci-Fîntîna-Fagului etc.). La présence des Equidés monodactyles (*Hippotigris sylvarum*) et des Bovidés modernes (*Bison* sp.)

montre le début du Pléistocène ; l'Eléphant est encore absent ; persistance d'éléments pliocènes (tableau 1). Apparition de Conifères.

Villafranchien inférieur-phase II (Biber-Donau) : dépôts lacustres en faciès de profondeur (marnes à *Limnocardium fuchsi*) et littoral (Iarăș-Cariera Nouă, niveau inférieur), dépôts charbonneux (Ilieni). Apparition d'*Ursus etruscus* et de Rhinocéros plus évolués (tableau 2). Flore interglaciaire (*Carya*, *Pterocarya* etc. + *Betula* et *Salix*).

Villafranchien moyen (Donau I) : dépôts lacustres littoraux (Iarăș-Cariera Veche, Iarăș-Cariera Nouă, niveau supérieur). Apparition de *Dicerorhinus etruscus* et probablement du genre *Euctenoceros* (tableau 3). Phénomènes de cryoturbation.

Villafranchien moyen (Donau I—II, Donau II) : dépôts lacustres littoraux et marnes supérieures à *Limnocardium* (Iarăș-Cariera Nouă, niveau terminal). Formation de tjåle au Donau II.

Villafranchien supérieur (Donau-Günz) : paroxysme des phénomènes vulcaniques.

Pléistocène moyen

Günz (probablement Günz I) : sédiments fluvio-lacustres (Rotbav-Silvestru etc.). Apparition de Zébrins évolués (*Hippotigris süssenbornensis*), de petits Chevaux de type caballin modéré (*Equus aluticus*) et de Mégacérins de type *Allocaenelaphus* ; persistance d'espèces villafranchiennes (tableau 4). Cryoclastisme.

Günz-Mindel : sédiments fluvio-lacustres dans la zone axiale (Rotbav-Dealul Tiganiilor, Feldioara-Carieră etc.) ; formation de sols rouges (10 R 5/8) en bordure. Apparition d'Eléphants primitifs du genre *Parelephas*, ainsi que de *Dicerorhinus kirchbergensis*, *Equus* cf. *mosbachensis*, nouveaux Cervidés (*Cervus* ex groupe *elaphus*, *Capreolus* etc.) (tableau 5).

Mindel : dépôts loessiques en bordure (Araci-Carieră), partie inférieure des dépôts andésitiques entre Tușnad et Coșeni. La faune comprend, à côte de *Dolichodoryceros savini*, *Coelodonta* cf. *antiquitatis*, *Bison priscus* etc. Phénomènes periglaciaires.

Mindel-Riss : formation de sols à zone d'altération 5 YR 5/8 (Ariuşd).

Riss I : partie supérieure, plus fine, des dépôts andésitiques (Zoltan, Ghidfalău-Carieră etc.), dépôts de loess à Bodoc I. Coexistence de formes évoluées de *Parelephas trogontherii* avec formes primitives de *Mammuthus primigenius* (tableau 6). Phénomènes periglaciaires.

Riss I—II : formation de sols (Bodoc I).

Riss II : dépôt de loess (Bodoc I).

Riss II—III : formation de sols (Bodoc I).

Riss III : sédiments loessiques (Bodoc I). La faune renferme *Coelodonta antiquitatis*, *Equus steinheimensis* etc. Phénomènes périglaciaires.

Pléistocène supérieur

Riss-Würm : zones d'altération à la partie supérieure des dépôts rissiens (Bodoc I et II, Ghidfalău-Carieră).

Würm ancien : dépôts loessiques séparés par deux zones rubéfiées (Bodoc I, Ghidfalău-Carieră etc.), graviers fluviatiles (Rotbav-Cariera de sub Brazi). Faune à *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, nombreuses Marmottes de steppe etc. (tableau 7). Phénomènes périglaciaires.

Tabelul 3

Villafranchian inferior faza 1 (Biber)

	Bazinul Baraolt			Bazinul Sfantu Gheorghe
	Căpeni	Virghiș	Araci Fintina Fagului	NE Ghidfalău
Zygodon borsoni (Hays)	+	+	+	—
Anancus arvernensis (Croizet & Jobert)	+	+	+	+
Dicerorhinus cf. leptorhinus (Cuvier)	+	+	+	—
Tapirus arvernensis Croizet et Jobert	+	+	—	—
Hipparion sp. (? H. malustenense Radulesco et Samson)	+	—	—	—
Hippotigris sylvorum (Kretzoi)	+	—	—	—
Sus minor Depéret	+	+	—	—
Sus provincialis Gervais	+	—	—	—
Megaloceros p. (? Psekupsoceros)	+	—	—	—
Cervus cf. pardinensis Croizet & Jobert	+	—	—	—
Cervus sp. (tală unui Capreolus)	+	—	—	—
Parabos sp.	+	+	—	—
Bison sp.	+	—	—	—
Canis sp.	+	—	—	—
Protarctos böckhi (Schlosser)	+	—	—	—
Parailurus anglicus (Dawkins)	+	—	—	—
Felid g. et sp. indet. (tală unui Lynx)	+	—	—	—
Machairodontid g. et sp. indet.	+	—	—	—
Castor praefiber Depéret	+	—	—	—
Castorid g. et sp. indet.	+	—	—	—
Prospalax priscus (Nehring)	+	—	—	—
Dolichopithecus cf. arvenensis Depéret	+	—	—	—
Macaca ?	+	—	—	—

Tabelul 2

Villafranchian inferior faza a II-a (Biber-Donau)

	Bazinul Baraolt		
	Iarăş Cariera Nouă	Racoşul de Sus	Ieni
Zygodon borsoni (Hays)	+	+	—
Anancus arvernensis (Croizet & Jobert)	+	—	+
Dicerorhinus sp. I	+	—	+
Tapirus arvernensis Croizet & Jobert	—	—	+
Hipparion cf. malustenense Radulesco & Samson	+	—	—
Cervus sp. (tală unui Capreolus)	—	—	+
Cervus sp.	—	—	+
Parabos sp.	+	—	—
Gazella sp.	—	—	+
Ursus etruscus Cuvier	—	—	+
Hystrix cf. refossa Gervais	—	—	+
Castor sp.	—	—	+

Tabelul 3

Villafranchian mediu (Donau I)

	Bazinul Baraolt	
	Iarăş Cariera Nouă	Iarăş Cariera Veche
Dicerorhinus sp. II	+	—
Dicerorhinus etruscus (Falconer)	—	+
Cervus sp. (? Euctenoceros)	—	+

Tabelul 4

Pleistocen mediu (Günz I)

	Bazinul Baraolt		
	Rotbav Silvestru	Rotbav Cariera de sub Brazi	Feldioara Cetate
Archidiskodon meridionalis (Nesti)	+	—	—
Dicerorhinus etruscus (Falconer)	—	—	+
Hippotigris cf. stenonis (Cocchi)	+	—	—
Hippotigris süssenbornensis (Wüst)	+	+	—
Equus aluticus Radulesco & Samson	+	—	—
Allocaenelaphus arambourgi Radulesco & Samson	+	—	—
Cervus sp. (grup rusoid)	+	—	—
Trogontherium cf. boisvilletti (Laugel)	+	—	—

Tabelul 5

Pleistocen mediu (Günz-Mindel)

	Bazinul Baraolt		
	Rotbav Dealul Tiganilor	Feldioara Cariera	Ileni
Parelephas trogontherii (Pohlig) — formă arhaică	+	+	—
Dicerorhinus kirchbergensis (Jaeger)	+	—	—
Equus cf. mosbachensis v. Reichenau	+	+	—
Praealces latifrons (Johnson)	+	+	—
Capreolus capreolus (Linnaeus)	+	—	—
Cervus sp. (grup elaphus)	—	+	+

Tabelul 6

Pleistocen mediu (Riss I)

	Bazinul Sfintu Gheorghe			
	Zoltan	Ghidfalău Carieră	Sfintu Gheorghe La Moară	Sfintu Gheorghe Carriere Sud
Parelephas trogontherii (Pohling) — formă evoluată	+	—	+	+
Mammuthus primigenius (Blumenbach) — formă arhaică	—	—	—	+
Coelodonta antiquitatis (Blumenbach)	—	+	—	+
Equus cf. steinheimensis v. Reichenau	—	—	—	+
Equus sp. (talie mare)	—	+	—	+
Marmota cf. bobac Müller	—	—	—	+

Tabelul 7

Pleistocen superior (Würm vechi)

	Bazinul Sfintu Gheorghe				Bazinul Baraolt		
	Ghidfalău Carieră	Sfintu Gheorghe La Moară	Sfintu Gheorghe Carriere Sud	Coșeni	Ariuşd	Crizbav	Rotbav Cariera de sub Brazi
Mammuthus primigenius (Blumenbach) - formă evoluată	+	—	—	—	+	—	+
Coelodonta antiquitatis (Blumenbach)	—	—	+	—	—	—	—
Equus germanicus Nehring	+	+	+	—	—	+	—
Megaceros giganteus (Blumenbach)	+	—	—	—	—	—	—
Felis spelaea Goldfuss	+	—	+	—	—	—	—
Marmota cf. bobac Müller	+	—	—	+	—	—	—

MESTECĂNIȘUL DE LA RECI — studiu monografic —

KOVACS ALEXANDRU

INTRODUCERE

Puține regiuni ale patriei au fost prezentate într-un număr atît de mare de publicații, mai mult sau mai puțin amănunțite, ca Mestecănișul de la Reci, regiune de nisip zburător, formată în imediata apropiere a Carpaților Orientali. Mestecănișul de la Reci a fost vizitat, începînd cu *Orbán Balázs*, eminentul cercetător din secolul trecut al acestei regiuni, de mulți specialiști din diferite domenii ale științelor naturii (geologi, botaniști, zoologi, geografi), care au studiat geneza și dezvoltarea, iar în ultimul timp, condițiile de transformare rapidă a zonei menționate sub influența factorului antropogen. Datorită acestei munci continue de cercetare științifică, numărul lucrărilor care tratează despre Mestecănișul de la Reci crește neconținut. Din păcate, majoritatea publicațiilor apărute sînt relativ greu accesibile și, în același timp, lipsește un studiu care să dea o privire de ansamblu asupra acestui teritoriu.

În zilele noastre se impune ca o necesitate stringentă, elaborarea unei sinteze, deoarece Mestecănișul de la Reci s-a schimbat și se schimbă considerabil atît prin lucrările intensive de împădurire și curățire sistematică a pășunilor, cît și, mai ales, prin extinderea culturii plantelor și creșterii animalelor. O bună parte a bălților de odinioară s-au colmatat și au secăt, landsaftul original modificîndu-se mult și luînd aspectul unei suprafețe cultivate.

Lucrarea de față cuprinde rezultatele observațiilor efectuate de cercetători care ne-au precedat, în studiul Mestecănișului de la Reci, îmbinate cu observațiile noastre multilaterale directe, venind astfel să înglobeze tot ce s-a scris despre această regiune atît de apropiată nouă. Ne-am străduit să prezentăm terenul în dezvoltarea și transformarea lui,

ceea ce a fost o problemă destul de anevoioasă, întrucît referitor la trecutul lui, am avut la dispoziție doar foarte puține date. În acest sens, acele zone ale Mestecănișului — azi în număr foarte restrîns — care au păstrat încă trăsături din aspectul lor inițial, ne-au furnizat indicații de o valoare deosebită. Ne referim aici, în primul rînd la Mestecănișul de lîngă Topitoria de in de la Reci, apoi la unele pîlcuri de arini neatinse încă, și în fine, la unele creste de nisip intacte. Păstrarea acestora, în forma lor actuală, se lovește însă în prezent, de obstacole greu de învins.

Este necesar să menționăm că în unele capitole, din cauza lipsei de cercetări amănunțite, apar lacune și se ivesc probleme care cer încă o rezolvare. Astfel, de exemplu, pe lîngă problemele de ordin geologic, nelămurite încă pe deplin, nu se cunoaște procesul de evoluție a florei, iar fauna de nevertebrate nu a fost studiată. Este cert că observațiile ulterioare vor explica o serie de probleme importante, dar ele ne vor oferi totodată și o gamă vastă de surprize.

Prin introducerea fotografiilor executate fie mai de mult, fie recent, am căutat să dăm descrierilor un aspect cît mai documentat. Ne exprimăm grațitudine și pe această cale tuturor, celor care ne-au pus la dispoziție materialul fotografic. Păstrăm o amintire plină de recunoștință acad. prof. *Iuliu E. Nyárády* pentru determinarea unor criptogame; prof. dr. *Boros Ádám* și dr. *Traian Ștefureac* pentru identificarea unor specii de mușchi și dr. *C. Moruzzi* pentru determinarea unor specii de licheni, sînt rugați să accepte mulțumirile noastre sincere.

Sîntem recunoscători de asemenea lui *Tövissi József* și *Mezei Zoltán* pentru ajutorul acordat în executarea analizelor probelor de nisip.

I. GEOMORFOLOGIA MESTECĂNIȘULUI DE LA RECI

1. AȘEZAREA GEOGRAFICĂ

Mestecănișul de la Reci formează o mică parte din depresiunea intracarpatică a Brașovului, geneza și dezvoltarea lui fiind determinată de totalitatea elementelor morfogenetice (structură, relief, climă, rețea hidrografică, floră) ale acestei depresiuni, considerată în ansamblu. Depresiunea Brașovului este străbătută de cursul în formă de arc al *Oltului*, care împreună cu afluentul său *Rîul Negru*, venit din depresiunea Tg. Secuiesc, reprezintă principalii factori de modelare a reliefului actual al acestei regiuni. Cîmpiile acestor două cursuri de apă se atașează regiunilor piemontane ale munților înconjurători imprimînd reliefului un aspect variat.

Depresiunea Brașovului este înconjurată la est de *Munții Oituzului* și *Vrancei*, la sud de *Munții Bîrsei* și *Piatra Craiului*, aceștia din urmă cu piscuri semețe ce se înalță la peste 2000 m, iar la vest de *Munții Perșani*. La nord, ca o continuare a blocului vulcanic al *Harghitei de Sud* și a *Ciumatului*, se află pătrunzînd adînc spre sud, culmile relativ joase, clădite mai ales din gresii și conglomerate ale *Munților Baraolt* și *Bodoc*, de origine cretacică. (fig. 1).

Mestecănișul de la Reci s-a format — scrie Orbán Balázs — în strîmtoarea aceea „unde Țara de sus, Kézdi și Orbai (bazinul Tg. Secuiesc) se leagă de Cîmpul Frumos, de această cîmpie minunată a Țării de jos, acolo, unde regiunea pînă acum largă și deschisă a Țării de sus se strîmtoează, acolo, unde ți se pare că Rîul Negru, barat în aparență, își creiază în mod forțat drum printre munții care îi stau în cale. Aci, în această strîmtoare a munților, în mijlocul văii, se găsește un deal rotund înconjurat de apa Rîului Negru, dealul Dobolyka. (fig. 2) Valea Rîului Negru, care în acest loc a devenit deja un curs considerabil, este foarte frumoasă; apa șerpuiește cu voluptate între pajiștile minunate și pîlcurile de păduri umbroase de pe malurile ei, ridicîndu-și parcă cu-

vîntul de protest, prin minunatele ei priveliști împotriva pustietății apropiate. Da, împotriva pustietății, deoarece dincolo de Rîul Negru (pe malul stîng), începe Sahara Trei-Scaunelor, Mestecănișul de la Reci". Așezarea

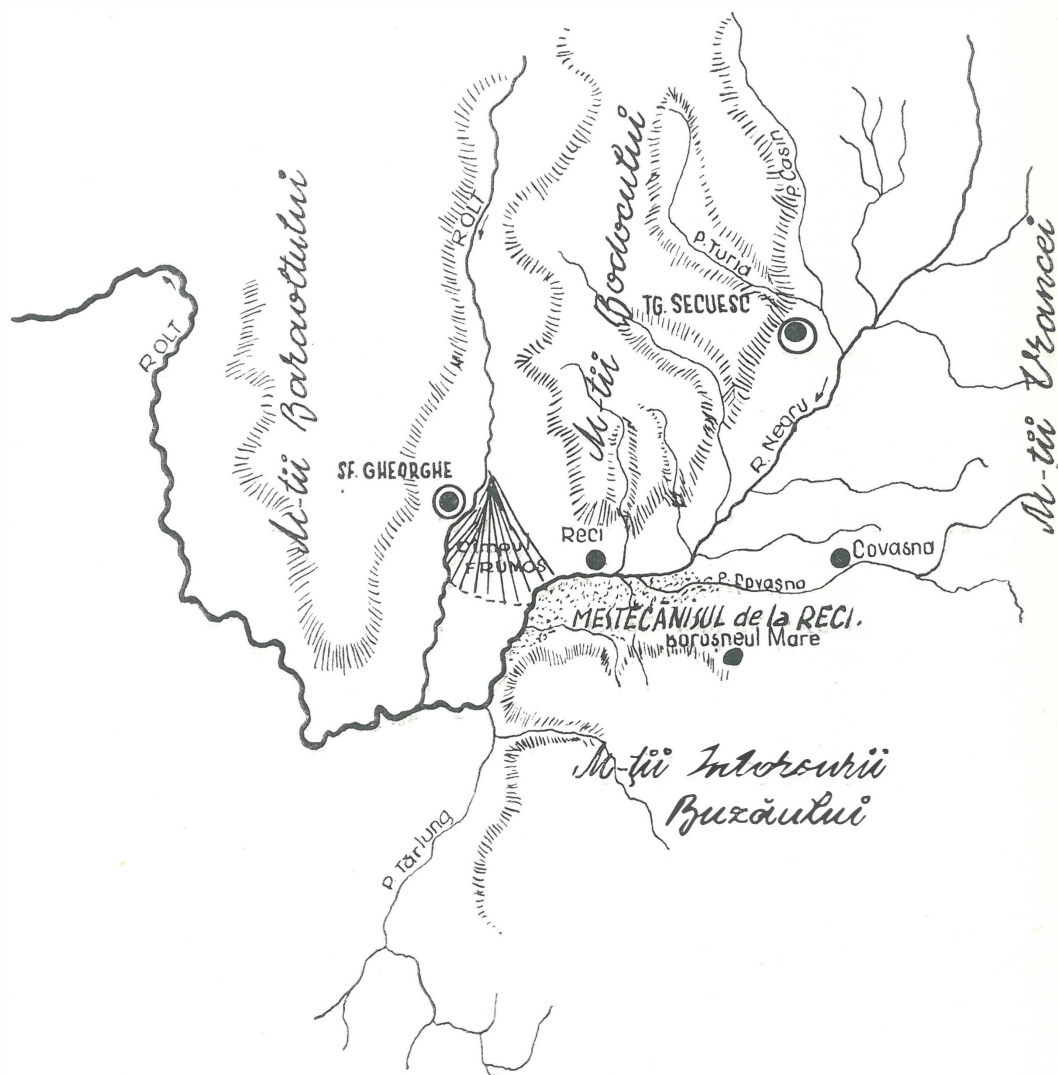

Fig. 1. Situația geografică a Mestecănișului de la Reci în Depresiunea Brașovului

geografică a Mestecănișului de la Reci nu s-ar putea stabili mai bine și nu ar putea fi descrisă cu un colorit mai viu, decât a făcut-o acest vestit geograf local, din secolul al XIX-lea, care a fost un cunoscător profund al acestei regiuni. Descrierea menționată necesită doar unele întregiri. Astfel, spre nord, regiunea care ne preocupă, este limitată, în afară de culmea *Dobolyka*, de culmea *Köbányatető*, situată dincolo de Reci și de acei muneci scunzi (martori de eroziune), care apar ici și

colo între localitățile Bită și Leș. (fig. 2). Limita de sud coincide, în linii mari, cu albia pârului *Béldi*, care are o direcție de curgere est-vest, deși există o tranziție a nisipului spre pantele piemontane ale *Munților Intorsurii Buzăului*, adică spre pantele domoale ale culmilor *Esztenatető* (719 m) și *Bibarctető* (631 m).

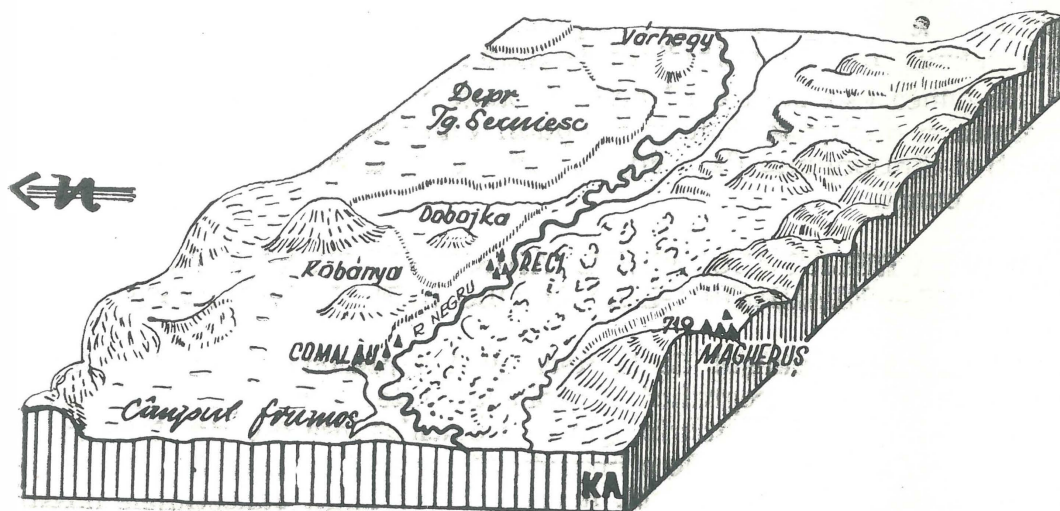

Fig. 2. Blocdiagrama Mesteacănișului de la Reci (După Kónya Á.)

Spre est, regiunea nisipoasă înaintează și în bazinul larg deschis a Tîrgului Secuiesc, iar spre vest este limitată clar pe malul drept al Rîului Negru, de panta înaltă de 10—12 m, a conului de dejecție Cîmpul Frumos, tăiat abrupt de apa râului.

O delimitare precisă sub aspect geografic a porțiunii nisipoase este foarte anevoioasă. Majoritatea specialiștilor înglobează în cadrul regiunii nisipoase, în linii mari, porțiunea de teren de 6—8 km² cuprinsă între pârul Aninoasa, comunele Reci - Comalău, Sîntionlunca și pârul *Béldi*. În realitate, această porțiune de teren este partea centrală a Mesteacănișului cea mai caracteristică, unde s-au conservat, în modul cel mai expresiv, formele consolidate ale nisipului zburător, unde se țin în lanț bălțile înconjurată de pîlcuri de mesteacăn și arin, formate — în genul iardangurilor — în adînciturile dintre crestele de nisip, unde se dezvoltă nestingherit flora regiunilor nisipoase. Dincolo de aceste limite, spre est, în hotarul comunelor Bită, Țufalău, Telechia, în unele locuri — în ciuda agriculturii practicate de timp îndelungat — s-au păstrat pînă-n zilele noastre porțiuni nisipoase caracteristice cu acumulări de nisip, creste și adîncituri. Însăși comuna Țufalău, mai ales partea ei de vest, este așezată pe dune. Asemănător limitei de est, nici limita de vest a regiunii nu poate fi identificată în mod rigid prin linia descrisă de cursul pârului *Béldi*. Forme categorice de nisip se întîlnesc și dincolo de această linie, pînă în hotarul comunei Ozun. Este justificată prin urmare afirmația, că Mesteacănișul de la Reci — ca formă nisipoasă — are o întindere mai vastă decît cea stabilită anterior, înglobînd o suprafață de aproximativ 15 km².

Altitudinea relativă a regiunii variază între 513—545 m. În dreptul stațiunii hidrometeorologice, amplasate lângă podul de peste Rîul Negru, în apropierea localității Reci, este atinsă valoarea de 513 m. În jurul localităților Reci, Comalău și Sîntionlunca, înălțimile oscilează în general între 515—525 m. O altitudine ceva mai ridicată se constată în zona Mestecănișului de lângă Aninoasa, precum și la vest și sud-vest de pîrîul Béli, în porțiunea ce se leagă de regiunea precolinară a dealurilor de la Măgheruș. Aici, în unele puncte, altitudinea depășește și valoarea de 540 m.

Regiunea este străbătută de coordonatele de 45° 50' longitudine estică; lungimea ei depășește doar foarte puțin valoarea de 10 km, între Țufalău (la est) și Sîntionlunca (la vest), iar lățimea nu este mai mare de 4 km în nici un punct.

2. GENEZA RELIEFULUI MESTECĂNIȘULUI DE LA RECI ÎN LUMINA CERCETĂRILOR GEOMORFOLOGICE ȘI GEOLOGICE

Despre Mestecănișul de la Reci, pînă-n prezent, n-a apărut încă o lucrare amănunțită geografică și geologică. Literatura bogată de specialitate — mai ales de geomorfologie — a elucidat însă o serie întregă de probleme de detaliu. Sînt de o importanță capitală în această privință mai ales lucrările lui *Kádár L.* și *M. Iancu*, care au lărgit cunoștințele noastre legate de formele de acumulare, geneza și vîrsta nisipului de pe teritoriul studiat. În cursul ultimelor două decenii, cercetările geologice legate de depresiunea Brașovului au cunoscut un nou avînt și au dus la apariția unei serii întregi de lucrări științifice. Drept consecință, istoricul dezvoltării acestui bazin în cuaternar apare acum într-o lumină nouă, iar pe baza numeroaselor fosile de mamifere, descoperite pe teritoriul bazinului, se poate delimita cronologic stratigrafia acestei perioade. Deși în depozitele Mestecănișului de la Reci nu s-au descoperit încă fosile, pe baza cercetărilor enumerate mai sus, s-a creat posibilitatea de a ne forma unele noțiuni mai precise în legătură cu condițiile în care a luat naștere acest teritoriu de nisip.

Orbán Balázs, (10), în opera sa publicată în anul 1869, vorbește și despre Mestecănișul de la Reci. Descrierea sa, deși conține o serie de exagerări și superlative, poate fi considerată totuși ca prima descriere a teritoriului menționat. Acest autor însă nu ia atitudine în problema genezei, lăsînd rezolvarea ei pe seama „geognoștilor“. Atribuie totuși regiunii de nisip denumirea de „Sahara țînutului Trei-Scaunelor, unde, . . . în solul lipsit de humă, printre dunele pustii de nisip, care sînt purtate de ici pînă colo și transformate, modelate an de an de către furtunile Nemirei, crește doar mestecănul pipernicit, bolnăvicios . . . în solul care se mișcă în formă de valuri, furtuna vijelioasă a săpat gropi adînci, iar apa adunată în aceste adîncituri fără scurgere formează bălți cu o duhoare pătrunzătoare . . .“

La începutul secolului (1912), geograful polonez *L. Sawicki* studiază (13) trăsăturile geomorfologice ale Transilvaniei. Deși nu a vizitat nici odată regiunea Mestecănișului de la Reci, pe baza studierii hărților topografice militare austriece, presupune că sub stratul subțire de nisip al Mes-

tecănişului, trebuie să existe un strat impermeabil — după părerea lui acesta sa format din gresii — care împiedică infiltrarea apei din aceste bălţi, spre stratele din adâncime. Realitatea a infirmat această ipoteză, deoarece stratul de nisip are o grosime mult mai mare decît cea presupusă de Sawicki, iar stratul de gresie se găseşte la o adâncime şi mai mare, în culcuşul acestuia.

H. Wachner, profesor din Braşov, publică în anul 1925 o descriere sumară a regiunii de nisip (14). Autorul este surprins de prezenţa nisipului, neobişnuit aici, şi relevă cantitatea mare de nisip andezitic existent mai ales în nivelul de bază al depunerilor Mestecănişului. Emite părerea — de altfel exactă — că acest nisip este de aceeaşi origine cu nisipul andezitic, prezent în depunerile de la Cîmpul Frumos (după părerea sa de vîrstă levantină), situat între comunele Comolău şi Ozun, deasupra căroră s-au depus sedimente loesoide (Lösslehm) în urma activităţii Rîului Negru şi mai ales datorită activităţii vîntului de est, dominant în acest sector. Afirmă, de asemenea, că dunele s-au format în pleistocenul superior (jüngerem Diluvium), atunci cînd — după părerea sa — nivelul Rîului Negru a fost cu 7 metri mai înalt decît cel din zilele noastre.

N. Orghidan, (11), cercetează împrejurările în care s-a format materialul nisipului zburător. Formulează două întrebări şi totodată dă şi răspuns la întrebările puse :

1. De unde provine cantitatea însemnată de nisip?
2. Cum se explică formarea dunelor chiar în acest loc?

„Este greu de admis ca masa aceasta de nisip poligen să fi fost dusă şi depozitată aci de Valea Neagră, pentru simplul motiv, că în acest caz ne-am aştepta, să vedem şi în alte părţi pe vale în sus depozite ca acesta. Trebuie să ne gîndim aşadar la originea autohtonă a nisipului de la Reci“. Bazîndu-se pe observaţiile efectuate mai ales pe marginea de sud-vest a Mestecănişului, de-a lungul pîrîului Béldi, N. Orghidan ajunge la concluzia că imensa cantitate de nisip de la Reci este de vîrstă pleistocenă, a luat naştere în acest loc, formînd depozite autohtone. Stratele subţiri, mai noi, care acopereau odinioară acest nisip, au fost spălate şi transportate pe de o parte de apele pîrîului Béldi, pe de altă parte de Rîul Negru, al cărui curs şerpuia pe vremuri în aceste sedimente de nisip şi, în acest fel, nisipul de vîrstă pleistocenă a ajuns la suprafaţă.

Cercetările ulterioare au confirmat numai în anumite probleme de detaliu, concluziile principale trase de N. Orghidan.

Tot cu împrejurările formării şi vîrsta terenului, se ocupă, în lucrarea apărută în anul 1934, şi Herta Călinescu (4). Concluziile formulate se bazează, în esenţă, pe cercetările şi concluziile trase de H. Wachner, amintit mai sus. Autoarea arată că terenul este de vîrstă pliocenă pe baza fosilelor de moluşte, descoperite în depozitele de argilă pliocenă, incluse în stratele de nisip Cîmpul Frumos, teritoriu învecinat cu Mestecănişul de la Reci. În aceeaşi lucrare vorbeşte despre strate de loess aşezate pe nisipul de vîrstă pliocenă (între Comolău şi Sîntionlunca) strate, care după părerea ei, lipsesc de pe teritoriul Mestecănişului de la

Reci, deoarece ulterior, în pleistocenul superior, ele ar fi fost spălate și transportate de Rîul Negru care și-a adîncit și lățit cursul. Nisipul, pînă atunci acoperit, a ajuns la suprafață, a devenit prada vîntului dînd naștere acestor forme de nisip.

Concluziile formulate de H. Wachner și Herta Călinescu, deși conțin date importante, n-au rezolvat în întregime problemele multiple ale genezei Mestecănișului de la Reci.

Dintre lucrările apărute după cel de-al doilea război mondial, o atenție deosebită merită lucrările renumiților geografi *Kádár L.* (8) și *M. Iancu* (6, 7). Ambii sînt de părere, că nisipul Mestecănișului de la Reci a fost transportat și depozitat de Rîul Negru, și că nisipul în cauză — deși este de origine poligenă — provine în bună parte din materialul de fliș carpatin aflat în bazinele de recepție ale Rîului Negru și afluenților lui (pîraiele Covasna, Turia, Casin, Beșeneu). În lipsa fosilelor, *Kádár L.* cercetează epoca de formare a regiunii pe bază morfologică (considerînd că trunchiurile pietrificate de copaci, găsite la Comolău, sînt de vîrstă recentă) și este de părere că aceasta datează din pleistocenul superior (glaciarul Würm), deoarece zona de nisip este așezată pe terasa a II-a din pleistocenul superior. În ceea ce privește modelarea terasei, susține, că aceasta a avut loc în perioada postglaciară, în epoca pin-mesteacăn. Faptul că regiunea de nisip este situată chiar în acest loc, se datorează în bună parte — susține autorul — strîmtorii de la Reci, orientată în direcția est-vest între Bită și Sîntionlunca și care s-a format aci, în urma unei falii secundare (în direcția est-vest) din Munții Bódocului.

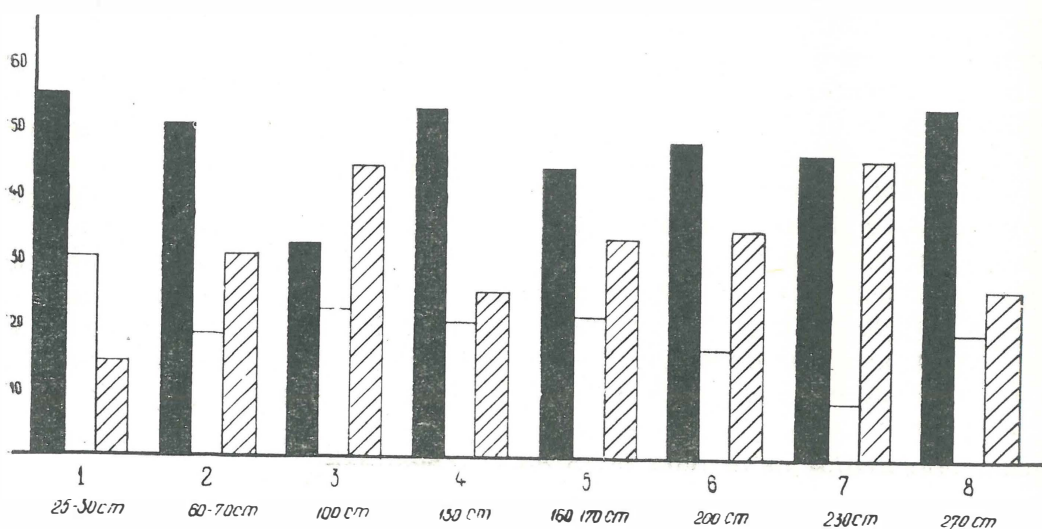

Fig. 3. Compoziția mineralogică a nisipului de la Reci (pe baza celor opt probe verticale). (Reci — cariera de nisip de la monument)

M. Iancu cercetează modul și condițiile de formare a nisipului și a întregului teritoriu de la Reci, pe baza observațiilor efectuate la fața locului și a rezultatelor obținute în urma analizei nisipului. În depunerile Rîului Negru a găsit, în unele locuri, cantități mari de nisip andezitic, care provine — după părerea autorului — din uriașul con de dejecție

Tabelul 1

Valoarea de rulare „Krygowski“ a granulelor de nisip 0,63—1,00 mm de la Reci
(pe baza celor opt probe verticale)

1.			2.			3.					
2°	1	10	10	2°	0	10	0	2°	0	10	0
4°	2	9	18	4°	0	9	0	4°	0	9	0
6°	1	8	8	6°	2	8	16	6°	3	8	24
8°	3	7	21	8°	5	7	35	8°	4	7	28
10°	12	6	72	10°	10	6	60	10°	10	6	60
12°	20	5	100	12°	12	5	60	12°	17	5	85
14°	30	4	120	14°	38	4	152	14°	35	4	140
16°	25	3	75	16°	25	3	75	16°	21	3	63
18°	5	2	10	18°	8	2	16	18°	8	2	16
20°	1	1	1	20°	—	—	—	20°	2	1	2
22°	—	—	—	22°	—	—	—	22°	—	—	—
<hr/>				<hr/>				<hr/>			
100		435		100		414		100		418	
$\frac{435}{100} = 4,35$				$\frac{414}{100} = 4,14$				$\frac{418}{100} = 4,18$			

4.			5.			6.					
2°	0	10	0	2°	0	10	0	2°	0	10	0
4°	0	9	0	4°	0	9	0	4°	0	9	0
6°	1	8	8	6°	1	8	8	6°	1	8	8
8°	4	7	28	8°	3	7	21	8°	4	7	28
10°	15	6	90	10°	9	6	54	10°	9	6	54
12°	13	5	65	12°	18	5	90	12°	18	5	90
14°	36	4	144	14°	19	4	76	14°	16	4	64
16°	23	3	69	16°	33	3	99	16°	30	3	90
18°	8	2	16	18°	15	2	30	18°	20	2	40
20°	—	1	—	20°	2	1	2	20°	2	1	2
22°	—	—	—	22°	—	—	—	22°	—	—	—
<hr/>				<hr/>				<hr/>			
100		420		100		380		100		376	
$\frac{420}{100} = 4,20$				$\frac{380}{100} = 3,80$				$\frac{376}{100} = 3,76$			

7.			8.				
2°	0	10	0	2°	0	10	0
4°	0	9	0	4°	0	9	0
6°	0	8	0	6°	1	8	8
8°	1	7	7	8°	1	7	7
10°	4	6	24	10°	3	6	18
12°	27	5	135	12°	10	5	50
14°	26	4	104	14°	35	4	140
16°	19	3	57	16°	30	3	90
18°	21	2	42	18°	19	2	38
20°	2	1	2	20°	1	1	1
22°	—	—	—	22°	—	—	—
<hr/>				<hr/>			
100		371		100		352	
$\frac{371}{100} = 3,71$				$\frac{352}{100} = 3,52$			

Cîmpul Frumos, situat între cursul Oltului și al Rîului Negru, mai precis din zona marginală, sud-estică, al acestui con dintre Comolău și Ozun. Consideră, că formarea Mestecănișului de la Reci este rezultatul unor factori, care au acționat concomitent; menționează printre aceștia strîmtoarea de la Reci, ridicarea lentă, permanentă a Munților Intorsurii Buzăului din vecinătatea de sud a Mestecănișului și totodată coborîrea lentă, concomitentă, a Munților Bodocului, care formează latura de nord a strîmtoării, iar ca urmare a acestora, alunecarea continuă spre dreapta a văii Rîului Negru, precum și căderea foarte mică a rîului pe porțiunea dintre Țufalău și Ozun.

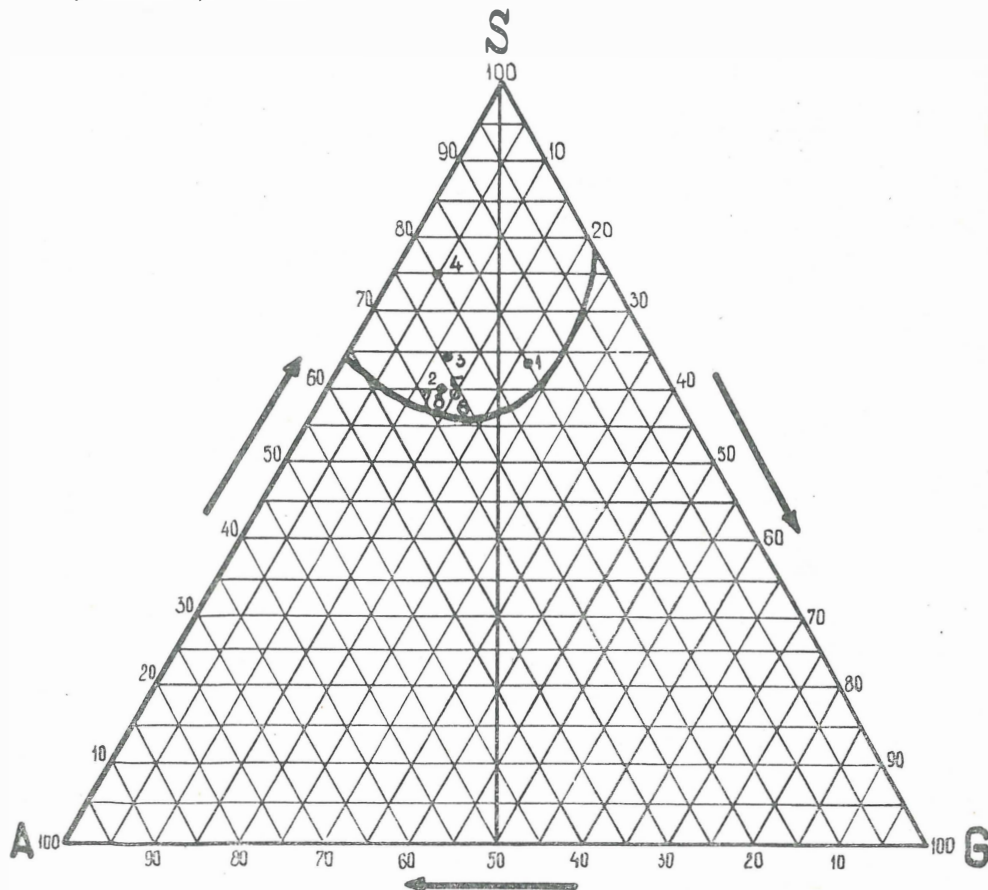

Fig. 4. Analiza granulelor de cuarț cu un diametru de 0,2—0,4 mm după metoda lui Mihalitz I. (pe baza a opt probe)

Diferențierea în procente la microscop a celor trei categorii de granule de nisip (A = angular; S = subangular; G = rostogolit).

A = pur aluvionar, G = eolian, S = trecere între aluvionar și eolian.

Din grafic reiese, că nisipul probelor 1—8 a suferit puține remanieri eoliene, deci este aluvionar-eolian. Forma granulelor este în mare măsură rotunjită, suprafața lor fiind în general rulată. Cel mai înalt grad de rulare l-a prezentat nisipul din proba nr. 1; probele 2, 5, 6, 7, și 8 au căzut în același punct în diagrama triunghiulară.

Analizele nisipului (M. Iancu, apoi Tövissi J. și Mezei Z.) au scos la iveală proporția ridicată (de aproape 50%) de cuarț. Se constată o diferență mare în ceea ce privește proporția de andezit de la probă la probă și este ridicat, în același timp, și procentajul materialului rezultat

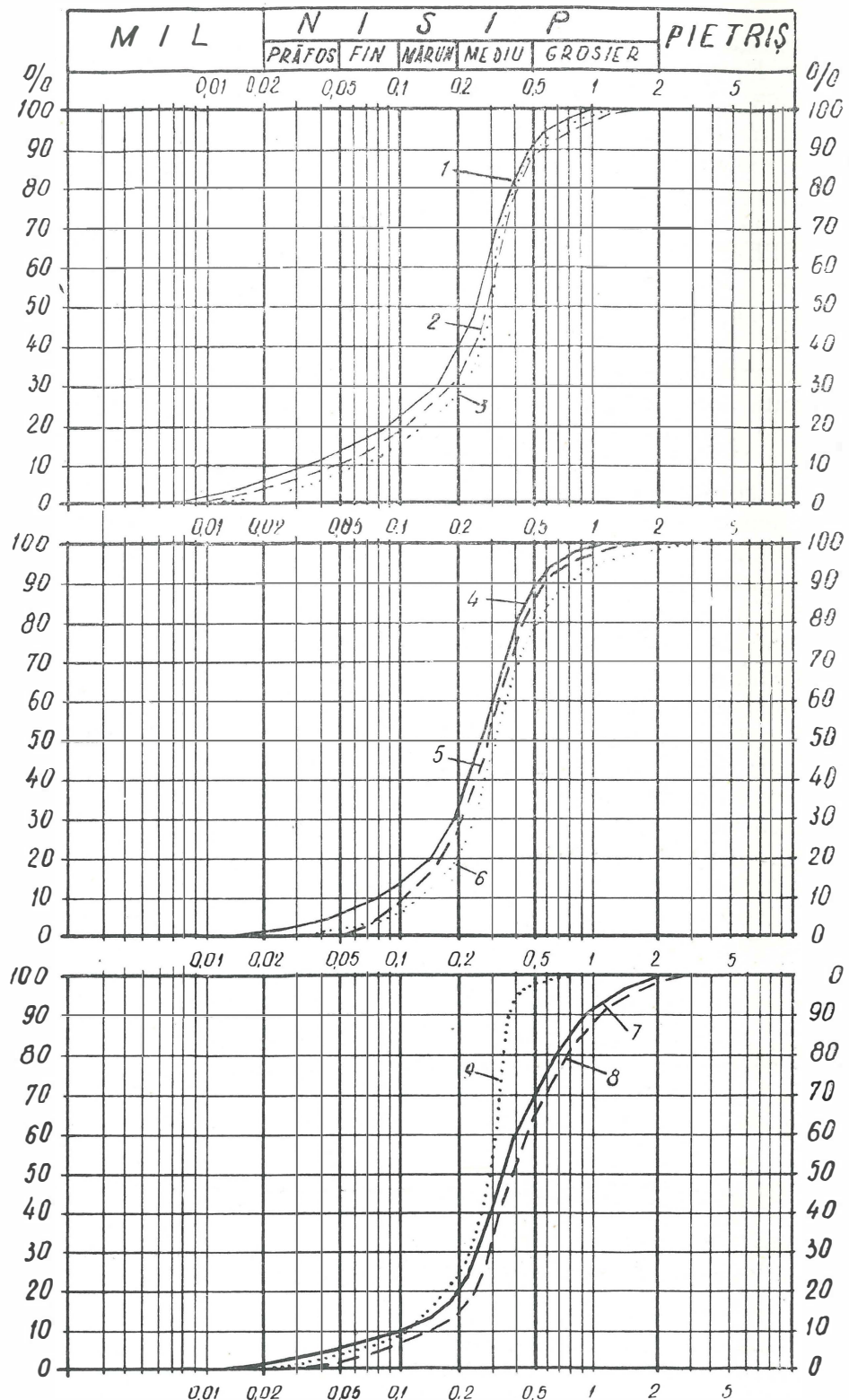

Fig. 5. Curbe — privind repartizarea granulelor de nisip
 Depunerea nisipului e bine clasată, fiind depunere de banc aluvionar

din dezagregarea gresiei (fig. 3). Gradul de rulare a fost stabilit pe baza metodelor Krygowski și Mihálictz. (Prima, cercetează granulele cu diametrul de 0,63—1,00 mm, cealaltă granulele de cuarț cu diametrul de 0,2—0,4 mm). În cazul nisipului de la Reci, pe baza unui număr de opt probe, efectuate în sensul verticalei (de sus în jos), gradul de rulare Krygowski scade de la 4,35 la 3,52, ceea ce arată o rulare din ce în ce mai slabă (vezi tabelul nr. 1.) Pe baza rezultatelor obținute în urma aplicării metodei I. Mihálictz, nisipul de la Reci a fost foarte puțin expus remanierilor eoliene; forma granulelor este în linii mari rotundă, suprafața lor este relativ rulată. Cel mai ridicat grad de rulare a fost obținut în proba nr. 1, luată de pe suprafața nisipului (Fig. 4). Conform curbelor de compoziție a granulelor (curbe sigmoidale tipice), depunerea nisipului este bine clasată, ceea ce — în cazul nisipului de la Reci — indică o sedimentare de bancuri aluvionare (fig. 5).

Kádár L., comparînd nisipul de la Reci care, în linii mari, are o stratificație orizontală, cu materialul altor regiuni de nisip zburător, consideră, că acesta este destul de grosier, iar granulele sînt colțuroase. Se poate deosebi în mod clar că stratele cu granulație fină alternează cu strate de granulație grosieră. Primele sînt puțin amestecate cu mîl, s-au sedimentat în timpul apelor mici, cele din urmă — consideră autorul — s-au sedimentat în timpul unor revărsări (ape mari) (8).

Centralizînd rezultatele cercetărilor efectuate pînă-n prezent, pare ca sigură constatarea, că cea mai mare parte a nisipului de la Reci a fost transportat în strîmtoarea de la Reci de Rîul Negru. De asemenea, este sigur că, în decursul timpului, rîul și-a schimbat considerabil cursul, deplasîndu-se din spre stînga, adică din spre latura de sud a strîmtoării, spre partea dreaptă, în locul unde șerpuiește în zilele noastre. Această deplasare a fost determinată de ridicarea lentă, continuă a Munților Intorsurii Buzăului și scufundarea concomitentă a Munților Bodocului. Nu poate fi trecut cu vederea nici faptul, că între localitățile Țufalău și Ozun căderea cursului este foarte mică. Mai mulți cercetători (Wachner, Iancu) menționează, că depozitele de la Reci conțin o cantitate mare de nisip andezitic. Faptul este confirmat și de rezultatele analizelor efectuate, iar în ceea ce privește originea lui, ei emit părerea — de altfel justă — că nisipul provine din depozitele de la Cîmpul Frumos, situate între Comolău și Sîntionlunca, considerate de autori a fi de vîrstă pliocenă. Este incontestabil, că nisipul andezitic s-a amestecat cu nisip fluvial în urma activității Rîului Negru. În opoziție cu unii geologi, M. Iancu a observat, în mod clar, că stratele de Cîmpul Frumos, dintre Comolău și Ozun, sînt depozite ale uriașului con de dejecție, care acoperă mare parte a bazinului Sf. Gheorghe, și a cărui limită de sud ajunge pînă la sud de comuna Coșeni, iar cea de sud-est trece chiar între comunele Ozun și Sîntionlunca.

Pe baza observațiilor făcute în Mestecăniș, am constatat că *acest con de dejecție a avut un rol hotărîtor în procesul de formare a Mestănișului de la Reci*. Materialul acestui con (nisip andezitic și pietriș) a acoperit cu extremitatea lui de sud-est, și teritoriul care se întinde azi între Co-

molău — Sîntionlunca și culmea Esztenatető (Mestecănișul Sîntionului) și a creat un obstacol în cursul Rîului Negru. Datorită acestui baraj, în strîmtoarea de la Reci, cursul rîului s-a extins considerabil, aluviunile lui bogate acoperînd suprafețele din împrejurimile localităților Bită și Țufalău precum și teritoriul strîmătorii de la Reci (forme de nisip zburător se află și la Țufalău). Mai tîrziu, apa acumulată și-a croit un drum spre sud, transportînd și o parte din materialul „digului“ ce i-a stat în cale și a acoperit cu aluviuni din ce în ce mai noi restul depozitelor existente. Concomitent, rîul s-a deplasat mereu spre dreapta, părăsînd — în partea stîngă — cursurile sale vechi și aluviunile depuse (Sîntionlunca). Tăierea, transportarea și amestecarea depozitelor andezitice, depuse pe această porțiune, cu aluviuni fluviale, a fost un proces permanent. Mai tîrziu, datorită faptului, că rîul și-a croit un curs mai stabil și a drenat o mare parte din apa acumulată, se transformă în uscat porțiuni din ce în ce mai mari ale acestui teritoriu și, în sfîrșit în dreptul localității Comolău, în imediata apropiere a conului de dejecție de la Cîmpul Frumos, tăiat în mod abrupt, cursul Rîului Negru este orientat în mod brusc spre sud de însuși prezența conului la care ne-am referit.

Despre perioada în care au avut loc fenomenele expuse mai sus, ne informează fosilele de mamifere, găsite în anii din urmă, în carierele de nisip și pietriș andezitic ale conului de dijecție Cîmpul Frumos, din apropierea localităților Ghidfalău, Sf. Gheorghe și Coșeni. În aceste cariere a fost găsită o faună asemănătoare celei din „*Trogontherii - Primi-genius Schotter*“ (12), publicată de K. D. Adam în 1954, în urma descoperirilor de la *Steinheim din Germania*. Pe baza celor relatate, este sigur că aluviunile conului de dejecție Cîmpul Frumos s-au depus în perioada pleistocenului mediu (*Riss*), iar terenul de nisip de la Reci a luat naștere în timpul *Rissului* și în perioada postrissiană (*interglaciarul Riss-Würm*?). Se poate presupune de asemenea, că sedimentarea aluviunilor sale s-a încheiat spre sfîrșitul interglaciarului *Riss-Würm*.

În continuare se pune problema: cînd au luat naștere formele de acumulare ale nisipului de la Reci? Părerile specialiștilor diferă și în această problemă. *Kádár L.* susține, că numai clima perioadei alunului oferea condițiile corespunzătoare necesare, și că de atunci nisipul de la Reci n-a înregistrat mișcări mai importante. *M. Iancu* afirmă că aceste forme au luat naștere înaintea perioadei alunului, în *interglaciarul Riss-Würm*, bazîndu-și afirmația pe faptul că a găsit dune și pe *terasa nr. III (Riss)*.

În privința timpului în care a avut loc evoluția formelor de nisip de la Reci, deocamdată, nu se pot aduce argumente hotărîtoare. Totuși, cîteva indici ne oferă fenomenele periglaciare constatate aci. Este cunoscut, că pe întreaga întindere a Mestecănișului de la Reci, aproximativ pînă la adîncimea de 1—3 m, sedimentele de nisip, cu o culoare generală deschisă, sînt întreșute cu dungi de nisip de culoare mai închisă (roșietică), datorită oxidului de fier. Această structură apare în mod distinct în fiecare secțiune efectuată (Fig. 6). Se observă, de asemenea crio-turbații, după cum a semnalat și *M. Iancu*.

Grosimea benzilor de culoare mai închisă oscilează între dimensiunile abia vizibile, de 1—2 mm, și 10—12 cm, majoritatea lor însă avînd grosimea de 1—5 cm. Distanța între aceste dungii variază, de asemenea, iar poziția lor, în general, se apropie de orizontală.

Fig. 6. Dungile de oxid de fier din stratele superioare de nisip de la *Reci* sînt rezultatul oscilațiilor de temperatură din pleistocen

Foto : Kovács Al., 1966

Structura vărgată a nisipului de la *Reci* este menționată pentru prima dată de *M. Iancu* (6), care o consideră ca fiind urmarea schimbărilor de faze climatice cuaternare. În lucrarea sa, apărută mai recent (7), *M. Iancu* descrie în mod amănunțit fenomenul, ajungînd la aceeași concluzie și anume, că această structură se datorează alternanțelor climatice din cuaternar. Constatînd, că dungile de oxid sînt dezvoltate în mod similar pe întreaga întindere a *Mestecănișului*, autorul trage concluzia, că aici au existat condiții paleoclimatice identice. Presupune, că dungile roșcate (cu oxid de fier) s-au format în perioadele umede, mai blînde, iar perioadele mai reci, sau mai blînde dar uscate, n-au lăsat nici o urmă în nisipul de culoare deschisă. Compară observațiile sale cu cele ale academicianului *E. Pop* efectuate în Depresiunea *Făgărașului* (*Adîncata*, *Șipoțel*) (29) bazate pe analize de polen, și ajunge la concluzia, că alternarea orizonturilor nu poate reflecta decît alternanțe paleoclimatice dintr-un interglaciar. „În cazul dunelor de la *Reci* — continuă — se pare că avem

de-a face cu *interglaciarul Riss-Würm* deoarece dunele se găsesc și pe terasa a III-a, ceea ce denotă că s-au dezvoltat după formarea acesteia.“

H. Alimen, directorul Laboratorului de Geologie a Cuaternarului de la Bellevue — Paris, care și-a exprimat părerea în anul 1966, în urma vizitării nisipurilor de la Reci, consideră că fenomenul este identic cu cel similar, studiat de A. Cailleux în stratele din împrejurimile Parisului. A. Cailleux (2, 3) susține că formarea acestor benzi de nisip trebuie privită ca o consecință a oscilațiilor ritmice ale temperaturii (îngheț-desgheț) ce au avut loc în zona activă a solului de tundră periglaciara (molisol) din pleistocen. Acest proces poate fi urmărit și în zilele noastre în regiunile de tundră (în Siberia și Alaska). „Este cunoscut faptul — spune Cailleux — că atunci când clima devine aspră, soluțiile din sol încep să înghețe. Prima, care se cristalizează este apa și nu substanțele dizolvate în ea. Deoarece înghețul continuă, soluția care rămîne, devine din ce în ce mai concentrată, pînă cînd în cele din urmă și materialul dizolvat precipită. Astfel sînt oxidul de fier, oxidul de mangan, carbonatul de calciu sau bioxidul de siliciu“. Pentru justificarea acestei afirmații publică și experiențele lui I. P. Adolph, referitoare la această problemă.

În cazul Mesteacănișului de la Reci avem de-a face cu dungii de oxid de fier. După Cailleux, dungile de oxid de fier pot lua naștere într-un nisip deschis sau galben. Formarea lor se poate lega de sfîrșitul unor perioade reci — în regiunile periglaciare — acolo, unde solul a fost expus unor variații ritmice de temperatură (variații diurne sau chiar în cadrul aceleași zile).

Kriván P. (9), pe baza observațiilor efectuate în regiunile cu nisip zburător din Ungaria, consideră, că structura vărgată este un fenomen caracteristic tundrei. Arată că prezența hidrocarbonatului de fier mobil este o condiție a producerii acestui fenomen. „Această condiție există și pe lîngă un PH neutru sau acid... prin urmare există și pentru nisipul zburător bine clasat și lipsit de calcar.“ (Nisipul de la Reci are un PH neutru, nu conține calcar și e bine clasat; vezi rezultatele analizelor efectuate). În lucrarea sus-menționată, Kriván arată că structura vărgată (în condițiile noastre actuale) nu poate fi explicată nici prin factorii climatici de azi, nici prin cei din holocen; în nisip zburător holocen nu s-a constatat acest fenomen.

Și Kriván, prin urmare, crede că este vorba despre forme fosile, despre un fenomen periglaciara.

Pe baza celor de mai sus, se poate trage concluzia — care este de altfel și părerea noastră — că formele de acumulare ale nisipului, de pe cuprinsul teritoriului de la Reci, datează din pleistocenul superior (Würm). E verosimil să admitem aceasta, deoarece odată cu sfîrșitul interglaciarului Riss-Würm s-a terminat și scurgerea apei ce s-a adunat în mod temporar în această regiune de nisip. În acest fel, aluviunile nisipoase au început să se usuce, iar nisipul, în Würm, cu o climă rece-uscă, continentală, a devenit prada vîntului — mai ales de est — deosebit de puternic în aceste locuri. În perioada următoare Riss-ului, numai Würm-ul putea fi acea perioadă în care nivelul apei freatiche (și

totodată și baza de eroziune a vântului de pe aceea vreme) să coincidă cu punctul cel mai adânc al bălților din zilele noastre (vezi și capitoul hidrologic al Mestecănișului de la Reci).

În privința altor probleme de amănunt, vor decide cercetările viitoare. Este sigur, prin urmare, că influența conului de dejecție Cîmpul Frumos, prezentat mai sus, a creat în Riss condiții care au dus la formarea regiunii de nisip precum și la schimbarea văii și direcției de curs a Rîului Negru. În spiritul acestei concepții se clarifică și problema ridicată de N. Orghidan, potrivit căreia Rîul Negru a depus o cantitate considerabilă de nisip numai aci, în strîmtoarea de la Reci, iar în alte locuri n-a creat acumulări similare de aluviuni. Aceasta se datorește faptului că Rîul Negru n-a mai întîlnit în cale o piedică similară, și, prin urmare, cursul său mijlociu, n-a mai avut activitate constructivă.

Fig. 7. Nisip proaspăt arat în apropierea *Topitoriei de in Reci*. În fața perdelei de pin se observă formele ondulate de acumulare a nisipului

Foto : Kovács Al., 1966

Ca urmare a mișcării lente, ascendente și continue a Munților Intorsurii Buzăului și partea sudică a teritoriului de nisip de la Reci înregistrează o ridicare continuă. Aceasta a fost favorizată de faptul că vînturile puternice de nord, nord-est — probabil din Würm — au transportat o bună parte a nisipului spre limita de sud, sud-vest, sedimentîn-

du-l mai ales în porțiunile de la Aninoasa, întinzînd, mai tîrziu, teritoriul de nisip și spre Ozun (spre sud). Cele mai sus par a fi sprijinite și de faptul că movilele de nisip formate în partea de sud, sud-vest, adică la capătul șanțurilor săpate de vînt (iardangurilor) — sînt mai înalte.

După cum s-a văzut, stă în fața unei probleme complicate. Ar fi prin urmare de prisos să ne adîncim în detalii, pentru care nu avem încă bază de argumentare corespunzătoare. Rezultatele cercetărilor ce se vor efectua în viitor le vor elucida cu siguranță.

II. CONDIȚIILE CLIMATICE ALE MESTECĂNIȘULUI DE LA RECI

Clima regiunii de nisip de la Reci este influențată în mod determinant de poziția ei geografică. În depresiunea intracarpatică a Brașovului, situată în colțul sud-est al Transilvaniei și străjuită din toate părțile de lanțuri muntoase, se manifestă, în comparație cu depresiunea învecinată a Ciucului (la nord), mai pregnant caracterul continental al climei. În ansamblu, clima regiunii care ne interesează este determinată de doi curenți principali de aer — pe de o parte de curentul oceanic, umed, vara răcoros, iarna blînd; pe de altă parte de curentul continental uscat, cald vara, și rece în timp de iarnă. Primul provoacă, aproape în mod legic, o primăvară tîrzie și un început de vară răcoroasă, ploioasă, cu o medie de precipitații lunare ridicată (vezi tabelul 7), care durează din aprilie pînă-n iulie, cu o temperatură medie scăzută; al doilea este caracterizat printr-un sfîrșit de vară și un început de toamnă calde, sărace în precipitații, cu vînturi dese și printr-o iarnă rece, cu nopți friguroase dar cu zile însorite și cu temperaturi relativ ridicate.

Pe teritoriul Mestecănișului și în imediata lui vecinătate, sînt efectuate numai de cîțiva ani observații meteorologice sistematice. Astfel, pentru măsurarea variației nivelului apelor Rîului Negru și a pîriului Covasna, s-au înființat stații hidrometeorologice la Reci în 1952 și la Boroșneul Mare în anul 1949. Datele referitoare la precipitații sînt culese de la aceste stații, iar cele referitoare la temperatură provin de la stația meteorologică din Tîrgu Secuiesc (situată la aproximativ 20 km spre nord de comuna Reci).

Deși ne stau la dispoziție date relativ puține, prin integrarea lor în observațiile pe care le-am efectuat personal, în cursul mai multor ani, putem trage unele concluzii interesante în legătură cu condițiile climatice specifice și capricioase ale acestei regiuni.

Trebuie să renunțăm însă la analiza amănunțită a condițiilor de temperatură, presiune atmosferică, vînturi, evaporare și precipitații ale acestui teritoriu.

Pe baza experienței acumulate în cursul anilor, putem afirma că pe acest teritoriu condițiile climaterice sînt determinate de cei doi curenți principali de aer menționați mai sus. Maximele barometrice se înregistrează în perioada de maximă extensiune spre vest a anticiclonului siberian. Această perioadă, situată în ianuarie și la începutul lui februarie, este cea mai rece, temperaturile foarte scăzute atingînd valori minime situate sub -30°C . Spre sfîrșitul lui februarie și începutul lui martie se constată slăbirea și dispariția treptată a anticiclonului răsăritean; locul acestuia fiind ocupat, în aprilie—mai, de ciclonii atlantici, cu presiune minimă. La sfîrșitul lui septembrie și în octombrie se formează din nou centre de maximă presiune care determină un timp cald, senin, uscat, de lungă durată, cu temperaturi nocturne, din ce în ce mai scăzute.

Deși frecvența orientării și intensității vînturilor variază considerabil de la anotimp la anotimp, direcțiile vînturilor dominante (E, NE, W, NW), au totuși rolul principal. Vîntul de est, nord-est (Nemira) poate atinge uneori, în depresiunea Tg. Secuiesc și mai ales în strîmtoarea de la Reci, o intensitate considerabilă. În cursul lunilor ianuarie și februarie, în această depresiune orientată de la nord spre sud, vîntul este foarte puternic, ridică și transportă stratul de zăpadă pe care-l depune apoi, troienindu-l, în locuri adăpostite. Intensitatea și capacitatea de transport a Nemirei se manifestă pregnant la Bită, unde zăpada este troienită puternic în fiecare iarnă, și prin acoperirea cu zăpadă a porțiunii comunei Reci de sub culmea Dobolyka; acest vînt trece cu viteză și peste teritoriul Mesteacănișului. Echilibrarea presiuni atmosferice, de la sfîrșitul lui februarie și începutul lui martie, este însoțită și aici, de multe ori, de deplasări foarte puternice de aer. Precipitațiile scăzute din februarie-martie se datorează, de asemenea, acestui fapt. Cel mai important vînt de lungă durată al regiunii — vînt uscat și destul de frecvent — este cel de sud-est, care domină uneori zile întregi. În schimb, dinspre sud, sud-vest pătrund mase de aer cald, umed, în general de durată scurtă, care apoi își schimbă direcția, devenind vînturi de vest și apoi de nord-vest. Acum (vara) apar în această regiune valorile de peste 30°C .

Numărul zilelor senine și respectiv noroase este, de asemenea, o consecință a dominației celor doi curenți principali de aer. Prezența susținută a maselor de aer de origine oceanică (SW, W, NW) generează o serie de zile noroase, mai ales în cel de-al doilea pătrar al anului. Aceste zile răcoroase, „pierdute“, sînt compensate de perioada însorită din august—octombrie a cărei lipsă se constată foarte rar.

Pe baza datelor care ne stau la dispoziție (observatorul de la Tg. Secuiesc), temperatura medie a anilor 1955—1965 a fost de $6,86^{\circ}\text{C}$. În această perioadă de 11 ani, temperatura s-a ridicat peste 7°C numai de patru ori, dar n-a atins niciodată valoarea de 8°C . În două cazuri (în anii 1956 și 1964) a coborît sub 6°C . (vezi tabelul nr. 2). Din tabelul prezentat

Tabelul 2

Variația temperaturilor medii anuale în perioada anilor 1955—1965*

Anul	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
C°	7,03	5,95	7,53	7,96	6,66	7,75	6,87	6,96	6,95	5,72	6,12

* Pe baza datelor înregistrate la stațiunea meteorologică Tg. Secuiesc.

reiese clar în evidență că temperatura medie de primăvară este în general foarte scăzută (temperatura medie a lunilor mai din perioada de 11 ani rămâne mult sub media lunilor septembrie din aceeași perioadă).

Tabelul 3

Valorile temperaturii medii lunare în perioada anilor 1955—1965*

Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
C°	-5,5	-4,4	0,8	7,4	12,5	16,0	17,6	17,4	12,9	8,0	3,1	-3,1

* Pe baza datelor înregistrate la stațiunea meteorologică Tg. Secuiesc.

Aceste fapte dovedesc, de asemenea, că teritoriul are o climă cu caracter excesiv. Se înregistrează diferențe mari la compararea variațiilor diurne, lunare și anuale ale temperaturii. Pe cuprinsul depresiunii noastre, nu sînt rare variațiile anuale de temperatură cu amplitudine de peste 60°C, sau variațiile diurne cu oscilații de aproximativ 25°C.

Repartiția precipitațiilor reflectă, în același mod, diferențe mari între minime și maxime. Pe baza datelor înregistrate la stațiunile hidrometeo-

Tabelul 4

Cantitatea precipitațiilor anuale în mm

Anii	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Reci	—	—	—	746	494	740	655	490	614	629	595	628	487	453
Boroșneul Mare	517	472	508	699	447	755	618	436	671	723	582	536	545	360

1963	1964	1965
349	568	420
365	579	411

rologice de la Recî și Boroșneul Mare, precipitația medie a anilor 1952—1965 (o perioadă de 14 ani) este de 557 mm (vezi tabelul nr. 4). Comparînd această valoare cu datele referitoare la temperatura regiunii (vezi diagrama climatică Walter), ea poate fi considerată suficientă. Cantitatea cea mai scăzută de precipitații s-a înregistrat în martie (22,5 mm), iar cea mai ridicată în mai (90,9 mm). (Vezi tabelul nr. 7.) În timp ce valoarea medie a precipitațiilor din mai-iunie-iulie, în perioada arătată (de

Tabelul 5

**Temperatura și precipitațiile atmosferice lunare generale pe perioade
(în C și în mm)**

L U N A	Date lunare generale din perioada anilor 1955—1960		Date lunare generale din perioada anilor 1961—1965	
	Temperatura Tg. Secuiesc	Precip. atmosf. Reci	Temperatura Tg. Secuiesc	Precip. atmosf. Reci
I.	—3,16	29,7	—6,06	23,3
II.	—4,78	20,2	—5,18	26,1
III.	0,86	20,2	0,50	24,9
IV.	6,76	44,5	7,71	32,5
V.	12,76	103,9	12,00	65,5
VI.	15,78	99,8	16,66	63,0
VII.	17,73	84,4	17,50	63,7
VIII.	17,62	55,3	17,16	46,5
IX.	12,43	65,4	13,44	32,2
X.	8,20	24,8	7,68	20,3
XI.	2,66	34,8	3,74	27,2
XII.	—1,03	13,1	—5,00	30,7

14 ani), este de 252 mm, adică însumează 45% din totalul anual al precipitațiilor, restului de 9 luni ale anului le revin 352 mm, prin urmare abia 55% din total, dar și această cantitate cade inegal, într-o distribuție capricioasă, care variază de la an la an.

Este interesantă și variația anuală a zilelor ploioase. În anul 1963, cantitatea redusă de precipitații (349 mm) a căzut într-un număr de 131 de zile (35,9% din durata anului), iar în anul următor, 1964, s-au înre-

Tabelul 6

Numărul zilelor cu precipitații (la Sf. Gheorghe).

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1963	19	8	15	16	15	10	13	10	7	4	5	17	131
1964	13	18	10	11	19	14	17	10	11	11	17	8	159

gistrat 159 zile cu precipitații. În general, numărul zilelor ploioase crește în lunile mai, iunie și iulie, fiind redus în cursul lunilor august, septembrie și octombrie. (Pentru această perioadă de 14 ani, media este de 131 mm).

Datele, care ne stau la dispoziție, dovedesc că pe teritoriul Mestecănișului de la Reci, media anuală a precipitațiilor are o valoare relativ ridicată; dar ani în care se înregistrează abateri mari de la această valoare medie (557 mm). De exemplu, în cursul anilor 1952, 1954 și 1958, media anuală a precipitațiilor a depășit și valoarea de 700 mm, iar în anii 1962 și 1963 a rămas cu mult sub cifra de 400 mm. S-au înregistrat maxime lunare extraordinare dar și luni fără precipitații (decembrie 1960,

Tabelul 7

Repartiția precipitațiilor atmosferice lunare pe perioada 1949—1965

(Cifrele din fiecare pătrat reprezintă datele din Reci — cele de sus — și din Borseul Mare — cele de jos)

Luna Anul	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1949	9	13	19	17	54	150	80	98	63	8	10	40
1950	17	7	11	41	45	65	49	30	107	34	42	17
1951	11	7	10	64	54	86	106	71	44	19	12	16
1952	42 38	45 55	38 35	19 10	71 71	116 108	103 95	46 59	31 35	129 92	48 43	60 61
1953	68 62	79 54	12 8	37 21	108 101	42 77	46 44	53 60	8 4	7 6	11 10	29 2
1954	31 10	18 31	20 17	26 72	144 124	40 130	162 84	96 83	83 63	25 25	39 41	57 58
1955	31 20	34 26	55 38	35 44	72 83	76 68	104 99	37 43	147 153	7 7	19 16	18 18
1956	39 24	27 32	21 19	45 42	92 61	89 104	26 30	33 37	36 30	32 10	21 20	29 30
1957	24 12	15 13	5 5	30 33	144 135	75 92	133 130	38 78	79 90	13 19	33 33	25 30
1958	37 38	26 35	9 13	99 110	58 22	183 180	87 90	71 70	67 61	40 44	26 25	6 7
1959	25 26	5 6	23 15	43 45	126 111	69 85	101 94	60 42	43 65	22 49	69 20	11 23
1960	47 26	14 29	9 11	14 19	133 95	186 168	56 38	73 33	21 27	35 18	41 40	— 14
1961	41 32	39 24	10 15	27 30	90 113	51 34	54 87	82 92	— 2	29 37	27 31	39 46
1962	14 17	19 21	53 58	45 38	22 17	53 41	110 64	45 19	30 42	— 2	46 36	21 16
1963	27 53	30 31	20 18	28 25	49 54	47 29	46 32	32 33	22 39	15 13	7 9	27 30
1964	10 7	13 13	20 11	42 44	103 49	81 74	73 96	43 43	81 92	32 30	32 21	29 28
1965	25 28	32 33	21 12	20 19	64 79	84 87	36 26	32 22	17 16	29 26	26 28	38 32

LEGENDA :

precipitații sub 25 mm pe lună

precipitații peste 70 mm pe lună

maximele și minimele pe ani

septembrie 1961, octombrie 1962), (vezi tabelul nr. 7). În aceste cazuri, situația vegetației (a agriculturii) este defavorizată, existența vegetației Mestecănișului este asigurată numai de rezervele de apă freatică și umiditatea redusă din atmosferă. În mod cu totul excepțional, apar în mai-iunie și perioade sărace în precipitații (1963) și ani cu precipitații bogate de sfârșit de vară (1952, 1955, 1958) dar acestea, în nici un caz, nu sînt tipice.

Zilele ploioase de vară sînt însoțite, adesea, de furtuni (anual sînt în medie 30 de zile cu furtună). În perioada de iarnă, majoritatea precipitațiilor cad sub formă de zăpadă. Acest fapt are o importanță capitală în gospodărirea cu apă a terenului nisipos, care înmagazinează cantitatea relativ redusă a precipitațiilor de iarnă. Prima zăpadă cade, de obicei, în a doua săptămînă a lui noiembrie, iar ultimele zile cu zăpadă sînt cele de la începutul lui aprilie. (Valori extreme, excepționale, sînt posibile). Numărul zilelor cu zăpadă oscilează de asemenea. Iarna, stratul de zăpadă este, în general, permanent; în timpul iernilor blînde, acesta se subțiază considerabil și se poate chiar topi de mai multe ori; topirea totală are loc, de obicei, în prima decadă a lunii martie.

III. APELE CURGĂTOARE ȘI STĂTĂTOARE ALE MESTECĂNIȘULUI DE LA RECI

Regimul apelor curgătoare și stătătoare din această regiune este în strînsă legătură cu factorii climatici. Cursul principal de apă este Rîul Negru, care drenează regiunea în mod capricios. Acesta curge la limita de nord, nord-vest a teritoriului, iar în dreptul satului Comolău cotește brusc spre sud. Albia rîului urmează azi linia punctelor celor mai adînci din strîmtoarea văii, fiind săpată peste tot în gresii de origine cretacică. Albia sa adîncă este umplută de ape numai în timpul viiturilor timpurii de primăvară sau în timpul celor de la începutul verii, care au loc în mod aproape regulat. În timpul viiturilor, rîul transportă cantități mari de mîl fin, nisip amestecat cu mîl. Inundă des albia majoră și cauzează la Bită, Reci și Comolău pagube catastrofale. În timpul inundațiilor, pătrunde pe teritoriul Mestecănișului (mai ales în dreptul localităților Comolău și Sîntionlunca); la Reci acoperă numai zona din imediata apropiere a cursului său; prin urmare, terasa a II-a, cu o altitudine mai mare, nu este inundată. La limita de sud a teritoriului, curge pîriul Beldi, care izvorește prin două brațe — unul din pădurea de la Saciova, celălalt din pădurea Măgheruș — și care, după ce parcurge un drum lung, la limita de sud a Mestecănișului, în dreptul localității Sîntionlunca, se varsă în Rîul Negru. Debitul său depinde, în mod simțitor, de condițiile momentane ale precipitațiilor. În timpul perioadelor prelungite de secetă, pîriul poate seca în întregime. Apa pîriului nu poate influența nivelul apei bălților Mestecănișului de la Sîntionlunca.

Este cunoscut că numărul mare (de peste 100) de bălți, mai mari și mai mici, cu adîncime relativ redusă (de maximum 3 m) și care uneori comunică între ele, imprimă reliefului acestei regiuni de nisip zburător fixat un aspect variat. Bălțile s-au format în brazdele de vînt de odinioară și unele (cele mai puțin adînci) sînt năpădite complet, altele (cele adînci) numai în parte, de o vegetație acvatică bogată (vezi și descrierea vegetației). Variația anuală și cea multianuală a nivelului lor este remarcabilă.

bilă, fapt care a generat discuții aprinse, atât în rîndul localnicilor, cît și în cel al specialiștilor. Se cunoaște, numai în perioada recentă, un nivel deosebit de scăzut al apelor, între anii 1946—1950, care a dus la o secare completă a bălților, ca în anii următori — între 1953—1960 — să urmeze o perioadă cu un nivel de apă ridicat. A existat părerea (afirmată și azi) că variațiile de nivel constatate la apa bălților pot fi puse în legătură cu variațiile de nivel ale apelor Rîului Negru. Această opinie însă n-a fost confirmată de observațiile efectuate, deoarece viiturile de primăvară sau început de vară ale Rîului Negru nu provoacă ridicarea nivelului în aceste bălți. În general, chiar și în porțiunea de la Reci, nivelul bălților este mai ridicat decît cel al apelor Rîului Negru și, prin urmare, acesta nu poate influența nivelul bălților. Bălțile Mestecănișului nu sînt alimentate nici de izvoare. Gospodărirea apelor din bălți este determinată exclusiv de cantitatea anuală (sau pe mai mulți ani) de precipitații căzute și în strînsă legătură cu cantitatea apelor freatice din stratele de nisip. Pătura groasă de nisip — deși în cuprinsul ei nu există nici un strat impermeabil, cum presupunea Sawicki — înmagazinează o cantitate apreciabilă de apă (freatică), iar nivelul acesteia oscilează, se ridică sau scade, în funcție de variația cantității anuale (sau pe mai mulți ani) de precipitații căzute pe acest teritoriu (Fig. 8, 9).

Această variație se poate urmări, văzînd cu ochii, în cazul fîntînii cu cumpănă, amplasată pe teritoriul Mestecănișului de la Sîntionlunca. În anii cu precipitații bogate, fîntîna este plină cu apă, aproape pînă la revarsare, iar în perioada secetoasă, apa trebuie scoasă de la adîncime mare.

În concluzie, variația nivelului apei freatice, determinată de precipitațiile căzute, influențează cantitatea apei din aceste bălți. Cînd cantitatea anuală (sau pe mai mulți ani) de precipitații este redusă, nivelul apei poate să scadă atît, încît să pună în evidență fundul bălților (fenomenul poate avea loc numai în cazul bălților cu o adîncime redusă). Tabelul nr. 8 reflectă legătura dintre cantitatea de precipitații și nivelul apei din bălțile de la Reci. Rezultă, în mod clar, că pentru a avea un nivel ridicat în bălțile Mestecănișului, în condițiile noastre de temperatură și precipitații (media mai multor ani: 6,86°C temperatură și 557 mm precipitații), este necesară existența unei cantități medii anuale de precipitații de peste 600 mm, pe un timp de mai mulți ani. Cînd cantitatea anuală de precipitații are o valoare sub 600 mm, nivelul apei din bălți scade, eventual stagnează; sub 500 mm bălțile puțin adînci seacă în întregime, iar cele adînci seacă și ele în mod considerabil. (În perioada anilor 1961—1965, cantitatea medie de precipitații a fost de 443,8 mm, nivelul apei din bălți scăzînd foarte mult).

Este cunoscut faptul că, în condițiile noastre specifice, maxima pluvială din mai—iunie (iulie) este urmată, în general, de o perioadă secetoasă, caldă, la sfîrșitul verii și în toamnă, cînd apa bălților, fiind expusă unei radiații solare intense, se încălzește considerabil (uneori peste 30°C), evaporația este extraordinar de puternică, iar din cauza vegetației acvatice intrată în descompunere, apa are o culoare închisă, puțin cafenie. Nivelul

apei din bălțile Mestecănișului are toamna, în general, un nivel scăzut tocmai din aceste cauze. Este indiscutabil și faptul că secarea bălților este accelerată în urma depozitării unor resturi de origine organică și de colmatarea lor. Secarea periodică a bălților a fost însă totdeauna un fenomen

Fig. 8. În brazdele de vânt strălucesc bălțile

Foto : Dobay E., 1940

men caracteristic Mestecănișului. Se înțelege de la sine că atunci, când nisipul — astăzi fixat — a fost purtat în voie de vântul dominant, care a adâncit mereu brazdele dintre grămezile de nisip, baza de eroziune a vântului a corespuns cu nivelul apelor freatice de pe acea vreme. Această bază corespundea, de asemenea, cu adâncimea maximă a celor mai profunde

Fig. 9. Apa bălților — în anii bogați în precipitații — comunică între ele

Foto : Dobay E., 1940

Tabelul 8

Relația dintre cantitatea medie de precipitații căzute în unele perioade și nivelul apelor din bălțile Mestecănișului

Perioade (ani)	Cantitatea medie de precipitații a perioadei	Cantitatea de apă în bălți
1946—1951	sub 500 mm	Apă foarte puțină (numai în bălțile mai adânci)
1952—1954	646,7 mm	Nivelul apei crește repede. Apă multă Bălțile comunică între ele
1955—1960	595,3 mm	Nivelul apei în bălți este ridicat
1961—1965	443,8 mm	La începutul perioadei nivelul scade brusc, apoi rămîne foarte scăzută (apă numai în bălțile mai adânci)

bălți de astăzi, limită sub care nivelul apei freactice nu scade nici în perioadele cele mai secetoase din zilele noastre. Acest fapt relevă că perioadele cele mai secetoase din zilele noastre, primesc o cantitate mai mare de precipitații decît au avut acelea în timpul cărora, la sfîrșitul cuaternarului

(în Würm) au luat naștere formele de azi ale nisipului. Cantitatea medie de precipitații, pe un interval de mai mulți ani. putea să oscileze, în perioada aceea, în jurul valorii de 300 mm.

În sfârșit, merită să fie remarcată metoda diagramelor climatice, elaborată de *H. Walter* (15), ecolog renumit, profesor la Universitatea din Stuttgart. Cu ajutorul acestei metode se poate stabili dacă pe un teritoriu dat, în funcție de condițiile temperaturii existente, este suficientă cantitatea de precipitații sau nu; metoda scoate, prin urmare, în evidență, prezența eventuală a perioadelor uscate sau secetoase, timpul și durata lor. Pentru întocmirea graficului se folosesc valorile medii lunare ale precipitațiilor și temperaturii. Datele sînt reprezentate într-un sistem de coordonate astfel: pe axa orizontală se trec lunile, iar pe cea verticală se reprezintă valorile temperaturii: T, și a precipitațiilor: P, în așa fel, încît unui grad C de temperatură să-i corespundă 3 mm de precipitații, conform raportului $T : P = 1 : 3$.

Diagramele climatice întocmite de noi (Fig. 10, 11, 12, 13, 14), pe baza acestei metode, separat pentru fiecare an al intervalului 1955—1965 și însumat pentru anii 1955—1960 și 1961—1965, scot în evidență, în mod clar, caracterul ploios, secetos sau echilibrat al unor ani (sau perioade de

Diagrame de climă (după metoda H. Walter)

Linia întreruptă : precipitațiile atmosferice medii lunare (anuale).
(După datele de temperatură și precipitație de la Tg. Secuiesc și Reci)

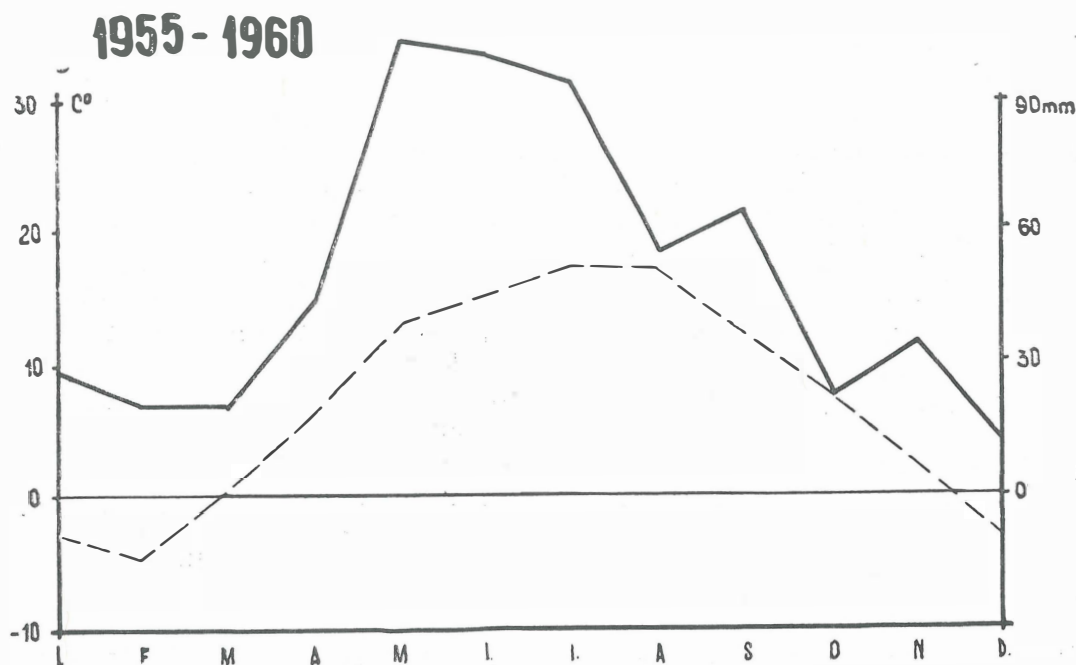

Fig. 10. Temperatura medie în perioada 1955—1960 — 7,14°C

Precipitația atmosferică medie în perioada 1955—1960 — 601,7 mm
Pe baza acestor date, pentru anii 1955—1960, nu există perioadă aride

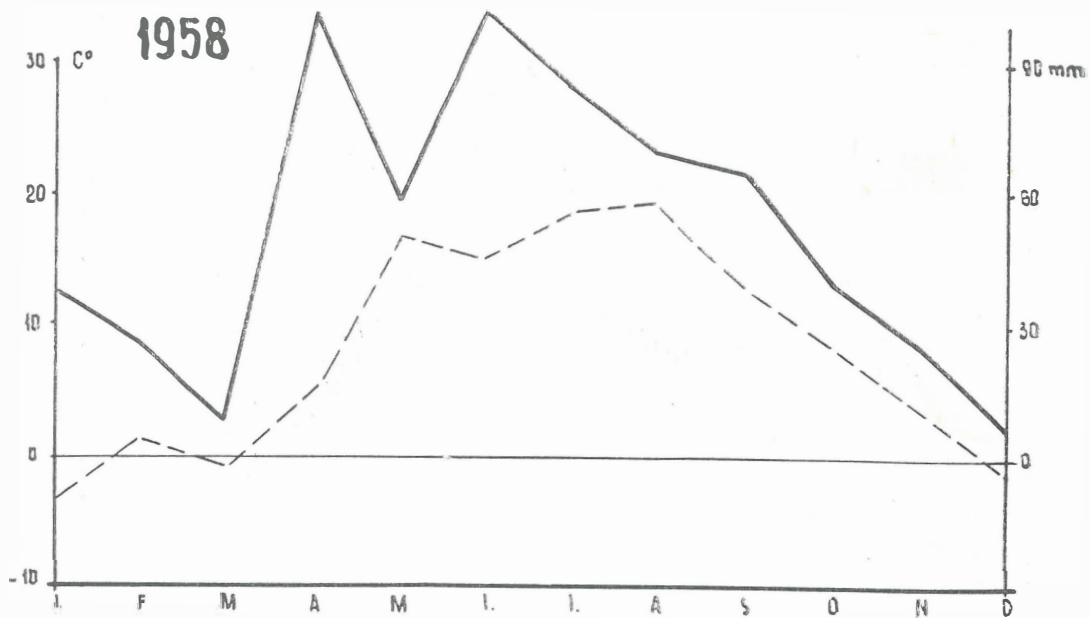

Fig. 11. Temperatura medie anuală — $7,96^{\circ}\text{C}$.
 Precipitația atmosferică anuală — 629 mm
 An tipic umed.

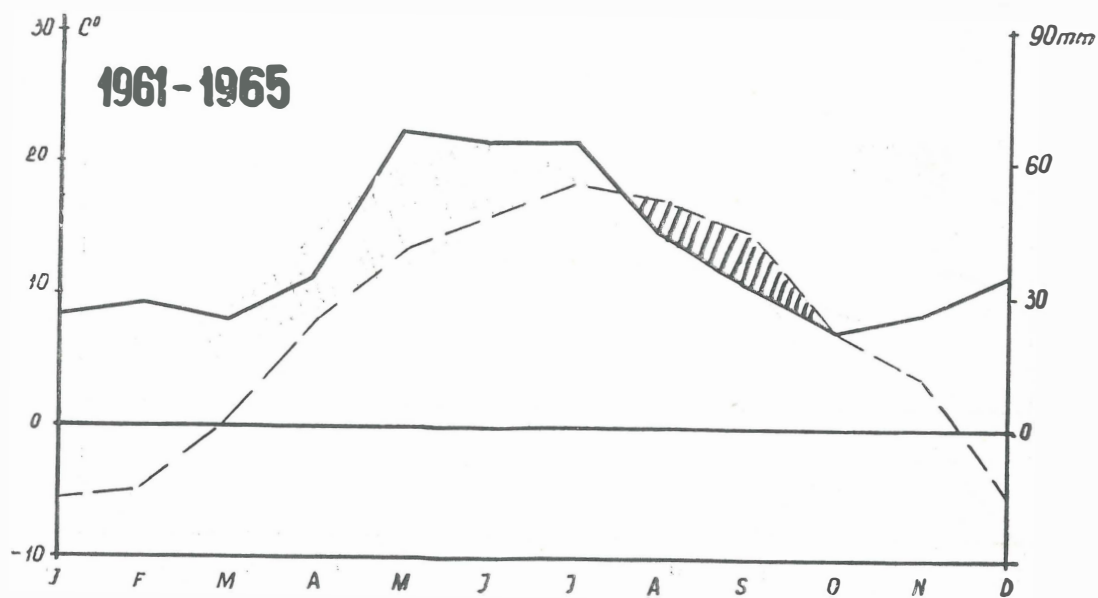

Fig. 12. Temperatura medie în perioada 1961—1965 — $6,5^{\circ}\text{C}$
 Precipitația atmosferică medie în perioada 1961—1965 — 455 mm
 Perioada lunilor august-octombrie este aridă (vezi zona hașurată)

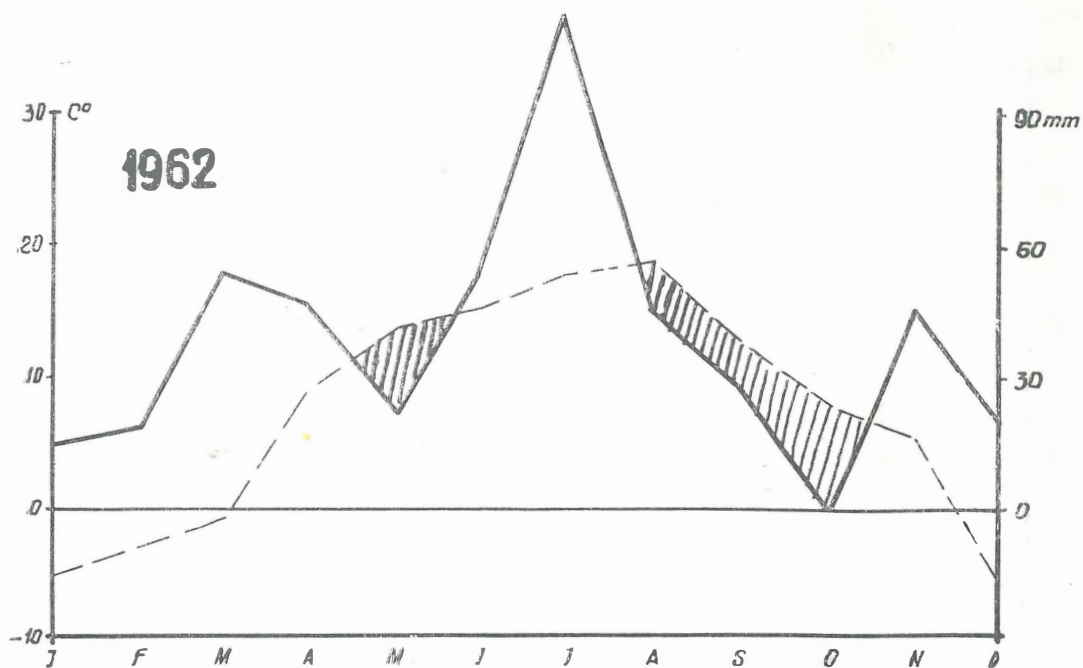

Fig. 13. Temperatura medie anuală — 6,96° C

Precipitația atmosferică anuală — 453,5 mm

În 1962, în mai și în august—octombrie, se constată puternice intervale aride (vezi zona hașurată)

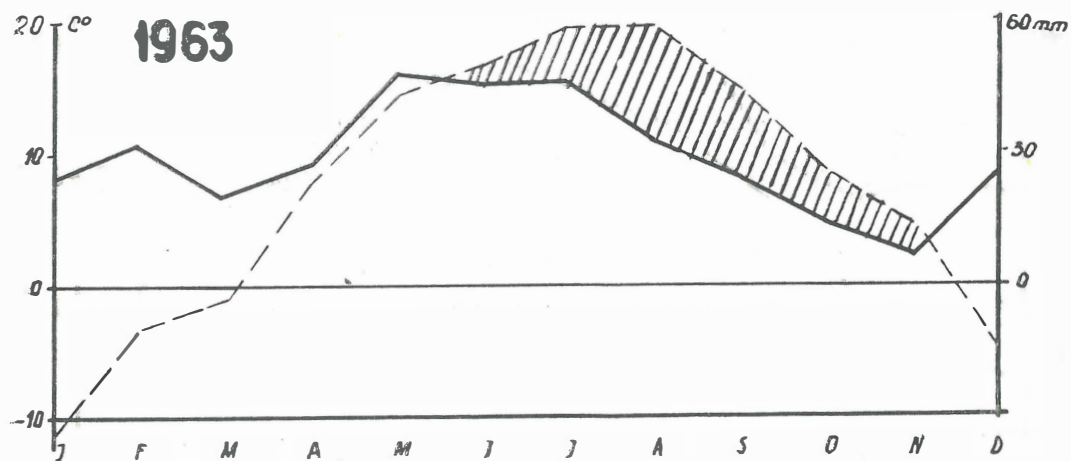

Fig. 14. Temperatura medie anuală — 6,95° C

Precipitația atmosferică anuală — 453,5 mm

În 1963, în iunie—noiembrie, puternic interval arid, când bălțile au secat

mai mulți ani), reliefează perioadele umede sau aride (uscate) din cursul unor ani (sau perioade de câțiva ani). În acest fel se poate constata că, în perioada 1955—1960, a predominat, în general, o climă umedă cu perioade aride neînsemnate (1955, 1956, 1960). Diagrama climatică a anilor următori (1961—1965) scoate în relief, în mod clar, cu excepția unui singur an (1964), perioadele aride de sfârșit de vară și început de toamnă. Acestea au dus la scăderea rapidă a nivelului apei și la secaera bălților de pe teritoriul Mestecănișului.

În concluzie se poate constata: cantitatea de precipitații a Mestecănișului de la Reci — conform mediei unei perioade mai îndelungate — abia este suficientă pentru menținerea bălților; clima este slab umedă, sau, prezintă un caracter ușor umed—arid. Repartiția inegală a precipitațiilor anuale determină perioade aride la sfârșitul verii și începutul toamnei. În cazul unei cantități constante de precipitații, în jurul valorii de 600 mm anual, s-ar exclude pericolul secării bălților.

IV. VEGETAȚIA SPONTANĂ A MESTECĂNIȘULUI DE LA RECI

Din punctul de vedere al împărțirii fitogeografice a bazinului carpatic (19) Depresiunea Brașovului este cuprinsă în zona Carpaților Orientali. În depresiunile intracarpătice, prin urmare și în Depresiunea Brașovului apar relice boreale și elemente endemice. Este considerabil numărul elementelor floristice boreal-continentale. În cuprinsul Mestecănișului de la Reci, care este integrat în Depresiunea Brașovului, pot fi identificate caracterele generale geobotanice ale depresiunii. De aici sînt cunoscute și cîteva relice glaciare (*Dryopteris cristata*, *Comarum palustre*, *Lysimachia thyrsoflora*), precum și multe specii continentale.

1. FORMAREA ȘI EVOLUȚIA VEGETAȚIEI

Clima rece-uscată, așa zisă climă tundra-stepică din pleistocenul superior, (faza glaciară Würm) a fost mai accentuată în depresiunile intramontane ale Carpaților Orientali și în mod deosebit în Depresiunea Brașovului. Mișcarea nisipului în regiunea Mestecănișului a fost cea mai intensă în această perioadă (Würm) (vezi partea geologică). Nisipul zburător, de origine aluvionar a fost populat treptat cu plante în decursul celor opt mii de ani care s-au scurs pînă azi. Nu se cunoaște încă precis modul în care a evoluat vegetația. La început au apărut probabil specii de licheni și mușchi. Se poate presupune că în același timp a avut loc stabilirea și dezvoltarea rapidă a mesteacănului și a pinului (epoca pin-mesteacăn). Presupunerea se bazează pe analizele de polen efectuate la noi (28,29) și în alte țări. De aici rezultă, că împăduririle postglaciare spontane din Europa centrală au urmat această cale. Ar fi de dorit ca în viitor să se efectueze analize de polen și în Mestecănișul de la Reci. Acestea, desigur, ar putea furniza o serie de date interesante. În ceea ce privește formarea vegetației de la Reci, trebuie să luăm în considerare unii factori caracteristici, care acționează în permanență începînd de la sfîrșitul pleistocenului și epoca amintită de pin-mesteacăn. Acești factori au determinat structura vegeta-

ției (mai ales a celei arborescente) din acest complex de ecosisteme. Acești factori sînt: îmbibația permanentă a nisipului cu apă freatică care la rîndul său generează un sol nisipos, rece, afînat, slab acid sau neutru; apoi apropierea imediată a Carpaților și în sfîrșit clima locală cu caracter continental destul de pronunțat și în zilele noastre. Efectul produs de acești factori asupra covorului vegetal s-a manifestat mult mai puternic, după perioada glaciului, decît efectul celorlalți factori ai postglaciului. Factorii enumerați mai sus, prin acțiunea lor comună, pe care o exercită în mod aproape neschimbat, au conservat pilcurile de mesteacăn format la începutul postglaciului (*în epoca pin-mesteacăn*). Mestecănișul de la Reci, ca unitate biogeografică, poate fi considerat așadar ca un relict al epocii preboreale a pin-mesteacănului, care cuprinde două milenii (9000—7000 ani î.e.n.).

Este indiscutabil că epocile ce au urmat epocii pin-mesteacănului (epoca alunului, a stejarului etc.) au lăsat și ele urmele lor în flora regiunii, însă nu au schimbat în mod radical covorul vegetal, deoarece mesteacănul, pe baza fiziologiei sale caracteristice, i-a convenit în totdeauna solul nisipos, afînat, umed, răcoros care nu conține calcar. Variațiile capricioase de temperatură și umiditate nu l-au influențat puternic o dată ce și-a putut satisface cerințele exagerate de lumină. Faptele dovedesc că și stejarul a fost o plantă de baștină a Mestecănișului. Pe o porțiune a hotărului comunei Comalău, denumit *Lovaskert*, situată pe malul stîng (dinspre Mestecăniș) al Rîului Negru, la începutul secolului nostru exista încă o pădure seculară de stejar, probabil ca mărturie a epocii de încălzire — așa-zisă vîrstă a stejarului — dintre anii 5500—2500 î.e.n. Nu s-a lămurit încă nici vîrsta și nici modul stabilirii arinului. (*Alnus glutinosa*) în această regiune. A ocupat oare arinul solurile complet folosite de mesteacăn, sau și această plantă poate fi considerată ca băștinașă în Mestecăniș? Și această problemă poate fi rezolvată numai prin analize de polen și cercetări legate de fiziologia nutriției celor două specii.

Ceea ce natura n-a fost în stare să modifice în decurs de 10000 de ani, a fost realizat de om. Într-un timp relativ scurt omul a „reușit“ să stîrpească complet stejarul și aproape complet mesteacănul. Numărul exemplarelor bătrîne de mesteacăn de pe suprafața relativ redusă din fața *Topitoriei de in de la Reci* (Fig. 15) se împrăștiează neconținut, zilele lor sînt numărate. Pășunatul intensiv care se exercită de multă vreme împiedică reînnoirea lor. Arinul a devenit specia dominantă, cîștigă din ce în ce mai mult teren plantațiile de pin.

Vegetația ierboasă care reacționează totdeauna în mod sensibil la schimbările survenite în etajul arborilor s-a schimbat și din cauza pășunatului. Vegetația care apare azi în fața noastră pe teritoriul Mestecănișului de la Reci s-a schimbat radical și defavorabil. Ea este descendentul degradat al vegetației vechi, autohtone și originale.

Fig. 15. Mestecăniș din apropierea Topitoriei de in, Reci

Foto : Kovács Al., 1966

2. VEGETAȚIA MESTECĂNIȘULUI DE LA RECI

Vegetația *Mestecănișului* a fost cercetată de mulți specialiști. Semnalarea *Mestecănișului*, sub raport botanic se datorește lui *Moesz Gustav*, fost profesor de liceu din Brașov, care a vizitat prima dată *Mestecănișul* în anul 1905. Începînd de la această dată, *Moesz* a cercetat sistematic regiunea *Mestecănișului*. Ca urmare a activității sale apar rînd pe rînd lucrările de specialitate despre această regiune (22, 23, 24, 25), printre ele și lucrarea „*A Rétyi Nyír növényzete*“ publicată în anul 1910 — în care este descris în mod amănunțit *Mestecănișul*. De numele lui *Moesz* se leagă descoperirea unor plante rare ca de exemplu *caldesia* (*Caldesia parnassifolia* (Brassi) Parl), *Aldrovanda vesiculosa* L., despre care tratează într-o monografie amănunțită (25), gălbăsoara (*Lysimachia thysiflora* L.) șapte degete (*Comarum palustre* L.) etc. Rezultatele cercetărilor efectuate de *Moesz* au atras pe bună dreptate atenția specialiștilor. *Mestecănișul* a fost cercetat de *Filárszky N.* (1909), apoi de *I. E. Nyárády* (care a vizitat de mai multe ori regiunea). *Mestecănișul* este apoi cercetat de *László K.* (21), iar *Soó R.* (30) dă o scurtă privire de ansamblu asupra asociațiilor vegetale. *Boros Á.* (16) prezintă unele specii noi de mușchi, iar *Ujvárosi M.* a descoperit și a descris relictul boreal *Dryopteris cristata* (L.) A Gray (31). Între anii 1951—1953 *E Pop* desfă-

șoară cercetări repetate (29). Date floristice sînt comunicate și de *Csapó I.* (17) și *Keller J.* (20). Pe lângă lucrarea lui *Moesz* o lucrare botanică de bază este lucrarea lui *Șt. Péterfi*, publicată în două părți în anii 1960 și 1964 (26, 27). În această lucrare se prezintă, pe baza unei munci de cercetare și colectare sistematică, de mai mulți ani, un număr de peste 300 unități sistematice de alge, care aparțin diferitelor grupe, și care provin din bălțile de pe teritoriul Mestecănișului. Lucrarea cuprinde și o descriere fitocenologico-ecologică amănunțită. Aproape 100 de specii și multe varietăți descrise aici sînt noi, necunoscute pînă atunci pe teritoriul României.

În capitolul de față vom încerca să sintetizăm rezultatele cercetărilor menționate mai sus, întregindu-le cu observațiile personale. Se va da o privire de ansamblu asupra vegetației actuale a regiunii, asupra speciilor de briofite, pteridofite și plantelor cu semințe.

* * *

Din descrierea părții introductive, precum și din capitolele tratate anterior reiese varietatea reliefului și varietatea vegetației corelată cu aceasta. Din păcate pînă-n prezent nu s-a efectuat nici-o cercetare fitocenologică, deși aceasta era necesară deja de multă vreme. Această omisiune nu poate fi remediată azi în întregime, deoarece de pe o parte pășunatul intensiv, curățatul pășunilor, împădurirea, în unele locuri de proporții masive, a produs schimbări radicale în structura vegetației porțiunilor nisipoase, iar pe de altă parte, în urma colmatării bălților, a cositului, s-au modificat și zonalitățile de vegetație din jurul bălților. În acest fel au dispărut și un număr de specii rare.

Pîlcurile rare de mesteacăn (*Betula verrucosa Ehrh.*) care formau odinioară vegetația dominantă a culmilor de nisip de pe întreaga întindere a teritoriului au dispărut aproape complet. Dominanța mesteacănului în trecut este atestată de descrieri și fotografii vechi. (Fig. 16). Locul mesteacănului a fost ocupat, pe toată suprafața Mestecănișului de la Reci, de arinul negru (*Alunul glutinosa Gaertn*) (Fig. 17), care formează tufișuri-păduri întinse mai ales în locurile cu sol umed, apoi de-a lungul crestelor de nisip, la piciorul acestora, în locul lacurilor de odinioară colmatate. Dunele de nisip au rămas descoperite. Liziera de est și sud a Mestecănișului este acoperită cu păduri de pin (*Pinus silvestris L*) provenite din plantații, iar în interior pe o porțiune de mai multe sute de hectare, cresc păduri tinere de plop canadian, stejar și pin plantate în cursul anilor 1951—1966. În unele locuri (Mestecănișul de la Aninoasa și Sîntionluca) nisipul afînat a fost fixat prin plantarea unor pîlcuri de salcîm (*Robinia pseudacacia L.*). Aceasta din urmă, împreună cu pinul, ca urmare a răspîndirii și extensiunii naturale, cucerește an de an terenuri tot mai întinse.

Pe teritoriul Mestecănișului se succed monoton dunele de nisip, mai mari sau mai mici, expuse vîntului și soarelui dogoritor. Cu cîteva decenii în urmă aceste creste erau acoperite cu un covor de mestecăniș și ienupăriș rar. Monotonia crestelor este întreruptă numai de cîte o baltă sau arișiș intercalat. Alimentarea acestor creste uscate cu apă este foarte capri-

Fig. 16. Cu trei decenii în urmă și interiorul Mestecănișului era populat cu mesteacăn

Foto : Balogh Ernő, 1932

Fig. 17. Malurile bălților sînt populate de arini (*Alnus glutinosa*)

Foto : Kovács Al., 1962

cioasă. Ea depinde în mod exclusiv de repartiția precipitațiilor. Vegetația lor depinde, de asemenea, de această repartiție. (Fig. 18).

Pe toată întinderea Mestecănișului de la Reci-Comalău, ca și în cea mai mare parte a celui de la Șintionluca domină un covor de pajiște scundă formată din păiuș (*Festuca pseudovina* Hack) și cinci degete (*Potentilla*

Fig. 18. Dune de nisip cu vegetație *Festuca pseudovina*—*Potentilla arenaria*

Foto : Kovács J., 1940

arenaria Borkh). În cuprinsul ei, din loc în loc sînt asociate în sinuzii compacte speciile de mușchi *Racomithrium canescens* Timm) Brid de culoare cenușie, *Bryum argenteum* L. *Syntrichia ruralis* (L) Brid și mălaiul cucului (*Lusula campestris* L.) (D.C.). troscot comun (*Polygonum aviculare* L.), scîrțîitoarea (*Polycneum arvense* L.) măcriș mărunț (*Rumex acetosella* L.) cimbrîșori (*Thymus glabrescens* Willd, T. *pulegioides* L. ssp. *chamaedrys* Fries), coada șoricelului (*Achillea collina* Becher). Din loc în loc apare în mod compact sinuzii de iarbă grasă (*Sedum acre* L., *S. sexangulare* L.), vulturica (*Hieracium pilosella* L.). Ultima specie formează în pajiști pete evidente mari și mai mici. Se mai întîlnesc vițelarul (*Anthoxanthum odoratum* L.), firuța (*Poa pratensis* L.), studenița (*Arenaria serpyllifolia* L.), rocoșea (*Stellaria pallida* Dumort), struna cocoșului (*Cerastium pumilum* Curt., *C. semidecandrum* L.) hrana vacii (*Epergula arvensis* L.), sincericele (*Scleranthus annus* L., *S. perennis* L.), gușa porumbelului (*Silene otites* L.

Wib. var. *pseudotites* Bess.), garoafă (*Dianthus puberulus* (Simk) Kern), dediței (*Pulsatilla montana* (Hoppe) Rchb ssp. *australis* (Heuff), *P. patens* L. Mill f. *obtusiloba* (Schur), *P. Gayeri* Simk), cinci degete (*Potentilla argentea* L., *P. leucopolitana* P. I.) flămînzica (*Draba verna* L. și *D. nemorosa* L.), trifoi (*Trifolium arvense* L. *T. montanum* și *T. pratense*), lemn bobului (*Cytisus ratisbonensis* Schaeff), pliscul cucoarei (*Erodium cicutarium* (L.L'Hérit), inul (*Linum austriacum* L.), alior (*Euphorbia cyparissias* L.), viorele (*Viola ambigua* W et K.), nu-mă-uita (*Myosotis micrantha* Pall), luminare (*Verbascum phlomoides* L.), șopîrlița (*Veronica verna* L.) lipitoare (*Asperula cynanchica* L.), ismă (*Calamintha acinos* (L.) Clairv), mușcatu-dracului (*Scabiosa ochroleuca* L.), pătlagina (*Plantago lanceolata* L.), clopoței (*Campanula rotundifolia* L. var. *pinifolia* Üchtrtz) flăcoșele (*Filago arvensis* L.,) flori de paie (*Helichrysum arenarium* L. (D.C.), pesmă (*Centaurea micranthos* GMel), gălbenuși (*Crepis tectorum* L.), vulturică (*Hieracium bauhini* Besser), lăptica (*Scorzonera purpurea* L.) și specile de buruieni, ciucușoara (*Berteroa incana* L. (D.C.), parpian (*Antennaria dioica* L. (Gärtn.), bunghișor (*Erigeron canadensis* L.), linarița (*Linaria arvensis* L.) și altele.

În Mestecănișul Sîntionlunca la liziera de sud a pădurii de pin, pe un teren nisipos și uscat acoperit în proporție de cca. 40%, vegetația se schimbă. Lichenii — pionieri — *Cetraria islandica* (L.) Ach. f. *subtubulosa* Fr., *Cladonia coniocraea* Flk. (Wain) apar în număr considerabil. Ei formează împreună cu speciile de mușchi *Rhacomitrium canescens* (Timm) Brid, *Syntrichia ruralis* Brid, *Ceratodon purpureus* (L.) Brid., cu exemplarele înalte ale pelinului nemirositor (*Artemisia campestris* L.), păiușul (*Festuca* sp.), tîrtanii (*Salsola ruthenica* Iljin), gușa porumbelului (*Silene armeria* L.), o pajiște destul de rară. Printre ele am mai notat următoarele specii : măcriș mărunț (*Rumex acetosella* L.) grușa porumbelului (*Silene otites* (L.) Wib.), flămînzica (*Draba verna* L.), iarba grasă (*Sedum acre* L.), cinci degete (*Potentilla arenaria* Borkh.), trifoi (*Trifolium arvense* L.), pliscul cucoarei (*Erodium cicutarium* (L) L'Hérit), mușcatu dracului (*Scabiosa ochroleuca* L.), bunghișor (*Erigeron canadensis* L.), flocoșele (*Filago arvensis* L.), flori de paie (*Helichrysum arenarium* L. (D. C.), coada șoricelului (*Achillea collina* Becher), pesmă (*Centaurea micranthos* Gmel.), vulturică (*Hieracium pilosella* L.), buruiana porcească (*Hypochoeris radicata* L.), capul călugărului (*Leontodon autumnalis* L.), ceapa (*Allium oleraceum* W. et K.), meișor (*Digitaria sanguinalis* (L.) Scop). Aici se poate găsi și specia rară de linariță (*Linaria dalmatica* (L) Mill. var. *transsilvanica* Schur). Pe nisipurile uscate se întîlnește rar și luminița (*Oenothera biennis* L.).

Vegetația de pe crestele de nisip uscat din cuprinsul Mestecănișului Aninoasei este asemănătoare cu vegetația de pajiște pelinică descrisă mai sus, cu deosebirea că aici pe alocuri, apare în masă lumînarea (*Verbascum phlomoides* L.). Pe locurile mai mult sau mai puțin umbrite, uscate, sau pe porțiunile nisipoase cu așezare mai joasă, plantele xerofile adaptate la secetă dispar, iar compoziția pajiștei se îmbogățește cu alte specii ca: rocoța (*Stellaria graminea* L.), ruțișor (*Thalictrum simplex* L. *Th lu-*

cidum L.), *fragi* (*Fragaria vesca* L.), cinci degete (*Potentilla alba* L. și *P. erecta* L.) Hampe). Pe aceste locuri mai apare în masă lemnul bobocului (*Cytisus ratisbonensis* Schaff.). Speciile de trifoi sînt reprezentate de *Trifolium campestre* Schreb. și *Tr. pratense* L. Spre sfîrșitul lunii mai își desface florile aurii-gălbui iarba osului (*Helianthemum hirsutum* (Thuill) Mérat). Se mai întîlnesc aici pătrînjelul de cîmp (*Pimpinella saxifraga* L.), cimbrîșorul (*Thymus pulegioides* L.), pe alocuri în mase ventrilica (*Veronica officinalis* L.), pătlagina (*Plantago media* L.), clopoștii (*Campanula patula* L.), aurata (*Chrysanthemum leucanthemum* L.), capul călugărului (*Leontodon autumnalis* L.), untu vacii (*Orchis morio* L.), mălaiul cucului (*Luzula pallescens* (Wulbg) Sw.), păiuș (*Festuca rubra* L.). Pe alocuri se văd tufe de ienuperi (*Juniperus communis* L.), iar la baza lor crește lăcrămiță (*Majanthemum bifolium* (L.) Schm). În unele locuri — mai ales în locurile mai joase ale Mestecănișului (Comolău) domină țăpoșica (*Nardus stricta* L.). În această vegetație apar speciile *Sieglingia decumbens* (L.) Bernk., *Lycopodium clavatum* și două specii de iarbă dragei (*Botrychium lunaria* (L.) Sw. și *B. multifidum* S. G. Gmelin Rupr.). În urma pășunatului din ce în ce mai intensiv se dezvoltă pajiștea de țăpoșică (*Nardus stricta* L.), ocupînd terenuri tot mai mari.

Pajiștele prezentate mai sus sînt asociate în teren cu pîlcurile de arin sau cu bălțile. Aci însă vegetația se schimbă din nou. Pe malul unor bălți — mai ales a celor mai mari — se găsesc pajiști întinse de mană de apă (*Glyceria aquatica* (L.) Whlbg), cu intercalații de păiuș (*Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv.), cu multă iarbă a cîmpului (*Agrostis alba* L.), ici-colo cu *Holcus lanatus* L.), specii de rugină (*Juncus articulatus* L., *J. effusus* L., *J. conglomeratus* L.), cu joian (*Oenanthe aquatica* (L.) Poir). În această pajiște înaltă de pe malul bălților se aciuează specii de plante de mică înălțime ca de ex. troscot (*Polygonum minus* Huds.), specii de piciorul cocoșului (*Ranunculus flammula* L., *R. repens* L.), speciile *Elatine alsinastrum* L. și *E. ambigua* Wight), mătreață (*Peplis portula* L.), răchitan (*Lythrum salicaria* L.), ochiul păsăruici (*Myosotis palustris* (L.) Nath.), sînziene (*Galium palustre* L.), căprișor (*Pycneus flavescens* L. Rchb.), căprișor (*Cypreus fuscus* L.) pipiriguț (*Heleocharis acicularis* L. R. Br.) și specii de rogoz (*Carex oederi* Retz, *C. vesicaria* L., *C. stellulata* Good., *C. pallescens* L., *C. leporina* L., *C. rostrata* Stokes, *C. lasiocarpa* Ehrh., *C. buekii* Wimm., *C. gracilis* Curtis). Pe malurile complet umede sau în apa de lîngă mal se întîlnesc specii de drețe (*Callitriche polymorpha* Lonner și *C. verna* L.). Aici se găsește deja, atît pe solul umed, cît și pe ochiurile de apă în număr considerabil, lînțița (*Lemma minor* L. și *L. trisulca* L.). Tot aici săgeata apei (*Sagittaria sagittifolia* L.) și limbarița (*Alisma plantago-aquatica* L.) formează o asociație densă. În același loc creștea și planta rară a Mestecănișului, azi deja dispărută, caldezia (*Caldesia parnassifolia* (Brassi) Parl.), care a fost găsită și descrisă la începutul secolului XX. de Moesz G. După căutări îndelungate am găsit această plantă în 1953 pe malul dinspre Reci al bălții „Cea Mare“. Cîțiva ani mai tîrziu planta nu a mai fost găsită, deoarece vitele au călcat în picioare vegetația de pe malul bălții, distrugînd-o. Tot aici,

în unele locuri vegetația deasă de pe mal care închide ochiurile de apă este compusă din cucuta de apă (*Cicuta virosa* L.), specii de buzdugan (*Sparganium simplex* Huds., *Sp. minimum* Hill. și *Sp. ramosum* Huds.), câte un tuf de papură (*Typha latifolia* L.) și vegetație deasă de broscăriță (*Potamogeton gramineus* L. și *P. acutifolius* Link.). Urmează apoi vegetația propriu-zisă de mlaștină formată mai ales din iarba broaștelor (*Hydrocharis morsus ranae* L.), pașa (*Potamogeton natans* L.), cosor (*Ceratophyllum submersum* L. și *C. demersum* L.), cele două specii de otrățel de apă (*Utricularia vulgaris* L. și *U. bremii* Herr.). Acestei asociații îi aparțin și speciile *Aldrovanda vesiculosa* L. și nufărul (*Nymphaea alba* L.) care alocuri în grupuri compacte — își întinde frumoasele flori albe în tot timpul verii. În cadrul asociației, mai ales împreună cu nufărul cresc speciile de pipirig ale Mestecănișului (*Schoenoplectus mucronatus* L. Palla, *Sch. lacustris* L. Palla, *Isolepis setacea* L. R. Br.) formînd, în unele locuri întovărășiri dese. (Fig. 19; 20)

Speciei *Aldrovanda vesiculosa* L. i s-a dedicat o literatură bogată. G. Moesz descrie observațiile sale (25), într-o lucrare separată. În Flora R. P. Română (vol. III., pag. 547), această specie nu este menționată de pe teritoriul Mestecănișului de la Reci, deși în anii 1953—1960 planta exista în număr mare în mai multe bălți de pe cuprinsul Mestecănișului. Personal am colectat în repetate rînduri exemplare ale acestei plante.

Fig. 19. Vegetație de nufăr alb (*Nymphaea alba*). Spre mal mana de apă (*Glyceria aquatica*)

Foto : Bölöni J., 1957

Specia dispăre o dată cu scăderea nivelului de apă în bălți. Reapare însă în mod regulat o dată cu ridicarea îndelungată a nivelului apei și se înmulțește din nou.

Atunci, când nivelul de apă este ridicat un timp mai îndelungat, pe oglinda de apă a unor bălți mai mari se formează un adevărat plaur

Fig. 20. Nuferii (*Nymphaea alba*) cu broscărița (*Potamogeton natans*) și iarba broaștelor (*Hydrocharis morsus-ranae*)

Foto : Bölöni J., 1957

plutitor alcătuit din turbă (*Sphagnum subsecundum* Nees., *Sph. inundatum* Russow., *Sph. subbicolor* Hampe) și alte specii de mușchi: *Marchantia polymorpha* L., *Aulacomium palustre* L. Schwägr., *Philonotis caespitosa* Wilson, *Climacium dendroides* L. W. et M., *Calliergon cuspidatum* L. Kindberg, *Drepanocladus aduncus* (Hedw) Mönkem., *Plagiothecium denticulatum* (L.) B. E. Masa vegetală plutitoare pe suprafața bălților este întretesută de o rețea deasă de rădăcini ale arbuștilor de arin (*Alnus glutinosa* Gaertn), de plop trâmurațor (*Populus tremula* L.), salcie pitică (*Salix rosmarinifolia* L.), crușin (*Rhamnus frangula* L.) (Fig. 21). În masa de turbă astfel constituită, în pajiștea plutitoare de mușchi se găsesc speciile roua cerului (*Drosera rotundifolia* L.), cinci degete (*Comarum palustre* L.), pufulița (*Epibolium palustre* L.), gălbăsoara (*Lysimachia thyrsoflora* L.), darie (*Pedicularis palustris* L.), otrățelul (*Utricularia bremii* Heer.), siminocul (*Gnaphalium uliginosum* L.), trifoiștele (*Menyan-*

thes trifoliata L.), drăgaica de mlaștină (*Galium uliginosum* L.), spălăcioasa (*Senecio fluviatilis* Wallr.), bumbăcărița (*Eryophorum angustifolium* Honck), în număr mare și trestia de câmp (*Calamagrostis neglecta* (Ehrh.) Beauv.). Marginile plaurului sînt populate de exemplare dezvoltate de gălbăsoară (*Lysimachia vulgaris* L.) și cucută de apă (*Cicuta vi-*

Fig. 21. Plaur plutitor pe oglinda unei bălți din Mestecăniș

Foto : Kovács Al., 1962

rosa L.). Plaurul plutitor se adăpostește în colțul de est sau vest al bălților în funcție de direcția vîntului dominant în momentul respectiv. Dacă apa bălților scade considerabil, plaurul plutitor se lipsește, se leagă de mal, se fixează și contribuie la colmatarea bălții. Odată atașat plaurul nu se mai desparte de țarm nici în cazul unei creșteri ulterioare de nivel.

Țărmurile unor bălți, mai ales al celor legate de pîrîul Béldi, sînt înconjurată de un brîu de trestişuri întinse (*Phragmites communis* L.), iar pe ochiurile libere de apă înflorește, în locul nufărului alb întîlnit pe locurile din interiorul Mestecănișului, nufărul galben (*Nuphar luteum* (L.) Sm.). Tot aici pe porțiunile periferice ale Mestecănișului și pe marginea bălților de la Sîntionlunca înflorește primăvara, pe alocuri în masă și laleaua pestriță (*Fritillaria meleagris* L.). Aici nisipul este amestecat deja cu argilă.

În jurul altor bălți (cele de la Aninoasa), briul de vegetație deasă este format din papură. Este interesantă și în parte caracteristică vegetația solurilor formate în locul bazinelor secate. De-a lungul țărmului de odinioară crește cu precădere țapoșica (*Nardus stricta* L.) asociată cu rugină (*Juncus atratus* Krock.), pe alocuri cu coada racului (*Potentilla anserina* L.) aflată în abundență. Mai spre interior, pe fundul uscat al bazi-nului lacustru, asociația vegetală este formată din codițuca (*Myosurus minimus* L.), *Elatine ambigua* Wight., *E. alsinastrum* L., pojarnița (*Hypericum humifusum* L.), cinci degete (*Potentilla supina* L.), mătreața (*Peplis portula* L.), *Centunculus minimus* L., *Lindernia pyxidaria* All., *Limosella aquatica* L., siminoc (*Gnaphalium uliginosum* L.), căprișor (*Cyperus flavescens* L.), *Heleocharis acicularis* (L.) R. et Schult., *H. ovata* (Roth) R. Br., *H. carniolica* Koch, și specii de rogoz (*Carex oederi* L., *C. cyperoides* L., *C. diandra* Schrank, *C. disticha* Huds., *C. bauxbaumi* Wahlbg.).

În arinișuri, pe locurile întunecoase, umede și răcoroase la rădăcina tulpinilor de arini apar sinuzii de ferigi; pe porțiunile mai adânci, temporar inundate de ape, se formează asociații de rogoz formînd o vegetație bogată cu pretenții de soluri acide, turboase, caracteristice pădurilor de arini. Mușchii sînt reprezentați prin speciile: *Dicranum montanum* Hedw., *D. Bonjeani* de Not., *D. viride* (Sull. et Lesq.) Lindb., *Pohlia nutans* (Schreb) Lindb., *Rhodobryum roseum* (Weis) Limpr., *Mnium cuspidatum* (L.) Leyss, *Aulacomium palustre* (L.) Schwägr., *Climacium dendroides* (L.) W et M., *Thuidium delicatulum* (L.) Mitten, *Calliergon cuspidatum* (L.) Kindberg, *Plagiothecium Ruthei* Limpr., *P. denticulatum* (L.) B. E., *Rhytidiadelphus triqueter* (L.) Warnst., *Catharinea undalata* (L.) W. et M., *Polytrichum gracile* Dickson ap. Menzies. Printre acestea crește ici-colo brădișorul (*Lycopodium clavatum* L.). Dintre ferigi sînt frecvente mai ales speciile *Dryopteris spinulosa* (O. F. Müller) O. Ktze și *D. filix-mas* (L.) Schott. Specia relictă boreală *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray este foarte rară. Tot aici sînt frecvente încă două specii de ferigi, *Athyrium filix femina* (L.) Roth și *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn). Este interesantă apariția speciei montano-subapline circumpolară de ferigă *Phegopteris polypodioides* Feeé. Printre arini crește crușinul (*Rhamnus frangula* L.) de statură joasă, lăsniciorul (*Solanum dulcamara* L.) și tufe de ienuperi (*Juniperus communis* L.) presărate cu *Sieglingia decumbens* (L.) Bernk, la trunchiul arinilor cu lăcrămiță (*Majanthemum bifolium* (L.) Schmr), cu măcriș mărunț (*Rumex acetosella* L.), iar pe liziere cresc alte plante: cinci degete (*Potentilla erecta* (L.) Hampe), troscot (*Polygonum bistorta* L.), tilișca (*Circaea alpina* L.), viorele (*Viola silvestris* Lam.) specii de șopîrliță (*Veronica officinalis* L., *V. scutellata* L., *V. longifolia* L., *V. serpyllifolia* L.). Pe lîngă speciile enumerate se mai întîlnesc hameiul (*Humulus lupulus* L.), urzica (*Urtica dioica* L.), măcrișul (*Rumex hydrolapathum* Huds.), troscotul (*Polygonum minus* Huds.), specii de grășătoare (*Sagina procumbens* L., *S. apetala* Ard.), calcea calului (*Caltha palustris* L.), pojarnița (*Hypericum humifusum* L.), trandafirul (*Rosa tomentosa* Sm.), răchitanul (*Lythrum salicaria* L.), ciocul berzei

(*Geranium palustre* Torner), *Cnidium dubium* (Schkuhr) Tell.), chiminul porcului (*Peucedanum palustre* (L.) Mnh), gălbășoara (*Lysimachia punctata* L. și *L. vulgaris* L.), *Centunculus minimus* L., specii de nu-mă-uita (*Myosotis palustris* (L.) Nath. și *M. caespitosa* K. F. Schultz.), izma de pădure (*Calamintha officinalis* Mnh, Meth.), cervana (*Lycopus europaeus* L.), izma de cîmp (*Mentha arvensis* L.), sînziene (*Galium palustre* L.) și cele două specii de vulturică (*Hieracium auricula* Lam. et D. C. și *H. aurantiacum* L.). Speciile de rogoz sînt reprezentate aici de *Carex leporina* L., *C. pallescens* L., *C. praecox* Schreb. În cazul bășilor în curs de colmatare, dar numai în anii cu precipitații bogate, în decada a treia a lunii mai, înflorește în masă *Hottonia palustris* L., amestecată cu otrățelul de apă (*Utricularia vulgaris* L.). În alte bălți, puțin mai deschise, dar tot în curs de colmatare înconjurată de arinișuri, cresc speciile de buzdugan (*Sparganium minimum* Fr., *S. simplex* Huds., *S. erectum* L.), stupitul cucului (*Cardamine pratensis* L.), specii de rogoz (*Carex diandra* Schrk., *C. stellulata* Good., *C. lasiocarpa* Ehrh., *C. rostrata* Stokes), pe ochiurile mai deschise fiind întovărășite cu *Batrachium fluitans* (Lam.) Wimm. La începutul verii speciile piciorul cocoșului (*Ranunculus repens* L., *R. acer* L.) și opățelul (*Lychnis flos cuculi* L.) imprimă arnișurilor rare, umede un aspect galben și violet.

Covorul ierbos al pădurilor de pin este formată mai ales din specii de mușchi și lichieni (*Polytrichum juniperinum* Willd., *Rhytidiadelphus triqueter* (L.) Warnst., *Abietinella abietina* (L.) C. Müller). În unele locuri apar în masă specii de *Pirolaceae* cu *Pirola secunda* L., *P. rotundifolia* L. și *P. virens* Schweigg, precum și *Chimaphila umbellata* (L.) Nutt.

IV. FAUNA MESTECĂNIȘULUI DE LA RECI

Datele zoologice referitoare la această regiune sînt destul de sumare. L. Diószeghy a colectat ocazional fluturi (colecția sa se găsește la muzeul din Sf. Gheorghe), iar Fehérváry G., Dely O. G., I. E. Fuhn, B. Stugren au efectuat observații herpetologice. (33, 35, 36, 37, 38). Lucrări ornitologice referitoare la Reci n-au apărut, iar mamiferele regiunii sînt amintite într-o lucrare de proporții reduse (32).

Dintre mamiferele care trăiesc permanent în această regiune, în arinișurile și vegetația abundentă de pe malul bălților, menționăm cîteva specii de cițhani (*Sorex araneus* Gruppe, *Crocidura leucodon* Gruppe și *Neomys foediens* Pennant). Apare frecvent cîrțița (*Talpa europaea* Gr.) și ariciul (*Erinaceus europaeus* Gruppe). Rozătoarele sînt reprezentate de iepurele de cîmp (*Lepus europaeus* L.), de șobolanul de apă (*Arvicola terrestris* L.), locuitorul comun al bălților. Legat de terenurile cultivate apar și șoarecele de cîmp (*Microtus arvalis* Pall.), iar în arinișuri și pine-turi trăiesc șoarecele de pădure (*Apodemus sylvaticus* L.), veverița (*Sciurus vulgaris* L.). Dintre animalele carnivore ca locatar stabil al Mestecănișului amintim vulpea (*Vulpes vulpes* L.), care s-a adăpostit în sălașurile de viezuri, situate în partea sudică a teritoriului dinspre Măghe-ruș. Tot în această parte trăiește și viezurele (*Meles meles* L.). Mai menționăm dihorul (*Putorius putorius* L.) și nevăstuica (*Mustela nivalis* L.), care se stabilește în găuri părăsite de șoareci. Pe cursul Rîului Negru în sectorul Comolăului s-a stabilit vidra (*Lutra lutra* L.), iar în timp de iarnă pe teritoriul Mestecănișului hoinăresc lupii (*Canis lupus* L.). Apare pisica sălbatică (*Felis silvestris* Schreber). Ungulatele sînt reprezentate numai de porcul mistreț (*Sus scrofa* L.), care trăiește aici numai temporar, și de căpriorul roșu (*Capreolus capreolus* L.).

O problemă mai grea este întocmirea unei liste a păsărilor din Mestecăniș, deoarece avifauna se schimbă în funcție de perioade, care cuprind mai mulți ani (debitul apei în bălți) și în funcția de anotimp. Deși se întîlnesc multe specii — mai ales în timpul pasajului — numărul speciilor permanente, cuibăritoare în acest loc, este redus. Acest fenomen se

datorește faptului că teritoriul este mereu conturbat de cirezile de vite și turmele de oi, de păstori, de populația din localitățile vecine, de vânători, pădurari și excursioniști. Mișcarea păsărilor nu încetează nici în perioada de iarnă. Sînt comune stoluri de presură alcătuite din speciile *Emberiza calandra* L., și *E. cirtinella* L., stoluri considerabile de scatii (*Carduelis spinus* L.) care „pasc“ semințele de arin, apoi stoluri cu specii de pițigoi (*Parus major* L., *P. coeruleus* L., *P. ater* L., *P. palustris* L.), de verdoaică (*Picus viridis* L.), negraică (*Dendrocopus martius* L.), țicîitoare (*Dendrocopus maior* L.), gaiță (*Garrulus glandarius* L.), coțofana (*Pica pica* L.). Ca oaspete permanent de iarnă, menționăm huhurezul de iarnă (*Strix uralensis* Pall.). Uneori rămîn aici și pe timp de iarnă stoluri de sturzi (*Turdus pilaris* L.), iar în cursul iernilor mai blînde arinișurile adăpostesc stoluri de mierle (*Turdus merula* L.). În bălțile mai mari găsim stoluri de rațe sălbatice (*Anas platyrhynchos* L.). La sfîrșitul lui februarie și începutul lui martie sosesc și primii „oaspeți“, stolurile de porumbei sălbatici (*Columba oenas* L.). Crengile mestecenilor sînt pline cu acești porumbei, care se încălzesc la razele soarelui de sfîrșit de februarie. În aceiași perioadă sosesc și stolurile gălăgioase de grauri (*Sturnus vulgaris* L.) în pasaj; poposînd aici, ocupă fețele sudice ale terenului lipsite de zăpadă. În continuare lumea bălților servește ca loc de popas stolurilor mari de rațe, nagîți etc. Tot acum se reîntorc cintezoii de pădure (*Fringilla coelebs* L.), codobaturele (*Motacilla alba* L., *M. flava* L.) Întră în perioada de cuibărit deja ciocîrlanul (*Galerida cristata* L.) și ciocîrlia (*Alauda arvensis* L.). Între 10 și 20 martie regiunea este populată de cîrdușii numeroase ale berzelor; bălțile le oferă hrană îmbelșugată. Berzele se resfire în satele învecinate, cuibărend în număr mare, mai ales în comunele Bita și Leț. Odată cu ele apare și lișița (*Fulica atra* L.), care se stabilește pentru perioada de vară în mod permanent aici. În bălțile Mestecănișului se zăresc și specii de corcodel (*Podiceps griseigena* Bodd., *P. ruficollis* Pall.), iar din arinișuri și din iarba înaltă zboară sitarii (*Scolopax rusticola*). Ocazional trec peste această regiune și stoluri de chirighițe, chire (*Clidonias nigra* L.) și fluerari. Cele din urmă își iau zborul din smîrcurile de pe marginea bălților.

Ultimele stoluri de păsări migratoare părăsesc Mestecănișul de obicei la începutul lunii iunie, iar lumea păsărilor, absorbită de problema cuibăritului și a creșterii puilor se scufundă într-o liniște relativă. Ca oaspeți ocazionali menționăm cîte un exemplar de stîrc cenușiu (*Ardea cinerea* L.) care cuibărește pe insula „Agoston“ de lîngă localitatea Ozun. Apar și exemplare de stîrc roșu (*Ardea purpurea* L.). Se definitivează și lista speciilor de rață care cuibăresc aici. Pe lîngă numărul redus de rațe sălbatice (*Anas platyrhynchos* L.), întîlnim de asemenea în număr redus rața cîrîitoare (*Anas querquedula* L.), rața pestriță (*Anas strepera* L.), rața roșie (*Aythya nyroca* Gûld.). Perioada de clocire nu este liniștită, fiind conturbată de vulpi, turme de vite, păstori. Aici își scoate puii crîștetul pestriț (*Porzana porzana* L.) și lișița (*Fulica atra* L.). Regiunea bălților înconjurată cu o vegetație bogată este totodată și lumea caracatetului (*Acrocephalus arundinaceus* L.), a țiriacului (*Acrocephalus scirpa-*

ceus (Herm.), a lăcarului de rogoz (*Acrocephalus schoenobaenus* L.), a privighetoarei de baltă (*Luscinola melanopogon* Temn.) și grelușelului de stof (*Locustella luscinioides* Savi.). În timpul primaverii cîntecul lor țâcănitor se amestecă cu orăcăitul corului de broaște.

În pădurile de pin își clădește cuibul grangurul (*Oriolus oriolus* L.), iar din arinișurile întunecate își ia zborul o pasăre destul de rară în aceste părți, lipitoarea (*Caprimulgus europaeus* L.).

Dintre păsările răpitoare menționăm prezența eretului brun de cîmp (*Circus aeruginosus* L.). În pădurile de brad își clădește cuibul vinderelul roșu (*Falco tinnunculus* L.). Printre oaspeți frecvenți de vară se numără gaia neagră (*Milvus migrans* Bodd.) și cilichoia (*Aquila pomarina* Brehm.). Acestea din urmă nu cuibăresc aici. Bufnițele sînt reprezentate de ciuhurez (*Asio otus* L.).

În peretele deschiderilor (carierelor) de nisip cuibăresc cîteva perechi de prigorii (*Merops apiaster* L.), iar pupăza (*Upupa epops* L.) care își face cuibul în scorburile mestecenilor bătrîni, este frecventă.

Spre sfîrșitul lui iulie — începutul lui august, diferitele specii de rațe se adună în stoluri mai mici și își petrec zilele pe unele bălți ale Mestecănișului — favorizate ele în mod special — sau pe apa Rîului Negru. La mijlocul lui august regiunea se populează din nou cu cîrduri mari de berze. Acum se adună aici cu sutele, puii crescuți și berzele adulte. Ele dispar în ultimele zile ale lui august, și în zadar așteptăm să urmeze pasajul cîrdurilor numeroase de rațe, ca primăvara; toamna acest pasaj nu are loc. Apar însă — numai în timp de toamnă — stoluri mai mici de gîște sălbatice. În acest anotimp, pe bălțile mai deschise de la Comolău și Sîntionlunca au fost împușcate și exemplare de gîrlițe (*Anser albifrons* Scop.). În fiecare an, la începutul toamnei (aproximativ între 16—20 septembrie) staționează aici, timp mai scurt sau mai îndelungat, un stol de berze negre (*Ciconia nigra* L.) compus din 6—10 exemplare. Primăvara nu s-a observat niciodată pasajul lor.

Este interesantă și situația sitarilor din Mestecăniș. În lucrarea sa „*Székelyföld leirása*“, Orbán Balázs vorbește despre abundența sitarilor. Personal, în cursul repetatelor noastre ieșiri pe teren nu am găsit decît foarte rar cîte un exemplar. Este indiscutabil că azi numărul lor a scăzut considerabil. În urma investigațiilor întreprinse, unii vînători, demni de crezare, mi-au declarat că Orbán Balázs a avut într-adevăr dreptate. Pînă în preajma anului 1930, odată cu apariția primelor zile mai geroase de toamnă (mijlocul lui octombrie) toată întinderea Mestecănișului era literalmente invadată de sitari. Stolurile lor au staționat — în cursul pasajului — timp mai mult sau mai puțin îndelungat pe acest teritoriu. La cîte o vînătoare organizată în această perioadă se recoltau sute și sute de sitari. Trebuie să menționez și faptul că în decursul anilor, toamna, mai mulți vînători afirmă a fi văzut poposind pe teritoriul Mestecănișului cîrduri de cocori. Au fost recoltate aici exemplare de stîrc alb (*Egretta alba* L.) și stîrc mic (*Egretta garzetta* L.). Aceste specii nu cuibăresc însă pe teritoriul Mestecănișului.

Dintre speciile de reptile cea mai comună este șopîrla de cîmp (*Lacerta agilis* L.). Apare în număr mare și în forme variate, uneori la marginea arinișurilor însorite, învecinate cu nisipuri uscate, sau pe crestele uscate de nisip. Deși am cutreierat de nenumărate ori Mestecănișul, n-am întîlnit alte specii de reptile. Locuitorii mai bătrîni din satele învecinate, afirmă că în bălți trăia odinioară și broasca țestoasă de mocirlă (*Emys orbicularis* L.). Relatarea lor pare a fi verosimilă, deoarece surse bibliografice noi (34) vorbesc despre existența ei în împrejurimile Brașovului. Este surprinzătoare lipsa șarpelui de casă (*Natrix natrix* L.).

Mult mai interesantă și bogată este lista amfibienilor. În bălțile Mestecănișului, în unele locuri, mișună broaștele. În serile de primăvară și vară orăcăitul lor se aude pînă departe. Cea mai frecventă este broasca de baltă (*Rana esculenta* L.), care găsește condiții prielnice în apa bălților. Broaștele se adăpostesc în general pe mal, în apropierea apei. Frecvent este și brotăcelul (*Hyla arborea* L.). Specii rare, care duc o viață cu totul aparte sînt broasca roșie de munte (*Rana temporaria* L.) și broasca roșie de pădure (*Rana dalmatina* Bonap.). Ele staționează în apropierea bălților numai în perioada înmulțirii (în aprilie), în timpul verii hoinăresc solitare, în arinișurile răcoroase și umede. Înrudită cu ele este și broasca de mlaștină (*Rana arvalis* Nilsson), una dintre speciile însemnate ale Mestecănișului. Primăvara, de timpuriu, odată cu sosirea primelor zile călduroase și dispariția crustei de gheață apare și ea, iese la lumină din ascunzișul de iarnă. Acum se stabilește în apa puțin adîncă a bălților, iar bărbătușii acestei specii, de o culoare în general brună, dobîndesc o culoare intensă, de nuanță albastră deschisă. Odată cu terminarea perioadei de înmulțire, la începutul lui aprilie, această culoare albastră dispăre, broasca îmbrăcînd din nou o culoare brună cu pete negre. În perioada depunerii ouălor (între 15-25 martie) se adună multe broaștele la un loc; în timpul căldurii plăcute de la prînz sînt într-o agitație deosebită, scoțînd sunete domoale. Am urmărit cu interes deosebit, de multe ori masa încolăcită, mișunătoare, a acestor broaște, care atingea mărimea unui cap de om. Înflorirea speciilor *Potentilla arenaria* și *Pulsatilla australis* coincide cu această perioadă. După ce și-au depus ouăle, broaștele părăsesc bălțile, se resfiră și trăiesc toată vara în arinișurile um-broasă, răcoroase. (35, 36).

În scobiturile puțin adînci și în băltoacele de pe drumuri, trăiește buhaiul de baltă cu burtă galbenă (*Bombina variegata* L.), iar broasca rîioasă verde (*Bufo viridis* Laur) se întîlnește în timp de vară mai ales în locurile cultivate. Broasca de pămînt (*Pelobates fuscus* Laur.) își procură hrana noaptea, ca și specia menționată anterior. Își petrece majoritatea vieții în nisip, pătrunzînd în bălți numai în perioada împerecherii, primavara.

Speciile de sălămînzdră sînt reprezentate de sălămîzdra cu creastă (*Triturus cristatus* L.) și sălămîzdra obișnuită (*Triturus vulgaris* L.). Exemplele acestor specii părăsesc toamna în număr mare bălțile căutînd adăpost pentru iarnă.

Locatarul permanent al bălților mai mari este și zviruga (*Cobitis taenia* L.), care abia apare în cursul zilei. Cu câteva decenii în urmă era prins în cantități mari în bălțile Mestecănișului. În bălțile de la Sîntionlunca trăiește țiparul (*Misgurnus fossilis* L.).

În bălți mișună și multe specii de artropode: raci, scorpioni (*Nepa cinerea*, *Dytiscus marginalis*, *Hydrophilus picus*), diferite larve; sînt comune speciile de efemeride, păianjenii etc. Moluștele sînt reprezentate de *Limnea stagnalis* L., *Planorbis corneus*, *P. planorbis*.

Renumitul lepidopterolog, László Diószeghy a colectat în Mestecăniș, fără să se comunice date referitoare la fauna de lepidoptere al acestei zonă. Exemplele colectate de către el în 16—17 iulie 1931 sînt păstrate în colecția de fluturi „L. Diószeghy“, care face parte din patrimoniul muzeului Sf. Gheorghe. Iată lista speciilor — în ordin sistematic — colectat de L. Diószeghy.

1. <i>Pieris napi</i> L.	1 ex.
2. <i>Pieris rapae</i> L.	2 ex.
3. <i>Colias myrmidone</i> Esp.	6 ex.
4. <i>Colias hyale</i> L.	1 ex.
5. <i>Melitaea didyma</i> Esp.	3 ex.
6. <i>Mesoacidalia aglaja</i> L.	1 ex.
7. <i>Pararge aegeria</i> L.	1 ex.
8. <i>Lasiommata petropolitana</i> Fab.	1 ex.
9. <i>Erebia ligea</i> L.	3 ex.
10. <i>Aphantopus hyperantus</i> L.	2 ex.
11. <i>Maniola jurtina</i> L.	4 ex.
12. <i>Hyponephele lycaon</i> Kühn	1 ex.
13. <i>Lycaena phlaeas</i> L.	2 ex.
14. <i>Plebejus argus</i> L.	1 ex.
15. <i>Polyommatus icarus</i> Rott.	1 ex.
16. <i>Lysandra astrache</i>	1 ex.
17. <i>Thymelicus lineola</i> O.	1 ex.
18. <i>Charcharodus floccifera</i> Hb.	1 ex.
19. <i>Pyrgus carthami</i> Hb.	4 ex.
20. <i>Pyrgus serratulae</i> Rbr.	1 ex.
21. <i>Hemaris tityus</i> L.	1 ex.
22. <i>Pelosia muscerda</i> Hfn.	1 ex.
23. <i>Eilema complana</i> L.	2 ex.
24. <i>Miltochrista miniata</i> Forst	1 ex.
25. <i>Euprepia striata</i> L.	2 ex.
26. <i>Celama centonalis</i> Hb.	4 ex.
27. <i>Celama chlamytulalis</i> Hb.	1 ex.
28. <i>Roeselia albula</i> Den. et Schif.	2 ex.
29. <i>Lymantria monacha</i> L.	1 ex.
30. <i>Euxoa aquilina</i> Den. et Schif.	1 ex.
31. <i>Spaelotis ravida</i> Den. et Schif.	1 ex.

32. <i>Polia nebulosa</i> Hfugl.	2 ex.
33. <i>Mamestra suasa</i> Den. et Schif.	1 ex.
34. <i>Mamestra suasa</i> f. <i>dissimilis</i> Knch	1 ex.
35. <i>Mamestra oleracea</i> L.	1 ex.
36. <i>Mamestra dysodea</i> Den. et Schif.	1 ex.
37. <i>Mythimna conigera</i> Den. et Schif.	1 ex.
38. <i>Calophasia lumula</i> Hfn.	1 ex.
39. <i>Cleoceris viminalis</i> F.	1 ex.
40. <i>Apatele euphorbiae</i> Den. et Schif.	1 ex.
41. <i>Cryphia algae</i> F.	2 ex.
42. <i>Caradrina morpheus</i> Hfn.	2 ex.
43. <i>Chloridea meritima</i> Grast.	1 ex.
44. <i>Emmelia trabealis</i> Scop.	2 ex.
45. <i>Acontia luctuosa</i> Den. et Schif.	1 ex.
46. <i>Autographa confusa</i> Steph.	1 ex.
47. <i>Paracolax glaucinalis</i> Den. et Schif.	1 ex.
48. <i>Hypena rostralis</i> L.	1 ex.
49. <i>Palimpsestis duplaris</i> L.	1 ex.
50. <i>Drepana falcateria</i> L.	1 ex.
51. <i>Calothysanis amata</i> L.	2 ex.
52. <i>Rhodostrophia vibicaria</i> Cl.	1 ex.
53. <i>Scopula rubiginata</i> Hnfm.	2 ex.
54. <i>Scopula ornata</i> Scop.	2 ex.
55. <i>Scopula nigropunctata</i> Hfng.	1 ex.
56. <i>Scopula immutata</i> L.	3 ex.
57. <i>Scopula imitaria</i> Hb.	1 ex.
58. <i>Scopula flaccidaria</i> Z.	1 ex.
59. <i>Scopula subpunctaria</i> HS.	2 ex.
60. <i>Sterrha ochrata</i> Scop.	1 ex.
61. <i>Sterrha serpentata</i> Hfngl.	2 ex.
62. <i>Sterrha obsoletaria</i> Rbr.	1 ex.
63. <i>Sterrha inornata</i> Hw.	1 ex.
64. <i>Sterrha aversata</i> L.	2 ex.
65. <i>Sterrha emarginata</i> L.	4 ex.
66. <i>Cyclophora linearia</i> Hb.	1 ex.
67. <i>Anaitis plagiata</i> L.	1 ex.
68. <i>Triphosa dubitata</i> L.	1 ex.
69. <i>Cidaria ocellata</i> L.	1 ex.
70. <i>Cidaria fluctuata</i> L.	1 ex.
71. <i>Cidaria firmata</i> Hb.	1 ex.
72. <i>Cidaria pectinaria</i> Knoch	2 ex.
73. <i>Cidaria bilineata</i> L.	2 ex.
74. <i>Eupithecia centaureata</i> Den. et Schif.	1 ex.
75. <i>Eupithecia subnotata</i> Hb.	1 ex.
76. <i>Ligdia adustata</i> Den. et Schif.	1 ex.
77. <i>Cabera pusaria</i> L.	1 ex.
78. <i>Semiothisa chlathrata</i> L.	2 ex.

79. <i>Boarmia crepuscularia</i> Hbn.	1 ex.
80. <i>Boarmia rhomboidaria</i> Den. et Schif.	1 ex.
81. <i>Ematurga atomaria</i> L.	1 ex.

Determinările lui L. DIÓSZEGHY au fost revizuite de entomologul I. CĂPUȘE (1967).

BIBLIOGRAFIE

Geologie, geografie climă

1. BANDRABUR T. : *Cercetări hidrogeologice în regiunea Covasna-Tufalău-Peteni*. D. S. Com. Geol. XLIX/1, pag. 193—211, 1964.
2. BERTOUILLE H. et CAILLEUX A. : *Dépôts calcaires, fentes et ferruginisations quaternaires près de Paris*. Tijdschrift van het koninklijk aardrikskundig genootschap. Deel LXXXIII, No. 3, pag. 208—211, 1966.
3. CAILLEUX A. : *Quaternary Secondary Chemical Deposition in France*. The Geological Society of America, I.N.C. Special Paper 84. pag. 125—139, 1965.
4. CĂLINESCU H. : *Dunele din Trei Scaune*. Bul. soc. de geografie. Tom. LIII. pag. 295—311, 1934.
5. FILIPESCU M. G. : *Contribution a l'étude du Flysch interne compris entre le Rîul Crasna-Teleajen et le Rîul Negru*. Bull. Iab. Min. gen. niv. București II, 1937.
6. IANCU M. : *Formațiuni periglaciare pleistocene în Depresiunea Brașovului*. Natura, Seria geol.-geogr. Anul XVI. Nr. 2, pag. 38—41, 1964.
7. IANCU M. : *Relieful nisipurilor de la Reci (Depresiunea Brașovului)*. Soc. Șt. nat. și geogr. din R.P.R. „Comunicări de geogr.“. Vol. III., pag. 57—68., 1965.
8. KÁDÁR L. : *A Rétyi Nyír felszíne*. Debretin, 1949.
9. KRIVÁN P. : *Jéglencsés-leveles állótundra jelenségek Magyarországon*. Földt. Közlöny, LXXXVIII, vol. 2, pag. 201—209, 1958, Budapest.
10. ORBÁN BALÁZS : *A Székelyföld leírása*. III. Budapest, 1868.
11. ORGHIDAN N. : *Observații morfologice în regiunea Brașovului : Bazinul Tg. Secuiesc*. Rev. Țara Birsei, anul II, nr. 3, pag. 220—233, 1930.
12. SAMSON P. și KOVÁCS AL. : *Contribuțiuni la cunoașterea faunei de mamifere din Bazinul Sf. Gheorghe*. Manuscris.
13. SAWICKI L. : *Beiträge zur Morphologie Siebenbürgens*. Extrait du Bull. de Acad. Cracovie. II, pag. 245, 1912.
14. WACHNER H. : *Das Flugsandgebiet des „Rety nyir“*. Jahrb. des Burzeln. Sechsischen Museums I. Brașov, pag. 50—52, 1925.
15. WALTER H. : *Klimadiagramm als Grundlage zur Feststellung von Dürrenzeiten*. Wasser u. Nahrung, 3—11, 1957.

Botanică

16. BOROS Á. : *A belsősomogyi homokterület mása a Székelyföldön*. Dunántúli Szemle 1944, nr. 3—4, pag. 139—144.
17. CSAPÓ J. : *Adatok a Székelyföld, különösen Kézdivásárhely környékének flórájához*. Scripta I. (1942) Cluj, pag. 113—115.
18. *Flora R. P. Române, vol. I—XI*. Edit. Academiei R.S.R. 1952—1966, București.
19. GEORGESCU C. C. și DONIȚA N. : *Raionarea floristică a Carpaților din R. S. România*. Studii și cerc. biol. T. 17, 6, 1965.
20. KELLER J. : *Adatok és megjegyzések a Székelyföld flórájához*. Scripta III (1944). Pag. 82—90.

21. LÁSZLÓ K. : *A Rétyi Nyír pusztuló növényzete*. Encián, Braşov, 1938. Pag. 107—108.
22. MOESZ G. : *A Rétyi Nyír növényzete*. Magy. Bot. Lapok. IX. Nr. 10/12, Budapest, 1910, pag. 333—359.
23. MOESZ G. : *Brassó vidékének és a Rétyi Nyír Cyperaceae-i*. Növ. Közl. VII. Budapest, 1908, pag. 182—191.
24. MOESZ G. : *A Rétyi Nyír és a Barcaság érdekesebb virágos növényeinek bemutatása*. Bot. Közl. X. Budapest, pag. 132.
25. MOESZ G. : *Adatok az Aldrovanda vesiculosa ismeretéhez*. Ann. Mus. Nat. Hung. V. Budapest, 1907. Pag. 323—339.
26. PÉTERFI ŞT. : *Despre flora și vegetația algologică a bălților „Mesteacănului” de la Reci I*. Contr. Bot. Cluj, 1960. Pag. 29—55.
27. PÉTERFI ŞT. : *Idem. Partea a II-a*. Contr. Bot. Cluj, 1964. Pag. 29—39.
28. POP E. : *Trecutul pădurilor noastre de la sfârșitul terțiarului pînă azi*. Rev. şt. „V. Adamachi”. Vol. XXX. Nr. 2—3, Aiud, 1944.
29. POP E. : *Mlaștinile de turbă din R. P. România*. Edit. Acad. București, 1960.
30. SOÓ R. : *A Székelyföld növényközösségeiről*. Cluj, 1944.
31. ÚJVÁROSI M. : *Érdekes páfrányelőfordulás a Rétyi Nyírben*. Borbasia, vol. III. 1—3. Cluj, 1941, pag. 36—37.

Zoologie

32. HAMAR M., KOVÁCS AL. : *Neue Daten über die Gattung Neomys Kaup (1829) in die Rumänische Volksrepublik*. Acta Therologica IX. 20, 1964, pag. 377—380.
33. *Fauna R. P. Română. Amphibia*. Vol. XIV. Fasc. 1. 1960. București.
34. *Fauna R. P. Română. Reptilia* (Țestoase, șopârle, șerpi). Vol. XIV. Fasc. 2. 1961, București.
35. FUHN I. E. : *Etude éidonômique de la grenouille oxyrhine (Rana arvalis Nilss) de Roumanie*. Acta Soc. Zool. Bohemoslovenicae. T. XXVI, nr. 4, pag. 352—364, 1962.
36. FUHN I. E. : *Date noi cu privire la prezența broaștei de mlaștină — Rana arvalis arvalis Nilsson — în R. P. R.* Com. Acad. R. P. R., 6, pag. 297—302.
37. STUGREN B., KOHL I. : *Beobachtungen über die Biologie des Moorfrösches (Rana arvalis Nilss) in Siebenbürgen*. Vert. Hung. Tom. III. Fasc. 1—2, 1961, Budapest.
38. STUGREN B. : *Geographic variation and distribution of the Moor Frog, Rana arvalis Nilss*. Ann. Zool. Fennici 3, p. 29—39, 1966.
39. VANŢEA ŞT. : *Contribuții la cunoașterea răspîndirii geografice a broaștei de mlaștină, Rana arvalis arvalis Nilsson în R. P. România*. Studii cerc. biol. agr. Iași, 10, 1959.

DIE BIRKENGEGEND VON RECI

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit der allgemeinen Beschreibung dieser Gegend die in der letzten Jahrhunderthälfte radikale Veränderungen erlitt. Obwohl diese Arbeit nicht als vollständig betrachtet werden kann, fasst sie doch die wissenschaftlichen Kenntnisse betreffend dieses Territorium zusammen und bringt uns damit näher zum Problem der Entstehungszeit, der Entwicklung und Bildung der spezifischen Flora.

Das aus gebundenem Flugsand bestehende Territorium mit einer Gesamtfläche von 15 km² bildet einem Teil des Kronstädter Beckens in der Enge die zwischen den Bodoc-er und Întorsura Buzăului-er Bergen entstand, auf dem linken Ufer des Flusses Rîul Negru. Dieses Territorium verdankt sein Bestehen den besonderen klimatischen, hydrogeographischen und geologisch-geographischen Umweltbedingungen, die hier vorherrschen.

Mehrere Forscher haben sich mit den Entstehungsbedingungen dieser Gegend befasst.

Es kann als sicher betrachtet werden dass der Sand von dem Fluss Rîul Negru hergebracht und abgelagert wurde, und dass dieser Sand aus dem karpatischen Sandstein stammt, der sich in der Sammelgegend des Flusses Rîul Negru und seiner Nebenflüsse befindet. Unsere neuesten Beobachtungen erlauben uns zu folgern dass die Entstehung dieses sandigen Territoriums in entscheidender Weise von der hier erfolgten Sedimentation des andesitischen Gesteines vom Schuttkegel Cîmpul Frumos während des mittleren Pleistozäns der Riss-eiszeit beeinflusst wurde.

Die in dieser Weise abgestürzte Materialmasse überdeckte mit ihrem Südwestrande die Gegend die sich heute zwischen Comalău—Sintionlunca und Esztenatető erstreckt und bildete somit einen Damm im Flusse Rîul Negru. Der so gestaute Fluss überschwemmte mit seinem Wasser und seinen reichen Ablagerungen die Gegend der Enge von Reci, sowohl auch die Wiesen der Bită—Țufalău Gegend. Später bahnten sich die angestauten Wassermassen einen Abfluss gegen Süden einen Teil des Materials aus dem Damm mitschlagend wobei die älteren Ablagerungen ständig von neuen Alluvionen bedeckt wurden. Inzwischen hatte sich der Fluss immer tiefer sein Bett in der linken Seite eingeschnitten mit Hinterlassung von Sedimenten. Die Abschneidung und der Transport des herabgestürzten Materials dauerte inzwischen an, wobei er sich mit dem von dem Fluss gebrachten Material ständig vermischte.

Da der Fluss immer freier sich den Weg bahnte, wurden immer grössere Fläche trocken und schliesslich konturierte sich bei Comalău die plötzliche Wendung des Rîul Negru Flusses gegen Süden in unmittelbarer Nähe des scharf und steil abgeschnittenen Cîmpul Frumos Schuttkegelrandes. Gleichzeitig mit diesem Prozess und gleich nachfolgend (am Ende des Riss-Würm Interglazials und am Anfang des Würm-eiszeit) begann das Austrocknen des sandigen Sedimentes, die Bewegung des Sandes und die Abrenzung der Sandformen. Diesbezügliche Informationen liefern uns die in den Sedimenten gefundenen periglaziale Spuren.

Wir werden auch die klimatologischen Bedingungen dieser Gegend behandeln, trotz der wenigen Daten die uns zur Verfügung stehen. Sie ermöglichen uns festzustellen dass die klimatischen Bedingungen dieser Gegend von den zwei wichtigen Luftströmungen (die östlich kontinentale und westlich atlantische) bestimmt werden. Die erste hat bekanntlich die Trockenperioden als Folge am Ende des Sommers und anfang des Herbstes, die zweite Niederschlagsmaxime in der Mai-Juni periode mit kühlem feuchtem Wetter. Aus den Angaben geht hervor dass die Reci-er Birkenhain Gegend genügend Niederschläge im Mittelwert erhält. In den letzten Jahren wurden jedoch grosse Abweichungen von den Mittelwerten (557 mm) beobachtet: Im Jahre 1952: 746 mm und im Jahre 1962: 360 mm. Auch die Beobachtungen betreffend die hydrologischen Bedingungen dieser Region sind interessant. Der launenhafte Wasserspiegel des Flusses Rîul Negru und Béliđi haben keinen direkten Einfluss auf Variationen des Wasserstandes in den Seen der Region Reci-er Birkenhain. Die Wassermenge der Seen wird von der Niederschlagsmenge bestimmt. Unter diesen Temperatur- und Niederschlagsbedingungen der Region (der Mittelwert mehrerer Jahre 6,86° und 557 mm) ist eine über 600 mm Niederschlagsmenge während mehrerer aufeinanderfolgenden Jahren erforderlich, um den Wasserstand der Seen zu heben. Eine mittlere Niederschlagsmenge von unter 500 mm während mehrerer Jahre führt zu einer vollständigen Austrocknung der kleinen Seend und zu einer partiellen Austrocknung der grösseren.

Das periodische Absinken des Wasserstandes der Seen war immer für die Reci-er Birkenhain Gegend ein charakteristisches Phänomen. Als Hilfsmaterial führen wir die Klimadiagramme nach Walter an die früher veröffentlicht wurden. Aus ihnen sind die feuchten und trockenen Perioden einiger Jahre ersichtlich. Man kann jedoch auf Grund dieser Tabellen keinen Mittelwert der Niederschläge für längere Perioden erhalten; das Klima weist einen schwach-feuchten gegen troc-

ken-dürren Charakter auf. Die ungleich mässige Verteilung der Niederschlagsmengen während des Jahres führt zu Dürrenperioden am Ende des Sommers und Anfang des Herbstes. Wir müssen auch die periodischen Schwankungen des Wasserstandes der Seen in Betracht nehmen.

Die Reci-er Birkenhain Gegend wird in die Gegend Ostkarpathenflora eingliedert; charakteristische Elemente sind hier die Eiszeitrelikte wie *Dryopteris cristata* (L.), *A. Gray*, *Comarum palustre* L., *Lysimachia thyrsoiflora* L., *Menyanthes trifoliata* L.

Est ist wenig über die Entwicklung der Flora dieser Gegend bekannt. Ab Würm III. begann die Einsiedlung der Sandfloraarten. Es erschienen Flechten, Moose sowie auch andere Grasarten. Gleichzeitig mit dem Auftauchen der Föhre und der Birke wird auch ihre Vermehrung im grossem Masse vermutet. Dieses wird von den Pollenbefunden der postglazialen Bewaldung bestätigt. Weitere eingehendere Pollenanalysen werden in der Zukunft endgültig den Bewaldungsprozess klären. Was immer das Resultat dieser Untersuchungen sein wird, müssen wir den ständigen Wassergehalt des Sandbodens, den lockeren Sandboden, die unmittelbare Nähe der Karpathen und das verhältnismässig ausgeglichene kontinentale Klima der Gegend in Betracht nehmen. Diese Faktoren haben stets die Flora dieser Gegend in stärkeren Masse beeinflusst als irgend andere postglaziale Faktoren. Die oben genannten Faktoren, haben dank ihrer synergischen Wirkung die seit dem praktisch unverändert blieb, sowohl die am Anfang der postglazialen Periode gebildeten Wälder (Tanne-Birken-zeit), wie auch die Reci-er Birkenhain Region konserviert. Die letztere können wir als ein Relikt, als eine hydrogeographische Einheit aus den Jahren 9000—7000 v.u.Z. stammend, aus der preborealen Tanne-Birke-Zeit betrachten. Die auf die Tanne-Birke folgenden zeitalter, obwohl sie Spuren in der Entwicklung der Flora dieser Region hinterlassen haben, vermochten jedoch nicht die Birkenhaine und Wälder zu verändern. Auch die Eiche war ein Urbewohner der Birkenhainer Region. Ein ungelöstes Problem bleibt die Einbürgerung der Erle und ihre jetzige Dominanz. Der Mensch hat auch radikale Veränderungen verursacht. Er hat die Eiche vollständig ausgerottet, wo der Birke ist kaum noch etwas übriggeblieben. Die Erle wurde zu dominanten Art. Zu den Veränderungen der Bäume reagierte in empfindlicher Weise das Unterholz, es wurde aber auch von dem Abweiden und Zertreten beeinflusst.

Die Vegetation die in unseren Tagen wurzeln fasst und sich entwickelt hat ist eine degradierte Nachfolgerin der alten ursprünglichen Formation.

Ihre Entdeckung von Botanischen Standpunkte aus ist mit dem Namen *Moesz Gustavs* verbunden. Dieses Verfasser berichtet in vielen Arbeiten über die Ergebnisse seiner Untersuchungen über die Flora von Braşov und Umgebung. Von ihm wurden *Caldesia parnassifolia* (Brassi) Parl. und *Aldrovanda vesiculosa* L., *Lysimachia thyrsoiflora* L., *Comarum palustre* L. erwähnt über die letztere berichtet Moesz in einer Monographie. Nach Moesz untersuchte eine ganze Reihe von Botanikern die Gegend. Soó gibt einen Gesamtüberblick der Pflanzengemeinschaften. Boros Á. berichtet über neue Moosarten und über *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray wird von *Ujvárosi* als ein Relikt bekannt gemacht. Grundlegende Arbeiten sind *Péterfi*'s algologische Untersuchungen in denen über Algen berichtet wird. Die Algen der Seen aus Reci sind in mehr als 300 systematische Einheiten eingereiht von denen mehr als 100 Arten und viele Varietäten die auf Rumäniens Territorium neu sind.

Die intensiven Veränderungen der letzten Jahrzehnte haben auch zu Veränderungen in der Flora geführt. Auch die Zonierungen rings um die Seen haben sich verändert. Wichtige und seltene Arten sind heute verschwunden. Die trockenen Sanddünen wurden noch vor einigen Jahrzehnten von einer spärlichen Birken- und Wacholdervegetation bedeckt. Heute ist hier schon der Rasen, aus *Festuca pseudovina* Hack und *Potentilla arenaria* (Borkh), bestehend vorherrschend. Die Sanddünen der Sintonlunca-Region sind charakteristisch. Der Pflanzenteppich der sie zu 40 % bedeckt, enthält viele Flechten- und Moosarten mit einem Wermutrasen assoziiert. Die Flora der trockenen mehr oder weniger schattiger Sands-

triche bereichert sich mit neuen Arten. Dieser floristischen Assoziation gehört auch die Art *Aldrovanda vesiculosa* L. Diese Pflanzenart erscheint nur unter den Bedingungen eines während mehrerer Jahre gehobenen Wasserstandes wobei sie massenhaft verkommt. Mit einem deutlicheren Absinken des Wasserstandes der Seen verschwindet sie auch um bei einem höheren Wasserstand der Seen wiederzuerscheinen.

Auch die auf dem schwimmenden Inseln der Seen erschienene Flora ist charakteristisch. Unter den Moosen wachsen zahlreiche boreale Relikte. Interessant und in einem gewissen Masse charakteristisch ist auch die Flora der ausgetrockneten Seen. Auch in den Erlenwäldern sind die Pflanzengemeinschaften nicht einheitlich. An schattigen feuchten Orten erscheinen Farnengemeinschaften, an tiefer gelegenen, Schilf. Das Unterholz der Tannenwälder besteht aus Flechten- und Moosarten. Hie und da erscheinen massenhaft die Wintergrünarten.

Die Faunen-Untersuchungen sind sehr lückenhaft. Es können deswegen keine zusammenfassende Beschreibungen gegeben werden. Bis jetzt wurden keine systematische zoologische Untersuchungen vorgenommen. Lediglich eingehende herpatologische Studien betreffend *Rana arvalis* Nilsson, sind bisher erschienen.

A RÉTYI NYÍR

Az elmúlt fél évszázad alatt gyökeres változást szenvedett táj általános leírását nyújtja e dolgozat. Bár korántsem tekinthető teljesnek, összegezi a területre vonatkozó tudományos ismereteket, közli a legújabb kutatási eredményeket, ezek alapján visz közelebb kialakulására, keletkezésének korára vonatkozó kérdésekben.

A mintegy 15 km²-nyi kötött futóhomokterület a *Brassói medence* kis része a *Bodoki és Bodzafordulói* hegyek közt kialakult szűkületben, a *Feketeügy* folyó bal partján. A környék sajátos geológiai-földrajzi, vízrajzi és éghajlati viszonyai együttes hatásának köszönheti létét.

Kialakulásának körülményeivel sok szakember foglalkozott. Bizonyos, hogy a terület homokját a *Feketeügy* folyó hordta és rakta ide s ez a homok az emített folyó és mellékfolyói vízgyűjtőterületének kárpáti-homokkő anyagából származik. Legújabb megfigyeléseink arra engednek következtetni, hogy e homokterület kialakulását döntő módon határozták meg a *középleisztocénban* (*Riss*) ide lerakott *Szépmező-törmelékkúp* andezites kavics és homoküledékei. A lezúduló anyagtömeg elárasztotta dél-keleti peremével azt a területet, mely ma *Komolló*, *Szentivánlaborfalva* és az *Esztenatető* közt terül el, ideiglenes gátait emelve a *Feketeügy* folyásának. Az így akadályozott folyó szétterült a rétyi szűkületben elárasztva vizével és bőséges üledékeivel a *Bita—Cófalva-környéki* réteket és az egész szűkületet. Később a felgyűlt víztömeg fokozatosan utat nyitott magának déli irányban, magával hordva a képződött gát anyagának egyrészét, ugyanakkor állandóan újabb üledékeivel temetve be a helybenmaradottakat. Közben a folyó egyre jobbra vágta be magát, baloldalán régi medreit, üledékeit hagyva el. Folytonosan tartott a bezúduló andezites üledék levágása és elszállítása, folyóhordalékkal való keveredése. Közben a folyó egyre szabadabb folyása nyomán egyre nagyobb területek kerültek szárazra, míg végül kialakult a *Feketeügy* *Kommollónál* hirtelen dének irányuló folyása az élesen és meredeken levágott *Szépmező-törmelékkúp* peremének közvetlen közelében. Ezzel egyidőben és ezt követően (*Riss-Würm interglaciális végén, Würm elején*) a homoküledék kiszáradt, megkezdődhetett a homok mozgása, a homokformák kialakulása. Mindezek korára vonatkozóan az üledékben megfigyelhető *periglaciális nyomok* tájékoztatnak.

Szerény adatanyag birtokában a terület éghajlati viszonyait is tárgyaljuk. Ezek alapján megállapítható, hogy e vidék éghajlati viszonyait a két fő (keleti kontinentális és a nyugati atlantióceáni) légáramlat pillanatnyi uralma határozza meg. Előbbi — mint ismeretes — nyarutói és őszei aszályos periódusokat, utóbbi május—júniusi csapadékmáximo-kkal hűvös, párás időszakot eredményez. Az

adatok azt bizonyítják, hogy a Rétyi Nyír átlagosan elegendő csapadékot kap. Egyes években azonban ettől az átlagtól (557 mm) nagy eltérések adódnak (1952-ben 746 mm, 1962-ben 360 mm).

Tanulságosak a terület vízviszonyaira vonatkozó megfigyelések is. A Fekete-ügy folyó és a Béldi-patak szeszélyes vízállása nincs közvetlen hatással a Rétyi Nyír tavainak vízszintingadozásaira. A területre lehulló évi (sok évi) átlagos csapadék mennyisége az, ami a tavak vízháztartását meghatározza. Az itteni hőmérsékleti és csapadékviszonyok mellett (sokévi átlag 6,86°C és 557 mm) sokévi 600 mm-nél több évi átlagcsapadék szükséges ahhoz, hogy a tavak vízállása magas legyen. Amennyiben az 600 mm-nél kevesebb, a vízállás visszaeső, fogyó, esetleg stagnáló. Míg 500 mm alatt a sekélyebb tavak teljes, a mélyebbek részleges kiszáradásával kell számolnunk.

A tavak periodikus apadása mindig tipikus jelensége volt a Nyírnek. Érdekes kiegészítő anyagul szolgálnak a közölt *Walter-féle klímadiagrammok*. Ezek láthatóvá teszik egyes évek (periodusok) csapadékból (humid), vagy száraz (arid) voltát. A Rétyi Nyír csapadékellátása — ezen táblázatok alapján — hosszabb időszak átlagában alig elegendő; a klíma gyengén humid, kissé humid-arid jelleget mutat. Az évi csapadék egyenlőtlen elosztása nyárvégi, őszei arid periódusokat eredményez. A tavak időszakos apadásával számolnunk kell.

A Rétyi Nyír a Keleti Kárpátok flórajárásának része; sajátos elemei jégkorszaki maradványnövényfajai: a *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray, *Comarum palustre* L., *Lysimachia thyrsoflora* L., *Menyanthes trifoliata* L.

A terület növénytakarójának kialakulásáról keveset tudunk. A Würm III. időszak óta eltelt idő alatt fokozatosan népesült be a futóhomok növényekkel. A pionír zuzmó- és mohafajok közé pázsitfűfélék és más növényfajok települtek. Ezzel egyidőben erdei fenyő és nyírfa betelepődése és gyors elszaporodása a feltételezhető, posztglaciálisok középeurópai beerdősödésének ezt az útját bizonyították hazai és külföldi pollenanalízisek (Fenyő—nyír-kor). A jövőben esetlegesen sorra kerülő pollenanalízisek végkép tisztázhatják majd a beerdősödés folyamatát. Bármilyen legyen is azok eredménye; a Rétyi Nyír esetében mindig figyelembe kell venni a homok állandó talajvíztartalmát, az állandóan egyenletesen hűvös, laza homoktalajt, a Kárpátok közvetlen közelségét és a vidék eléggé kihangsúlyozott, kontinentális jellegű klímáját. E tényezők növénytakaróra gyakorolt összehatása (a jégkorszak vége óta) erősebben érvényesült, mint a posztglaciális más tényezői. A fentemlített tényezők együttes, azóta szinte változatlan hatásukkal minetgy *konzerválják a posztglaciális elején (Fenyő—nyír-korban) gyökeret vert nyírligeterdőket s a Rétyi Nyírt, mint biogeográfiai egységet a körülbelül i. e. 9000—7000 évekkkel ezelőtti preboreális Fenyő—nyír-kor reliktumaként kell tekintenünk*. A Fenyő—nyír-kor utáni idők bár hagytak nyomot a terület növényzetének alakulásában, nyírligeterdeit nem tudták megváltoztatni. A tölgy is őshonos volt a Nyírben (Kommolló—Lovaskert). Kérdéses az éger betelepődése és jelenlegi uralma.

Gyökeres változást az ember idézett elő a Nyírben. Kiirtotta teljesen a tölgyet, alig maradt a nyírfából. Uralkodó fafajta az éger lett. A fászfűz változásaira érzékenyen reagált az aljnövényzet, de megváltozott az az intenzív legeltetés, taposás miatt is. *Az a növényzet, mely napjainkban a Rétyi Nyírben fogad gyökeresen és előnytelenül átalakult, degradált utóda a régi, eredetinek.*

Felfedezése növénytani szempontból Moesz Gusztáv nevéhez fűződik. Sor szakdolgozatában közli Brassó és környékére vonatkozó kutatási eredményeit. Közli a Nyírből a kaldéziát (*Caldesia parnassifolia* [Brassai] Parl.), az *Aldrovanda vesiculosa* L.-t (részletes monográfiát is közöl e fajról) a fűrtös lizinkát (*Lysimachia thyrsoflora* L.), tőzegepret (*Comarum palustre* L.) stb. fajokat. Nyomában sok botanikus kutatott a területen. Soó Rezső növényyszövetkezeiteiről ad rövid áttekintést (30), új mohafajokat közöl Boros Ádám (16), a *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray boreális reliktumot közli Ujvárosi M. Alapvető botanikai munkák Péterfi István algadolgozatai (26, 27), melyekben több, mint 300 rendszertani egységet képviselő algát közöl, melyek közül közel 100 faj és sok változat új Románia területéről.

Az utóbbi néhány évtized folyamán bekövetkezett változások a növényzet alapos megváltozását is eredményezték. Módosultak a tavak körüli zonációk is. Jelentős, ritka fajok tűntek el.

A száraz homokhátaikat pár évtizeddel ezelőtt még gyér nyíresek, borókások takarták. Ezeken ma a juhcsenkesz (*Festuca pseudovina* Hack) és a homoki pimpó (*Potentilla arenaria* Borkh) igen alacsony, sovány gyepe uralkodó. Sajátosak a Szentiváni Nyír területén lévő száraz homokhátaik. Itt a kb. 40 %-os borítású gyepekben sok a zuzmó és mohafaj, ezekkel ürömgyp társul. Újabb fajokkal gyarapodik a többé-kevésbé árnyékolt száraz homokok növényzete. Változatos a tópartok vegetációja. E növényközösségek tagja az *Aldrovands vesiculosa* L. is. E növényfaj csak több éven át tartó magas vízállás esetén jelenik meg a Nyír tavaiban. Ilyenkor azonban tömegesen. A tavak vízének jelentősebb apadásával eltűnik; a tószint későbbi években esetlegesen bekövetkező újabb emelkedésével ismét megjelenik.

Sajátos az egyes tavak víztükrén kialakult úszószigetek növényzete. A sok moha közt boreális reliktumok élnek. Érdekes és némileg sajátos a kiszáradt medencék talajának növényzete. Az égeresekben sem egységesek a növénytársulások. A sötét, vizes részeken páfrány-társulások, a mélyebb, vizes helyeken sás-társulások alakultak ki. A fenyőerdők aljnövényzetét főleg zuzmó és mohafajok alkotják. Helyenként tömegesen fordulnak elő körtikefajok.

A terület állatvilágára vonatkozó ismereteink igen házagosak, arról összefoglaló leírás nem nyújtható. Rendszeres zoológiai kutatás nem folyt. Főleg a gyepi békával (*Rana arvalis* Nilsson) kapcsolatos herpetológiai kutatások nyomán írt dolgozatok jelentek meg, *Diószeghy László* gyűjtött lepkefajokat a Nyírből.

TUBERKULOSE BEI HABICHTSKAUZ (*Strix uralensis* Pall.) UND TURMFALKE (*Falco tinunculus* L.)

STEFAN KOHL

Die Tuberkulose ist eine Seuche die besonders die Bestände der Tiergärten und Züchtereien anfällt und dort offerhebliche Schäden verursacht. Bei freilebenden Vögel kommt sie sicherlich öfters vor, wird aber nur selten bemerkt, da sie zu Massentod nicht führt.

Am häufigsten wird die Tuberkulose bei kulturfolgenden Vögeln beobachtet die in zivilisierten Gebieten vorkommen (BRENDT-MEISE, 1958). Gerade deshalb und aus dem Grunde, dass es auch zu einer Infektion des Menschen durch den aviären Typus kommen kann und diese sogar in der letzten Zeit zunimmt (GRIMM, 1953), ist die Kenntnis der infizierten Arten wünschenswert.

Hervorgerufen wird diese Krankheit durch kleine stäbchenförmige Bakterien, die *Mycobacterium tuberculosis* (Koch) LEHMANN und NEUMANN, 1896; benannt werden. Von diesen Bakterien sind uns drei Typen bekannt (KREMBS, 1939; STAMATIN, 1957). 1. Der Menschentypus wurde bei Mensch, Hund, Katze (selten Rind) und Papagei nachgewiesen; 2. Der Rindertypus kommt bei Rind, Schaf, Ziege, Schwein, Reh, Hirsch, als auch beim Menschen vor (besonders bei Kinder), wurde aber auch bei einer Silbermöwe (JAKOB, in GOETHE, 1956) gefunden. 3. Der Geflügeltypus ist beim Hausgeflügel, bei Vögeln der Tiergärten aber auch bei Vögeln aus freier Natur anzutreffen. Es sind Fälle bekannt, dass von 20 Turmfalken 5 Exemplare an einer Miliar-Tuberkulose eingegangen sind (PIECHOCKI, 1954). Von den Vögeln werden noch folgende Arten als von Tuberkulose Befallene erwähnt: Fasan, Rebhuhn, Kolkrabe, Krähe, Elster, Taube, Adler, Amsel, Sperling (VIOR, 1962), Wasserhuhn, Steinkauz (KREMBS, 1939) und Auerhuhn (FUSCHERBERGER, 1942; BOBACK, 1966). (Ich selber habe über 100 Auerhähne präpariert — aus den Karpaten —, fand aber Tuberkulose nicht.).

Am 4. November 1964 erhielt ich einen Habichtskauz (*Strix uralensis* Pall.), aus dem Tiergarten von Tg.-Mureş. Bei dieser Eule konnte Tuberkulose festgestellt werden. Die Tatsache war nicht von besonderem Interesse, da bei Vögeln in Gefangenschaft eine solche Infektion gut bekannt ist.

Am 27. März 1965 erhielt ich auch freier Natur ebenfalls einen Habichtskauz (*Strix uralensis* Pall.). Dieses Exemplar — ein Männchen — war sehr abgemagert und wog nur 582 g. Das Durchschnittsgewicht von 25 Männchen beträgt 738 g. Lunge und Leber war stark mit kleinen gelblichen Knötchen durchsetzt. Die mikroskopische Untersuchung bestätigte einwandfrei den *Mycobacterium tuberculosis*, kleine Säure- und Alkoholresistente Stäbchen, in grosser Menge.

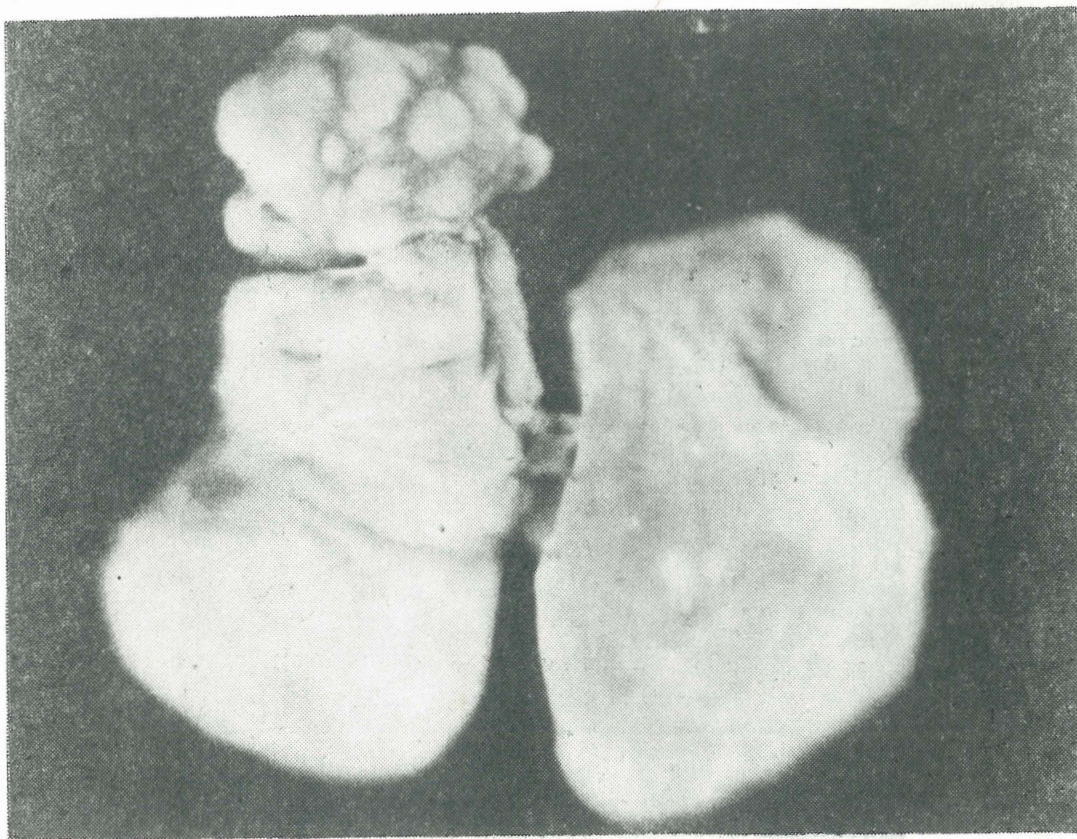

Fig. 1/a

Als dritten Vogel erhielt ich am 12. November 1967 aus der Umgebung von Reghin ein Turmfalke (*Falco tinnunculus* L.), Männchen. Dieser Vogel war ebenfalls sehr abgemagert. Das Durchschnittsgewicht des Turmfalke-Männchens wird auf 180 g gesetzt (PIECHOCKI, 1954), dieser Vogel wog hingegen nur 108,5 g. Bei diesem Exemplar wurden fast in allen Körperteilen Knötchen, etwas unter Linsengrösse, gefunden.

Diese gelblichen Knötchen sind im Inneren verkäst und enthalten grosse Mengen der Bakterien.

Unter der Haut, beim Kniegelenk, in der Schultergegend, an der linken Seite der Kehle und am Ende des Beckens waren einige Knötchen auffindbar. Am hinteren Teil des Brustbeines war ebenfalls ein Knoten und dort war auch im Knochen ein Loch vorhanden. An den rechten Rippen hefteten mehrere, an der linken weniger Knötchen. Zwischen dem Gabelbein waren mehrere und eines auch an der Speiseröhre.

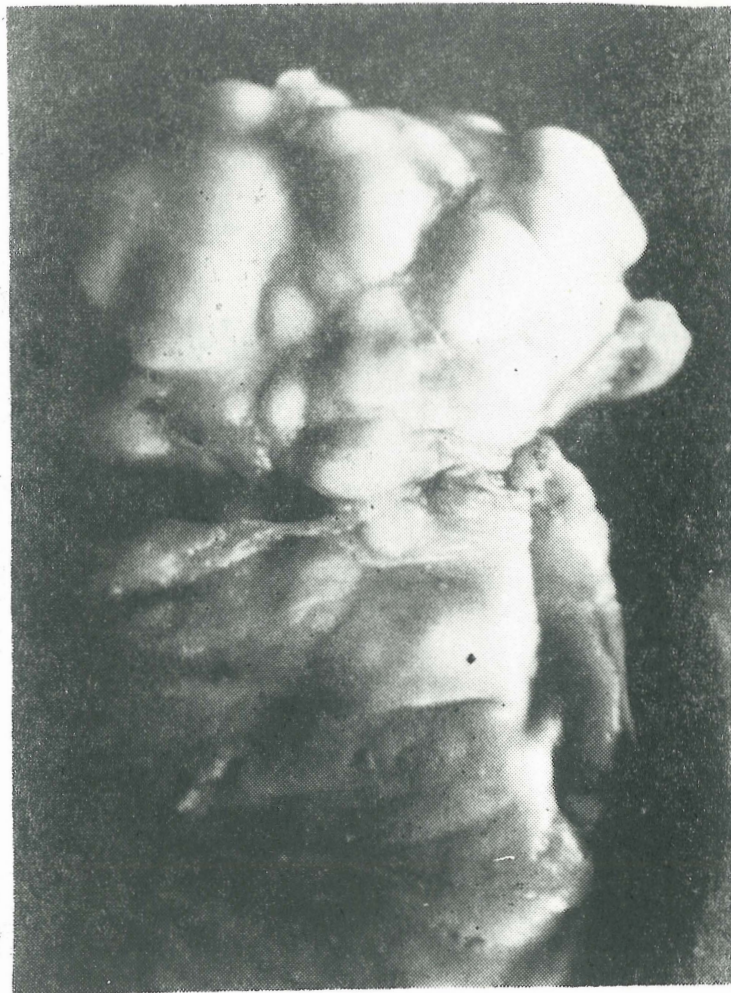

Fig. 1/b

Die Leber war ganz voll mit Knötchen und über dem rechten Lappen befand sich ein aus mehreren Knötchen bestehender grosser Knoten (Abb. 1 a und b). Ebenso war auch die Schleimhautschicht zwischen dem Darmkanal als auch der Darm selbst voll mit Knötchen (Abb. 2 a und b). An den beiden vorderen Lappen der linken Niere je ein Knoten und am hinteren Rand des dritten Lappens ebenso eines.

Fig. 2/a

Fig. 2/b

An der linken Lungenhälfte befand sich ebenfalls ein Knötchen und entlang der Wirbelsäule waren mehrere.

Dieser so sehr abgemagerte Vogel ist sicherlich an dieser Krankheit eingegangen.

Leider bot sich keine Gelegenheit bei diesen Fällen den Typus des Bakteriums zu bestimmen.

Da in den meisten Fällen die Ansteckung mit der Nahrungsaufnahme erfolgt, stellt sich von selbst die Frage: Kann es bei diesen erwähnten Arten, die auch Mäusevertilger sind, nicht auch zu einer Infektion durch den von WELLS (STAMATIN, 1957) anerkannten „murin“ Typus kommen, da wahrscheinlich durch Fütterung mit schlachtabfällen es schon zur Infektion einer Silbermöwe durch den „bovin“ Typus kam.

BIBLIOGRAFIE

1. BREND, R., MEISE, W. (1958): *Naturgeschichte der Vögel*. 1. Stuttgart p. 359.
2. BODACK, A. W. (1966): *Das Auerhuhn. Die Neue Brehmbücherei*. Wittenberg, Lutherstadt, p. 62.
3. FUSCHFLBERGER, H. (1942): *Das Hahnenbuch*. München, p. 155.
4. GOETHE, F. (1956): *Die Silbermöwe*. Die Neue Brehmbücherei. Wittenberg, Lutherstadt, p. 81.
5. GRIMM, H. (1953): *Ornithologie und Krankheitsforschung*. Ref. der 3. Zentr. Tagung f. Ornithologie und Vogelschutz, p. 63—64.
6. KREMBS, J. (1939): *Die Krankheiten des Wilges und ihre Bekämpfung*, München, p. 93—136.
7. PIECHOCKI, R. (1954): *Der Turmfalke*. Die Neue Brehmbücherei. Wittenberg, Lutherstadt, p. 55.
8. STAMATIN, N. (1957): *Microbiologie veterinară*. Vol. II. București, p. 438—552.
9. VIOR C. (1962): *Tuberculoza aviară*, București, p. 248.

TUBERCULOZĂ LA HUHUREZ MARE ȘI VINDEREL ROȘU

Această boală poate fi întâlnită mai ales în parcuri zoologice și în crescătorii. Probabil că se găsește și în natură mai des, însă din cauza că nu provoacă pierderi în masă, nu este ușor observată.

La păsări se găsește mai ales la acelea care trăiesc în mediu cu civilizație (BRENDT-MEISE, 1958). Chiar din această cauză și prin faptul că infecția omului cu tipul aviar a devenit în ultimul timp mai deasă (GRIMM, 1953), este bine de a cunoaște speciile de păsări infectate.

Tuberculoza este provocată de bacilul *Mycobacterium tuberculosis* (Koch) LEHMANN și NEUMANN, 1896. La acest bacil sînt 2 tipuri cunoscute (KREMBS, 1939; STAMATIN, 1957): 1) Tipul uman se întâlnește la om, ciine pisică și papagal (rareori la bovine); 2) Tipul bovin a fost găsit la bovine, oaie, capră, porc, căprioară, cerb, dar și la om (mai ales la copii). Într-un caz a fost găsit și la un Martin argintiu (JAKOB, in GOETHE, 1956); 3) Tipul aviar se întâlnește mai ales la păsări de curte și la cele din parcuri zoologice. Acest tip a mai fost constatat la următoarele specii: Fazan, potîrniche, corb, cioară, coțofană, porumbel, acvilă, mierlă, vrabie (VIOR, 1962), găinușă de baltă, cucuvaie (KREMBS, 1939) și cocoș de multe (FUSCHEIBERGER, 1942; BOBACK, 1966). Este cunoscut un caz cînd dintre 20 de vînderei roșii 5 exemplare au pierit prin tuberculoză (PIECHOCKI, 1954).

La 4 noiembrie 1964 am primit din parcul zoologic din Tg. Mureș un huhurez mare (*Strix uralensis* Pall.) care era infectat cu tuberculoză. Acestui caz nu am dat o atenție deosebită, fiindcă era o pasăre din captivitate.

La 27 martie 1965 am primit un mascul de huhurez mare (*Strix uralensis* Pall.) care era foarte tare slăbit. Media de greutate la 25 masculi am constatat în 738 g, iar acest exemplar avea numai 582 g. În pulmon și ficat au fost găsite mulți noduli tuberculoși.

La 12 noiembrie 1967 din împrejurimea Reghinului am primit un mascul de vinderel roșu (*Falco tinunculus* L) foarte slăbit. Media greutății la această specie este de 180 g (PIECHOCKI, 1954), dar acest exemplar avea numai 108,5 g. Aproape în toate părțile ale acestui exemplar au putut fi găsite noduli tuberculoși. Așa sub piele, pe stern (aici era și o gaură în os!), pe coaste, lângă claviculă, la genunchi și la partea posterioară a osului bazin. În ficat erau mulți noduli, iar deasupra părții drepte era un nod mare alcătuit din numeroase mai mici (fig. 1 a și b). Pe intestine erau mai mulți noduli (fig. 2 a și b). Se mai găseau noduli pe pulmon și rinichi, ca și pe șira spinării.

Lipsindu-ne posibilitățile, nu am putut determina tipul microbilor.

Fiindcă în majoritatea cazurilor bacteriile pătrund cu hrana în organism, se pune întrebarea: oare la păsări — ca și acestea — care se hrănesc și cu șoareci, nu se pot infecta și cu tipul „murin” recunoscut de WELLS (STAMATIN, 1957)? Aceasta mai ales pentru faptul că un martin argintiu, probabil din cauza hrănirii cu rămășițele de la abator, era infectat cu bacil tip bovin.

ADATOK A BIBARCFALVI (KOVÁSZNA MEGYE) BCRVÍZIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

HARKÓ JÓZSEF

Kovászna megye ásványvizei közül a napi termelés szempontjából a bibarcfalvi borvíz (Biborfeni) áll vezető helyen. Ez ásványvíz 60.000 litert kitevő napi termelése révén országos viszonylatban harmadik helyen áll Borszék és a csíkszentkirályi „Hargita“ forrás termelése után.

Tekintetbe véve a kitermelhetőség kedvező távlatait, ez a borvíz igen könnyen fölveheti a versenyt az eddig előtte álló forrásokkal a kitermelés mennyisége terén. Minőségére vonatkozóan pedig legyen elégséges megemlíteni az 1961 április 22-i vegyelemzés konkluzióját. E szerint ezt az ásványvizet javasolják savas- bélhurut, fekély, májelégtelenség, allergiás állapotok, gutaütés, húgyhólyag bántalmak ellen. A vegyelemzés megállapítja, hogy külső kezelésre is igen javallott ez a víz, fürdő formájában a véredények, angina pectoris, érrelmeszesedés és kezdeti pajzsmirigy túltengés esetében.

Hasonló javallatok teszik keresetté a vizet az 1965-ös vegyelemzés alapján is.

Mind a bibarcfalvi borvíz, mind pedig a környéken található többféle altalajkincs vulkáni utóműködés eredménye. Ilyen utóhatás, vagy utóműködés volt a feltörő forróvizgőzők megjelenése is, amelyek nyomában hematit lerakódások, opálosodások keletkeztek Bibarcfalván és környékén. A működés következő fázisában kénhidrogén és széndioxid tört fel, lehetővé téve a borvizek keletkezését. Mindezek egy törésvonalon keresztül tudtak felszínre jutni. (Bányai János : „A Székelyföld földtani viszonyai“. 16—30 oldal).

Az említett hasznosítható anyagokat több mint egy évszázada kitermeli és helyben értékesíti is a lakosság. Így levéltári adatok szerint Bibarcfalva lakói már 1857-ben kitermelték a vaskövet abból a bányából, amelyet a fülei (Filia) „Vashámor Társulat“ jelölt ki az „Estánalj“ szomszédságában. A kitermelt vasércet a fülei vashámorba szállították és azért cserébe

rostélyt és kályhaajtót, vagy éppen ekevasat kaptak. (Jegyzőkönyvek az állami levéltárban).

A borvizet a bibarcfalviak már 1880-ban dugaszolták és szállították, amely esztendőben Szekula László — egy a levéltárban található jegyzőkönyv szerint — a borvízraktárt átadja a közbirtokosságnak.

1883-ban egy belügyminisztériumi körrendelet intézkedik a borvív dugaszolásának módjáról és a kutak tisztántartásáról.

Ezek az intézkedések a hosszú időn át üzemeltetett két forrás közül a „Borhegyi“ forrás vízére vonatkoznak. E forrás vizét 1883-ban Baló Mátyás tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja vegyelemezte.

1884-ben Udvarhely megye alispánja (Bibarcfalva akkor Udvarhely megyéhez tartozott) elrendeli, hogy az előző évben a Belügyminisztérium által elrendelt üvegszurkozás elmaradhat, ha a borvizes üveg nyaka keskeny.

1906-ban a borvizet bronzéremmel tüntetik ki a trieszti kiállításon. A következő évben újabb vegyelemzést végez dr. Hankó Vilmos akadémikus. Megállapítja, hogy ez a borvív a leghiresebb ásványvizekkel veszi fel a versenyt.

1910-ben a „Borhegyi“ forrás kitermelésére újabb kutak fúrását javasolják.

Egyik jegyzőkönyv azt mutatja, hogy 1917-ben a forrás még a közbirtokosság tulajdonában van, míg 1917. szeptember 10-én a közbirtokosság a forrást és a hozzátartozó épületeket bérbeadja Reck Antal baróti lakósnak.

Újabb vegyelemzésre 1931-ben kerül sor, 1943-ban dr. Bányai János — az udvarhelyi Fürdőszövetség igazgatója vizsgálja meg a vizet a vízhozam és hőmérséklet szempontjából.

Az 1943-as jellemzés azt mutatja, hogy ebben az esztendőben még dugaszolták a „Sziklából fakadó Borhegyi Borvív“-et. Adatok bizonyítják, hogy még 1949-ben is szállították a „Borhegyi“ vizet az ágostonfalvi (Augustin) vasútállomásra tehénszekérrel. Minden biztonnyal ez volt e borvívnek utolsó palackozási éve. S hogy ma nem dugaszolják ezt a vizet, annak legfőbb oka a forrás elégtelen termelése (az 1943 évi vizsgálat napi 16.000 litert mutat.)

Ez a forrás kellemes, üdítő asztalivízként a falu és a környéke lakóinak rendelkezésére áll. Két csorgón át állandó folyásával biztosítja a vízellátást.

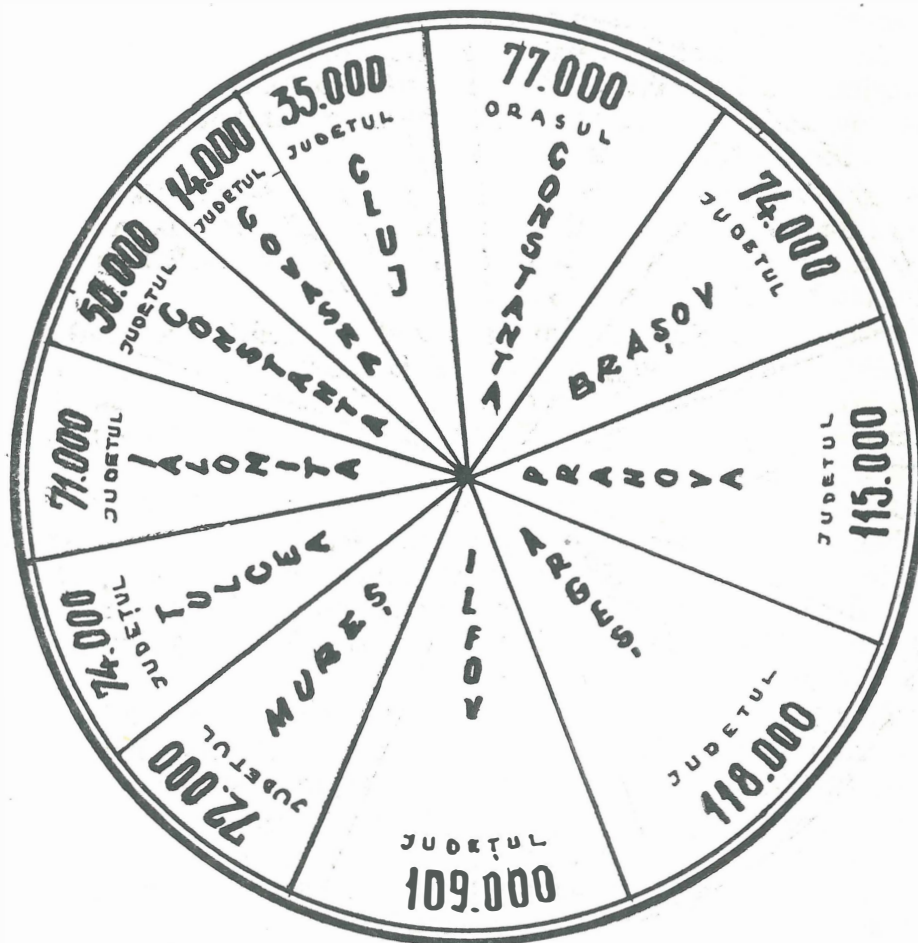
A másik forrás a „Baross“ forrás volt. Vizét szintén többrendben vegyelemezték. Így többek között 1926-ban dr. Pamfil kolozsvári professzor vizsgálta meg. Már 1926-ban javaslatot tesznek a forrás vizének radioaktív vizsgálatára. Ezt a vizsgálatot dr. Szabó Árpád 1942-ben el is végezte.

A Pamfil-féle vegyelemzés megállapítja, hogy a forrás víze alkalmas krónikus gyomor és bélbántalmak, érlemeszesevés, női betegségek és elhízás kezelésére. (A vegyelemzés eredeti okmánya Bányai János tulajdonában).

A „Baross“ forrás történetére vonatkozóan Székely Ferenc mérnök irt tájékoztatója 1958. május 21-én beszámol arról, hogy eredetileg a forrás egy fakeretben volt és a szomszédok saját szükségletükre onnan hordták a vizet egészen 1890-ig. Ebben az évben Szilágyi Endre budapesti lakos vásárolja meg a forrást tartalmazó telket. Befedi a kutat és megkezdi a

A BIBARCFALVI BORVÍZ BELFÖLDI FORGALMA

megyék szerint 1968-ban
Évi össztermelés 12.260.000 üveg

borvíz kitermelését. Kezdetben havi 1.000. litert termelt ki. Szivattyu nélkül, két literes üvegekbe töltötték a vizet. Az üvegeket kézi kefével mosták, és fadugóval dugták. Az egész ország területére szekérral szállították. Szilágyi már irodát is épített. 1907-ben Szilágyi Endrétől Göcsei István vásárolja meg a telket a rajtalevő forrással együtt. Ő már vasdugasolókat hozat Budapestről és megkezdi a kézipumpa használatát is. A vizet tartányba szívták fel, ahol szénsavazták. A szívást egy nagy kerékel végezték, amelyet két férfi felváltva hajtott.

Göczei István kezdi meg a borvíz vasúti szállítását; ugyancsak ő küld először külföldre is borvizet. Egy ládába 50 üveget helyeztek és minden külföldre küldött üvegen dugóhuzó is volt. Ez a borvíz Moldva és Havasalföld területén „Baross Oltul“ néven került forgalomba.

1939-ben Göczeitől Grecu Chişineanu vásárolta meg a forrást, akinek helyi megbízottja Tellmann Lajos volt.

1941-ben Chişineanutól Máthé Gyula és Borbáth Sámuel vásárolták meg. Ők már ugyanebben az esztendőben havi 4.000. liter vizet dugaszoltak, mindössze 12—14 munkást foglalkoztatva. (Eredeti okmányok a sepsiszentgyörgyi helyiipari vállalatnál).

E forrás valójában csak 1948-ban vált a nép tulajdonává az államosítással. Ezután az „Apemin“ veszi kezelésbe, mely tovább fejleszti az üzemet. Megindul a két váltásos termelés váltásonként 30—30 emberrel. Majd a megnövekedett fogyasztás miatt szezonmunkásokat is alkalmaznak és megindul a három váltásos termelés is.

Az „Apemin“ garázst és vitzornyot is épített. 1953-ban új kítat fúrnak közvetlen a „Baross“ forrása mellé. Nemsokára a „Baross“ termelését beszüntetik és a ma használatos kút „Május 1“ néven termeli 22 m. mélységről a dugaszolásra kerülő napi 60.000 liter ásványvizet.

Az 1926-ban javasolt rádióaktív elemzést dr Szabó Árpád 1942-ben elvégezte, megállapította, hogy a Bibarcfalva térségében található immár több forrás közül a fürdőtelep ivóvízforrását közvetlen a „Baross“ (tehát az ennek örökébe lépő „Május 1“) követi rádióaktív anyagok — radon — tartalom szempontjából.

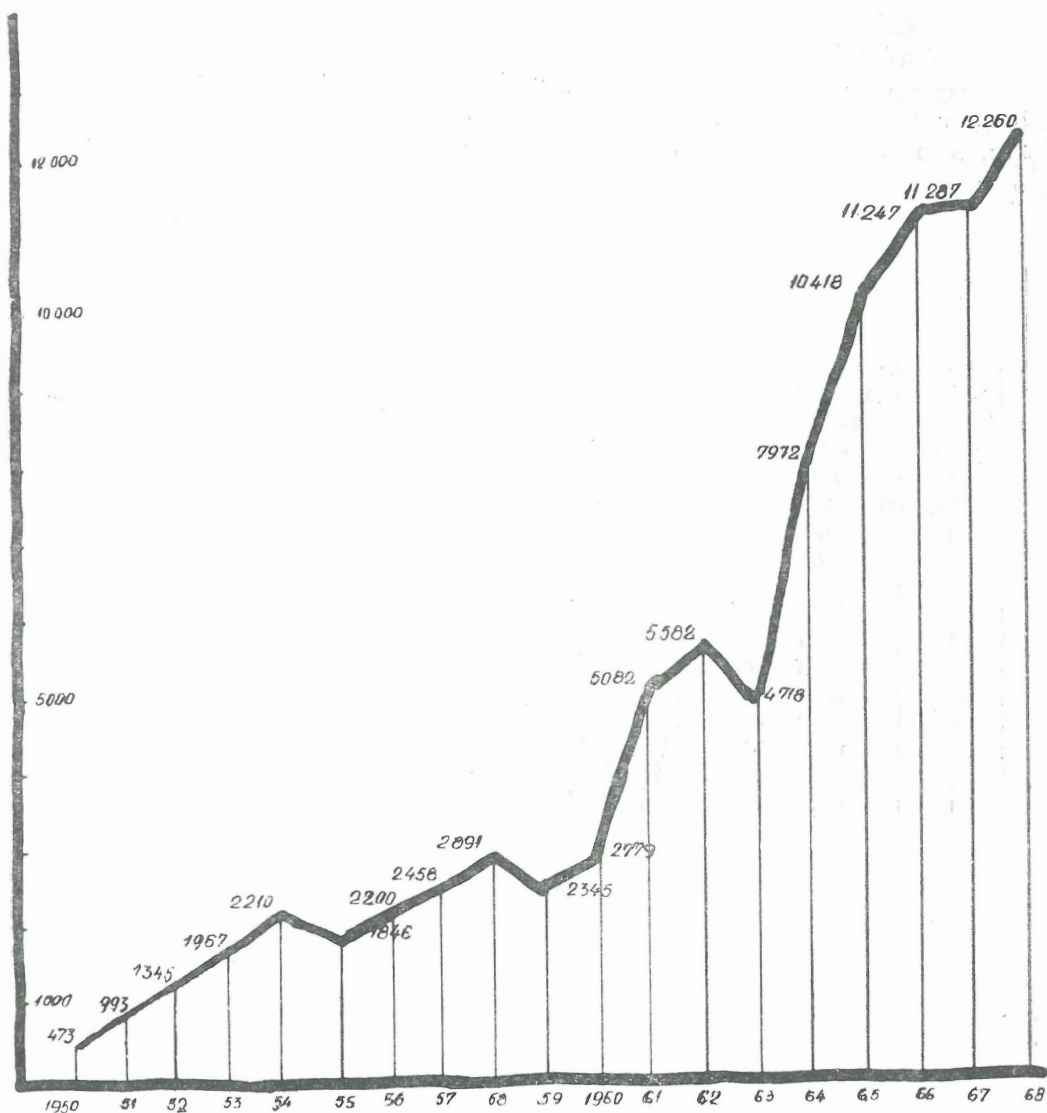
Dr. Szabó Árpád rádióaktív vizsgálata 0,2219 millimikron curié radont talál a vízben. Megállapítja, hogy „gyenge rádióaktivitásuk ellenére is a források igen jelentősek a rádióaktív sugárhatások szempontjából...“ (Dr. Szabó Árpád: Székelyföldi ásványvizek és forrásgázok rádióaktív vizsgálata. 5 oldal, 4-ik bekezdés és Dr. Szabó Árpád: Ásványvizek, gyógyiszapok és kőzetek radiológiai vizsgálata.)

A „Május 1“ forrás 1962, július 22-én 24 óra alatt 200.000 liter vizet adott. Ez a szám azt mutatja, hogy ez az egyetlen kút képes lenne országos elsőnek előléptetni Bibarcfalvát, ha az üvegmosásra édesvizet használhatnának, vagy pedig az időközben fúrt kutak vizét használhatnák erre a célra. (E forráson kívül az utóbbi időben végzett fúrások eredményeképpen még több kút ontja a nagy mennyiségű ásványvizet, amely elfolyik a Barót-patakának árterületén felhasználás nélkül).

A „Május 1“ forrás a legszárazabb időszakban is naponta több mint 100.000 liter vizet ad, amelynek ez idő szerint még 40 %-át üvegmosásra használják fel.

A sepsiszentgyörgyi „Kalász — Spicul“ helyiipari vállalatnál található 263 sz. szerződésben foglalt Hidrológiai tanulmány is javasolja üvegmosásra az édesvizet. Ha ez a javaslat valóra válik, akkor ez az egyetlen forrás — minden különösebb befektetés nélkül — megközelíti a legnagyobb termelést nyújtó „Borszék“ (Borsec) termelését.

Ha a bibarcfalvi borvíz-üzem termelését elemezzük, azt látjuk, hogy az 1950-es 473.000 liter évi termelés 1960-ig mérsékelten emelkedik 2.759.000 literre, viszont 1960 után rohamosan növekvő a termelés és az 1968-as termelés 12.260.000 literre rugott. (Lásd az 1. sz. grafikont). Az üzem termelőképességének fokozására továbbra is gazdag lehetőségek vannak.

1. A borvíz kitermelésének grafikonja ezer literben

1968-ban 10 megyébe szállították e vizet. E megyék fogyasztás sorrendjében a következők: Constanța megye és város, Prahova megye, Argeș megye, București város, Tulcea, Brassó (Brașov), Maros (Mureș), Ialomița, Kolozsvár (Cluj) és Kovászna (Covasna) megyék. (Lásd a borvíz útja című térképet és a kördiagrammot).

Az említett radioaktív vizsgálat megállapította, hogy a bibarcfalvi fürdőtelep ivóvíz forrásában a legnagyobb százalékban található radon, amely párosul a kénhidrogén jelenlétével is.

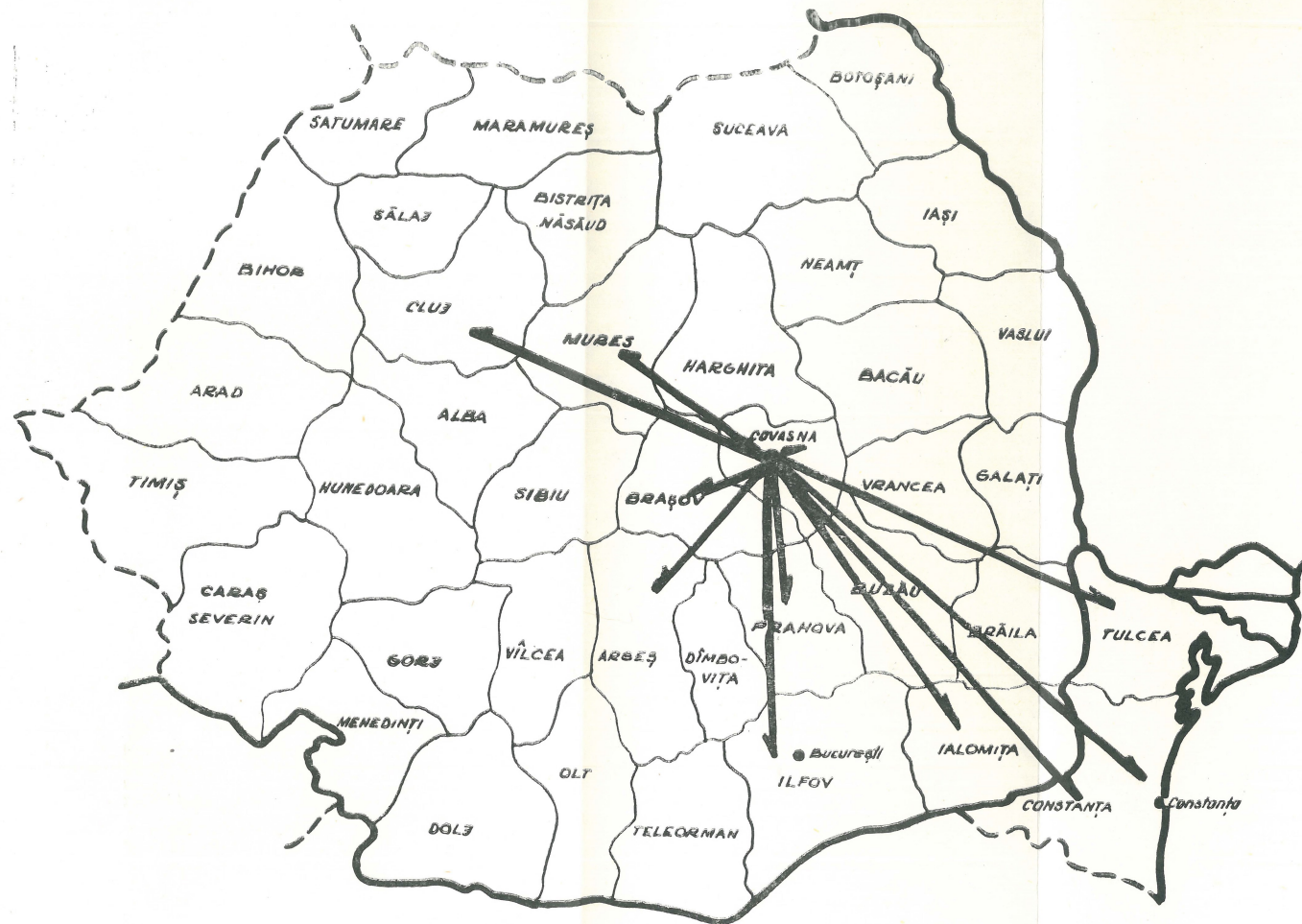
Mivel éppen a fürdőtelep ivóvíz forrása tartalmaz legtöbb radont, ezért igen előnyös egyszerre fürdő és ivóvíz kúrára.

A fürdő értágító hatású, ezenkívül serkenti a vérkeringést és reumatikus betegségek ellen igen jó gyógyviz.

Kovácsna megye fürdőigazgatósága és a „Kalász“ vállalat célkitűzése, hogy a fürdőtelepet és borvíz palackozó üzemét még fokozottabb mértékben a dolgozók igényeinek megfelelően, azok egészségének szolgálatába állítsa.

IRODALOM

1. *Apele minerale și nămolurile terapeutice din R.P.R.* Vol. II.
2. BÁNYAI JÁNOS: *A Székelyföld földtani viszonyai.* 1941. 16—30. oldal.
3. *Extras din contractul nr. 263 referitor la studiul hidrogeologic privind propuneri pentru instituirea perimetrului de protecție hidrogeologică zăcămintului de ape minerale de la Biborțeni*
4. COSTIN RĂDULESCU și ALEXANDRU KOVÁCS: *Contribuții la cunoașterea faunei de mamifere fosile din Bazinul Baraolt.* (Depresiunea Brașov), apărut în lucrările Inst. de Speologie „Emil Racoviță”. Tom. V. 1966. Editura Acad. R. S. România.
5. KISGYÖRGY ZOLTÁN: *Erdővidék.* (Előre, 1968. VII, 14).
6. E. LITEANU, N. MIHAILĂ, T. BANDRABUR: *Contribuții la studiul stratigrafiei quaternarului din Bazinul mijlociu al Oltului.* (Bazinul Baraolt). Comunicare prezentată de academicianul G. MURGEANU, în ședința din 12 iunie 1962.
7. Dr. SZABÓ ÁRPÁD: *Ásványvizek, gyógyiszapok és kőzetek rádiológiai vizsgálata.* (Különnyomat a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Emlékkönyvéből, 1956).
8. Dr. SZABÓ ÁRPÁD: *Székelyföldi ásványvizek és források radioaktív vizsgálata.* (Különnyomat a Hidrológiai Közölny, 1949, 1—2 számából).

A Bibarcfalvi (Biborteni) ásványvíz útja belföldön

FIGURÁLIS KÁLYHACSEMPÉK A SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

GAZDA KLÁRA

100 évvel ezelőtt a parasztháznak még jellegzetes tartozéka volt a bejárati oldalon, a sarokban elhelyezkedő, főzésre, fűtésre és világitásra használatos nyitott tűzhely, a *cserepes*. Nevét a „kályhákról“, a cserépcsempékről kapta, melyek a füstfogót borították be, helyettesítve a vesszőfonatos, vagy tapasztott szikrafogó elődöt, s díszítettségükkel, gyakran színes-mázás voltukkal a lakás üdeségét, hangulatosságát fokozták.¹⁾

A sepsiszentgyörgyi Múzeum régi leltárkönyvei 487 kályhacsempe beérkezéséről adnak számot. Jelenleg azonban, nem számítva a múzeum telkén lévő csiki házban felállított két cserepes alkotóelemeit, gyűjteményünk mintegy 300 drb.-ból áll. Ennek a fogyatkozásnak a főoka az 1945. évi menekítési kísérlet, amely a csempeanyagot is megtizedelte.

A Múzeum gyűjtősugarának megfelelően, kályhacsempéink a mai Kovászna, Hargita és Brassó megye területéről valók. A feliratos, évszamos darabok készítőjükről, keletkezési helyükről és idejükről is vallanak. Innen tudunk a XVIII. században élő kálnoki fazakasról, Bedő Istvánról, ismerjük a nevét a brassói Gabriel Erosinnak, a XIX. század derekán dolgozó Szócs Mártonnak és Szigeti Ferencnek, a küsmödi Berecki Zsigmondnak.

A fazekasok ilyenszerű közlékenysége ritka tünet. Néha még elárulják nevük kezdőbetűit vagy munkájuk keletkezési évét, de legtöbbször azt sem. Így csak alaposabb kutatás alapján lehet majd eldönteni, hogy az említett Kálnokon, Kézdivásárhelyen, Brassón kívül, régi fazekasközpontjaink — Barót, Bereck, Bodos, Magyarhermány, Nagyajta, Páva, Zabola, valamint az agyagiparáról híres Székelyudvarhely, Csíkmadaras, Csíkcsatóság és Barcaújfalu egyben kályhasközpontok is voltak-e. Korondról²⁾ és Bodokról³⁾ már biztosan tudjuk ezt.

Még nehezebb elkülöníteni egymástól, keletkezési helyük szempontjából az egyes darabokat. A korízlás, a divat megszabta motívumok ugyanis városról falura, központról központra vándoroltak, s a fazekasok átvették egymástól, persze, saját elképzelésüknek megfelelően alakítva rajtuk.⁴⁾ Így

érthető, hogy a brassói szász mesterek alkotásai sokszor csak a rajz pontosabb, szabályosabb vonalában, kiszámítottabb szimmetriájában, s gyakran cikornyásabb voltában térnek el székelyföldi társaiktól. Az 1. sz. ábrán látható kálnoki és brassói csempe között ezért olyan minimális a különbség.

A csempegyűjtemény egészét a díszítőmotívumok nagyfokú gazdagsága, változatossága jellemzi. A továbbiakban néhány jellegzetes típust szeretnék bemutatni.

A legrégebb, 1551-es évszámmal keltezett kályhacsempénk, mely ásatás útján, a sepsiszentgyörgyi Köntés kertben került elő⁵⁾ (21×28 cm), figurális díszítésű: gótikus ablakkeretben lovast ábrázol, aki jobb kezében kantárt, baljában lobogós kopját tart (3 sz. ábra). A díszítés realitása, határozott rajza, s az a tény, hogy a XVI. sz.-i darabot már zöldszínű máz borítja, arra utal, hogy ez valószínűleg még nem parasztfazekas készítménye⁶⁾. Egy későbbi, a figura ruházata alapján XVII. századnak gyanított, mázatlan, Kászonjakabfalváról előkerült példányról (21,6×18 cm) — 4 sz. ábra — már inkább feltételezhetjük ezt. Az ábrázolt vitéz itt is lovon ül, kezében hosszú, lobogós kopját tart, öltözete testhezálló, szűk dolmány, csizma. A készítő szemlélete, ábrázolásmódja naív: a ló oldalnézetből, a rajtaülő ember szemből látszik. Irreális elhelyezésű és nagyságú a ló lábát szegélyező körömsor. A keretdísz is szabálytalan vonalú.

Fig. 1

Fig. 2

Az 1890-es múzeumi értesítő még két régi, Torján lelt emberábrázolásos darabról tesz említést (mindkettő megsemmisült), s ezzel a figurális csempék sora le is zárult.

Hasonlóképp, kevés az állatalakkal díszített kályhacsempe is. Jónéhány darabot kétfejű sas díszít. Ez a motívum „felülről“ került be a népművészetbe, hiszen eredetileg a Habsburg monarchia címerének volt az alapeleme. A madár is kedvelt motívum.

Sokkal gazdagabb változatosságban fordulnak elő a növényi ornamentikájú darabok.

A 23887.-es leltárszámú, feliratos kályhacsempén (Bedő István Kálnoki fazakas, 1776/ — $29,5 \times 20,5$ cm — a reneszánsz ízlés jegyei tükröződnek. Reneszánsz maga a szerkesztés (a díszített mező középpontjából, a felezővonalak mentén, egymásra merőlegesen, liliomok nőnek ki, az átlók irányában pedig indadísz kanyarog, s a két, a mezőt oldalról lezáró korinthoszi pilaszter is (1. sz. ábra).

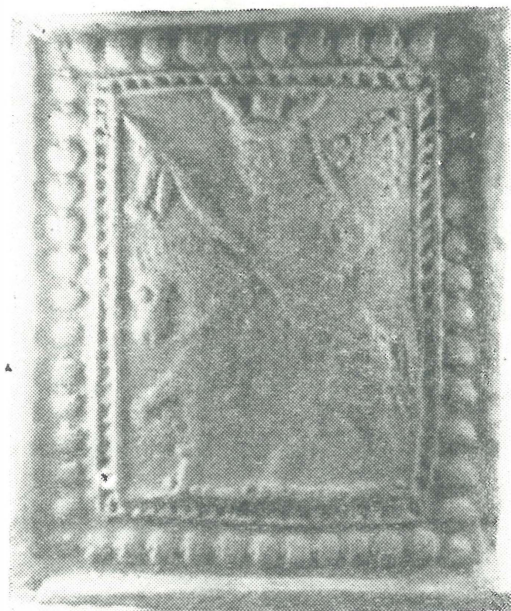

Fig. 3

Fig. 4

Centrális kompozíciójúak egy Dálnokról bekerült sorozat darabjai is. A középpontból, az átlók mentén négy, stilizált, egyszerűsített gránátalma (szintén reneszánsz stíuselem) indul ki, pontsorról tarkított domborított sávval összekötve, s közrevéve a felezővonalakon elhelyezkedő 4 keresztet. A sorozat egy érdekes jelenségre is fényt vet: a korábbi példányokat díszítő levélmotívum keresztte alakulására (5, 6 sz. ábra).

Változatos formában jelenik meg a kályhacsempéken a középtengelyre felépített virágtő-motívum is. Rendkívüli egyszerűség jellemzi pl. a 3973.-as leltárszámú, 1834-es évszámmal jelzett, mázatlan darabot (30×24 cm. — 7. sz. ábra). Magas, keskeny edényben levélbokor helyezkedik el. Gyakoribb típus a részarányos szerkezetű virágbozót, mely szívből, vagy az olaszorsó valamilyen változatából, kosárból, tálból, bokályból indul ki, néha egyszerűen a földből, vagy hajlított indavonalból, s rendszerint

hármás, vagy ötös tagoltságú. Virágbokor a kedvenc díszítőeleme a kézdí-
vásárhelyi fazekascéh mestereinek is. A virágok naturalisztikus ábrázolása

Fig. 5

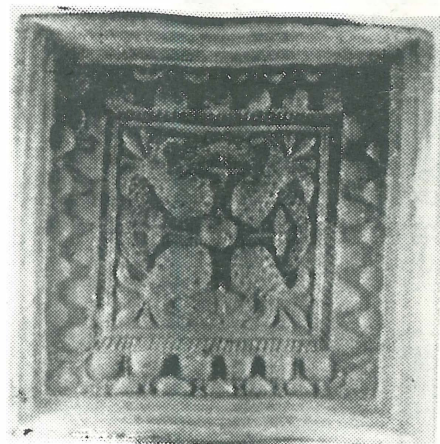

Fig. 6

azonban Szigeti Ferenc és Szócs Márton ezen, 1850 körüli munkáin, pol-
gáriasuló ízlésről tanuskodik (8. sz. ábra).

Ugyancsak valamilyen edényből indul ki a két ágra bomló, koszorút
alkotó virágbokor is. A küsmödi Berecki Zsigmond 1883-ból származó
kályhacsempéin a két ágat összekapcsoló virágelemet madárpár veszi

Fig. 7

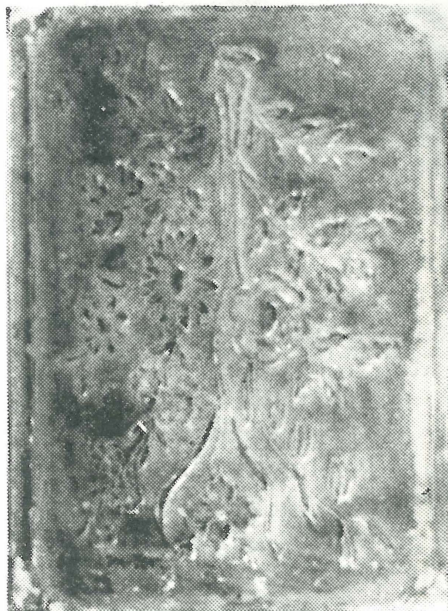

Fig. 8

közre. Egy másik csempénken (30×20 cm) a finom rajzolatú indakoszorú
közepén a népművészet ősi díszítőeleme, a napkorong helyezkedik el.

Végül, még egy jellegzetes díszítőeljárásról kell említést tennünk : a növényi elemek sok esetben mértani kompozícióba illeszkednek bele. Az ilyen szerkezetet ritmikusan ismétlődő elemek, élére állított négyzetek, az átlók mentén elhelyezkedő körök, váltakozó ritmusú, egymással szemben elhelyezkedő indavonalak, vagy bonyolultabb formák alkotják (9—11 sz. ábra).

A díszítőmotívumok sokfélesége mellett a változatosság forrása a mázasság is. Sok csempénk csillog zöld, zöldeskék, vagy zöldesszürke színben,

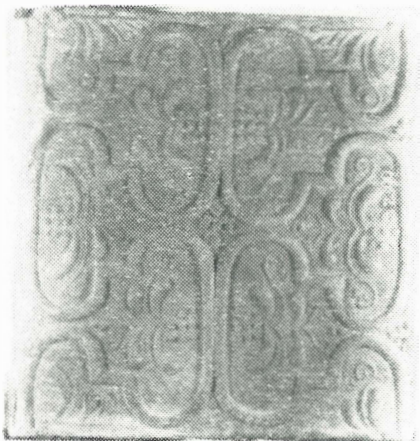

Fig. 9

Fig. 10

emellett gyakori a domborított díszítésnek fehér alapon kékkel való hangsúlyozása, s néha több szín együttes jelenkezése is.

A népi képzelet legtöbbször még a szerkezet szigorú rendjén belül sem tűri a megkötöttséget. Gyakran előfordul például az, hogy egyazon

Fig. 11

Fig. 12

csempe ugyanolyan elhelyezésű, szerkezetű díszítőelemei között nincs két egyforma. Ezt figyelhetjük meg az 1107.-es leltárszámú, zöldmázás, 1905-ben Brassóban vásárolt kályhacsempén is (22×22,5 cm; 12. ábra).

Ennek a díszítménye négyes tagoltságú: átlósan, a négyzet középpontja felé stilizált virágbokrok helyezkednek el, körülzárva egy négyszirmú körvirágot. Mindegyik bokor részarányos szerkezetű, így ugyanazok az elemek négyszer, illetve nyolcszor fordulnak elő. Egészen szembetűnő az alsó, szívből kiinduló, kétfelé hajló körvirágok közötti különbség. Hasonlóképp, nagy az eltérés a levél-motívumok és a csúcsot képező virágok között is.

Változatos ornamentikájukkal a csempék a nép díszítőösztönének, ízlésének, fantáziájának a megnyilatkozásai, de egyúttal művelődéstörténeti jelentőségük is von. Ezért egy ilyen, mennyiségben és formában egy-aránt gazdag gyűjtemény, amellyel a sepsiszentgyörgyi múzeum is rendelkezik, s amelyből ez a dolgozat csak izelítőt nyújt, elégséges adatot, kedvező feltételeket biztosít egy alaposabb, részletezőbb tanulmány megírásához.

IRODALOM

1. GYÖRFFY-VISKY : *A magyarság tárgyi néprajza*. I. k. Fűtés, 294. l.
2. MALONYAI DEZSŐ : *A magyar nép művészete*. II. k., 209. l. Bp. 1909.
3. Háromszék vármegye. *Emlékkönyv*. Sepsiszentgyörgy, 1899, 182. l.
4. GYÖRFFY-VISKY : *A magyarság tárgyi néprajza*. II. 368.
5. Dr. SZÉKELY ZOLTÁN : *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig*. Sepsiszentgyörgy, 1948, 69. l.
6. GYÖRFFY-VISKY : *A magyarság tárgyi néprajza*. I. k. Fazekasság, 327. l.
7. BALOGH JOLÁN : *A népművészet és a történeti stílusok*. Néprajzi Értesítő, 1967., 155. l. 156. l.

A BÉLAFALVI OLAJJÜTŐ

ERŐSS JÁNOS

Az emberi erővel működő olajjütők, prések, az első világháború után elvesztették jelentőségüket. Az iparosodás fokozott lendülete egyre háttérbe szorítja ezeket az erőműveket, napjaik megvannak számlálva. Csak azon a vidéken maradtak fenn, amely elszigeteltségénél fogva a kereskedelmi hálózat központjaitól félre esett vagy a hagyomány tisztelete és a régiekhez való ragaszkodás az egyes néprajzi tájegységek területén belül megőrizte a pusztulástól.

A tárgyi néprajz szakemberei már a múlt század végén felkutatták a sajtolásnak ezen eszközeit, rendszerezték, leírták s a szakirodalom terminológiája jelentősen gazdagodott a kézisajtoló eszközök neveivel.

Az olajprések (ütők) általában két csoportba sorolhatók:

- a) az ék és ütőrendszerű sajtolók
- b) a csavarorsós olajsajtolók. ü

Az ékrendszerű és botokkal ellátott olajjütők kezdetlegesebbek, mint a csavarorsósak, régiségüket nemcsak a szerkezeti felépítés és ötletesség, hanem az olajjütő fa-alkatrészeinek megmunkálása is jelzi.

Ezek a kézi olajprések általában ugyanazon az elven épülnek: függőlegesen ható nyomás, amit az ékek segítségével az ütögető, vagy a csavarorsós présnél — a szorítás fokozásával értek el. Egyes vidékeken az olajjütők elkészítése magán viseli a helybeli fűrő-faragó mester ötletességét, az alkotó elemek pedig a vidék sajátos terminológiáját tükrözik vissza.

Bélafeván (Kovászna megye) napjainkig fennmaradt egy kézi erővel működtetett olajjütő, egészen jó állapotban. A sepsiszentgyörgyi Múzeum 1968-ban megvásárolta és felállította az olajjütőt. Ezen a vidéken csak Bélafeván volt olajjütő, amely a Bándi család tulajdonát képezte. Az öregek visszaemlékezése alapján az olajjütő már öt emberöltő óta a családi „ős”ben maradó fiúnak jutott örökségül.

Pontos adatokat az olajütő keletkezési idejéről nem sikerült összegyűjteni, de a visszaemlékezés alapján 250—300 éves lehet. Bélafele volt még egy hasonló szerkezetű olajütő, amely a múlt század közepe táján elpusztult és azóta a Bándi család tulajdonát képező olajsajtoló elégítette ki a falu és a szomszédos falvak olajsztükségletét.

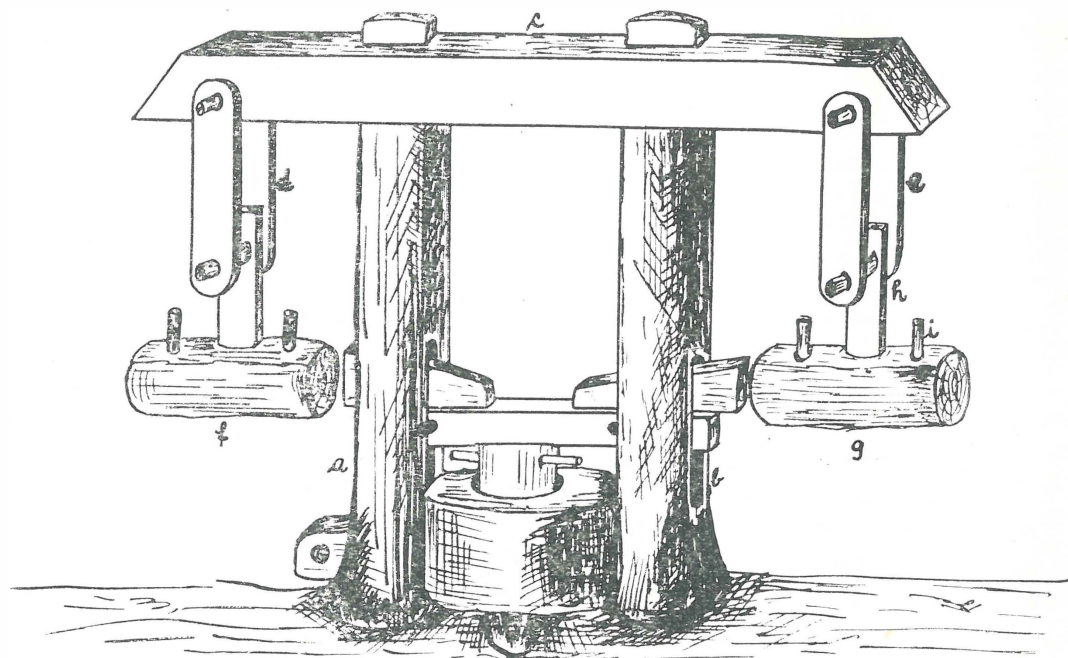

Fig. 1

Az olajat tökmagból, kender-, len-, ritkábban pedig bükkmakkból préselték. Az olajütő 1945-ig működött.

A bélafele olajütő szerkezete, elemei hasonlatosak az ország többi vidékén is (Bihar, Hunyad, Hátszeg, Csík, Udvarhely) ismert ék- és ütőrendszerű olajsajtoló felépítéséhez.

Egymástól 75 cm. távolságra két 180 cm. „láb“ emelkedik (I. sz. ábra, a, b). A lábak vaskosak, faragásuk durva, s alulról fölfelé vékonyodnak. Az egyik lábat élőfából faragták ki. A lábakon feküdt a 3 m. gerenda, amelyet két helyen csappal rögzítettek a lábakhoz. A gerenda két vége 90 cm. kiugrással távolodik el a lábaktól (c). A gerenda végéről csüngött le egy-egy „járom“ (d.e.), ebbe a két járomba akasztották a „botokat“ (f.g.). A botok vaskos törzsű tuskó darabok (80 cm), amelyeket egy-egy 58 cm nyelv (h) kapcsol a járomhoz. A botok fogantyúkkal vannak ellátva (i), hogy kézzel megragadhassák azokat.

A két láb között van elhelyezve a „csepesz“ (2 sz. ábra), amely eléggé durván faragott fatönk. A csepesz egyik végén csapban végződik, amely a láb vésetébe illeszthető. A csepesz csapja faszeggel rögzítődik a lábhoz,

hogy az ütögetésnél el ne mozdulhasson. A csepesz középső részén van a „pogácsa ágy“, egy 28 cm átmérőjű és 30 cm mélységű nyílás. Ebbe az ágyba helyezik a „papot“ (3. sz. ábra). A pap henger alakú, alsó részén vas abroncs van, hogy a nyomás következtében a hengeralakú rönk széle ne fodrozódjék. A „papot“ „dörökölő“ botnak is nevezik, közepén lapos kár van átbújtatva, hogy a csepeszből kihúzható legyen.

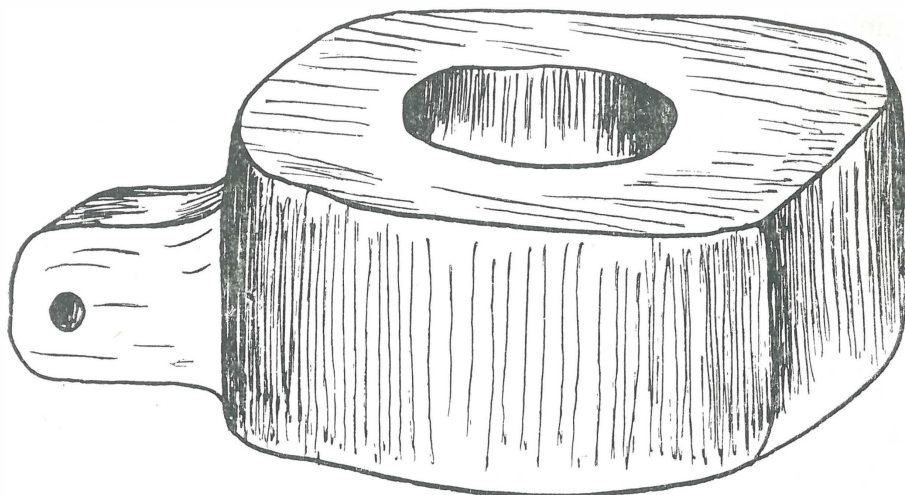

Fig. 2

A csepesz-üregbe gyömösölték a „külükben“ összetört, kirostált tökmaglisztet, amit előzőleg megdagasztottak és a sütőn, rézserpenyőben megpörkölték. A csepesz (néha külünek is nevezik Bélafalván) hengeralakú üregének alján rostaszerű lyukacsos falemez, van, ahol préselés közben az olaj átszivárog a csepesz alsó részén kivájt csatornába. A csatorna nyílásá-

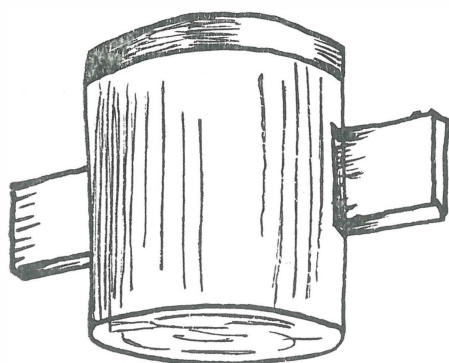

Fig. 3

Fig. 4

nál volt a földbevájt üreg. Idehelyezték az edényt, amelybe a préselt és tisztított olaj összegyűlt. Az olaj tisztítását gyapjútömítéssel végezték. Ez a tömítés 4 cm vastag, sodrott és egymáshoz rögzített gyapjúfonal szálából

készített korong. A korong mérete azonos a csesz üregének méretével (4. sz. ábra). A korong alakú szűrő megtisztította az olajat minden salaktól.

Az olajütőnek fontos eleme a „gerendely“ (5. sz. ábra). A gerendely felfelé domboruló fahasáb, hossza 120 cm, amit ráhelyeztek a papra és két végén faszögekkel rögzítettek a lábakhoz, hogy ütügetés közben ne mozdulhasson el. A gerendely két vége lecsapott, könnyedén mozog a lábak véseteiben. A gerendely két végére illesztették az ékeket (6. sz. ábra). Az ékek behelyezése után a járomban ingó két botot kézi erővel hozták mozgásba és addig ütügették az ékeket, amíg a pap rugózása jelezte, hogy a behelyezett pépből egészen kipréselődött az olaj.

Olajat Bélafalván mindig húsvét előtt ütöttek. Az olaj házi használatra készült, mindenki a maga szükségletére préselt. A prés tulajdonosa vámot vett munkadíjként, amely vám a termék 5 vagy 7 százalékát tette ki. Az olajpogácsát ugyancsak százalék arányában osztották el, s takarmányként használták a gazdaságban.

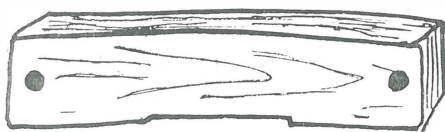

Fig. 5

Fig. 6

Az olajat böjtös ételek elkészítésére használták. (Olajos pityóka, káposzta és különféle olajjal készített tészták).

A petróleum elterjedéséig olaj égett a mécsesben, de még azután is hosszú ideig az istállóban szívesebben használták az olajat, mert nem volt tűzveszélyes. Gyakori volt az olaj felhasználása kenőorvossággként, főleg ha már megvastagodott és avas lett az íze. Használták sebekre „kicserepesedett“ érdes testrészek puhításához, az állatokat pedig ezzel kezelték tetű ellen.

Az olaj fontos eleme volt a falu díszítő művészetének is. A festékek keveréséhez olajra volt szükségük nemcsak a helybeli mestereknek, hanem sok apró, házilag készített gazdasági eszköz tartósításához és díszítéséhez.

A bélafalvi olajütő igen szép példánya az ék és ütő rendszerű kézi erőműveknek. Megőrzése nemcsak a tárgyi néprajz adatait gazdagítja, hanem lehetőséget nyújt nemzedékek egész sorának arra, hogy fogalmat alkothasson a népi fantázia ezen ötletes alkotásáról.

SZITA- ÉS ROSTAKÉREG KÉSZÍTÉSE KÖRÖSÖN (KOVÁSZNA MEGYE)

MOLNÁR ISTVÁN

A néprajzi irodalom alig foglalkozott a szita és a rosta egyik lényeges alkotó részének, a kéregnek az előállítási módjával, holott — jellegénél fogva — ez a ténykedés is a falusi kismesterségek csoportjába tartozott. (1)

A kéregfaragó vidékekre, a faragóközpontokra a korabeli gazdaság-néprajzi jellegű közleményekben, statisztikákban sokhelyen találunk utalást, (2) de magát a készítés módját, menetét és munkakörülményeit nem ismertették. Ennek a problémának a vizsgálata pedig megéri a fáradságot, mert egyrészt szorosán hozzátartozik az erdő néprajzának minél alaposabb megismeréséhez, másrészt viszont a szítás - rostásmesterség leírása — akár népi ipari, akár ipari szinten — ennek ismerete nélkül hiányos lenne.

A népi szításmesterség anyagának gyűjtése, a készítés módozatainak rekonstruálása közben bukkantam rá a Kovászna melletti Körösön a kéregfaragásnak ma már csak emlékezetben élő (3) és két múlt századbeli községi jegyzőkönyv (4) néhány idevonatkozó adatában őrzött nyomára. Ezeknek alapján kísérlem meg ezt a már rég eltűnt falusi kismesterséget ismertetni.

A fenyőerdők fáját feldolgozó sokféle népi kismesterség sorában a szita- és rostakéreg faragása a kevésbé elterjedt és így kevésbé ismert foglalkozások közé tartozott, holott a szitakészítő mesterségnek — egészen a jelen század első évtizedéig — igen fontos félkészárut szállított. Készítésével hazánkban többek közt a Háromszéki medence Kárpátok mentén elhelyezkedő néhány peremközségében (Körösön, Papolcon, Zalánban, Zágonban, Pákén) a lakosok közül apáról fiúra átörökített tudás alapján — régi idő óta sokan foglalkoztak.

A. — A helyi hagyomány szerint az említett vidék legrégebb és legismertebb szitakéreg faragói a körösiek voltak. (5) Ennek oka részben az volt, hogy a szitakészítést, mint falusi jellegű kismesterséget Erdélyben eddigi ismereteink szerint Székelykeresztúron kívül még csak Kőrösön gyakorolták.

A kőrösi és az említett többi helység kéregfaragásának alakulása részben időben, részben indító okaiban különbözött egymástól.

Kőrösön a szitakéreg faragása még a feudalizmusban kialakult. Kezdetben azonban nem önálló mesterségként üzték, hanem csak kiegészítő, járulékos foglalkozás volt, amely egy ősi gyökerű falusi alapkismesterséghez, a szitássághoz kapcsolódott. (6) Mint különálló olyan kismesterség, amely a kérget már nemcsak a családi szitakészítő háziipar szükségletének a fedezésére, hanem eladásra is termelte — csak később önállósult. Önállósulási folyamatának szakaszai a következők :

— az első időszakban a kérget csak a szitások és csak a maguk szükségletének a fedezésére készítették ;

— később a kéreg iránt mutatkozó kereslet növekedése folytán, (7) — a szitakészítő házi műhelyek szükségletének fedezésével párhuzamosan, de még a szitás termelési egységek keretében — eladásra is faragtak kérget ;

— az önállósulási folyamat utolsó szakaszában a kéregtermelés a növekvő kereslet nyomán a szitás kéregtermelő egységek mellett — de azokkal semmi kapcsolatban nem álló, részben bér munkán alapuló — önálló kismesterséggé vált.

A kéregtermelésnek ezt az önállósulási — külön kismesterséggé válási folyamatát részben az tette lehetővé, hogy a termelésben jelentkező konjunktúra nyomán az ősi szitáscsaládok egyes tagjai az autarchikus, önellátó szitás termelési keretből fokozatosan kiválva, kizárólagosan csak kéregtermelőkké lettek, részben pedig az, hogy ugyancsak a megnövekedett kereslet indíttatására a falu eddig csak földműveléssel, erdőléssel foglalkozó, elsősorban vagyontalanabb rétegének tagjai, a termelésbe bér munkásokként bekapcsolódtak.

A tárgyalt vidék Kőrösön kívüli többi helységében — ahol a szitakészítés mesterségét nem gyakorolták és így a kéregfaragásnak nem voltak meg a feudalizmus termelési sajátosságaiba ágyazódó gyökerei — ez a kismesterség mint új termelési ág csak a kapitalizmus időszakában jelent meg. Kialakulását és fejlődését ezekben a helységekből kizárólag a kéreglemez iránt, mint félkészáru iránt mutatkozó megnövekedett kapitalista kereslet, illetve közvetítő kereskedelem segítette elő. (8)

A kéreglemez nyersanyagát a fenyőerdőkből termelték ki.

A kéregfának az erdőből való kitermelési joga a kitermelő birtokjogi helyzete alapján idők folytán változott. A hagyomány szerint a szitások a régmúltban a saját céljukra szükséges szitakéregnek való fát a szabad erdőkből ingyenesen szerezhették be. (9) Amikor az erdő később tilalmas lett, akkor már csak meghatározott kötöttségekkel lehetett a szükséges fát kitermelni. A valamicske ingatlanal rendelkezők birtokjoguk arányában, a vagyontalanok — de a birtokosok is, ha joguk felett

igényeltek fát — a községi előljárással által megállapított darabszám szerinti ár, később köbméterenkénti taxa lefizetése ellenében a községi köz-erdőkből termelhették ki. (10).

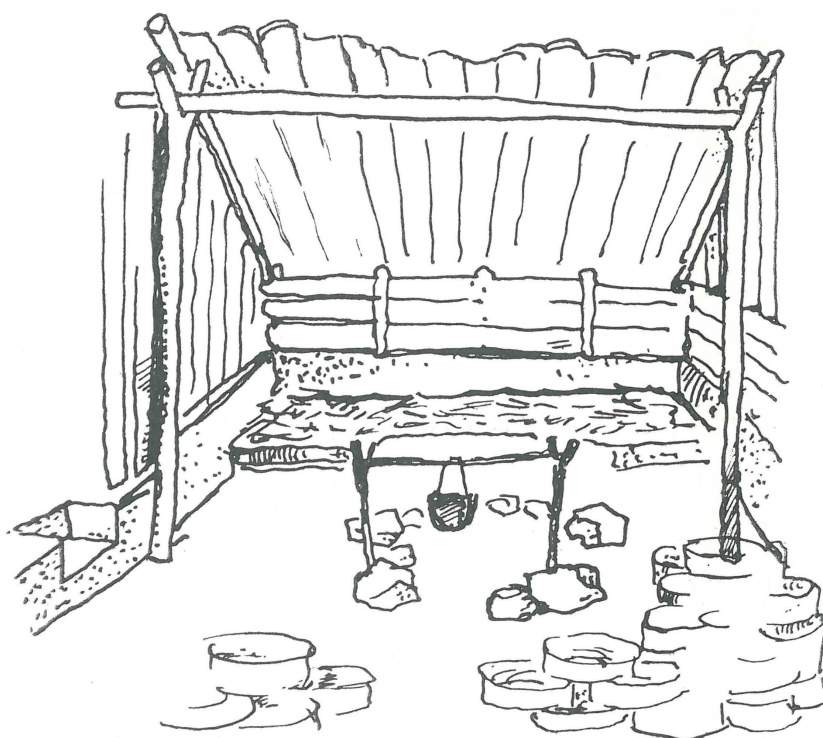
A kapitalizálódási folyamat következtében a múlt század második felétől fokozottabban mutatkozó kereslet nyomán, a magántulajdonban levő erdők is bekapcsolódnak a kéregtermelésbe. Ezekből az erdőkből a kéregnek való fát vagy maga a tulajdonos termeltette ki, vagy pedig — meghatározott összegért — vállalkozóknak adta bérbe. Erdőrészek bérbeadását községi közületek is gyakorolták. (11)

A kéregtermelés mértéke attól függött, hogy a szítások a magán-, szabad- vagy a közerdőkből a maguk vállalkozásában saját célra termeltek-e kérget, vagy pedig kitermelését kereskedelmi cézzal az erdőbirtokosok vagy a tőlük bérlő vállalkozók végeztették-e. Kezdetben, amikor a termelést a szítások a szabad erdőkből csak a maguk készítette, eladásra szánt szitamennyiség szükségletének fedezésére művelték, természetesen kisebb méretű volt. A termelés nagyobb arányúvá akkor kezdett válni, amikor a kéregkereslet növekedésének következtében az önállósulás útját járó kismesterség művelői (a kéregtermelésre áttérő szítások és az újonnan termelésbe kapcsolódó kis vállalkozók) — kisebb mértékben birtokjoguk arányában, nagyobb mértékben a befizetett taxa ellenében a községi közerdőkből jutva nyersanyaghoz — a közvetítő kereskedelemnek kezdtek szállítani. Legnagyobb méretűvé viszont akkor vált, amikor a magánerdőket nagykereskedelmi céllal vagy maguk a tulajdonosok, vagy az azoktól bérlő vállalkozók termeltették ki és dolgoztatták fel.

A fenyőkéreg iránt mutatkozó egyre nagyobb méretű kereslet az értékesítésben is — a hagyományos termelő-eladó formával párhuzamosan és egyidejűleg — főképpen a múlt század végétől századunk elejéig, a helyi kapitalista jellegű vállalkozások különböző formáit eredményezte. Kezdetben a kisebb forgótökével rendelkező közvetítő kereskedők működtek. Ezek a kérget saját vállalkozásban egyenként, vagy legfennebb egy-egy család keretében dolgozó kéregfaragóktól — akik az eladási árat a fáért fizetett taxa és a munkával eltöltött idő körülbelőleges értékének felszámításával állapították meg — vásárolták fel. A kérget aztán saját fuvarokkal az erdélyi vásárokbá, pl. Brassó, Fogaras, Szeben, Enyed, Medgyes, Segesvár stb. szállították. (12) Később néhány közvetítő kereskedő Kovásznán önálló lerakatot létesített. (13) A kérget innen — kezdetben szekérfuvarral, később vasúton szállították a munténiai, moldvai, szerbiai megrendelőknek. (14) A saját erdőterülettel rendelkező birtokosok közül is többen, a fenyőfa jobb értékesítési lehetőségét nézve, kéregtermelési vállalkozásba kezdtek. (15) Voltak olyan vállalkozó kereskedők is, akik nagy erdőrészeket vettek bérbe s azokban a kéregnek való fát helyben dolgoztatták fel. (16) A kész kéreglemez a szekerekkel megközelíthető kijelölt helyen vették át a faragóktól. Innen Kovásznára fuvaroztatták, (17) onnan vasúton szállították tovább a bel- és külföldi feldolgozó műhelyeknek. (18)

A kéregfaragás helye és időszaka. — A szabad erdők idején, amikor a kőrösi szítások még önálló kéregfaragók is voltak, a kéregnek való

kitermelt fát mindig az erdőben, a kitermelés helyén dolgozták fel. (19) Amikor azonban az erdő tilalmas lett s a szításoknak is a fát meg kellett vásárolniuk, akkor az ősz végén, tél elején elkészített rönköket szekérral, illetve szánnal haza szállították s otthon dolgozták fel. Egy-egy család 4—5 m³ fát szállított haza s hogy ne száradjon meg, azonnal hozzákezdtek a kéreglemezek kifaragásához. Ha a családban nem volt olyan fiúgyermek, aki a családfőnek tudott volna ebben a munkában segíteni, akkor napszámos segítséget fogadtak. (20) Később, amikor a kéregfaragás önállósult, a termelés időszaka a Baraturán, Nagyhavason, Hosszúhabasban, Kalabucsban, tavasztól ősz derekáig vagy késő őszig, néha a télbe is bele nyúlva tartott. (21) A fél évnél is tovább tartó munkaidő s a munkahelynek az otthontól — az erdőrészek kihasználódása nyomán — egyre távolabb tolódása miatt a termelés idejére az erdőbe ki kellett telepedni, „az erdön tanyát kellett verni, lakókajibát kellett készíte-

a.

Fig. 1/a

ni“. (22) „Nem lehetett azonban mindenütt tanyát verni, csak olyan helyen, ahol a közelben vízforrás vagy patak volt“. (23) Rendszerint a család férfi tagjai telepedtek ki az erdőbe, akik az otthon és a munkahely közötti távolságtól függően, időnként haza látogattak „tisztáért“, és élelemért. Gyakori eset volt azonban, hogy a távolabbi, a moldovai, mun-

téniai szélek erdőrészeiben lévő munkahelyekre az egész család kitelepedett, férj, feleség, gyermekek, ilyenkor a fejős kecskét is magukkal vitték. (24) Minden család külön kalibát készített magának, melynek alapterülete kb. 3,5-4x3,5-4 méteres négyzett volt s 30—40 cm mélyre be-

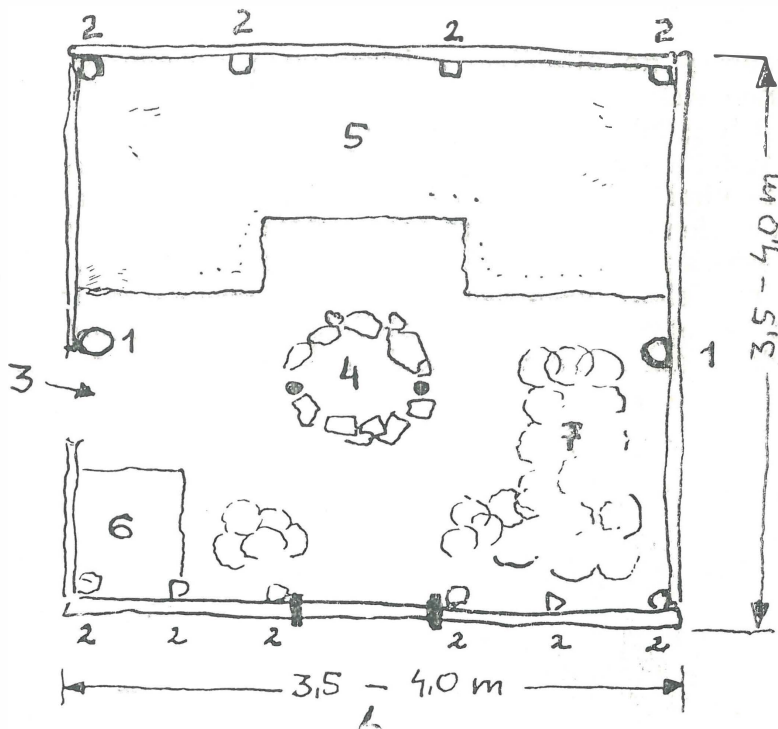

Fig. 1/b

ásták a talajba. (l. ábra) A földbe ásott gödör oldalait és a felszín feletti oldalrészeket selejtes pelenkékkal (25) bérelték ki. Föléje szemerkefenyő (26) kérgéből sátoztetőt építettek, amit két ágafára fektetett tetőtartó rúddal támasztottak alá. A kaliba közepén volt a kövekből rakott tűzhely. A kaliba egyik oldala mellé rendezték el a fenyőfagallyból készített fekvőhelyet. A többi oldalak melletti térség a kész kéreg tárolására és az élelem elhelyezésére szolgált.

Mindenki, egyén vagy család, saját magát élelmezte, „a maguk élelmén dolgoztak“. A nyers élelmet a munkahelyre való kitelepedéskor magukkal vitték s naponta, reggel és este meleg ételt, délben hideget ettek. (27) Az élelmet a pálinka egészítette ki, amit kicsi fahordócskákban, „botárok“-ban tartottak. (28)

Ha az otthontól idegenbe mentek a kéregfaragók, pl. a Boszniában bérelt erdőbe, az élelmezés nyersanyagát a vállalkozó biztosította s ellenértékét a faragók keresetéből levonta. Idegenbe azonban csak férfiak mentek, esetleg nagyobbacska fiúgyerekekkel, asszonyt, kisgyereket nem vittek magukkal.

B. — Az elmondottak után, a következőkben tekintsük át a kéregfaragás munkamentét a nyersanyag kiválasztásától a kéreglemezek kidolgozásán át egészen a feldolgozásra való átadásig.

I. A nyersanyag és megválogatása

A szitakéreg, de általában a kéreglemez nyersanyaga a *szemerke*, *szemerkefenő* vagy *pipiri* (Vörös fenyő — *Larix decidua*). (29) Más fenyőfélék a kéreg készítésére nem voltak alkalmasak. A szemerke a ritkább fenyőfajták közé tartozik s az erdőségekben szétszórtnan, kisebb csoportokban található. A kéregfaragó ezt fajtát kereste ki mindig s ezekből is csak a kéreglemez készítésére megfelelőket vágta ki. A lábán álló fa megválogatása „szemre” — megtekintéssel történt. (30) A szitakéreg szélességének megfelelő vastagságú, épsudarú, bogmentes fát „néztek ki” kivágásra s azt egy kéregdarab lepattintásával megjelölték. A kiválogatott szemerkét, fája felhasználhatóságának megállapítása végett, kétsze-

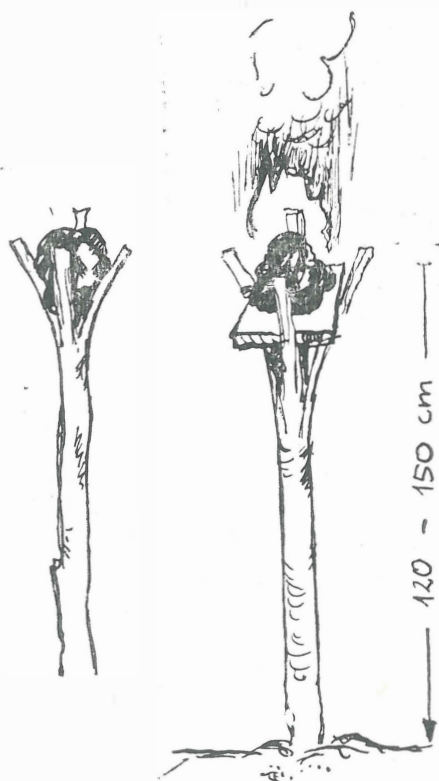

Fig. 2

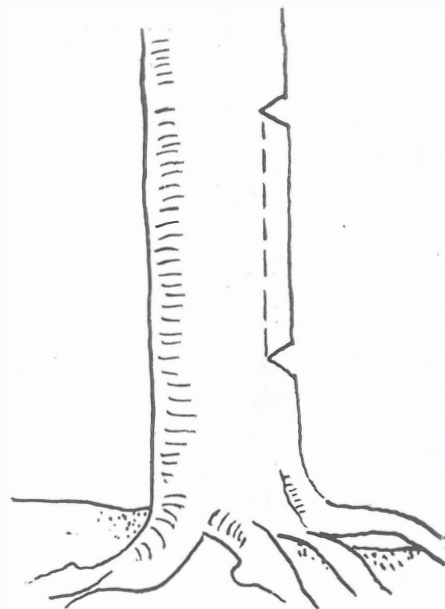

Fig. 3

res próbának vetették alá, mégpedig a ledöntés előtt és után. Az első próbavételt még a lábán álló fán végezték el. Ezt a műveletet „halkolás”-nak nevezték (3. ábra), s azt mondták ilyenkor, hogy „halkot vettek”. (31) A fa töve felé a törzs északi oldalából (32) a fejszével tenyérnyi

mélyen V alakú róvást nyestek, majd a metszet fölött 35—40 cm-re egy ugyanilyen bevágást tettek. A két bevágás közti szakaszrész a fejsze élével „kipattintották” — kihasították. A kihasított darabot aztán lemezekre „pattogatták”. Ha a kimetszett próbadarab hasításkor egyenletesen és könnyen hasadt, feltehető volt, hogy a szemerke teljes egészében jól fog hasadni. A fát csak akkor döntötték le, ha a próbavétel a kiválmaknak megfelelő eredményt adott.

II. A nyersanyag feldolgoása

1. Rönk készítése. — A ledöntött fából rönköt készítettek. Ezt a műveletet „legallyzás”-sal kezdték, azaz a fa ágait tőben a fejszével lecsapdosták. A törzsnek a csúcsa felé eső elvékonyodott hegyét is a még használható vastagságig (egy kéreglemez szélesség) levágták, majd a fa kérgét a fejszével lehántották. A további munkára így előkészített törzset nevezték „rönk”-nek.

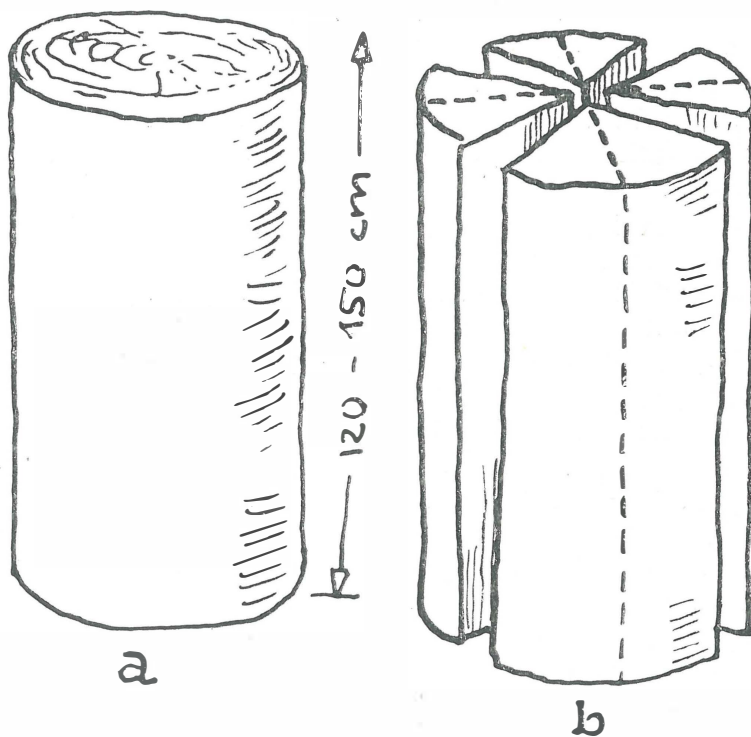

Fig. 4

2. Szakaszolás, ródálás vagy „kölöp” készítés. — Ebben a munkafázisban a rönköt a kéreg hossz méretéhez (33) szükséges nagyságú darabokra szabdalták, ródalták szét. A ródálás megkezdésekor került sor még egy közbeiktatott műveletre, a második próbavételre. Megtörténhetett ugyanis, hogy a darabolásra előkészített rönk nem volt teljes hosz-

szúságában egyenes szálalású. Ez az első próbavételből, a halkolásból még nem tűnhetett ki. Ezért a rönköt teljes egészében „látatlanul“ nem darabolták fel, hanem vagy a rönk közepe tájáról, vagy a vékonyabbik felől lefűrészelték egy darabot s azt fejszével széthasogatták. Ha a fa szálalása „kosszarvas“ — „facsaros“ (csavarodott) volt, akkor a kéreglemezek is elcsavarodottan hasadtak, a szitakéreg készítésére nem voltak alkalmasak. De volt olyan eset is, hogy a „fa bele húz“-ott, a rönkdarab nem hasadt egyenletesen végig, hanem töredezett. Az ilyen fából nem lehetett „szálalni“, belőle szitakérget hasítani. Az ilyen fát nem is darabolták fel. (34)

Ha a próbadarab a kiválanomnak megfelelően hasadt, akkor megkezdtek az egész rönk elródalását, (35) szakaszolását. A rönk elródalt darabjait „kölöp“-nek nevezték (4/a ábra). Ezeknek feldolgozása közben tűnt aztán ki véglegesen, hogy jó-e egészen a fa vagy csak részben. Bármennyire körültekintőek voltak a fa megválogatásában, még a kétszeri próbavétel után is megtörténhetett, hogy a kölöp teljes egészében nem hasadt jól. Ilyenkor a rosszul hasadó részt levágták s a megmaradt jó felől rövidebb, kisebb kerületű, vagy tejszűrő szitának „biricskó“-nak való kérget készítettek. (36)

3. *Negyedelés.* A kölöpöt bütre állították s a fejsze élével kétfelé hasították. A kétfelé való darabot ismét ketté hasították, ami által negyed hasábok keletkeztek (4/b ábra). A munkafázis ezért kapta a negyedelés elnevezést.

4. *Tincselés.* A kölöp elnegyedelt darabjai még vastagok voltak. Ezért vékonyabb hasábokra kellett széthasítani, nyolc (4/b ábra) vagy tizenhat darabra, a negyedelt hasábok vastagságától függően. „Mikor a negyedeket szétvertük, ezt neveztük tincselésnek“.

5. *Fokolás.* Ezzel a művelettel már a szitakérget a kívánt „fok“-ra — szélességméretre dolgozták ki. (37) A művelet abból állott, hogy a tincseknek a „fok“-át (a hasáb külső, héj alatti fele) és az „élet“ (a hasáb belső, bél felőli része) „lepucolták“ — lefaragták, „kivették a belit“, „levették a szinit“. Ezt a munkát a következő módon végezték: egy tincset kézbe véve egyik végét a földre tették, másik végét, föléje hajolva, a hasukhoz támasztva, testük nyomásával rögzítették, leszorították. A kézvonóval előbb „lehúzták a fokát“, majd a tincset megfordítva „lehúzták az élet“. Hogy a tincs fokából és éléből, a szitakéreg szélességének megfelelően mennyit kellett lekézvonzózni, azt a „fokoló inas“ — sal-mércével állapították meg. A „fokoló inas“ egy kb. 30-35 cm hosszúságú lapocka volt, amelyen beróvásokkal a szitafajták nagyságának megfelelő kéregszélességek meg voltak jelölve. Ezt a lapockát a tincs lapjára, a hosszirányára merőlegesen, ráfektették s a rajta lévő jegyek szerint a szükséges szélességre lefokolták.

6. *Szálalás.* Ezzel a művelettel a lefokolt tincseknek a szitakéreg vastagságának megfelelő, vékonyabb lemezekre való hasogatását végezték el. Így alakították ki a tulajdonképpeni kéreglemezt, amit „pelenké“-nek neveztek.

7. A pelenke faragása. A szitakéreg faragásának az utolsó munkafázisa. Ebben a műveletben a pelenke lapjait kézvonóval a kellő vastagságra és egyenletesen símára lefaragták, vigyázva arra, hogy a foka valamivel vastagabb legyen, mint az éle. Ez a vékonyabb része lett a szita „csináló fele“, amire a szitavásznat rácsiptették. (38) A faragást „faragó pad“-on végezték. (5. ábra). Egy a lábán álló fenyőfa oldalába ember-

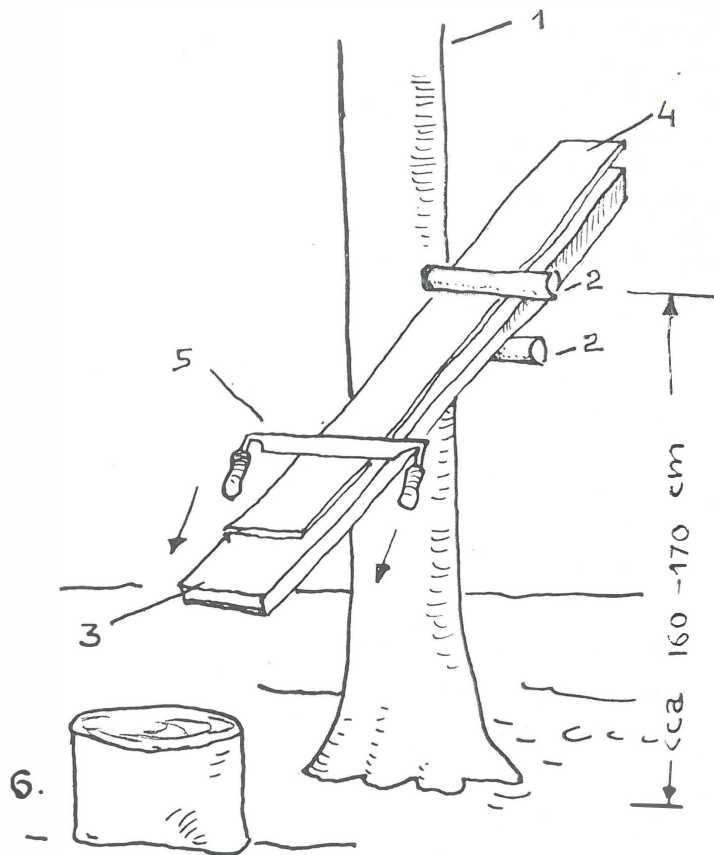

Fig. 5

magasságban, egymástól 15 cm-re 3-4 lukat furtak. Ezekbe kb. 30 cm hosszúságú fogakat „csap“-okat ütöttek. A csapok közé „bécseptették“ — beillesztették az „estempely“-t, a 150 cm hosszú, 16 cm széles, félcolos vastagságú faragódeszkának egyik végét úgy, hogy a deszka függő része ferdén lefelé álljon. Erre ráfektették a megfaragandó pelenkét, szintén becsiptetve a fogak közé úgy, hogy a felső vége az estempelyen 40—50 cm-re túl nyúljon. A kéregfaragó, egy csutakra, szembe ült az estempellyel, annak lelógó végét a mellével lenyomta s az így rögzített alkalmatosságon a kézvonóval lesimította a pelenke maga felé nyúló lapfelületét. Utána a pelenke eddig becsiptetett végét fordította maga felé. Végezve ezzel is, a pelenkét átfordította a másik lapjára s azt is hasonló módon megfaragta.

III. A szitakéreg szállításra való előkészítése és szállítása.

A félkész árunak kifaragott pelenkét elő kellett készíteni a szállításra. Ennek a ténykedésnek is több munkaszakasza volt.

1. *A pelenkék előzetes, részleges szárítása.* (39) A pelenkék faragásának befejező műveletével párhuzamosan végezték. A nyers fenyőlapok sok nedvességet tartalmaztak. Így szállítani, súlyosságuk miatt nem lehetett, ezért a nedvességnek egy részét el kellett párologtatni. A szárítást nyílt lángú tűz fölött „szárasztó“-n végezték (6. ábra). Egy 1x2 m-es terület négy sarkába négy darab „ágas“-t — ágas cöveket vertek a földbe, amelynek ágai a felszíntől kb. 130 cm magasan állottak. Az ágasokba „keresztfák“-at helyeztek. Ezekre fejtették lapjával a pelenkéket. Ez alá „lassú lángú“ tüzet csináltak, nagyon vigyázva arra, hogy a pelenkék „ne pergelődjenek meg, ne kapjanak veres színt“ — maradjanak meg szép fehér színűeknek. A pelenkék a szárítás alatt nagyon gőzölögtek. Egy ember forgatta azokat mindaddig, míg a gőzölögés csökkent.

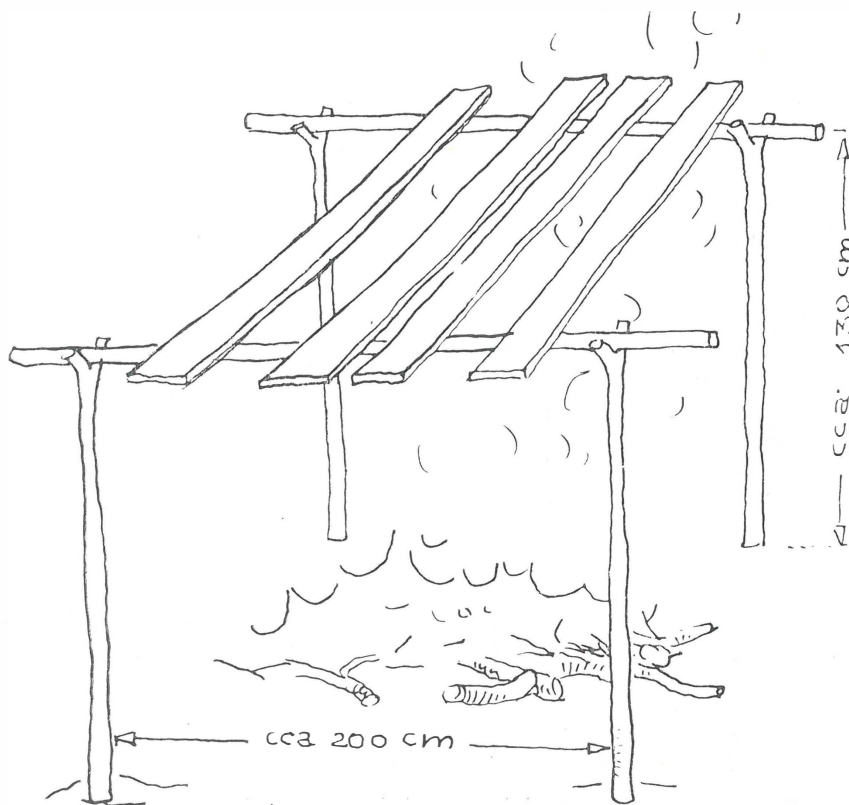

Fig. 6

2. *A kéreg hajtása.* A pelenkéket a „hajtó pad“-on (7. ábra) „meghajtották“ — meghajlították. A kéreghajtó padot a következőképpen készítették el. Két darab kb 10 cm átmérőjű és 2 m hosszú fenyőfa cölöpöt egymástól 40 cm-re a földbe bevertek. Mellmagasságban a cölöpö-

ket két oldalról egy-egy kötéssel összefogták. (40) Az egyik kötést, az alsót, gömbölyűre faragták, a másik, a felső, csak hasított „fog“ volt. A kötéseket úgy helyezték el, hogy a gömbölyű kötés felső vonalától a másik kötésnek alsó vonala kb 5 cm-el fennebb álljon. A hajtást végző kéregfaragó, munka közben, a gömbölyített foggal állott szemben s a két fog közé 4–5 egymásra fektetett pelenkét „bécsiptetett“ — benyújtott annyira, hogy kb 40–50 cm hosszú rész maradjon maga felé. Ekkor két kezének ismétlődő nyomásával „kezdte lefelé erőltetni“ — lefelé hajlítgatni óvatosan, hogy ne törjenek el. Nyomogatás közben a pelenkenyalábot mindig néhány centiméterrel maga felé húzta mindaddig, amíg a pelenkehossz közepét elérte. Ekkor a nyalábot a fogak közül kihúzta s megfordította, hogy a másik felét is meghajthassa. Ezt a műveletet „négyöt vessen“ is megcsinálta mindaddig, amíg a kéregnyaláb a kívánt hajlatot, görbületet megkapta. (41)

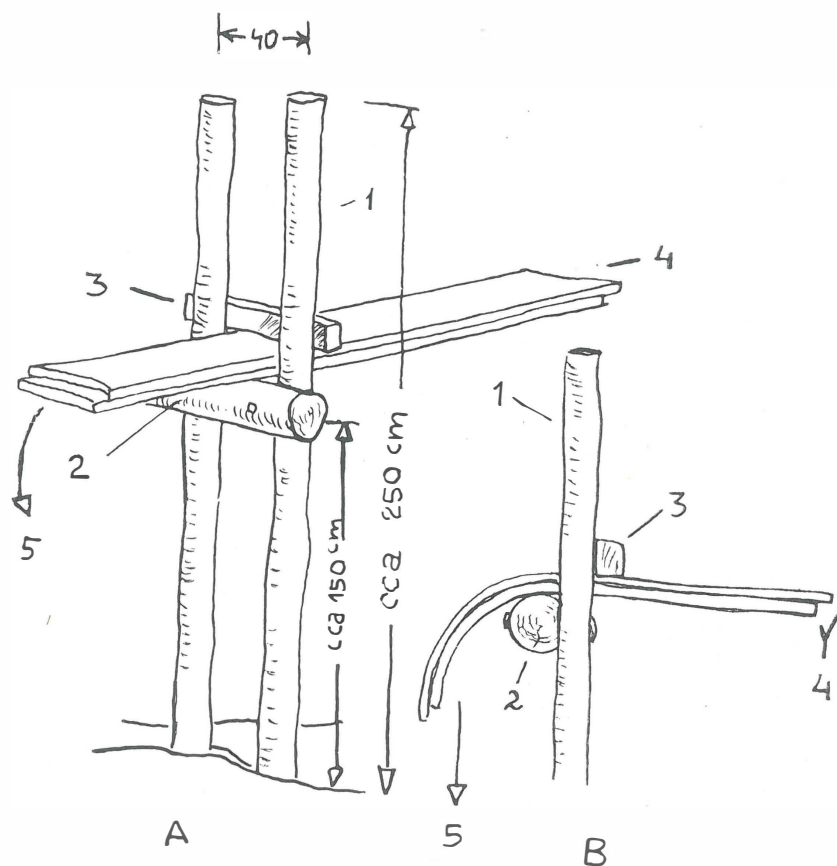

Fig. 7

3. Karikázás. A hajtás alatt levő pelenkének a „színkéreg“-be, „szoktató“-ba való tételét jelentette. (42) A kéreghajtó padon meghajlított pelenkéket, hogy görbületüket ne veszítsék el, ne egyenesedjenek ki, szoktatóba, színkéregbe kellett tenni.

A „szoktató“-t két darab egyenként 150 cm hosszúságú pelenkéből varrták háncsal össze úgy, mint a szitakérget. Akkora méretűre csinálták, hogy a színkéreg belső falához két pelenkét lehessen egymás végében behelyezni (8/a ábra). „Színkéreg“-nek azért nevezték, mert a beléje karikázott pelenkegöngyölegnek ez volt az összefogó, tartó kérgé — a színe. Ebbe a tartó, illetve szoktató kéregbe csúsztatták bele csigavonalban a pelenkéket egy végében (8/b. ábra). Ezt a munkát csak két ember tudta elvégezni. A színkérget a földre tették. Egyik ember a be-

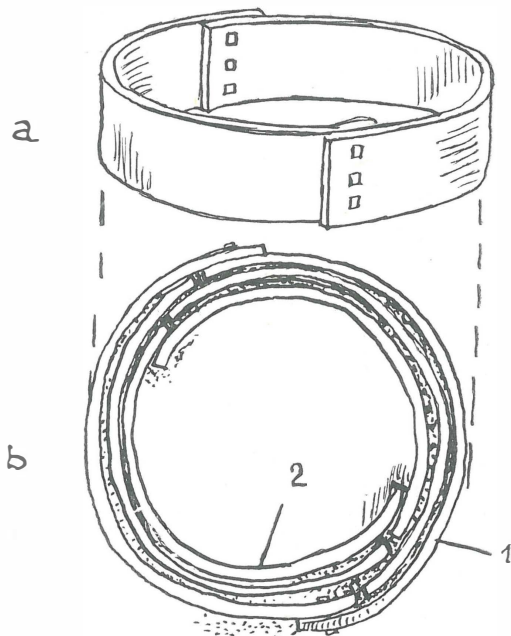

Fig. 8

csúsztatandó pelenkéknek a végét hozzáillesztette a színkéreg belső végződéséhez, kemény fogással hozzászorította a színkéreg falához, a másik ember, balkezelével egyengetve, jobb kezével nyomva a pelenkéket fokozatosan „belé eresztette“ — besüllyesztette a színkéregbe. A következőt az elsőnek a végéhez illesztették s ezt is hasonlóan a kéregbe süllyesztették. (8/b ábra). Gyakorlott kéregfaragó egyszerre három pelenkéből összefogott nyalábot is be tudott hajtani a „színkéreg“-be. A 150 cm-es rosta vagy szitakéregből 40 szálat, a kisebb méretűekből 60 szálat préseltek be csigavonalban a színkéreg szoktatóba. Ez a mennyiség képezett egy „karikát“, karika kérget. A karikák megnevezése a beljük préselt kéregmennyiség alapján történt: volt „negyvenes karika“ a 6 és fél araszos, 150 cm-es szita vagy rostakéregből, s volt „hatvanas karika“ az „ordinaré“ — kisebb méretű szitakéregből. A karikázás művelete nagy erőkifejtést és türelmes munkát kívánt azért, hogy a „pelenke ne pattanjon meg“. A karikákat aztán utólagos száradás végett a kalibában a

tűzhely köré rakták. Szállításuk a munkahelyről a kalibába rúdra fűzve történt. Három-négy karikát fűztek a rúdra, amit két ember vállra véve vitt száradni. A száradt karikákból egy ember hármat, négyet is elbírt. (43)

4. *A kéreg szállítása.* A kakikákat haza, majd később a vállalkozók átvevő helyére kétféle módon szállították, emberháton és lóháton. Háton még abban az időben szállították, amikor a szítások önellátó módon maguknak termelték a kérget. (44) A vállalkozóknak termelt kérget lóháton szállították. Ennek megvolt a szállítási egysége a „lótere kéreg“, azaz egy lóra rakható terü. Ez a terü is a karika méretegysége szerint állapítódott meg. A 40-es kéregből négy karika képezett „egy lótere kérget“, a 60-asból pedig hat karika. (45)

IV. *A bérezés.* A teljesség kedvéért szólnunk kell végül a munkások fizetéséről is. A vállalkozók által irányított kéreglemez faragást vállaló szegényebbrendű emberek a végzett munka arányában fizetést kaptak. A fizetés is az előbbi pontban ismertetett „lóterekéreg“ szerint történt. Egy lótere kéregért a múlt század utolsó évtizedében 1 forint 30 krajcárt fizettek a vállalkozók, később 3 korona 20 fillért. (46) Ez pedig „jó kereset volt abba az időben mert egy munkás két-három napi keresetéből meg tudott venni egy pár bakkancsot s a marhahús kilója 30 krajcár körül volt, egy kaszás pedig a napszámából nem tudott egy kaszát venni“. „Egy rendes munkás két nagy karika kérget tudott egy nap megcsinálni, a kicsiből hármat“. (47) Tehát két nap alatt készült el egy lótere kéreg (2+2 nagy, vagy 3+3 kicsi karika) s így a kapott fizetés vásárló értéke alapján az illető munkás két napi keresetéből egy pár bakkancsot, vagy 5—6 kiló húst tudott vásárolni. Ez a kereset a mesterség idényjellegére való tekintettel csak viszonylagosan tűnt nagynak.

*

A fent elmondottak alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy akár szítások voltak, akár — a későbbiek során — önállósult kéregternyékebeli kéregfaragás, azt a kitermelés módja, feldolgozási formája mindenképpen a falusi kismesterségek sorába iktatja. A kéregfaragók akár szítások voltak, akár — a későbbiek során — önállósult kéregtermelők, a mesterség fogásait saját tapasztalatuk nyomán saját maguk kísérletezték ki, alakították ki és ezeket a szakismereteket apáról fiúra átörökítették.

IRODALOM

1. V. ö. ROMULUS VULCĂNESCU : *Etnografia : Știința culturii populare*. București, 1966, 40., 49., 64. l.
2. TUDOR PAMFILE : *Industria casnică la români*. București, 1910. 59. l. — HENRI H. STAHL : *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. București, 1958. I. k. 250. l-on az erdő ipari és kereskedelmi felhasználásáról szól ;

- III. k. 379—381. lapjain pedig ismerteti a szabad erdők szabad használati jogának a megtiltását a XVIII. században; KÖVÁRI LÁSZLÓ: *Erdélyország statisztikája*. Kolozsvár, 1847. 230. l.; KOZMA FERENCZ: *A székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1897. 297. l.; POTSA JÓZSEF: *Háromszék megye*. Sepsiszentgyörgy, 1899, 203. l.
3. A szitakéregfaragás adatait 1967-ben gyűjtöttem. Adatközlőim voltak: Péter Mózes 82 éves, Bán Sámuelné sz. Tamás Mária 77 éves, Gócz Imre 67 éves, Vajna Károly 40 éves, Dancs Zsigmond 84 éves, Dancs Mihály 65 éves körösi lakosok. Megőrzött ismereteik átadásáért ez úton mondok hálás köszönetet.
 4. Körös Község Képviselő Testületének ... *Jegyzőkönyve*. 1872—1880 és 1888—1899 évek közti kötetei.
E két községi jegyzőkönyv anyagának átnézési lehetőségéért Id. Debreczy Tamásnak ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.
 5. „Körös a szitakéreg faragásból élt”. „Sokaknak a megélhetést a szitakéreg adta”. Dancs Mihály.
KOZMA F. i. m. 297. lapján található adatokban a Háromszék megyében szitakéreg faragással foglalkozó feltüntetett helységek közt Körös vezet 30 családdal.
 6. A szitakészítés mestersége két alaptevékenységből állt: a „szitafenék” — szitavászon szövéséből és a szitafenéknek a szitakéregre való „felkészítés”-éből — felszereléséből. Mindkét műveletet a család keretében végezték el. Az asszonyok lófarok szőréből megszőtték a szitafeneket, a család férfitagjai pedig ezt a szitakéregre „felkészítették” — felszerelték. E második művelethez volt szükséges a szitakéreg, amit a falusi kismesterség önálló jellegének megfelelően — félkész áruként a család keretében ugyancsak a férfiak faragtak meg.
 7. A kéreg iránti kereslet növekedésének indító oka kettős: részben az, hogy a kenyérgabona termelésének növekedésével párhuzamosan nő a szitált lisztből sült kenyér és fehér lisztből készült sütemények fogyasztása iránti igény, ami maga után vonta a falusi és városi szitásmesterség fellendülését és ezzel kapcsolatban a szitakéreg-szükséglet megnövekedését; másrészt a fenyőfából hasított kéreglemez felhasználási területe a XIX. század elejétől a jelen századunk második negyedéig egyre inkább szélesedik. Elsősorban, mint sokféle csomagoló anyag (kalap-, cylinder-, csepesz-, szalag-, pártatartó, tortás doboz; börszivar-, cigarettatartó doboz, irattartó- „kontraktustartó” dobozok, orvossárgos dobozok, stb.), de az élelmiszeripar is felhasználta csomagoló anyagként, különösen egyes sajtfélék, túrófélék csomagolására. Ezeknek nyersanyagát főképpen Pákében hasították, de külön rendelésre Körösön is készítették (Péter Mózes).
KOZMA F., i. m.-ben a 297. lap 4. pontjában a „doboz és szitakéreg”-faragó háromszéki központokat sorolja fel. — POTSA J. i. m.-ben a 203. és 205. l.-on „hasított áru termelése”-sét említi. Ez a hasított áru a kéreglemez.
 8. A kapitalizmus időszakában a kéreglemez termelése és értékesítése nyomán mutatkozó kereseti lehetőség nemcsak a szitás nemzedékekre hatott ösztönzően, hanem ezek mellett elsősorban a falvak birtok nélküli, vagy kevés vagyonnal rendelkező rétegének a tagjaira is.
Az erdőtulajdonosok, az erdőkitermelési vállalkozók a vidék — akkor még más értékesítési lehetőség nélküli — kiterjedt erdőségeiből hasznot húzandó — nagyméretű kéreglemez-termelésbe és szállításba kezdtek. Így teret biztosítottak a vidéken is egy új, de régi hagyományon alapuló népi kismesterség kiszélesedéséhez. Ezzel viszont a környék falvainak társadalmi képében is bizonyos változás történt, egy új társadalmi rétegnek, a kéregtermelő bér munkásoknak a megjelenésével. A kicsi lélekszámú Körösön mintegy 30—35 családnak biztosított a múlt század végén és e század elején a kéreglemez faragása megélhetést. (Dancs Mihály, Péter Mózes).
 9. Adatközlőim egyöntetű kijelentései.

10. A körösi említett két községi jegyzőkönyv az 1872 és 1889 közti időszakból a község tulajdonában lévő Kalabucs nevű havas erdőgazdálkodásával kapcsolatosan sok értékes adatot őrizett meg.
11. Idősebb adatközlőim visszaemlékeznek még arra az időre, amikor az 1880—90-es években a *Baratura, Nagyhavas, Kalabucs, Ménesbérc, Laur* óriási kiterjedésű rengetegekben a magánerdő tulajdonosai által termelés alá vett területeken vagy a vállalkozók által bérelt erdőrészekben szüleikkel együtt kéregfaragással foglalkoztak. Arra is emlékeznek, hogy apáik, de maguk is a múlt század utolsó és a jelen század első, második évtizedében még Szerbia erdőseibe is, elmentek kéregfaragásra. A 76 éves *Gocz Imre* visszaemlékezése így hangzik: „Gyermekkoromban a kéregnél dolgoztam. 1911-ben apámmal, id. Gócz Józseffel és testvéreimmel Gócz Sándorral és Józseffel Szerbiába, Boszniába voltam. Csutak József, Ferenc és György is velünk voltak. Kovásznáról, Zágomból is voltak. Tavasztól ősz derekáig dolgoztunk”.
12. *Szőcs Dániel* és *Sinka Ferenc* voltak a század elején a legismetebb ilyen „fúvarozók”, akik Enyedre és Fogarasba szállítottak. (*Dancs Mihály*). KOZMA F., i. m. 297. lapján Brassó és Szeben piacait említi.
13. Ilyen volt *Bogyó József* (1834—1891) önálló kereskedő. A körösi szegények által faragott kérget vásárolta fel. Saját erdőit kihasználhatta, vásárolt is, bérelt is erdőt. (*Dancs Zsigmond*).
14. Az 1800-as évek második felében azonban Bogyó József kovásznai lerakattulajdonos a kérget Szerbiába és Munténiába szekérkaravánokkal szállította. Egyszerre 4—5 szekérből álló rakományt vitt. Az első kicsi egylovas szekéren ő maga ment. Ez volt a „pénzes kocsi” (vasládával). Utána ment a többi kétlovas megrakott szekér. (*Dancs Zsigmond*).
15. Saját erdővel rendelkező körösi vállalkozók voltak Bogyó József, Dancs Mihály, akinek a Sugóban 60 hold, a Debrecziek, akiknek a Komandón felüli Lauron 50 hold erdője és vízfürésze volt. (*Dancs Mihály*).
16. Papolcra Bajkó Ferenc Moldovában bérelt erdőt. A termelt kérget innen az akkori határvámon kellett áthozni. Ez Gelence felett a Zernyén volt. Itt a vállalkozó csináltatott egy nagy átvevő színt. A kéregfaragók a terút ide hozták, itt gyűjtötték össze. Amikor a szín megtelt, értesítették a fináncokat, akik kimenve az átvevő helyre, a begyűjtött mennyiség alapján kirótták a fizetendő vámot. (Mennyi volt ez — nem tudják). (*Péter Mózes*).
Körösről *Bogyó Józsefné* a saját erdői mellett még bérelt erdőkről is termeltetett. Leginkább a Szentkereszthy Ferenc és Zsigmond bárók és a Mikes grófok Moldovába is átnyúló erdőseiből béreltek, vagy vásároltak meg nagy-kiterjedésű erdőrészeket. (*Dancs Zsigmond*).
17. Legnagyobb lerakata Kovásznán Bogyó Józsefnek, illetve utódának, Bogyó Józsefnének, továbbá Csútrak Gergelynek volt. „Ezek megmódosodtak, úgy, hogy a munkások mind lekóduáltak. (*Péter Mózes* és *Dancs Zsigmond*).
18. POTSA F., i. m.-ban a 205. lapon ezt írja: „1895. évben ... 1070 vasúti kocsirakomány faragott és hasított faárú szállított el ... melyből 60 % a hazai és 40 % a külföldi, nagyobbára a fiumei és trieszti tengerparti piacokon értékesítették”.
19. Az egy évi szitakéreg-szükségletet biztosító néhány kitermelt szálfá feldolgozása, a család férfitagjainak munkaerejétől függően, néhány naptól egy-két hétig tartott.
20. Özv. *Bán Sámuelné* Tamás Mária, gyerekkori visszaemlékezéséből.
21. Ősz felé, amikor a nappalok kezdtek rövidülni „szurokvilágítás” mellett este is dolgoztak. Voltak olyan fenyőfák, amelyekről több kupa szurkot is össze lehetett gyűjteni. A szurkot a szemerkefák kitermelése közben gyűjtötték össze s ebből „világzó”-t készítettek. Karvastagságú fenyőből 100—150 cm hosszú karót vágtak. Egyik végét meghegyezték, a másik végét keresztbe behasították, majd a hasíték ágait szétfeszítették. A szétnyíló ágak közé beszorítottak egy kis pelenke darabot s erre ráragasztottak egy „bog” — gombolyag — szurkot Meggyűjtötták s az így elkészített világzót a kéreghajtó pad mellé felszúrva világítottak vele (3 ábra). (*Péter Mózes*).

22. Péter Mózes, Vajna Károly.
23. Dancs Mihály, Péter Mózes.
24. Dancs Mihály, Gócz Imre.
25. A pelenkére vontakozó leírást lásd később a szitakéreg készítésének munkaszakaszainál (II. fej. 7. pont).
26. Értelmezését lásd a 29. sz. jegyzetben.
27. Az erdőre telepedők búza- és puliszkalisztet, pityókát, szalonnát, túrót, zsírt, szilvaizet, hagymát, sót, paprikát vittek magukkal (*Bán Sámuelné, Péter Mózes*).
28. Amikor a kéregtermelés már üzemserűvé kezdett válni, egy-egy kapzsiabb vállalkozó, köztük Bogyó József, később Bogyóné is, rájött arra, hogy a pálinka árusításával is jól lehet keresni. Megbízottakkal egy-két, több vedres hordó pálinkát küldött ki a munkatelepekre. A pálinkát azonban „nem pénzért, hanem kéregért mérette, két bört húzva le a szegény emberről”. (*Péter Mózes*). Bogyó József Kovásznán a kéregátvételi helyen kocsmát is tartott, ahol a pálinkát „elvitelre” — későbbi elszámolásra hitelbe — is adott. Az erdőre induló vagy onnan hazajövő kéregfaragó „könnyen kapott a pálinkán, de később sok karika kéreggel kellett érte fizetnie“ (*Dancs Mihály, Péter Mózes*).
29. A *szemerke*, szemerkefa, szemerkefenyő helyi népies elnevezése annak a fenyőfajtának, amelyből a szitakérget készítették. Ez az egyetlen fenyőféle, amely lombját ősszel jórészt elhullatja. Több mint valószínű, hogy ennek a lombhullató tulajdonságának a megfigyelése nyomán született meg a népi elnevezés, mivel a fáról lepergő tűlevelek úgy hullanak, mint a szemerkeféső. (*Kohl István Szászrégenben élő ornitológus feltételezése*). Ezt az elnevezést látszik alátámasztani a kőrösiek népies osztályozása is a fenyőfélékről. „Van fenyőfa, szemerkefa és lucfenyő“ (*Dancs Mihály*). A fenyő tehát a kőrösieknél összefoglaló elnevezés, amely minden — vörös és lucfenyőn kívüli — fajtát egy kalap alá von, elnevezésbeli különbséget nem téve köztük. CZUCZOR G., FOGARASI I.: *A magyar nyelv szótára*-ban (Pest, 1862—1874) a szemerkeről ezt írja: „Túry Ignác szerint a székelyeknél a fenyőfák egyik faja, Kriza János szerint borsfenyő (borókafenyő).
30. Ha a kitermeltető vállalkozó kereskedő bérelt erdőkben termeltetett kérget, a megegyezés alapján körülhatárolt erdőrészt előbb „bejárták”, a kiválogatott szemerkefenyőket egy fejszecsapással megjelölték, a fákat darabonként leköbölték s a bérlet összegét ezen az alapon állapították meg. Ha a vállalkozó saját erdejébe készítettett kéreglemez, csak a szemerkefenyőt engedte kitermelni (*Dancs Zsigmond*).
31. A zsendelyfaragók más vidéken is a fa minőségének megállapítására ezt a módszert alkalmazták és alkalmazzák még ma is. Lásd: *HAÁZ FERENC: Udvarhelyszéki famesterségek*. Különlenyomat az E. N. M. Érem és régiségtárából. Kolozsvár, 1942 11. l.; *Zsindelykészítés Varságon* c. fejezetben.; MOLNÁR ISTVÁN: *Aspecte istorice, etnografice cu privire la confecționarea șindrilei*. Megjelenés alatt a Marosvásárhelyi Megyei Múzeum 1968-i évkönyvében. CZUCZOR G., FOGARASI J., i. m.-ban „hajk v. hajok”-nak írja. „ÁRAKALYI”: *Nemzeti Társalkodó*, Kolozsvár 1839, *Reminiscentiák 1837-ről* c. cikkben Kovászna vidékéről írva, a 195. lapon, lapalji jegyzetben ezt írja: „Hajk, beróváskor az a köz, mi a faragás helyén marad“.
32. A halkot azért vették a fa északi oldalából, mert a tapasztalat szerint a fának ez az oldala nem olyan jó szálalású, mint a déli fele.
33. Ha szita- vagy rostakérget készítettek a kölp legnagyobb hossza, a nagyméretű hetes-hatos és feles nagyságokhoz (a kéregszélesség colban való kifejezése) — 1,5 m volt. Kisebb méretű, ötös és feles szitáktól lefelé 1,5 m-nél is rövidebb kölpök megfelelnek. Ez utóbbi méretűeket rendszerint a rönk utolsó, megmaradt darabjából vágják, vagy az olyan nagyobb kölpökből, amelyeknek szálalása a kölp teljes hosszában nem volt megfelelő. (*Péter Mózes és Vajna Károly*).

34. „Volt olyan nagyméretű és jó fa, hogy egy embernek egy hónapig is el lehetett belőle dolgozni. Volt olyan, hogy nem lehetett belőle 1—2 kölöpnél többet csinálni“. (*Péter Mózes*).
35. A szakaszolást, darabolást, ródalást ősi soron fejszével végezték. Ezt mutatja ennek a munkaszakasznak elnevezése is a „ródalás“ (róni — ródalni). Az 1800-as évek utolsó évtizedében kezdték csak a harcsafűrész a ródaláshoz alkalmazni. (*Dancs Mihály, Cóczi Imre*). A munkaeszköz tehát változott, de a végzett munka elnevezése megmaradt.
36. Amikor a szita a maga részére vágta le a fát, azt igyekezett teljes egészében hasznosítani. Egy rönköt hosszabb-rövidebb darabokra, „úgy, ahogy adta“, felszakaszoltak. Amelyik darabból nem sikerült kéregnek valót hasítani abból, hogy ne menjen kárba „zsindely-kölöpöt“ vágta, zsindelynek feldolgozták. (*Dancs Mihály, Péter Mózes*).
37. A szita és rostakéreg „fok“-át, szélességét, colban mérték. Méretét a 10-en felüli számmal fejezték ki. A legnagyobb méret volt a 7-es szitakéreg (17 col széles) és 6-os feles. Az ilyen méretűekből búzaliszt-szitát készítettek. Általában a két collal keskenyebbekből az 5-ös feles és 4-es felesekből puliszkaliszt szitának való kérget faragtak. A „passzér szita“ a 4-es felesnél kisebb méretűekből készült. A tejszűrősziták, a „biricskó“-k a hulladék anyagból kerültek ki. (*Bán Sámuelné* és nevelt fia, *Vajna Károly* adatai). A rostakéreg általában 150 cm-es, esetleg hosszabb is volt. A 120—150 cm-nél rövidebb kéreg összefoglaló neve „ordináré kéreg“ volt. (*Ózv. Bán Sámuelné*).
38. Később, amikor csomagoló anyagnak is készítették a kérget, akkor a pelenkét egyenlő vastagságúra kézvonózták.
39. A kifaragott pelenkéket kétszeri szárítási műveletnek vetették alá: egy előzetes, részleges szárításnak a hajtás előtt és egy utólagosnak a karikázás után.
40. „Közfát csináltunk egy pár kötessel“. „A kötések a közfákba béróttuk“. (*Péter Mózes, Vajna Károly*).
41. Ha csoportban dolgoztak, egyszerre több kéreghejtő padot is szereltek. (*Gocz Mihály*).
42. A „karikázás“ a szállítás megkönnyítéséért történt, de egyúttal előkészítő művelete is volt a szitakészítésnek.
KOZMA F., i. m.-ban a 297 lapon szintén „kariká“-t is említ: „A szitakéregből egy karika vagy kötés...“.
43. *Péter Mózes*.
44. „Gyermekkoromban apám egy nagy s egy kicsi karikát tett a hátamra“. (*Péter Mózes*).
45. *Péter Mózes, Dancs Mihály*.
46. KOZMA F., i. m. 297. lap. A kéreg 1879. évbéli áráról ezt írja: „A szitakéregből egy karika vagy kötés ára 80—200 kr., ... Zágon m. e. 1200 kötést állít elő évente“.
47. *Bán Sámuelné, Péter Mózes, Dancs Mihály*.

SZAKSZÓJEGYZÉK

ágasfa — a kaliba tetőrúdját tartó ágas cölöp
 biricskó — a tejszűrő szita
 botár — 3—5 literes pálinka-tartó fahordócska
 csapok, csíptető fogak — a faragópad fogai, amik közé a pelenkéket lapjaik lesimítása végett becsíptették
 estempely — faragódeszka, amin a pelenkék feküdtek lesimításukkor
 facsaros fa — csavarodott szálalású fa
 faragó pad — a pelenkék lapjainak lesimítására szolgáló kesztség

fokolás — a nyolcad, vagy tizenhatod hasábra tincselte kéreglemezeknek a méret szerinti szélességre való kifaragása
fokoló inas — mérőléc, kis falapocska, amellyel a szitakéreg szélességének szokásos méreteit jelölték meg
halk, halkolás — az a hasítási művelet, amelynek során a fa minőségét megállapították
hajtás — a pelenkék meghajlítása, előkészítő művelet a kéreg csomagolásához
hajtópád — a szitakéreg meghajlítását végezték rajta
hatos és feles kéreg — 16,5 colos hosszúságú szita- vagy rostakéreg
hatvanas karika — 60 darab 120 cm-nél rövidebb kéreglemezt tartalmazó csomagolási egység
hetes kéreg — 17 colos hosszúságú szita- vagy rostakéreg
„húz a fa bele“ — hasításkor nem válik szét, hanem a fa bele mentén töredezik
kajiba — kaliba, szállás a munkatelepen
karikázás — a pelenkéknek a színekéregbe, szoktató kéregbe való illesztése
kéreg — szitakéreg, később dobozkéreg
kézvonó — kétfogantyús simítóké
kosszarvas fa — olyan fa, amelyik hasításkor a kos szarvához hasonló csavarodással reped
kölöp — a rönk feldarabolt — szitakéreg méret szerinti — szakasza
lótere kéreg — egy lóra rakható kéregmennyiség szállítási egysége
legallyzás — a ledöntött fa ágainak és hegyének levágása
negyedelés — a kölöpnek negyed hasábokra való széthasítása
negyvenes karika — 40 darab 120–150 cm-es kéreglemezt tartalmazó csomagolási egység
pelenke — a tincselte fahasábokból nyert kéreglemez elnevezése
pergelődik — pörkölődik, „a pelenkék ne pergelődjenek meg“ a lassú tűz fölött
pipiri — a vörösfenyő (*Larix decidua*) ritkább népi elnevezése
ródalás — a rönk feldarabolása
rönk — a megmunkálásra legallyazott fatörzs
szakaszolás — a rönk feldarabolása
szálasítás — tincselte fahasáboknak — szitakéreg vastagságának megfelelő — vékonyabb lemezekre való hasítása
szárasztó — a pelenkék előzetes szárítására szolgáló alkalmi állvány
szemerke — szemerkefenyő, szemerkefa — vörösfenyő (*Larix decidua*) (a gyakoribb népi elnevezés)
„szemre nézés“ — a kéregkészítéshez megfelelő fa ledöntése előtti kiválogatása
színekéreg — két szitakéreg-lemezből, hánccsal, hajlítottan összevert karika forma, tartókeret, amibe a pelenkét szoktatás és szállítás végett behelyezték
szoktatás — a pelenkéket, hogy a kéreghajtó padon kapott görbületüket ne veszítsék el, szoktató kéregbe teszik.
szoktató — a színekéreg más elnevezése
tanya — a kéregfaragók ideiglenes erdei telephelye
tetőtartó rúd — a kaliba sätortetejének alátámasztó rúdja
tilalmas erdő — tiltott erdő, a szabad erdölés megtiltása
tincselés — a kölöp negyed hasábjainak kisebb darabokra, nyolcad, tizenhatod részekre való széthasítása
tőke — ülőtőke, amin faragás közben a kéregfaragó ült
világzó — fenyőszurok fáklya

* Az ábrák rekonstrukciós vázlatait adatközlőim elbeszélése alapján és ellenőrzése mellett rajzoltam le. A vázlatok alapján a rajzokat Kiss László rajztanár készítette el. Szívességgéért ezúton mondok hálás köszönetet.

A ZALÁNI RENESZÁNSZ BOLTOZAT ÉS FALFESTMÉNY

KÖNYA ÁDÁM

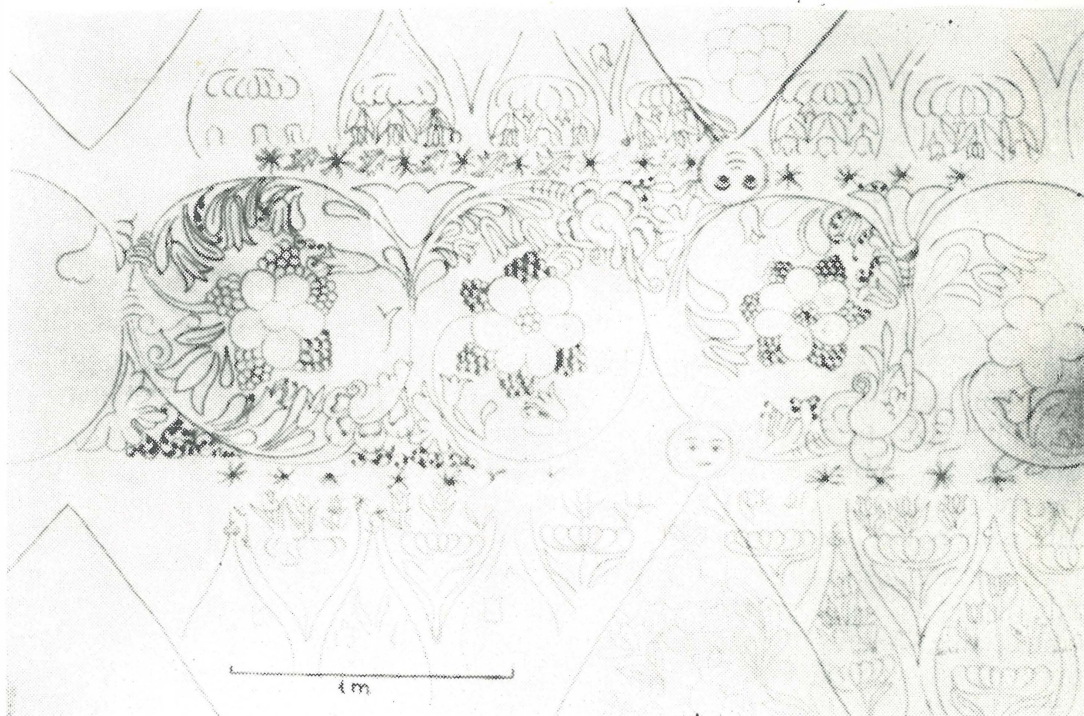
1957-ben Árvay József, a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár igazgatója felhívta figyelmemet, hogy Zalán faluban (Kovászna megye) a Dávid Dezső tanerő tulajdonát képező, egykori Séra-kúria egyik termének boltozatán, legutóbb, levéltári anyag gyűjtése közben reneszánsz virágmintás festményt figyelt meg. Így került sor, a nyári hónapokban, a boltozat- és falfestmények feltárására.

Az átlagosan 80 cm falvastagságú kőépület, Zalán falu déli részén, a falun áthaladó kis patak jobbpartját kísérő, teraszos magaslat szélén emelkedik. Jelenleg cserepes sátoztetővel fedett. Déli homlokzata közepén, egyszerű boltíves nyílásokkal tagolt tornác ugrik elő. Az épület északkeleti és északnyugati sarkában egy-egy boltozott helyiség van. Az előbbi, a közeli patak oldalozó eróziója következtében erősödő talajmozgások miatt, már évekkel ezelőtt leomlott. Hasonló de jóval lassúbb folyamat következtében, az északnyugati terem boltozatának hossz tengelyében is repedés keletkezett.

A feltárás során kiderült, hogy a boltozat és a fal felületét szokásosan megvagdosva, a festményeket utólag levakolták. A helyenként 2—3 cm vastag habarcsréteget számos mészréteg borította. A bevagdosáskor a festmények helyenként megrongálódtak. A legnagyobb kárt azonban, a boltozat hossz tengelyében, az időközben keletkezett repedés mentén beszívargó nedvesség okozta, amely a festményeket letakaró habarcsréteg mentén szétszivároghatva, a terem keleti felében a boltozatfestményt csaknem teljesen tönkretette. A terem nyugati felében hatása jóval kisebb volt, mivel az ablak és ajtónyílások a száradást állandóan biztosították.

A festményekkel díszített terem 7×3,5 m alapterületű. Félköríves dongaboltozat fűdi le, melyet három pár, ugyancsak félköríves fiókdonga tagol, ezért a megnyújtott boltmezőnek a falak felé keskenyedő szalagszerű nyúlványai vannak. A boltozatfestmény a fődonga valamint a fiók-

dongák teljes felületét beborította. Utóbbiaknál azonban csak a nyugati fiókdongán maradt meg részben. A terem falának kutatásakor utólag kiderült, hogy azokat is falfestmény borította, azonban csupán a terem keleti bolthomlokán valamint a délkeleti fiókdonga alatti falmezőben maradt fenn kivehetően. E falfestmény-részletek, valószínűleg a beázások okozta károsodások elmaradása következtében, megőrizték az eredeti színeket is.

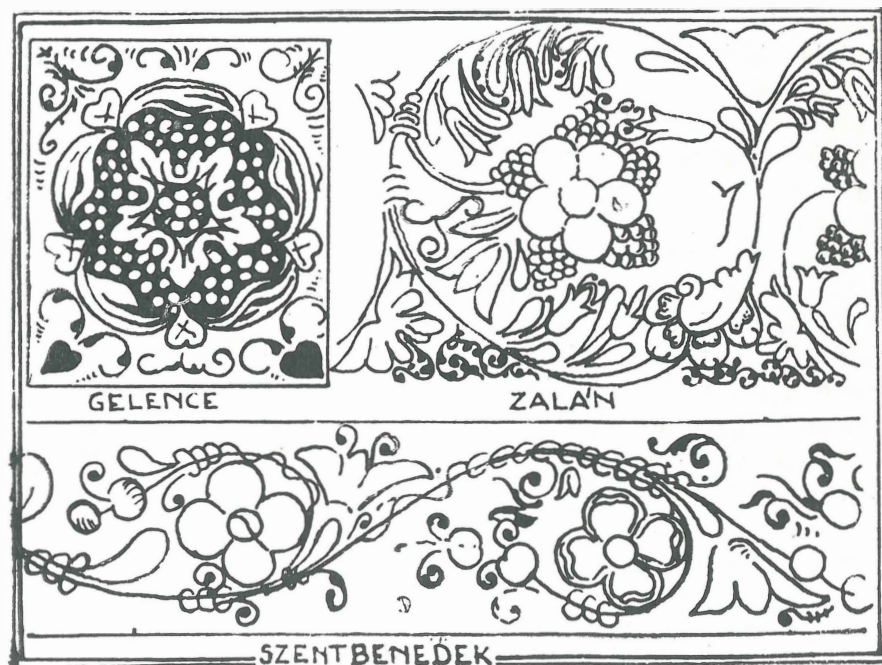
1. ábra

A boltozatfestmény szerkezetileg szimmetrikus (1. ábra) s a nyugati fiókdonga-pár kezdeténél kialakított egy-egy kis, körídomú stukkódíszbe festett, szemközt ábrázolt emberarctól eltekintve, kizárólag florális díszítő-elemekből áll. A boltozat hossz tengelye mentén húzódó homorú boltmezőt, nagy virágokkal díszített, tömött, térkitöltő, gazdag reneszánsz növényi ornamentika borítja. A kompozíció vázát a hét szakaszt alkotó hullámos vonalvezetésű inda alkotja, amelyen váltakozó ritmussal elhelyezett, levél-galléros akantuszvirágok találhatók. Minden szakaszban az ovális mező közepébe visszahajló inda 5—6 levelű, gazdag bogyódísszel keretezett rózsában végződik. Ezt levelek közt visszahajló tulipánok övezik, ezek térközei-be behintett finomvonalú kacsos indadísszel. Az oválisalakú szakaszok érintkezésénél keletkező háromszögeket, váltakozva, nagy, háromszirmú virág illetve hármass akantuszlevél és indadísz tölti ki.

A központi kompozíciót mindkét oldalról, csipkés szélű levelekkel összekapcsolt rozettasorból képzett szegély peremezi. Ezeken túl, a fiókdongák közötti keskenyedő fődonga szalagokon újabb növényi ornamentika bontakozik ki. Kezdődik egy sor ritmikusan elhelyezett kehelyalakú mezővel, amelyekben levélpár közti száron elhelyezett levélgalériából három újabb, levélpár közti tulipán emelkedik egyenlő magasságba, a szegélydísz vonaláig. A szélek fele a kehelyalakú mezők közti terekbe, hasonló alakú, térkitöltő mezők nyúlnak be. Bennük az előbbi szerkezetű díszítmény ismétlődik azzal a különbséggel, hogy e mezők alakjának megfelelően, két alacsonyabb szélső tulipán fölé magasodik a középső.

A fiókdongák felületén 4—5—6 levelű bogydíszes rozsák közé, leveles tulipánok nyúlnak be. Itt azonban hiányzik az ornamentika előbbi kötöttsége, a rendelkezésre álló felületet jól kitöltő szabadon elhintett díszítőelemekről van szó.

A falakon feltárt festmény töredékes. Voltaképpen a fődonga hossz- tengelyében elhelyezkedő kompozíció elemei ismétlődnek meg dúsan, tömötten. Itt maradt meg viszont eléggé épen az eredeti színezés. A vakolat világos sárgás-szürkés alapszínéből élénkpiros rózsák és tulipánok virítottak egykor; kékeszöld levelek és akantuszlevélszerű díszítmények között. Hasonló színű volt az akantuszvirágok levélgallerja is. Az indák, a

2. ábra

bogydíszek a térkitöltő kacsok a szegélydísz apró rozettáinak színezésére valamint a konturozásra barnás színt használtak. Mindez kellemes, otthonos, meleg színhatást árasztott.

A festmények készítési idejének hozzávetőleges megállapítása a növényi ornamentika elemeinek, más hasonlókorú reneszánsz díszítménnyel való összehasonlítása alapján eléggé egyértelműnek mutatkozik (2. ábra). Dr. Balogh Jolán már 1961-ben megállapította hogy „a freskók kétségtelesen XVII. századiak, közel állanak a gelencei mennyezethez (1628)“.¹⁾ Valóban, elsősorban a rózsákat övező bogydísz, a szakaszok közeit kitöltő hármaskantuszlevél valamint a kacsos indadísz elsősorban a gelencei festett famennyezet kazettáival rokonítja.²⁾ Főleg a színek használatában de egyes elemeiben is (központi nagy virág, visszahajló tulipánok) hasonlóságot mutat az 1666-ban készült pókai mennyezet fennmaradt kazettáival, (3) Leginkább azonban a szentbenedeki volt Kornis-kastély dísztermének, 1944-ben elpusztult gerendás mennyezetére, a XVII. sz. közepén festett virágornamentikához áll a legközelebb, kompozíció és motívumok szempontjából egyaránt.⁴⁾ Szentbenedeken a gerendák közötti festett mezők igen keskenyek voltak, ami megszabta a végtelen inda vonalvezetését, a négyszirmú nagy rózsák, a háromlevelű térkitöltő virágok, a tulipánok valamint a gazdag, finomvonalú, kacsos indadísz viszont rendkívül emlékeztetnek a zaláni festményekre.⁵⁾

A zaláni fődoga központi kompozícióját peremező levélkapcsolásos rozettasor már korábbról is ismert. Előfordul például a kolozsvári Történelmi Múzeumban őrzött, XVI. századi, nyárádszentlászlói sekrestyeajtón, ám megtalálható XVII. századi úrihímzések szegélydíszítményein is.⁶⁾ Egyébként is különösen szerkezetileg feltűnő a hasonlóság a zaláni boltozatfestmény, valamint számos egykori úrihímzés és későbbi népi varrottas vonalvezetése között.

A növényi ornamentika vizsgálata tehát eléggé egyértelműen XVII. századbeli készítés mellett tanuskodik. Nem mond azonban ennek ellent, az épület nyugati nagy termében látható gerendafelirat sem, amely az épületnek 1768-beli, Séra István által történt javíttatásáról értesít. Valószínű a feltevés, hogy az épület voltaképpen a XVII. század közepén vagy annak második felében épült, majd egy évszázad múltán javításra szorult.

A zaláni boltozat- és falfestmény, pillanatnyilag egyedülállóan szép emléke az erdélyi XVII. századi világi építészetnél alkalmazott népi-reneszánsz ornamentikának. Felfedezési körülményei azt bizonyítják, hogy falusi kúriák egyik -másikában, testvérpárjai még ott lappanghatnak a boltozat mésztakarója alatt.

BIBLIOGRAFIE

1. Dr. BALOGH JOLÁN írásbeli közlése.
2. K. SEBESTYÉN JÓZSEF : *A gelencei mennyezet és karzatfestmények*. Kelemen-emlékkönyv, 1957. 547. old.
3. KELEMEN LAJOS : *Református templomi mennyezet és karfestmények*. 1938. 6. old.
4. GH. și V. SEBESTYÉN : *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. 1963. 102. old.
5. TOMBÖR ILONA : *Régi festett asztalosmunkák*, é. n. 8 képtábla.
6. PÁLINKÁS LÁSZLÓ : *A renaissance Magyarországon*, é. n. 31 kép.

PICTURILE MURALE ȘI DE BOLTĂ DIN ZĂLAN

În cursul anului 1957 au fost descoperite picturile murale de pe bolta și peretele unei încăperi din satul *Zălan* (com. Bodoc, jud. Covasna). Picturile au o ornamentație florală deosebit de bogată. Atât structura cât și elementele florale (roze, flori de acant, lalee) ale picturilor erau frecvent folosite în arta Renașterii din Transilvania. Compararea acestora cu picturile de pe tavanele casetate din Ghelița, făcute în anul 1628 (jud. Covasna) și Păinjeni 1666 (jud. Mureș), mai mult însă cu picturile de pe tavanul pictat al castelului din Mănăstirea (jud. Cluj) făcute la mijlocul sec. al XVII-lea, arată în unanimitate, că aceste picturi sînt produsele artistice ale unor meșteri locali din sec. al XVII-lea. Inscripția sălii vecine, care ne înștiințează despre renovarea clădirii în anul 1768, se potrivește cu această afirmație.

DIE GEWÖLBE — UND WANDGEMALDE VON ZALAN

In einem Haus des Dorfes *Zălan* kamen im Jahre 1957 an der Wand und am Gewölbe eines Saales nach der Entfernung des Bewurfes aus ungewöhnlich reichen floralen Verzierungselementen bestehenden Gemälde zum Vorschein. Sowohl die Komposition als auch die Blumenmotive (Rosen, Akanthusblumen, Tulpen) kommen im Formschatz der Siebenbürger Renaissance oft vor. Der Vergleich der Gemälde mit denen der gemalten Decken von Ghelița und Păinjeni, besonders aber mit den gemalten Decken des Schlosses zu Mănăstirea (Mitte des 17. Jahrhunderts) verweist eindeutig darauf, dass auch die Gemälde von Zălan im 17. Jahrhundert von örtlichen Meistern gefertigt wurden. Die Aufschrift der Balkendecke des benachbarten Zimmers berichtet von der im Jahre 1768 erfolgten Renovierung des Gebäudes, das ebenfalls die auf Grunde des Vergleiches geschätzte Alterbestimmung bestätigt.

BARABÁS MIKLÓS HÁROM KÉPE A SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUMBAN

VARGA NÁNDOR LAJOS

Barabás Miklós következő három képéről van szó :
Három nővér, olajfestmény, készült 1836-ban,
Önarcképe, olajfestmény, készült 1837-ben,
Feleségének arcképe, olajfestmény, készült 1842-ben.

Mindhárom vászon, a képek méretét a múzeum őrzi. A művésztől abból az alkalomból emlékezünk meg, hogy halálának most van a hetvenedik évfordulója, s hogy a felsorolt három alkotása 1945-ben, a második világháború végén bombatámadás áldozata lett a zalaegerszegi vasútállomáson.

*

Emlékét idézve önkéntelenül székely származására gondolunk, az ösztönös, magát nevelő jellemre, amely végigkísérte egész életén, s amely megszabta művészetének alapelveit és eredményeit.

Talentumos autodidakta volt. Életkörülményei nem engedhették meg az alapos iskolázást, de nem is igen volt ilyen hazánkban a XIX. sz. elején. Alig 16 éves, már arcképeket rajzol, 22 éves korában arcképrendeléseket elégít ki Bukarestben. Művészi megnyilatkozásai összeesnek a század nagy grafikai újításának bimbózó korszakával. S e lehetőségek a mindenre érdeklődő és felfigyelő ifjú székelyt lebilincselik; nem is sejti, hogy e kőrajzi próbálkozások egész életének függvényei, sőt legdíszesebb értékei lesznek. Művészi fejlődése tulajdonképpen ezen az ösvényen indult el.

E nagyszerű grafikai találmánnyal Nagyszébenben találkozik 1822-ben Bielz Mihály könyvnyomdájában. 1829-ben összetalálkozik egy másik erdélyi atyjafiával Bécsben: Vízi Istvánnal. Őt a nagyenyedi kollégium küldte ki a kőrajzolás tanulmányozni, hogy odahaza könyvnyomdát állíthassanak föl. 1832-ben Bukarestben van, s ott kerültek kezébe francia kőrajzoló művészek munkái. Grévedon (1776—1860) egyik kőrajza bővületében másolatot

készít saját magának. A finoman szemcsézett rajzi kő eredményei bámulatba ejtették. Ne csodálkozzunk ezen, mert e korai francia kőrajzok technikailag remekül kivitelezettek voltak, hála a kitűnő német szakembereknek, akik a művészi mondanivalót mesterségi tudással egészítették ki. 1833-ban Kolozsvárott találjuk, Barra Gábor nyomdájában, a református kollégiumban. Itt készül első sikerültebb arcképe Szerdahelyi József színésről. Sok jól sikerült arckép elkészülte után 1839-ben írja Toldy Ferencnek: „Az itteni litographiát — mely mostohán vala igazgatva —, rendbe szedtem és mondhatom, szebb nyomatokat készítünk mint Trenzensky.“ (Bécsi híres korabeli nyomdász).

Visszatérve Pestre pár évi szünet után állandóan készít kőrajzokat. Nemcsak azért, mert divatba jött a kőrajzolatú arckép, hanem bizonyos versenyzés-tudattal méri össze erejét a bécsi nagyokkal, Kriehuber-ral és Eybl-lel, akik még évekig készítettek magyar arcképeket. A Kolozsvárról küldött sorok is ezt erősítik meg.

Önművelését grafikai eredményei közepette sem szakította félbe. Festői képzéséhez elengedhetetlennek látta olaszországi utazását. 1834 őszén Velencébe és Rómába megy. Vízfestészetére döntő hatású volt találkozása az angol William Leighton Leitch vízfestővel. A vízfestés finom árnyalatú szépségeit és a levegő-távlat finomságait csodálta benne. Barabás érezte ezek hiányát, s a tanultakat örömmel vitte magával. Későbbi vízfestményein, miniatúráin e finomságokkal némi borsot tört a bécsiek orra alá. Visszatérte előtt megáll Velencében s a Doge palotában másolatot készít Paolo Veronese: Európa elrablása c. festményéről. Ez volt az első kiállított képe Budapesten.

A képről a Honművész 1835 dec. 24-én így ír: „... jeles honi születésű székely festő, egy hónappal előbb Olaszországból jött hozzánk, hol magát a fennsőbb festészetben tökéletesíté. Múlt hó 13-án állítá ki Pesten, a Nemzeti Casino nagy termében egyik pompás nagy festményét, melyet a műkedvelők megvásárolhatnak. E csinos másolati kép Európát tárgyazza, szélessége 9, magassága 6 lábnál több. (Az eredeti kép mérete 240—203 cm.) Lakik a művész úr Pesten a volt Deron, most Nákóháznak 2-ik emeletében, a 19. sz. alatt. Fest történeti s arcképet.“ Sokan félreérthetik ez utolsó mondatot. Az időben egy ilyen híradás a művésznak „reklámul“ is szolgált, ez esetben is művészi megrendelésre vonatkozott, nem pedig arra, hogy „már“ festett történeti képet. Ezen felül a szakmai felfogás akkor a mitológiai tárgyat is történeti-nek nevezte. Tudott dolog, hogy Barabás mindeddig történelmi képet nem festett.

Megrendeléseik között, ha voltak ilyenek, nem felelt meg művészi törekveiről sem. Ezt bizonyítja az 1838-ból keltezett: Alföldi táj c. képe.

Egész Európában a nemzeti jelleget sóvárogta a művészi szellem. A költők legelőbb találtak rá az ősi forrásra. A népköltészet virágai készen állottak, s ezeknek szivárvány színeiből születhettek az egyéni, új költői álmok. Nehezebb volt éreztetni, megláttatni a „nemzeti jelleget“ festői szemmel, képalakítással. Barabás kutató szellemének fényes bizonyítéka, hogy foglalkozott ezzel a gondolattal s valóság-tudatában e célra a tájkép látszott legkézenfekvőbbnek. A vízfestés megismerése természetesen

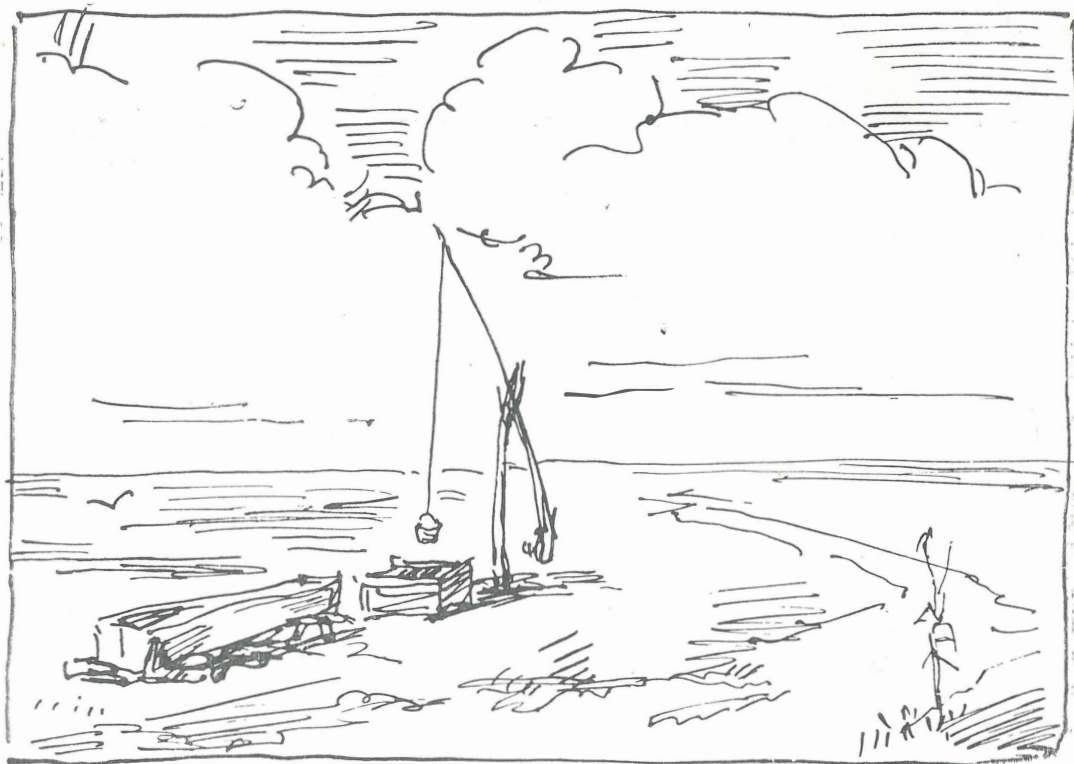
Veronese : Európa elrablása (Varga Nándor Lajos tollrajz vázlata)

segédkezett közben. S ha érezzük is az angol mester finom szürkéit az ég domborulatán, a hazai levegő átüt a felhők mögül és magányosságot sugároz az előtér egyszerű motivuma. Nyugodtan mondhatjuk e kútgémes tájról, hogy az első magyar meglátású magyar művész tájképe.

A képzőművészet majd mindenik ágát egyedül művelte a XIX-ik század derekán. Bizony festett mindent Barabás, amit rendelői kívántak, még korcsmai cégért is, jó pénzért. Nem volt ez szokatlan akkor, hisz a tiszteletdíj teljesen azonos volt. Dolgozik állandóan az újságoknak is, sok-sok rajza jelenik meg acélmetszetben, fametszetben, kőrajzban. A Pesti Divatlap szerint Barabás ismeri legjobban a magyar és a szomszédos népek életét. Ezt az addig megjelent rajzaira mondták, amelyek végül is az életképek felé terelték figyelmét. Bizonyos időre kellett várni, amíg nagyobb-szabású alkotásba kezdett. Az 1843-as tanulmányútja adta meg ez irányban az igazi lökést, látva Hollandia, Belgium, Franciaország, Németország, Anglia gyűjteményeit. A holland 17. századi életképek bő változatai, részben olaszos szellemmel itatott kompozíciói ragadták meg figyelmét. Nem csoda, hogy egy évre rá Bécs is kénytelen elismerni a „naturalista“ Bara-

bás érdemeit. A Műegyletben 1844-ben állítja ki híres képét a „Vásárra menő román család“-ot. Az osztatlan elismerés dacára mégsem az állam veszi meg a képet, hanem egy évre rá: egy vásárló egyesülés. Anyagi sikertelenségét ő maga sem vette komolyan, megrendelése mindig voltak. E képén a képszerkesztésre törekvés a jellemző, első nagyobb kísérlete ezen a téren. A termegoldás hármass tagozásán belül igyekszik a mozgó csoportot klasszikusan elhelyezni. A háttér mindig komoly feladatot jelentett számára. Küszködött a levegő-távlattal, az énjében lappangó részletező szépségek hangoskodásával.

Törekvései és eredményei életképek területén előbbi képének értékeit sohasem haladták túl. Talán a sok rendelés közepette részlet-tanulmányokra ideje nem maradt? Nem tudjuk biztosan. Szinte meghatározott pontossággal alkotja később nagyméretű életképeit. Kedvenc területén mozgott, közel a néplélekhez. Kiolvashatunk mindent a képek címeiből. Bécs számára megfesti: A menyasszony érkezése, Erdélynek: Kaláka Székelyföldön, Székely aratók című képeket. Sajnos, e képek művészi értékeit nem tudta a téma jelentőségéig felfokozni, amit pedig legfőképpen szeretett volna. 1860 táján vagyunk már, amikor is Székely Bertalan megfestette az *Egri nőket*, továbbá *Lajos holttestének megtalálását* és Madarász Viktor az *V. László siratása* c. képeket. E nagyszerűen komponált képek történeti festészetünk hajnalán Barabásra is mély hatást tettek, de ő annyira

Alföldi táj (Varga Nándor Lajos tollrajz vázlata)

a jelenben élt, hogy festői adottságaival és felkészültségével hátra lépni nem tudott a múltba. Jellemző ez őszinteségére. Pedig történeti képet vártak tőle is. A történelem, a jelen, készen jelentkezett ecsetjére. A budapesti Lánchíd alapköveteléről készült vízfestménye a legsikerültebb művei közül való (1842). A helyszínen készült rajz, a gerendázaton átsütő napfény játéka, az alakok aránya, csoportja, a megadott történelmi tény festői szemlélettel és felemelő örömmel készült lejegyzése, mind e kis remekmű szépségeit hangsúlyozzák. E szépségekből semmi, vagy nagyon kevés van meg a későbbi változatokon. A történelmi pillanat hangsúlytalan látletté alakul, a gerendázat nyomasztó súllyal nehezedik az alakokra. Az alakok mind hangsúlyosak szeretnének maradni (az utókorra), s így a „mindenki rajta legyen“ elvén a háttér alakjai katonás sorrendben, fejmagasságban sorakoznak, mint a gyöngysor. Az első változatot 1854-ben készítette vízfestéssel a királyné albuma számára, ez valamivel nagyobb az eredeti vázlatnál. Sina Simon rendelésére 1858-ban olajkép készül, és egy másik 1863—64-ben. Ezek már igen távol állanak az első vázlat friss benyomásától.

Művészi munkásságának hátralevő részét arcképfestés tölti ki, részben természet után, részben a fénykép igénybevételével. Hibául ezt nem rohatjuk föl számára, mert a század folyamán sokan jeles művészeink közül is igénybe vették a fotográfiát részletek rögzítésénél. Barabásnak volt fotográfiai műterme is és rajziskolája, rövid ideig.

E rövid életmű-megvilágításban tisztán rajzolódik elénk Barabás művészi fejlődése, érdeklődése és elért eredményei. Szinte egyedül az ő vállán nyugodott a nemzeti festészet megalapítása, majd minden műfajban. Nem véletlen, hogy legnagyobb sikereit éppen a kor legdivatosabb grafikai műfajában érte el — arcképrajzolás terén. Itt ő valóban otthon volt. Személy szerint is sok volt az ismerőse, az egész század társadalma felvonul hosszú életén át, ecsetje, krétája alig pihen. Bizonyos, hogy a realizmustól távol, idealizáltan jelennek meg ábrázoltjai, de a derű és finom mosoly alatt elevenné váltan pereg le előttünk a korabeli magyar élet. Barabás arckép-ábrázolása e kereten belül állandó emelkedést mutat az ötvenes évek derekáig. Bár a felületen túl ritkán hatol, de ez nem is célja, legtöbbször. Művészi céljaiban gátat lát a „keresetlen realizmus“-ban, mint maga mondja önéletrajzában: „... Kerülöm a hálátlan hasonlatosságot, lehetőleg előnyös hasonlatú képmást igyekszem mindenkiről festeni.“

Petőfi — noha róla is készült „ideálizált“ litographia — gúnyolódva a kor litographia lázán, mondja: „Hja mikor az oly szép, ha az embert Barabás lepingálja s a szerkesztők aztán szétküldik az egész két magyar hazának némely helyére s a közönség bámulva kiált föl: Tehát ilyen ő!?“

Barabás munkássága egyenletes, egyforma mélységeket sodor. Számára kétséges területeket is igyekszik megoldani, arckép meglátásának erejét segítségül hívni. A közvetlen szemlélet a legjobb segítőtársa, s bár büszke az emlékezeti rajztudására, mégis ott a legnagyobb, ahol személyes élményét adja elő. A letapintó, szemlélő jellem mindig értékesen ütközik ki műveiből.

Olaszországból visszatérte után, a következő évben 1836-ban festi meg a „Három nővér“ c. képét. Benne a leggyengébb oldalát, a komponálást a legjobban mutatja be, jobban, mint későbbi csoportképein. Gondolok itt elsősül Bencsikné családjára (1840) és a művész „három leánykája“ (1849) csoportképére.

Bencsikné családjával (Varga Nándor Lajos tollrajz vázlata)

Talán a közvetlen olasz hatás lendítette egészé a képet. Sikerült az arcokat egységes képszerkezetben megfesteni, anélkül, hogy kényszere-
dettnek hatnának. A bájos fiatal lányok nem édeskések, összetartozásukat nemcsak a kép keretéből érezzük, nemcsak a kép címében élnek. Valóban

testvérek ők. Vagy talán a családi vonatkozás nem kötelezte volna Barabást, hogy széppé varázsolja a rokon kislányokat? Gondolva esztétikai felfogására? Bármint van is, Barabásnak ösztönös megérzése remekművel ajándékozott meg bennünket. A csoportosítás alakjai félalakok, természetes nagyságban. Az elől könyöklő kislány kék bársony ruhában van, fehér

A művész három leánykája (Varga Nándor Lajos tollrajz vázlata)

prémszegéllyel. A középső, szintén ülő szebbik nővért az idősebb álló alak virággal koszorúzza, vállán sokszínű, változatos rajzú kasmir sál, kezében virág. A háttér semleges, zöldes színű és arányosan tölti ki a teret. Ez nagyban hozzájárul a kép harmonikus hatásához, a kompozíció folthatású

lezárásához. A képet valószínűleg egy már meglévő vízfestményéről festhette, amelyet Háromszéken jártában 1833 nyarán készített, valószínűen Márkosfalván.

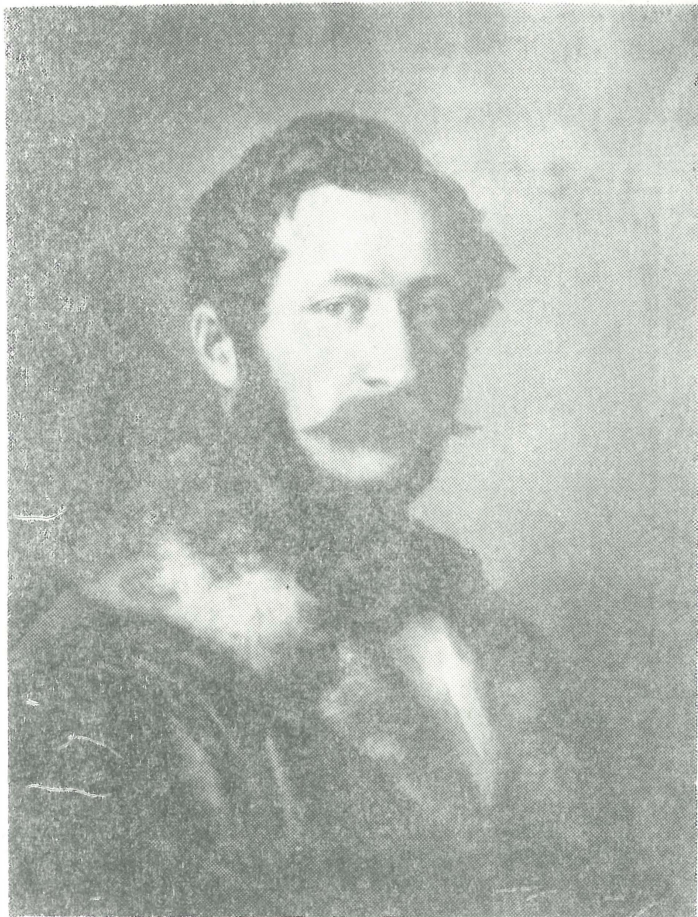
A múzeum volt második képe időrendben egyik Önarcképe (1837). Háromnegyed profilban tekint a szemlélő felé. Jóformán a fej dominál,

A három nővér

kevés látszik a vállakból. Egyszerű rajzi előadásban, édeskéség nélkül jelenik meg. Az arc kissé emlékeztet a négy évvel később készült önarcképre, amely szintén háromnegyed arcélben ábrázolja őt, de ellentétesen. A ruha is majdnem ugyanaz. Higgadt kifejezésű tekintet, bajusszal, körszakállal, figyelő mozdulatban. A félárnyékos, zöldes háttérből emelkedik ki a balról világított fej, meglepően reális kifejezéssel. Nyoma sincs rajta a későbbi szín-uniformizálásnak. Az árnyékhatárok finom szürkéit gondos kezeléssel oszlatta el, a végső fényeket pontos megfigyeléssel —, hideg

fehérekkel oldotta meg. Ez a kettősség teszi tiszta hatásúvá a képet, látszik rajta, hogy kellő idő állott rendelkezésére. Nyugodtan megfigyelhette az arcon végigfutó fényt, mely a színre bontott formákat elválasztotta egymástól. Elsimításnak nyomát sem leljük, megfigyelés tölti ki az egész képet. Komoly lépcsőfok volt művészetében, s bár közben el-elsikkadtak eredményei, fokozatosan a legjobb arcképfestők vonalához kapcsolódott.

Önarckép

Mindig különösen vonzó hatással volt rám a Múzeum gyűjteményében Barabás harmadik megsemmisült képe, feleségéről (Bois de Chesne Zsuzsanna), 1842-ből, házasságuk második évéből. Legjobban szerettem ezt a kis mellképet, olajképet, a nagyméretű óriások között. Valami finoman ellesett gyöngédséget, szépséget éreztem benne, a gyengéd mosolygáson és a fehér színkezelésen keresztül. A 32 éves művész itt sokat adott, nagy előleget későbbi énjéből. Képén a színnek is jelentősége van. A sál fehérsége határozott formákat zár le, puha anyagán a finom szeszélyes mintázat hímzett díszítménye is hangsúlyozza az alatta levő mell finom formáit. A fehér változatainak zártságából emelkedik virágsziromszerűen a gyengé-

den mosolygó női fej, bogárfekete szemekkel. Bontott hajfürtje némi hullámmal válláig ér. Kis kontyban zárul a háromnegyedes profil. Szembe néz. A háttér semleges, nem tagolt. Így az alak körvonala egységes, nyugodt, a profilból kissé visszafordulás nyomatékot kap. Nagyszerűen sikerült elfognia művésznöknek a lényegét, a formai lényegét a jellemző kifeje-

A művész felesége

zéssel, a mosollyal. A fehér szín derűsen kínálja magát, anélkül, hogy üresen hatna. Nem emlékszem, hogy a későbbi Barabás a fehér színt ennyire szépségesen ábrázolta volna. A színt ez esetben nem csak az anyaghoz kapcsoltnak érezzük, nem anyagszerű festői feladatnak, hanem igenis a személy lényéhez tartozónak. Egy későbbi képén például (Bittóné, 1874) a fehér csak a selymet jelentette.

*

Búcsúzom a három képtől, úgy érzem, mintha a második világégés hősi halottaitól búcsúznék. Öten porladtak el, akiket Barabás örökifjúnak teremtett, s akiket eddig magunkénak ismertünk. Arcképező munkássá-

gának jelentős művei voltak ezek a fiatal hajtások, amelyekre később is büszkén tekinthettünk vissza érett korszakának magaslatairól. Művészi becsük megmaradt.

Mint festőnek, szólanom kell még Barabás tiszteletreméltó vonásáról: a mesterség tiszteletéről. Le kell jegyeznünk néhány mondatát megemlékezéseiből. Le kell jegyeznünk most, amikor ennek becse mindinkább eltűnőben, halványodóban van. Gondosan, megfontoltan a legjobb anyagokkal dolgozott, képei ma is szilárdan tartják színeiket. Frissen, üdén hatnak, mintha tegnap kerültek volna ki kezei közül. Idézem néhány keserűséggel telített sorát, amikor sok cselszövény, megbélyegzés érte művészek részéről, mert öreg már, „mert nem ismerem az újabb találmányokat. Pedig mégiscsak jobbak azok a régi szerek, amiket már ötven év óta kipróbáltam, mint az olyan újabb találmány, melytől rövid időn összehasad, repedez és meg is feketedik a kép“. Mintha csak a Munkácsy képek jövőjét jósolta volna meg. Mennyire igaza volt a lenézett, öreg mesternek.

BARABÁS MIKLÓSRA VONATKOZÓ BIBLIOGRÁFIAI KIEGÉSZÍTÉS.

a sepsiszentgyörgyi Múzeum 50. éves Emlékkönyvének adataihoz

1. HOFFMANN EDIT : *Kiadatlan levelek Barabás Miklóstól*. Műbarát, Budapest, 1923.
2. RÉDEYNÉ, HOFFMANN MÁRIA : *Barabás Miklós a Lánchídról*. Magyar Művészet, Budapest, 1926.
3. PETROVICI ELEK : *Jegyzetek művészetünk történetéhez a 19. század első felében*. Budapest, 1933.
4. NAGY ZOLTÁN : *A magyar litográfia története a 19. században*. Budapest, 1934.
5. FLEISCHER GYÖRGY : *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Budapest, 1935.
6. PETROVICI ELEK : *Élet és művészet*, Budapest, 1937.
7. FARKAS ZOLTÁN : *Magyar festők*: Budapest, 1941.
8. KOPP JENŐ : *Ismeretlen magyar festők a 19. század első felében*. Budapest, 1941.
9. KOPP JENŐ : *Magyar biedermeier festészet*. Budapest, 1943.
10. BÍRÓ BÉLA : *Márkosfalvi Barabás Miklós Önéletrajza*. Kolozsvár, 1944.
11. HOFFMANN EDIT : *Barabás Miklós*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1950.

MATTIS-TEUTSCH

LUKÁSZ IRÉN

Ó-Brassóban, a mai város ősi magvában, a Hosszú utca végén nagy kertés ház áll. Van benne valami a közeli erdő csendjéből, kilopott nyugal-
mából. A kertben a fekete piszkos földből piros, sárga és fehér virágok
nyílnak. A gyümölcsös kert fiatal fái feszülő ágakkal, ritmikus íveléssel
hajladoznak. Bennük van az ébredés, virágbaborulás, pazar érettség, őszi
lombhullatás és a tél nekikészülődő nyugalma. Bennük van az élet minden
szépsége. Ebben a környezetben élt MATTIS-TEUTSCH, korunk egyik
legjellegzetesebb festőegyénisége, akinek érzékeny, tiszta művészete vég-
telen természetszeretetét és szabad művészi szellemét tükrözi vissza. Az
utca végén néhány házzal tovább kezdődik a Barcaság nyugalmas vízszín-
tése, melyből hirtelen magasodik ki a szomszédos bükkfaerdő merész
vertikálisa.

A világnak e parányi sarka, ez a maroknyi föld, melyben benne lük-
tet a természet életritmusa, volt a foglalata a művész életének, aki mély-
séges intellektussal figyelte fiatalságának ébredő kábulatában a benne
bontakozó csodákat.

Izgalmas művész-pályájának első állomásai München és Párizs. Élet-
nagyságú reliefekben mintázta és rajzolta az embert. Akkor még nem
tudta miért! — Színnel még nem foglalkozott. Csak az emberi test vonala
érdekelte. Egyénisége mint magányos fenyő — izmosodott, alakult s mű-
vészi adottsága, korának felérzése sok-sok meditációban csakhamar kiala-
kította művészetének lényegét: az emberkeresést. Azon kevesek közé
tartozik, akik belülről kifelé teremtenek. Az optikai látás csak elindítója
az alkotás folytatásának.

*Művészete a természet életritmusának és az élet elképzelésének föl-
érzése. Teljes szabadság formában és színben. A természet teremtője maga
a természet. Ő a legtökéletesebben alkotta meg önmagát, utánozni nem*

lehet, mert maga a vibráló élet. Az ember néhány pillanatot felfoghat, mert a természettel szemben bizonytalan. A szabad művész joga, hogy érzésvilágát színben és formában szabadon fejezhesse ki a természet utánzása nélkül, de vele egyenrangú megjelenítésben. Mi érthető a képben és mi érthető a természetben? A természet alkotóerejével a legtisztább színű virágokat és leveleket tudja életrekelteni. Így a festő adott síkján hasonló alkotóerővel és képzőművészeti felérzéssel adja vissza életigenlését. A virágot sem tudja senki sem megérteni, csak felfogja és elfogadja annak szépségét, mint szokott formamegjelenítést. Ugyanezt nem tudják a képben nézni és felérezni. Pedig a természetnek sincs mintája, hanem önmagából és önmagában fejlődött ki és így az absztrakt művészetnek is meg van a létjogosultsága az alkotás szempontjából, hogy tradíció nélkül alakítsa ki művészi formáit. Ezt a művészi igazságot minden művészi érzésű, de nem utánzást kereső lélek fölérzheti és benne művészi élménnyé válhat.

Párizsban csak rajzolt, mindig csak az emberi testet, nem tudta miért, csak rajzolt. Egyszerre azután valami megvilágosodott benne. Az Akadémia Szajna felőli részén a római díj pályamunkái voltak kiállítva. Itt meglátott egy szobrot és csak ez tetszett neki. Azt hitte, nem kapja meg a római díjat. Megkapta! Nagyobb öröm és kielégülés volt ez számára, mint annak, aki a díjat kapta. Később megint találkozott Henry Matisse képével (rózsaszínű akt zöld háttérrel). Sejtette, mire készül. Úgy érezte, ez az igazi.

Berlinben néhány hónapig Schadow aránytanulmányaival foglalkozott. Ez az első utalás a később kialakítandó aránytanulmányaira. Már akkor felállított magának egy kánont, de nem alkalmazta.

Fejlődésének második mozzanata az otthoni bükkfaerdő, a „KULTÚRÁK“; ültetett, páratlan szépségű tiszta bükkös. Nyolc évig ez volt az otthona. A vonaltanulmány második fázisa, a színes vonalritmus keresése itt kezdődött meg. Évekig foglalkozott a vízszintes, majd a függőleges ritmussal. (Kezdetben csak vonalakat húzogatót, majd színes vonalakat, később akvarellezett). Az erdőt járta — egy darab őserdőt — s a ritmust kereste. De minek az erdőt, mikor egy maroknyi rögben benne van az egész világ ritmusa. Ezek a képek az erdő absztrakciói és ezek vezették az experszionizmus kiteljesedése felé.

Színes dolgai kezdettől fogva expresszionista megnyilvánulások.

Az expresszionista művészet nem tárgyi valóság ábrázolása, hanem a belső átélés kivetítődése. A felfokozott szuggesztív érzés ereje alárendeli a természet formaelemeit, melyek a kifejezés érdekében részben vagy egészben elszakadhatnak a valóságtól és új elvont formákat teremhetnek. A természeti formák absztrahálásának alapja a természet. A művész átéli és fölérzi az egyes formákat és a lényegét kifejezi. Mattis-Teutsch képei a mélységes őszinte érzés dinamikus víziói és a vonalritmus lüktető életű harmóniái. Kompozíciói a belső szerkezet, a kiegyensúlyozás legtökéletesebb megoldásai. A fölépítés matematikai pontossága és az érzés kifejező ereje mindvégig jellemzik Mattis-Teutsch művészetét.

1916 őszén Budapesten csatlakozik Kassák Lajos haladószellemű csoportjához s munkáit már a „MA“ folyóirat második száma hozta. Előzőleg már Párizsban is jelentek meg metszetei. De az igazi munka még ezután

Autoportret — Önarckép — 1960

kezdődött. Két hasonló gondolkozású aktív ember találkozik Kassák Lajos és Mattis-Teutsch személyében. Nem tudom, mennyire véletlenszerű a történések sorozata, de Kassák, aki kevéssel azelőtt Budapesten „ALKOTÁS” címen lapot indított a képzőművészek pártolására, ugyanezen lap második számában megint Mattis-Teutsch munkáit jelentette meg. Barátságuk megszakadt ugyan, de a felívelő szellemi áramlatok megint összehozták a két művészt.

1918-ban kezdett együtt dolgozni és kiállítani a berlini „STURM“-mal. Herwarth Waldennek a csoport szellemi vezetőjének gazdag gyűjteménye egyedülálló volt az egész világon. Az expresszionizmus egész fogalmát belefoglalta és az orosz expresszionistákon kívül (Chagall, Jawlevsky, Kandinsky) a kontinens valamennyi szabad művészt magához vonzotta és műveikből az egész világon kiállításokat rendezett.

Az 1916—1926-ig terjedő évtized a sajátos alakulás időszaka, melyben a fekete-fehér és a színes absztrakciók váltakoznak egymással. Fejlődésének ebben a folyamatában négy fázist különböztetünk meg:

I. fázis: Metszeteinek alapgondolata a természet pillanatnyi felérzésének fekete-fehér visszaadása. Itt a sík és a ritmus dominál.

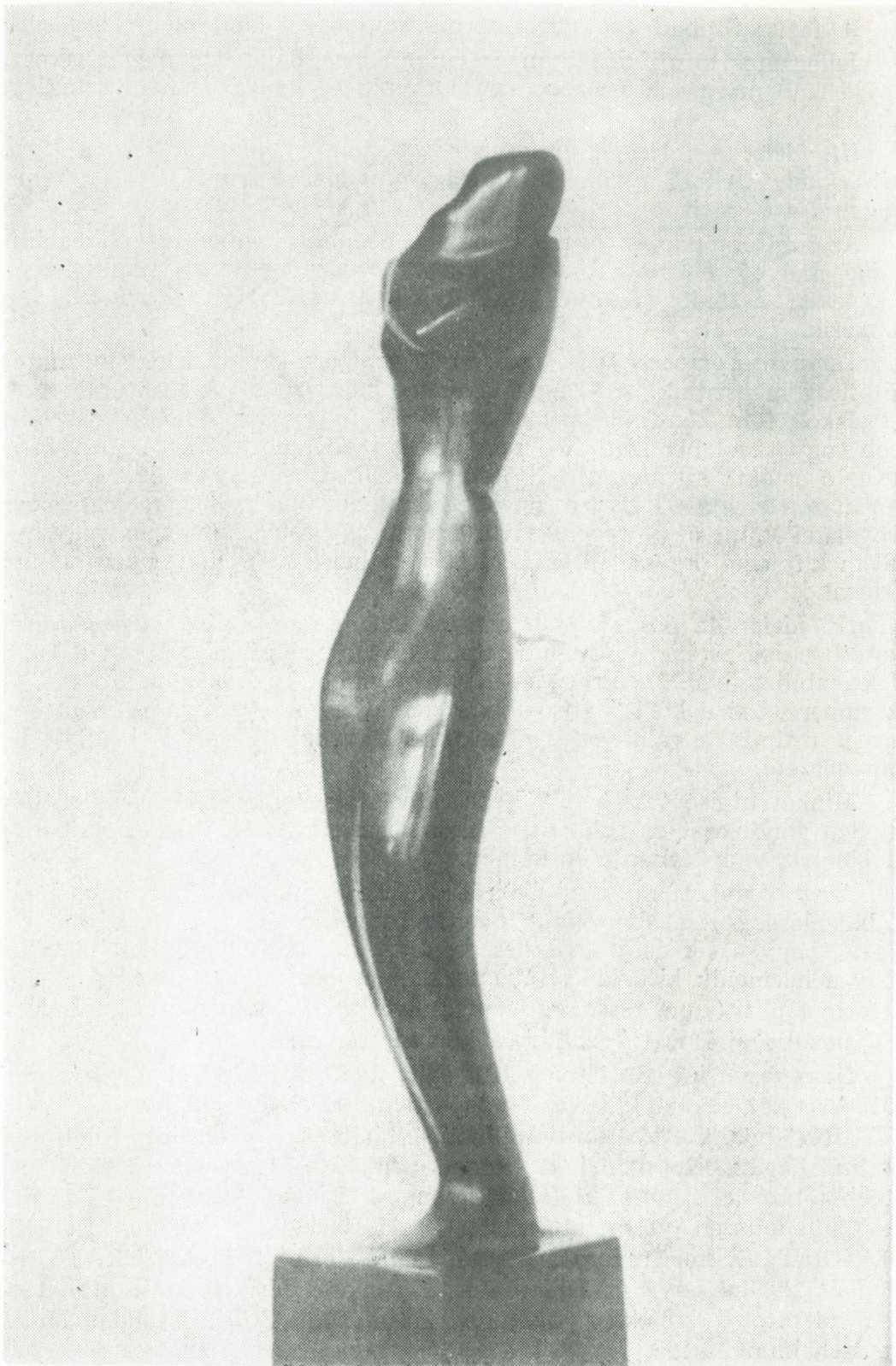
A grafika, illetve a linóleummetszet jelentős helyet foglal el Mattis-Teutsch művészetében. A fehér-fekete foltokra egyszerűsített mondani-való szűkszavú, de sodróerejű kifejezése mintha a kép-universzum mindenható lüktetését szövelné meg. Ez a zenei ritmusszuggestió magával sodor. Megdöbönt az érzés nagyszerűsége, a felfokozott kifejezőerő, mely sem többet, sem kevesebbet nem mond a kelleténél. A linóleum jellegzetes tulajdonságát, az átmenetnélküli fehér-feketét tökéletesen kihangsúlyozza. Nagy technikai tudása és a belső kifejezőerő dinamikája oly művészi magaslatra emelte, hogy alig van még művész, akit vele egy színvonalra lehetne helyezni.

Az absztrakt képek sokasága bizonyítja annak a vágnak erejét, mellyel ezek a formaalakítások a síkra kíváncsognak. Kifejezésük és felérzésük különböző egymásfelé emelő és vezető formákat és vonalakat kívánt. Hol a ritmus dominál, hol a dinamika, vagy a vibráció. Az uralkodó hideg és meleg színek határozzák meg e képek hangját, színpompáját. Ezek a képek tisztán belső hangok, képzőművészeti eszközökkel visszaadva. A teljesen elvont formák között igen gyakran egy emberi alak formavonala is velük vagy bennük mozog, mint vezető vagy formatartó.

Az abszolút formáknak határozott kifejezőképességük van, éppúgy, mint a színnek, sajnos, kevesen ismerik őket. Ezen kifejező erők éppoly tiszták és világosak, mint a fehér vagy sárga, kék, zöld színek és a világ minden emberénél azonosak.

Az absztrahálás a külső benyomások tisztán *expresszív visszaadása*, akár látható, akár nem a benyomást előidéző ok, vagy megjelenítés.

Az absztrakció egy folyamatosan fölértézt érzésnek síkon való visszaadása, dinamikus formákkal vagy ellentétes színekkel. A lelkiélmény, a belső vibráció a síkon visszaadható (zenében: a szimfónia).

Sculptură — Szobor — 1931

II. fázis: Szabad formák a térben az *emberi alak megjelenítésével*.

Jellegetes kifejlődés után az emberi alak határozza meg a síkot és a vele való mozgások részben arhitektónikusak, statikusak és színiegészítések.

III. fázis: *A teljesen absztrahált ember megjelenítése formai kiegészítésekkel*. Ezeknél a képeknél a szín mint összhang lép fel s így egy fő szín uralja a képet.

Az arhitektónikus formába foglalt, beépített ember egy érzés kifejezője, melyet teljesen absztrakt formák egészítenek ki a síkon. Ezek a képeken a tömör forma dominál s így a szín is nagy síkokban jelentkezik.

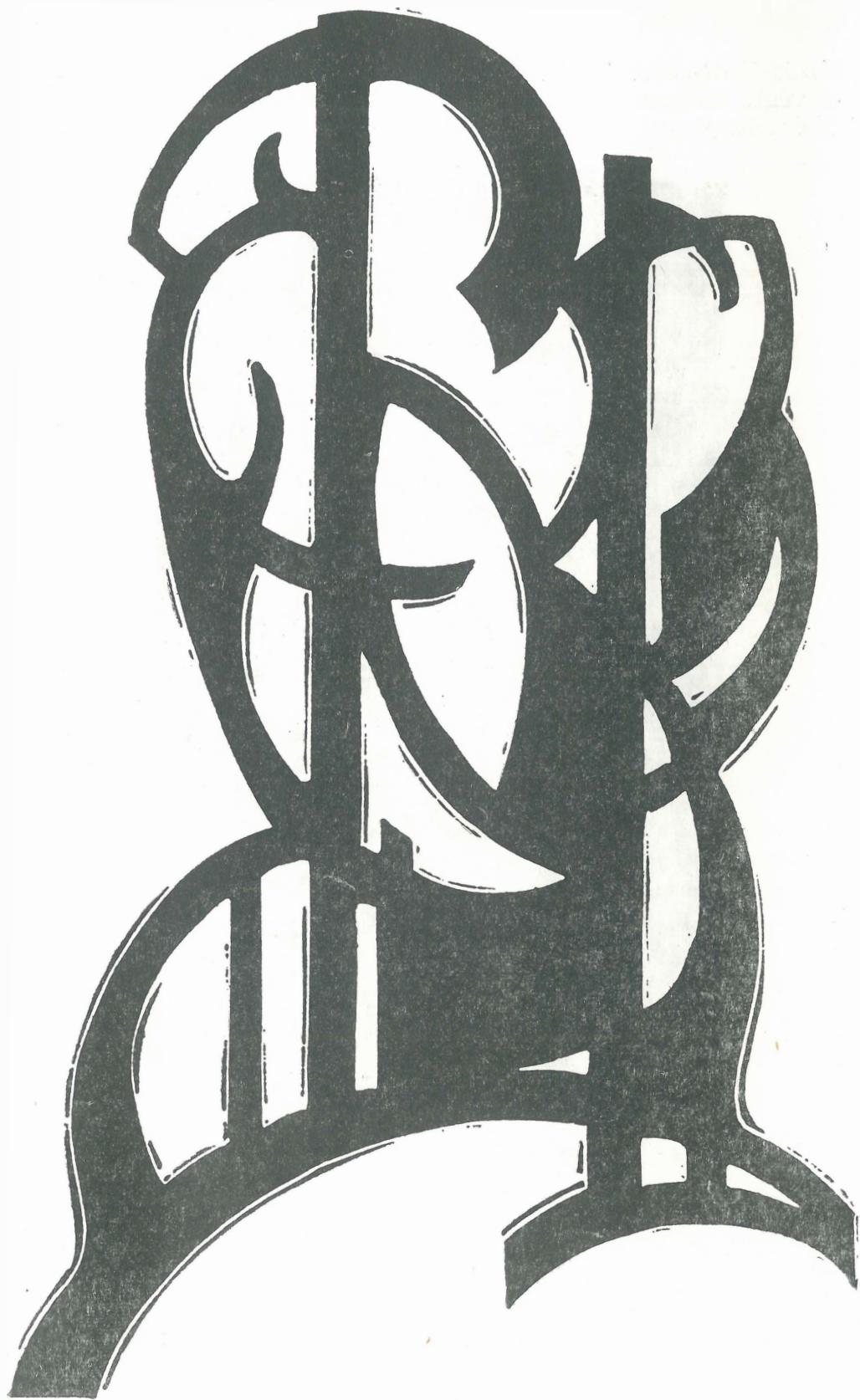
Tempera-kompozíciók. A sokoldalú tempera-kompozíciókban minden kötöttség megszűnik, s a síkon bizonyos belső rendszer lesz uralkodóvá. Az alakok fönt, lent, jobbról vagy balról mozognak, nem létezik közelebb vagy távolabb, sem fő-, sem pedig mellékmotívum. Minden forma egyenlő értékű síkban is. E kompozíciók színei erősek és váltakozók. Ugyanazon a síkon két szín is lehet domináns (hideg vagy meleg) és ezek árnyalatai, mint az átadó és vivő, stabil vagy rotációs mozgás vagy nyugalom kifejezői. Egységes érzés uralja és hatja át ezen tempera-kompozíciókat.

IV. fázis: *Az összefoglalt emberi alak, az embertípus szükségessége korunk művészetében*. Az embertípus kialakítása párhuzamosan halad az alak stabilizálásával. Szükségessé vált egy emberarány meghatározása, azé az emberé, aki a kort legtisztábban kifejezte. Az öntudatos, határozott európeai típus, a valóságban alkató, ha átmenetileg meg is bomlott biztonságérzete.

Minkét utolsó fázisban a képzőművészeti kompozíció szempontjából minden gondolatot és fölérzést a síkon rögzített. Az előbbieket olajban, az utóbbiakat temperában oldotta meg.

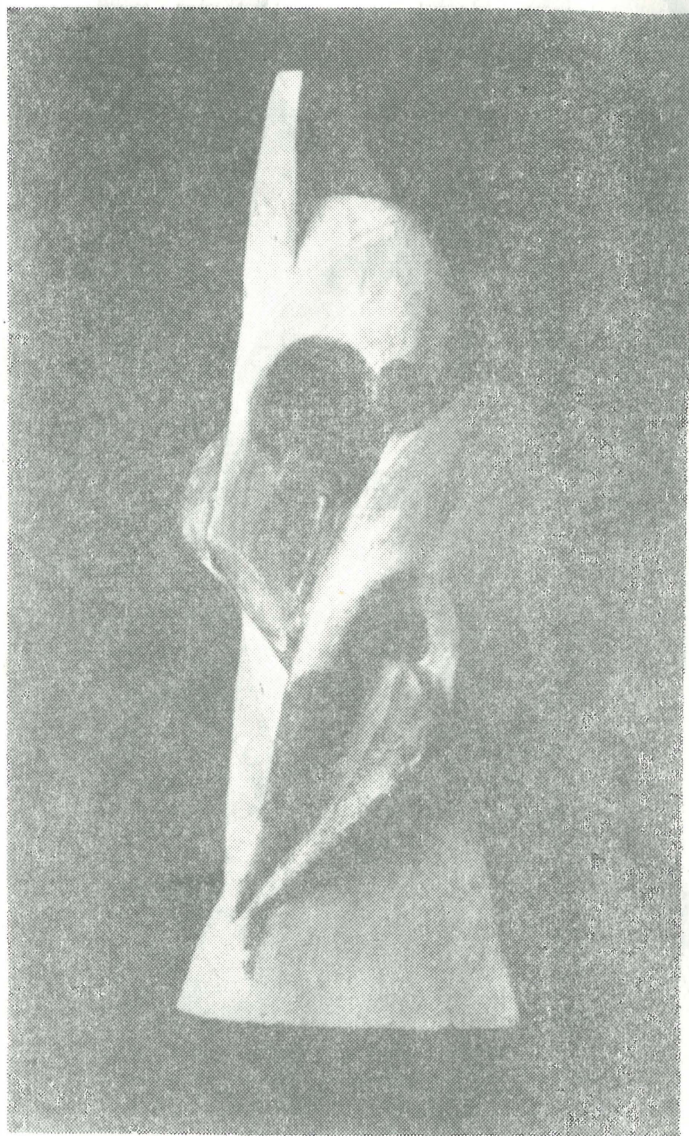
A szoborral új művészi önkifejezés kezdődik, vágy az emberi alak stabilizálására. A szobor mint pozitív művészet, mindig vonzotta. Úgy érezte, hogy a sík és a volumen közötti különbséget ki kell alakítani, hogy a harmadik kiterjedést tisztázza. A szobor anyaga már önmagában is formai pozitívum, összes kiterjedéseivel, míg a kép adottsága üres sík, melynek beépítésével kezdődik a kép megoldása.

Összegezve megemlítem kiállításait: 1917 őszén egy kollektív, majd 1918-ban két egyéni kiállítás Budapesten. 1918-ban csatlakozik a berlini „STURM“-hoz, s ettől kezdve állandó kiállítója. Külföldi kiállítások: Berlin, Párizs, Koppenhága, Róma, Chicágó. 1920-ban először, majd utóbb többször állított ki Bukarestben. 1921-ben Berlinben — 20 éven keresztül minden nyarat ott töltött — csatlakozik a berlini „NOVEMBERGRUPPE“-hoz, melyből később kialakult a „DIE ABSTRAKTEN“-csoport. Berlini anyagát Budapesten a Tamás-galéria is kiállította. 1932-ben volt utolsó kollektív kiállítása Brassóban. Itt megszakadt Mattis-Teutsch munkássága.

Călărețul — A lovas — lino — 1921

Mattis-Teutsch gondolatvilágának vezérlő motívuma: „minden gondolatot végig kell gondolni“. Egészen természetes, hogy szavakba, könyvbe foglalta lényegesen egyszerűsített mondanivalóit. Ez a könyv 1931-ben

Sculpturä — Szobor — 1920

(Müller Kieperheuer kiadásában Potsdamban) „KUNSTIDEOLOGIE“ címen jelent meg. Mattis-Teutsch egész emberi és művészi beállítottságát tartalmazza.

Néhány gondolatot idézek belőle :

A kor eszmevilága (ideológiája) határozza meg a művészet formanyelvét.

A művészet terjeszti a kor eszméit.

A kor eszméi a művészetben válnak láthatókká és közvetítik a kultúrát az elkövetkező korok számára.

Egyetlenegy korszak sem dolgozott elmúlt idők formáival.

Compoziție — Kompozició — 1919

A művészet az emberi lét és életjelenségek megértése és átérzése. Ezeket látható módon megjeleníteni a képzőművészet feladata.

Korunk újjáalkotta a maga emberét s a művész új formákkal és új anyagokkal teremt meg korának embertípusát.

A művészet legyen az új ember megnyilatkozása. Az ember az élet, az ember, a cselekedet.

A művész vezesse az embert a kor magasabbrendű képzeletvilágába.

A művészet összekapcsolja az embert a korával — az étellel, a szellemi léttel, az etikával, az embert az emberrel.

A művészet magába foglalja a kor emberét és meghatározza annak szellemi és esztétikai létét.

A művészet etikus: a lélek szól a lélekhez a megérzés által.

1932-től 1941 januárjáig nem festett, 1941-ben ismételten akttanulmányokkal kezdett foglalkozni. Két éven át festette a finom vonalritmusú, gyönyörű színharmoniójú képeket. 1943 decemberében készen volt az első kompozíció az új emberrel, új arányokkal.

Embertípusának első megnyilatkozása még lírai finomságú, de csakhamar áttér a lírától a heroikus megjelenítésre. Embertípusának négyes összefoglalása: a *heroikus*, a *magasztos*, az *intim* (bensőséges) és az *öntudatos* ember. Minden képét csak kísérletnek tekinti egy nagy gondolat szolgálatában. 1944-ben kezd olajtemperával kísérletezni. Végtelen gondolat, számító alaposággal fest kisebb aktokat, hogy a tempera szín és felületi hatását kipróbálja. Az olajtempera-technika fontos tényező Mattis-Teutsch művészetében, mert megadta a lehetőséget a monumentális megnyilatkozásra. Ezeket a képeket sohasem tudta volna olajjal megfesteni. Hatalmas méretű freskó-szerű képeit, műterméből éppen csak hogy ki lehet hozni. Színhatása egészen új, világos, bársonyos. Alakjai bár síkszerűek, a vonalvezetés hangsúlyozása oly erős, hogy egészen plasztikusan hatnak. Az embertípus nagyon magas, nyulánk, északi ember, fiziognómia nélkül, általános jelleggel. Reális klasszicizmusnak is nevezhetnők. Embere nem aktív a mozgásban, hanem csak aktivitásra kész. Csupa kifinomult testi erő, intellektualitás. Ez az ember testileg-lelkileg mindenre képes. Az első képek tartalma inkább szellemi gondolatokat fejez ki.

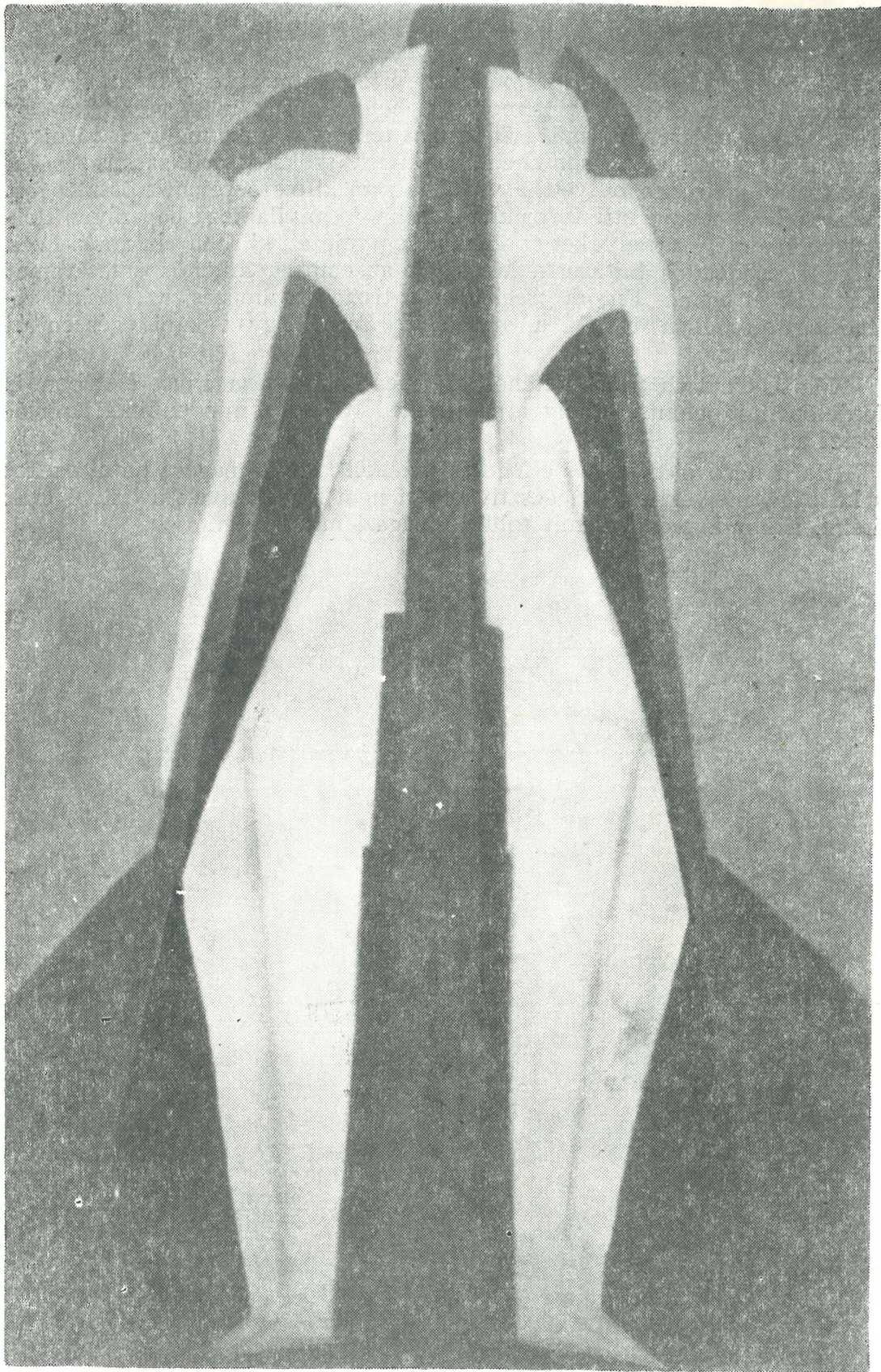
Triptichon { Az elv elfogadása, lendülete
A disputa
A beteljesülés

Nem a testi munkát adja a maga reális formájában — ezt már megmutatta Meunier — sem az aktív munkást, hanem a munka lehetőségét, potenciáját. A *Kalapácsos ember* felhívás a munkára, a munka szintézisére. A *mérnök vagy alkatrész*: vörös kohófénytől megvilágított férfi alak, kezében a kész alkatrésszel, háttérben a munkamenet jelzésére gépek. A *boxoló* egyike a legszebbeknek. A szorító és háttérben levő tömör építmény az erő szimbóluma. A felületen végtelen sok intim szépség látható vonalban és színben kifejezve.

A nagy freskószerű elgondolások és megoldások vágya mind nagyobb és nagyobb méretű munkákra ösztönözte, míg az anyag beszerezhetősége határt nem szabott.

A fényt és árnyékot nem fogadja el, mert a fény és árnyék csak esetleges és átmeneti jelenség, míg Ő csak általános pozitívumot ad. Mattis-Teutsch képein — főleg a tempera képeken csak ragyogó nap-sütés van.

1946-os évet a szédületes munkatempó jellemzi, amelynek eredménye néhány hónap alatt 15 kép volt. E munkák első vonalvázlatai már 12 évvel ezelőtt jelentkeztek. Ugyancsak néhány évvel azelőtt beszélt ké-

pekről, melyeket sohasem próbált megfesteni, s most egyszerre ezek is formát öltöttek. Csak úgy gomolygott benne a sok megfesteni való és érezte, hogy egészen új művészi formát teremtett meg, melynek kifejező lehetősége végtelen. A monumentális képek szükségszerű zárkózottsága, a szüksézávú jelzések helyett, a vonal, a szín kifejezőerejének összefogott redukciójával kisméretű formákban, intim megnyilatkozásban olyan dolgokat mondott el, melyeket szavakkal sem fejezett ki soha senkinek. Ezek a képek csodálatos hatásúak. Mefogják az embert, különös érzésáramot indítanak el benne. Finom precizitása a tiszta fogalmazás, az értelmi világosság elfogulttá teszik a szemlélőt. Értzi, hogy valami egészen új előtt áll.

Mattis-Teutsch művészetének új megnyilatkozása saját életében is fordulópontot jelent. Mindig arra törekedett, hogy mindenkinek művészetet adjon.

Ha a néző előítélet és elfogultság nélkül hagyja magára hatni ezeket a képeket, melyeknek szuggesztív erejét nem lehet szavakba önteni csak átélni, akkor kap is valamit tőlük: az igazi művészetet.

ORBÁN BALÁZS SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSÁNAK NÉPRAJZI TÁRGYMUTATÓJA

KÓS KÁROLY

Orbán Balázs hatalmas opusza, a Székelyföld leírása hat vaskos kötet, *) a történeti és természetrajzi vonatkozású részek mellett mintegy 500—600 gépelt oldalnyit kitevő „*népismereti*“ anyagot tartalmaz. Orbán követlen néprajzi megfigyelésen és információon alapuló gazdag néprajzi anyaga, az egyes kötetekben közölt néprajzi leírásai, adatai, ezekkel kapcsolatos értékelései és gondolatai elindítói voltak a széleskörű és szakszerű néprajzkutatásnak, inspirálói és máig hasznosított forrása a magyar néprajzkutatóknak.

Sajnos azonban Orbán több ezer oldalas művében a roppant tudományos ismeretanyag nem szaktudományok és témák szerint van rendszerezve, hanem a szerző az útleírás műfaját választotta és így legkülönbözőbb természetű megfigyeléseit, a Székelyföld mintegy 500 helységét fokozatosan bejáró kutatóútjainak leírása során alkalmilag tette meg. Ilyenformán a történész, régész, földrajzos, geológus, növénytankutató vagy néprajzkutató, ki saját munkaterületén bármely kérdésben Orbán székelyföldi gyűjtését akarja hasznosítani, kénytelen az egész hatalmas művet elejétől végig átolvasni. Mivel ez rengeteg időt igényel, számos esetben a kutatók — a tudományos megismerés kárára — meg sem kísérlék Orbán adatainak hasznosítását. De előfordult az is, hogy az Orbán közölte adatokat és ötleteket egyesek, rá való hivatkozás nélkül használták fel, abban a tudatban, hogy úgy sem akad senki, aki ennek konkrét rábizonyításáért „átrágná“ magát újból az egész hatalmas munkán.

Attól a szándéktól vezettetve, hogy Orbán gazdag forrásértékű munkája a néprajzkutatásban széles körben hasznosítható legyen, elkészítettem és az alábbiakban közreadom a Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatóját. A tárgymutatóban nem foglaltatnak a különböző regék, mondák, legendák, melyeket Orbán a természeti tünemények vagy őskori

emlékek leírásai kapcsán lépten-nyomon közöl, de többnyire ellenőrizhetetlen vagy kétesértékű, irodalmi eredetű források, adatközlők alapján.

A tárgymutató tematikája a néprajz logikus fejezetbeosztását követi s így a szakember és önkéntes kutató egyaránt könnyen tájékozódik és hamar rátalál a keresett témára.

A tárgymutató címszavai: gyűjtögetés, halászat, vadászat, állattartás, földművelés, kertészet, gyümölcsstermesztés, szőlőművelés, borászat, erdei munka, szénégetés, hamuzsírkészítés, terpentinfőzés, ácsmesterség, vízfűrés, deszkametszés, zsendely-, faedény-, butorkészítés, kerekesség, szerzőkészítés, szita- és rostakészítés, szövőborda- és fapipakészítés, kötélverés, gyékényfonás, szalmafanás, szövés, mezőgazdasági termékek feldolgozása, timárság, szíjgyártás, nyergesség, csizmadiamesterség, szücsmesterség, szabóság, cserépgyártás, fazekasság, mészégetés, kőművesség, kőfaragás, bányászat és iszapmosás, vasművesség és más fémmunka, egyéb manufaktúrák és gyárak, szekeresesség, tutajozás, vásárhelyek, búcsúk, marhakereskedés, csempészes, elpusztult falvak nyomai, nemzeti településnyomok, besenyő településnyomok, településmód, építkezés-lakás, táplálkozás, öltözet, tavaszi-, nyári-, téli szokások, keresztelés, ifjúság, házasságkötés, temetés, közbirtok, közösségi élet, folklór. A címszavakból is kitűnik Orbánnak a néprajz egész területére kiterjedő figyelme, amely olyan kérdéseket is érint (pl. a népi árucseré, nemzeti település és közbirtoklás), amelyek néprajzkutatásunknak máig alig művelt területei.

Vajha e tárgymutató is hozzájárulna Orbán száz év előtti sok esetben tehát már történeti értékű megfigyeléseinek, adatainak és inspiráló megállapításainak minél teljesebb felhasználásához, a székelyföldi és általában a hazai magyar néprajzkutatásunk megkönnyítése és további felendítése érdekében.

*

Gyűjtögetés

Nagygalambfalva (vérszípó), I. 29.
Csíksicsó (borsikabogyó, gyanta),
II. 60.

Csíkszentmihály (szarvasgomba),
II. 73.

Bolgárszeg (gyógyfű), VI. 357.

Krizba (tapló), VI. 419.

Halászat

Békás (pisztrángfogás), II. 112.

Marosszék, IV. 4.

Lekencei tó (kép is), IV. 198-9.

Bándi tó, IV. 207.

Prázsmár (tenyésztés), VI. 39.

Krizba (tenyésztés), VI. 39.

Vadászat

Erdőfüle (vadak), I. 227.

Gyergyó (vadak), II. 141.

Szacsva (lőpor), III. 173.

Gyertyános (sasfogás), V. 239.

Hermány (vadméh), VI. 47.

Állattartás

Udvarhelyszék, I. 14.

Oláhfalu, I. 70.

Hargita havas, I. 76-7, 80.

Lövéte, I. 86.
Homorodalmás, I. 92-3.
Oroszhegy (ló), I. 96.
Korond, I. 131.
Abásfalva, I. 164.
Csík, II. 5, 28.
Alcsík, II. 40-1.
Gyimes (juh), II. 78.
Gyergyószentmiklós (marha) II. 104.
Bélbor (ló), II. 121.
Gyergyó (ló), II. 140.
Kelemen havas (juh), II. 143.
Parajd környéke, II. 158.
Háromszék, III. 2.
Páva (sólyom), III. 147.
Vajnafalva (pásztorok), III. 149.
Zágon, III. 159.
Geges (selyemhernyó), IV. 32.
Selye, IV. 80.
Köszvényesremete, IV. 93.
Mezőség, IV. 193.
Mezőmadaras (pásztorok), IV. 205.
Torockó (ló), V. 214.
Bodza, VI. 82.
Hétfalu, VI. 134.
Ósánci szoros (kép), VI. 182.
Rozsnyó (juh), VI. 364.
Törösvár környéke (juh), VI. 378, 382.

Földművelés, kertészet

Udvarhelyszék, I. 13.
Mádéfalva, I. 69.
Oláhfalu, I. 74.
Csík (burgonya, kender), II. 4, 27-8.
Csíkiak (idénymunkások), II. 5.
Csíkcsicsó (káposzta), II. 60.
Borszék, II. 118.
Háromszék (búza), III. 2.
Szemerja (dohány), III. 30.
Szépmező, III. 36, 54.
Kézdi-polyán (lenmag), III. 114.
Ilencfalva (vetemény), IV. 5, 44.

Lukafalva (vetemény), IV. 5, 44.
Panit (dohány), IV. 5, 211.
Vaja (dohány), IV. 5.
Marosvásárhely (dinnye), IV. 5.
Nyáradmente, IV. 5.
Mezőfele (vetemény), IV. 196.
Aranyosszék, V. 10.
Ludasi völgy, V. 61.
Aranyosszékiek (idénymunkások), V. 76.
Borév, V. 197.
Torockó (kép), V. 213, 234.
Bodza (kép), VI. 79.
Hétfalu (burgonya), VI. 135.
Tatrang (kender, len), VI. 135.
Pürkerec (kender, len), VI. 135.

Gyümölcstermelés, szőlőművelés, borászat

Udvarhelyszék (gyümölcs, szőlő), I. 13.
Sükő (cseresznye), I. 40, 116.
Tordátfalva (cseresznye), I. 118.
Atyha (cseresznye), I. 136.
Siklód (cseresznye), I. 136.
Székelyföld, I. 143.
Osdola (cseresznye), III. 131.
Albis (szilva), III. 185.
Kisgörgény (cseresznye), IV. 5, 41.
Folyfalva (cseresznye), IV. 5.
Kibéd (cseresznye, alma), IV. 5.
Abod (alma), IV. 5.
Mája (alma), IV. 5, 73.
Geges (alma, eperfa), IV. 5, 32.
Rigmány (alma), IV. 5.
Havad (alma), IV. 5.
Bere (alma), IV. 5.
Malomfalva (bor), IV. 5, 219.
Szentgerice (bor), IV. 5, 57.
Szentháromság (bor), IV. 5.
Backamadaras (bor), IV. 5, 57.
Mezőmadaras (bor), IV. 5.
Szabéd (szőlő, bor), IV. 5, 197.
Kölpény (bor), IV. 5.
Fintaháza (bor), IV. 5.

Kelementalke (bor), IV. 5.
Csókás (cseresznye), IV, 41.
Somosd (cseresznye, bor), IV. 41.
Márkod, IV. 74.
Kendő, IV. 75.
Selye (dió, szilva), IV. 80.
Mezőfele, IV. 196.
Ozd (bor), V. 58.
Felvinc (szőlő), V. 95.
Kercsed (szőlő), V. 121.
Aranyosegerbegy (bor), V. 149.
Mészkö (gyümölcs), V. 160.
Kákova, V. 242.
Muzsina, V. 242.
Felenyed, V. 242.
Hétfalu, VI. 135.

Erdei munka

Kászon (aszalás), II. 54.
Gyergyó (égetés), II. 77-78.
Gyergyóholló, II. 131.
Toplica vidéke, II. 137-8.
Gyergyóalfalu, II. 145.
Tusnád, III. 65-67.
Bálványosvár (irtás), III. 70.
Krizba, VI. 419.

Szénégetés

Selye, IV. 80.
Torockó és környéke, V. 213.
Bodza, VI. 82.

Hamuzsírkészítés

Ürmös, I. 207.
Zalány, III. 17.
Zágon, III. 159.

Terpentinfőzés

Csíkcsicsó, II. 60.

Ácsmesterség

Zetelaka, I. 65.
Csík, II. 28.

Menaság, II. 40.
Zágon, III. 159.
Mezőcsávás, IV. 195.
Mezőfele, IV. 195.
Hétfalu, VI. 135.
Barcaújfalu, VI. 414.

Vízifűrész, deszkametszés

Zetelaka, I. 14, 65.
Korond, I. 129.
Oláhfalu, I. 14, 70, 76.
Menaság, II. 40.
Csík, II. 28.
Kászon, II. 53-4.
Gyergyószentmiklós, II. 111.
Toplica, II. 138.
Csomafalva, II. 146.
Parajd környéke, I. 14, II. 158.
Tusnád (kép), III. 62, 67.
Szalánpatataka, III. 128.
Ojtozvölgye, III. 129.
Papolc, III. 159.
Zágon, III. 159.
Szováta, IV. 6.
Köszvényesremete, IV. 6.
Hosszúfalu, VI. 161.
Tatrángvölgye, VI. 178.

Zsindelykészítés

Zetelaka, I. 14. 65.
Oláhfalu, I. 14.
Oroszhegy, I. 104.
Csík, II. 28.
Menaság, II. 40.
Kászon, II. 53.
Parajd környéke, I. 14, II. 158
Gelence, III. 135.
Papolc, III. 159.
Zágon, III. 159.
Szováta, IV. 6.
Köszvényesremete, IV. 6.

Faedénykészítés

Oláhfalu, I. 74-5.
Siklód (véka), I. 142.

Nagybacon (donga), I. 219.
Cigányok (tekenő), II. 48.
Parajd környéke (hordó), II. 158.
Gelence (hordó), III. 135.
Papolc (hordó, kád), III. 159.
Zágon, III. 159.
Feketehalom (kádár cég), IV. 52.
Hétfalu (kád), VI. 135.
Brassó (kulacs), VI. 275.

Butorkészítés

Siklód (szuszek), I. 142.
Parajd környéke, I. 158.
Sóvárád (szuszek, bölcső), IV. 6.
Feketehalom (asztalos cég), VI. 52.
Rozsnyó (asztalos cég), VI. 52.
Hétfalu (asztalosság), VI. 135.
Brassó (tulipános butor), VI. 280.

Kerekesség

Bodos (szekér), I. 217.
Sóvárád, IV. 6.
Kibéd, IV. 6.
Hétfalu, VI. 135.
Brassó (kocsi), VI. 280.
Feketehalom (kerekescég), VI. 402.

Szerszámkészítés

Csík, II. 28.
Menaság, II. 40.
Sóvárád (szövő-, földm. eszközök),
IV. 6.
Kibéd (szövő-, földm. eszközök),
IV. 6.
Mezőcsávás (szövő-, fonó-eszközök),
IV. 195.

Szita-, rostakészítés

Székelykeresztur, I. 21.
Sepsikőrös, III. 156.

Szövőborda, fapipakészítés

Ülke (pipa), I. 30.
Erdőfüle (borda), I. 221.

Kötélverés

Torja (kantár), III. 107.
Brassó (kötél), VI. 275, 279.

Gyékényfonás

Harasztkerék (szőnyeg), IV. 6, 55.
Vaja (szőnyeg), IV. 6, 56.
Mezőfele (szatyor stb.) IV. 6, 195.
Szalmafönés
Hodos (kalap), IV. 6.
Jobbágytelke (kalap), IV. 87.
Krizba (méhkas stb.), VI. 419.

Szövés

Lövete (ványoló), I. 87.
Bágy (cserge), I. 172.
Csík (vászon, posztó), II. 28.
Zabola (fátyol), III. 136.
Sepsikőrös (szörnyüg, poráz),
III. 156.
Prázsmár (takács cég), VI. 52.
Rozsnyó (takács cég), VI. 52.
Feketehalom (takács cég), VI. 52.
404.
Földvár (takács cég), VI. 52.
Derisztye (gyapjúmosás, ványolás),
VI. 87, 187.
Tatráng (len-, kendermunka), VI.
135.
Pürkerec (len-, kendermunka), VI.
135.
Hétfalu (cserge, halina), VI. 135,
279.
Karatna (Torja; fejkendő), VI. 141.
Brassó (posztó, takácscég, vászon),
VI. 211, 275, 279, 280.
Bolgárszeg (Brassó: cserge, halina,
gyapjúmosás), VI. 278.
Bolonya (gyapjúmosás), VI.
278-79.
Sófalva (halina), VI. 279.

Mezőgazdasági termékek feldolgozása

Korond (malmok), I. 129.

Csík (túró), II. 28.
Kászon (malmok), II, 53.
Csíkcicsó (fenyővíz), II. 60.
Csomafalva (búzakása törés),
II. 146.
Kézdipolyán (lenmagolaj), III. 114.
Albis (szilvórium), III. 185.
Hétfalu (sajt, túró, sóstej, juh-
zés), VI. 135.
Brassó (juhész), VI. 280.

Timárság, szíjgyártás, nyergesség

Székelyudvarhely (timár céh),
I. 50, 52.
Gyergyószentmiklós (kordován),
II. 104.
Hétfalu (timárság), VI. 135.
Brassó (timár céh, szíj, nyereg),
VI. 280.

Csizmadiamesterség

Székelyudvarhely (csizmadia céh),
I. 52.
Csíkszereda (csizmadia céh), II. 24.
Mezőcsávás, IV. 195.
Brassó, VI. 275, 280.

Szücsmesterség

Székelyudvarhely (szücs céh),
I. 50.
Marosvásárhely (szücs céh), IV.
107.
Mezőcsávás, IV. 195.
Brassó, VI. 280.

Szabóság

Székelyudvarhely (szabó céh),
I. 50.
Mezőcsávás, IV. 195.

Cserépgyártás

Nagybacon, I. 218.
Moson, IV. 65.

Fazekasság

Székelyudvarhely (fazekas céh),
I. 50.
Korond, I. 129.
Atyha, I. 140.
Csíkmadaras, II. 85.
Oltfalva (Dánfalva), II, 86.
Makkfalva, IV. 6, 24.
Kibéd, IV. 6.
Szentistván, IV. 6.
Ákosfalva (cseréppipa), IV. 54.
Atosfalva, IV, 27.
Barcaújfalu, VI, 414-5.

Mészégetés

Homoródmente, I. 14.
Homoródalmás, I. 94.
Karácsonyfalva, I. 94.
Alsórákos, I. 204.
Tatrag, VI. 135.
Pürkerec, VI. 135.
Szunyogszeg, VI. 404.

Kőművesség, kőfaragás

Kisgalambfalva (építés), I. 27.
Jánosfalva (faragás), I. 170.
Csíkszentkirály (faragás), II. 37.
Borosnyó (kép is), III. 166.
Hidas (faragás), V. 122.
Hétfalu (építés), VI. 135.
Barcaújfalu (építés), VI. 404.

Bányászat, iszapmosás

Szentkeresztbánya (vas), I. 14, 82,
85.
Lövete (vas), I. 87.
Parajd (só, kép is), I. 135.
Etéd („rézpor“), I. 145.
Homoródoklánd (vas), I. 187.
Erdőfüle (vas), I. 14, 226.
Csík (cinóber, kéneső, vas), II. 5.
Csíkverebes (vas), II. 46.
Csíkszentimre (vas), II. 47.

Cigányok (aranymosás), II. 48.
Kászon (arany, ólom), II. 54.
Csíkmadaras (vas, kéneső), II. 85.
Balánbánya (réz), II. 94.
Csíkszentdomokos (vas), II. 95.
Szárhegy (márvány), II. 114.
Tölgyes (ezüst, vas, ón), II. 132.
Torja (kén), III. 81.
Osdola (hegyikristály), III, 133.
Sepsikőrös (vas), III. 156.
Csókfalva (arany), IV. 28.
Az Aranyos partja (aranypor), V. 8, 195.
Marosújvár (só), V. 109, 111, 113.
Torda (só), V. 152.
Várfalva (aranybányászat), V. 179.
Torockó (vas, ezüst, ón, kéneső, márvány), V. 209-211.
Krizba (surlópor), VI. 419.
Magyaros (aranypor), VI, 424.

Vasművesség és más fémmunka

Szentkeresztbánya (vasgyár, kép is), I. 82, III. 178.
Lövete (vaskohó, hámor), I. 87.
Homoródszentmárton (harangöntés), I, 129.
Hermány (vashámor, kép is), I. 217.
Erdőfüle (vashámor, kép is), I. 226, III. 178.
Cigányok (üst-, kés-, lakatkészítés), II. 48.
Csíkmadaras (vaskohó, hámor), II. 85.
Dánfalva (vashámor), II, 86.
Balánbánya (rézkohó), II. 94.
Csíkszentdomokos (vashámor), II. 95.
Torja (kénmalom), III. 81.
Kézdivásárhely (fegyver), III. 102.
Sepsikőrös (vasverés), III. 156.
Várfalva (aranyolvasztás), V. 179.

Torockó (vaskohó, hámor, kép is), V, 212-3.
Prázsmár (kovács céh), VI. 52.
Feketehalom (kovács céh), VI. 52.
Hétfalu (kovácsok), VI, 135.
Keresztyénfalva (sarlókészítés), VI. 360.
Brassó (fegyver, „görög munkák“), VI. 274-5.

Egyéb manufaktúrák, gyárak

Lövete (fonó-szövőde), I. 87.
Parajd (gyufa), I. 135.
Barót (szesz), I. 214.
Csíkszentkirály (papír), II. 37.
Csíkszentmárton (papír), II. 44.
Borszék (üveg, kép is), II. 121.
Háromszék (finom liszt, szesz), III, 2.
Zalány (üveg), III. 17.
Hidvég (szesz), III. 25.
Bükszád (üveg), III. 59.
Kézdivásárhely (lőpor, gyutacs), III. 102.
Zágon (üveg), III. 159.
Zernyest (fonóda, szesz, papír), VI. 391.

Szekeresség

Homoródmente (mész), I. 14.
Udvarhelyszék (kiviteli termények), I. 14.
Siklód (cseresznye), I. 36.
Farcád (méz, viasz, brassai árú), I. 40.
Sükő (cseresznye), I. 40.
Zetelaka (deszka, zsindely), I. 14, 65.
Oláhfalu (deszka, zsindely), I. 14, 74-5.
Homoródalmás (mész), I. 94.
Karácsonyfalva (mész), I. 94.
Korond (edény), I. 129.
Jánosfalva (faragott kő), I. 170.
Csikiak (deszka), I. 135, II. 5, 28.

Kászonjakabfalva (borvív), II. 5, 54.
 Tusnád (borvív), II. 5, III. 67.
 Parajd környéke, II. 158.
 Csíkmadaras (edény), II. 60.
 Csíkmadaras (edény), II. 85.
 Borszék (borvív), II. 5, 117.
 Parajd környéke, I. 14, II. 158.
 Ojtoz völgye (kép is), III. 2, 126.
 Zalány (üveg), III. 17.
 Bodok (borvív), III. 53.
 Bükszád (üveg), III. 57.
 Bereck (Kézdivásárhelynek fuvaroz), III. 123.
 Küküllőmentiek (borvív), IV. 6.
 Selye (szén), IV. 80.
 Felvinc (só), V. 91.
 Hidas (kő), V. 122.
 Torockó (vas, kép is), V. 192, 213.
 Hétfalu (fa, mész, ipari áru stb.) VI. 135.
 Ósánci szoros, VI. 178.
 Felsőtömös (kép), VI. 199.
 Brassó (só), VI. 213.
 Bolgárszeg (brassai áru), VI. 266-273.
 Töröcsvára (kép), VI. 376.
 Zernyest (brassai áru), VI. 391.
 Barcaújfalu (edény), VI. 415.
 Magyaros (só), VI. 424.

Tutajozás

Zetelaka (kész épület), I. 65.
 Az Olton (tutaj, hajó), I. 212-3.
 A Tatroszon (árbócfa), II. 77-8.
 Gyergyószentmiklós (tutajkereskedők), II. 104.
 Gyergyó (tutajosság), II. 117.
 Borszék (borvív), II. 121.
 Gyergyóholló (rönk, árbócfa, deszka), II. 128, 131.
 Békás, II. 133.
 Tölgyes (deszka, borna, árbócfa), II. 133.
 A Maroson, II. 5, 134.
 Toplica (kikötő), II. 134, 137-8.

Gyergyóalfalu, II. 145.
 Gyergyóalfalu, II. 147.
 Malomfalva (kikötő), IV. 219.
 Kerelőszentpál (kép), V. 33.
 Radnót (kép is), V. 40.
 Ludas (kikötő), V. 60.
 Székelykocsárd (kikötő) V. 72.
 Marosújvár (sóhajó, kép is), V. 111.
 Az Aranyoson (sóhajó), V. 128.

Vásárhelyek

Székelykeresztúr (baromvásár), I. 22.
 Oláhfalva, I. 73.
 Kadács (csengettyű), I. 115.
 Parajd (só), I. 135.
 Homoródszentmárton (barom), I. 164.
 Alsórákos, I. 202.
 Barót (kender, kép is), I. 214.
 Csíkszereda, II. 23.
 Csíkszentmárton, II. 44.
 Szépvíz (örmények), II. 76.
 Karcfalva, II. 85.
 Gyergyószentmiklós (örmények), II, 104.
 Gyergyó (borvív), II. 117.
 Kézdivásárhely (kép is), III. 2, 102, 106, 178.
 Bölön, III. 21.
 Bereck, III. 123.
 Kovászna (kendermag), III. 149.
 Zágon, III. 159.
 Nagyborosnyó, III. 163.
 Harasztkerék, IV. 55.
 Magyaros, IV. 77.
 Hodos (barom, ló), IV. 86.
 Kaál, IV. 99.
 Marosvásárhely, IV. 107.
 Szabéd, IV. 197.
 Mezőmadaras („Vásártető“), IV. 204.
 Mezőbánd (barom), IV. 207.
 Radnót, V. 49.
 Felvinc, V. 103.

Marosújvár, V. 113.
Gerend („libavásár“), V. 133.
Csernátfalu, VI. 161.
Brassó, VI. 266.
Rozshyó, IV. 363.
Törcsvár, VI. 378.
Szunyogszeg, VI. 404.

Búcsúk

Székelydvarhely (gyógyforrás), I. 44.
Hemoródfürdő („unitárius búcsú“), I. 71.
Lövete, I. 85.
Oroszhegy, I. 99, 104.
Olasztelek („fejmosókút“), I. 220, 221.
Erdőfüle (vásárfüle), I. 226.
Csíksomlyó (Mária kép), II. 12, 13, 15.
Csíktapolca, II. 57.
Szépvíz, II. 76.
Gyímes, II. 78.
Borszék, II. 120.
Szent Anna tó, III. 73.
Kézdiszentlék, III. 111.
Esztelnek (gyógyforrás), III. 115.
Vajnafalva (Kovászna, „leányvásár“), III. 150.
Maroskeresztúr, IV. 216.
Hétfalva („leányvásár“)
Szkil la Ialomicza (Bucsecs), VI. 387.

Marhakereskedés

Farcád (disznó), I. 40.
Csík, II. 5.
Gyergyószentmiklós, II. 40, 104
Menaság (ökör, juh), II. 40.
Gyímes (magjuh), II. 78.
Bélbor (ló), II. 121.
Tatráng (disznó), VI. 135.
Pürkerec (disznó), VI. 135
Brassó (ló, ökör), VI. 212.
Csempészés
Csík (só), I. 135.
Kistölgyesi szoros, II. 40.
Putna vize, III. 2.

Vajnafalva, III. 149.
Brassó környéke, VI. 209.
Rozsnyó, VI. 364.
Törcsvár, VI. 364.

Elpusztult falvak nyomai

Alsóboldogfalva („Kisgörgény“), I. 20.
Bögöz („Ocfalva“, „Mihályfalva“), I. 39.
Sükö („Cibrefalva“), I. 40, 45.
Székelyudvarhely („Pusztá“, „Szentimre“, „Tihadár“), I. 44, 161.
Lövete („Gáborháza“), I. 85.
Farkaslaka („Péterfalva“), I. 106.
Kecsedkisfalud („Dömöslaka“), I. 106.
Medesér („Körtvefája“, „Szénakert“), I. 118.
Énlaka („Köriskut“), I. 128.
Siklód („Városhely“), I. 143.
Körispatak („Diósfalva“), I. 146.
Bözödújfalva („Lócfalva“), I. 150.
Szentdemeter („Hogya“), I. 156.
Csöb („Himos“), I. 156—7.
Kénos „Gáronfalva“, „Faluhelye“, I. 160.
Városfalva („Tankofalva“), I. 169.
Ábránfalva („Cintorom“), I. 175.
Bágy („Tamafalva“), I. 176.
Ders („Pénzespatak“), I. 181.
Karácsonyfalva („Merketető“), I. 189.
Homoródalmás („Varjas“, „Kakod“, „Benesfalva“, „Bencőfalva“, „Cikefalva“), I. 18.
Barót („Kisbarót“), I. 213.
Nagybacon („Tsinod“, „Faluhely“), I. 218.
Száldobos („Dobó“), I. 223, 226.
Erdőfüle („Volál“, „Faluhely“), I. 224.
Vargyas („Vizelve“), I. 278.
Csíkmindszent („Monyasd“, „Rakotyás“, „Tompád“), II. 32.
Csíkszentmárton („Csekefalva“, „Pálfalva“), II. 43.

- Csíkcicsó („Szentjános“), II. 60.
 Csíkszentmihály „Cibrefalva“, II. 73.
 Karcfalva („Ábránfalva“, „Medicsa“), II. 88.
 Köpec („Kisköpec“), III. 10.
 Szárazajta („Kakus“), III. 17.
 Bölön („Kirtz“), III. 21.
 Árkos („Bedőháza“, „Pincehely“, „Szentegyházdomb“), III. 48.
 Alsócsernáton („Barátfalva“), III. 100.
 Szentlélek („Szentjános“), III. 112.
 Zabola („Domokosfalva“), III. 137.
 Atosfalva („Cibrefalva“), IV. 27.
 Tompa („Szentlőrinc“, „Szabéd“), IV. 64—5.
 Márkod („Vataháza“), IV. 76.
 Magyaros („Várbérce“), IV. 78.
 Selye („Bergenyei szállás“, „Kisbekecs“), IV. 79-80-81.
 Szentmárton („Bögözháza“, „Körtvélyháza“, „Szilamér“), IV. 83.
 Remete („Szentpéter“), IV. 93.
 Kaál („Tövishely“, v. „Faluhely“, „Istánd“), IV. 98-99.
 Székes („Jugópatak“), IV. 105.
 Marosvásárhely („Felső-“, „Alsóservári“, „Székelyfalva“, „Gordásfalva“, „Benefalva“, „Kisfalud“, „Kisudvar“, „Hidvég“), IV. 109.
 Boós („Kisernye“), IV. 178.
 Koronka („Váczmány“), IV. 179.
 A Maros mellett („Udvarfalva“, „Oroszféja“, „Libancs“), IV. 189—190.
 Mezőcsávás („Tormás“), IV. 195.
 Mezőménes („Nagymenős“ v. „Pusztatemplom“), IV. 196.
 Mezőmadaras („Kis-“, „Nagyfeke-te“), IV. 205-6.
 Mezőbánd („Adosfalva“, „Sugófalva“, „Székelygerebenes“, „Kincsesfalva“, „Kistelek“, „Tsükmöd“, „Rózsafalva“, „Egerháza“), IV. 208-9.
 Mezőpanit („Bonzsa“), IV. 211.
 Csittszentiván („Csittfalva“), IV. 218.
 Malomfalva („Szelás“ v. „Bucsumás“), IV. 219.
 Felvinc („Medgyestelek“, „Zsidóvár“, „Liketelke“, „Ujszent“, „Körtvélyes“, „Fejéregyház“), V. 11, 95-96, 118, 120.
 Harasztos („Kis-“, „Nagybogáth“, „Füzes“, „Elecsfalva“, „Hóri“), V. 11, 80, 124-5, 152.
 Marosugra („Hosdád“), V. 37.
 Csapó („Kisfalud“, „Csapószentgyörgy“), V. 38-9.
 Gerend („Szentmárton“), V. 67.
 Maroscsúcs („Borzás“), V. 67.
 Földvár („Zeteluk“ v. „Zeteteluk“), V. 87.
 Inakfalva („Cinteremu“), V. 104.
 Mohács („Biszerika Ungureszka“, V. 118.
 Aranyosegerbegy („Balducz“), V. 150.
 Szentmihályfalva („Kerekegyháza“ v. „Szentlélek“, „Igrectelek“), V. 158, 159.
 Tordai hasadék előtt („Átoltelek“, „Pardé“), V. 159.
 Sinfalva („Ebrézháza“, „Alsósinfalva“), V. 170.
 Torockószentgyörgy („Remete“), V. 225.
 Barcaújfalu („Komlós“), VI. 412.
Nemzeti település nyomok
 Agyagfalva (Agy-ág), I. 35
 Telegdi-Bacon (Telegd-ág), I. 41.
 Karácsonyfalva (Karácsony-ág), I. 183.
 Zsombor (Zsombor nemzetség), I. 187.
 Csíkmindszent (Boroszló-ág), II. 33.
 Csíkszentgyörgy (Jenő-nem), II. 38
 Kászton (Halom-nem), II. 51.
 Karcfalva (Jenő-nem), II. 86.
 Sepsiszentkirály (Ecken-ág), III. 30
 Telek (Telek-nem), III. 193.
 Szováta (Szovát-ág), IV. 15.

- Kibéd (Ábrám-, Örke-, Jenő-, Medgyes-nem), IV. 24.
 Vaja (Voya-ág), IV. 36.
 Ákosfalva (Ábrám-nem, Gyerő ága), IV. 54.
 Adorján (Adorján-nem), IV. 64.
 Seprőd (Seprőd ág), IV. 72.
 Szentimre (Medgyes-nem), IV. 73.
 Vácmány pusztafalu (Vácmány-nem), IV. 179.
 Jedd (Poson-ág), IV. 180.
 Názánfalva (Názán-ág), IV. 186.
 Bánd (Halom-nem), IV. 208.
 Medgyesfalva (Medgyes-nem), IV. 213.
 Kisfalud (Medgyes-, Halom-nem), IV. 187-8.
 Medgyes pusztafalu (Medgyes-nem), V. 11.
 Aranyosföldje („Hatnem“), V. 14.
 Aranyosszék, V. 75.
 Harasztos (Halom-, Medgyes-nem), V. 81.
 Felvinc (Medgyes-nem), V. 118.
- Besenyő település nyomok*
- Nagybacon („Besenyőpatak“), I. 219.
 Gyergyóholló („Baraszópatak“), II. 129.
 Szárazpatak, III. 113, 182.
 Peselnek, III. 113, 182.
 Kézdiszentlélek, III. 109, 182.
 Eresztevény, III. 178.
 Felsővolál, III. 182.
 Oroszfalu, III. 182.
 Sepsibesenyő, III. 182.
 Hosdád („Barasó“), V. 37.
 Buzásbesenyő, V. 37.
 Hétfalu, VI. 88-90.
 Brassó (Barassó), VI. 204-5.
- Településmód*
- Kisgalambfalva (újraépült), I. 27.
 Ilyésmező (új telep), I. 139-40.
 Székelyszállás (új telep), I. 156.
 Átvátfalva (szegek), I. 159.
 Nagybacon (újraépül), I. 219.
- Vargyas (tizesek), I. 228.
 Hegyszorosok (irtványtelepek), II. 5-6.
 Csíksomlyó (összeolvadt telepek), II. 12.
 Csík (udvar), II. 29.
 Csíkszentlélek (tizesek), II. 31.
 Csíkmindszent (tizesek), II. 33.
 Csíkszentkirály (tizesek), II. 35.
 Csíkszentgyörgy (tizesek), II. 38.
 Bánkfalva (tizesek), II. 40.
 Csíkszentsimon (tizesek), II. 46.
 Csatószeg (tizesek), II. 46.
 Csíkszentimre (tizesek), II. 46.
 Kászón (tizesek), II. 53.
 Csíkszentmihály (tizesek), II. 73.
 Gyimes (irtványtelepek), II. 78.
 Karcfalva (tizesek), II. 86.
 Gyergyó (új telepek), II. 116-7.
 Marosfő (új telep), II. 104.
 Gyergyóremete (újtelepek), II. 117-8.
 Gyergyótölgyes (irtványtelepek), II. 131.
 Toplica (új telepek), II. 134.
 Hídvég (csángó telep), III. 24.
 Kézdivásárhely (udvartelkek), III. 102.
 Székelyudvarhely (udvar), III. 102.
 Polyán (helyváltozás), III. 114.
 Sósmező (új telep), III. 128.
 Gelence (falurészek), III. 134.
 Erdőszentgyörgy (kép), IV. 33.
 Balavásár (utca), IV. 36.
 Cserefalva (újraépül), IV. 53.
 Nyárádmunte (udvar), IV. 43-4.
 Mezősámsond (kép), IV. 203.
 Harasztos (nemek), V. 81.
 Várfalva (kép), V. 175.
 Torockó (piaca, kép is), V. 187, 207.
 Torockószentgyörgy (kép), V. 234.
 Hétfalu (nemzetiségek, foglalkozás, kép is), VI. 87, 132.
 Törösvár („kalibások“), VI. 378, 382.
- Építkezés, lakás*
- Udvarhelyszék, I. 19.

Nyikómente, I. 105.
Homoródmunte, I. 165.
Zsombor, I. 187.
Nagybacon, I. 219.
Csík (kép is), II. 28.
Cigányok, II. 48.
Gyimes, II. 79.
Szováta (kapu), IV, 15.
Atosfalva (harangláb), IV. 28.
Bő (fatemplom), IV. 66.
Gálfalva (kép), IV. 66.
Mikháza (kapu), IV. 92.
Mezőcsávás (cinteremkapu), IV,
195.
Mezőség, IV. 196.
Mezőbánd (udvarházak), IV. 208.
Ludasi völgy (putri), V. 61.
Aranyosszék, V. 76.
Mohács, V. 110.
Hidas, V. 122.
Torockó, V. 218-9.
Hétfalu, VI. 143, 139-140.
Brassó, VI. 329.
Bolgárszeg (házcsúcsdíszek, kép),
VI. 343.
Felsőmojécs (erődített házak),
VI. 384.
Barcaság, VI. 399.

Táplálkozás

Zsombor (tárolás), I. 188.
Gyimes, II. 78.
Gyergyó, II. 143.
Székelyföld, III. 129.
Uzon (inségeledek), III. 201.
Mezőmadaras (gyermekcsemege),
IV. 207.
Torockó, V. 219.
Hétfalu (útravaló), VI. 140.
Barcaság (tárolás), VI. 361-2.
(L. még a „Házasságkötés“ alatt
felsorolt eljegyzési és lakodalmi
szokásokkal kapcsolatban említ-
ett alkalmi eledeleket is).

Öltözet

Udvarhelyszék (kép), I. 16.

Zetelaka, I. 66.
Oláhfalva (kép is), I. 74.
Lövete (kép is), I. 85.
Homoródmunte, I. 165.
Zsombor, I. 190.
Felsőrákos (kép is), I. 210-11.
Csík (kép is), II. 28.
Menaság, II. 40.
Cigányok (kép is), II. 48.
Gyimes (kép is), II. 79-80.
Tölgyes (kép is), II. 132.
Toplica (kép is), II. 135-6.
Gyergyó (kép is), II. 148-150.
Bereck, III. 121.
Vajnafalva, III. 150.
Nagypatak, III. 165.
Háromszék (kép), III. 203.
Marosszék, IV. 6, 9.
Balavásár, IV. 36.
Aranyosszék, V. 87-8.
Hidas, V. 122.
Bágyon, V. 162.
Torockó (kép is), V. 220-2.
Torockói völgy, V. 238.
Hétfalu (kép is), VI. 141-3.
Brassó, VI. 290.
Óbrassó, VI. 329.
Rozsnyó, VI. 364.
Törösvárvidéke, VI. 382.
Vidombák, VI. 397.
Barcaság (kép is), VI. 399.
Krizba (kép is), VI. 419-20.
Apáca, VI. 427.

Tavaszi szokások

Csík, II. 29-30.
Csík (öntözés), II. 31.
Marosszék (böjt), IV. 57.
Hétfalu (húsvét), VI. 146.
Bolgárszeg (húsvét), VI. 346-7.

Nyári szokások

Torockó (áldozócsütörtök), V. 222.
Brassó (koronaünnep), VI. 291.

Téli szokások

Kénos (regölés, szilveszter), I. 160.
Csík (farsang), II. 29

Csík (fonó), II. 30.
Gyergyószentmiklós (farsang), II. 110.
Ditró (karácsony), II, 117.
Gyergyó (betlehemezés), II. 151-6.
Torockó („fáltél“), V. 222.
Hétfalu (fonó), VI, 147.
Hétfalu („kakasünnep“), VI. 153-4.
Brassó (farsangi szokások), VI. 291.
Barcaújfalu (karácsony), VI. 416.

Keresztelés

Gyímes, IV. 79-80.
Barcaújfalu, VI. 416.

Ifjúság

Csík, II. 29-31.
Aranyosszék, V. 77.
Brassó, VI. 291.
Bolgárszeg, VI. 348.
Barcaújfalu, VI. 416.

Házasságkötés

Oroszhegy, I. 99-104.
Nyikómente, I. 108-12.
Gyímes, II. 80-83.
Gyergyó, II. 149-151.
Vajnafalva, III. 150.
Kovászna, III. 150-153.
Kocsárd, V. 76-80.
Torockó, V. 222-3.
Hétfalu, VI. 150.
Brassó, VI. 291.
Barcaság, VI. 398.
Barcaújfalu, VI. 415.

Temetés, fejfák

Atyha, I. 140.
Küsmöd, I. 141-2.
Siklód, I. 142.
Gagy, I. 153.
Alsórákos, I. 207.
Csíkszentmihály, II. 74.
Gyímes, II. 83.
Hargita, II. 158.
Közéapajta (kép), III. 16.
Mezőcsávás, IV. 195.

Kocsárd, V. 76.
Torockó, V. 223.
Hétfalu, VI. 138-39.
Barcaújfalu, VI, 416.

Közbirtok, közösségi élet

Udvarhelyszék (statutum), I. 14.
Bögöz (nyilas osztás), I. 34.
Csíkszentgyörgy (közhavas), II. 42-43.
Göcs(nyilasok), IV, 37.
Magyaros (határkapu), IV, 78.
Názvánfalva (cigányvajdaság), IV. 187.
Mezőcsávás (ülőpadok), IV. 195.
Szabéd (öröklés), IV. 198.
Kölpény (nyilas osztás, öröklés), IV. 202-3.
Mezőbánd (közbirtok), IV. 207.
Aranyosszék (közbirtok), V. 10-11.
Felvinc (közbirtok), V. 91-4, 96-7.
Hidas (közerdő), V. 122-3.
Harasztos (közbirtok), V. 124-7.
Kövend (szék háza), V. 168.
Várfalva (utca dékáság), V. 182.

Folklór

Homoródalmás (megverselés), I. 94
Oroszhegy (megverselés), I. 97.
Siklód (tánc), I. 142.
Etéd (hangszer), I. 145.
Zsombor (népi regény), I. 189.
Csíksomlyó (hiedelem), II. 16.
Cigányok (tánc, zene), II. 48.
Vajnafalva (tánc), III. 150.
Gelence (Szőke Ambrus dala), III. 134.
Maksa (hiedelem), III. 181.
Atosfalva (Péter András népköltő), IV. 28.
Berekeresztur (hiedelem), IV. 77.
Aldoboly (históriás ének), VI. 70-2.
Bodza (ballada), VI. 76.
Hétfalu (hiedelem), VI. 140, 145.
Hétfalu (tánc), VI. 143-4, 148-9.
Brassó (tánc), VI, 292.
Bolgárszeg (tánc), VI. 346-8.